

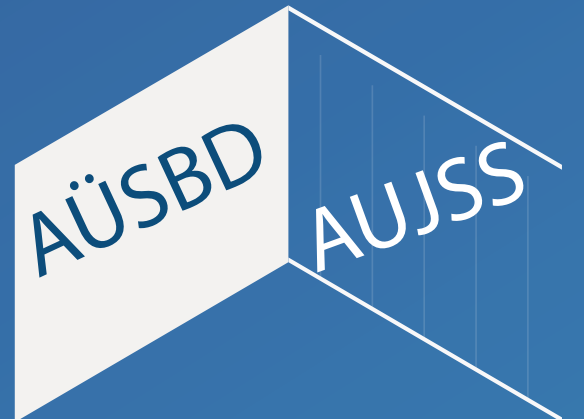
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ANADOLU UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 19 **Sayı**/No: 3 **Yıl**/Year: 2019

e-ISSN: 2667-8683

e-ISSN: 2667 - 8683

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
ANADOLU UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 19 Sayı / Number: 3

AÜSBD
AUJSS

2019 - ESKİŞEHİR

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
ANADOLU UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI
Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI

Görsel Tasarım ve Dizgi/Graphic Design & Typeset: Gülgün BULUT

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (AÜSBD) yayın hayatına 2001'de yılda iki sayı ile başlamıştır. 2012 itibarıyla Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 4 defa yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, **TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index), RePEc/Econpapers, Econlit, Ebscohost Academic Search Complete, Index Islamicus, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory ve Sociological Abstracts** tarafından indekslenmektedir.

Yayın dili Türkçe olup, İngilizce, Almanca ve Fransızca yazılmış *araştırma makalesi, derleme, editöre mektup ve kitap yorumları* türünden metinleri, yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir.

AÜSBD online olarak yayınlanır ve değerlendirme süreci elektronik ortamda çift-körleme (double-blinded) yöntemiyle yürütülür.

Anadolu University Journal of Social Sciences (AÜSBD), a internationally refereed journal, has been in publication since 2001. Starting 2012, the journal will be published quarterly in March, June, September, and December.

Anadolu University Journal of Social Sciences has been indexed in the **TUBITAK-ULAKBIM Social Sciences Data Base, Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index), RePEc / Econpapers, Econlit, Ebscohost Academic Search Complete, Index Islamicus, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory and Sociological Abstracts**.

Although the language of the journal is Turkish, manuscripts prepared in English, German and French are also welcome. AÜSBD accepts and publishes manuscripts prepared as *research paper, literature reviews, letters to editor* and *book reviews* as long as they are in accordance with the journal's writing guidelines.

Manuscripts, which have been published previously, accepted for publication, or currently being considered for publication elsewhere, will not be considered for publication. The authors are solely responsible for the ideas and opinions expressed in the articles, of which Anadolu University cannot be held responsible.

The Anadolu University Journal of Social Sciences is electronically managed, double-blinded journal from the submission of manuscripts to the publication.

AÜSBD'de yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Anadolu Üniversitesi'ne aittir.
Anadolu University holds the copyright of all published material that appear in AÜSBD.

Yazışma Adresi / **Address:** Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
Yunusemre Kampüsü 26470 Tepebaşı - ESKİŞEHİR
e-mail: sosbilder@anadolu.edu.tr
web: sbd.dergi.anadolu.edu.tr

e-ISSN: 2667 - 8683

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
ANADOLU UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Editör / Editor: Bülent GÜNŞOY

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey
Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1262
Faks/Fax: +90 222 335 08 95
e-posta/e-mail: bgunsoy@anadolu.edu.tr

Editör Yardımcısı / Associate Editor

Mustafa KARACA

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey
Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1264
Faks/Fax: +90 222 335 08 95
e-posta/e-mail: mustafa_karaca@anadolu.edu.tr

Editör Yardımcısı / Associate Editor

B. Tuğberk TOSUNOĞLU

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 26470 Eskişehir - Turkey
Tel/Phone: +90 222 335 05 80 dahili/ext: 3243-1267
Faks/Fax: +90 222 335 08 95
e-posta/e-mail: ttosunoglu@anadolu.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Bülent GÜNŞOY

Mehmet BAŞAR

Süleyman SÖZEN

Mustafa KARACA

Mehmet FIRAT

B. Tuğberk TOSUNOĞLU

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Şafak Ertan ÇOMAKLI – Anadolu Üniversitesi

Bülent GÜNŞOY - Anadolu Üniversitesi
Muharrem AFŞAR - Anadolu Üniversitesi
Feriştah ALANYALI - Anadolu Üniversitesi
Nesrin ALPTEKİN - Anadolu Üniversitesi
Michael J. BAKER - University of Strathclyde
Tahir BALCI - Çukurova Üniversitesi
Şehmuz BALOĞLU - University of Nevada
Michael BASIL - University of Lethbridge
Mehmet BAŞAR - Anadolu Üniversitesi
Selim BAŞAR - Anadolu Üniversitesi
Tyler COWEN - George Mason University
Muzaffer DOĞAN - Anadolu Üniversitesi
Emre GÖKALP - Anadolu Üniversitesi
John GRAHL - Middlesex University
Zehra GÜLMÜŞ - Anadolu Üniversitesi
Güler GÜNŞOY - Anadolu Üniversitesi
Abdülkadir GÜRER - Ankara Üniversitesi
Richard James HOLDEN - Leeds Metropolitan University
Cem IŞIK - Anadolu Üniversitesi
Jens Normann JØRGENSEN - University of Copenhagen
C. Hakan KAĞNICIOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Deniz KAĞNICIOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Ahmet KALENDER - Selçuk Üniversitesi
Mustafa KARACA - Anadolu Üniversitesi
Kurtuluş KARAMUSTAFA - Kayseri Üniversitesi
Philip J. KITCHEN - Brock University
Ali Savaş KOPARAL - Anadolu Üniversitesi
Ahmet MAKAL - Ankara Üniversitesi

Theo NICHOLS - Cardiff University
E. Nezih ORHON - Anadolu Üniversitesi
Saime ÖNCE - Anadolu Üniversitesi
Hüseyin ÖZCAN - Anadolu Üniversitesi
Gülsev PAKKAN - Ufuk Üniversitesi
Tony ROYLE - National University of Ireland
Süleyman SÖZEN - Anadolu Üniversitesi
Nadir SUGUR - Anadolu Üniversitesi
Oktay Emir TEDRİVEN - Anadolu Üniversitesi
Elif TEKİN İFTAR - Anadolu Üniversitesi
Metin TOPRAK - İstanbul Üniversitesi
M. Mahur TULUM - Anadolu Üniversitesi
B. Tuğberk TOSUNOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Şebnem TOSUNOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Ali Umut TÜRKCAN - Anadolu Üniversitesi
B. Yelda UÇKAN - Anadolu Üniversitesi
Halil İbrahim USTA - Ankara Üniversitesi
M. Erkan ÜYÜMEZ - Anadolu Üniversitesi
Nezih VARGAN - Anadolu Üniversitesi
Erinç YELDAN - Yaşar Üniversitesi
Kürşad Emrah YILDIRIM - Anadolu Üniversitesi
Cengiz YILMAZ - Orta Doğu Teknik Üniversitesi
R. Ayhan YILMAZ - Anadolu Üniversitesi
A. Haluk YÜKSEL - Anadolu Üniversitesi
Erkan YÜKSEL - Anadolu Üniversitesi
T. Volkan YÜZER - Anadolu Üniversitesi
Ahmet Deniz TURAN - Anadolu Üniversitesi

HAKEM KURULU / REVIEW BOARD

Emrah **Acar**, (İstanbul Teknik Ü.)
Abdullatif **Acarlıoğlu**, (Anadolu Ü.)
Işıl **Açıkalin**, (Anadolu Ü.)
Sezgin **Açıkalin**, (Anadolu Ü.)
Bülent **Açma**, (Anadolu Ü.)
F. Râna **Adaçay**, (Anadolu Ü.)
O. Cem **Adıgüzel**, (Anadolu Ü.)
Aslı **Afşar**, (Anadolu Ü.)
Muharrem **Afşar**, (Anadolu Ü.)
Asuman **Ağaçsapan**, (Anadolu Ü.)
Esmahan **Ağaoğlu**, (Anadolu Ü.)
Ahmet **Ağca**, (Dumlupınar Ü.)
FeYZa **AğlargoZ**, (Anadolu Ü.)
Ömer **Akat**, (Uludağ Ü.)
Nazire **Akbulut**, (Gazi Ü.)
Yavuz **Akbulut**, (Anadolu Ü.)
Erhan **Akdemir**, (Anadolu Ü.)
Tahir **Akğemci**, (Selçuk Ü.)
Yılmaz **Akgündüz**, (Mersin Ü.)
Semiha **Akıncı**, (Anadolu Ü.)
Şebnem **Akipek Öcal**, (Ankara Ü.)
Mine **Akkan**, (Dokuz Eylül Ü.)
Tolga **Akkaya**, (Anadolu Ü.)
Meryem **Akoğlan Kozak**, (Anadolu Ü.)
H. Kıvanç **Aksoy**, (Osmangazi Ü.)
Şafak **Aksoy**, (Akdeniz Ü.)
E. Ozan **Aksöz**, (Anadolu Ü.)
Munise Tuba **Aktaş**, (Anadolu Ü.)
Murat **Akyıldız**, (Anadolu Ü.)
Feriştah **Alanyalı**, (Anadolu Ü.)
H. Sabri **Alanyalı**, (Anadolu Ü.)
Ertuğrul **Algan**, (Anadolu Ü.)
Mete **Alım**, (Atatürk Ü.)
Nesrin **Alptekin**, (Anadolu Ü.)
Erol **Altınsapan**, (Anadolu Ü.)
Figen **Altuğ**, (İstanbul Ü.)
Alper **Altunay**, (Anadolu Ü.)
Hüseyin **Altunbaş**, (Selçuk Ü.)
Mustafa **Altunoğlu**, (Anadolu Ü.)
Serpil **AltınırmaK**, (Anadolu Ü.)
A. Ender **Altunoğlu**, (Muğla S. Koçman Ü.)
Handan **Anıl**, (Anadolu Ü.)
Mustafa **Apaydın**, (Çukurova Ü.)
İlker Murat **Ar**, (KTÜ)
Metin **Argan**, (Anadolu Ü.)
M. Zafer **Arıcan**, (Bahçeşehir Ü.)
M. Necip **Arman**, (Adnan Menderes Ü.)
Zeki **Arsal**, (Abant İzzet Baysal Ü.)
M. Oğuz **Arslan**, (Anadolu Ü.)
Özgür **Arun**, (Akdeniz Ü.)
Murat **Aslan**, (Osmangazi Ü.)
Engin **Aslanargun**, (Düzce Ü.)
H. Rıza **Aşkoğlu**, (Afyon Kocatepe Ü.)
Olçay Bige **Aşkun Yıldırım**, (Marmara Ü.)
Nejdet **Atabek**, (Anadolu Ü.)
Murat **Ataizi**, (Anadolu Ü.)
Murat **Atalı**, (Yakın Doğu Ü.)

Özlem **Atalık**, (Anadolu Ü.)
Gökhan **Atılğan**, (Ankara Ü.)
Mustafa **Avcı**, (Anadolu Ü.)
Erdal **Aydemir**, (Süleyman Demirel Ü.)
Aslı Elif **Aydın**, (İstanbul Bilgi Ü.)
Belgin **Aydın**, (Anadolu Ü.)
C. Hakan **Aydın**, (Anadolu Ü.)
Nurhan **Aydın**, (Anadolu Ü.)
Sinan **Aydın**, (Anadolu Ü.)
Şule **Aydın Tükel Türk**, (Trakya Ü.)
Ufuk **Aydın**, (Anadolu Ü.)
Enver **Aydoğan**, (Gazi Ü.)
Mesut **Ayğün**, (Anadolu Ü.)
Serpil **Aygiin Cengiz**, (Başkent Ü.)
Oya **Aytemiz Seymen**, (Balıkesir Ü.)
Hülya **Bakırtaş**, (Aksaray Ü.)
İbrahim **Bakırtaş**, (Aksaray Ü.)
Tahir **Balcı**, (Çukurova Ü.)
Zülal **Balpınar**, (Anadolu Ü.)
Kerim **Banar**, (Anadolu Ü.)
A. Barış **Baraz**, (Anadolu Ü.)
Gülfidan **Barış**, (Anadolu Ü.)
Bilgin **Bari**, (Anadolu Ü.)
Ali **Baş**, (Selçuk Ü.)
Mehmet **Başar**, (Anadolu Ü.)
E. Sema **Batu**, (Anadolu Ü.)
Dilek **Baybora**, (Anadolu Ü.)
Onur **Baycan**, (Anadolu Ü.)
Gaye **Baycık**, (Ankara Ü.)
Sevil **Bayçu**, (Anadolu Ü.)
Ayhan **Bayrak**, (Anadolu Ü.)
A. Kemal **Bayram**, (Afyon Kocatepe Ü.)
Fatih **Bayram**, (Karabük Ü.)
Nuran **Bayram**, (Uludağ Ü.)
M. Fatih **Bayramoğlu**, (Bülent Ecevit Ü.)
Suzan Duygu **Bedir Erişti**, (Anadolu Ü.)
Çetin **Bektaş**, (Erzincan Ü.)
Ş. Dilek **Belet**, (Anadolu Ü.)
Serap **Benligiray**, (Anadolu Ü.)
C. Necat **Berberoğlu**, (Anadolu Ü.)
Senem **Besler**, (Anadolu Ü.)
Faik **Bilgili**, (Erciyes Ü.)
Yılmaz **Bingöl**, (Yıldırım Beyazıt Ü.)
Haluk **Birsan**, (Anadolu Ü.)
Mutlu **Binark**, (Başkent Ü.)
Tamer **Bolat**, (Balıkesir Ü.)
Nilüfer **Boran Güneysu**, (Anadolu Ü.)
Erdoğan **Boz**, (Osmangazi Ü.)
Yücel **Bozdağlıoğlu**, (Adnan Menderes Ü.)
Müjgan **Bozkaya**, (Anadolu Ü.)
Deniz **Börü**, (Marmara Ü.)
Semih **Büker**, (Ufuk Ü.)
Köksal **Büyük**, (Anadolu Ü.)
Aytekin **Can**, (Selçuk Ü.)
Gürhan **Can**, (Anadolu Ü.)
Verda **Canbey Özgüler**, (Anadolu Ü.)
Aydan **Cavcar**, (Anadolu Ü.)

Metin **Coşkun**, (Anadolu Ü.)
Füsun **Curaoğlu**, (Anadolu Ü.)
Nilgün **ÇağlarırmaK Uslu**, (Anadolu Ü.)
Celil **Çakıcı**, (Mersin Ü.)
Mustafa **Çakır**, (Anadolu Ü.)
Tufan **Çakır**, (Anadolu Ü.)
Ahmet Ferda **Çakmak**, (Bülent Ecevit Ü.)
Cenap **Çakmak**, (Osmangazi Ü.)
Şuayyip **Çalış**, (Sakarya Ü.)
Hasan **Çalışkan**, (Anadolu Ü.)
Nazım **Çatalbaş**, (Anadolu Ü.)
Eren **Çaşkurlu**, (Gazi Ü.)
G. Serap **Çekerol**, (Anadolu Ü.)
Kamil **Çekerol**, (Anadolu Ü.)
Adnan **Çelik**, (Selçuk Ü.)
H. Eray **Çelik**, (Yüzüncü Yıl Ü.)
Zafer **Çelik**, (Yıldırım Beyazıt Ü.)
C. Cengiz **Çelikoğlu**, (Dokuz Eylül Ü.)
Aydem **Çiftçioğlu**, (Uludağ Ü.)
Melih **Çildir**, (ESOGÜ)
Orhan **Çoban**, (Selçuk Ü.)
Sıtkı **Çorbacioğlu**, (Osmangazi Ü.)
Zühal **Çubukçu**, (Osmangazi Ü.)
Elif **Dağdemir**, (Anadolu Ü.)
Özcan **Dağdemir**, (Osmangazi Ü.)
Banu **Dağtaş**, (Anadolu Ü.)
Erdal **Dağtaş**, (Anadolu Ü.)
Şule **Daldal**, (Marmara Ü.)
Murat Cem **Demir**, (Tunceli Ü.)
Emine **Demiray**, (Anadolu Ü.)
Uğur **Demiray**, (Anadolu Ü.)
Mete **Dibo**, (Hitit Ü.)
İbrahim H. **Diken**, (Anadolu Ü.)
Meltem **Dikmen Caniklioğlu**, (İzmir Eko. Ü.)
Nejat **Doğan**, (Anadolu Ü.)
Sema **Doğan**, (Hacettepe Ü.)
Ahmet **Doğanay**, (Çukurova Ü.)
Osman **Doğru**, (Marmara Ü.)
Recai **Dönmez**, (Anadolu Ü.)
Seyyare **Duman**, (Anadolu Ü.)
Gül **Durmuşoğlu Köse**, (Anadolu Ü.)
Hasan **Durucasu**, (Anadolu Ü.)
Şemsettin **Edeer**, (Anadolu Ü.)
Ayla **Efe**, (Anadolu Ü.)
Vedat **Ekerğil**, (Anadolu Ü.)
Aykut **Ekinci**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Filiz **Ekinci**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Nilgun **Elam**, (Anadolu Ü.)
Oktay **Emir**, (Anadolu Ü.)
Fikret **Er**, (Anadolu Ü.)
İrem **Erdem Aydın**, (Anadolu Ü.)
A. Volkan **Erdemir**, (Erciyes Ü.)
Erkan **Erdemir**, (Osmangazi Ü.)
Ceyda **Erden**, (Anadolu Ü.)
Zeynep **Erdinç**, (Anadolu Ü.)
B. Zafer **Erdoğan**, (Anadolu Ü.)
Levent **Erdoğan**, (Anadolu Ü.)

Melih **Erdoğan**, (Anadolu Ü.)
Meltem **Erdoğan**, (Anadolu Ü.)
N. Kemal **Erdoğan**, (Anadolu Ü.)
Nurten **Erdoğan**, (Anadolu Ü.)
Serap **Erdoğan**, (Anadolu Ü.)
Şenol **Erdoğan**, (Osmangazi Ü.)
Serra **Eren Sarıoğlu**, (İstanbul Ü.)
İclal **Ergenç**, (Ankara Ü.)
Ali **Ergür**, (Galatasaray Ü.)
Çağrı **Erhan**, (Ankara Ü.)
Nuri **Erişgin**, (Ankara Ü.)
Serap **Erkoç**, (Anadolu Ü.)
Erhan **Eroğlu**, (Anadolu Ü.)
A. Figen **Ersoy**, (Anadolu Ü.)
Ali **Ersoy**, (Anadolu Ü.)
N. Figen **Ersoy**, (Anadolu Ü.)
Mesut **Erşan**, (Osmangazi Ü.)
Bülend Aydın **Ertekin**, (Anadolu Ü.)
Hakan **Ertem**, (Marmara Ü.)
Murat **Ertuğrul**, (Anadolu Ü.)
Ethem **Esen**, (Anadolu Ü.)
Halim **Esen**, (Anadolu Ü.)
Rana **Eşkinat**, (Anadolu Ü.)
H. Mahir **Fisunoğlu**, (Çukurova Ü.)
A. Ercan **Gegez**, (Marmara Ü.)
Evrin **Genç Kumtepe**, (Anadolu Ü.)
Ender **Gerede**, (Anadolu Ü.)
H. Nüvit **Gerek**, (Anadolu Ü.)
Sevgi **Gerek**, (Anadolu Ü.)
M. Cem **Girgin**, (Anadolu Ü.)
Ümit **Girgin**, (Anadolu Ü.)
Emre **Gökalp**, (Anadolu Ü.)
Zeliha **Gökalp**, (Anadolu Ü.)
Doğan **Gökbel**, (Anadolu Ü.)
Nazlı **Gökçe**, (Anadolu Ü.)
Orhan **Gökçe**, (Selçuk Ü.)
Seda **Gökmen**, (Ankara Ü.)
Mustafa **Göksu**, (Gazi Ü.)
Temmuz **Gönç**, (Anadolu Ü.)
Ece **Göztepe**, (Bilkent Ü.)
Ekrem **Gül**, (Sakarya Ü.)
Yasemin **Gülbahar**, (Ankara Ü.)
Fuat **Güllüpnar**, (Anadolu Ü.)
Gülnihal **Gülmez**, (Anadolu Ü.)
Zehra **Gülmüş**, (Anadolu Ü.)
Gürer **Gülsevin**, (Ege Ü.)
Mehmet **Gültekin**, (Anadolu Ü.)
Erdal **Gümüüş**, (Osmangazi Ü.)
Erhan **Gümüüş**, (ÇOMÜ.)
Gülten **Gümüüştekin**, (Dumlupınar Ü.)
Semra **Günay Aktaş**, (Anadolu Ü.)
Kerim **Gündoğdu**, (Adnan Menderes Ü.)
Erdin **Gündüz**, (Anadolu Ü.)
Fatime **Güneş**, (Anadolu Ü.)
İhsan **Güneş**, (Anadolu Ü.)
Güler **Günsoy**, (Anadolu Ü.)

H. İbrahim **Gürcan**, (Anadolu Ü.)
Necmi **Gürsakal**, (Uludağ Ü.)
Meral **Güven**, (Anadolu Ü.)
Canatay **Hacıköylü**, (Anadolu Ü.)
Ayhan **Hakan**, (Anadolu Ü.)
Hakan **Hakeri**, (İstanbul Medeniyet Ü.)
Ali **Halıcı**, (Başkent Ü.)
Şaduman **Halıcı**, (Anadolu Ü.)
Emel **Hanağası**, (Ankara Ü.)
Gürkan **Haşit**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Yasemin **Işıktaç**, (İstanbul Ü.)
Ayşe **İlker**, (Celal Bayar Ü.)
İbrahim **İlkhan**, (Selçuk Ü.)
S. Zeki **İmamoglu**, (Gebze Ü.)
İsa **İpçioğlu**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Hasan **İslatince**, (Anadolu Ü.)
İlknur **İstifci**, (Anadolu Ü.)
Ö. Faruk **İşcan**, (Atatürk Ü.)
Erkan **İzник**, (Anadolu Ü.)
Yusuf **Kaderli**, (Adnan Menderes Ü.)
C. Hakan **Kağnicioğlu**, (Anadolu Ü.)
Melik **Kamışlı**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Serap **Kamışlı**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Nuray **Karaca**, (Anadolu Ü.)
Nejdet **Karadağ**, (Anadolu Ü.)
A. Aziz **Karagül**, (Anadolu Ü.)
Erdal **Karakaş**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Hakan **Karakehya**, (Anadolu Ü.)
Ahmet **Karakocalı**, (Anadolu Ü.)
Kurtuluş **Karamustafa**, (Erciyes Ü.)
Elif **Karaoşmanoğlu**, (İstanbul Teknik Ü.)
Ekrem **Karayılmazlar**, (Pamukkale Ü.)
Fatih **Karçioğlu**, (Atatürk Ü.)
Bilhan **Kartal**, (Anadolu Ü.)
Filiz **Kartal**, (TODAİE)
Saadet **Kasman**, (Dokuz Eylül Ü.)
Tuğrul **Katoğlu**, (Bilkent Ü.)
Yüksel **Kavak**, (Hacettepe Ü.)
A. Yalçın **Kaya**, (Selçuk Ü.)
Ergün **Kaya**, (Anadolu Ü.)
M. Mesut **Kayalı**, (Dumlupınar Ü.)
S. Yüksel **Kaygusuz**, (Uludağ Ü.)
Şaban **Kayıhan**, (FSMVÜ)
İlknur **Keçik**, (Anadolu Ü.)
Gülpınar **Kelemci**, (Marmara Ü.)
Aşkın **Keser**, (Uludağ Ü.)
Mehmet **Kesim**, (Anadolu Ü.)
Uğur **Keskin**, (Anadolu Ü.)
Metin **Kılıç**, (Karabük Ü.)
Ramazan **Kılıç**, (Dumlupınar Ü.)
Yılmaz **Kılıçaslan**, (Anadolu Ü.)
Barış **Kılınç**, (Anadolu Ü.)
H. Selçuk **Kıray**, (Anadolu Ü.)
İbrahim **Kırcova**, (Yıldız Teknik Ü.)
Çiğdem **Kirel**, (Anadolu Ü.)
Şölen **Kipöz**, (İzmir Ekonomi Ü.)

Fatma **Kocabaş**, (Anadolu Ü.)
Fatma **Kocamemik Sündal**, (Anadolu Ü.)
Umut **Koç**, (Osmangazi Ü.)
Serpil **Koçdar**, (Anadolu Ü.)
Emine **Kolaç**, (Anadolu Ü.)
Osman **Konuk**, (Afyon Kocatepe Ü.)
İsa **Korkmaz**, (Necmettin Erbakan Ü.)
Şenol **Korkut**, (ESOGÜ)
Cüneyt **Koyuncu**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Nazmi **Kozak**, (Anadolu Ü.)
Dinçay **Köksal**, (ÇOMÜ.)
Erdoğan **Köse**, (Atatürk Ü.)
Sevinç **Köse**, (Celal Bayar Ü.)
Mustafa Naci **Kula**, (ESOGÜ)
A. Tolga **Kumtepe**, (Anadolu Ü.)
Zekeriya **Kurşun**, (Marmara Ü.)
Gülsün **Kurubacak**, (Anadolu Ü.)
Mesut **Kurulgan**, (Anadolu Ü.)
Erol **Kutlu**, (Anadolu Ü.)
Önder **Kutlu**, (Selçuk Ü.)
Abdullah **Kuzu**, (Anadolu Ü.)
İsmail **Küçükaksoy**, (Dumlupınar Ü.)
Derman **Küçükaltan**, (İstanbul Arel Ü.)
Yakup **Küçükkale**, (KTÜ)
Aykut **Lenger**, (Ege Ü.)
Elçin **Macar**, (YTÜ)
Muhsin **Macit**, (Anadolu Ü.)
Nazif **Mandacı**, (Yaşar Ü.)
İlknur **Maviş**, (Anadolu Ü.)
Mehmet **Mercan**, (Hakkari Ü.)
Ali **Meydan**, (Nevşehir Ü.)
Bilçin **Meydan**, (Uludağ Ü.)
M. Emin **Mutlu**, (Anadolu Ü.)
Zaur **Mükerrem**, (Anadolu Ü.)
Meltem N. **Velioğlu**, (Abant İzzet Baysal Ü.)
Yavuz **Odabaşı**, (Anadolu Ü.)
Aytunga **Oğuz**, (Dumlupınar Ü.)
Neval **Okan**, (Anadolu Ü.)
Emel **Oktay**, (Hacettepe Ü.)
M. Recep **Okur**, (Anadolu Ü.)
Erdal **Onar**, (Bilkent Ü.)
A. İlhan **Oral**, (Anadolu Ü.)
Nezih **Orhon**, (Anadolu Ü.)
A. Şevket **Ovalı**, (Dokuz Eylül Ü.)
Mine **Oyman**, (Anadolu Ü.)
Serdar **Öge**, (Selçuk Ü.)
Serdar **Ögel**, (Afyon Kocatepe Ü.)
Oktay **Öksüzler**, (Anadolu Ü.)
Kemal **Öktem**, (Hacettepe Ü.)
Nalan **Ölmezoğulları**, (Uludağ Ü.)
Saime **Önce**, (Anadolu Ü.)
Tuncay **Önder**, (Gazi Ü.)
Ahmet **Özalp**, (Hitit Ü.)
Erkan **Özata**, (Anadolu Ü.)
F. Zeynep **Özata**, (Anadolu Ü.)
F. Hülya **Özcan**, (Anadolu Ü.)

M. Tefvik **Özcan**, (İstanbul Ü.)
Ömer **Özçiçek**, (Gaziantep Ü.)
Aşkın **Özdağoğlu**, (Dokuz Eylül Ü.)
Ali **Özdemir**, (Anadolu Ü.)
A. Murat **Özdemir**, (Hacettepe Ü.)
Erkan **Özdemir**, (Uludağ Ü.)
Arzu **Özen**, (Anadolu Ü.)
Mustafa **Özer**, (Anadolu Ü.)
Alper **Özer**, (Ankara Ü.)
Ömer **Özer**, (Anadolu Ü.)
Hicran **Özgüner Kılıç**, (Karabük Ü.)
Aydın Ziya **Özgür**, (Anadolu Ü.)
Enver **Özkalp**, (Anadolu Ü.)
Ali Ekrem **Özkul**, (Anadolu Ü.)
Hayrettin **Özler**, (Dumlupınar Ü.)
Ahmet **Özmen**, (Anadolu Ü.)
Müjdat **Özmen**, (Osmangazi Ü.)
Selami **Özsoy**, (Abant İzzet Baysal Ü.)
Ahmet **Öztürk**, (Uludağ Ü.)
Feride **Öztürk**, (Dumlupınar Ü.)
Kadriye **Öztürk**, (Anadolu Ü.)
M. Canan **Öztürk**, (Anadolu Ü.)
Sevgi Ayşe **Öztürk**, (Anadolu Ü.)
Zafer **Öztürk**, (Bülent Ecevit Ü.)
Gülsev **Pakkan**, (Başkent Ü.)
Canan **Parla**, (Anadolu Ü.)
Didem **Paşaoğlu Baş**, (Anadolu Ü.)
Cem **Pekman**, (Marmara Ü.)
Helga **Rittersberger-Tılıç**, (ODTÜ)
Cem **Saatçioğlu**, (İstanbul Ü.)
H. İbrahim **Sağlam**, (Sakarya Ü.)
Mustafa **Sağlam**, (Anadolu Ü.)
Necdet **Sağlam**, (Anadolu Ü.)
Songül **Sallan Gül**, (Süleyman Demirel Ü.)
A. Yaşar **Sarıbay**, (Uludağ Ü.)
Arif **Sarıçoban**, (Hacettepe Ü.)
Melike **Sayıllı**, (Hacettepe Ü.)
Seval **Selimoğlu**, (Anadolu Ü.)
Celalettin **Serinkan**, (Pamukkale Ü.)
Serdar **Sever**, (Anadolu Ü.)
Güven **Sevil**, (Anadolu Ü.)
Adnan **Sevim**, (Anadolu Ü.)
Nurdan **Sevim**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Şerafettin **Sevim**, (Dumlupınar Ü.)
Uğur **Sevim**, (Giresun Ü.)
Selami **Sezgin**, (Osmangazi Ü.)
İ. Özgür **Soğancı**, (Anadolu Ü.)
Başak **Solmaz**, (Selçuk Ü.)
Harun **Sönmez**, (Anadolu Ü.)
H. Cenk **Sözen**, (Başkent Ü.)
Süleyman **Sözen**, (Anadolu Ü.)
Meriç **Subaşı Ertekin**, (Anadolu Ü.)
N. Bulbin **Sucuoğlu**, (Ankara Ü.)
Nadir **Suğur**, (Anadolu Ü.)

Serap **Suğur**, (Anadolu Ü.)
Zerrin **Sungur**, (Anadolu Ü.)
A. Nurhan **Şakar**, (Anadolu Ü.)
Hüseyin **Şen**, (Yıldırım Beyazıt Ü.)
S. Yücel **Şenyurt**, (Gazi Ü.)
Emel **Şıklar**, (Anadolu Ü.)
İlyas **Şıklar**, (Anadolu Ü.)
Ali **Şimşek**, (Anadolu Ü.)
İsmail **Şiriner**, (Kocaeli Ü.)
Deniz **Şükrüoğlu**, (Bülent Ecevit Ü.)
Deniz **Taşcı**, (Anadolu Ü.)
Demet **Taşdelen**, (Anadolu Ü.)
İskender **Taşdelen**, (Anadolu Ü.)
Ozan Ercan **Taşkın**, (Anadolu Ü.)
Çoşkun **Taştan**, (Ağrı İbrahim Çeçen Ü.)
Ümit **Tatlıcan**, (Adnan Menderes Ü.)
A. Tolga **Tek**, (Anadolu Ü.)
Ahmet **Tekin**, (Osmangazi Ü.)
Fatih **Temizel**, (Anadolu Ü.)
Filiz **Tepecik**, (Anadolu Ü.)
M. Necdet **Timur**, (Anadolu Ü.)
Filiz **Tiryakioğlu**, (Anadolu Ü.)
Mehpare **Tokay Argan**, (Bilecik Şeyh Edebali Ü.)
Selahattin **Tolkun**, (Anadolu Ü.)
H. Zümriye **Tonus**, (Anadolu Ü.)
Özgür **Tonus**, (Anadolu Ü.)
Elif **Toprak**, (Anadolu Ü.)
Metin **Toprak**, (İstanbul Ü.)
Cengiz **Toraman**, (Gaziantep Ü.)
Ömer **Torlak**, (Karatay Ü.)
A. Nil **Tosun**, (Hacettepe Ü.)
Cevat **Tosun**, (Gazi Ü.)
M. Umur **Tosun**, (Hacettepe Ü.)
B. Tuğberk **Tosunoğlu**, (Anadolu Ü.)
Şebnem **Tosunoğlu**, (Anadolu Ü.)
M. Mahur **Tulum**, (Anadolu Ü.)
Duygu **Tunali**, (Anadolu Ü.)
Özhan **Tuncay**, (İzmir Katip Çelebi Ü.)
Nurcan **Turan**, (Anadolu Ü.)
Ü. Deniz **Turan**, (Anadolu Ü.)
Melih **Turğut**, (Osmangazi Ü.)
Hasan **Tutar**, (Sakarya Ü.)
A. Umut **Türkcan**, (Anadolu Ü.)
Erhan **Türker**, (Anadolu Ü.)
H. Gökçe **Türkoğlu**, (Yaşar Ü.)
A. Sibel **Türkümlü**, (Anadolu Ü.)
Ayşe Nur **Tütüncü**, (İstanbul Ü.)
B. Yelda **Uçkan**, (Anadolu Ü.)
Banu **Uçkan**, (Anadolu Ü.)
Nurullah **Uçkun**, (Osmangazi Ü.)
Sezen **Uludağ**, (Anadolu Ü.)
Nazmi **Ulutak**, (Anadolu Ü.)
Canan **Uluyacağı**, (Anadolu Ü.)
M. Fatih **Uşan**, (Yıldırım Beyazıt Ü.)
Gülriiz **Uygur**, (Ankara Ü.)

Doğan **Uysal**, (Celal Bayar Ü.)
Ferruh **Uztağ**, (Anadolu Ü.)
Elif **Uzun**, (Anadolu Ü.)
Turgay **Uzun**, (Muğla Sıtkı Koçman Ü.)
Seyfettin **Ünal**, (Dumlupınar Ü.)
Sezen **Ünlü**, (Anadolu Ü.)
A. Oğuz **Ünlüer**, (Anadolu Ü.)
Çağla **Ünlütürk Ulutaş**, (Pamukkale Ü.)
Yılmaz **Ürper**, (Anadolu Ü.)
M. Erkan **Üyümez**, (Anadolu Ü.)
İlhan **Üzülmüş**, (Gazi Ü.)
İ. Yaşar **Vural**, (Recep Tayyip Erdoğan Ü.)
Sezgin **Vuran**, (Anadolu Ü.)
Esra **Yakut**, (Anadolu Ü.)
Kemal **Yakut**, (Anadolu Ü.)
Abdullah **Yalama**, (Osmangazi Ü.)
Rahmi **Yamak**, (KTÜ)
Handan **Yavuz**, (Anadolu Ü.)
Sutay **Yavuz**, (TODAİE)
Şahinde **Yavuz**, (KTÜ)
Nazan **Yelkikalan**, (ÇOMÜ)
Serdar **Yener**, (Sinop Ü.)
İbrahim **Yerebakan**, (R. Tayyip Erdoğan Ü.)
Ahmet **Yıkılmış**, (Abant İzzet Baysal Ü.)
Hakan **Yıldırım**, (Marmara Ü.)
Halil **Yıldırım**, (Sakarya Ü.)
Kemal **Yıldırım**, (Anadolu Ü.)
Nihal **Yıldırım Mızrak**, (Anadolu Ü.)
Selim **Yıldırım**, (Anadolu Ü.)
Soner **Yıldırım**, (ODTÜ)
Yavuz **Yıldırım**, (ÇOMÜ)
Zekeriya **Yıldırım**, (Anadolu Ü.)
Sıtkı **Yıldız**, (Kırıkkale Ü.)
Zeki **Yıldız**, (Osmangazi Ü.)
Abdullah **Yılmaz**, (Anadolu Ü.)
Ali **Yılmaz**, (Ondokuz Mayıs Ü.)
Hakan **Yılmaz**, (Anadolu Ü.)
Özlem **Yılmaz**, (ODTÜ)
R. Ayhan **Yılmaz**, (Anadolu Ü.)
Rasim **Yılmaz**, (Namık Kemal Ü.)
Sinan **Yılmaz**, (Bülent Ecevit Ü.)
Veysel **Yılmaz**, (Osmangazi Ü.)
Medet **Yolal**, (Anadolu Ü.)
Mehmet **Yüce**, (Uludağ Ü.)
Betül **Yüce Dural**, (Anadolu Ü.)
Bülent **Yücel**, (Anadolu Ü.)
Süleyman **Yükçü**, (Dokuz Eylül Ü.)
A. Haluk **Yüksel**, (Anadolu Ü.)
Coşgül **Yüksel**, (Anadolu Ü.)
Erkan **Yüksel**, (Anadolu Ü.)
Mezher **Yüksel**, (Kırıkkale Ü.)
N. Aysun **Yüksel**, (Anadolu Ü.)
Deniz **Yüncü**, (Anadolu Ü.)
A. Tülin **Yürük**, (Anadolu Ü.)
T. Volkan **Yüzer**, (Anadolu Ü.)
Mahmut **Zortuk**, (Dumlupınar Ü.)

İÇİNDEKİLER / CONTENT

MAKALELER / ARTICLES

Kamu Hizmeti Yayıncılığında Markalaşma Yönelimi ve Piyasa İlişkileri Temelinde Ortaya Çıkan Çelişkiler

Branding Orientation in Public Service Broadcasting and Contradictions
on the Basis of Market Relations

Doç. Dr. Süleyman İlaslan 1-18

Türkiye’de Yükseköğretimde İnsan Hakları Eğitimi:

Kamu Yönetimi Bölümleri Örneği

Human Rights Education in Higher Education in Turkey:
Department of Public Administration As An Example

Duru Şahyar Akdemir 19-38

Bölgelerarası Gelişmişlik Farklılıklarının Çözümünde Teşvik Politikalarının Etkinliği:

Türkiye İBBS-II Örneği

Effectiveness of Incentive Policies in Solution of Regional Development Disparities:
The Case of Turkey NUTS-II

Dr. Necmettin Çelik 39-58

Gini Katsayısı ile Türkiye’deki Üniversitelerin Araştırma Çıktıları

Arasındaki Farkın Değerlendirilmesi

Evaluating the Research Outputs of Turkish Universities Using Gini Coefficient

Prof. Dr. Handan Yolsal - Doç. Dr. Özlem Yorulmaz 59-82

Diyalojik Paydaş İletişimi İçin Twitter Kullanımı

The Usage of Twitter for Dialogic Stakeholder Communication

Dr. Öğr. Üyesi H. Buluthan Çetintaş 83-96

Yöneticinin Hazine Dairesi: İtibar Yönetimi

Selim-Nâmeler Ekseninde İtibar Yönetimine Bakış

Manager's Treasury: Reputation Management
Reputation Management in the Axis of Selim-Nâme

Prof. Dr. Şahin Karasar - Dr. Öğr. Üyesi Meltem Çiçek 97-114

Genç İşsizliğin Yetişkin İşsizlik ile Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye için

Kalman Filtresi Yöntemi ile Dinamik Bir Uygulama

Comparative Analysis of Young Unemployment Versus Adult Unemployment:
A Dynamic Analysis with Kalman Filter Method

Pınar Karahan-Dursun - Nilgün Çağlarırnak Uslu 115-136

Bilgi Ekonomisi Göstergeleri Bakımından Türkiye’nin

Avrupa ve Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Yeri

The Position of Turkey among European and Central Asian
Countries with regards to Knowledge Economy Indicators

Sultan Salur 137-166

**Sartre ile Kierkegaard'un Varoluşçu Özneleri Dijital Özneye Karşı:
Özellik Egemen İdeolojiyi Yenebilir mi?**

Can Subjectivity Defeat Hegemony?: Sartre & Kierkegaard's
Existentialist Subjects Against the Digital Subject

Pınar Karhan 167-176

**Türk - Alman İlişkilerinin Yansımaları: Almancaya Geçen
Türk Devlet Sistemi Unvanları**

Reflections of Turkish - German Relations: Titles of Turkish State
System Loaned to German

Ümit Soylu 177-196

A Critical Evaluation of Poulantzas's Theory of the State

Poulantzas'ın Devlet Teorisinin Eleştirel Bir İncelemesi

Dr. Duygu Türk - Assoc. Prof. Dr. Yiğit Karahanoğulları 197-214

**Etik Tüketici Davranışı: Marka Odaklı Karar Verme Tarzı ve Demografik
Değişkenlere Göre İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma**

Ethical Consumer Behavior: A Research Based on Brand-Oriented Consumer
Decision-Making Style and Demographic Characteristics

Aybike Tuba Özden 215-238

**Ankara, İstanbul ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri'nin Twitter Kullanımına
Yönelik Eğilimleri ve Takipçilerinin Tepkileri Üzerine Bir Analiz**

An Analysis of Ankara, Istanbul and Izmir Metropolitan Municipalities'
Tendency to use Twitter and The Reactions of their Followers

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Uysal 239-258

**Konaklama İşletmelerinde Çalışan Personelin Psikolojik
Sermayeleri ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkiler**

Relationships between Psychological Capital and Demographic
Characteristics of Personnel Working in Hospitality Industry

Dr. Halil Özcan ÖZDEMİR 259-274

**Comparison of The Winters' Seasonality Exponential Smoothing Method with
The Pegels' Classification: Forecasting of Turkey's Economic Growth Rates**

Winters'ın Mevsimlik Üstel Düzeltme Tahmin Tekniği ve Pegels'in Sınıflandırmasının
Karşılaştırılması: Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Oranlarının Tahmini

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Orkun Oral 275-294

New Media in Internal Communications

Örgüt İletişiminde Yeni Medya

Dr. Serap Can 295-304

**Organizational Culture and Management Cynicism: How Different Cultural
Profiles Affect Cynical Views on Managers**

Örgüt Kültürü ve Yönetmel Sinizm: Farklı Örgüt Kültürü Profillerinin
Yönetmel Sinizm Üzerindeki Etkileri

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Emre Demirci 305-320

Kamu Çalışanlarında Örgütsel Adalet Algısı ve Örgütsel Bağlılık Düzeyi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma: Bursa ve Afyonkarahisar İli Örneği

An Investigation on The Relationship between The Perception of Organizational Justice and The Level of Organizational Commitment in Public Employees: The Case of Bursa and Afyonkarahisar

Dr. Mutlu TOKMAK 321-334

Kuşaklar Bağlamında Tüketici Sağlığı Bilişimine Yönelik Bir Araştırma
A Research on Consumer Health Informatics in the Context of Generations

Hilal Demirhan - Dr. Öğr. Üyesi Erdal Eke 335-358

Bir Yönetişim Reformu Olarak Devletin Gülen Yüzü: “Açık Kapı” Uygulaması

As A Governance Reform the Smiling Face of the State:
“Açık Kapı” (Open Door) Application

Tahsin Güler - Abdullah Yılmaz 359-374

İlköğretim, Kamu Eğitim Harcaması ve Ekonomik Büyüme

Primary Education, Public Education Expenditure and Economic Growth

Dr. Rza Mammadov - Prof. Dr. Erdal Gümüş 375-394

Mahalli İdarelerce Yürütülen Hizmetlere İlişkin Şikâyetlerin İncelenmesi ve Yerel Yönetimler Kamu Denetçisinin Gerekliği

Examination of Complaints Regarding Services Provided by Local Administrations and Necessity of Local Government Ombudsman

Dr. Öğr. Üyesi Kürşad Emrah Yıldırım 395-404

Soma Maden Kazasından Sağ Kurtulan İşçilerin Travma Sonrası Stres Problemlerinin ve Psikolojik Süreçlerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

A Qualitative Research on the Evaluation of Posttraumatic Stress Problems and Psychological Processes of Workers Survived from Soma Mine Accident

Dr. Öğr. Üyesi Mehmed Zahid Çögenli 405-422

Karl Popper’in Platon Eleştirisinin Epistemolojik ve Politik Kökenleri

The Epistemological and the Political Roots of Karl Popper’s Critical of Plato

Dr. Öğr. Üyesi Ekin Erdem 423-436

Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığının Belirleyicileri: Dönemler Arası Yaklaşım

Determinants of Current Account Deficit in Turkish Economy: An Intertemporal Approach

Arş. Gör. Ali Benli - Prof. Dr. Özgür Tonus 437-460

Kamu Hizmeti Yayıncılığında Markalaşma Yönelimi ve Piyasa İlişkileri Temelinde Ortaya Çıkan Çelişkiler

Branding Orientation in Public Service Broadcasting and Contradictions
on the Basis of Market Relations

Doç. Dr. Süleyman İlaslan¹

Başvuru Tarihi: 05.02.2019

Kabul Tarihi: 21.08.2019

Öz

Neo-liberal politikalar ve hızlı teknolojik gelişmeler temelinde 1980 sonrası süreçte yaşanan köklü dönüşümler medya sektörünü yeniden yapılandıran gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Kamu hizmeti yayıncılarının piyasayla ilişkilerinin giderek artması bu gelişmelerle yakından bağlantılıdır. Bu durum, kendi temel ilke ve değerlerine bağlı kalma ile piyasa koşullarına uyum sağlayarak varlıklarını sürdürme çabaları arasındaki gerilimli ilişkiyi her geçen gün daha fazla hissetmelerine yol açmaktadır. Son yıllarda yaygınlaşmaya başlayan markalaşma çabaları da bu gelişmeler temelinde değerlendirilmesi gereken bir yönelim olarak ortaya çıkmaktadır. Bu eğilimin yansımaları kamu tekellerinin kırıldığı ve kamu hizmeti yayıncılarının piyasa aktörleriyle rekabet etme gerekliliği duymaya başladıkları tüm ülkelerde giderek ön plana çıkmaktadır. Özellikle, küresel medya yapılanmasının hâkimiyetinde kamu hizmeti yayıncılarının markalaşma çabaları uluslararası bir önem ve nitelik taşıyor hale gelmektedir. Bu çerçevede, çalışmada, medya sektörüne hâkim olan markalaşma eğiliminin kamu hizmeti yayıncılığında ortaya çıkış sürecine ve nedenlerine odaklanılmaktadır. Kamu hizmeti yayıncılarının markalaşma eğilimini benimseme nedenleri, markalaşma stratejilerinin ve ürettikleri markaların onlar açısından anlamı ve önemi sorgulanmaktadır. Bu noktada, kamu hizmeti yayıncılığının markalaşma eğiliminin yalnızca ekonomik öncelikler ve kaygılar temelinde ele alınmaması gerektiğine dair bir yaklaşım benimsenmektedir. Markalaşmanın kamu hizmeti yayıncılarının alandaki varlıkları ve konumlanma biçimleri açısından da önemli olduğu ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kamu Hizmeti Yayıncılığı, Piyasa, Markalaşma, Marka Yönetimi*

---

¹ Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi, suleyman.ilaslan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4030-5100

Abstract

The radical transformations in the post-1980 period on the basis of neo-liberal policies and rapid technological developments have brought developments that restructure the media sector. Increasing relations between public service broadcasters and the market in recent years are closely linked to these developments. This situation causes them to feel more the tense relationship between efforts of adhere to their fundamental principles and values, and of maintain the their existence by adapting to market conditions. The branding efforts which have become widespread in recent years have emerged as an orientation that should be evaluated on the basis of these developments. The reflections of this tendency are becoming increasingly prominent in all countries where public monopolies are broken and public service broadcasters are beginning to feel the need to compete with market actors. In particular, the efforts of public service broadcasters to become a brand are becoming internationally important under the dominance of global media structure. In this regard, the study focuses on the process of the emergence of branding trend in public service broadcasting and its causes. The reasons why public service broadcasters adopt branding tendency, the meaning and importance of branding strategies and the their brands for them are questioned. At this point, an approach has been adopted that the trend of branding in public service broadcasting should not be considered solely on the basis of economic priorities and concerns. It is suggested that branding is important for public service broadcasters in terms of their existence and forms of positioning in media sector.

Keywords: *Public Service Broadcasting, Market, Branding, Brand Management*

Giriş

Medya sektörüne hâkim olan küresel ticari mantık ve dijital teknolojiler son yıllarda radyo ve televizyon yayıncılığında yaşanan dönüşümleri belirginleştirirken, bu dönüşümler kamu hizmeti yayıncılığının değişimler geçirdiği ve yoğun bir biçimde tartışma konusu edildiği bir süreci de beraberinde getirmektedir. Özellikle kamu hizmeti yayıncılarının geleceği, yeni koşullarda kendilerini konumlandırma ve yeniden tanımlama biçimleri gibi temel konular etrafında sürdürülen tartışmalar bu yayıncıların mevcut koşullara verdiği yanıtlar ve benimsediği yeni yayıncılık politikaları ile daha da artmaktadır. Murdock'un tabiriyle endüstriyel kapitalizmden bilgi kapitalizmine dönüşen dijital dünyada medya sektöründeki ticarileşme ve yoğunlaşma artarken kamunun ihtiyaçlarına cevap verecek bir kamu yayıncılığı modeline her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulması (2018, s.45) bu tartışmaları daha önemli kılmaktadır. Bu anlamda, kamu hizmeti yayıncılarının mevcut piyasa koşullarında ve teknolojik gelişmeler temelinde önemlerinin arttığına dair ve konumlarını kendi temel değerlerini terk etmeden yeniden şekillendirmeleri gerektiği yönündeki düşünceler ön plana çıkmaktadır (bkz. Martin ve Lowe, 2013; Murdock, 2004; Murdock, 2018; Steemers, 2003). Bunun temelinde ise kamu hizmeti yayıncılarının giderek daha fazla piyasa mantığına uyum gösteren bir yöneliş içinde olduklarına dair gözlemler yatmaktadır. Kamu tekellerinin kırılarak yayıncılık alanının özel teşebbüse açıldığı 1980 sonrası süreçte piyasa hâkimiyetinin ortaya

çıkması kamu hizmeti yayıncılarını her geçen gün daha fazla rekabet ederek, ticari faaliyetlerini arttırarak ve markalaşarak alanın güçlü aktörlerinden birine dönüşme hedeflerine ve içeriklerini hâkim yayıncılık modeli temelinde üretme, popülerleştirme ve yaygınlaştırma gibi eğilimlere yönlendirmektedir. Bu anlamda kamu hizmeti yayıncılarının giderek piyasa ilkelerine dayanan bir yayıncılık modelini benimsemeye başladıkları ve bir piyasa aktörüne dönüştükleri de en çok dillendirilen kaygılar arasında yer almaktadır (bkz. Moe ve Van den Bulck, 2013; Hoynes, 2003; Lowe ve Palokangas, 2010).

Son yıllarda bu köklü dönüşümlerin bir yansıması olarak tüm medya sektöründe markalaşma eğilimi ve çabaları ön plana çıkmaktadır. Bu durum kamu hizmeti yayıncılarını da markalaşma gerekliliğiyle baş başa bırakmaktadır (bkz. Hoynes, 2003; Johnson, 2007; Johnson, 2013; Lowe ve Palokangas, 2010). Kamu hizmeti yayıncılarının markalaşmayı önemsemeye başlamaları ve bu hedef temelinde belirgin adımlar atmaları kamu hizmeti yayıncılığına dair yukarıda değinilen kaygılar ve çelişkilerin belirginleştiği en temel noktalardan birini oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışma, markalaşmanın kamu hizmeti yayıncılığı alanında ortaya çıkış nedenlerine ve bunun kamu hizmeti yayıncıları açısından anlamı ve rolüne odaklanmaktadır. Çalışmada temel olarak kamu hizmeti yayıncılığı alanında 2000’li yılların başlarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan markalaşma eğilimi ve çabalarının 1980 sonrası süreçte medya sektörünü yeniden yapılandıran temel değişimlerle yakından bağlantılı olduğu düşüncesi benimsenmektedir. Bu anlamda, serbest piyasada tüm şirketler açısından adeta bir zorunluluk haline gelen markalaşmanın kamu hizmeti yayıncılığının hedefleri arasına girmesinin de kaçınılmaz bir gereklilik olarak belirlediği ileri sürülmektedir. Yayıncılığın ekonomik bir mantıkla ele alınması ve ticari bir faaliyet olarak değerlendirilmesinin kamu hizmeti yayıncılarının da markalaşmayı piyasadaki diğer ticari aktörlerle benzer bir çerçeveden ele almasına yol açtığına işaret edilmektedir. Bununla birlikte, markalaşmanın medya sektörünün özellikle dijitalleşme temelinde giderek karmaşıklaşan ve çeşitlenen mevcut koşullarında kamu hizmeti yayıncılarının kendilerini tanımlama ve konumlandırmaları açısından da önem taşıdığına vurgu yapılmaktadır. Bu kapsamda, markalaşmayı yalnızca bir ekonomik değer yaratma süreci olarak değil aynı zamanda anlam üretim süreci olarak değerlendirmek gerektiğine vurgu yapan, markalaşmanın kamu hizmeti yayıncılarının izleyicileriyle ilişkilerini sürdürmeleri ve güçlendirmeleri açısından önem taşıdığını savunan bir yaklaşım benimsenmektedir. Bu yaklaşım kamu hizmeti yayıncılarının markalaşma çabalarında ve stratejilerinde hâkim piyasa mantığını temel alarak değil, sosyal sorumluluğu ve kamu hizmeti yayıncılığı ilkelerinden gelen köklü değerleri dikkate alarak hareket etmelerinin önemine işaret etmektedir (bkz. Johnson, 2013; Lowe ve Palokangas, 2010; Wæraas, 2008).

Bu yaklaşım temelinde çalışmada öncelikle kamu hizmeti yayıncılığının dönüşümüne temel oluşturan gelişmeler sorgulanmakta, kamu hizmeti yayıncılığı ve piyasa ilişkileri temelinde ortaya çıkan yeni yapılanma biçimleri incelenmektedir. Ardından kamu hizmeti yayıncılarının markalaşma yönelimlerinin bu temel gelişmelerle bağlantıları ele alınmaktadır. Çalışmanın sonraki aşamasında kamu hizmeti yayıncıları açısından markalaşmanın neden önemli olmaya başladığına ve bu kurumların benimsediği markalaşma stratejilerine odaklanılmaktadır. Çalışmanın son kısmında ise hâkim piyasa mantığı temelinde şekillenen markalaşma

yönelimleri ile kamu hizmeti yayıncılığının temel ilke ve değerleri arasındaki gerilimler incelenmekte, bu gerilimleri aşacak bir markalaşma biçimine dair değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu anlamda çalışma temel olarak kamu hizmeti yayıncılığında ortaya çıkan markalaşma eğilimine dair literatür üzerinden gerçekleştirilen kuramsal bir tartışma niteliği taşımaktadır. Bu tartışmada özellikle kamu hizmeti yayıncılığının köklü tarihsel değerlerinin önemine işaret eden, yeni koşullara uyum sürecinde tamamıyla piyasa mantığını benimsemenin sıkıntılara dikkat çeken ve bu açıdan kamu hizmeti yayıncılarının diğer yönetsel faaliyetlerinin yanı sıra markalaşma stratejilerinde de kamusal, kültürel ve eğitsel değerlerini korumasının önemini vurgulayan bir yaklaşımın izi sürülmeye çalışılmaktadır.

Kamu Hizmeti Yayıncılığının Hâkim Piyasa Koşullarıyla İlişkileri

Radio tekniği ile başlayan elektronik yayıncılığın tarihsel gelişim sürecine baktığımızda karşımıza birbirinden farklı yayıncılık modelleri ve bunların kurumsallaşma biçimleri çıkmaktadır. Batı'da gerçekleşen bu biçimlenişlerin teknolojik gelişmelerin ötesinde piyasa, toplum ve kültürle kurulan ilişkiler çerçevesinde gerçekleştiği görülmektedir. bu anlamda, kamu hizmeti yayıncılığı modeli 1920'li yıllarda Avrupa'nın uygun tarihsel koşullarında piyasa mantığından uzak, kamusal finansman biçimiyle ve kamusal ve kültürel amaçlar ön plana çıkartılarak oluşturulmuştur. Bu temelde müşteriden ziyade vatandaş olarak konumlandırılan dinleyicilerin kaliteli programlarla dengeli bir biçimde eğitimi, eğlendirilmesi ve bilgilendirilmesi hedefleri ön planda yer almıştır (bkz. Curran ve Seaton, 2003, s.106-122; Scannell, 2001, s.11-17).

Uzun tarihsel süreç bu modelin kamu yararı ve kamu hizmeti gibi ilkeler temelinde üstlendiği sorumlulukları hayata geçirme potansiyeli çerçevesinde sürekli yeniden ele alınmasına, eleştirilmesine ve yoğun tartışmaların konusu olmasına yol açan gelişmelere tanıklık etmiştir. Özellikle 1980 sonrasında ekonomik, siyasi ve toplumsal-kültürel alanlarda yaşanan köklü dönüşümler kamu hizmeti yayıncılığına dair canlı bir değişim ve tartışma ortamını beraberinde getirmiştir. Günümüze kadar uzanan bu süreçte kamu hizmeti yayıncılığının ele alındığı en temel tartışmalar bu sorumluluğu üstlenen kurumların varlığı, meşruiyeti, finansmanı ve piyasa ile olan ilişkileri gibi temel konular etrafında şekillenmiştir. Tartışmalar bu modeli benimseyen yayıncı kurumların kendilerini yeni yayıncılık ortamında nasıl konumlandıracakları, yeni medya teknolojilerine nasıl adapte olacakları, kurumsal olarak nasıl bir yönetim anlayışı benimseyecekleri, değişen toplumsal-kültürel ortamda izleyicilerle ilişkilerini nasıl yeniden şekillendirecekleri ve bu konumlandırma sürecinde bir yandan sahip oldukları değerleri korurken diğer yandan da hâkim piyasa koşulları ile nasıl bir ilişki biçimi geliştirecekleri etrafında sürdürüle gelmektedir (bkz. Bardoel ve d'Haenens, 2008; Born, 2003; Collins, 1993; Enli, 2008; Moe, 2010; Murdock, 2005; Steemers, 1999).

Bu kapsamda, kamu hizmeti yayıncılığının piyasa ile olan gerilimli ilişkisi ile kamu hizmeti yayıncılarının giderek piyasa mantığı ve pratiklerini benimsemesi son yıllardaki literatürün en temel parçasını oluşturmaktadır (bkz. Donders ve Raats, 2015; Goddard, 2017; Herzog vd., 2017; Iosifidis, 2010; Van Den Bulck, 2015). Kamu hizmeti yayıncılığının finansmanı üzerinden

piyasayla etkileşimlerinin niteliği ve gerekliliği üzerine tartışmalar ve bu kurumların piyasaya açılması yönünde beliren eğilim neo-liberal politikalar temelinde yayıncılığın kültürel bir faaliyetten ziyade ekonomik bir uğraş olarak görülmeye başlandığı 1980’li yıllarla birlikte belirginleşmiştir. Thatcher ve Reagan hükümetlerinin serbestleşme ve özelleştirme politikaları temelinde 1980’li yıllar kamu hizmeti yayıncılığı modelinin piyasa mantığı karşısında gerilemesine yol açan ve piyasaya açılmasını zorunlu kılacak adımların atılmasını beraberinde getirmiştir. Kamu tekellerinin kırıldığı bu ortamda yayıncılık alanında beliren karma yapılar varlığını sürdürmekle birlikte ticari girişim ve mantık kısa sürede hâkimiyetini ilan etmiştir. Ulusal rekabetin ve piyasa ilişkilerinin yanı sıra küreselleşme süreci temelinde giderek artan uluslararası rekabetle de baş başa kalan kamu hizmeti yayıncıları açısından piyasa yönelimli yapılanma ön plana çıkmaya başlamıştır (bkz. Bardoel ve d’Haenens, 2008, s.337-340; Born, 2003, s.775; Hoynes, 2003, s.119-121; Hujanen, 2004; Martin ve Lowe, 2013, s.19; Moe, 2010, s.209; Murdock, 2005).

Bu yapılanma, kamu hizmeti yayıncılığında piyasa temelli bir yönetim anlayışının belirginleşmesine yol açmıştır (Born, 2003; Moe, 2010; Moe ve Van Den Bulck, 2013). Hallvard Moe ve Hilde Van Den Bulck’a göre, bu değişim temelde kamu hizmeti yayıncılarının yaşanan dönüşümlere cevap verme adına 1990’lar boyunca yaptıkları reformlar sonucunda giderek “girişimcilik tarzını” ve “iş-benzeri yönetim” biçimini ön plana çıkararak “Yeni Kamu Yönetimi” doktrinini benimseme eğilimi göstermelerinden kaynaklanmaktadır. Bu hâkim yaklaşım temelinde kamu hizmeti yayıncılığı açısından da kamunun müşteri olarak tanımlandığı, mutlak bir iyi olarak rekabetin övüldüğü ve piyasalaşmanın ve dış kaynaklardan gelir elde etme anlayışının teşvik edildiği bir yönetim biçimi ön plana çıkmaya başlamıştır. Böylece kamu hizmeti yayıncıları temel dayanakları olan “kültürel-egitimsel mantığın rekabet, izleyici maksimizasyonu ve kanal markalaşması ile değiştirilmesinin de aktif bir katılımcısına dönüşmüşlerdir” (2013, s.59). Bu tutum kamu hizmeti yayıncılığına model oluşturan BBC’nin bile son yıllarda piyasa pratiklerini ön plana çıkararak faaliyetlerinde ve markalaşmayı önemseyen adımlarında yansımaları bulmaktadır (bkz. Goddard, 2017; Moe ve Van den Bulck, 2013; Johnson, 2013; Murdock, 2018).

Bu süreçte, Georgina Born’dan hareketle söylendiğinde, yayıncılık alanındaki oyunun yeni kuralları temelinde ticarileşmenin yalnızca bir gereklilik değil iyi bir şey olarak görüldüğü ve kamu hizmeti yayıncılarının aynı anda hem ticari hem de ticari olmayan faaliyetlerle ilgilenmesinde hiçbir çelişki bulmayan bir yaklaşım hâkim olmaya başlamıştır (2003, s.780-781). Oysa kamu hizmeti yayıncılığı şekillendirilirken ABD’deki gibi ticari bir yapının sorunlu yanları vurgulanarak temel bir çerçeve çizilmiştir. Bu kapsamda yayıncılığın özellikle kamusal, kültürel ve eğitsel rol üstlenecek bir yapıda şekillendirilmesine önem verilirken piyasa koşullarının bu tür bir yapılanmaya imkân tanımayacağına vurgu yapılmıştır (bkz. Curran ve Seaton, 2003; Scannell, 2001). Günümüzde kamu hizmeti yayıncılarının ayakta kalmalarının tek yolunun piyasayla uyumlanmalarına bağlı olduğu yönünde bir yaklaşımın hâkim kılınması bu kurumların kuruluş temelleriyle çelişkili bir ortamla baş başa kaldıklarını göstermektedir. Özellikle kamu hizmeti yayıncılarını piyasa koşullarını ve mantığını benimsemeye yönlendiren yayıncılık politikalarının ön plana çıkması bu çelişkili yapıyı daha da görünür kılmaktadır. Bu

hâkim yapılanma içinde bir yandan kamu hizmeti yayıncıları için yeni imkânlar ortaya çıkarken, diğer yandan da hareket alanlarını daraltan ve rekabeti temel alan bir yayıncılık politikasına yönelmelerine yol açan koşullar belirginleşmektedir (Murdock, 2018, s.44-45). Bu koşullarda kamu hizmeti yayıncılarının piyasaya bakışları ve etkileşimleri de bulanıklaşmaktadır. Hoynes'dan hareketle söylendiğinde, kamu hizmeti yayıncıları açısından bu temel algı bozulması “kamu hizmeti yayıncılarının ticari medya şirketlerini kendilerinin alternatif yayıncılık hizmeti sağladıkları bir yayıncılık modelinin temsilcileri olarak değil, pazar payı için yarıştıkları rakipleri olarak görmelerinden” kaynaklanmaktadır (2003, s.126). Bu anlamda, kamu hizmeti yayıncıları açısından piyasa aktörü gibi davranmak ve piyasa pratikleri ile hareket etmek kaçınılmaz bir yönelim olarak değerlendirilmektedir. Son yıllarda kamu hizmeti yayıncılarının benimsedikleri markalaşma yönelimi de bu temel ilişkilerle bağlantılı olarak şekillenmektedir. Kamu hizmeti yayıncıları markalaşma hedefini önemseyen yeni yönetim anlayışlarıyla hem piyasa koşullarında varlıklarını sürdürme hem de meşruiyet zeminlerini sağlamlaştırarak sektörün önemli bir aktörüne dönüşme hedeflerine yönelmektedirler.

Medya Sektöründe Markalaşmanın Artan Önemi ve Kamu Hizmeti Yayıncılarının Markalaşma Yönelimi

1980 sonrasının piyasa temelli politikaları serbest piyasada faaliyet gösteren tüm şirketler için markalaşmanın öneminin artmasına ve bu temelde birer marka kimliği inşa ederek bunları tüketicilere ve izleyicilere aktarma çabalarının yoğunlaşmasına yol açmıştır (Arvidsson, 2006, s.3-4, 7; Moor, 2007, s.33-34). Deregülasyon politikaları ve dijital teknolojilerin sağladığı olanaklar temelinde ticari ve küresel medya yapısının hâkimiyetini ilan ettiği bu süreçte rekabeti temel alan piyasa koşulları medya sektöründe de belirginleşirken bu sektörde faaliyet gösteren kuruluşlar da kısa sürede markalaşma yönelimini benimsemiş, hatta bu koşullarla baş başa kalan kamu hizmeti yayıncıları açısından da markalaşma giderek önemli hale gelmeye başlamıştır (bkz. Born, 2003; Hoynes, 2003; Johnson, 2007; Johnson, 2013; Lowe ve Palokangas, 2010). Johnson'u izlediğimizde bu süreçte markalaşmanın önemini arttıran koşulları ortaya çıkaran üç temel değişim karşımıza çıkmaktadır. Bunlar medya sektöründeki yoğunlaşma eğiliminin artması, abonelik ödemelerini ve öde-izle sistemlerini ön plana çıkaran meta ilişkilerinin belirginleşmesi ve televizyonun dağıtılabileceği kanalların sayısındaki artıştır (2007, s.6). Bu temelde, Lowe ve Palokangas'ın markalaşmanın “medyada yeni bir şey olmasa da, medya için oldukça yeni olduğu”na işaret etmeleri ve medya şirketleri arasında markalaşma yöneliminin 1990'ların ikinci yarısından itibaren yaygınlaştığına vurgu yapmaları dikkate değerdir (2010, s.129). Bu tarih, Johnson'un bahsettiği koşulların sektörde belirginleşmeye başladığı dönemi kapsamaktadır. Bunlarla bağlantılı olarak 2000'lerin başlarından itibaren kamu hizmeti yayıncıları arasında da markalaşmanın önemsenmeye başladığı bir süreç ortaya çıkmıştır (Bardoel ve d'Haenens, 2008; Born, 2003; Hoynes, 2003; Hujanen, 2004; Jakubowicz, 2007; Lowe ve Palokangas, 2010).

Medya kurumlarının markalaşma yöneliminde piyasa ilişkilerinin hâkim olduğu sektörel yapılanmanın temel bir itici güç olduğu bu yöndeki adımların ilk önce ABD'nin piyasa temelli

medya yapılanmasında başlamış olmasında, Avrupa’da ise piyasa mantığının hâkim olmaya başladığı 1990’lı yıllardan itibaren belirginleşmesinde yansımaları bulmaktadır (bkz. Lowe ve Palokangas, 2010). Bu anlamda, Avrupa’da 1980 sonrası sürecin serbest pazara dayalı politikaları temelinde gerçekleşen birçok kamu hizmetinin özelleştirilmesiyle ya da bu hizmeti yerine getiren kurumların rekabetçi pazarın bir aktörü olarak yeniden konumlandırılmalarıyla bağlantılı olarak (Gromark ve Melin, 2013, s.1100; Moor, 2007, s.34; Wæraas, 2008, s.207) kamu hizmeti yayıncıları arasında da belirgin bir markalaşma yönelimi ortaya çıkmıştır. Hoynes, benzer bir sürecin ABD’deki kamu yayıncısı açısından da gerçekleştiğini belirtmektedir. ABD’deki hâkim ticari yapılanma kamu yayıncısının ticari yayıncılık pazarına entegre olma, pazar yönelimli iş uygulamalarını benimseme ve “bir dizi ürün yelpazesinde marka kimliğini oluşturma” çabalarına girmesine yol açmıştır. Bu kapsamda Hoynes, ekonomik değer üretme anlayışına dayalı yeni sistemde kamu yayıncısı kurum için de markaların ve markalaşmanın en temel değer haline geldiğine vurgu yapmaktadır (2003, s. 117, 122-124). Arvidsson’dan hareketle söylendiğinde bu, daha temelde kamusal alanın ve faaliyetlerin markalaşmaya başlamasına yol açan bir süreçtir (2006, s.3). Farklı alanlarda hizmet veren birçok kamu kurumunun birer marka üreterek özel şirketlerle rekabet içine girmesi bu durumu daha da belirginleştirmektedir (Wæraas, 2008, s.207-208).

Küreselleşme süreci medya kuruluşları açısından markalaşmanın önemini arttıran bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Medya şirketlerinin, diğer tüm markalar gibi, markalaşmayı “bugünün ulus-ötesi ekonomisinin akışlarını yapılandıran Küresel Entegre Ağlara istikrar ve tutarlılık sağlayan önemli bir yönetim aracı olarak” görmeleri bu yönelimlerini belirginleştirmektedir (Arvidsson, 2006, s.4). Küresel bir yapıya dönüşmeye başlayan yayıncılık sektörü açısından markalaşmanın önemi de küresel ilişkiler ve işleyiş açısından belirginleşmeye başlamıştır. Bu doğrultuda İngiltere’den BBC, Avustralya’dan ABC ve İtalya’dan RAI gibi kamu hizmeti yayıncıları birer ticari işletmeci gibi küresel pazar alanına dâhil olmaya ve burada güçlü bir markaya dönüşme çabasına girmişlerdir. Son yıllarda, özellikle BBC bu konuda çok önemli ilerlemeler kaydederek yayıncılık alanındaki hâkim küresel markalardan birine dönüşmüştür (Johnson, 2013, s.31). Kurumun dünyanın en güçlü ve değerli ilk 500 küresel markası arasında kendisine sürekli yer bulmasının yanı sıra İngiltere’de de ilk 150 marka arasında ilk sıralarda yer alması bu durumun en açık göstergelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (bkz. Brand Finance Global 500, 2012; Brand Finance Global 500, 2018; Brand Finance United Kingdom 150, 2018). Bu gelişmeler ve BBC gibi öncü kamu hizmeti yayıncılarının konumu tüm dünyada kamu hizmeti yayıncılarının hem ulusal hem de uluslararası alanda güçlü birer markaya dönüşme istek ve hedeflerini belirginleştirmektedir.

Lowe ve Palokangas’a göre, mevcut koşullarda medya şirketlerinin diğer birçok endüstriden daha fazla kalite ve güvenilirliğe ihtiyaç duymaları da onlar açısından markalaşmanın önemini arttıran en temel unsurlar arasında yer almaktadır (2010, s.129, 133). Hujanen, medya sektöründe artan güven ihtiyacının markalaşmayı kamu hizmeti yayıncıları açısından da önemli kıldığına daha 2004 yılında işaret etmektedir. EBU’nun stratejik analizine gönderme yapan Hujanen, bu analizde izleyiciler ve dinleyicilerin yeni teknolojiler ve dijitalleşme temelinde giderek çoğalan medya çeşitliliği karşısında güvенеbilecekleri medyaya daha fazla

ihtiyaç duymaya başladıklarına ve bu anlamda medya sektöründe “güven adası” olarak markalara daha fazla gereklilik duyulacağına vurgu yapıldığına dikkat çekmektedir (2004, s.150). Kamu hizmeti yayıncılarının artan rekabet ortamında kendi marka kimliklerini kalite ve güven üzerine kurma çabaları ve bunun için kamu hizmeti yayıncılığı anlayışının temel ilkelerine ve uzun tarihsel köklerine dayanma eğilimi göstermeleri bu açıdan dikkate değer bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır (bkz. Debrett, 2009; Hoynes, 2003; Johnson, 2013; Lowe ve Palokangas, 2010).

Bu anlamda, kamu hizmeti yayıncıları açısından markalar izleyicilerin kanallarına ve farklı mecralardaki ürün ve faaliyetlerine bağlılığını sağlayacak kaliteli hizmetler ile güven, değer ve itibarın sembolü haline gelmektedir (Born, 2005; Hoynes, 2003, s.214-215; Johnson, 2013, s.313). Örneğin Debrett, doğrulanmamış ve güvenilmez birçok bilginin yaygın bir dolaşıma girdiği günümüz dijital ve çevrimiçi medya ortamında güvenilir haberciliğin kamu hizmeti yayıncılarının kanal markaları için temel önemde olduğunu belirtmektedir (2009, s.810-811, 823). Sorensen de BBC ve Channel 4 özelinde, bu kanalların ürettikleri belgesellerin marka değerini geliştirmeye ve içeriklerin kamu hizmeti ilkeleri ve ciddiyeti temelinde üretildiğini göstermeye hizmet ettiğine işaret etmektedir (2014, s.36). Ancak, bu noktada, kamu hizmeti yayıncılığının güven ve kalite temelli hizmet anlayışı üzerine inşa edilen markalaşma stratejilerinin kamu hizmeti fikrini metalaştırma potansiyeli taşıdığına da gözlerden kaçmaması gerektiğine ısrarla vurgu yapıldığı görülmektedir (Hoynes, 2003, s.124; Johnson, 2013, s.313, 315).

Markalaşmanın medya platformları boyunca tutarlı bir kimlik sağlamada önemli bir rol oynaması ise (Bennett ve Strange, 2008, s.114) kamu hizmeti yayıncılarına kalite ve güven üzerine inşa ettikleri kimliklerini diğer tüm faaliyetlerine yayma imkânı vermesi açısından önem taşımaktadır. Kamu hizmeti yayıncılarının bu durumun farkında olmaları markalaşma çabalarının artmasında temel rol oynamaktadır. Born, kanal sayısı, ürün ve faaliyet çeşitliliği sürekli artan BBC’de daha 2000’li yılların başlarında “markalaşmanın, çeşitlilikte temel bir birliği sağlayarak ve BBC’nin algısını güvenilir ve inanılır olarak güçlendirerek, BBC’yi rakiplerinden ayırmada hayati bir rol oynadığı konusunda bir mutabakat oluştu”ğuna vurgu yaparken tam da bu temel noktalara işaret etmektedir (2005, s.265-266). Bu çerçevede, EBU’nun analizi izlendiğinde de medya kuruluşları açısından markalaşmanın izleyicilerle kurulan ilişkileri geliştirmek ve görünürlüğü arttırmak için önemsendiğine dair benzer bir değerlendirmenin yapıldığı görülmektedir (bkz. Hujanen, 2004, s.150). Medya kuruluşlarının izleyici profiline farklılaşması ve yeni medya teknolojilerinin ortaya çıkardığı olanaklar temelinde her geçen gün daha fazla kanal ve platforma yayılma çabası içine girerek ürettikleri çıktı miktarını arttırmaları markalaşma çabalarını önemli hale getirmektedir. Markalaşma eğilimi görünürlüklerini desteklemek, farklı alanlardaki faaliyetleri ve çıktılarını arasındaki bağlantıları kurmak, kanalları ve ürünleri ile izleyicileri arasındaki ilişkileri geliştirmek ve izleyicilerin kuruma bağlılığını ve desteğini sürdürmeyi sağlamak açısından giderek daha fazla önem taşımaktadır (Bennett ve Strange, 2008, s.115-116; Hoynes, 2003, s.217; Hujanen, 2004, s.134, 137; Jakubowicz, 2010, s.15; Johnson, 2007, s.6-8; Johnson, 2013, s.322; Sorensen, 2014).

Kamu Hizmeti Yayıncılarının Marka Yönetimi ve Markalaşma Stratejileri

Markalaşmanın önemini kabul edilmesi, sektörde faaliyet gösteren ticari kuruluşlar gibi, kamu hizmeti yayıncıları açısından da çeşitli markalaşma ve marka yönetimi stratejilerinin hayata geçirilmesini beraberinde getirmektedir. Bu süreçte kanalların markalaştırılması, medya çıktılarının ya da başka bir deyişle programların markalaştırılması, çapraz medya etkinlikleri ve tanıtım faaliyetleri ile bağlantılı alt markaların ve marka uzantılarının geliştirilmesi, alandan ya da alan dışından şirketlerle markalı içerikleri üretmek ve yaygınlaştırmak için ortaklıklar kurulması ve üretilen markaları izleyicilerle kurum arasındaki ilişkileri geliştirecek bir biçimde kullanmayı sağlayacak stratejiler oluşturulması ön plana çıkmaktadır (Hoynes, 2003, s.217; Johnson, 2007, s.11-20; Johnson, 2013, s.325-326).

Markaların ait oldukları yapılar hakkında birer bilgi üretim araçları olarak dolaşıma girmeleri (Arvidsson, 2006, s.67) izleyicilerle ilişkileri sürdürme ve sağlamlaştırma açısından markalaşmaya ve markalaşma stratejilerine verilen önemi anlaşılır kılmaktadır. Günümüz piyasa koşullarında ticari faaliyetler kadar diğer kamusal faaliyetleri destekleyecek bilgi üretimlerine ve bu üretimi yönetecek yaklaşımlara da ihtiyaç duyulması markalaşmayı hem ekonomik hem de kamusal değerleri açısından önemli kılmaktadır. Markalaşmanın bu iki yönünden etkin bir biçimde yararlanmak kamu hizmeti yayıncıları açısından da kaçınılmaz bir hedef haline getirmektedir. Arvidsson'a göre "markalar, insan iletişimini yönetme ve programlayabilme yetenekleri ve bir değer kaynağı üretmeleriyle" önemli hale gelirler. Bu anlamda, marka yönetimi bir yönüyle kamusal iletişimi markanın gelişmesine ve yaygınlaşmasına imkân verecek biçimde yönetmekle ilgilidir (2006, s.13, 67). Bu noktada, markaların izleyicilerin deneyimleriyle ilişkisine değinmek önem taşımaktadır. Lowe ve Palokangas'a göre, bir markanın gücü ekonomik yatırımların ve ürünlerin yanı sıra izleyiciyle kurulan duygusal ilişkilere de bağlıdır. "Markalar sadece şirketin sahip olduğu şey değil; tüketicilerin benimsediği, yorumladığı ve yürürlüğe koyduğu şeydir." Bu açıdan kamu hizmeti yayıncılarının günümüz medya ortamında oluşturdukları markalar ile izleyicileri arasındaki bağlantıları ve bağlılığı güçlendirmeye özen göstermeleri ayrı bir önem taşımaktadır (2010, s.132-133).

Giderek çeşitlenen ve farklılaşan yayıncılık pratikleri içinde izleyicilerle kurumun bağlantısını kurmak açısından içeriklerin markalaşmasını yönetmek bu anlamda temel bir önem taşımaya başlamıştır. Hujanen, programların markalaştırılma çabalarının temelinde yayıncılığın içerik odaklı bir anlayış temelinde şekillendirilme yöneliminin yattığını belirtmektedir (2004, s.134). 2000'li yıllardan itibaren belirginleşen içerik odaklı yayıncılık stratejileri, ki kamu hizmeti yayıncıları da bu stratejileri benimsemektedir, programların markalaşmasının önemini arttıran en temel unsurlardan biridir (Hujanen, 2004, s.134, 137; Johnson, 2007, s.8, 20). BBC'nin kanal ve hizmet markalarını genişletirken, bununla bağlantılı olarak özellikle BBC Worldwide temelinde yürüttüğü küresel çaptaki faaliyetleri çerçevesinde önemli gelirler elde ettiği *Top Gear*, *Doctor Who* ve *Dancing with The Stars* gibi markalaşmış programlar üretmesi buna örnektir (Johnson, 2013, s.322; Sorensen, 2014, s.40). Ancak Johnson'a göre, içeriklerin kendi başına bir marka olmasının beraberinde getirdiği temel sıkıntı program ile onu yayınlayan kurum arasındaki ilişkiyi kesmesinden kaynaklanmaktadır. Piyasadaki ticari aktörlerin bu

programlardan gelir elde ettikçe bunu sorun etmemesine karşın, izleyicilerin kamu hizmeti yayıncılığına bağlılığı ve güvenini sağlamak için bu ilişkinin sürdürülmesinin kamu hizmeti yayıncıları açısından büyük önem taşıdığını vurgulamaktadır. Bu anlamda, BBC gibi bir kurumun markalaşmış nitelikli programlarını önce farklı platformlardan tüm izleyicilerine ücretsiz olarak sunmaya özen gösterdiğine ve bu programların ticari bir kaygıyla üretildiği fikrini oluşturacak adımlardan dikkatle kaçındığına işaret etmektedir. Ona göre, bu yayın biçimi programları BBC kanalları ve kurum markasıyla bağlantılandırmaya, programlarla ana marka arasındaki ilişkileri güçlendirmeye ve izleyicilerin kanala olan güvenini ve desteğini sürdürmeye de aracılık etmektedir (2013, s.322).

Bu çerçevede, medya kuruluşlarının ürettikleri markaları giderek çeşitlenen faaliyetleri ve çıktıları arasındaki bağlantıları kurmak için önemsedikleri, kamu hizmeti yayıncıları açısından ise bunun çok daha kritik bir rol üstlendiği söylenebilir. Celia Lury, markayı “ürünler ve hizmetler arasındaki ilişkiler dizisi” olarak tanımlarken tam da markalaşmanın bu rolüne işaret etmektedir. Lury, bu durumun yayıncılıkta kanalların logoları etrafında karşımıza çıktığını belirtmektedir. Programlar arasındaki boşlukları dolduran logoların programlar içinde ve arasındaki çoklu ilişkileri mümkün kıldığını, hatta bu ilişkilerin yalnızca belli bir medya içinde değil medyalar boyunca ve arasında kurulmasına da aracılık ettiğini belirtmektedir. Ona göre “logo, konumlandırılması yoluyla, markanın sürekli değişen bir dizi ürün olarak tanınmasını mümkün kılmaktadır” (2004, s.1, 9, 74-75, 78). Bu ise bir kanalın farklı mecralara yayılan markalaşma stratejilerini bütünleştirmesini ve kendi temel markasıyla diğer bağlantılı markaları arasındaki ilişkileri sürdürmesini sağlaması açısından önem taşımaktadır. Son yıllarda medya sektöründe yaşanan yapısal değişim ve yeni medya mecralarının ürün çeşitliliğini ve faaliyet alanlarını genişletmesi logoların bu kullanımını giderek daha önemli hale getirmektedir. Johnson bu durumu BBC’nin kendi logosunu kendi kanalları, ürünleri ile diğer bağlantılı ticari kanalları ve ürünlerinde kullanım biçimleri üzerinden örneklendirmektedir. BBC’nin sahip olduğu bir dizi logonun kanallarından, programlarına kadar farklı biçimlerde ortaya çıktığını ve bunların izleyicilerin BBC markasıyla kurulan deneyimlerini şekillendirmede temel bir rol oynadıklarını belirtmektedir (2013, s.319).

Yakın zamana kadar televizyon kanallarının marka inşa etme çabalarının kanal logoları temelinde şekillenmesi söz konusu olmakla birlikte bu sınırlı markalaşma stratejisi sektörün yapısında meydana gelen ekonomik, kurumsal ve teknolojik değişimler temelinde hızlı bir gelişim ve farklılaşma sürecine girmiştir (Lowe ve Palokangas, 2010, s.129). Bu durumu piyasa aktörleriyle benzer stratejileri benimseyen kamu hizmeti yayıncılarının markalaşma adımlarında görmek mümkündür. Kamu hizmeti yayıncılarının markalaşma çabaları logolarını lisanslamanın ötesine, markasına ait içerikleri ve onlarla bağlantılı ürünleri üretmek ve yaygınlaştırmak için farklı alanlardan şirketlerle ve büyük medya şirketleriyle anlaşmalar yapma, farklı yeni medya platformlarına yayılma ve buralara uygun içerikler ve uygulamalarla marka ağını genişletme, yeni reklam biçimleri satma ve kurumla bağlantılı lisanslı ürün yelpazeleri geliştirerek kurumla anılacak yeni markalar oluşturma stratejilerine kadar uzanmaktadır (Hoynes, 2003, s.124-125; Johnson, 2013, s.320-326; Lowe ve Palokangas, 2010, s.130-134). 1980 sonrasında bir ürünü olarak yaygınlaşan marka uzantıları dalgası kapsamında

(Arvidsson, 2006), kendileriyle bağlantılı alt markalar üretmeleri de bu stratejiler kapsamına girmektedir. Örneğin BBC tüm hizmetlerine, kanallarına, medya platformlarına ve içeriklerine ait marka uzantıları oluşturmakta -BBC One, bbc.co.uk, BBC Worldwide, Good Food dergisi, BBC News, BBC Shop, BBC Costumes & Wigs, BBC iPlayer vb.- ve bunların her birinin geçerliliği ve güvenilirliğini BBC ana markasının değer ve ilkelerine dayandırmaktadır (Johnson, 2013, s.320-321; Lowe ve Palokangas, 2010, s.130-131).

Bu süreçte kamu hizmeti yayıncılarının ticari faaliyetleri ile kamu hizmeti faaliyetleri arasında belirgin bir ayırım oluşturma ve markalarını da bu ayırım temelinde inşa ederek kullanma çabası içine girmeleri dikkate değerdir. Örneğin, Johnson, BBC'nin ticari faaliyetleri ile kamu hizmeti faaliyetleri arasında bir ayırım yapma konusunda büyük bir çaba gösterdiğine vurgu yapmaktadır. Markalaşma stratejileri ve oluşturduğu markaları kullanma biçimi de bu temelde şekillenmektedir. Ona göre, BBC'nin İngiltere'deki ticari kanalları BBC adını kullanmaktan kaçınırken izleyiciye aslında bir kamu hizmeti yayıncısı olarak BBC ile özdeşleştirmemeleri gereken ticari bir ürünle karşı karşıya oldukları söylenmekte ve BBC'ye kamu hizmeti yayıncılığı beklentisi çerçevesinde verilen kamusal desteğin sürdürülmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Bununla birlikte, uluslararası alanda faaliyet gösteren ticari uzantıları BBC markasını açık bir biçimde kullanarak BBC'nin öncü bir kurum olarak şekillendirdiği kamu hizmeti yayıncılığı imajından yararlanmakta ve bu sayede ürünlerinin uluslararası pazarlarda daha yaygın bir kabul görmesini garanti etmek istemektedirler (Johnson, 2013, s.317, 321). Bu çabalar, Lowe ve Palokangas'ın ürünlerin kalite olarak birbirine denk olmaya başladığı rekabetçi ortamda markalaşmanın farklılığı ortaya koymanın ve sunulan ürünlerin standart bir kalitede olduğunu garanti etmenin bir aracı olarak kullanıldığına yaptıkları vurguyu akıllara getirmektedir (2010, s.132). BBC'nin marka kullanım stratejileri örneğinde temel olarak içeriklerdeki farklılığın kamu hizmeti ilkelerine dayandırılan BBC markası çerçevesinde şekillendirilmeye çalışıldığı söylenebilir. Ancak, Goddard'ın BBC'nin son yıllarda önemseydiği bu farklılığın piyasayla bağlantılı olarak ve eğlence ağırlıklı hâkim piyasa mantığının BBC programcılığı üzerindeki etkileri temelinde şekillendiğine vurgu yapması (2017, s.1090-1091) markalaşma sürecinde kurumun ticari/kamusal gerilimini belirgin bir biçimde yaşadığını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Markalaşma Yönelimi ve Kamu Hizmeti Yayıncılığı Arasındaki Çelişkiler

Markalaşma her ne kadar kamu hizmeti yayıncılarının medya sektörünün mevcut koşullarında varlık gösterme çabalarının bir parçası olarak ortaya çıkar ve bu anlamda onlara katkı yapar görünse de her zaman için onları kendi temel dayanaklarından ve ilkelerinden uzaklaştırma ve birer piyasa aktörüne dönüştürme riskini de taşımaktadır (Moe ve Van den Bulck, 2013, s.59; Hoynes, 2003, s.128). Çünkü, Arvidsson'un belirttiği gibi, maddi olmayan bir sermaye biçimi olarak markaların gündelik hayatın yanı sıra iletişimin ve medya içeriklerinin metalaştırılmasıyla ve şirketler ve kurumlar açısından bu tür bir yönelimin benimsenmesiyle yakın bağlantısı vardır (2006, s.7, 13). Kamu hizmeti kurumları kendilerini marka ürünler üreten, onları pazarlayan ve bu kapsamda tüketici olarak görmeye başladığı izleyiciler için diğer şirketlerle rekabet eden bir nitelikte konumlandırmaya yöneldikçe bu risk giderek artmaktadır

(Hoynes, 2003, s.218; Moor, 2007, s.34). Bu yönelimi ABD Kamu Yayıncılığı Kurumu özelinde değerlendiren Hoynes'a göre, "markalaşma stratejisi 'eski Kamu Yayıncılığı Hizmeti'nin kültürel değerini 'yeni Kamu Yayıncılığı Hizmeti' için finansal değere dönüştürme girişimidir. Bu değiş tokuş, kamu hizmetinin ve kamu hizmetine eşlik eden güvenin pazarlanabilir bir metaya dönüştürülmesinin bir aracıdır" (2003, s.128). Bu noktada, kamu hizmeti kurumlarının kamu hizmeti ilkeleri ve temel dayanakları üzerine inşa ettikleri güvenin piyasa da kullanılabilir bir değere dönüştürülmesine yapılan vurgu önemlidir.

Kamu hizmeti yayıncılığının dönüştüğü, kendisini yeni koşullara adapte etme ve konumunu yeniden tanımlama ihtiyacı duyduğu günümüzde karşı karşıya olduğu temel sorunlardan bir tanesi kamu hizmeti ilkelerinde temellenen faaliyetleri ile ticari faaliyetleri arasındaki ilişkileri nasıl bağlantılandırabilecekleri noktasında düğümlenmektedir. Kamu hizmeti yayıncılarının markalaşma eğilimi ve çabaları tam da bu sorunun belirginleştiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Marka kültürünün hakimiyetinin arttığı bir dönemde konuya kamu hizmeti yayıncılarının markalaşmaya önem vermelerinin bir gereklilik olduğu düşüncesi çerçevesinde pragmatik bir yaklaşımla baktıklarını belirten Lowe ve Palokangas buradaki temel sorunun markalaşmanın ön plana çıktığı "bu metalaştırılmış çerçevenin kamu hizmeti yayıncılığının benzersiz bir kâr amacı gütmeyen mirasa dayanan temel değerleri ile nasıl hizalanacağı" noktasında yattığına işaret etmektedirler (2010, s.129). Bu sorunlu nokta kamu hizmeti yayıncılarının markalaşma sürecine odaklanan diğer çalışmalarda da temel bir tartışma çizgisi olarak karşımıza çıkmaktadır (bkz. Hoynes, 2003; Hujanen, 2004; Johnson, 2013). Örneğin Johnson, günümüzde kamu hizmeti yayıncılarının ticari faaliyetlerini bu kurumların dayandıkları kamu hizmeti yayıncılığı anlayışını bozan temel unsur olarak reddetmek yerine bu kurumların "kamu hizmetleri ile ticari faaliyetleri arasındaki ilişkileri nasıl yöneteceklerini sormaya ihtiyaç" olduğunu belirtmektedir. Baskın bir ticari medya ortamında BBC'nin hiçbir ticari faaliyeti olmayan bir kurum olarak kalmasını beklemenin mümkün olmadığını, bunun yerine kamusal olarak finanse edilen yayıncılığın toplumsal ve kültürel değerini tartışmaya devam ederken, BBC gibi yayıncıların ticari ve kamu hizmeti faaliyetleri arasındaki ilişkiyi daha iyi bağlantılandırabilecekleri yollara bakmak" gerektiğine vurgu yapmaktadır (2013, s.316, 328).

Kamu hizmeti yayıncıları açısından bu gerilimli ve çelişkili durumun belirginleşmesi marka inşa etme sürecinin sosyal ve ekonomik ilişkiler temelinde şekillenen ikili doğasıyla yakından bağlantılıdır denilebilir (bkz. Advissor, 2006, s.4-5). Bu anlamda, bir yandan sosyal kültürel itibarlarını ve konumlarını ürettikleri markalarla güvence altına almaya çalışan kamu hizmeti yayıncılarının diğer yandan da markalarının ekonomik değeriyle ilgilenmeleri ve gelirlerinin bir kısmını bu sayede elde etme eğilimi göstermeleri kamu hizmeti yayıncılığı açısından markalaşma sürecini karmaşık bir yapıya büründürmektedir. Markalaşmanın piyasa koşulları içinde ve piyasa aktörü olarak hareket etme gerekliliğiyle yakından bağlantılı olması kamu hizmeti yayıncıları açısından çelişkili bir durum ortaya çıkarmaktadır. 1980 sonrası süreçte medya yapılarının ve kültürünün ticari niteliklerinin hâkimiyet kazanması karşısında kamusal-kültürel yaklaşımlar temelinde şekillendirilen ve kâr amacı gütmeyen iletişim biçimlerinin gerilemesi bu sorunlu durumu belirginleştirmektedir. Örneğin, ABD'de kamu hizmeti yayıncılığının piyasa karşısında gerilediğine vurgu yapan Hoynes, markalaşmayı kamu hizmeti

yayıncılarının giderek daha fazla piyasaya bağlı hareket etmesinin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir (bkz. Hoynes, 2010). Bu anlamda, kamu hizmeti yayıncılarının 2000'lerin başlarından itibaren "markalarından finansal olarak faydalanmalarını sağlayacak daha fazla ticari rol arayışına girmeleri" (Steemers, 2003, s.131) onlar açısından ticari ve kamusal faaliyetleri arasındaki gerilimi daha da belirginleştirmektedir.

Bununla birlikte, Johnson, yayıncılar açısından markalaşmanın dijital çağda temel bir strateji olarak yaygın kabul gördüğünü belirtmektedir. Ona göre, "markalaşma rekabet avantajını arttırmak için benimsenen bir ticari strateji olarak görülürken, aynı zamanda kamu hizmeti yayıncıları tarafından kamu hizmeti faaliyetlerini ve itibarlarını desteklemek için de kullanılmaktadır." Johnson'un bu vurgusu kamu hizmeti yayıncılarının bir yandan ticari faaliyetleri sürdürme gerekliliği duyarken diğer yandan da kamu hizmeti yayıncılığı ilkelerine bağlı kalma ve bu ilkeleri hayata geçirme gerekliliği arasında gerilimli bir markalaşma süreci içinde olduklarına işaret etmektedir. Dolayısıyla, markalaşma çabaları bu kurumlar açısından ticari faaliyetlerini desteklemenin çok ötesine, kuruluş temelleriyle bağlantılı kamu hizmeti ilkelerinden gelen değerleri koruma, itibarlarını sürdürme ve kamu desteğini ve kamu hizmeti yayıncılığına bağlılığı güçlendirme hedeflerine uzandığı ölçüde (2013, s.313, 315) bu gerilimi ve çelişkileri de belirginleştirmektedir. Bu anlamda, Johnson'un işaret ettiği, BBC'nin kendi ticari faaliyetlerini yönetmek için hazırladığı kılavuzlarda –özellikle *Adil Ticaret Klavuzu* (2012) ve *Küresel Strateji* (2011)- tüm ticari faaliyetlerinin uymak zorunda olduğu dört temel ticari kriter (4 Commercial Criteria (4CC)) belirlemesi dikkate değerdir. Buna göre, uyulacak temel ilkeler şöyle sıralanmaktadır: "BBC'nin Kamu Amaçlarına uygun olmak; BBC'nin iyi itibarını veya BBC markasının değerini tehlikeye atmamak; ticari verimlilik göstermek; ve *Adil Ticaret Politikasına Güven'e*, BBC'nin *Adil Ticaret Klavuzu*'na uymak, ve özellikle pazarı bozmaktan sakınmak" (akt. Johnson, 2013, s.317). Bu kriterler BBC'nin pazarın gerekliliklerini dikkate alarak ticari faaliyetlerini sürdürme çabaları ile bu tür faaliyetlerini kamu hizmeti yayıncılığının kalite ve güvenilirlik ilkeleri temelinde gerçekleştirdiğini gösterme çabaları arasındaki gerilimli ilişkiyi yansıtır niteliktedirler. Ayrıca ticari faaliyetlerinin pazarı bozmaması konusundaki hassasiyeti, daha temelde kamu hizmeti yayıncılarına yöneltilen ayrıcalıklı konumlarıyla piyasanın işleyişini ve rekabet koşullarını bozdukları yönündeki eleştirilere daha fazla maruz kalmama isteğini akıllara getirmektedir.

Bu noktada, kamu hizmeti yayıncılarının karşısındaki temel sorun markalaşma sürecinde kamu hizmeti ilkelerini oluşturdukları markanın temeline koyup koymamalarında ya da daha önce değinildiği gibi marka imajlarının kamu hizmeti yayıncılığı ilkelerine ne kadar uyumlu olacağına düğümlenmektedir. Bu ilkelerin ve değerlerin kamu hizmeti yayıncılığının tarihsel köklerinden gelen en temel mirası olduğunu belirten Lowe ve Palokangas, kamu hizmeti yayıncılarının markalaşma sürecinde kendi yayıncılık köklerinden gelen miras değerlerini korumalarının ve markalarını bu mirasın üzerine inşa etmelerinin önemine işaret etmekte ve bu çerçevede "miras marka yönetiminin (heritage brand management)" kamu hizmeti yayıncıları açısından ihmal edilmemesi gereken bir "stratejik marka yönetimi" biçimi olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Onlara göre, kamu hizmeti yayıncılarının markaları açısından çok değerli bir ürün olan böyle bir mirası kullanmak oluşturulacak markayı yalnızca ticari hedefler

açısından değil kamu hizmeti yayıncılığının dayandığı kamusal ve kültürel hedefler açısından da değerli kılacaktır. Bu süreçte kamu hizmeti yayıncıları insanları birer müşteriden ziyade vatandaş olarak gören ve sosyal sorumluluğu ön plana çıkaran yayıncılık miraslarına değer veren bir markalaşma yönelimine girmelidirler. Bu anlamda, kamu hizmeti yayıncıları kurumsal markalarını birer “vatandaş markası” olarak inşa etmelidirler. Çünkü onlara göre, en başarılı markalar insanı ve toplumu markalarının merkezine koyma eğilimindedirler (2010, s.129-139). Bu temelde, günümüzde kamu hizmeti yayıncılığının yenilenmesi “temel olarak yeni medya teknolojilerine hâkim olmakla değil; sosyal meşruiyetin yeniden geliştirilmesi için temel değerleri yeniden canlandırmakla ilgilidir”. Bunun için de dikkat etmeleri gereken temel nokta özellikle yöneticilerinin hâkim piyasa mantığını benimsememeye ve kendilerini rekabetçi koşullara kaptırmamaya, pazar bağımsızlığını ve sosyal sorumluluğu temel alan bir yönetim anlayışını sürdürmeye özen göstermelerinde yatmaktadır (Lowe ve Palokangas, 2010, s.135, 138). Başka bir deyişle, ticari önceliklerin kamu hizmeti yayıncılığı markasının dayandırıldığı temel ilkeleri aşındırabileceğinin ve hata bunları geri plana atabileceğinin (Steevers, 2003, s.134) farkında olan bir yönetim anlayışını benimsemek önem taşımaktadır.

Bu tür bir anlayışa yapılan gönderme Wæraas’ın daha genelde tüm kamu hizmeti kurumlarının çeşitlilik gösterebilen ve farklılıkları dikkate alan bir markalaşma stratejisi benimsemelerinin önemine yaptığı vurguyu akıllara getirmektedir. Wæraas, kamu kuruluşlarının “toplumdaki çoğu zaman çelişen değerlerin ve ihtiyaçların yönetişimine katılmaları ve meşgul olmaları gerektiği için” birbirinden farklı ve birbiriyle çelişik görünen çoklu değerlere ve kimliklere sahip olduklarını, bu durumun bütünlüklü tek bir marka inşa etmede de zorluklar doğurduğunu belirtmektedir. Ona göre, bu noktada önemli olan bu kurumların bütün değerlerini kapsayıcı bir bakış benimsemeleri ve tek bir kurum markası konumu bulmaya çalışmak yerine farklılıklar gösteren tüm değerlerini dikkate alan ve hatta bu çeşitliliği arttıran bir markalaşma yönelimini temel almalarıdır (2008, s.217-218). Born, BBC’nin gençlere yönelik yayınlarında farklı bir kesime ve farklı beklentilere hitap etmekten kaynaklanan bu tür çelişkilerle karşı karşıya kaldığına değinmektedir. Gençlere yönelik bazı programların BBC’nin ana markasıyla çelişen nitelikler taşıdığını belirtmektedir. Bu noktada, ona göre temel soru BBC’nin “çelişkileri alt markalarıyla çalışmak için nasıl kullanılacağı veya genel şirket markasını nasıl değiştireceği” temelinde şekillenmektedir (Born, 2005, s.298). Born’un bu vurgusu kamu hizmeti yayıncılarının markalaşma stratejilerinde kamu hizmeti ilkelerini geliştirme ve hayata geçirme potansiyelini ön plana çıkarma ile ekonomik öncelikler ve kaygılarla piyasaya pratiklerini benimseyerek bunları geri plana itme riski arasındaki gerilimli ilişkiyi aşmalarının pek de kolay olmayacağını düşündürmesi açısından önem taşımaktadır.

Sonuç

Tüm bu tartışmaların izi sürüldüğünde kamu hizmeti yayıncıları açısından markalaşmanın anlamı ve önemine dair bir değerlendirme yapmanın zorluğu ortaya çıkmaktadır. Piyasa ilişkileri ve rekabet koşulları karşısında savunmasız kalma olasılığı arttıkça bu kuruluşların markalaşma stratejilerinin ekonomik kaygılar açısından temel bir rol üstlenebileceği söylenebilir. Ancak, bu durum, kamu hizmeti yayıncılığı anlayışına piyasa mantığının her geçen

gün daha fazla hâkim olması riskini beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, kamu hizmeti yayıncılarının yeni koşullara uyum sağlayarak varlıklarını sürdürebilmelerinin yolunun piyasa mantığını ve pratiklerini benimsemelerinden geçtiğine dair bir anlayışın kabul görmesi bu kuruluşların markalaşma stratejilerini daha çok ticari öncelikler açısından değerlendirmelerine yol açmaktadır.

Oysa, daha önce de değinildiği gibi, markalaşma kamu hizmeti yayıncıları açısından yalnızca ekonomik öncelikler ve ticari bir mantıkla ele alınamayacak anlamlar da taşımaktadır. Kamu hizmeti yayıncılarının markalaşma çabalarında asıl önemsemeleri gereken noktayı da burası oluşturmaktadır. Medya sektörünün karmaşık yapısının arttığı, farklı mecralar aracılığıyla faaliyet yelpazesinin hızla genişlediği ve bu nedenle izleyici yapısının sürekli farklılaştığı bir ortamda gerek bütünlüklü ve görünürlüğü yüksek bir kimlik oluşturmada ve gerekse izleyicilerle ilişkileri sürdürmede markalaşmanın ve marka stratejilerinin önemi her geçen gün artmaktadır. Bu noktada, oluşturulan markanın hangi temel değerlere dayandırılacağı büyük önem taşımaktadır. Lowe ve Palokangas (2010) ve Johnson (2013) gibi isimlerin kamu hizmeti yayıncılarının oluşturdukları markaları uzun tarihsel köklerinden gelen kamusal değerlere ve ilkelere dayandırmaları yönündeki önerileri bu açıdan anlamlıdır. Çünkü kamu hizmeti yayıncıları piyasa aktörlerine benzedikleri ölçüde değil, aksine onlardan farklılaştıkları ve kamu hizmeti yayıncılığı ilkelerini hayata geçirmenin yollarını aramaya devam ettikleri ölçüde yayıncılık alanında önemli bir konum edinebilirler. Bu anlamda, inşa ettikleri markaları kamu hizmeti yayıncılığı anlayışından gelen kendi kamusal-kültürel değerleri çerçevesinde ele almaları ve şekillendirmeleri temel bir gereklilik olarak belirmektedir. Bunun için de ticari önceliklerin ve piyasa mantığının bu noktayı gözlerden kaçırma potansiyelinin farkında olan bir marka yönetimi anlayışını benimsemek önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Bardoel, J. ve d'Haenens, L. (2008). Reinventing Public Service Broadcasting in Europe: Prospects, Promises and Problems. *Media, Culture and Society*, 30(3), 337- 355.
- Bennett, J. ve Strange, N. (2008). The BBC's Second-Shift Aesthetics: Interactive Television, Multi-platform Projects and Public Service Content for a Digital Era. *Media International Australia*, 126, 106-119.
- Born, G. (2003). Strategy, positioning and projection in digital television: Channel Four and the commercialization of public service broadcasting in the UK. *Media, Culture and Society*, 25(6), 773-799.
- Born, G. (2005). *Uncertain Vision: Birt, Dyke and Reinvention of the BBC*. London: Vintage.
- Brand Finance (2012, Mart). *Brand Finance Global 500: The Annual Report on the World's Most Valuable Brands*.

- Brand Finance (2018, Şubat). *Brand Finance Global 500 2018: The Annual Report on the World's Most Valuable Brands*.
- Brand Finance (2018, Nisan). *Brand Finance United Kingdom 150, 2018: The Annual Report on the Most Valuable British Brands*.
- Curran, J. ve Seaton, J. (2003). *Power Without Responsibility: The Press and Broadcasting in Britain*. London, New York: Routledge.
- Debrett, M. (2009). Riding the Wave: Public Service Television in the Multi-platform Era. *Media, Culture and Society*, 31(5), 807-827.
- Donders, K. ve Raats, T. (2015). Public Service Media and European Market Integration Policies. Karen Arriaza Ibarra, Eva Nowak ve Raymond Kuhn (ed.), *Public Service Media in Europe: A Comparative Approach* içinde (s.53-72). London and New York: Routledge.
- Enli, G. S. (2008) Redefining Public Service Broadcasting Multi-Platform Participation. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, 14(1), 105-120.
- Goddard, P. (2017). 'Distinctiveness' and the BBC: a new battleground for public service television? *Media, Culture and Society*, 39(7), 1089-1099.
- Gromark, J. ve Melin, F. (2013). From Market Orientation to Brand Orientation in the Public Sector. *Journal of Marketing Management*, 29(9-10), 1099-1123.
- Herzog, C., Hilker, H., Novy, L. ve Torun, O. (2017). *Transparency and Funding of Public Service Media*. Wiesbaden: Springer.
- Hoyne, W. (2003). Branding Public Service: The "New PBS" and the Privatization of Public Television. *Television and New Media*, 4(2), 117-130.
- Hujanen, T. (2004). Public Service Strategy in Digital Television: From Schedule to Content. *Journal of Media Practice*, 4, 133-153.
- Iosifidis, P. (2010). Pluralism and Funding of Public Service Broadcasting across Europe. Petros Iosifidis (ed.), *Reinventing Public Service Communication: European Broadcasters and Beyond* içinde (s. 23-35). London: Palgrave Macmillan.
- Jakubowicz, K. (2007). Public Service Broadcasting: A Pawn on an Ideological Chessboard. Els De Bens (ed.), *Media Between Culture and Commerce: Changing Media-Changing Europe Series Volume 4* içinde (s.115-150). UK/Chicago, USA: Intellect.
- Johnson, C. (2007). Tele-Branding in TVIII. *New Review of Film and Television Studies*, 5(1), 5-24.

- Johnson, C. (2013). From brand congruence to the 'virtuous circle': branding and the commercialization of public service broadcasting. *Media, Culture and Society*, 35(3): 314-331.
- Lury, C. (2004). *Brands: The Logos of the Global Economy*. London and New York: Routledge.
- Lowe, G. F. ve Palokangas, T. (2010). Heritage Brand Management in Public Service Broadcasting. Petros Iosifidis (ed.), *Reinventing Public Service Communication: European Broadcasters and Beyond* içinde (s. 128-142). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Martin, F. ve Lowe, G. F. (2013). The Value and Values of Public Service Media. Gregory Ferrell Lowe ve Fiona Martin (ed.). *The Value of Public Service Media* içinde (s. 19-40). Göteborg: Nordicom University.
- Moe, H. (2010). Governing Public Service Broadcasting: "Public Value Tests" in Different National Contexts. *Communication, Culture and Critique*, 3, 207-223.
- Moe, H. ve Van Den Bulck, H. (2013). Comparing 'Public Value' as a Media Policy Term in Europe. Gregory Ferrell Lowe ve Fiona Martin (ed.). *The Value of Public Service Media* içinde (s. 57-76). Göteborg: Nordicom University.
- Moor, L. (2007). *The Rise of Brands*. Oxford and New York: Berg.
- Murdock, G. (2004). Building the Digital Commons: Public Broadcasting in the Age of Internet. *The 2004 Spry Memorial Lecture*, University of Montreal.
- Murdock, G. (2005). Public Broadcasting and Democratic Culture: Consumers, Citizens, and Communards. Janet Wasko (ed.), *A Companion to Televisio* içinde (s. 174-198). Oxford: Blackwell.
- Murdock, G. (2018). Reclaiming Digital Space. From Commercial Enclosure to the Broadcast Commons. Gregory Ferrell Lowe, Hilde Van den Bulck, Karen Donders (ed.), *Public Service Media in the Networked Society* içinde (s. 43-58). Göteborg: Nordicom.
- Scannell, P. (2001). Public Service Broadcasting: The History of a Concept. Andrew Goodwin ve Garry Whannel (ed.), *Understanding Television* içinde (s. 11-29). London and New York: Routledge.
- Sorensen, I. E. (2014). Channels as Content Curators: Multiplatform Strategies for Documentary Film and Factual Content in British Public Service Broadcasting. *European Journal of Communication*, 29(1), 34-49.
- Stemers, J. (1999). Between Culture and Commerce: The Problem of Redefining Public Service Broadcasting for the Digital Age. *Convergence*, 5(3), 44-66.

- Stemmers, J. (2003). Public Service Broadcasting is not Dead Yet. Strategies in the 21st Century. Gregory Ferrel Lowe ve Taisto Hujanen (ed.), *Broadcasting and Convergence: New Articulations of the Public Service Remit* içinde (s. 123-136). Göteborg: Nordicom.
- Van Den Bulck, H. (2015). Public Service Media Accountability in Recent Decades: A Progressive Shift from State to Market. Karen Arriaza Ibarra, Eva Nowak ve Raymond Kuhn (ed.), *Public Service Media in Europe: A Comparative Approach* içinde (s. 73-88). London and New York: Routledge.
- Wæraas, A. (2008). Can public sector organizations be coherent corporate brands? *Marketing Theory*, 8(2), 205-221.

Türkiye’de Yükseköğretimde İnsan Hakları Eğitimi: Kamu Yönetimi Bölümleri Örneği

Human Rights Education in Higher Education in Turkey: Department of Public Administration As An Example

Duru Şahyar Akdemir¹

Başvuru Tarihi: 09.10.2018

Kabul Tarihi: 21.08.2019

Öz

İnsan hakları “insanlığın ortak dili” olarak tanımlanmaktadır. Bu bakımdan insan hakları eğitimi de bu dili öğrenmek olarak anlaşılabilir. İnsan haklarını hem kendimizde hem de başkalarında korumak için herkesin insan hakları eğitimi alması gerekmektedir. Ancak insan haklarının korunması bakımından bazı meslekler özellikle önemlidir. Bu mesleklerin önemli bir kısmı da kamu yönetimi alanında yer alan mesleklerdir.

Çalışmanın amacı 2018-2019 eğitim yılında yükseköğretim kurumlarında adında “kamu yönetimi” ifadesi bulunan lisans programlarında insan hakları konusunun bir ders olarak yer alıp almadığını ve ne şekilde yer aldığını belirlemektir. Çalışmada nicel araştırma yöntemi çerçevesinde betimsel metot kullanılarak ilgili bölümlerin öğretim programları incelenmiş ve bu konuda değerlendirmelerde bulunulmuştur. Elde edilen bulgular Türkiye’de yükseköğretim kurumlarında adında “kamu yönetimi” ifadesi yer alan bölümlerinde insan hakları konusuna ilişkin yeterli dersin olmadığını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: *Kamu Yönetimi, İnsan Hakları, İnsan Hakları Eğitimi, Kamu Yönetimi Eğitimi, Yükseköğretim*

Abstract

Human rights are defined as “the common language of humanity”. In this respect, human rights education can be understood as learning this language. In order to protect human rights both in ourselves and in others, everyone needs human rights education. However, some professions are particularly important for the protection of human rights. An important part of these professions are occupations in the field of public administration.

¹ Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi, dsakdemir@anadolu.edu.tr, ORCID: 000-0003-2374-9770

The aim of this study is to determine whether there is a human rights course (or human rights related course) in public administration departments of higher education institutions in 2018-2019 academic year.

In the study, descriptive method was used within the framework of quantitative research method. In this context, the curricula were examined and evaluations were made. The findings revealed that there is not enough courses on human rights in public administration departments of higher education institutions in Turkey.

Keywords: *Public Administration, Human Rights, Human Rights Education, Public Administration Education, Higher Education*

Giriş

İnsan hakları “insan” olduğumuz için sahip olduğumuz haklardır. Kişiler sadece insan oldukları için birbirlerine “insan haklarına uygun” şekilde davranmalıdır. Ancak “insan haklarına uygun” şekilde davranmak için kişilerin insan haklarına ilişkin doğru bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. İnsan haklarına ilişkin doğru bilgiye ise ancak insan hakları eğitimi ile ulaşılabilir (Kuçuradi, 2004a, s.67-68).

Flowers vd. (2000, s.15) etkili bir insan hakları eğitiminin “değerler ve tutumlarda değişikliklere” neden olduğunu kişileri güçlendirdiğini, “dayanışmayı” ve “katılımcı eğitimi” teşvik ettiğini belirtmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında insan hakları eğitimi herkes için gerekli bir eğitimidir. Ancak bu eğitimin bazı gruplar için diğerlerine kıyasla daha önemli olduğu belirtilmektedir. Bu gruplar şöyledir: “Küçük çocuklar ve ebeveynleri; her tür eğitimci, öğretmen ve müdürler; doktorlar, hemşireler, avukatlar, hâkimler, sosyal çalışmacılar, gazeteciler, polisler ve askeri yetkililer; korunmaya muhtaç kimseler; insan hakları savunucuları ve kâr amacı gütmeyen örgütler; seçilmiş ya da atanmış kamu çalışanları, toprak sahipleri, işadamları, dini liderler gibi kararları ve politikaları etkileyebilen güçlü kimseler” (Flowers vd., 2000, s.18-19). Aynı konuda Kuçuradi (2004a, s.264), “insan haklarıyla ilgili olmayan meslek” olmadığını ancak, bazı mesleklerin “insan haklarının korunmasıyla doğrudan” ilişkisi olduğunu belirtmektedir. Kuçuradi (2004a, s.265), özellikle “kamu görevlileri, yöneticiler, yargıçlar, savcılar, siyasetçiler, polisler, askerler” ve “doğa bilimcilerin” insan hakları konusunda eğitim almaları gerektiğinin altını çizmiştir.

Diğer taraftan kamu görevlisi; bir kamu kurumunda çalışan kişi olarak tanımlanabilir. Eryılmaz (2016, s.328-329) geniş anlamda kamu görevlilerini “kamu kesiminde görev yapan ve farklı hukuki statülere sahip tüm personel” olarak tanımlamıştır. Bu çerçevede kamu personeli deyince askerden, polise, öğretmenden, müdüre, devlet hastanelerinde çalışan doktordan devlet dairelerinde çalışan memura kadar oldukça geniş bir çalışan grubundan söz etmemiz gerekmektedir. Söz konusu çalışan grubu içindeki kişilerin birbirinden farklı eğitimlere sahip oldukları bilinmektedir.

Kamuda çalışan herkes kamu yönetimi lisans derecesine sahip değildir. Ancak kamu yönetimi alanından mezun olan birçok kimse “ekonomik koşullar, iş güvencesi, devlete hizmet etme” gibi sebeplerden dolayı kamuda çalışmayı istemekte ve kamu yönetimi/siyaset bilimi ve kamu yönetimi vb. bölümlerde lisans eğitimini tamamlamaktadır (Çiner, 2015, s.3). Bu varsayımdan hareketle insan hakları düşüncesi, insan hakları eğitimi ve kamu yönetimi bölümlerini bir araya getirdiğimizde ilgili lisans programları için insan hakları eğitimi oldukça önemli bir eğitim, araştırma ve çalışma alanı olarak görünmektedir. Literatürde insan hakları eğitiminin ilköğretim, orta öğretim ve polis eğitimindeki yeri ve önemi gibi konularda yapılmış önemli akademik çalışmalar ve lisansüstü tezler mevcuttur. Ancak kamu yönetimi eğitimi ve insan hakları konuları üzerinde yapılan araştırmalar oldukça kısıtlıdır. Çalışmanın bu bakımdan insan hakları ve kamu yönetimi alanlarında önemli bir eksiği gidereceği düşünülmektedir.

Bu bakışla çalışmada öncelikle insan hakları eğitimine değinilecektir. İnsan hakları eğitiminin kapsamı ve gelişimi ele alınacaktır. Ardından Türkiye’de insan hakları eğitimi incelenecektir. Sonrasında Türkiye’de yükseköğretimde kamu yönetimi eğitiminin gelişiminden söz edilecektir. Son olarak ise mevcut kamu yönetimi öğretim programlarında insan hakları dersine ilişkin yapılan analiz sonuçlarına yer verilecektir.

İnsan Hakları Eğitimi

İnsan Hakları Eğitiminin Kapsamı

İnsan hakları eğitimine ilişkin literatürde temel eğilim insan hakları eğitimini bazen kapsamı bakımından bazen de amaçları bakımından “insan hakları hakkında öğrenme” (learning about human rights) ve “insan hakları için öğrenme” (learning for human rights) şeklinde ikiye ayırarak incelemek yönündedir (Flowers vd., 2000, s.10-13; Lohrenscheit, 2002, s.176). Farklı bakışlara göre bu yöntemlerden biri tercih edilebileceği gibi aşamalı olarak ikisi bir bütün olarak da kabul edilebilmektedir. Buna göre ilk olarak “insan hakları hakkında eğitim” insan hakları tarihini, bu alandaki belgeleri ve uygulama mekanizmalarını kapsayan kişilere bu çerçevede bilgiler sunan bir eğitimdir. 14 Mayıs 1985 tarihli Avrupa Konseyi Tavsiye Kararı’nda insan hakları hakkında eğitimin kapsamına giren konulardan bazıları; “insan haklarının temel kategorileri”, “adaletsizlik, eşitsizlik ve ayrımcılık türleri”, “insan hakları mücadelesi”, “temel uluslararası bildirgeler ve sözleşmeler” olarak sıralanmıştır (Council Of Europe, 1985, s. 3).

Buna göre temel insan hakları hakkında eğitim almış bir kişi temel insan hakları kavramını ve onunla ilişkili kavramları ve ilgili belgelerini tanır, bu belgelerde adı geçen hakları bilir ve bu hakların korunması için oluşturulmuş ulusal ve uluslararası mekanizmalar hakkında fikir sahibi olur. Kişilerin insan hakları alanındaki “bilgi birikimini ve bilişsel becerilerini” geliştirmeyi amaçlayan bu eğitim insan hakları alanında temel düzeyde bilgi sağlaması açısından önemlidir (Lohrenscheit, 2002, s.176).

İkinci olarak “insan hakları için öğrenme” kavramı ise insan onuru ve eşitlik gibi temel prensiplerin benimsenmesi ile insan haklarının korunması için olumlu yönde niyet geliştirmeyi sağlayacak eğitimi anlatmak için kullanılan bir kavramdır (Flowers vd., 2000, s. 13). Bu eğitimin

temel amacı “güçlendirilmiş ve aktif bireyler” yetiştirmektir. Güçlü birey toplumsal gelişmeye destek olan bireysel ihtiyaçlarını tanıyan ve insan haklarına uygun şekilde toplumsal gelişmeye destek olan kişidir (Lohrenscheit, 2002, s. 176). “İnsan hakları için öğrenme” dayanışmayı ve hoşgörüyü geliştirerek kişilerin savunuculuk yeteneklerini ortaya çıkaracak bir eğitim olarak tanımlanmaktadır (Flowers vd., 2000, s.13).

Benzer şekilde Kuçuradi, “insan haklarının etik eğitimi” olarak adlandırdığı iki aşamalı bir eğitimden söz etmektedir. Bu eğitim “insan hakları ihlal edilmeden önce, insan hakları ihlal edilemeyecek tarzda eylemde bulunmayı istemeyi” kapsayan bir eğitimidir ve bu istemeyi kazanabilmek için “insan olma bilinci” ne sahip olmak gerekmektedir. Kuçuradi (2004b, s.376) bu bilincin “belirli bazı insansal olanakların değerinin bilgisiyile sunulmasıyla” ve “insan haklarının bilgisinin sunulmasıyla” edinilebileceğini belirtmektedir.

Diğer taraftan insan hakları eğitimi alanında yer alan çalışmalar insan hakları eğitiminin her öğretim düzeyinde gerçekleşmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. BM kaynaklarından hareketle oluşturulmuş eğitim programında erken çocukluk döneminden başlayarak yetişkinlik dönemine dek sürmesi gereken insan hakları eğitiminin amaçları, uygulamaları ve program kapsamında ele alınması gereken problemler genel hatlarıyla şöyle belirlenmiştir:

3-7 yaş aralığını kapsayan dönemde temel amaç; çocuğun “kendine, ebeveynlerine, öğretmenlerine ve diğerlerine” saygı duymasıdır. Bu dönemde kullanılacak anahtar kavramlar ise; “öz/kiş, topluluk ve sorumluluk” kavramlarıdır. Bu döneme has ele alınacak insan hakları problemleri ise “ırkçılık”, “cinsiyetçilik”, “adaletsizlik” ve “insanlara duygusal veya fiziksel bakımdan zarar vermek” olarak sıralanmıştır (Flowers vd., 2000, s.14).

8-11 yaş aralığındaki çocuklar için insan hakları eğitiminin amaçları “sosyal sorumluluğun” gelişmesi ve “ihtiyaç-istek ayırımının” yapılabilmesidir. Bu dönemdeki önemli kavramlar; “kişi hakları, grup hakları, özgürlük, eşitlik, adalet, hukukun üstünlüğü, hükümet, güvenlik, demokrasi” olarak belirlenmiştir. Ele alınacak insan hakları sorunları ise “ayrımcılık/önyargı, yoksulluk/açlık, adaletsizlik, etnik merkezcilik” olarak sıralanmıştır (Flowers vd., 2000, s.14).

12-14 yaş grubunda ise amaç bazı haklar üzerinde ayrıntılı bilgiye sahibi olmaktır. Bu yaş grubu için önemli kavramların “uluslararası hukuk, dünya barışı, dünyanın kalkınması, dünya politik ekonomisi, dünya ekolojisi, hukuki haklar ve ahlaki haklar” kavramları olduğu belirtilmiştir. Bu dönemde üzerinde durulacak insan hakları sorunlarına ise “cehalet”, “sömürgecilik/emperyalizm” ve “çevresel bozulma” örnek olarak verilebilir (Flowers vd., 2000, s.14).

15 yaş ve üstü için insan hakları eğitiminde temel amaç; insan hakları ile ilgili temel bilgilere sahip olmak ve bu bilgileri davranışa dönüştürebilmektir. Bu dönemde “soykırım” ve “işkence” gibi sorunların üzerinde durulmaktadır (Flowers vd., 2000, s.14)².

² Benzer bir başka çalışma için bkz: Reardon, 1995, s.14

Kuçuradi de ilköğretim düzeyinde öğrencilerde “insan kimliği bilinci” uyandırılması gerektiğini, ortaokulda ise yine bu bilince önem verilmesi gerektiğini aynı zamanda bu bilincin bilgiye dönüştürülmesi gerektiğini dile getirmektedir. Ayrıca Kuçuradi, insan hakları araştırmalarının teşvik edilmesi gerektiğini ve bu kapsamda “lisansüstü düzeyde insan hakları eğitiminin geliştirilmesi” gerektiğini savunmaktadır (2004b, s.378).

İnsan Hakları Eğitiminin Gündeme Taşınması

İnsan hakları eğitimi “eğitim, öğretim ve evrensel bir insan hakları kültürü oluşturmayı hedefleyen bilgiler” olarak tanımlanabilir (UNESCO, 2017, s.2). Kavramsal olarak “İnsan Hakları Eğitimi” konusunun uluslararası ve ulusal alanda gündeme taşınması II. Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. Bu süreçte ele almamız gereken temel belgeler ve gelişmeler şöyledir:

1948 “İnsan Hakları Evrensel Bildirisi”.

1974 Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) “İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerine İlişkin Uluslararası Anlayış, İşbirliği ve Barış için Eğitim Tavsiye” Kararı.

1978 “UNESCO Uluslararası İnsan Hakları Öğretimi Kongresi”.

1987 Malta “UNESCO Uluslararası İnsan Hakları Öğretimi, Bilgi ve Belgeleri Kongresi”,

1993 “Uluslararası İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi Kongresi” .

Belgelerden ve belgelere ilişkin bazı önemli noktalardan bahsedecek olursak:

1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (İHEB)’nin hemen giriş kısmında Bildiride yer alan hak ve özgürlüklere “eğitim ve öğretim” yoluyla saygının geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir ve bu çerçevede eğitimin insan haklarının yaygınlaşmasındaki önemine değinilmiştir. Yine bildirinin 26. maddesinde “Eğitim insan kişiliğini tam geliştirmeye ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırklar ve dinsel topluluklar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirilmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışı koruma yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir” ifadesine yer verilerek eğitimin insan haklarıyla olan ilişkisi vurgulanmıştır (İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, 1948, s.26).

1974 tarihli “İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerine İlişkin Uluslararası Anlayış, İşbirliği ve Barış için Eğitim Tavsiyesi”nde ise İHEB’in 26. maddesinde yer alan “Eğitim insan kişiliğini tam geliştirmeye ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygıyı güçlendirmeye yönelik olmalıdır. Eğitim, bütün uluslar, ırklar ve dinsel topluluklar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirilmeli ve Birleşmiş Milletlerin barışı koruma yolundaki çalışmalarını geliştirmelidir” ifadesinin altı çizilerek her seviyedeki ve her formdaki eğitimi kapsayacak şekilde eğitim politikalarının temel prensipleri ortaya konulmuştur. Bu prensiplerden bazılarına göre, “her türlü kültüre, medeniyete, değere, yaşam şekline” saygı duyulacaktır. “Küresel karşılıklı bağımlılık bilinci” temelinde hareket edilecek ve “sadece haklar değil aynı zamanda sorumluluklar” da dikkate alınacaktır (UNESCO, 1974).

1978 “UNESCO Uluslararası İnsan Hakları Öğretimi Kongresi” bu alandaki bir diğer önemli gelişmedir. Kongreye ilişkin metnin giriş kısmında insan hakları eğitimi için “öğretmenleri, eğitimcileri, savunucuları, uzmanları ve birbirinden farklı düşüncelere sahip hükümet temsilcilerini” bir araya getiren söz konusu kongrenin bu alanda bir “dönüm noktası” olduğu belirtilmektedir. İnsan haklarının üniversite öğretimini geliştirmek için alanda üç çeşit eğitimin teşvik edilmesinin söz konusu olduğu belirtilmiştir. Bu eğitimler: “insan haklarında temel eğitim, insan haklarında uzmanlık eğitimi ve insan hakları eğitimidir” (UNESCO, 1978, Giriş-Preface). Kongreye ilişkin belgenin ilerleyen bölümlerinde ise insan haklarına ilişkin eğitim ve öğretiminin “Birleşmiş Milletler Anlaşması’na, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’ne, Uluslararası İnsan Hakları Anlaşmalarına ve diğer uluslararası insan hakları mekanizmalarına” dayanması gerektiği belirtilmiştir. Bu arada belgede hakların bölünmezliğine de dikkat çekilmiştir. İnsan hakları eğitiminin “geleneksel yöntemlerin” yanı sıra “tarihsel deneyimleri” de kapsamı gerektiğine ayrıca değinilmiştir. Eğitimin kişilerde hem kendi haklarını hem de başkalarının haklarını korumaları yönünde “bilinç geliştirmesi” gerektirdiği belirtilmiştir. Yine insan hakları konusunun “profesyonel, etik ve sosyal sorumluluk gerektiren bir araştırma, çalışma ve eğitim alanı” olduğunun altı çizilmiştir. Eğitimin insan haklarına saygı çerçevesinde gerçekleştirilmesi değil insan hakları eğitiminin geliştirilmesi ve bu eğitimin özellikle” felsefe, siyaset bilimi, hukuk gibi alanlara entegre edilerek” bağımsız bir şekilde öğretilmesi gerektiği belirtilmiştir (UNESCO, 1978, s.40-41).

İnsan hakları ve eğitim konusunda önemli bir diğer gelişme de 1987 tarihinde Malta’nın başkenti La Valette’de gerçekleşen “UNESCO Uluslararası İnsan Hakları Öğretimi, Bilgi ve Belgeleri Kongresi”dir. Kongrenin amaçları: “insan hakları öğretimindeki mevcut yönelimleri tespit etmek; ilgili kuruluşlara, sivil toplum örgütlerine tavsiyelerde bulunmak; sosyal ve beşeri bilimler alanında araştırma konuları önermek; UNESCO, sivil toplum örgütleri ve dokümantasyon merkezleri için en uygun eylem planlarını önermek ve sonraki dönem için sürdürülecek eylem planlarına karar vermek” olarak belirtilmiştir (UNESCO, 1987, s.5). Kongrede; insan hakları eğitiminin amaçları ve hedefleri, içeriği, yöntemleri, öğretim materyalleri gibi konular üzerinde durulmuştur. Yine, öğretmenlerin eğitimi, öğretmenlerin ve eğitimcilerin korunması, insan hakları ve insan hakları eğitimi alanında araştırmaların ve uluslararası işbirliklerin geliştirilmesi gibi konular da kongrede ele alınan diğer konu başlıkları arasında yer almıştır (UNESCO, 1987).

1993 yılında Birleşmiş Milletler (BM) kapsamında Montreal’de gerçekleşen “Uluslararası İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi Kongresi” ve bu kongrede ortaya konulan “İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitime Yönelik Dünya Eylem Planı” insan hakları ve eğitim açısından önemli bir diğer gelişmedir. Kongrenin temel amaçları; insan hakları eğitimi alanındaki engelleri tanımlamak ve bunlarla başa çıkmak, “demokrasi için eğitim” konusunu tamamlayıcı bir bağlamda ele almak ve “insan hakları ve demokrasi için eğitime yeni bir ivme kazandırmak için, özellikle eğitim yöntemleri, pedagojik yaklaşımlar ve didaktik materyaller olmak üzere araç ve fikirlerin detaylandırılmasını teşvik etmek” olarak sıralanmıştır (UNESCO, 1993, s.6). Bu çerçevede kongrede insan hakları ve temel özgürlüklerin korunmasının demokratik değerlere bağlı olduğu, bu demokratik değerlere eğitimle erişilebileceği, demokrasi ve insan hakları

eğitiminin de bir insan hakkı olduğu gibi konulara dikkat çekilmiştir (UNESCO, 1993, s.9). Kongrede ortaya konan eylem planında eğitimin üç farklı düzeyde geliştirilmesi öngörülmüştür. Buna göre ilk olarak insan hakları eğitiminin “okul sistemi içinde tüm seviyelerde” olmak üzere “ilkokul öncesinden başlayarak yükseköğrenimi, mesleki eğitimi, öğretmen ve ebeveyn örgütlenmelerini” de kapsayacak şekilde öğretim programlarına dâhil edilmesi gerekmektedir. İkinci olarak “okul dışında” insan hakları ve demokrasi eğitiminin yaşamın farklı alanlarına dâhil edilmesi öngörülmüştür. Buna göre, “işyerlerinde, dini ve kültürel örgütlerde, gençlik kulüpleri” gibi alanlarda gerçekleştirilecek eğitimlerle “sosyal yaşama yeterince katılmayan kişilerin; kamu personelinin, karar alıcıların; askeri personelin, güvenlik konusunda hizmet verenlerin; hâkim, savcı ve avukatların; medya personelinin; tıp doktorları, sağlık çalışanları ve biyolojik araştırmacıların” eğitilmesi gerekmektedir. Üçüncü olarak odaklanılan ise “hakları tehlikede olan” kişilerin bilgilendirilmesi ve eğitilmesidir. Bu çerçevede verilecek eğitimin kapsamı örneğin “silahlı çatışma” ya da “doğal afetler” gibi durumlara maruz kalınması hallerinde ve “kadınlar çocuklar, engelliler, azınlıklar” gibi dezavantajlı gruplara yönelik gerçekleşecektir (UNESCO, 1993, s.17-18).

Uluslararası alanda insan hakları eğitimi gündeme taşıyan gelişmeler bu örneklerle sınırlı değildir. Ana teması insan hakları eğitimi olmasa da başka birçok uluslararası etkinlikte ve insan haklarıyla ilişkili toplantıda “insan hakları eğitimi” konusu önemli bir başlık olarak tartışılmıştır. Uluslararası alanda yaşanan bu gelişmeler zamanla ulusal alanda da karşılık bulmuştur.

Türkiye’de İnsan Hakları Eğitimi

Uluslararası alanda insan hakları eğitimi konusunda yaşanan gelişmelere paralel olarak Türkiye’de insan hakları dersinin ilköğretim ve orta öğretim programlarına girmesi, ayrı bir ders haline gelmesi ve insan hakları konusunun yükseköğretimde gündeme gelmesi 1991 yılı sonrasında olmuştur. Bu süreç içinde ele alınması gereken ilk gelişme, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu (İHİK)’nin girişimleri; ikincisi ise İnsan Hakları Eğitimi Protokolü’nün hazırlanmasıdır.

Süreç İHİK’in 1991 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’ndan insan hakları eğitimi konusunda görüş almak için yazı yazmasıyla başlamıştır (Gülmez,1996, s.221). Komisyonun 15 Mayıs 1991 tarihinde “ilk ve orta dereceli okullarda” ders programlarına “insan hakları eğitimi ile ilgili bir ders konulması” konusunda bakanlığa göndermiş olduğu yazı, olumsuz yanıt almıştır. Milli Eğitim Bakanlığı insan hakları konusunun başkaca ders programları içinde yer aldığını belirtmiş ve ayrı bir ders olarak öğretim programına eklenmesine gerek olmadığını ifade etmiştir. Komisyon 1993 yılında talebini tekrar dönemin Milli Eğitim Bakanı’na iletmiştir. Bakanlık bir önceki dönem bakanının da ifade etmiş olduğu gibi “ilkokul, ortaokul ve liselerde ilgili derslerin öğretim programlarında “insan hakları konusunun yeterince yer aldığını ve bağımsız bir derse gerek olmadığını” dile getirmiştir (Gülmez, 1996, s. 223).

İnsan hakları konusunun bağımsız bir ders olarak eğitim sistemine dâhil edilmesine neden olan gelişme ise 1995 yılında gerçekleşmiştir. 14 Mart 1995 tarihinde “İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanlığı” ile “Milli Eğitim Bakanlığı” nca düzenlenen “İnsan Hakları Eğitimi Protokolü” dönemin başbakanı, dışişleri bakanı ve ilgili bakanlar tarafından imzalanmıştır (Gülmez, 1996, s.226). İlgili protokol ile ilköğretime, ortaöğretime ve yükseköğretime insan hakları konusunun dâhil olabilmesi için bir takım düzenlemeler öngörmüştür. Buna göre: Protokol kapsamında ilköğretim programlarında yer alan “Vatandaşlık Bilgileri” dersinin ismi “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” olacak ve dersin kapsamı yeniden şekillendirilecektir. Ayrıca ortaöğretim programlarına “Demokrasi ve İnsan Hakları” dersi dâhil edilecektir. Yükseköğretimde ise insan hakları dersi “üniversitelerin öncelikle öğretmen yetiştiren fakülte ve yüksekokullarında formasyon kazandıran dersler” arasına eklenecektir. Yine bu çerçevede “insan hakları sertifikası” adında bir sertifika programı da edebiyat ve fen-edebiyat fakültelerinde “öğretmen olmak isteyen öğrenciler” için geliştirilecektir. Ayrıca sosyal bilimler enstitüleri içinde “insan hakları anabilim dalı” kurulması planlanmıştır (Gülmez, 1996, s.227-228).

1995 yılındaki protokolü takiben insan hakları eğitiminde önemli atılımlar olmuştur. Örneğin; 1995 yılının Mart ayında alınan kararla 8. Sınıflarda okutulan “Vatandaşlık Bilgileri “ dersi “Vatandaşlık ve İnsan Hakları” adını almıştır (Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 1995-2437, s.696-697). Yine 1996 yılında ilgili dersin içeriği yurttaşlık bilgilerinin yanı sıra “insan hak ve hürriyeti, sorumlulukları; kişi hürriyeti, kişi hürriyetinin önemi; vatandaşlık ödevleri; Türk kadınının toplumdaki yeri” gibi konuları da kapsayacak şekilde düzenlenmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 1996 Temmuz-2457, s.448-453). 1999 yılında ise Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi’nde yer alan haliyle liselerde uygulanacak “Demokrasi ve İnsan Hakları” dersinin içeriği “insan hakları, hukuk ve devlet; yönetim ve yaşam biçimi olarak demokrasi; insan hakları ve korunması; Atatürk İnkılabı; insan hakları ve demokrasi” olarak belirlenmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, 1999-2501, s.321-332).

Bugün mevcut eğitim sistemine bakacak olursak; 2018-2019 eğitim öğretim yılında yenilenen haliyle ilköğretim programlarında, ilkokul 4. sınıflarında “İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi” dersinin yer almakta olduğu görülmektedir. Dersin içeriği sırasıyla “insan olmak; hak, özgürlük ve sorumluluk; adalet ve eşitlik; uzlaş; kurallar; birlikte yaşama” konularını kapsamaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2018a, s.10). Ayrıca 2018-2019 eğitim-öğretim yılından itibaren geçerli olacak “ortaöğretim kurumları haftalık ders programına” göre “Demokrasi ve İnsan Hakları” dersi Fen Liseleri’nde ve Anadolu Liseleri’nde 9, 10, 11, 12 sınıflar için seçmeli dersler arasında yer almaktadır. Sosyal Bilimler Liseleri’nde ise “Demokrasi ve İnsan Hakları” dersi 9. Sınıflar için seçmeli dersler arasında yer almaktadır. Güzel Sanatlar Liseleri’nde 9, 11 ve 12. Sınıflarda; spor lisesinde ise 11. ve 12. Sınıflarda ilgili ders seçmeli dersler arasında bulunmaktadır. “Demokrasi ve İnsan Hakları” dersi Anadolu İmam Hatip ve Uluslararası İmam Hatip Liselerinde de seçmeli dersler arasında yer almaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2018b).

Yükseköğretimde ise aynı konunun gündeme taşınması yine 1991 yılında İHİK'in yüksekokullara öğretim programlarında insan hakları dersi olup olmadığı konusunda ve eğer varsa bu dersin kapsamı hakkında bilgi verilmesi hususunda göndermiş olduğu yazıya dayanmaktadır. İlgili yazıya cevaben Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dekanlığı, fakültelerinde "İnsan Hakları ve Demokratik Kurumlar" dersinin yer almakta olduğunu belirtmiştir (Gülmez, 1996, s.222). Bu örnek bize yükseköğretimde insan hakları dersinin söz konusu girişimlerden önce de yer almakta olduğunu göstermektedir. Bu konuda başkaca örnekler ise: 1975 yılında "Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü" (TODAİE)'nde İnsan Hakları Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi'nin ve yine 1978 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin kurulmuş olmasıdır.

Ancak 1990 sonrasında yükseköğretimde insan hakları eğitimi konusunda başkaca önemli gelişmeler de yaşanmıştır. Örneğin 1997 yılında "Hacettepe Üniversitesi" bünyesinde "İnsan Hakları Felsefesi Uygulama ve Araştırma Merkezi" kurulmuştur. Bu gelişmeyi takiben Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak "İnsan Hakları Anabilim Dalı" altında Hacettepe Üniversitesi yüksek lisans ve doktora eğitimlerine başlamıştır. 2000 yılında Bilgi Üniversitesi'nde "İnsan Hakları Hukuku Araştırma ve Uygulama Merkezi" açılmıştır. Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak "İnsan Hakları Hukuku" yüksek lisans programı da mevcuttur³. Yine, 2005 yılında Maltepe Üniversitesi'nde "İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi" açılmış ve ilgili enstitüye bağlı olarak merkez bünyesinde yüksek lisans eğitimine başlanmıştır.

Günümüzde yükseköğretimde insan hakları dersi çoğunlukla eğitim fakültelerinde; iktisadi ve idari bilimler, siyasal bilgiler, işletme fakültelerinde seçmeli ders olarak yer almaktadır. Sağlık Bilimleri Fakültelerine bağlı olarak sosyal hizmetler programlarında da insan hakları dersi seçmeli ders olarak yer almaktadır. Yine hukuk fakültelerinde de "insan hakları hukuku" dersi bulunmaktadır.

Kamu Yönetimi Eğitimi

Kamu Yönetimi Eğitiminin Kapsamı

Her mesleğin icrasında en önemli mesele o mesleği icra edecek nitelikli personelin yetiştirilmesidir. Kamu yönetimi alanında da bu durum her zaman dikkate alınmış ve "devletler bu gereksinimlerini karşılamak üzere çeşitli öğretim kurumları yaratmışlardır" (Altan, Kerman ve Aktel, 2009, s.228). Kamu yönetimi alanında nitelikli ve kaliteli eğitim hem "kamu istihdamının daha iyi hizmet vermesine" hem de "kamu görevlilerinin daha iyi hizmet vermelerine" yol açmaktadır. Bu durum da zorunlu olarak kamu yönetimi eğitiminin bir disiplin haline gelmesine yol açmıştır (Çiner, 2015, s.4).

Kamu yönetimi eğitimi "kamu yönetimi üzerine akademik eğitim" ve "kamu yönetimi içinde gerçekleşen hizmet içi eğitim" olarak ele alınabilmektedir (Parlak, 2015, s.5). Bu çalışmada odaklanılan kamu yönetimi eğitimi "kamu yönetimi üzerine akademik" eğitimidir. Akademik

³ İnsan Hakları Hukuku yüksek lisans programı, Galatasaray Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi gibi üniversitelerde de mevcut bir yüksek lisans programıdır.

bakımdan kamu yönetimi eğitimi “üniversitelerin kamu yönetimi, siyaset bilimi ve kamu yönetimi vb. adı taşıyan bölümleri ve bu bölümlerde verilen eğitim ve öğretim faaliyetleri” ve bu adı taşıyan bölümler dışında “ilgili bölümlerde verilen kamu yönetimi alanına dâhil dersler” olarak tanımlanmaktadır (Parlak, 2015, s.56). Ancak tanımı derinleştirmek için dersler üzerinden bir tanımlama yapmak mümkün görünmemektedir. Zira kamu yönetimi eğitimi kapsamına giren dersler konusunda bir ortaklıktan ziyade farklılık söz konusudur. Parlak (2015, s.56), bu farklılıkların “kayda değer” olduğunu belirtmekte ve bu nedenle “toplumsal yarar ve özel anlamda öğrenciler bakımından kamu yönetimi eğitiminin işlevsel ve yararlı olabilmekten” uzaklaştığını ifade etmektedir. Kamu yönetimi programlarında ortak bir öğretim programının eksikliği daha önceleri de fark edilmiş ve bu durum Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından “Kamu Yönetimi Bölümü Lisans Programı İçin Önerilen Çerçeve Program” adıyla 1983 yılında hazırlanmış olan öğretim programıyla çözülmeye çalışılmıştır. Bu öğretim programına göre kamu yönetimi bölümlerinde yer alması tavsiye edilen zorunlu dersler şöyledir (Kaya, 1995, s.261):

“Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I-II-III-IV, Türkçe I-II-III-IV, İktisada Giriş I-II, Hukukun Temel Kavramları, Siyaset Bilimine Giriş, Toplum Bilimi I-II, Anayasa Hukukuna Giriş, Siyasal Düşünceler Tarihi I-II, İdare Hukuku, Kamu Maliyesi, Yönetim Bilimi I-II, İktisadi Sistemler, Maliye Teorisi, Makro İktisat, Sosyal Bilimlerde Yöntem, Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Çağdaş Devlet Düzenleri, Türk Anayasa Düzeni, Mahalli İdareler, Uyrukluk ve Yabancılar Hukuku, Mahalli İdareler Maliyesi, Türk Siyasal Hayatı I-II, Kamu Personel Yönetimi, Siyaset Sosyolojisi, Türkiye Ekonomisi, İnsanlık Tarihi I-II, Türk Yönetim tarihi, Siyaset Psikolojisi ve İdari Yargı” .

Seçmeli dersler ise: “Beşeri Kaynaklar Ekonomisi, Bölge Planlaması ve Çevre Koruması, Bütçe, Ceza Hukuku ve Kriminoloji, Ceza Yargılama Hukuku, Çağdaş Siyasal Akımlar, Çalışma Ekonomisi, Çevre Sorunları, Devlet Muhasebesi (Milli Bütçe), Doğal Kaynaklar Ekonomisi, Hazine İşlemleri, İktisadi Gelişme ve Vergileme, İktisadi Planlama, İş Hukuku, Kalkınma İktisadi, Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Kamu Örgütlerinde Mali Denetim, Kentleşme ve Konut Politikası, Kooperatifçilik Teorisi, Mali Kurumlar; Bankacılık, Mali Yargı, Para Teorisi, Parafiskal Yükümlülükler, Personel Yönetimi, Sosyal Güvenlik ve Gelir Dağılımı, Sosyal Planlama, Sosyal Politikaya Giriş, Sosyal Psikoloji, Türk-İslam Düşünce Tarihi, Uluslararası Maliye, Ücretler ve Gelirler Politikası, Vergi Hukuku I-II” olarak sıralanmıştır.

Sözü geçen çerçeve programın hazırlanmasından 32 sene sonra 2015 yılında yine ilgili programlarda bulunması gereken zorunlu ve seçmeli derslere ilişkin bir öğretim programı çalışması daha yapılmıştır. 13 Aralık 2015 tarihinde Isparta'da Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde gerçekleşen Kamu Yönetimi Çalıştayı'nda ortaya çıkan görüşlere göre ilgili programlarda bulunması gereken zorunlu dersler:

“Kamu Yönetimi Kuramları (ya da Yönetim Bilimi), Araştırma Yöntem ve Teknikleri, Türk Kamu Yönetimi, Yerel Yönetimler, Kamu Politikası, Kamu Personel Yönetimi, Türk Anayasa

Düzeni, Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, Hukuka Giriş, İdare Hukuku, İnsan Hakları, Ceza Hukuku, Siyaset Bilimine Giriş, Türk Siyasi Hayatı, Siyasal Düşünceler Tarihi, Siyasi Tarih, Kentleşme ve Konut Politikası, Çevre Bilimi, Mikro İktisat, Makro İktisat, Türkiye Ekonomisi, Kamu Maliyesi, Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Toplumsal Yapısı (ya da sosyoloji)" olarak sıralanmıştır.

Seçmeli dersler ise şöyledir: "Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi, Yerel Yönetimler Maliyesi, Halkla İlişkiler, Yerel Siyaset, Dünyada Yerel Yönetimler, AB'de Yerel Yönetimler, İstatistik, Kamu Yönetiminde Reform, Vergi Hukuku, Devlet Bütçesi, Vatandaşlık Hukuku, Uluslararası Hukuk, İş Hukuku, Borçlar hukuku, Ticaret Hukuku, Genel Muhasebe, Güvenlik Yönetimi, Kriz Yönetimi, Mesleki Vizyon, Kamu Yönetimi ve Özel-Sivil Sektör İlişkileri, Mali Yönetim ve Denetim, Kamu Yönetiminde Etik, Müzakere Yönetimi, Kalite Yönetimi, Çağdaş Siyasal İdeolojiler, Siyaset Psikolojisi, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları" (Gül vd., 2017, s. 7).

Görüldüğü üzere 1983 yılında hazırlanmış olan "Kamu Yönetimi Bölümü Lisans Programı İçin Önerilen Çerçeve Program" içinde "İnsan Hakları" dersi ya da insan hakları konusuyla ilişkili herhangi bir ders yer almamaktadır. Ancak 2015 yılında gerçekleştirilen Kamu Yönetimi Çalıştayı'nda "İnsan Hakları" dersi zorunlu dersler arasında sıralanmıştır. Buradan hareketle kamu yönetiminin gelişimini takiben bir sonraki bölümde adında "kamu yönetimi" ifadesi bulunan lisans programlarının öğretim programlarında insan hakları dersinin ve insan hakları konusuyla ilişkili derslerin yer alıp almadığına ve ne şekilde (zorunlu/seçmeli) yer aldığı analiz edilecektir.

Kamu Yönetimi Eğitiminin Gelişimi

Tarihi çok daha eskilere dayansa da yönetim bilimi, 19. yüzyıldan itibaren ayrı bir disiplin olarak kabul görmeye başlamıştır. Yönetim biliminin akademik bir alan olarak kabul edilerek hakkında incelemeler yapılmaya başlanmasının Amerika Birleşik Devleti açısından ilk örneği; 1887 yılında Woodrow Wilson tarafından yazılan ve "Political Science Quarterly" dergisinde yayınlanan "The Study of Administration (Yönetimin İncelenmesi)" adlı makaledir. Bu gelişmeyi takiben yayınlanan "Frank J. Goodnow'un Politics and Administration (Siyaset ve Yönetim) ile Leonard D. White'in Introduction to the Study of Public Administration (Kamu Yönetiminin İncelemesine Giriş)" adlı eserler kamu yönetimi alanının gelişmesine önemli katkılar sağlamışlardır (Parlak, 2015, s. 67). Diğer taraftan Avrupa'da ise 18. Yüzyılda Prusya'da gelişim gösteren "Kameral Bilimler" adlı kürsüler kamu yönetiminin bağımsız bir alan olarak gelişmesinin önemli örneklerinden biridir. Söz konusu kürsülerin amacının "yönetime iyi yetişmiş insan gücü kazandırmak" olduğu belirtilmiştir (Parlak, 2015, s.70).

Türkiye'de ise kamu yönetimi uzun zaman "idare hukukunun bir alt alanı" olarak görülmüş ve bu nedenle de "hukuk profesörlerinin bir konusu olarak" kabul görmüştür (Kaya, 1995, s.253). 1953 yılında TODAİE'nin kurulması ve enstitü bünyesinde kamu görevlilerine yönelik eğitim programlarının geliştirilmesiyle kamu yönetimi eğitimi farklılaşmaya ve bağımsızlaşmaya başlamıştır. Bu gelişmenin ardından 1957'de Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

bünyesinde “Amme İdaresi Kürsüsü” kurulmuştur (Kaya, 1995, s.254). Bu dönemi takiben yaklaşık 25 sene kamu yönetimi eğitimi açısından önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Söz konusu durağanlık YÖK’ün 1981 yılında kurulmasıyla yerini önemli gelişmelere bırakmıştır. Türkiye’de yükseköğretimde kamu yönetiminin kurumsal gelişimini Ömürgönülşen (2010, s.126-129), üç dönemde incelemektedir. Bu dönemler “YÖK öncesi dönem”, “YÖK’le birlikte Kamu Yönetimi Öğretimi Yapan Yükseköğretim Kurumlarında Artış ve Standartlaşma Dönemi” ve “Gelişmekte Olan ve Yeni Kurulan Üniversitelerle Kamu Yönetimi Öğretiminin Yurt Çapında Yaygınlaştığı Dönem” olarak dile getirilmiştir.

İlk dönemde kamu yönetimi öğretiminde başı çeken kurum Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (AÜ SBF)’dir. AÜ’de eğitim SBF bünyesinde İdari Şube’de Siyaset ve İdare Bilimleri Bölümü’nde gerçekleşmektedir. Daha sonra Ortadoğu Teknik Üniversitesi, İdari Bilimler Fakültesi Amme İdaresi Bölümü açılmıştır. Bu gelişmeleri “Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi ve Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü” bünyelerinde açılan ilgili bölümler ve dersler izlemiştir (Ömürgönülşen, 2010, s.131).

İkinci dönem 1980 sonrasında YÖK’un kurulması ile başlamıştır. 1981 yılında Yükseköğretim Kanunu’nun çıkartılması ve YÖK’ün oluşturulmasıyla köklü değişiklikler yapılmış ve yükseköğretim kurumları yeniden düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemeler arasında akademilerin üniversitelere dönüştürülmesi, eğitim enstitülerinin ise eğitim fakültelerine dönüştürülmesi gibi önemli değişiklikler yer almaktadır (URL 1). Bu gelişmelere paralel olarak AÜ SBF, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve “Boğaziçi, Dokuz Eylül, Gazi, Hacettepe, İnönü, Marmara, ODTÜ ve Uludağ Üniversitelerinde” İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri altında Kamu Yönetimi bölümleri kurulmuştur (Ömürgönülşen, 2010, s.131). Bu dönemdeki önemli bir diğer gelişme de YÖK tarafından “Kamu yönetimi bölümü lisans programı için çerçeve program” önerilmesidir. Böylelikle kamu yönetimi eğitiminde yaygınlaşmanın yanı sıra standartlaşma yönünde de adım atılmış olduğu belirtilmektedir (Aktaran Ömürgönülşen, 2015, s.131).

Üçüncü dönem ise 1990 sonrası dönemi işaret etmektedir. Bu döneme damgasını vuran gelişme yeni kurulan ya da yeni gelişmekte olan devlet ve vakıf üniversitelerinde kamu yönetimi bölümlerinin açılmasıdır (Ömürgönülşen, 2010, s.131). 1990 sonrasında öncelikle “Akdeniz, Atatürk, Cumhuriyet, Dicle, Karadeniz Teknik Üniversiteleri” gibi 1990 öncesinde kurulmuş üniversitelerde kamu yönetimi ve kamu yönetimi ve siyaset bilimi programları açılmıştır. Takiben 1992 yılında kurulan “Abant İzzet Baysal, Adnan Menderes, Afyon Kocatepe, Balıkesir, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversiteleri” gibi 20 üniversitede kamu yönetimi bölümleri açılmıştır. Ardından 1994 yılında kurulan Galatasaray Üniversitesi’nde ve 2006 yılında kurulan “Adıyaman, Ahi Evran, Aksaray, Erzincan, Hitit ve Uşak Üniversiteleri’nde” kamu yönetimi bölümleri kurulmuştur. 2007 yılında kurulan “Bilecik, Bingöl, Karabük” gibi 9 üniversitede de kamu yönetimi bölümü bulunmaktadır. Ayrıca yine bu süreç içinde kurulmuş olan birçok vakıf üniversitesinde de kamu yönetimi bölümü bulunmaktadır.

1990 sonrasındaki gelişim sürecini değerlendirmek için şöyle bir bilgiyi göz önünde bulundurabiliriz: Kaya (1995, s.254), 1992-93 öğretim yılında 36 üniversitede, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi altında kamu yönetimi bölümünün bulunduğu, ancak bunlardan 19 tanesinin henüz faaliyete geçmemiş olduğunu belirtmiştir. Bugün Yükseköğretim Veri Sistemi'ne göre ise mevcut üniversitelerde yer alan kamu yönetimi bölümü sayısı ise 100'den fazladır (<https://istatistik.yok.gov.tr/>).

Araştırma: Türkiye’de Kamu Yönetimi Bölümlerinde İnsan Hakları Eğitimi

Bu bölümde yer alan araştırma YÖK tarafından web sitesinde paylaşılan istatistikî bilgiler temel alınarak ve ilgili üniversitelerin veri tabanları incelenerek gerçekleştirilmiştir. Öncelikle 2018 yılının Temmuz ayında Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi kapsamında erişilen bilgilerle Türkiye’de yer alan üniversiteler içinden “kamu yönetimi”, “siyaset bilimi ve kamu yönetimi”, “uluslararası ilişkiler ve kamu yönetimi” ve “siyaset ve kamu yönetimi” gibi adında “kamu yönetimi” ifadesi geçen programlarının bulunduğu fakülteler ve üniversiteler belirlenmiştir (URL 2). Elde edilen verilerden hareketle üniversitelerin ilgili bölümlerinin öğretim programları incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı; genel olarak insan hakları dersinin ve konuyla ilişkili derslerin öğretim programlarında yer alıp almadığını ve söz konusu derslerin zorunlu dersler arasında mı seçmeli dersler arasında mı yer aldığını genel olarak belirlemektir. Bu nedenle çalışmanın Türkiye’de yer alan üniversitelerin ilgili bölümlerini insan hakları dersleri açısından değerlendirmek ve bu kapsamda istatistikî veriler ortaya koymak gibi bir iddiası yoktur. Araştırma ile elde edilen bulgular şöyledir:

Yükseköğretim Bilgi Sistemi üzerinden yapılan araştırmaya göre adında “kamu yönetimi” ifadesi bulunan 121 program olduğu bilgisine erişilmiştir. Bu 121 programdan yirmi bir programa web üzerinden erişim sağlanamamıştır. Bunun dışında öğretim program bilgisine erişilen ilgili bölümlerden sadece sekiz tanesinde “İnsan Hakları” dersinin “zorunlu ders” olarak yer aldığı görülmüştür. “İnsan Hakları” dersinin “seçmeli” dersler arasında yer aldığı program sayısı ise on altı olarak belirlenmiştir. Konuya ilişkin bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. “İnsan Hakları” Başlıklı Dersin “Zorunlu” ve “Seçmeli” Olduğu Programlara İlişkin Bilgiler*

İnsan Hakları Dersi	Üniversite, Fakülte, Bölüm
Zorunlu	Afyon Kocatepe, İİBF, SBKY İstanbul Arel, İİBF, SBKY İstanbul, SBF, SBKY Kahramanmaraş Sütçü İmam, İİBF, KY Karabük, İİBF, SBKY Kastamonu, İİBF, SBKY Muş Alparslan, İİBF, SBKY Trakya, İİBF, KY
Seçmeli	Adana Bilim ve Teknoloji, SBF, SBKY Ankara Yıldırım Beyazıt, SBF, SBKY Bandırma Onyediy Eylül, İİBF, SBKY Erzincan Binali Yıldırım, İİBF, SBKY Eskişehir Osmangazi, İİBF, SBKY Gaziantep, İİBF, SBKY Hatay Mustafa Kemal, İslahiye İİBF, KY Hitit, İİBF, SBKY İğdır, İİBF, SBKY Kadir Has, İİBF, SBKY Kafkas, İİSBF, SBKY Kırklareli, İİBF, SBKY Mersin, İİBF, KY Muğla Sıtkı Koçman, İİBF, KY Necmettin Erbakan, İİBF, KY Van Yüzüncü Yıl, İİBF, KY

*Kısaltmalar: İİBF: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi-SBF: Siyasal Bilgiler Fakültesi-İİSBF: İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi-SBKY: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi -KY: Kamu Yönetimi

Programlara yönelik gerçekleştirilen içerik analizinde ilgili bölümlerin bazılarında ders adı “insan hakları” olmayan ancak insan hakları konusuyla ilişkili derslerin olduğu görülmüştür. Bu derslerin isimleri ise; “İnsan Hakları Hukuku”, “Temel Hak ve Özgürlükler/Hürriyetler”, “İnsan Hakları ve Demokrasi /Demokrasi ve İnsan Hakları /İnsan Hakları ve Demokrasi Kuramı”, “İnsan Hakları, Demokrasi ve Sivil Toplum”, “İnsan Hakları Fikri”, “İnsan Hakları ve Özgürlükler”, “İnsan Hak ve Özgürlükleri”, “Avrupa İnsan Hakları Sistemi ve Türkiye”, “İnsan Haklarına Giriş”, “İnsan Hakları ve Güncel Sorunlar”, “Uluslararası Platformda İnsan Haklarının Korunması”, “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku”, “Demokrasi Kalkınma ve İnsan Hakları”, “İnsan Hakları ve Uluslararası İlişkiler”, “İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri”, “Kamu Hak ve Özgürlükleri”, “İnsan Hakları Araştırmaları I-II” olarak sıralanabilir.

Öğretim programlarında bu isimlerle yer alan derslerin on altı tanesinin zorunlu dersler arasında, kırk bir tanesinin ise seçmeli dersler arasında yer aldığı belirlenmiştir. Konuya ilişkin, üniversite, fakülte, bölüm ve ders bilgileri Tablo 2’de mevcuttur.

Tablo 2. “İnsan Hakları” Konulu “Zorunlu” ve “Seçmeli” Derslerin Bulunduğu Programlara İlişkin Bilgiler*

İnsan Hakları konulu dersler	Üniversite, Fakülte ve Bölüm	Ders İsmi
Zorunlu	Adıyaman, İİBF, KY Aksaray, İİBF, SBKY Anadolu, İktisat Fakültesi, KY Ankara, SBF, SBKY Avrasya, İİBF, SBKY Çanakkale Onsekiz Mart, SBF, SBKY Çanakkale Onsekiz Mart, Biga İİBF, KY Gaziantep, İİBF, KY Karadeniz Teknik, İİBF, KY Kırıkkale, İİBF, SBKY Kırşehir Ahi Evran, İİBF, KY Kırşehir Ahi Evran, İİBF, SBKY Kilis, İİBF, SBKY Munzur, İİBF, SBKY Recep Tayyip Erdoğan, İİBF, SBKY Sivas Cumhuriyet, İİBF, KY	İnsan Hakları Hukuku Demokrasi ve İnsan Hakları İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri Temel Haklar ve Özgürlükler İnsan Hakları Hukuku İnsan Hakları ve Demokrasi İnsan Hakları ve Demokrasi Demokrasi ve İnsan Hakları İnsan Hakları Hukuku Temel Hak ve Özgürlükler Temel Hak ve Hürriyetler Temel Hak ve Hürriyetler Demokrasi ve İnsan Hakları İnsan Hakları Hukuku İnsan Hakları, Demokrasi ve Sivil Toplum Temel Hak ve Özgürlükler
Seçmeli	Akdeniz, İİBF, SBKY Altınbaş, İİBF, SBKY Artvin Çoruh, İİBF, SBKY Aydın Adnan Menderes, İİBF, SBKY Aydın Adnan Menderes, İşletme Fakültesi, KY Bartın, İİBF, SBKY Batman, İİBF, SBKY Bilecik Şeyh Edebali, İİBF, SBKY Bingöl, İİBF, SBKY Bitlis Eren, İİBF, KY Burdur Mehmet Akif Ersoy, İİBF, KY Çankırı Karatekin, İİBF, SBKY Dicle, İİBF, SBKY Dokuz Eylül, İİBF, KY Düzce, SBF, SBKY Fırat, İİBF, SBKY Giresun, İİBF, SBKY Gümüşhane, İİBF, SBKY Hacettepe, İİBF, KY Harran, İİBF, KY İhsan Doğramacı Bilkent, İİSBF, SBKY İnönü, İİBF, SBKY İstanbul Gedik, İİSBF, SBKY İstanbul Medeniyet, SBF, SBKY İstanbul Rumeli, İİSBF, SBKY İstinye, İİSBF, SBKY	Temel Hak ve Özgürlükler İnsan Hakları ve Uluslararası İlişkiler İnsan Hakları ve Demokrasi İnsan Hakları ve Demokrasi İnsan Hakları ve Demokrasi İnsan Hakları Hukuku İnsan Hakları ve Demokrasi Kuramı Kamu Hak ve Özgürlükleri İnsan Hakları ve Demokrasi Demokrasi ve İnsan Hakları İnsan Hakları Hukuku İnsan Hakları ve Demokrasi İnsan Hakları ve Demokrasi İnsan Hakları Hukuku İnsan Hakları ve Demokrasi İnsan Hakları Hukuku İnsan Hakları Hukuku İnsan Hakları Hukuku İnsan Hakları Hukuku 1.Uluslararası Platformda İnsan Haklarının Korunması 2.Uluslararası İnsan Hakları Hukuku 3.Demokrasi Kalkınma ve İnsan Hakları İnsan Hakları ve Demokrasi İnsan Hakları Hukuku Temel Hak ve Özgürlükler İnsan Hakları ve Özgürlükler İnsan Hakları ve Güncel Sorunlar

İzmir Katip Çelebi, İİBF, SBKY	1. İnsan Haklarına Giriş
Karamanoğlu Mehmet Bey, İİBF, SBKY	2. İnsan Hakları Hukuku
Kocaeli, İİBF, SBKY	Temel Hak ve Özgürlükler
Marmara, SBF, SBKY	İnsan Hakları Fikri
Nevşehir, İİBF, KY	İnsan Hakları ve Özgürlükler
Niğde Ömer Halisdemir, İİBF, KY	İnsan Hakları ve Özgürlükler
Nişantaşı, İİSBF, SBKY	İnsan Hakları Hukuku
Nuh Naci Yazgan, İİBF, SBKY	İnsan Hakları ve Demokrasi
Ondokuz Mayıs, İİBF, SBKY	İnsan Hakları ve Özgürlükleri
Ordu, Ünye İİBF, SBKY	İnsan Hak ve Özgürlükleri
Ortadoğu Teknik, İİBF, SBKY	Hak ve Özgürlükler
Sakarya, SBF, SBKY	Avrupa İnsan Hakları Sözleşme
Tokat Gaziosmanpaşa, İİBF, KY	Sistemi ve Türkiye
Uşak, İİBF, KY	İnsan Hakları ve Demokrasi
Zonguldak Bülent Ecevit, İİBF, SBKY	Temel Hak ve Hürriyetler
	Temel Hak ve Özgürlükler
	İnsan Hakları Hukuku

***Kısaltmalar:** İİBF: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi-SBF: Siyasal Bilgiler Fakültesi-İİSBF: İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi-SBKY: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi -KY: Kamu Yönetimi

Yapılan araştırmada 20 öğretim programında ise “İnsan Hakları” veya insan hakları konusuyla ilişkili herhangi bir derse rastlanmamıştır.

Sonuç olarak, 2018 yılında Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi’nden alınan verilere göre yükseköğretimde adında “kamu yönetimi” geçen 122 lisans programı olduğu bilgisine erişilmiştir. Bu programlardan 101 tanesinin öğretim programlarına erişilebilmiştir. 101 programın 20’sinde insan hakları ve insan hakları konusuyla ilgili herhangi bir derse rastlanmamıştır. Bununla birlikte insan hakları ve insan hakları konusuyla ilgili zorunlu ders sayısı yirmi dört, seçmeli ders sayısı ise elli yedi olarak belirlenmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

İnsan hakları insanların doğuştan sahip oldukları vazgeçilmez, devredilmez ve bölünmez nitelikli haklardır. İnsan hakları “ortak insanlık dili” olarak tanımlanmaktadır (Boutros-Ghali, 1993, s.3). Buradan hareketle insan hakları eğitimi ise kişilere bu ortak dili öğretme eğitimi olarak anlaşılabilir. İnsan hakları herkesin sahip olduğu haklar olduğu için insan hakları eğitimi de herkes için gerekli bir eğitimidir ancak bazı meslekleri icra eden kişiler için insan hakları eğitimi özellikle önemlidir. Kamu görevlileri de bu kişiler arasında yer almaktadır. Bu konuda BM belgeleri de bu durumu desteklemektedir:

BM belgelerinde insan hakları eğitimi birkaç bölüm halinde ele alınmaktadır. Bunlar ilk ve ortaokullarda insan hakları eğitimi; yükseköğretimde insan hakları eğitimi; “öğretmenlerin, eğitimcilerin, kamu personelinin, kolluk kuvvetlerinin ve askeri personelin” insan hakları konusunda eğitimi ve “medya çalışanları ile gazetecilerin” insan hakları eğitimi olarak ayrılmaktadır. Yine bu konuda BM Genel Kurulu’nca ilan edilen “İnsan Hakları Eğitimi için Dünya Programı” çerçevesinde 2005-2009 dönemini oluşturan ilk aşamada insan hakları eğitiminin ilk ve orta öğretim düzeyinde öğretim programlarına dâhil edilmesi hedeflenmiştir.

İkinci aşama olarak; 2010-2014 dönemi ise insan haklarının yüksek öğretime entegre edilmesini ve “öğretmenlerin, eğitimcilerin, kamu personelinin, kolluk kuvvetlerinin ve askeri personelinin” insan hakları konusunda eğitilmesini kapsayan bir dönem olarak tanımlanmıştır. 2015-2019 dönemini kapsayan üçüncü etabın hedefi ise; ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretimde insan hakları eğitiminin geliştirilmesi ve kamu personeli, kolluk gibi kamusal alanda hizmet veren grupların insan hakları eğitimi konusunda güçlendirilmesidir. Bunun yanında üçüncü dönemin bir başka hedefi de “medya çalışanları ile gazetecilerin” insan hakları konusunda eğitilmesidir.

Kişilerin önce ilköğretimde sonra ortaöğretimde ve sonrasında ise yükseköğretimde insan haklarını “hem kendilerinde hem de başkalarında” koruyacak şekilde bir insan hakları eğitime tabi tutulmaları oldukça önemlidir. Zira geçmiş dönemlerde kişilerin sözü edilen eğitime erişememeleri bugün insan hakları eğitiminin eğitim kurumları dışına taşmasına neden olmuştur. Bu nedendir ki, bugün insan hakları eğitimi hem sivil toplumda hem de kamusal alanda gerçekleşen ve devlet memurları, kolluk personeli, eğitimciler gibi insan haklarının korunması açısından önemli olduğu düşünülen gruplara odaklanan bir eğitim haline de gelmiştir.

Türkiye’de yükseköğretimde insan hakları eğitimi yeterli olmamakla birlikte önemli aşamalar kaydetmiştir. Örneğin, Türkiye’de insan hakları konusunda yüksek lisans eğitimi veren üniversiteler mevcuttur. Yine bazı üniversitelerde insan hakları konusuyla ilgili araştırma ve uygulama merkezleri bulunmaktadır. Ayrıca insan hakları konulu bazı dersler bir takım fakültelerde “seçmeli” dersler arasında yer almaktadır. “Kamu yönetimi” bölümleri özelinde insan hakları eğitime baktığımızda da çalışma kapsamında erişilen bulgulara göre kamu yönetimi eğitiminde insan hakları dersleri zorunlu ya da seçmeli olarak öğretim programlarının büyük kısmında yer almaktadır. Ancak erişilen programların (yaklaşık olarak) sadece dörtte birinde insan hakları ve insan hakları konusuyla ilgili dersler zorunlu dersler arasında yer almaktadır. Programların yarısından fazlasında ise ilgili derslerin “seçmeli” dersler arasında yer aldığı görülmüştür. Bazı öğretim programlarında ise konuya ilişkin herhangi bir derse rastlanmamıştır. Diğer bir taraftan, insan hakları dersinin öğretim programında var olmasının da yeterli olmadığını belirtmek gerekmektedir. Zira dersin varlığı kadar önemli bir diğer konu da dersin içeriğidir. Ancak bu konu farklı bir araştırma konusu olduğu için bu çalışmada ele alınmamıştır.

“İnsan Hakları Eğitimi için Dünya Programı” kapsamında BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (United Nations Human Rights Office of the High Commissioner - OCHRC) tarafından taraf devletlerin ulusal raporları temel alınarak hazırlanan gelişme raporuna baktığımızda ise yükseköğretimde insan hakları konusunda ülkeler arasında herhangi bir standart olmadığını belirtebiliriz (UN, 2017, s.8). Raporda yer alan bilgiler çerçevesinde yükseköğretimde insan hakları dersinin zorunlu ders olarak öğretim programlarında yer alması konusunda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ülkelerden “ulusal düzeyde” gelen bilgiler çerçevesinde oluşturulan raporda insan hakları alanında lisans düzeyinde verilen insan hakları dersi sayısı da oldukça kısıtlıdır. Bu yetersiz durum lisansüstü eğitim ve konuya ilişkin araştırma merkezleri konusunda da benzerdir. Örneğin, Azerbaycan’da “insan hakları” ve “toplumsal cinsiyet” konularıyla ilgili üniversite düzeyinde derslerin bulunduğundan, 2015 yılında

Meksika’da bazı üniversitelerde insan hakları konusunun eğitim programlarına dâhil edildiğinden söz edilmiştir (UN, 2017, s.8). Ayrıca, Rusya Federasyonu’nda yükseköğretim kurumları ile OCHRC işbirliği ile insan hakları programı hayata geçirildiğinden ve 2016 yılında Uruguay Cumhuriyet Üniversitesi’nde insan hakları ile ilgili yeni bir akademik birim oluşturulduğundan söz edilmiştir (UN, 2017, s.8). Arjantin’de ise lisans ve lisansüstü düzeyde insan hakları eğitimi veren çeşitli üniversitelerin varlığından söz edilmiş ve bu konuya örnek olarak; Buenos Aires Üniversitesi Hukuk Fakültesi’de yer alan insan hakları merkezi ve Lanus Ulusal Üniversitesi’nde tüm öğrenciler için zorunlu tutulan adalet ve insan hakları dersi sıralanmıştır. “Kore Ulusal İnsan Hakları Komitesi”nin oniki üniversitede insan hakları eğitimi konusunda araştırma merkezi oluşturulması sürecini başlattığı da yine raporda belirtilen bir diğer gelişmedir.

Bu örneklerin dışında Slovenya tarafından İnsan Hakları Yüksek Komiserliğine iletilen ulusal raporda Ljubljana Üniversitesi’nde insan hakları konularının ve insan haklarıyla ilgili sorunların hukuk fakültelerinde yer alan derslerin bir parçası olarak ele alındığı ve fakültede “Avrupa İnsan Hakları Hukuku” adlı bir ders bulunduğu belirtilmiştir. Hukuk fakültesinde doktora düzeyinde ise insan haklarının korunması hakkında derslerin öğretim programında yer aldığı aktarılmıştır. Üniversite’nin Sosyal Bilimler Fakültesinde ise “insan haklarının uluslararası alanda korunması”, “azınlıkların uluslararası korunması” ve “Avrupa’da insan haklarının korunması” gibi derslerin olduğu belirtilmiştir. Yine raporda fakülte bünyesinde “İnsan Hakları ve Demokratikleşme” alanında yüksek lisans programı olduğu da ifade edilmiştir. Üniversitenin Sosyal Hizmet Fakültesi’nde de insan hakları konularıyla ilgili derslerin bulunduğu rapora eklenmiştir (Slovenia Midterm Progress Report, 2017, s.3). Almanya tarafından iletilen rapor lisansüstü programlar ve insan hakları alanında çalışan kurumlar bakımından oldukça zengindir. Raporda insan hakları konusunun hukuk, sosyal bilimler, felsefe ve teoloji, sağlık bilimleri ve eğitim bilimleri gibi alanlarda ele alındığı belirtilmiştir. Ayrıca raporda, Friedrich-Alexander Üniversitesi’nde ve Eberhard Karls Üniversitesi’nde “insan hakları eğitimi” alanında çalışan birimlerin olduğundan ve yine farklı üniversitelerde “uluslararası insan hakları”, “insancıl hukuk”, “soykırım çalışmaları”, “barış ve çatışma araştırmaları” gibi “insan hakları mesleği” ile ilgili yüksek lisans programlarının bulunduğu söz edilmiştir. Yine, insan hakları konularının ele alındığı enstitülerin de olduğu belirtilmiştir. Bu enstitülere örnek olarak “Avrupa Hukuk ve Politika Merkezi”, “Saarland Üniversitesi İnsan Hakları Enstitüsü”, “Uluslararası Savaş Suçları Davaları Araştırma ve Belgelendirme Merkezi”, “Çatışma Araştırmaları Merkezi” sıralanmıştır (Statement of the German Government, 2017). Raporlarda ve yapılan literatür çalışmasında insan hakları derslerinin bölüm bazında öğretim programlarında ne şekilde yer aldığı hakkında herhangi bir bilgiye erişilememiştir.

Bu bilgiler yükseköğretimde “insan hakları” eğitiminde herhangi bir standardın olmadığını göstermektedir. Ancak konuya ilişkin önemli düzenlemelerin ve gelişmelerin varlığı da göz ardı edilmemelidir. Sonraki çalışmalarda yükseköğretimde insan hakları eğitiminin içeriği üzerine bir araştırma gerçekleştirilerek literatüre katkı sağlanabilir.

Kaynakça

- Altan, Y. , Kerman, U. ve Aktel M. (2009). Kamu Yönetiminde Lisans Öğretimi: Kamu Yönetimi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık(20), 227-252.
- Boutros-Gali, B. (1993). *World Conference on Human Rights*. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G93/142/39/PDF/G9314239.pdf?OpenElement>
- Council of Europe (1985). *Recommendation No. R (85) 7 of the Committee of Ministers to Member States on Teaching and Learning About Human Rights in Schools*. <https://rm.coe.int/16804c2d48>
- Çiner, C. U. (2015). Kamu Yönetimi Eğitimi ve Öğretimi Literatürü Üzerine Bir Çözümleme. Murat Okcu, Bekir Parlak ve Elvettin Akman (Ed.), *Kamu Yönetimi Eğitimi Geçmişten Geleceğe Küresel ve Ulusal Perspektifler* içinde (s.3-25). Bursa: Ekin.
- Eryılmaz, B. (2016). *Kamu Yönetimi*. Kocaeli: Umuttepe.
- Flowers, N., Bernbaum, M., Rudelius-Palmer, K., Tolman, J. (2000). *The Human Rights Education Handbook*. Minnesota: University of Minnesota.
- Statement of the German Government: OHCHR Midterm Progress Report on the Implementation of the Third Phase of the World Programme For Human Rights Education, As Requested By HRC Resolution 27/12. https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Education/Training/thirdphase/ProgressReport/Governments/Germany_3rdphasemidterm_2017.pdf
- Gül, H., Okçu, M., Akman Ç., Akman E., Negiz N. & Kiriş, M. (2017). Nasıl Bir Kamu Yönetimi Eğitimi? Kamu Yönetimi Eğitimi Çalıştayı Çıktılarının Bir Değerlendirmesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(Özel Sayı 4). <http://www.yyusbedergisi.com/dergi/nasil-bir-kamu-yonetimi-egitimi-kamu-yonetimi-egitimi-calistayi-ciktilarinin-birdegerlendirmesi20171230032914.pdf>
- Gülmez, M. (1996). Türkiye’de İnsan Hakları Çalışmalarına Toplu Bir Bakış. *İnsan Hakları Yıllığı*, 17-18/1, 221-246.
- İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, 1948. http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_rigths_turkce.pdf
- Kaya, Y. K. (1995). Türkiye’de Kamu Yönetimi Öğretimi. *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri Cilt II* içinde (249-269). Ankara: TODAİE.
- Lohrenscheit, C. (2002). International Approaches in Human Rights Education. *International Review of Education*, 48(3-4), 173-185.
- Kuçuradi, İ. (2004a). *İnsan Hakları Kavramları ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuçuradi, İ. (2004b). İnsan Hakları Eğitimi ve Dayanışma İçin Eğitim: Eğiticilerin Eğitimi. İoanna Kuçuradi, Bülent Peker (Ed.), *Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Dünyada ve Türkiye’de İnsan Hakları* içinde (375-381). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2018a). İnsan Hakları, Demokrasi ve Yurttaşlık Dersi Öğretim Programı. <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2018120202622474INSAN%20HAKLARI%20YURTTASLIK%20VE%20DEMOKRASI%20OGRETIM%20PROGRAMI.pdf>
- Milli Eğitim Bakanlığı, (2018b), Ortaöğretim Kurumları Haftalık Ders Çizelgeleri-2018 https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_02/21173451_ort_ogrtrm_hdc_2018.pdf
- Milli Eğitim Bakanlığı (1995). *Tebliğler Dergisi*, 1995-2437, file:///C:/Users/user/Downloads/2437-agustos-1995.pdf
- Milli Eğitim Bakanlığı (1996). *Tebliğler Dergisi*, Temmuz-2457, file:///C:/Users/user/Downloads/2457-temmuz1996.pdf

- Milli Eğitim Bakanlığı (1999). Tebliğler Dergisi, 1999-2501, file:///C:/Users/user/Downloads/2501-haziran_1999.pdf
- Ömürgönülşen, U. (2010). Türkiye’de Lisans Düzeyi Kamu Öğretiminde Yakın Dönemde Yaşanan Gelişmeler: Mevcut Durum, Sorun Alanları ve Gelişme Eğilimleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(3), 123-162.
- Parlak, B. (2015). Kamu Yönetimi Eğitiminin Tarihsel Kökenleri. Murat Okcu, Bekir Parlak ve Elvettin Akman (Ed.), *Kamu Yönetimi Eğitimi Geçmişten Geleceğe Küresel ve Ulusal Perspektifler* içinde (s.53-77). Bursa: Ekin Yayınları.
- Reardon, A. B. (1995). *Educating for Human Dignity: Learning About Human Rights and Responsibilities*. Philadelpha: University of Pennsylvania Press.
- Selvi, K. (2004). Human Rights Education in the World and in Turkey. *Education and Science*, 29(132), 72-77.
- Slovenia: Midterm 2017 Progress Report on the Implementation of the Third Phase of the World Programme For Human Rights Education, https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Education/Training/thirdphase/ProgressReport/Governments/Slovenia_3rdphasemidterm_2017.pdf
- UN, (2017). Midterm progress report on the implementation of the third phase of the World Programme for Human Rights Education. Reprt of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G17/178/13/PDF/G1717813.pdf?OpenElement>
- UNESCO, (1974). Recommendation Concerning Education For International Understanding, Co-operation and Peace and Education Realating to Human Rights and Fundamental Freedoms. http://portal.unesco.org/en/ev.phpURL_ID=13088&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- UNESCO, (1978). The Teaching of Human Rights - Proceedings of the International Congress on the Teaching of Human Rights Vienna, 12-16 September 1978. <http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000401/040182eo.pdf>
- UNESCO, (1987). Report by the Director-General on the Proceedings of the International Congress on Human Rights Teaching, Information and Documentation. <http://unesdoc.unesco.org/images/0007/000762/076217eo.pdf>
- UNESCO. (1993). Human Rights Teaching, International Congress on Education for Human Rights and Democracy, <http://unesdoc.unesco.org/images/0016/001610/161096eo.pdf>
- UNESCO, (2017). World Programme For Human Rights Education. <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/ThirdPhaseWPHREducation.pdf>
- URL 1: Yükseköğretim Kurulu, <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/tarihce>
- URL 2: Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi. <https://istatistik.yok.gov.tr/>

Bölgelerarası Gelişmişlik Farklılıklarının Çözümünde Teşvik Politikalarının Etkinliği: Türkiye İBBS-II Örneği

Effectiveness of Incentive Policies in Solution of Regional Development Disparities:
The Case of Turkey NUTS-II

Dr. Necmettin Çelik¹

Başvuru Tarihi: 18.12.2017

Kabul Tarihi: 09.11.2018

Öz

Bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları, kısmi ve sınırlı iyileşmelere rağmen, Türkiye'nin önemli bir yapısal sorunu olarak varlığını korumaktadır. Bu sorunun çözümünde teşvik politikalarının etkinliğinin analiz edilmek istendiği çalışmada, 2005-2014 dönemi ve İBBS-II (26 Bölge) Bölgelerini kapsayan Sistem GMM tahmincisine dayalı Dinamik Panel Model ve her bir kesite özgü farklılaştırılmış etkileri veren Farklılaştırılmış β Sabit Etkiler Panel Modeli üzerinden makro (ulusal) ve mikro (bölgesel) düzeyde iki farklı modelleme yoluna gidilmiştir. Elde edilen makro bulgular, teşvik uygulamaları ile bölgelerin büyüme performansları arasında, ulusal düzeyde, istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişki olmadığı yönündedir. Elde edilen mikro bulgular ise, teşvik uygulamalarının orta-düşük gelir grubunda yer alan sınırlı sayıdaki bölgede etkin sonuçlar verdiğini; buna karşın, bölgelerin çoğunda etkisiz olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, teşvik sisteminin bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinde etkisiz olduğu; teşvik politikalarının yalnızca geri kalmış bölgeler için bir politika aracı olabileceği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bölgelerarası Gelişmişlik Farklılıkları, Teşvik Politikaları, Dinamik Panel Veri Analizi, Farklılaştırılmış β Panel Veri Analizi

Abstract

Despite partial improvements, regional development disparities have been going on for years as a structural problem in Turkey. Study aims investigating the effectiveness of incentive policies in solution of this problem. It includes macro (national) model depends on System GMM estimator and micro (regional) model depends on Heterogeneity β Fixed Effects estimator over 2005-2014 period and 26 NUTS-II regions in Turkey. Macro model findings indicate that there is no any statistically significant relationship between incentives and regions' growth performance at national level. Similarly, micro model findings indicate that incentives have statistically significant effects in few sub-region located in medium-low income group while they aren't

¹ İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF, necmettinccelik@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0139-7778

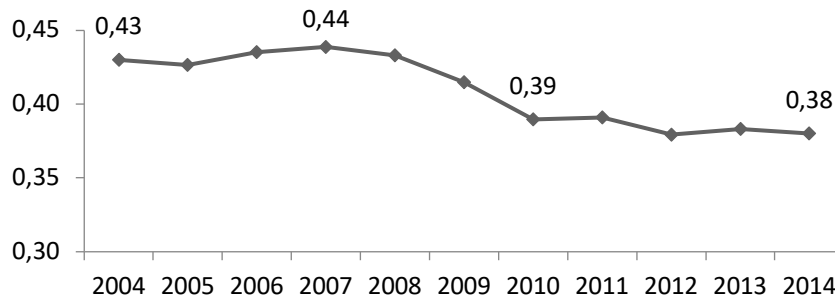
effective in many sub-regions. Therefore, the incentive policy isn't effective in solution of regional development disparities in Turkey and it could be considered as political instrument for regions only with lower income.

Keywords: Regional Development Differences, Incentive Policies, Dynamic Panel Data Analysis, Heterogeneity β Panel Data Analysis

Giriş

Bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları, birçok ülke gibi Türkiye'nin de önemli bir yapısal sorunu olarak varlığını korumaktadır. Öyle ki; Yeldan vd. (2012)'nin vurguladığı üzere, iktisadi gelişmişlik açısından bölge düzeyinde üç farklı Türkiye gerçeği söz konusudur. İlgili çalışmada, Felipe vd. (2012)'nin yaptığı sınıflandırmadan² hareketle, 2011 yılı itibarıyla 26 bölgeden yalnızca 7 bölgenin orta-gelir tuzağı riski taşımayan sanayileşmiş ve gelişmiş bölgeler olduğu; buna karşın, 11 bölgenin orta-gelir tuzağı riski; 8 bölgenin ise, yoksulluk tuzağı riski altında olduğu vurgulanmaktadır. 2014 yılına gelindiğinde ise, orta-gelir tuzağı riski olmayan bölge sayısının halen 7 olduğu ve yoksulluk tuzağı riski altındaki orta-düşük gelir grubunda yer alan bölge sayısının 6'ya gerilediği; buna karşın, orta-gelir tuzağı riskine sahip bölge sayısının 12'den 13'e yükseldiği görülmektedir (Akgüngör vd., 2017a, s.29).

Öte yandan, bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları, kişi başına düşen gelir düzeyleri üzerinden hesap edilen varyasyon katsayıları³ yardımıyla da gözlenebilmektedir. Bu amaçla, İBBS-II bölgelerine yönelik 2004-2014 dönemini kapsayacak şekilde hesaplanan varyasyon katsayılarının yer aldığı Şekil 1, Türkiye'de bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının 2007'den 2010'a kadar kısmi bir şekilde azaldığını; sonrasında ise, yatay bir seyir izleyerek stabil bir hale geldiğini göstermektedir.

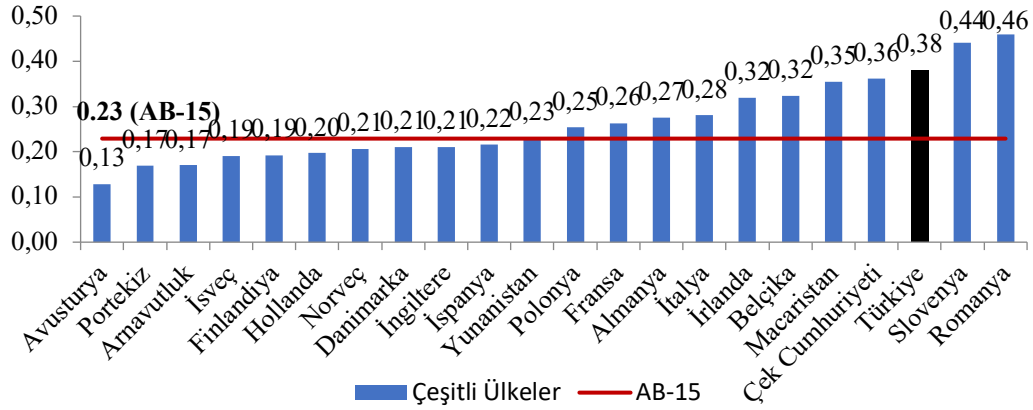
Kaynak: TÜİK Bölgesel İstatistikleri Üzerinden Hesap Edilmiştir.

Şekil 1. Düzey 2 Bölgelerinin Varyasyon Katsayıları (2004-2014)

² Kişi başına düşen GSYH'sı 2000 \$'ın altında olan bölgeler Düşük-Gelir grubunda, 2000 \$ - 7.250 \$ arasında olan bölgeler Orta-Düşük gelir grubunda, 7.250 \$ - 11.250 \$ arasında olan bölgeler Orta-Yüksek gelir grubunda ve 11.250 \$'dan yüksek olan bölgeler Yüksek Gelir grubunda değerlendirilmektedir (Yeldan vd., 2012, s. 78). Bu doğrultuda orta gelir tuzağı, nicel açıdan, bölge ekonomilerinin kişi başına düşen gelir düzeyi açısından orta gelir grubundan çıkamamaları olarak tanımlanabilir.

³ Varyasyon katsayısı, standart sapmanın ortalamaya oranını ifade etmektedir. Burada varyasyon katsayıları, bölgelerin kişi başına düşen gelir düzeylerinin standart sapmalarının ortalamalarına oranlanmasıyla elde edilmiştir.

Bu açıdan bakıldığında, Türkiye’de, bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları ekseninde kısmi ve göz ardı edilebilir boyutlarda geçici bir iyileşmenin olduğu; buna karşın, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının önemli bir sorunsal olarak varlığını korumaya devam ettiği söylenebilir. Çünkü, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının boyutunu gösteren varyasyon katsayılarının gelişmiş ülke örneklerinde 0,20 - 0,30 bandında seyrettiği; buna bağlı olarak, Türkiye’nin mukayeseli konumunun oldukça zayıf kaldığı; İBBS-II düzeyinde verisi mevcut olan ülkeler için hesaplanan varyasyon katsayılarının yer aldığı Şekil 2’de net bir şekilde görülebilmektedir.

Kaynak: Eurostat ve TÜİK Verileri Üzerinden Hesaplanmıştır.

Şekil 2. Çeşitli Ülkelerin Düzey-2 Bölgeleri Dahilinde 2014 Yılı Varyasyon Katsayıları

Bu açıdan bakıldığında, birçok ülke gibi Türkiye’nin de önemli bir sorunsalı olan bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının çözümüne yönelik politika önerileri geliştirilmesi, gerek iktisadi; gerekse de toplumsal refahın tesisi için kritik bir öneme sahiptir.

Bu noktada, gelişmişlik farklılıklarının sebeplerini irdeleyen Keynezyen Yaklaşım, Klasik Yaklaşımın aksine, piyasaları iktisadi farklılıkları arttıran bir potansiyel olarak değerlendirmektedir (Pike vd., 2006, s.70). Bunun temel dayanağı olarak ise, ölçek ve yığın ekonomileri gösterilmektedir. Öyle ki; ölçek ve yığın ekonomileri neticesinde emek, sermaye ve çıktının görece daha pahalı oldukları belirli bölgelerde kümülatif bir şekilde yoğunlaştıkları; buna bağlı olarak da dengesiz bölgesel kalkınmanın kendi kendisini pekiştiren bir süreç haline dönüştüğü ileri sürülmektedir (Martin ve Sunley 1998, s. 201). Dolayısıyla, Keynezyen Yaklaşım dahilinde, bölgesel farklılıklarla hükümet merkezli mücadele edilmesine ve görece geri kalmış bölgelerin kendilerine özgü potansiyellerinin ortaya çıkarılabilmesi adına kamusal nitelikli destek politikalarının devreye sokulmasına yönelik politika önerileri geliştirilmiştir.⁴

Bu açıdan bakıldığında, büyük ölçekli yatırımların özendirilmesi aracılığıyla bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması amacını güden teşvik uygulamaları önemli bir politika aracı olarak

⁴ Klasik İktisat ve onun devamı niteliğindeki Yaklaşımlarsa; her ne amaçla olursa olsun ekonomiye yönelik her türlü müdahalenin mükemmel bir şekilde işleyen piyasa mekanizmasına zarar vereceğini ve bu tür uygulamaların özel sektör yatırım kararları üzerinde bir tür sapırtıcı etki yaratarak etkisiz olacağını vurgulamaktadır (Çelik, 2017, s. 2).

ön plana çıkmaktadır. Ancak, teşvik uygulamalarının etkinliği teorik yönden olduğu kadar ampirik yönden de oldukça tartışmalı bir sorunsal olarak güncelliğini korumaktadır. Öne çıkan bu farklılıklar teşvik politikalarının etkinliğinin ve gerekliliğinin tartışmalı bir sorunsal olarak varlığını koruduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda çalışmada, 2002 yılından bu yana üç kez değişikliği uğrayan ve etkinliği teorik ve ampirik yönden oldukça tartışmalı olan teşvik uygulamalarının bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları sorununun çözümünde etkili bir politika aracı olup olmadığının sınanması amaçlanmıştır. Fakat, 2012-3305 sayılı Yatırım Teşvik Mevzuatı'nda belirtildiği üzere, amaçlarından biri bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması olan teşvik uygulamalarının tüm bölgeler için etkin ve benzer sonuçlar vermemesi ya da kimi bölgelerde devreye sokulan teşviklerin komşu bölgeler üzerinde negatif yönlü bir rekabet etkisi yaratması dahi oldukça muhtemeldir. Bunun gibi mekan ve zaman boyutunda yaşanabilecek politika etkisizlikleri, devreye sokulacak politikaların detaylı ve mikro perspektiften analizini ve bölgelere özgü politika farklılaşmalarını gerektirmektedir.

Bu doğrultuda çalışmada, teşvik uygulamalarının bölgelerin büyüme performansı üzerindeki etkileri, ilk olarak, 2005-2014 dönemi ve Türkiye'nin İBBS-II Bölgelerini kapsayacak şekilde tasarlanan dinamik panel model dahilinde ve sistem GMM tahmincisine dayalı olarak tahmin edilmiştir. Ancak, teşvik uygulamalarının tüm bölgeler üzerindeki etkilerinin katsayı ve istatistiksel anlamlılık düzeyi açısından farklılık taşıyabileceğine yönelik öngörüler sebebiyle, ampirik analizin ikinci aşamasında, her bir kesite (bölge) özgü farklılaştırılmış β katsayılarının elde edilebildiği Farklılaştırılmış β Sabit Etkiler Panel Modeli üzerinden mikro düzeyde bulgulara ulaşılmak istenmiştir. Böylece, teşvik uygulamalarının katsayı ve anlamlılık düzeyi açısından bölgelere ilişkin farklılaştırılmış etkilerinin belirlenmesi ve teşvik politikalarının etkinliğinin mikro perspektiften de değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu yönüyle çalışmanın tartışmalı bir sorunsal olan teşvik politikalarının etkinliğini ulusal ve bölgesel düzeyde (makro ve mikro perspektiften) değerlendirme imkanı sunması açısından literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Literatür Özeti

Teşvik uygulamalarının etkinliğine yönelik ampirik literatür incelendiğinde, bulguların homojen bir yapıdan uzak olduğu ve teorik temelli tartışmaların ampirik literatüre de yansıdığı görülmektedir. Örneğin, AB bünyesinde yapılan çalışmalardan Dall'erba ve Gallo (2008), Mohl ve Hagen (2010), Becker vd. (2010) teşvik ve yapısal fonlar gibi destek uygulamaları ile iktisadi büyüme süreçleri arasında istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişki olmadığına yönelik; Penalver (2007), Ramajoa vd. (2008), Becker vd. (2008), Busillo vd. (2010), Kyriacou ve Roca-Sagales (2012), Becker vd. (2012), Pellegrini vd. (2013), Tomova vd. (2013), Maynou vd. (2014), Crescenzi ve Giua (2014) ise, destek uygulamalarının iktisadi büyüme üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkileri olduğuna yönelik bulgulara ulaşmıştır.

Bununla birlikte, Rodriguez-Pose ve Garcilazo (2013), Fratesi ve Perucca (2014) yapısal fonlar gibi teşvik uygulamalarının bölgelerin büyüme performansları üzerindeki etkisinin oldukça az olduğu; buna bağlı olarak teşvik uygulamalarının istenilen düzeyde etkin olmadığı bulgusuna

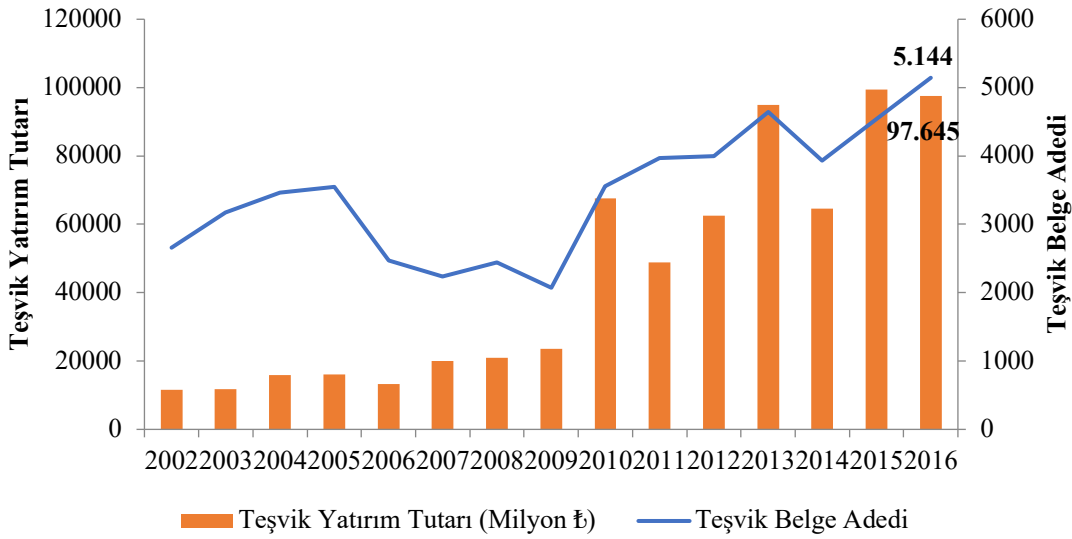
ulaşmıştır. Benzer bir şekilde, Esposti ve Bussoletti (2008) teşvik uygulamalarının pozitif olmakla birlikte etkilerinin sınırlı ve göz ardı edilebilir boyutlarda olduğu; hatta bazı AB bölgeleri için bu etkilerin negatif yönlü olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Rodriguez-Pose ve Novak (2013) ise, 2000-2006 dönemi dahilinde pozitif etkilerini tespit ettikleri teşvik uygulamalarının 1994-1999 dönemi dahilinde istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir etkisinin olmadığı bulgusuna ulaşmıştır. Pose ve Fratesi (2004) ise, fiziki altyapı yatırımlarına tahsis edilen fonların bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasındaki etkilerinin istatistiksel olarak anlamsız; eğitim ve beşeri sermayenin geliştirilmesine yönelik tahsis edilen yapısal fonların ise pozitif etkilere sahip olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Öte yandan, Ederveen vd. (2006), teşvik uygulamalarının bölgelerin büyüme performansları üzerinde negatif etkiler sergilediği bulgusuna ulaşmıştır. Benzer bir şekilde, Çelik ve Altay (2016), AB-25 ülkelerine yönelik uygulanan yapısal fonların özel kesim yatırım kararları üzerinde dikkate değer ölçüde olmasa da saptırıcı bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Türkiye öznelineki çalışmalardan Çelik (2017) ise, bir bölgeye yönelik düzenlenen teşviklerin bölgedeki imalat sanayi yatırım kararları üzerinde arttırıcı; ancak komşu bölgelerdeki yatırım kararları üzerinde, neredeyse benzer ölçüde, saptırıcı etkilerini tespit ettiği çalışmasında, teşvik politikalarının makro düzeyde etkisiz olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Öte yandan, Yavan (2011), teşviklerin bölgelerin büyüme performansları üzerindeki etkilerinin pozitif yönlü olduğu bulgusuna ulaşırken; Taşdoğan (2013), Şahin ve Uysal (2011), Gürler-Hazman (2010), Yıldırım (2005), Karaçay-Çakmak ve Erden (2004) ise, teşvik uygulamalarının etkinliğine dair istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir bulguya ulaşamamıştır. Çiftçi (2007) ise, teşvik uygulamalarının 1980'li yıllarda, tüm bölgelerde etkin olmakla birlikte, en büyük katkısının 4. Bölgede görüldüğü; 1990'lı ve 2000'li yıllarda ise, teşviklerin istihdam üzerindeki katkısının nispeten azaldığı bulgusuna ulaşmıştır.

Teşvik Uygulamalarının Sektörel ve Bölgesel Dağılımı

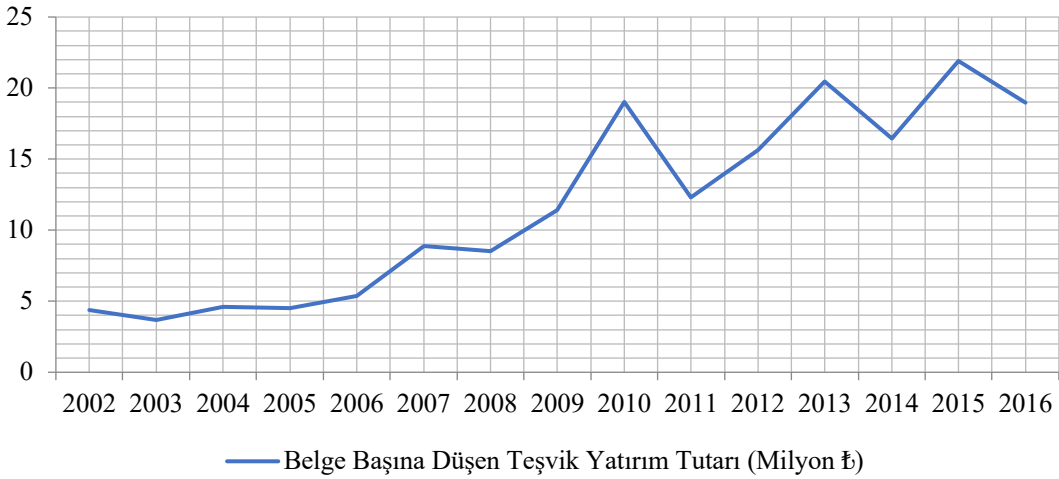
Türkiye genelinde, 2002-2016 döneminde, toplam değeri yaklaşık 670 Milyar ₺ olan 51,847 adet teşvik belgesinin düzenlendiği görülmektedir. Ciddi bir kaynak dağılımına işaret eden bu istatistikler, 2002 yılından itibaren üç kez değişikliğe uğrayan teşvik sisteminin önemli bir politika aracı olarak kullanıldığı anlamına gelmektedir. Şekil 3 incelendiğinde, gerek düzenlenen teşvik belgesi sayısında; gerekse de bu belgelerin yatırım tutarı cinsinden karşılıklarında, 2009 yılına kadar nispeten bir dalgalanmanın olmadığı; 2009/15199 sayılı kararla yürürlüğe giren teşvik sistemi sonrasında ise, büyük bir sıçramanın yaşandığı görülmektedir.

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı Yatırım Teşvik İstatistikleri

Şekil 3. Düzenlenen Teşvik Belge Adedi ve Yatırım Tutarı (2002-2016)

Teşvik belgesi başına düşen yatırım tutarlarının yıllar itibariyle seyri Şekil 4'te görülmektedir. 2009 yılı itibariyle, teşvik araçlarıyla daha fazla kaynağın ekonomiye aktarıldığını net bir şekilde göstermektedir. Örneğin; 2009 yılı öncesindeki 7 yıllık süreçte, belge başına düşen ortalama yatırım tutarı 5,71 Milyar ₺ iken; 2009 yılı sonrasındaki 7 yıllık süreçte, bu rakam %300'ün üzerinde bir artış göstererek 17,82 Milyar ₺ olarak gerçekleşmiştir. Bu açıdan bakıldığında, teşvik politikaların konjonktürel yapıyla uyumlu ve daha aktif şekilde devreye sokulan bir politika aracına dönüştürüldüğü görülmektedir.

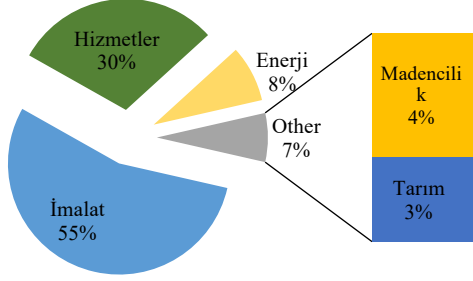

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı Yatırım Teşvik İstatistikleri

Şekil 4. Belge Başına Düşen Teşvik Yatırım Tutarı (Milyon ₺)

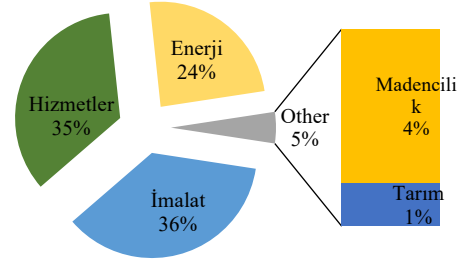
Bununla birlikte, teşviklerin sektörel dağılımına ilişkin istatistiklerin yer aldığı Şekil 5 ve Şekil 6 incelendiğinde, 2002-2016 dönemi boyunca düzenlenen 51,847 adet teşvik belgesinin yaklaşık %55'inin imalat; %30'unun ise, hizmetler sektörüne yönelik olduğu görülmektedir. Ulusal ve bölgesel kalkınmada sahip olduğu girdi-çıkıtlı bağlantıları açısından anahtar sektör

konumundaki sanayi sektörüne yönelik düzenlenen teşviklerin diğer sektörlerle nazaran daha fazla olması, teşviklerin sektörel tahsisinde kalkınma odaklı hareket edildiğinin göstergesidir. Bu durum, giderek daha aktif bir politika aracı haline dönüştürülen teşvik uygulamalarının etkin sonuçlar vermesi için uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı Yatırım Teşvik İstatistikleri

Şekil 5. 2002-2016 Döneminde Düzenlenen Teşvik Belge Adedinin Sektörel Dağılımı (%)

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı Yatırım Teşvik İstatistikleri

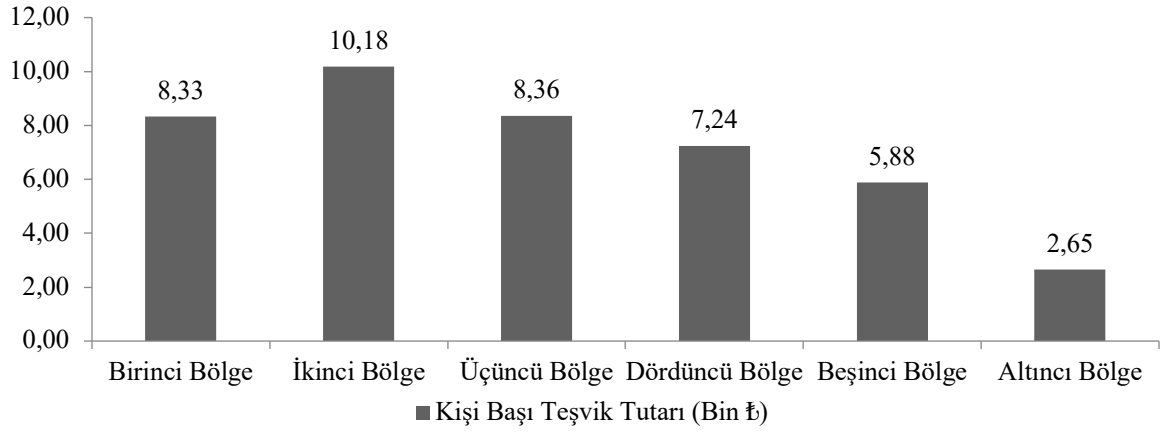
Şekil 6. 2002-2016 Döneminde Düzenlenen Teşvik Yatırım Tutarının Sektörel Dağılımı (%)

Ancak, teşviklerin bölgesel tahsisi incelendiğinde, arzu edilen dağılımın hayata geçirilemediği görülmektedir. Oysa ki; bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi noktasında teşvik uygulamalarının etkin bir politika aracı olabilmesi, gelişmişlik düzeyi açısından geri kalmış ve bir takım yapısal sorunlarla boğuşan bölgelerin teşvik imkanlarından daha fazla yararlanabilmesini gerektirmektedir. Aksi halde, özel kesim yatırımlarının geri kalmış bölgelere yönlendirilebilmesi ve dengeli bir kalkınma sürecinin temin edilmesinde, teşvik araçları yatırımcılar açısından önemli bir karar unsuruna dönüştürülemez.

2002-2016 dönemi boyunca düzenlenen ve kişi başına düşen teşvik tutarının bölgesel tahsisini gösteren Şekil 7, teşvik imkanlarından faydalanma düzeyinin sosyo-iktisadi yönden geri kalmış olan ve ülkenin doğu ve güneydoğusundaki illeri kapsayan altıncı bölgeden ziyade, ulusal gelirin en önemli paydaşı olan ve genel itibarıyla Marmara ve Ege Bölgesi'ndeki illeri kapsayan birinci ve ikinci bölgede yoğunlaştığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.⁵ Bu durum, bölgeler arasında yatırım yapılabilirlik bağlamında büyük farklılıklar olduğunu gösterdiği gibi bu farklılıkların kısır bir döngü şeklinde devam edecek olduğunun da göstergesi niteliğindedir. Çünkü; teşvik imkanlarından faydalanma düzeyinin geri kalmış bölgelerden ziyade gelişmiş bölgelerde yoğunlaşması, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinden ziyade; atalet kazanmasına sebep olabilecek bir faktördür.

⁵ Yeni Teşvik Sistemi kapsamında belirlenen bölgelere ilişkin detaylı bilgi için bkz: <https://www.ekonomi.gov.tr>

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı Yatırım Teşvik İstatistikleri

Şekil 7. Kişi Başına Düşen Teşvik Tutarının Bölgesel Dağılımı (2002-2016) (Bin ₺)

Sonuç olarak, son yıllarda daha aktif bir şekilde devreye sokulan teşvik uygulamalarının konjonktürel ve sektörel dağılım itibariyle uygun olmakla birlikte, bölgesel dağılım itibariyle ciddi bir sorunsala işaret ettiği; bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinden ziyade; bu farklılıkların süregelmeye sebebiyet verecek bir mahiyette olduğu görülmektedir. Bu durum, teşvik politikalarının bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesi eksenindeki etkinliğine şüpheyle yaklaşılmasını gerektirmektedir.

Veri Seti ve Değişkenler

Teşvik uygulamalarının Türkiye’de süregelen bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları sorununun giderilmesi eksenindeki etkinliğinin sınanmak istendiği çalışmada, mevcut veriler dahilinde, 2005-2014 dönemi⁶ ve Türkiye’nin İBBS-II Bölgeleri (26 Bölge) incelenmiştir.⁷ Kurgulanan modelde, bağımlı değişken olarak bölgelerin kişi başına düşen gelir düzeyi artış oranları; bağımsız değişkenler olarak ise,

- kişi başına düşen yatırım teşvik tutarı artış oranı ($TEŞVİK_{TUTAR}$),
- bölgelerin beşeri sermaye birikimi dinamiklerini yansıtmaya adına kişi başına düşen ön lisans ve lisans düzeyinde mezun öğrenci sayısı artış oranı ($EGİTİM_{YÜKSEK}$);
- bölgelerin fiziki sermaye birikimi dinamiklerini yansıtmaya adına ise, sektörel nitelikli (imalat sektörüne yönelik) kişi başına düşen kamu sabit sermaye yatırımları artış oranı ($KSSYIM$);
- bölgelerin t dönemi büyüme performanslarının t-1 dönemi büyüme performanslarıyla ilişkili olabileceğine dair yakınsama hipotezinin göz önünde bulundurulması adına, t-1 dönemi kişi başı gelir düzeyi ($\ln(y_{i,t-1})$);

gibi literatürde sıklıkla vurgulanan belirleyicilere yönelik değişkenler dikkate alınmıştır. Bu değişkenlere ilişkin açıklamalar Tablo 1’de yer almaktadır.

⁶ Bağımlı değişkene ilişkin veriler 2004-2014 aralığında mevcut olduğundan modeller bu zaman aralığında oluşturulmuştur.

⁷ İBBS Sınıflandırması, AB uyum süreci doğrultusunda, bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistik veri tabanı oluşturulması gibi amaçlar doğrultusunda 2002/4720 sayılı kararnameyle oluşturulmuş ve hiyerarşik olarak üç düzeyden oluşan bir bölge tasnifidir.

Tablo 1. Değişkenlerin Karakteristik Özellikleri

2005 – 2014 26 Bölge	Kısaltma	Açıklama	Öngörü	Kaynak
Bağımlı Değişken	$\ln(y_{i,t}/y_{i,t-1})$	Kişi Başına Düşen Gelir Düzeyi Artış Oranı		TÜİK
Mutlak Yakınsama	$\ln(y_{i,t-1})$	Başlangıç Yılı Kişi Başına Düşen Gelir Düzeyi		TÜİK
	$\ln(NFS)$	Nüfus Artış Oranı	-	TÜİK
Beşeri Sermaye	$\ln(EGİTİM_{YÜKSEK})$	Kişi Başına Düşen Ön Lisans ve Lisans Düzeyinde Mezun Öğrenci Sayısı Artış Oranı	+	TÜİK
Fiziki Sermaye	$\ln(KSSYIM)$	Kişi Başına Düşen Sektörel Nitelikli (İmalat Sektörüne Yönelik) Kamu Sabit Sermaye Yatırımları Artış Oranı	+	Kalkınma Bakanlığı
Teşvikler	$\ln(TEŞVİK_{TUTAR})$	Kişi Başına Düşen Yatırım Teşvik Tutarı Artış Oranı	+/-	Ekonomi Bakanlığı

Teşvik uygulamaları, bölgelerin büyüme performansı üzerinde pozitif etkiler sergileyebileceği gibi negatif rekabet etkisi yaratarak bölgelerin büyüme performanslarını olumsuz yönde etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Bu sebeple, teşvik değişkenine ilişkin doğrudan bir öngöründe bulunulması oldukça güçtür. Bununla birlikte, teşvik uygulamalarının konjonktürel ve sektörel açıdan olmasa da bölgesel açıdan uygun bir dağılım deseni sergilemediği göz önünde bulundurulduğunda, teşvik politikalarının etkinliğine yönelik şüpheyle yaklaşılması gerekmektedir.

Öte yandan, fiziki sermaye birikimi olarak dikkate alınan imalat sektörüne yönelik⁸ kamu sabit sermaye yatırımlarının ve beşeri sermaye birikimi olarak dikkate alınan yüksek eğitim düzeyinin yaratacakları pozitif dışsallıklar ekseninde pozitif bir katsayı almaları öngörülmektedir. Son olarak yakınsama değişkeninin negatif bir katsayı alması bölgeler arasında ıraksama olduğuna; pozitif bir katsayı alması ise, yakınsamanın varlığına işaret edecektir.

Metodoloji ve Model

Çalışmada, Türkiye'nin İBBS-II bölgelerini (26 alt-bölge) ve 2005-2014 dönemini kapsayan panel veri seti kullanılmıştır. Panel verilerin analizinde, Havuzlanmış/Karma, Sabit Etkiler ve Rassal Etkiler Panel Modelleri olmak üzere üç farklı model kullanılabilir. Her bir kesit için tek bir sabit terimin belirlendiği; buna bağlı olarak kesitler arası türdeşlik varsayımına

⁸ Alt harcama kalemleri itibarıyla kamu sabit sermaye yatırımları ve bölgelerin gelir düzeyleri arasında yapılan ön sına neticesinde, yalnızca beşeri nitelikli (eğitim ve sağlık alanlarına yönelik) ve sektörel nitelikli (yalnızca imalat sanayine yönelik) kamu sabit sermaye yatırımlarının bölgelerin gelir düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkileri olduğu tespit edilmiştir (Toplam kamu sabit sermaye yatırımlarına ek olarak ulaştırma, haberleşme ve tarım sektörüne yönelik kamu sabit sermaye yatırımları ile bölgelerin gelir düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişkiye rastlanmamıştır). Bu doğrultuda, ekonometrik modelde, fiziki sermaye birikimini yansıtmaya adına imalat sanayine yönelik kamu sabit sermaye yatırımları değişkeninin kullanılması uygun görülmüştür.

dayalı Havuzlanmış Panel Model'in temel sorunu, kesitler arası ayırım yapmaması ve değişkenler arası ilişkinin zaman içinde bütün kesitler için aynı olup olmadığını söyleyememesidir (Gujarati ve Porter, 2012, s.594).

Oysa ki; 26 alt bölgenin bünyesinde barındırdığı gözlemlenemeyen farklılıkların varlığı oldukça muhtemeldir. Bu tür farklılıklarının dikkate alındığı modellerse, Sabit Etkiler Panel Modeli ve Rassal Etkiler Panel Modeli'dir. Bu aşamada, değişkenler arasındaki ilişkiyi en iyi yansıtacak modelin dikkate alınan örneklemin kesitlerinin (26 adet İBBS-II Bölgesi) belirgin karakteristik özelliklere sahip alt bölgeler olması ve büyük bir örneklemden rastsal bir şekilde çekilmemeleri sebebiyle Sabit Etkiler Panel Modeli olacağı varsayımıyla hareket edilmiştir. Bu doğrultuda, tahmin edilecek modelin fonksiyonel formu şu şekildedir:

$$\ln\left(\frac{y_{i,t}}{y_{i,t-1}}\right) = \gamma \ln(y_{i,t-1}) + \beta \ln(X_{i,t}) + \delta \ln(PI_{i,t}) + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

$$\ln(y_{i,t}) - \ln(y_{i,t-1}) = \gamma \ln(y_{i,t-1}) + \beta \ln(X_{i,t}) + \delta \ln(PI_{i,t}) + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

$i = 1, \dots, 26$ (Kesit Düzeyi) $t = 2005, \dots, 2014$ (Periyot Düzeyi)

$\alpha = 1 + \gamma$ denklği dikkate alındığında, denklem (1) şu hale gelmektedir:

$$\ln(y_{i,t}) = \alpha \ln(y_{i,t-1}) + \beta \ln(X_{i,t}) + \delta \ln(PI_{i,t}) + \varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

$$\varepsilon_{i,t} = \mu_i + u_{i,t}$$

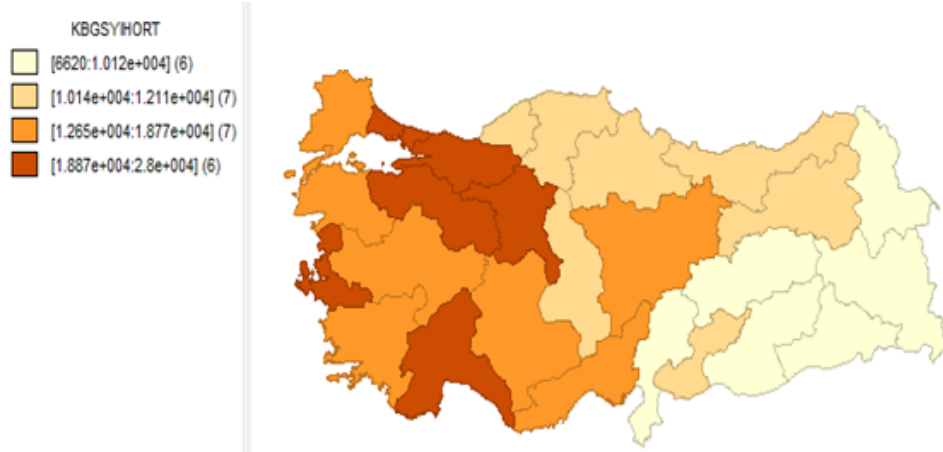
$y_{i,t}$ ifadesi, i bölgesinin t dönemi kişi başı çıktı (gelir) düzeyini ifade etmekte, $X_{i,t}$ büyümenin fiziki ve beşeri dinamiklerine yönelik iktisadi belirleyicilerini yansıtan vektör; $PI_{i,t}$ ise, büyümenin politik belirleyicilerini (teşvik tutarı) yansıtan vektördür. μ_i her bir kesite özgü etkileri, $\varepsilon_{i,t}$ hata terimlerini ifade etmektedir.

3 no'lu denklemde görülebileceği gibi, bağımlı değişkenin gecikmeli değeri aynı zamanda açıklayıcı değişken olarak denklemin sağında yer almaktadır. Bu tür modeller dinamik modeller olarak adlandırılmaktadır. Bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin yer aldığı bu tür modellerde bazı sorunlar ön plana çıkmaktadır. y_{it} μ_i 'nin fonksiyonu olduğundan $y_{i,t-1}$ de μ_i 'nin fonksiyonu olmakta ve bu sebeple, 3 no'lu denklemin sağında yer alan $y_{i,t-1}$ açıklayıcı değişkeni hata terimleriyle korele olmaktadır. Bu durum, $v_{i,t}$ korele olmasa dahi, EKK tahmincisi sapmalı ve tutarsız hale getirmektedir.

Benzer bir durum, Sabit Etkiler tahmincisi için de geçerlidir. Bu sapma kesit sayısı arttıkça ortadan kalkmamakta; grup içi tahmincisi kesit sayısının geniş; periyot düzeyinin düşük olduğu (N geniş; T küçük) modeller için tutarsız olmaktadır (Baltagi, 2013, s.155). Eğer periyot düzeyi geniş olursa, bu sapma oldukça küçük hale gelmekte ve sorun ortadan kalkmaktadır (Aisen ve Veiga, 2013, s.154). Ancak, çalışma kapsamındaki modellerin periyot düzeyi 2005-2014 olmak üzere yalnızca 10 yıllık bir dönemi kapsadığından, literatürde ön plana çıkan bu sapmanın

önemli bir sorun haline dönüşmesi oldukça muhtemeldir.⁹ Bu sebeple, tasarlanan modelin Sistem GMM Tahmincisi yardımıyla tahmin edilmesine karar verilmiştir.¹⁰

Ancak, Şekil 8’de de net bir şekilde görülebileceği gibi bölgelerin kişi başına düşen gelir düzeyleri bir tür kümelenme deseni sergilemektedir. Bu durum, analiz edilen değişkenler arasında mekansal bağımlılık ilişkisinin olabileceği izlenimi verdiğinden, ilk etapta, mekansal bağımlılık ilişkisinin varlığının sınanması yoluna gidilmiştir. Aksi halde, analiz edilecek değişkenler arasında mekan etkisinin (mekansal-uzamsal bağımlılık) söz konusu olması, ancak bu etkinin modellenmemesi ya da mekan etkisi taşıyan serilerin mekan etkisinden arındırılmamaları halinde, En Küçük Kareler (EKK) Tahmincisi bir takım sorunlar içerecektir. Örneğin, mekansal hatanın varlığı halinde, EKK tahmincileri halen sapmasızlık ve tutarlılık özelliklerini korumakla birlikte etkinlik sorunu taşıyacak; öte yandan, mekansal gecikmeli bağımlı değişkenin gerekli olduğu halde modele eklenmemesi durumunda, EKK tahmincileri sapmasızlık ve tutarlılık özelliklerini yitireceklerdir (Anselin, 1998).

Şekil 8. Bölgelerin Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Değerlerinin Dağılımı (2004-2014 Aritmetik Ortalama)

Bu sebeple, değişkenler arası ilişkiyi açıklamaya yönelik kurgulanacak modelde, ilk etapta mekansal bağımlılık ilişkisinin olup olmadığının incelenmesi adına, mekansal bağımlılığın varlığına ilişkin geliştirilmiş olan tanı testlerinden (Mekansal Hata Lagrange Çarpanı ve Mekansal Gecikme Lagrange Çarpanı) yararlanılmıştır. Tablo 2’de yer alan bu testlerin bulguları gerek bağımlı değişken; gerekse de hata terimleri üzerinde herhangi bir mekan etkisinin olmadığını göstermektedir.

⁹ Judson ve Owen (1999)’un farklı kesit ve zaman boyutlarında yapmış oldukları Monte Carlo sınamalarına göre, zaman boyutu 30 olsa bile ($T = 30$) söz konusu sapma katsayısının gerçek değerinin %20’si kadar olabilmektedir.

¹⁰ Bu tahminci, düzeydeki denklem için y_i, t' nin gecikmeli farklarını; birinci fark denklemi için y_i, t' nin gecikmeli düzey değerlerini araç değişken olarak kullanmaktadır (Baltagi, 2013, s.67).

Tablo 2. Mekansal Bağımlılık Sınama Testleri

	<i>OLS</i>	<i>Sabit Etkiler (Kesit)</i>	<i>Sabit Etkiler (Kesit ve Periyot)</i>
LM_{LAG}	6.8414 [0.009]	5.4055 [0.020]	4.9867 [0.026]
LM_{ERR}	7.4126 [0.006]	5.8062 [0.016]	5.3837 [0.020]
LM_{LAG}^*	0.0120 [0.913]	0.0023 [0.962]	0.0038 [0.951]
LM_{ERR}^*	0.5831 [0.445]	0.4030 [0.526]	0.4007 [0.527]

Not: * sembolü LM Testinin dirençli formunu; köşeli parantez [ ] içindeki değerler ise, olasılık değerlerini ifade etmektedir.

LM: Lagrange Multiplier

Bu doğrultuda, makro model olarak, mekan etkisi içermeyen ve Sistem GMM tahmincisine dayalı Dinamik Panel Modellen uygulanması yoluna gidilmiştir. Ampirik analizin ikinci aşamasında ise, mikro model olarak, her bir kesite (İBBS-2 Bölgeleri) özgü farklılaştırılmış β katsayılarına ulaşmamıza imkan veren Farklılaştırılmış β Sabit Etkiler Panel Model tahmin edilerek özellikle teşvik uygulamalarının marjinal etkileri alt bölgeler ekseninden ortaya çıkarılmıştır.

Bulgular

Dinamik Panel Model Bulguları

Sistem GMM tahmincisine dayalı olarak tahmin edilen Dinamik Panel Model sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Buna göre, Türkiye'nin İBBS-II Bölgelerinin çok yavaş bir hızla da olsa (0,07), Berber vd. (2000), Gezici ve Hewings (2002), Gezici ve Hewings (2004), Karaca (2004) gibi çalışmaların bulgularıyla da paralel bir şekilde, birbirlerinden mutlak anlamda ıraksadıkları görülmektedir.

Tablo 3. Regresyon Analizi Sonuçları

26 Bölge 2005-2014	Sistem GMM Panel Modeli One-Step System GMM
Bağımlı Değişken: $\ln(y_{i,t} / y_{i,t-1})$	
$\ln(y_{t-1})$	-0.07* (0.0473)
$\ln(NFS)$	0.13 (0.3481)
$\ln(KSSYIM)$	0.005** (0.0021)
$\ln(EGİTİM_{YÜKSEK})$	-0.03 (0.0303)
$\ln(TEŞVİK_{TUTAR})$	0.002 (0.0043)
Sabit	0.12*** (0.0080)
AR (1) ist.	-4.55 [0.000]
AR (2) ist.	-1.04 [0.300]
Sargan Test ist.	138.78 [0.000]
Hansen Test ist.	23.94 [0.002]
Araç Değişken Sayısı	14
Kesit Sayısı	26
Gözlem Sayısı	234

Not: *, **, *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini, parantez ( ) içindeki değerler dirençli standart hataları; köşeli parantez içindeki değerler ise p-olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Bununla birlikte, fiziki sermaye birikimini yansıtan kişi başına düşen sektörel nitelikli kamu sabit sermaye yatırımlarının bölgelerin büyüme performanslarını pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediğine dair bulgulara ulaşılmıştır. Buna göre, imalat sektörüne yönelik kişi başı kamu sabit sermaye yatırımlarında meydana gelecek %10'luk artış, bölgelerin kişi başına düşen gelir düzeylerini %0,05 oranında arttırmaktadır.

Ayrıca, beşeri sermaye birikimi olarak dikkate alınan kişi başına düşen yüksek eğitilmiş nüfus ile bölgelerin büyüme performansları arasında, Pereira ve Aubyn (2009) ve Delgado vd. (2012) gibi çalışmalarla paralel bir şekilde, olası bir istatistiksel ilişkiye yönelik herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır. Bu durumun muhtemel sebeplerinden biri, Türkiye'de üniversite eğitiminin niceliksel ve niteliksel boyutlarının yetersizliği; bir diğeri ise, Türkiye'nin üretim desenleri içerisinde eğitilmiş-kalifiye işgücüne duyulan ihtiyaç düzeyinin düşüklüğüdür. Nitekim, Akgüngör vd. (2017b)'ye göre, alım-satım ilişkileri itibarıyla Türkiye'de en yaygın kümelenme deseni sergilediği tespit edilen sektörlerden inşaat, lojistik, gıda ve tekstil gibi sektörlerin ileri-geri bağlantılarının yüksek eğitilmiş (kalifiye) işgücü gerektirmeyen düşük teknoloji ve düşük bilgi yoğun bir yapıya sahip olduğu görülmektedir (Akgüngör vd., 2017b, s.14).

Teşvik değişkenine ilişkin elde edilen bulgular ise, 2005-2014 döneminde düzenlenen teşviklerin tutar cinsinden karşılıkları ile bölgelerin gelir düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir ilişki olmadığı yönündedir. Bu durum, 2002 yılından bu yana üç kez değişikliğe uğrayan teşvik sisteminin bölgelerin büyüme performansları açısından etkisiz olduğuna dair izlenimler sunmaktadır.

Farklılaştırılmış β Sabit Etkiler Panel Model Bulguları

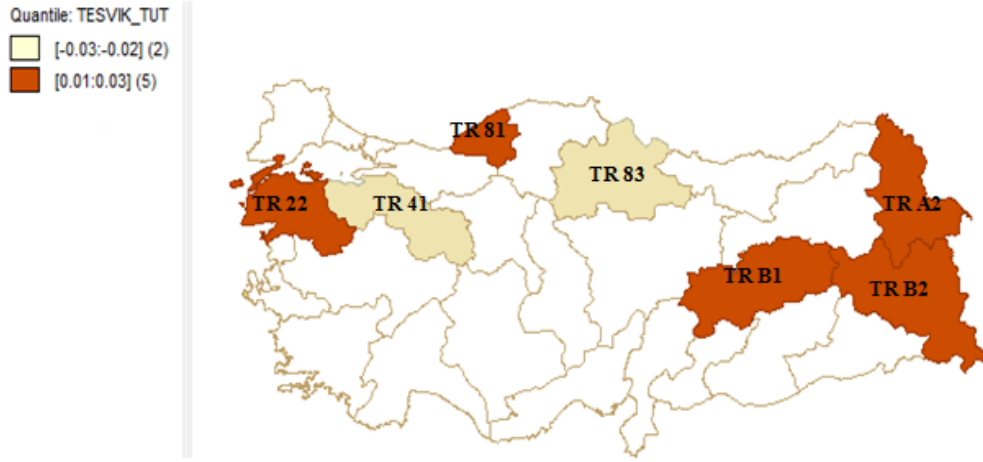
Teşvik değişkenine ait katsayısının her bir kesit için farklılaştırılması, teşvik uygulamalarının etkinliğinin ulusal düzeyde olduğu gibi bölgesel düzeyde de analiz edilmesini sağlayacaktır. Bu amaçla, ampirik analizin ikinci aşamasında, teşvik değişkeninin kesit düzeyindeki farklılaştırılmış etkileri araştırılmıştır. Tablo 4, bu etkilere ilişkin Farklılaştırılmış β Sabit Etkiler Panel Model sonuçlarını içermektedir.

Tablo 4. Teşvik Uygulamalarının Alt Bölgelerdeki Farklılaştırılmış Etkileri

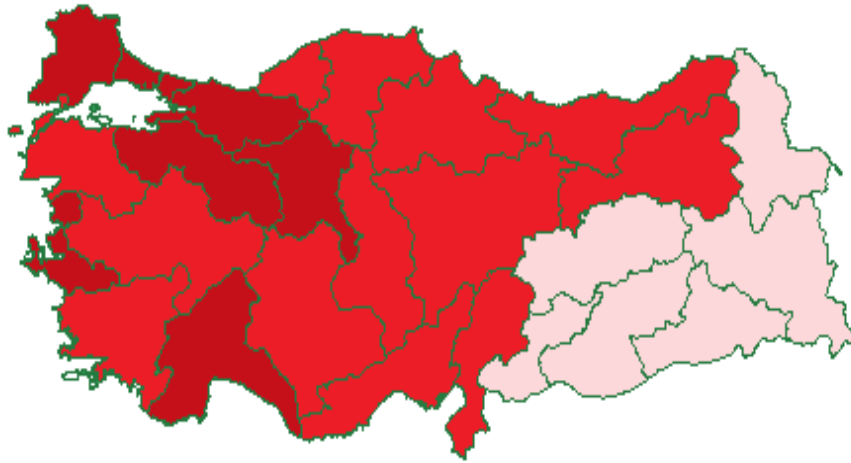
Bağımlı Değişken: $\ln(y_{it} / y_{i,t-1})$			Farklılaştırılmış β Sabit Etkiler Panel Modeli
Bölge Kodu	Bölge Adı	Gelir Grubu	$\ln(TEŞVİK_{TUTAR})$
TR10	İstanbul Alt Bölgesi	Yüksek	0.007
TR21	Tekirdağ Alt Bölgesi	Yüksek	-0.02
TR22	Balıkesir Alt Bölgesi	Orta-Yüksek	0.02*
TR31	İzmir Alt Bölgesi	Orta-Yüksek	0.006
TR32	Aydın Alt Bölgesi	Orta-Yüksek	0.01
TR33	Manisa Alt Bölgesi	Orta-Yüksek	-0.009
TR41	Bursa Alt Bölgesi	Yüksek	-0.03*
TR42	Kocaeli Alt Bölgesi	Yüksek	0.007
TR51	Ankara Alt Bölgesi	Yüksek	0.006
TR52	Konya Alt Bölgesi	Orta-Yüksek	0.001
TR61	Antalya Alt Bölgesi	Yüksek	0.007
TR62	Adana Alt Bölgesi	Orta-Yüksek	0.001
TR63	Hatay Alt Bölgesi	Orta-Yüksek	0.01
TR71	Kırıkkale Alt Bölgesi	Orta-Yüksek	-0.004
TR72	Kayseri Alt Bölgesi	Orta-Yüksek	-0.0001
TR81	Zonguldak Alt Bölgesi	Orta-Yüksek	0.02**
TR82	Kastamonu Alt Bölgesi	Orta-Yüksek	0.005
TR83	Samsun Alt Bölgesi	Orta-Yüksek	-0.02***
TR90	Trabzon Alt Bölgesi	Orta-Yüksek	0.01
TRA1	Erzurum Alt Bölgesi	Orta-Yüksek	-0.003
TRA2	Ağrı Alt Bölgesi	Orta-Düşük	0.03*
TRB1	Malatya Alt Bölgesi	Orta-Düşük	0.01**
TRB2	Van Alt Bölgesi	Orta-Düşük	0.01***
TRC1	Gaziantep Alt Bölgesi	Orta-Yüksek	-0.007
TRC2	Şanlıurfa Alt Bölgesi	Orta-Düşük	0.001
TRC3	Mardin Alt Bölgesi	Orta-Düşük	0.01
$\ln(NFS)$			0.35
$\ln(Y_{t-1})$			-0.01
$\ln(EĞİTİM_{YÜKSEK})$			-0.04
$\ln(KSSYIM)$			0.004**
Sabit			0.21***

Not: *, **, *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini, parantez ( ) içindeki değerler standart hataları; köşeli parantez içindeki değerler ise p-olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Teşvik değişkeninin bölgeler eksenindeki istatistiksel olarak anlamlı bulunan farklılaştırılmış etkileri ve TÜİK verileri üzerinden oluşturulan bölgelerin gelişmişlik düzeylerine ilişkin dağılımları, Şekil 9¹¹ ve Şekil 10¹²'de daha net bir şekilde görülebilir.

Şekil 9. Teşviklerin İstatistiksel Olarak Anlamlı Bulunan Farklılaştırılmış Etkilerinin Bölgesel Gösterimi

Şekil 10. Bölgelerin Gelir Gruplarına Göre Dağılımı (2014)

- Orta-Düşük Gelir Grubunda Olan Bölgeler (2000 \$ - 7.250 \$)
- Orta-Yüksek Gelir Grubunda Olan Bölgeler (7.250 \$ - 11.250 \$)
- Yüksek Gelir Grubunda Olan Bölgeler (11.250 \$ +)

¹¹ Teşvik değişkeninin her bir kesite ait katsayıların, GeoDa programı yardımıyla, haritalandırıldığı Şekil 9'da yer alan beyaz renklendirme, teşvik değişkeninin istatistiksel olarak anlamsız katsayılara sahip olduğu bölgeleri; soluk beyaz renklendirme, teşvik değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı ve negatif katsayılara sahip olduğu bölgeleri (TR41 ve TR83); kırmızı renklendirme ise, teşvik değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif katsayıları sahip olduğu bölgeleri (TR22, TR81, TRA2, TRB1 ve TRB2) yansıtmaktadır.

Buna göre, teşvik değişkeninin TR41 (Bursa Alt Bölgesi) ve TR83 (Samsun Alt Bölgesi) gibi yüksek ve orta-yüksek gelir grubundaki alt bölgelerde negatif; TR22 (Balıkesir Alt Bölgesi), TR81 (Zonguldak Alt Bölgesi), TRA2 (Ağrı Alt Bölgesi), TRB1 (Malatya Alt Bölgesi) ve TRB2 (Van Alt Bölgesi) gibi nispeten orta-düşük gelir grubundaki alt bölgelerde pozitif olmakla üzere 26 adet İBBS-II Bölgesinden yalnızca 7'sinde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar verdiği görülmektedir.

Çelik (2017), Fratesi ve Perucca (2014), Rodriguez-Pose ve Garcilazo (2013), Taşdoğan (2013), Esposti ve Bussoletti (2008), Şahin ve Uysal (2011), Gürler-Hazman (2010), Yıldırım (2005), Karaçay-Çakmak ve Erden (2004) gibi çalışmaların bulgularıyla paralellik gösteren bu bulgular, ulusal düzeyde etkinsiz olduğu; bölgesel düzeyde ise, oldukça kısıtlı bir bölgede etkin olduğu görülen teşvik uygulamalarının bölgelerin büyüme performansı üzerinde öngörülen pozitif etkilerinin daha ziyade geri kalmış alt bölgelerde ortaya çıkabileceğini; başka bir ifadeyle, teşvik uygulamalarının etkinlik düzeyiyle bölgelerin gelişmişlik düzeyleri arasında negatif yönlü bir ilişki olabileceğini göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmada, Türkiye'de uzunca yıllar varlığını koruyan ve yapısal bir sorunsala dönüşen bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının çözümünde teşvik politikalarının etkin bir politika aracı olup olmadığı analiz edilmek istenmiştir. Bu doğrultuda, teşvik uygulamalarının tüm bölgeler eksenindeki etkinliği analiz edildiği gibi her bir alt bölgedeki etkinliğinin de mikro perspektiften analiz edilmesi yoluna gidilmiştir.

Makro boyutlu analiz neticesinde, ulusal düzeyde etkinsiz olduğu saptanan teşvik uygulamalarının gelişmişlik düzeyi nispeten düşük olan oldukça az sayıda alt bölgede istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkilere sahip olduğu görülmektedir. Bu durumun muhtemel sebeplerinden biri, teşviklerin özellikle piyasa dinamiklerinin geliştiği bölgelerde negatif yönlü rekabet etkisi yaratma potansiyelidir. Nitekim, gelişmiş bölgelerde teşvik uygulamalarının faydalı unsurlar olmaktan çıkıp özel kesim yatırımları üzerinde saptırıcı etkiler yaratması oldukça muhtemeldir.

- Bu doğrultuda, 2012 tarihli yeni teşvik sisteminde, bölgelerin coğrafi bir kıstastan ziyade iktisadi gelişmişlik düzeyi açısından tasnif edilmesi ve gelişmişlik düzeyi açısından geri kalmış 6. Bölgeye yönelik daha kapsamlı uygulamaların ön plana çıkarılması, teşvik politikaların etkin hale dönüştürülmesi için doğru bir politika değişimi olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Bununla birlikte, herhangi bir bölgeye yönelik teşvik politikaları oluşturulurken teşviklerin potansiyel negatif yönlü yayılma etkilerinin olabildiğince minimize edilmesini sağlayacak “*Dengeleyici Teşvik Uygulamaları*”nın da eş anlı devreye sokulması teşvik uygulamalarının etkinliğini arttıracaktır. Başka bir ifadeyle, bölge tasnifinde, gelişmişlik düzeyi kıstasının yanı sıra bölgelerin birbirleriyle ikame ve tamamlayıcı sektörel yapılaraya sahip olup olmadıklarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

- Ancak, teşvik politikalarının bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesindeki etkinliğinin sınırlı olacağı ve bölgelerin rekabet edebilirliğini arttırmadıkları müddetçe kalıcı bir çözüm olamayacağı; bununla birlikte, teşviklerin özellikle geri kalmış bölgelerde daha etkili araçlar olduğu ve gelişmiş bölgelerde negatif rekabet etkisi yaratabileceği unutulmamalıdır. Bu sebeple, teşvik vb. destek uygulamalarının orta-düşük gelir grubunda olmaları sebebiyle, **TRB1 (Malatya Alt Bölgesi)**, **TRB2 (Van Alt Bölgesi)**, **TRA2 (Ağrı Alt Bölgesi)**, **TRC1 (Gaziantep Alt Bölgesi)**, **TRC2 (Şanlıurfa Alt Bölgesi)** ve **TRC3 (Mardin Alt Bölgesi)** Bölgelerinde yoğunlaştırılması teşvik uygulamalarından daha etkin sonuçlar alınmasını sağlayacaktır.

Kaynakça

- Aisen A., Veiga, F. J. (2013). How Does Political Instability Affect Economic Growth?. *European Journal of Political Economy*, 29 (2013), 151–167.
- Akgüngör, S., Kumral, N., Çelik, N. (2017a). *Ekonomik ve Demografik Göstergelerle İzmir*. İzmir: EĞİAD.
- Akgüngör, S., Kumral, N., Çelik, N. (2017b). Türkiye’de Sektörel İleri – Geri Bağlantılar, Kümelenmeler ve Bölgesel Uzmanlaşma. 17. *Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi (BBTMMK2017) Bildiri Özetleri*, Burdur-Türkiye.
- Anselin, L. (1998). *Spatial Econometrics: Methods and Models*. Boston-London: Kluwer Academic Publishers.
- Baltagi, B. H. (2013). *Econometric Analysis of Panel Data* (5th Edition), United Kingdom: Wiley Publication.
- Becker, S.O., Egger, P.H., Fenge, R. (2008). Going NUTS: The Effect of EU Structural Funds on Regional Performance. *CESifo Working Paper No: 2495*.
- Becker, S. O., Egger, P. H., Ehrlich, M. (2010). Going NUTS: The effect of EU Structural Funds on regional performance. *Journal of Public Economics*, 94(2010), 578-590.
- Becker, S. O., Egger, P. H., Ehrlich, M. (2012). Too Much of a Good Thing? On the Growth Effects of the EU’s Regional Policy. *European Economic Review*, 56(2012), 648–668.
- Berber, M. Yamak, R., Artan, S. (2000). Türkiyede Yakınlaşma Hipotezinin Bölgeler Bazında Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma: 1975-1997. 9. *Ulusal Bölge Bilimi Kongresi*, Trabzon.
- Busillo, F., Muccigrosso, T., Pellegrini, G., Tarola, O., Terribile, F. (2010). Measuring the Impact of the European Regional Policy on Economic Growth: A Regression Discontinuity Design Approach. *Sapienza Working Paper No:6*.
- Crescenzi, R., Giua, M. (2014). The EU Cohesion Policy in Context: Regional Growth and the Influence of Agricultural and Rural Development Policies. *LSE ‘Europe in Question’ Discussion Paper Series 85*.

- Çelik, N. (2017). Teşvik Politikalarının Etkinliğinin Mekansal Perspektiften Değerlendirilmesi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 17(1), 1-12.
- Çelik, N., Altay, N. O. (2016). Avrupa Birliği Yapısal Fonlarının Yatırım Kararları Üzerindeki Etkisi: AB-25 İçin SAR Panel Veri Modeli. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 15 (1), 73-84.
- Çiftçi, H. (2007). 1980-2007 Teşvik Belgeli Yatırımların Teşvik Bölgeleri Açısından Analizi. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(2), 11-23.
- Dall'erba, S., Gallo, J. L. (2008). Regional Convergence and the Impact of European Structural Funds over 1989 – 1999: A Spatial Econometric Analysis, *Regional Science*, 87(2), 219-245.
- Delgado, M. S., Henderson, D. J., Parmeter, C. F. (2012). Does Education Matter for Economic Growth?. *IZA Discussion Paper 7089*.
- Ederveen, S., Groot, H., Nahuis, R. (2006). Fertile Soil for Structural Funds? A Panel Data Analysis of the Conditional Effectiveness of European Cohesion Policy, *Kyklos*, 59(1), 17-42.
- Esposti, R., S. Bussoletti (2008). Impact of Objective 1 Funds on Regional Growth Convergence in the European Union: A Panel-Data Approach, *Regional Studies*, 42(2), 159-173.
- Felipe, J., Abdon, A., Kumar, U. (2012). Tracking the Middle Income Trap: What Is It, Who Is in It, and Why?, *Levy Economics Institute Working Paper No 715*.
- Fratesi, U., Perucca, G. (2014). Territorial Capital and the Effectiveness of Cohesion Policies: an Assessment for CEE Regions. *Investigaciones Regionales*, 29(2014), 165-191.
- Gezici, F., Hewings, G.J.D. (2002). Spatial Analysis of Regional Inequalities in Turkey. *European Planning Studies*, 15(3), 383-403.
- Gezici, F., Hewings, G.J.D. (2004). Regional Convergence and the Economic Performance of Peripheral Areas in Turkey. *Review of Urban & Regional Development Studies*, 16(2), 113-132.
- Gujarati, D.N., Porter, D.C. (2012). *Temel Ekonometri*, (Çev: Şenesen, Ü. ve Şenesen, G.G.), İstanbul: Literatür.
- Gürler-Hazman, G. (2010). Türkiye’de Mali Nitelikteki Teşviklerin Doğrudan Yabancı Sermaye Üzerindeki Etkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Maliye Dergisi*, 158, 262-277.
- Judson, R. A., Owen, A. L. (1999). Estimating Dynamic Panel Data Models: A Guide for Macroeconomists. *Economics Letters*, 65(1999), 9-15.
- Karaca, O. (2004). Türkiye’de Bölgeler Arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var Mı?. *TEK Tartışma Metni 2004/7*.
- Karaçay-Çakmak, E., Erden, L. (2004). Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Kamu Destekleme Politikaları: Türkiye’de Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Analiz. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3), 77-96.

- Kyriacou, A. P., Roca-Sagales, O. (2012). The Impact of EU Structural Funds on Regional Disparities within Member States. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 30, 267-281.
- Martin, R., Sunley, P. (1996). Slow Convergence? Post-Neoclassical Endogenous Growth Theory and Regional Development. *ESRC Centre for Business Research WP No. 44*.
- Maynou, L., Saez, M., Kyriacou, A., Bacaria, J. (2014). The Impact of Structural and Cohesion Funds on Eurozone Convergence, 1990–2010. *Regional Studies*, 50(7), 1127-1139.
- Mohl, P., Hagen, T. (2010). Do EU Structural Funds Promote Regional Growth? Evidence From Various Panel Data Approaches. *Regional Science and Urban Economics*, 40(5), 353-365.
- Pellegrini, G., Terribile, F., Tarola, O., Muccigrosso, T., Busillo, F. (2013). Measuring the Effects of European Regional Policy on Economic Growth: A Regression Discontinuity Approach. *Papers in Regional Science*, 92(1), 217-233.
- Penalver, M.C.P. (2007). The Impact of Structural Funds Policy on European Regions' Growth: A Theoretical and Empirical Approach. *The European Journal of Comparative Economics*, 4(2), 179-208.
- Pereira, J., Aubyn, M. (2009). What Level of Education Matters Most for Growth?: Evidence from Portugal. *Economics of Education Review*, 28(1), 67-73.
- Pose, A.R., Fratesi, U. (2004). Between Development and Social Policies: The Impact of European Structural Funds in Objective 1 Regions. *Regional Studies*, 38(1), 97-113.
- Pike, A., Rodriguez-Pose, A., Tomaney, J. (2006). *Local and Regional Development*. USA-Canada: Routledge.
- Ramajoa, J., Ma' rqueza, M. A., Hewings, G. J. D., Salinas, M. M. (2008). Spatial Heterogeneity and Interregional Spillovers in the European Union: Do Cohesion Policies Encourage Convergence Across Regions?. *European Economic Review*, 52(2008), 551-567.
- Rodriguez-Pose, A., Garcilazo, E. (2013). Quality of Government and the Returns of Investment: Examining the Impact of Cohesion Expenditure in European Regions. *OECD Regional Development Working Papers 12*, OECD Publishing.
- Rodriguez-Pose, A., Novak, K. (2013). Learning Processes and Economic Returns in European Cohesion Policy. *Investigaciones Regionales*, 25, 7-26.
- Şahin, M., Uysal, Ö. (2011). Bölgesel Kalkınma Çerçevesinde Yatırım Teşviklerinin Shift-Share Analizi. *Maliye Dergisi*, 160, 111-138.
- Taşdoğan, C. (2013). Yeni Teşvik Programı: Stokastik Sınır Analizi ile Bir Değerlendirme. *Ekonomik Yaklaşım*, 24(89), 1-23.
- Tomova, M., Rezessy, A., Lenkowski, A., Maincent, E. (2013). EU Governance and EU Funds – Testing the Effectiveness of EU Funds in a Sound Macroeconomic Framework. *European Economy Economic Papers* 510.

- Yavan, N. (2011). Teşviklerin Bölgesel Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Analiz. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 22(81), 65-104.
- Yeldan, E., Taşçı, K., Voyvoda, E., Özsan, M. E. (2012). Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye?, *Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz* (Cilt:1),. İstanbul: TÜRKONFED.
- Yıldırım, J. (2005). Regional Policy and Economic Convergence in Turkey: A Spatial Data Analysis. *18th European Advanced Studies Institute in Regional Science*, 01 July -10 July 2004, Lodz-Krakow-Poland.

Gini Katsayısı ile Türkiye’deki Üniversitelerin Araştırma Çıktıları Arasındaki Farkın Değerlendirilmesi¹

Evaluating the Research Outputs of Turkish Universities Using Gini Coefficient

Prof. Dr. Handan YOLSAL² - Doç. Dr. Özlem YORULMAZ³

Başvuru Tarihi: 04.03.2019

Kabul Tarihi: 13.09.2019

Öz

Toplumsal ve ekonomik kalkınmaya önemli katkı sağlayan üniversiteler, eğitim kaliteleri, araştırma çıktıları, uluslararası görünümleri ve endüstri bağlantıları gibi ölçütler baz alınarak her yıl sıralanırlar. Dünya genelindeki üniversitelerin sıralanmasında dikkate alınan farklı sistemler vardır. Bu çalışma, söz konusu sıralama sistemlerinden URAP-TR dikkate alınarak, 2010-2018 yılları arasında Türkiye’deki üniversiteler için Gini katsayılarının hesaplanmasına ve üniversiteler arasındaki farkın yıllar bazında değerlendirilmesine dayanır. Çalışmada Gini katsayıları hesaplanırken, hem tüm üniversiteler, hem de bünyesinde tıp fakültesi barındıran ve barındırmayan üniversiteler kendi içlerinde ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Elde edilen Gini katsayısı ve Lorenz eğrisi bulgularına göre, en yüksek eşitsizlik 2010/2011 döneminde doktora öğrencisi göstergesinde mevcuttur. Makale sayısı ve doküman sayısı göstergeleri açısından değerlendirildiğinde ise tüm üniversiteler arasındaki farkların zamanla kapandığı, hatta bünyesinde tıp fakültesi barındıran ve barındırmayan üniversitelerin kendi içlerinde neredeyse eşit olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla beraber bünyesinde tıp fakültesi barındıran ve barındırmayan üniversitelerin araştırma çıktıları arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gini Katsayısı, Lorenz Eğrisi, Üniversiteleri Sıralaması Sistemleri, URAP

¹ Çalışma aynı isimle 19. Uluslararası Ekonometri, Yöneylem Araştırması ve İstatistik Sempozyumu 2018’de sözlü olarak sunulmuş ve özeti sempozyum kitapçığında yayımlanmıştır. Çalışma bildiri olarak sunulduktan sonra 2018 yılı verileri de eklenerek yeniden gözden geçirilmiştir.

² İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, yolsalh@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1575-2251

³ İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, yorulmaz@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1029-5749

Abstract

Universities that provide significant contributions to economic and social progress of societies have been ranked according to various criteria such as education qualities, research outputs, international aspects and industrial connections each year. There are different systems to rank worldwide universities. This study is based on the calculation of Gini coefficients of Turkish universities and the evaluation of the differences between the universities for each of the years from 2010 to 2018 considering one of the aforementioned systems namely, URAP-TR. While calculating the Gini coefficients, universities with medical faculties, universities without medical faculties and all universities are evaluated separately. According to the findings of Gini coefficients and Lorenz curves, the highest inequality belongs to the criteria of the number of Ph D students for the term of 2010/2011. As for the number of articles and scientific publications criteria, the differences between universities are decreased over the years. Moreover, the gaps in universities with medical faculties and without medical faculties are almost zero. Nevertheless, the differences of research outputs between the universities with and without medical faculties are statistically significant.

Keywords: *Gini Coefficient, Lorenz Curve, University Rankings System, URAP*

Giriş

Üniversite kavramı birliği, birleştiriciliği, bütün bilgi dallarında evrensel nitelikte bilgi üretmeyi ve bunları yaymayı ifade etmektedir (Bolay, 2011). Üniversiteler bilgiyi yaratma ve yayma işlevleri aracılığı ile toplumu aydınlatma ve böylece toplumun sosyo- ekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeyini artırma görevlerini yürütürler. Bu işlevler üniversitelerin en önemli kamusal sorumluluklarından. Böylece üniversitelerin topluma öncülük etmesi, kaliteyi artırması ve kalkınmaya katkı yapması beklenmektedir. Bu bağlamda üniversitelerin başlıca üç görevi vardır. Bu görevler kitlesel eğitim hizmeti vermek, araştırma yapmak ve dolayısıyla topluma hizmet etmektir. Bu görevler çoğu kere iç içe girmiştir. Türkiye’de üniversiteler üstlendikleri görevlere göre örgütlenmiş olup, ağırlıklı olarak eğitim ve öğretim görevini yerine getirmektedir (Erdem, 2013). Bununla beraber, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) 2017 yılında yeni bir uygulama başlatmış ve **araştırma üniversitesi** kavramını gündeme getirmiştir. Bu düzenlemeye bağlı olarak araştırma üniversitesi olma isteğini beyan eden 58 devlet üniversitesinden 10 üniversiteyi YÖK araştırma üniversitesi olarak açıklamıştır. Araştırma üniversitesi, ağırlıklı olarak araştırmayapan, bu araştırmaları disiplinler arası ve farklı kurumlarla ortak olarak geliştirebilen, araştırma vasfı gelişmiş doktora öğrencisi yetiştiren, proje üreten, eğitim-öğretim faaliyetlerine de aynı derecede önem veren yükseköğretim kurumları olarak tanımlanmaktadır. Araştırma üniversiteleri, aynı zamanda öğrencilerine de araştırma ruhunu aşlamış, yürüttüğü araştırmalarla fon sağlayıcılardan katkı alarak, ek bütçe yaratabilen, saygın dergilerde yayın yapan öğretim üyelerinin bulunduğu kurumlardır. Araştırma üniversitelerinin bu özellikleri ile uluslararası sıralamalarda daha yüksek sıralara

yerleşmesi ve kurum olarak tanınmışlıklarını artırması hedeflenmektedir (YÖK, 2018). 2017 yılında araştırma üniversitesi olarak kabul edilen üniversiteler Ankara Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Gebze Teknik Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Orta Doğu Teknik Üniversitesidir. Bu üniversitelerin URAP (University Ranking by Academic Performance) tarafından 2018-2019 yılında yapılan dünya üniversiteleri sıralamada ilk 1500'e girdiği görülmektedir (URAP, 2019). Bu üniversiteler aynı zamanda URAP'ın Türk üniversiteleri arasında yaptığı sıralamada en yüksek sıralara yerleşmektedir.

Türkiye'deki üniversitelerin performanslarının ölçümünde kullanılan güvenilir iki sıralamadan söz edilebilir (Erkut, 2015). Bunlardan ilki üniversiteleri 9 farklı akademik performans göstergesi ile değerlendiren Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde 2009 yılında Enformatik Enstitüsü bünyesinde kurulan ve **kâr amacı gütmeyen** Akademik Performans Araştırma Laboratuvarı tarafından geliştirilen URAP'tır. URAP'ın amacı akademik performansı ölçmek için bilimsel yöntemler geliştirmek ve üniversitelerin kendilerini kıyaslanabileceği raporlar hazırlayarak, sonuçları kamuoyuna duyurmaktır (URAP, 2017). Türkiye'deki üniversitelerin performanslarını ölçmek için geliştirilen diğer sıralama ise, TÜBİTAK tarafından hazırlanan ve üniversiteleri 23 adet girişimcilik ve yenilikçilik ölçütüne göre değerlendiren "girişimci ve yenilikçi üniversite endeksidir". Bu sıralamada ülkenin en girişimci ve yenilikçi 50 üniversitesi sıralanmaktadır (TÜBİTAK, 2017).

Bu çalışmada 2010-2018 yılları arasında ulusal düzeydeki URAP sıralamalarına dayanarak Türkiye'deki 121 üniversitenin araştırma çıktıları arasındaki fark Gini katsayısı ile ölçülmüştür. Çalışmanın ikinci bölümünde üniversite sıralama sistemlerinin dayandığı ilkeler hakkında bilgi verilerek, URAP tarafından sıralamada kullanılan göstergeler açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise, dünyada üniversitelerin sıralamalarını Gini katsayısı ile ölçen çalışmalardan örneklerin verildiği yazın taraması yer almaktadır. Dördüncü bölümde Gini katsayısı açıklanmış ve beşinci bölümde de Türk üniversiteleri ile ilgili bilgiler verilerek veri tasarımı yapılmıştır. Bu bölümde ayrıca Türkiye'deki üniversiteler arasındaki eşitsizliği ölçmek üzere ilk olarak 121 üniversite için Gini katsayısı hesaplanmıştır. Ardından bünyesinde tıp fakültesi olan ve tıp fakültesi olmayan üniversitelerin eşitsizliği kendi içinde yeniden değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise bulgular tartışılmıştır.

Üniversite Sıralama Sistemlerinin Dayandığı İlkeler ve URAP

Ekonomik ve toplumsal gelişime katkıda bulunarak toplumun refah düzeyini artırmak üzere var olan üniversiteler; eğitim kaliteleri, araştırma çıktıları, uluslararası görünümleri ve endüstri bağlantıları gibi çeşitli ölçütler dikkate alınarak çeşitli kuruluşlar tarafından her yıl sıralamaya tabi tutulurlar. (Usher ve Savino, 2007). Üniversitelerin sıralanması 1983 yılında US NEWS and WORLD tarafından Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ndeki en iyi kolejlerinin sıralanması ile başlamıştır. Daha sonra pek çok ülkede farklı kuruluşlar bu tip sıralamaları yapmaya başlamıştır. Son yıllarda yüksek eğitim kurumları yalnızca özel veya medya bazlı kurumlar tarafından değil, profesyonel birlikler, üniversiteler ve hükümetler tarafından da sıralamaya tâbi

tutulmaktadır (Lukman, Krajnc ve Glavic, 2010). Üniversitelerin sıralamasını yapan kuruluşlar genellikle **kâr amacı güden** çeşitli kuruluşlardır. Üniversiteleri sıralamaktaki amaç;

- Yüksek eğitim programlarını yarışmaya yöneltmek,
- Uluslararası yüksek eğitim pazarını değerlendirmek,
- Ulusal düzeyde üniversitelerin tanıtımına yön vermek,
- Üniversitelere fon sağlayan kurumlar ve profesyoneller ile öğrenciler için olumlu rekabeti yükseltmektir (Lukman et al. 2010).

Bu sıralamalar yüksek eğitim kurumlarının bilimsel kaliteleri ve diğer özellikleri hakkında bilgi sağlar. Üniversitelerin bu sıralamalardaki yerleri, üniversitelerin sahip oldukları insan gücü ve alt yapısı arasındaki farklılıkları açığa çıkararak, yüksek sıralara yerleşen üniversitelerin iyi öğrencileri bünyelerine çekmelerini, devlet ve endüstriden mali destek elde etmelerini ve saygınlık kazanmalarını sağlar. Üniversiteleri sıralamanın her yıl yüksek sıralarda yer almayı hedefleyen üniversitelerin birbirleri ile rekabete girişmesine yol açarak, akademik verimliliğin artmasını sağladığı da düşünülmektedir. Ancak bu durumun istenmeyen bir sonucu olarak, rekabet edemeyen kurumların kapanmaya zorlandığı ve oligopoller yaratıldığı da görülmektedir (Weingart, 2005). Bu sıralamalar ulusal veya uluslararası düzeyde yapıldığı gibi, kurumlar yalnızca tıp fakülteleri, yalnızca hukuk fakülteleri gibi alt kurumlar arasında da sıralanabilir (Usher ve Savino, 2007). Üniversiteleri sıralayan kuruluşların seçtikleri göstergeler, bu göstergelerin sayısı ve bu göstergelere verdikleri ağırlıklar farklı olduğundan, üniversitelere verdikleri puanlar da son derece farklıdır. Bazı sıralamalarda yükseköğretim kurumlarının tanınmışlığı, bazılarında öğretim üyesi kalitesi ön plana çıksa da, üniversiteleri sıralayan çoğu kuruluş genellikle üretilen makale sayısı ve atıf sayısı gibi bibliyometrik⁴ göstergeleri kullanmaktadır.

Üniversitelerin araştırma performanslarının bibliyometrik yöntemlerle sıralanmasının uygun olmadığını düşünenler de vardır. Bibliyometrik ölçümler nicel ve dolayısıyla daha nesnel (objektif) olmasına rağmen, teorik alt yapılarının olmaması, deneysel olmaları ve kesin olmayan veriye dayanmaları nedeniyle eleştirilmektedir (Weingart, 2003). Hatta bibliyometrik yöntemlerle araştırma kurumlarının sıralamalarının, araştırma çıktılarının geniş kuramsal çerçevede değerlendirilmesi için uygun bir araç olmadığı, burada asıl ciddi sorunun bibliyometrik ölçümlerin giderek, bilim insanlarını değerlendirir hale gelmesi olduğu; üniversiteleri, üniversiteden olmayan kurumların sıralamaya kalkışması olduğu düşünülmektedir. Bu noktada sorunu sıralama değil de, sıralamada kullanılan göstergelerin yetersizliğinde görenler de vardır. Ancak çoğunlukla üniversitelerde rektörler, dekanlar ve bölüm başkanları, yöneticiler, fon sağlayıcılar ve özellikle politika yapımcılar “çabuk ve kirli” bir bibliyometrik analizi cazip bularak kullanmaktadır. Bu tip sıralamalar üniversitelerin bilimsel verimliliklerinin değerlendirilmesini bir futbol ligine döndürmektedir (van Raan, 2005).

⁴ Bibliyometri, belirli bir alanda belirli bir dönemde ve belirli bir bölgede kişiler ya da kurumlar tarafından üretilmiş yayınların ve bu yayınlar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak analizidir (<http://cabim.ulakbim.gov.tr/bibliyometrik-analiz/bibliyometrik-analiz-sikca-sorulan-sorular/> 'dan alınmıştır. Erişim:20.09.2018).

Üniversitelerin sıralanması ve sınıflanması üzerine yapılan çalışmalar 1900'lü yıllara dayanır. Galton 1875 yılında yaptığı çalışma ile bilimdeki başarının kaynağını araştırmış ve başarının İngiliz Kraliyet zümresinin etkisinden mi, bilim insanlarının ve üniversitelerin içsel bir motivasyonundan mı kaynaklandığını değerlendirmiştir. Maclean (1900) ve Ellis (1904) çalışmalarında üniversiteleri başarılı mezunlara dayalı olarak sıralamışlardır. Cattell (1906) Amerikan üniversitelerini en başarılı 1000 bilim insanını dikkate alarak sıralamıştır. Üniversitelerin araştırma çıktılarının ölçümü 1970'lerden itibaren geliştiği halde, bu çıktılara göre sıralama uygulanmamıştır. Ancak üniversitelerin bütçe tahsisinde daha maliyetli olan blok hibe sisteminin yerine fonların rekabete dayalı tahsisi ile bölümlerin ve bireysel araştırmacıların değerlendirilmesine geçilmesi, üniversitelerin sıralanmasını önemli bir araç haline getirmiştir. Günümüzde araştırma çıktısı göstergeleri yalnızca üniversiteleri değil, kamu fonlarına bağlı olan diğer araştırma kurumlarını klinikleri olduğu kadar araştırma sürecini doğrudan etkileyen bütçe kararlarının temeli haline gelmiştir (Weingart, 2003). Buna rağmen araştırma kalitesini ölçen göstergeler henüz tam olarak kabul edilmemiştir. Örneğin ABD hükümeti bütçe kararlarının gerçekleşmeleri için performans göstergelerine dayandığı halde, araştırmaların bibliyometrik ölçümünü kullanmamaktadır (Weingart, 2003). Avrupa Birliğinde ise, bibliyometrik göstergelerin kurumsallaşma dereceleri ülkeden ülkeye oldukça farklıdır. Bu konuda en uç örnek Finlandiya'dır. Finlandiya üniversite hastanelerine ayrılan hükümet fonları için etki faktörü (impact factor) yüksek dergilerde yayın yapılması koşulunu kanun ile onaylayan tek ülkedir (Adam, 2002). Günümüzde bütün hükümetler için nicel ölçümler cazibesini artırmaktadır. Bu fikir değişimi yalnızca politika yapımcılar ve yöneticilerle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda dekanları, bölüm başkanlarını, rektörleri ve araştırma konseylerindeki, finans kurumlarındaki üniversite yetkililerini, hatta araştırmaların herhangi bir araç ile bir dış değerlendirmeye tâbi tutulmasına kuvvetle karşı çıkan bilimsel komisyonların temsilcilerini de etkilemiştir. Böylece araştırma değerlendirme ve özellikle bibliyometrik analiz hızla büyüyen bir pazar oluşturmuştur. Birçok ülke araştırma faaliyetleri ile ilgili verileri işlemek ve toplamak amacıyla kendi kurumlarını kurmuştur. Diğer bazı ülkeler ise üniversite bazında veya ticari kurumlar veya araştırmaların rutin değerlendirmesini yapan bibliyometrik analizlerde uzmanlaşmış bağımsız araştırma gruplarını kullanmaktadır (Weingart, 2003). Günümüzde **Institute of Scientific Information (ISI)**⁵ bilimsel literatürün çok disiplinli veri bankasını üretmek açısından tekel durumundadır. Kurum, dergilerin etki faktörlerini ve atıf sayılarını derleme ve ortak atıf haritalarını çıkarma gibi karmaşık hesaplamaları yapmaktadır.

Bireysel ve kurumsal değerlendirmede bibliyometrik göstergelerin geçerlilik ve güvenilirliğine gelince; bilimin ölçülmesi sorunu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Üniversitelerin sıralamasını yapan kuruluşlar, araştırma performansının ölçümü ve özellikle seçilen göstergelerin standardizasyonu, disiplinler arası ilişkiler, işbirlikleri ve ortak çalışmalar ile bilgi kullanıcıları hakkında kafa yormuştur. Buna göre bilimin ölçülmesi konusunda karşılaşılan sorunlar şöyledir (van Raan 2004):

⁵ Eugene Garfield tarafından 1956'dan beri başkanlığını yaptığı DocuMation Inc.'in adını değiştirerek 1960'da kurduğu ISI (Institute for Scientific Information), 1992'de Thompson Company tarafından 210 milyon USD'a satın alınmıştır (Beira, 2010).

- Kullanılan dilden kaynaklanan sorunlar,
- Zamanlamadan kaynaklanan sorunlar,
- Farklı araştırma sistemlerinin karşılaştırılabilirliğinden kaynaklanan sorunlar,
- Kullanılan istatistiksel yöntemlerden kaynaklanan sorunlar ile
- Göstergelerin teorideki değişmezliği

sorunlarıdır. Van Raan (2004) bilimin ölçülebilirliğini sorguladığı çalışmasında, bu amaçla geliştirilen nicel göstergelerin “ölçülmesinin bilmek” anlamına geldiğini düşünenleri büyülerken, bazılarını da ürküttüğünü belirtmiştir. Van Raan (2004, s.44) çalışmasının sonucunda “bilim ölçülebilir mi?” sorusuna alçakgönüllü de olsa, “evet” cevabı vermektedir.

ABD’de yapılan çalışmalar üniversite adaylarının tercih yaparken, üniversitelerin genel sıralamadaki yerlerine ve ayrıca ilgilendikleri bilim dalları ile ilgili sıralamalarına dikkat ettiğini göstermiştir (URAP, 2018a, s.2). Dünya genelinde üniversiteleri sıralamada öne çıkan ölçütler şöyledir: Akademik Performans Araştırma Laboratuvarına Göre Üniversite Sıralaması (URAP), Cybermetric Laboratuvarları Web’de Dünya Üniversitelerinin Sıralaması (Webometrics), Scimago Enstitüleri Sıralaması (SIR), US NEWS Sıralaması, Times Dergisi Yükseköğretim Sıralaması (THE), Leiden Üniversitesi Küresel Üniversite Sıralaması (CWTS), Harvard Üniversitesi tarafından yapılan Round University Ranking (RUR), QS (Quacquarelli Symonds) dünya üniversite sıralaması, Dünya Üniversite sıralaması merkezi (CWUR) Shanghai Üniversitesi Dünya Üniversiteleri Akademik Sıralaması (ARWU). Bu sıralamalarda kullanılan yöntemler ve kullanılan göstergelerin yapısı, sayısı ile ağırlıklandırılmaları arasında büyük farklılıklar vardır (Lukma et al., 2010). Bu nedenle sıralama yöntemleri ile ilgili ciddi eleştiriler yapılmaktadır (Marginson, 2007):

- Bu yöntemler göstergelere ilişkin ağırlıklandırma gibi metodolojik sorunları gizlemektedir. Yöntemler bir bileşik endeks oluştururken, üniversitelerin performans ve niteliklerini değişik açılardan ele alarak keyfi ağırlıklandırma uygulamaktadır.
- Sıralama yöntemlerinin uygulandığı yükseköğrenimin tanımı anahtar noktadır. Örneğin Shanghai sıralamasına göre yüksek eğitim bilimsel araştırmadır. Öğretme, toplumu inşa etme, demokrasiyi geliştirme ve yerel veya küresel sorunların çözüm yeri değildir. THE sıralamasına göre yüksek eğitim öncelikle kendi itibarı için tanınımlık kazanmalıdır.
- Üniversitelerin performanslarına değer biçmek amacıyla geliştirilen göstergelerin nitelikli olması gerekmektedir. Bu sıralamalarda genellikle belli bir metodolojinin veya göstergenin seçilme nedeni, nasıl kurgulandığı, kim tarafından karar verildiği, göstergelerin karar sürecine ne kadar yansıdığı ve ne ölçüde şeffaf oldukları açık değildir.
- Üniversiteleri sıralama yöntemlerini düzenlemek üzere 2004 yılında Unesco Yükseköğrenim için Avrupa Merkezi (Unesco- Eupean Centre for Higher Education: UNESCO-CEPES) tarafından Budapeşte’de kurulan Uluslararası Sıralama Uzmanlık Grubu (International Ranking Expert Group: IREG) 2006 yılında göstergeler ve metodolojik açıdan üniversitelerin sıralanmasına yönelik “**Berlin İlkeleri**” olarak adlandırılan ilkeleri yayınlamıştır. Buna göre sıralama ve lig tabloları şöyle olmalıdır;

- **Sıralamanın amacı ve hedefleri açısından;** yükseköğrenimin girdilerini, sürecini ve çıktılarını değerlendirmede farklı yaklaşımlardan biri seçilmelidir. Sıralama yükseköğrenimin daha iyi anlaşılmasını ve rekabetçi bilgiyi sağlamalı, ancak yükseköğrenimin ne olduğunu ve ne yapacağını değerlendirecek bir yöntem olmamalıdır. Hedef grupları ve amaçları açık olmalıdır. Göstergeler belli bir amaca yönelik olarak tasarlanmalıdır. Kurumların farklı görev ve amaçlarını dikkate alan ve kurumların çeşitliliğini tanıyan bir sıralama yapılmalıdır. Sıralamada kullanılan bilgi kaynaklarının çeşitliliği sağlanmalıdır. Eğitim sistemlerini sıralamada kültürel, ekonomik, dil ve tarihi koşulları belirtmelidir.
- **Göstergelerin ağırlıklandırılması ve tasarımı açısından;** seçilen göstergelerin önemi ve geçerliliği, farklı göstergelere atanan ağırlıklar ile sıralamayı oluşturmak için kullanılan yöntem açısından şeffaf olmalıdır.
- **Veri derleme ve işleme süreci açısından;** denetlenebilir ve doğrulanabilir olması, bilimsel veri toplama süreçlerine uygun olması ve sıralama sürecinin kendisine kalite güvencesi ölçütlerinin uygulanabilir olması gerekir.
- **Sıralama sonuçlarının sunumu açısından;** kullanıcıların sıralamayı geliştirmekte kullanılan bütün faktörleri net bir şekilde anlamasını sağlamalı, göstergelerin nasıl ağırlıklandırıldığını sunmalı, derleme hatalarını azaltmalıdır.
- Bu genel ilkelere uyulmakla birlikte, üniversitelerin ulusal ve uluslararası sıralamaları genellikle kullanılan göstergeler, kapsam ve sıralama sonuçları açısından birbirinden farklıdır. Uluslararası sıralamalarda daha az gösterge kullanılırken, ulusal sıralamalarda çok daha fazla gösterge kullanılmaktadır. Ulusal ve uluslararası sıralama sistemleri karşılaştırıldığında, sıralama göstergeleri ile ilgili nitelik farklılıklarının da olduğu görülmüştür. Uluslararası sıralamalar daha ziyade bibliyometrik göstergelere dayanmakta ve ulusal sıralamaların aksine üniversitelerin eğitim ve kamu hizmeti gibi diğer önemli görevlerini dikkate almamaktadır. Ulusal sıralamalarda kurumların finansal kaynakları, öğrencilerin ve akademisyenlerin nitelikleri gibi göstergelere de yer verilmektedir (Çakır ve diğerleri, 2015).
- Türkiye’de URAP biri uluslararası ve diğeri ulusal olmak üzere iki üniversite sıralaması yapmaktadır. Uluslararası sıralamada 3000 civarındaki yükseköğretim kurumunun akademik performanslarına ait verileri derleyerek, en yüksek sıradaki 2500 üniversiteyi derecelendirmektedir. Böylece dünyadaki yükseköğretim kurumlarının yaklaşık % 12’sini değerlendirmektedir. URAP tarafından dünya üniversitelerinin sıralamasında kullanılan 6 gösterge kullanılmaktadır. Bu göstergeler (URAP,2018b);
- Toplam derecelendirmede % 21 ağırlığa sahip olan ve mevcut bilimsel üretkenliği ölçmeyi amaçlayan makale sayısı,
- Toplam derecelendirmede % 21 ağırlığa sahip olan ve araştırmanın etkisini ölçmeyi amaçlayan atıf sayısı,
- Toplam derecelendirmede % 10 ağırlığa sahip olan ve uzun süreli üretkenliği ölçmeyi amaçlayan toplam bilimsel doküman sayısı,
- Toplam derecelendirmede % 18 ağırlığa sahip olan ve kurumların tüm alanlardaki bilimsel üretkenliğini ölçmeyi amaçlayan toplam dergi etki faktörü,

- Toplam derecelendirmede % 15 ağırlığa sahip olan ve kurumların tüm alanlardaki bilimsel etkisini ölçmeyi amaçlayan toplam dergi atıf etkisi faktörü ve
- Toplam derecelendirmede % 15 ağırlığa sahip olan ve kurumların uluslararası itibarı ölçmeyi amaçlayan uluslararası işbirliği ölçütü

şeklinde. Bu ölçütlerle oluşturulan toplam puanların en yükseği 600 puandır. URAP tarafından dünya üniversitelerini sıralamada kullanılan ölçütler için veri kaynağı ise WoS (Web of Science) ve InCites'dir (URAP, 2018b). Akademik verimliliği ölçmeyi amaçlayan URAP, uluslararası sıralamada yalnızca araştırma ile ilgili göstergeleri dikkate almakta ve öğretim ile ilgili göstergelere yer vermemektedir. URAP'ın kullandığı bu göstergeler, mutlak değerde olup, üniversitelerin büyüklüğüne bağlıdır. Bunun sonucu olarak büyük üniversitelerden yana sapmalıdır. Ayrıca atıf sayısı ve yayın sayısı göstergeleri itibariyle tabii bilimler ve özellikle tıp alanına doğru çarpıktır (Rauhvargers, 2013, s. 66).

Türk üniversiteleri URAP dünya sıralamasında 2010/2011 döneminde 63 üniversite ile yer alırken, 2017/2018 döneminde 86 üniversite ile yer almaktadır. 2010/2011 yılında 314,72 puan alan Hacettepe Üniversitesi 399. sıradan listeye girerek, Türk üniversiteleri içinde birinci sırayı alırken, sonuncu sırada 43,26 puan ile Doğu Üniversitesi olmuştur. 2017/2018 döneminde sıralamadaki en yüksek puanlı üniversite 316,31 puan ile 532. sırayı alan ODTÜ olmuş, sonuncu üniversite ise 37.21 puan ve 2488. sıradaki İzmir Ekonomi Üniversitesidir. Son dönemlerde ise Türk üniversitelerinin URAP dünya sıralamasında ilk 500 üniversite arasındaki yerlerini kaybettiği ve ancak ilk 1000 üniversite arasında yer aldığı görülmüştür.

URAP, Türkiye'deki üniversiteleri sıralamada, dünya üniversitelerini sıralamada kullandığından biraz daha farklı göstergelerden yararlanmaktadır. URAP'ın Türkiye sıralamasında eşit ağırlıklı olarak kullanılan göstergeler ise,

- Makale sayısı,
- Öğretim üyesi başına düşen makale sayısı,
- Atıf sayısı,
- Öğretim üyesi başına düşen makale sayısı,
- Atıf sayısı, öğretim üyesi başına düşen atıf sayısı,
- Toplam bilimsel doküman sayısı,
- Öğretim üyesi başına düşen toplam bilimsel doküman sayısı,
- Doktora öğrenci sayısı, doktora öğrenci oranı ve
- Öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısıdır.

URAP Türkiye (URAP-TR) sıralama göstergelerinden makale puanı sıralamanın yapıldığı yıldan bir önceki yılın makale sayısı puanı ile bir önceki yılda öğretim üyesi başına düşen makale sayısı puanı toplanarak bulunur. Atıf puanı da benzer şekilde bir önceki yılda son beş yılda yayınlanan makalelere yapılan atıf sayısı puanı ile öğretim üyesi başına son beş yılda düşen atıf sayısı puanı toplanarak bulunur. Toplam bilimsel doküman puanı son beş yılda yapılan toplam bilimsel doküman sayısı puanı ile öğretim üyesi başına düşen toplam bilimsel doküman sayısı puanı toplamıdır. Doktora öğrencisi puanı, doktora öğrencisi sayısının toplam öğrenci içindeki

yüzdeler puanı ile toplanarak bulunur. Öğrenci sayısı/ öğretim üyesi sayısı puanı ise öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı puanıdır (URAP, 2018a). URAP-TR göstergeleri hem üniversite büyüklüğüne bağlı, hem de üniversite büyüklüğünden bağımsız göstergelerdir. Üniversite büyüklüğüne bağlı göstergeler büyük üniversitelerden yana sapmalıyken, büyüklükten bağımsız göstergeler küçük ancak üretken üniversitelerden yana sapmalıdır. Büyüklük etkisindeki göstergeler kareli logaritmik dönüştürme ile kullanılmaktadır. Göstergeler ayrıca akademik performansın sürekliliğini de dikkate almaktadır. Böylece URAP-TR Türk üniversitelerini sıralamada en adil sistemi bulmaya çalışmıştır (Alaşehir ve diğerleri, 2014).

Türkiye sıralamasında kullanılan göstergeler WoS, YÖK ve ÖSYM'den derlemektedir. Bu göstergeler araştırma üniversitelerinin sahip olması gereken nitelik ve amaçlarla birebir uyumludur. Ancak göstergelerin eşit ağırlıklı olarak kullanılması Özbaşı ve Uslu (2018) tarafından eleştirilmiştir. Özbaşı ve Uslu (2018) çalışmalarında keşfedici faktör analizi ile belirlenen faktörlere uyguladıkları regresyon analizi kullanarak göstergelere ağırlık belirlemiştir.

Literatür Analizi

Literatürde üniversiteler arasındaki farkı, üniversitelerin araştırma çıktılarına bağlı olarak inceleyen pek çok çalışma vardır. Bu çalışmalardan önemli bir kısmı istatistiksel yöntemlere dayanmaktadır. Avkıran (2001) veri zarflama analizi ile Avustralya üniversiteleri arasındaki teknik ve ölçek etkinlik farklarını, Erdoğan ve Esen (2016) hiyerarşik kümeleme analizi ile Türk üniversitelerinin kümelenmesini incelemiştir.

Al Şahiner ve Tonta (2006), bibliyometrik analiz ile Türkiye'deki üniversitelerin sanat ve beşeri bilimler alanlarına katkılarını araştırmışlardır. Selvitopu ve Aydın (2018) çalışmalarında THE veri tabanında ilk 100 üniversite arasındaki 8 Türk üniversitesini çeşitli göstergelerden hareketle içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Erkoç (2016), Türkiye'deki kamu üniversitelerinin veri zarflama analizini kullanarak teknik ve maliyet etkinliklerini incelemiştir. Elde ettikleri sonuçlara göre üniversitelerin bazı istisnalar dışında iyi olmadığını ifade etmişlerdir. Bu çalışmada ayrıca tobit regresyon ile üniversitelerin bünyelerinde tıp fakültesi barındırmalarının performansı etkileyip etkilemediğini de araştırmışlardır.

Eğitim eşitsizliğinin incelendiği çoğu çalışmada ise Gini katsayısına yer verilmiştir. Tomul (2009), Türkiye'de eğitim eşitsizliği ile 25 yaş üstü nüfusun ortalama okulda kalma yılı arasındaki ilişkiyi eğitim eşitsizliğini ölçmek için geliştirilen Gini katsayısı ile araştırmıştır. Sonuç olarak ortalama okulda kalma yılı ile eğitim eşitsizliğini ölçen Gini katsayısı arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğunu göstermiştir.

Halfman ve Leydesdorff (2010) çalışmalarında 2003-2008 yılları arasındaki üniversite sıralamalarını dikkate alarak çeşitli ülkeler için Gini katsayısını hesaplamışlardır. Yazarlar Gini katsayılarını hesaplarken, 2003-2008 yılları arasındaki ilk 500 üniversiteden hareket etmişlerdir. Gini katsayısı ile üniversiteler arasındaki eşitsizliği ele alan bir diğer çalışma ise Kore'deki 184

üniversitenin 2009-2015 yılları arasındaki farkın açılıp açılmadığını değerlendiren Jeon ve Kim (2018)'e aittir. Ville ve diğerleri (2006), 1992-2003 yılları arasında Avustralya Üniversitelerinin farklı araştırma performansları için Gini katsayısını hesaplamıştır. Çalışmada araştırma girdilerinin dağılımının düzensiz olduğu, ancak araştırma çıktılarının dağılımının düzgün olduğu belirlenmiştir. Bornmann ve diğerleri (2008), Zürih Üniversitesinde bilimsel araştırmaları değerlendirmede atıf sayısı esas alarak yaptıkları çalışmada araştırma gruplarının yayın performansını karşılaştırırken, istatistiksel yöntem olarak kutu gösterimi, Lorenz eğrisi, Gini katsayısından yararlanmıştır. Bu yöntemleri uygularken farklı referans standartlarını ele alarak, bu standartların uygunluklarını da sınamıştır. Huang ve diğerleri (2012) dünya genelinde teknolojik yeniliklerdeki ve bilimsel araştırmadaki yoğunlaşma trendini yayın, patent sayısı, patent ve yayınlara yapılan atıfları kullanarak, Herfindahl- Hirschman endeksi (HHI) ve Gini Katsayısı yardımıyla ölçmüştür. Çalışmada Gini ve HHI'inin benzer sonuçlar verdiği sonucuna ulaşmıştır.

Abroma ve diğerleri (2009) ise İtalyan üniversitelerinde 2004-2008 yılları arasında bibliyometrik göstergeleri kullanarak akademik unvanlar ile bireysel araştırma verimliliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Akademik unvanlar ve üniversite disiplin alanları arasındaki Gini katsayılarını hesaplamış ve dağılımın bir piramit oluşturmadığı daha ziyade düzgün dağılım olduğu, ancak profesörler lehine çarpık olduğu sonucuna varmıştır. Garcia ve Medina (2014) üniversiteler için bibliyometrik yöntemlerle yapılan bilimsel alan sıralamasını iki İspanyol üniversitesinin 37 disiplini üzerinden, Thomson Scientific (TS) ve I-UGR sıralama ölçütünü kullanarak incelemiştir. TS ve I-UGR'in bilim alanları sıralamalarını Gini katsayısı ile kıyaslamıştır.

Dünya literatüründe üniversitelerin araştırma çıktıları arasındaki eşitsizliği ölçmek üzere Gini katsayısının kullanıldığı pek çok yayın olmasına rağmen, yapılan taramada Türkçe literatürde bu yöntemin kullanıldığı bir araştırmaya rastlanmamıştır. Üstelik Türk üniversitelerinin araştırma çıktılarını inceleyen çalışmalar genellikle süreklilik göstermemektedir. Her çalışma farklı göstergeleri incelemektedir.

Yöntem

Çalışmada üniversiteler arasındaki eşitsizliği ölçmekte Gini katsayısından yararlanılmıştır. Gini Katsayısı İtalyan istatistikçi Corrado Gini tarafından toplumdaki gelir eşitsizliğini ölçmek üzere geliştirilmiştir. Genellikle Max Lorenz tarafından tanıtılan servet yoğunluğunun grafiği ile ilişkilendirilerek kullanılmaktadır. Bu ölçüler servet ve gelirden farklı konularda da kullanılmaktadır. Eşitsizlik ölçüsü olan Gini, ilgili ölçütler için sıralı ikililer arasındaki mutlak farkların ortalaması olarak tanımlanmaktadır. Gini katsayısı, bir sıklık dağılımının eşitsizlik miktarını ölçer ve 0 ile 1 arasında değerler alan bir katsayıdır. Gini katsayısının yüksek değerleri sıralanan birimler arasında büyük bir eşitsizlik olduğunu gösterirken, düşük değeri birimler arasındaki eşitsizliğin azaldığı anlamına gelmektedir. Katsayının sıfıra eşit olması ölçülen bütün birimlerin birbirine eşit olduğu anlamına gelir. Gini katsayısı gelir dağılımının Lorenz eğrisine dayandığında, anakütleden rastlantısal olarak seçilen iki birim arasındaki beklenen gelir farkı olarak yorumlanmaktadır. Gini katsayısı bağıl ortalama farklara bağlı olarak;

$$G = \frac{1}{2\mu n^2} \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |y_i - y_j| \quad (1)$$

şeklinde tanımlanır. Burada y gözlenen değer, μ ortalama, n gözlenen değerlerin sayısı, i ise değerlerin yükselen sırada farklarını gösterir. Hesaplamalarda yalnızca sıfırdan farklı pozitif değerler kullanılmaktadır.

Gini katsayısı bir örneklem istatistiği olduğundan, örneklem varyansına ve dolayısıyla standart hataya sahiptir. Gini katsayısının küçük örnek varyans özellikleri bilinmezken, büyük örneklerde varyans özellikleri zayıftır. Bu nedenle güven aralıkları yeniden örnekleme yöntemi ile hesaplanmalıdır. Gini katsayısının sapmasız varyans ve standart hatasının hesabında jackknife tekniğine başvurulur (Giles, 2004). Buna göre Gini'nin jackknife varyansı;

$$VarG = \left(\frac{n-1}{n} \right) \sum_{k=1}^n [G(n,k) - \bar{G}(n)]^2 \quad (2)$$

şeklinde dir. Burada $G(n,k)$, k . Gözlem çıkarıldıktan sonra kalan $(n-1)$ gözleme dayanan Gini katsayısının sahte (pseudo) tahminidir. $\bar{G}(n)$ ise bütün $G(n,k)$ 'lerin aritmetik ortalamasıdır. Böylece anakütle varyans değerinin sapmasız tahminleri elde edilir. Buradan jackknife standart hata ($\hat{\sigma}_G$), varyansın karekökü alınarak bulunur (Ogwang, 2000). Gini katsayısının güven aralıkları için bootstrap yöntemi ile ampirik dağılımdan yararlanılarak hesaplanır. Gini katsayısının olasılık dağılımı özellikle küçük örneklerde normal dağılıma yaklaşmadığından, yüzdelik (percentile) bootstrap yöntemiyle, ampirik dağılımın $\alpha/2$ ve $(1-\alpha/2)$ 'lik yüzdeliklerinden $(1-\alpha)$ güven düzeyinde güven aralıkları tahmin edilir. Böylece tahmin edilen yüzdeliklere $q_{\alpha/2}$ ve $q_{1-\alpha/2}$ denirse; bootstrap güven aralıkları;

$$G - \hat{\sigma}_G q_{1-\frac{\alpha}{2}}; G - \hat{\sigma}_G q_{\frac{\alpha}{2}} \quad (3)$$

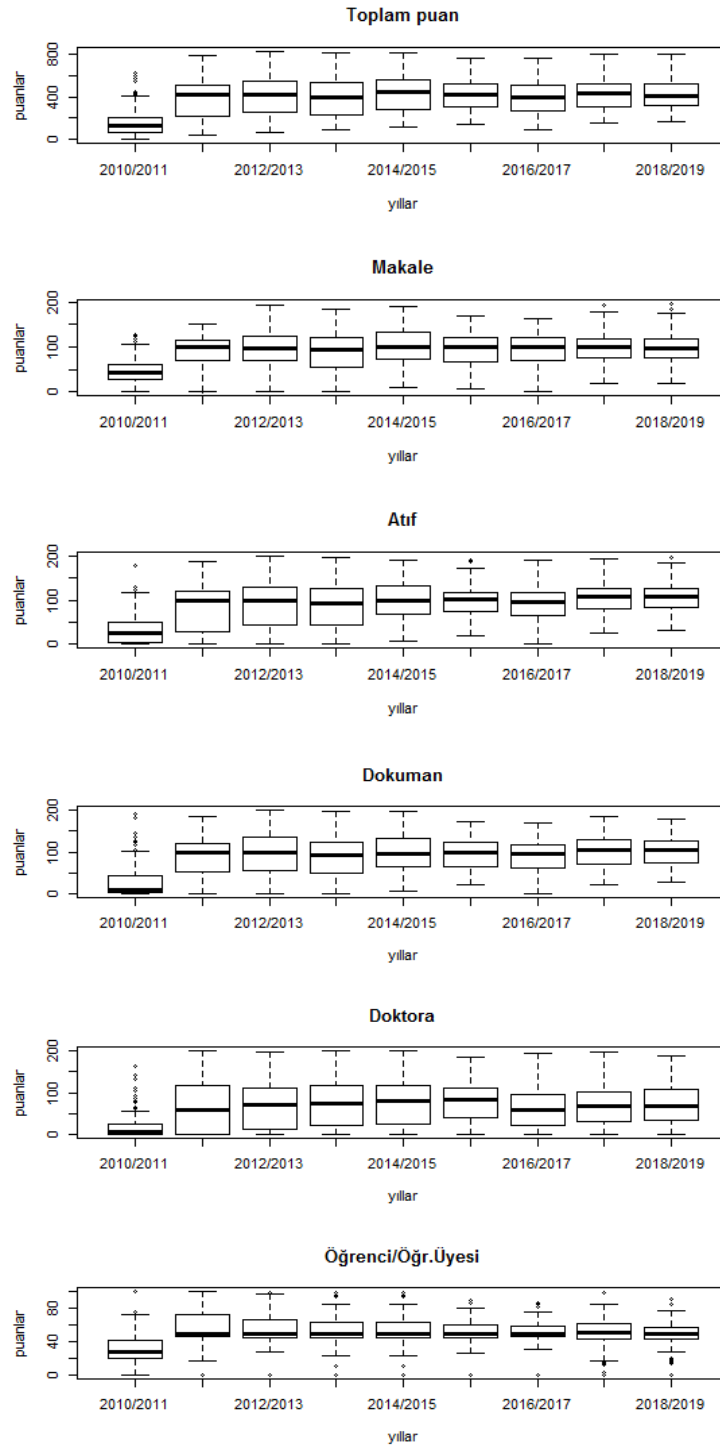
olur (Davidson, 2009).

Lorenz eğrisi de Gini katsayısı gibi gelir dağılımındaki eşitsizliği açıklamak amacıyla kullanılmaktadır. Burada ise üniversiteler arasındaki eşitsizliği açıklamakta kullanılacaktır. Buna göre yatay eksen de üniversitelerin birikimli sıralamasının, dikey eksen de ise üniversitelerin ilgili çıktılarının birikimli yüzde payları (her bir üniversitenin çıktısındaki artışı) yer aldığı bir grafikte Lorenz eğrisi, bütün üniversiteler eşit ise, mutlak eşitlik doğrusu olarak adlandırılan 45° lik doğru üzerinde olur. En uç durumda sistemdeki tüm çıktıları tek bir üniversite üretir. Böyle bir durumda eğri, X eksenini en son noktasına kadar takip eder. Lorenz Eğrisi, mutlak eşitlik doğrusuna yaklaştıkça üniversiteler arasındaki çıktı farkının azaldığı, uzaklaştıkça ise bu farkın arttığı şeklinde yorumlanır. Gini katsayısı Lorenz eğrisinin alanının mutlak eşitlik doğrusunun altında kalan bütün alana oranlanması ile elde edilmektedir.

Veri Kümesi ve Uygulama

Çalışmada ilk olarak URAP-TR sıralama ölçütleri olan makale ve atıf puanı, bilimsel doküman puanı, doktora öğrenci puanı, öğrenci sayısı/ öğretim üyesi ve toplam puanlarla yapılan sıralamaların her biri için ayrı ayrı Gini katsayısı hesaplanmıştır. Ancak 2010/2011 döneminde makale puanı yerine toplam yayın puanı ve doküman puanı yerine GS puanı adıyla 2001-2009 yılları arasında Google-Scholar tarama puanları ile öğretim üyesi başına düşen Google Scholar tarama puanları toplamı alınmıştır. URAP –TR sıralamasına 2010-2018 yılları arasında her yıl farklı sayıda üniversite girmiştir. Yıllar arasında kıyaslama yapabilmek için her yıl sürekli olarak sıralamaya giren 121 devlet ve vakıf üniversitesi ele alınarak, bu üniversitelere ait Gini katsayıları hesaplanmıştır. Ancak daha önce söz konusu üniversitelerin puanlarına ait dağılımların özellikleri, URAP-TR sıralamasına konu olan değişkenlerin her biri için kutu diyagramı ile incelenmiştir. Kutu gösterimi bir dağılımı özetlemekte kullanılan görsel bir yoldur. Gösterim sıralanmış bir dağılımın dörde bölenleri üzerinden yapılmaktadır. Oluşturulan kutunun alt sınırını birinci, üst sınırını ise üçüncü dörde bölen oluştururken, bu dörde bölenlerin medyandan farklarına bağlı olarak dağılımın çarpıklığı belirlenir. Kutunun alt ve üstüne eklenen doğrular, kutudan $1\frac{1}{2}$ dörde bölenler arası fark kadar uzaktaki gözlemleri temsil eder. Bu gösterimde doğrulardan daha uzakta kalan tüm değerler aykırı gözlem olarak kabul edilir. Buna göre sırasıyla makale puanı, atıf puanı, doküman puanı, doktora öğrencisi puanı, öğrenci sayısı/öğretim üyesi puanı ve toplam puanları kutu diyagramları ile Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. URAP-TR Kriterlerine Göre Kutu Diyagramları

Buna göre makale puanları açısından üniversitemizin 2011/2012, 2013/2014 ve 2015/2016 dönemlerinde en çarpık dağılıma sahip olduğu, ancak özellikle 2017/2018 dönemi itibariyle dağılımın simetrikleştiği görülmektedir. 2014/2015 ve 2018/2019 dönemleri hariç makale puanı dağılımları sola çarpıktır. 2010/2011 döneminde toplam yayın puanları açısından sırasıyla Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi aykırı gözlem niteliğindedir. Aynı şekilde 2017/2018 döneminde makale puanı açısından Orta Doğu Teknik Üniversitesi aykırı gözlemdir. Üniversitelerin atıf puanlarına gelince, ders yılları

itibariyle dağılımın 2010/2011 ve 2014/2015 dönemlerinde sağa çarpık olmakla birlikte, diğer yıllarda sola çarpık olduğu görülmüştür. Son dönemde ise simetrikleşmiştir. Atıf puanları açısından da 2010/2011 döneminde sırasıyla İhsan Doğramacı Bilkent, Orta Doğu Teknik ve Hacettepe Üniversiteleri aykırı gözlem konumundadır. 2015/2016 döneminde de yine İhsan Doğramacı Bilkent, Orta Doğu Teknik Üniversiteleri aykırı gözlem konumundadır. Üniversitelerin doküman puanlarına ait dağılımlarının 2010/2011 ve 2014/2015 dönemlerinde sağa çarpık, diğer dönemlerde sola çarpık olduğu söylenebilir. 2014/2015 dönemi makale, atıf ve doküman sayısı açısından hemen hemen simetrik bir dağılıma sahiptir. Doktora öğrenci puanlarına bakıldığında, yine 2010/2011 dönemi hariç tüm dönemler itibariyle dağılımların sola çarpık olduğu, son dönem olan 2018/2019 döneminde simetrikleştiği, 2010/2011 döneminin en çarpık dağılıma sahip dönemin ve bu dönemde 11 üniversitenin aykırı gözlem durumunda olduğu belirlenmiştir. Bu dönemdeki 121 üniversitenin yaklaşık %41'inde hiç doktora öğrencisi olmaması, bu veri kümesinde aslında iki kitle resminin olduğu sonucuna götürmektedir. Üniversitelerin öğretim üyesi başına düşen öğrenci puanına ait dağılımın tüm yıllarda sağa çarpık ve her dönemde fazlasıyla aykırı gözleme sahip olduğu görülmektedir. Toplam puanlar dağılımının ise 2016/2017 dönemi hariç tüm dönemlerde sola çarpık, 2015/2016 döneminden itibaren simetrikleştiği görülmektedir. Genel olarak 2010/2011 döneminde tüm göstergeler için medyan değerinin diğer yıllara kıyasla en düşük olduğu ve 2011/2012 döneminden itibaren medyan değerinin bütün dönemlerde birbirine yakın seyrettiği görülmüştür. Dörde bölenler aralığının da en dar olduğu dönemin 2010/2011 dönemi olduğu ve son iki dönemde yeniden daralmaya başladığı belirlenmiştir.

Bulgular

URAP sıralamasına göre Türk üniversitelerinin Gini katsayısı hesaplanarak sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir. Tabloya göre 2011/2012 döneminin bütün üniversiteler için araştırma çıktılarını iyileştirmekte bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Ancak bu noktada 2010/2011 döneminde yayın sayısındaki ve doküman puanındaki hesaplama değişikliği unutulmamalıdır. Tabloya göre 2010/2011 döneminde üniversiteler arasında eşitsizliğe neden olan en önemli gösterge %72 ile üniversitelerin doktora öğrencisi sayısıdır.

Tablo 1. URAP-TR Göstergelerine Göre 121 Üniversitenin Gini Katsayıları

Yıllar Gösterge	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017	2017/ 2018	2018/ 2019
Makale*	0.33	0.21	0.23	0.29	0.23	0.22	0.22	0.21	0.21
Atıf	0.56	0.36	0.32	0.32	0.24	0.20	0.24	0.20	0.19
Doküman*	0.64	0.28	0.27	0.30	0.25	0.20	0.25	0.20	0.19
Doktora	0.72	0.51	0.46	0.43	0.41	0.33	0.41	0.38	0.37
Öğrenci/Öğr.Üye	0.31	0.19	0.17	0.17	0.17	0.13	0.12	0.18	0.15
Toplam Puan	0.41	0.27	0.25	0.27	0.22	0.19	0.22	0.20	0.19

*2010/2011 yılında URAP-TR tarafından makale puanı yerine toplam yayın puanı ve doküman puanı yerine GS (Google-Scholar) Puanı hesaplanmıştır.

Üniversiteler arası eşitsizlik açısından doktora öğrencisi göstergesini 2010-2011 döneminde %64 ile doküman puanı ve % 56 ile atıf puanı izlemektedir. Ancak üniversiteler arasındaki eşitsizliğin, 2011/2012 döneminden sonra bütün göstergelerde hızla iyileştiği

görülmektedir. 2011/2012 döneminin bütün üniversiteler için araştırma çıktılarını iyileştirmekte bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Bunun bir nedeninin üniversitelerin sıralama ölçütlerine uygun çalışmalar üretmesi olduğu, diğer bir nedenin ise hesaplama yöntemindeki değişimin etkisi olduğu düşünülmektedir. Yine de bu hızlı iyileşmeye rağmen, incelenen son dönemler 2017/2018 ve 2018/2019 döneminde eşitsizliğin en yüksek olduğu göstergenin sırasıyla % 38 ve % 37 ile mezun edilen doktora öğrencisi sayısı olduğu belirlenmiştir. Diğer göstergeler incelendiğinde, makale puanı açısından üniversitelerin inceleme döneminin başından itibaren birbirine daha yakın olduğu görülmektedir. Bu durum öğrenci sayısı/ öğretim üyesi açısından da geçerlidir. Bu göstergede üniversiteler arası eşitsizlik 2010/2011 dönemi haricinde % 20'nin altında seyretmiştir. Hatta tüm göstergeler arasında üniversiteler arasındaki eşitsizliğin en azaldığı gösterge ise 2018/2019 döneminde % 15 ile öğrenci sayısı / öğretim üyesi göstergesidir. Sonuç olarak genelde üniversiteler arasındaki farkın hızla kapandığı ve Gini katsayısının 2012/2013 döneminden itibaren bütün göstergelerde 0.5'nin altında olduğu ve 2018/2019 döneminde doktora öğrencisi sayısı hariç bütün göstergelerin %20 civarında olduğu görülmüştür. Gini katsayılarına ait bootstrap yöntemi ile % 95 güven aralıkları hesaplanarak, üniversiteler arasındaki eşitsizlik bir alt ve üst sınırlar 2010/2011, 2011/2012 ve 2018/2019 dönemleri için Tablo 2'de verilmiştir. Güven aralıkları yalnızca ilk ve son dönemler için verilmek istenmiş, ancak ilk dönemde yapılan hesaplama değişikliklerinin etkisi ile 2010/2011 dönemi ile son dönem arasında denge sağlanması amacıyla 2011/2012 döneminde de güven aralıkları hesaplanmıştır.

Tablo 2. 2010/2011, 2011/2012 Dönemleri ile 2018 /2019 Dönemine ait Gini Katsayılarının Güven Aralıkları

Yıllar \ Göstergeler	2010-2011		2011/2012		2018/2019	
	Alt sınır	Üst Sınır	Alt sınır	Üst Sınır	Alt sınır	Üst Sınır
Makale	0.3049	0.3538	0.1872	0.2295	0.1905	0.2248
Atıf	0.5268	0.5921	0.3268	0.3866	0.1701	0.2011
Doküman	0.6098	0.6666	0.2521	0.3007	0.1801	0.2082
Doktora	0.6862	0.7461	0.4768	0.5487	0.3468	0.4026
Öğ.ci/Öğr. Üye	0.2825	0.3345	0.1719	0.1997	0.1372	0.1683
Toplam Puan	0.3883	0.4374	0.2474	0.2853	0.1776	0.1986

*2010/2011 yılında URAP-TR tarafından makale puanı yerine toplam yayın puanı ve doküman puanı yerine GS (Google-Scholar) Puanı hesaplanmıştır.

Tablo 2'den de görüldüğü gibi 2010/2011 döneminde toplam yayın sayısı puanı göstergesinin Gini katsayılarına ait güven aralıkları en dar iken, atıf sayısı puanı ile ilgili Gini katsayısının güven aralığı en geniştir. 2011/2012 döneminde ise en dar aralık öğrenci/öğretim üyesi puanı iken, en geniş aralık doktora öğrencisi puanı ve atıf sayısı puanındadır. 2018/2019 döneminde güven aralıklarının tüm göstergeler için son derece daraldığı ve en geniş aralığın beklendiği gibi doktora öğrencisi sayısında olduğu görülmüştür. Bu sonuca göre yıllar içinde göstergelerin eşitsizliğini ölçen Gini katsayısının değişkenliğinin azaldığı ve üniversitelerin tüm göstergelerde birbirine ciddi derecede yaklaştığı söylenebilir.

Üniversitelerin mezun ettiği doktora öğrencisi sayısının diğer göstergelerle kıyaslandığında; üniversiteler arasında daha fazla eşitsizliğe yol açmasının nedeni olarak tıp fakültelerinin mezun

ettikleri tüm öğrencilerin doktor unvanı kazanması ve bünyesinde tıp fakültesi olan üniversitelerin mezun doktora öğrencisi sayısının diğerlerinden daima daha fazla olması görülmüştür. Tıp fakültelerinde ayrıca kaynak tahsisi ve yayın sayısı da diğer fakültelerden fazladır. Bu nedenle çalışmada bünyesinde tıp fakültesi olan üniversiteler ve olmayan üniversiteler ayrı ayrı incelenerek Gini katsayıları hesaplanmıştır. Bu incelemenin sonuçları Tablo 3’de verilmiştir.

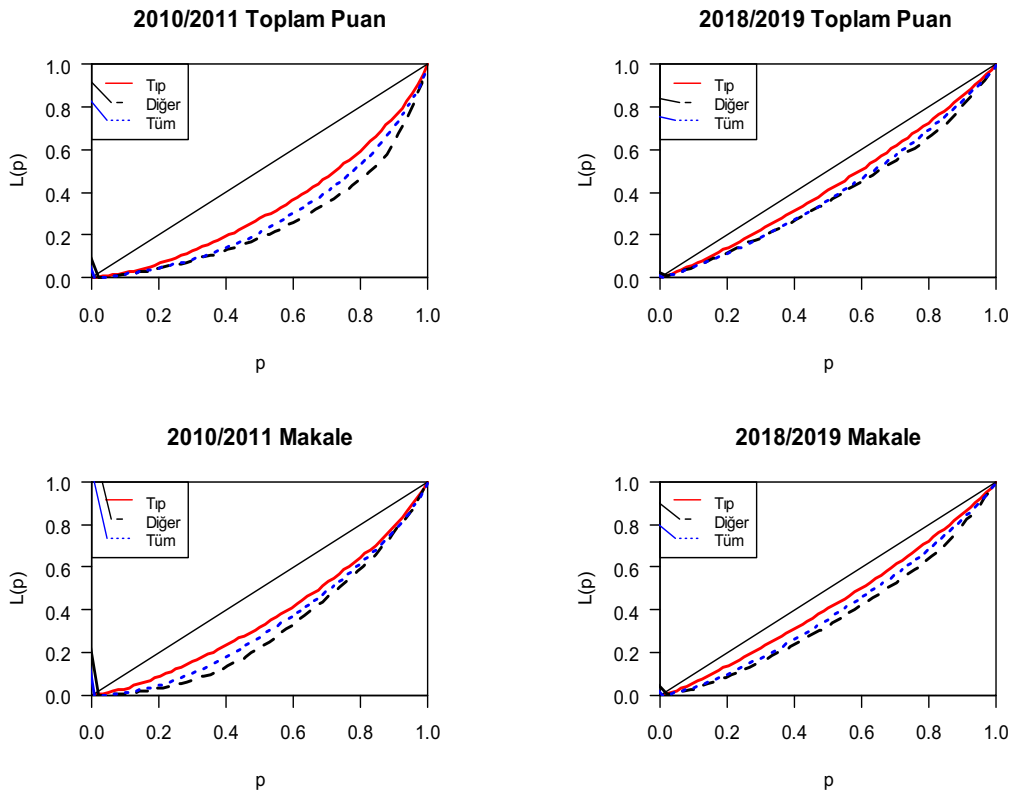
Tablo 3. Bünyesinde Tıp Fakültesi Barındıran Üniversiteler ve Diğerlerinin URAP-TR Göstergelerine Göre Gini Katsayıları

Yıllar Göstergeler	2010/2011		2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015	
		Diğer		Diğer		Diğer		Diğer		Diğer
Makale*		0.38		0.29		0.29		0.39		0.30
Atıf		0.71		0.52		0.44		0.44		0.30
Doküman*		0.74		0.37		0.33		0.39		0.31
Doktora		0.82		0.68		0.59		0.54		0.52
Öğr/Öğ.Üyesi		0.39		0.21		0.20		0.17		0.17
Toplam Puan		0.47		0.34		0.30		0.33		0.26
Yıllar Göstergeler	2015/2016		2016/2017		2017/2018		2018/2019			
		Diğer		Diğer		Diğer		Diğer		
Makale*		0.29		0.29		0.27		0.26		
Atıf		0.27		0.31		0.26		0.24		
Doküman*		0.25		0.32		0.24		0.23		
Doktora		0.42		0.49		0.46		0.46		
Öğr/Öğ.Üyesi		0.15		0.13		0.23		0.20		
Toplam Puan		0.23		0.26		0.23		0.21		

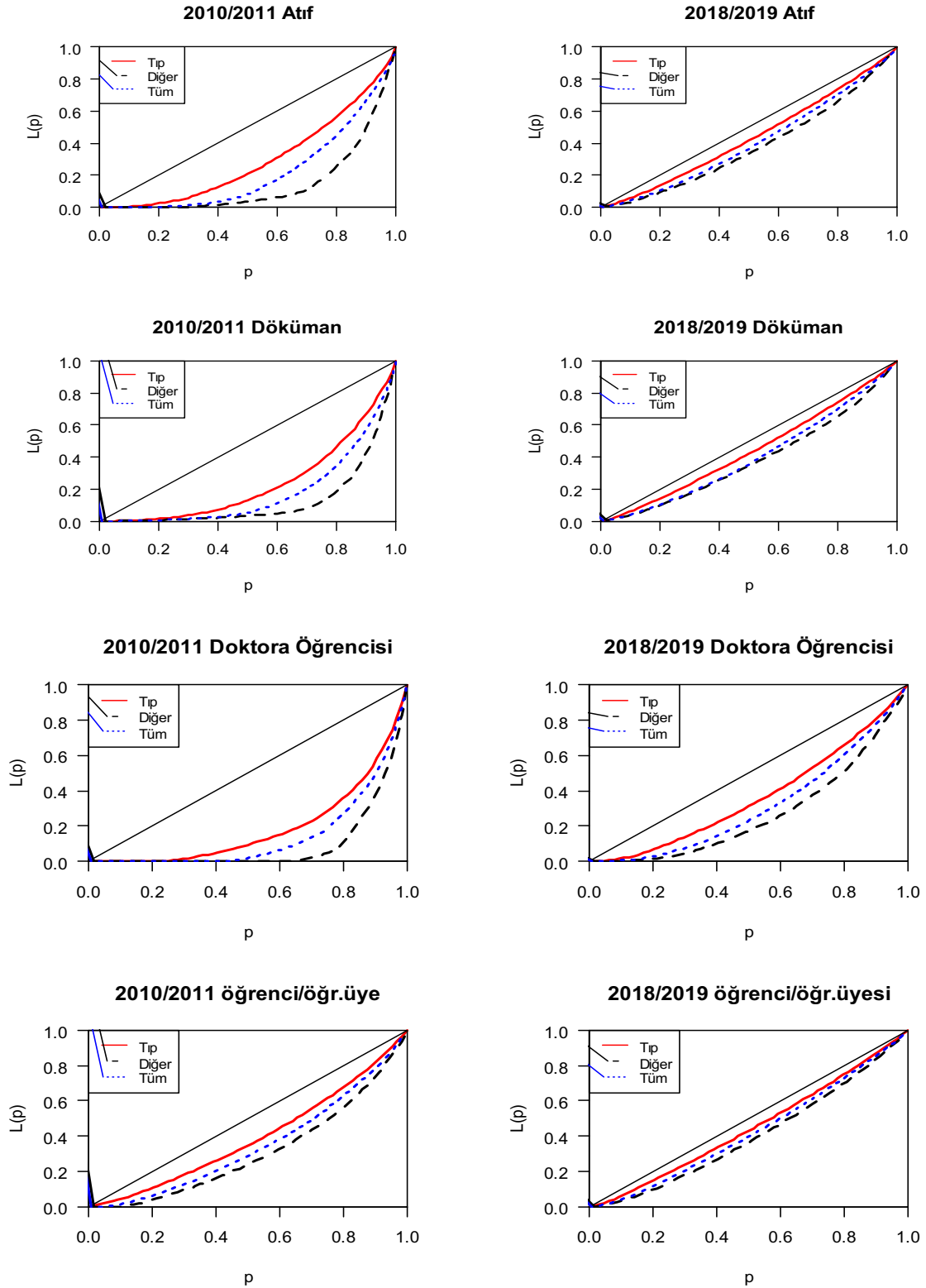
*2010/2011 yılında URAP-TR tarafından makale puanı yerine toplam yayın puanı ve doküman puanı yerine GS (Google-Scholar) Puanı hesaplanmıştır.

Tablodan da görüldüğü gibi başta atıf puanı ve doktora öğrencisi puanı olmak üzere bütün göstergeler açısından tıp fakültesi olan üniversiteler ile olmayan üniversiteler arasında araştırma çıktıları bakımından daha yüksek bir eşitsizlik bir mevcuttur. Ancak yine de doktora

öğrencisi puanında, tıp fakültesi olan üniversitelerde de diğer göstergelerden yaklaşık iki katı daha fazla eşitsizlik vardır. Tıp fakültesi olan ve olmayan üniversitelerin araştırma çıktılarına bakıldığında, hemen hemen bütün dönemlerde Gini katsayısı 0.5'nin altındadır. Bu durumda tıp fakültesi olan üniversiteler kendi içinde birbirine benzer, aynı şekilde tıp fakültesi olmayan üniversiteler de kendi içinde birbirine benzer araştırma çıktıları ürettiği sonucuna varılmıştır. Tablo 1 ve Tablo 3'de yer verilen Gini katsayılarını görsel olarak destekleyen Lorenz eğrileri Şekil 2'de yer almaktadır. Eğriler incelendiğinde, 2010/2011 döneminde gerek atıf, gerek doküman ve gerekse doktora öğrencisi sayısı açısından tüm üniversiteler arasındaki çıktı farkının fazla olduğu, 2018/2019 döneminde ise bu çıktı farkının azaldığı, özellikle de bünyesinde tıp fakültesi barındıran üniversiteler grubunun mutlak eşitlik doğrusuna yaklaştığı görülmektedir. Ancak 2018/2019 döneminde de hâlâ eşitsizliğin en fazla olduğu gösterge doktora öğrencisi sayısıdır.

Şekil 2. 2010/2011 Dönemi ile 2018/2019 Döneminde Tıp Fakültesi olan (Tıp), Tıp Fakültesi Olmayan (Diğer) Üniversiteler ve Tüm Üniversitelere (Tüm) ait Lorenz Eğrileri

Şekil 2’den de görüldüğü gibi bünyesinde tıp fakültesi olan üniversiteler ve tıp fakültesi olmayan üniversiteler ayrı ayrı değerlendirildiklerinde, mutlak eşitlik doğrusuna göre konumları tüm üniversitelerden oldukça farklıdır. Bu nedenle tıp fakültesi barındıran üniversitelerle diğer üniversiteler arasındaki farkın anlamlılığı iki bağımsız örneklem için uygulanan Wilcoxon Sıra Toplamı testi ile araştırılmıştır. Bu teste göre sıralanmış iki bağımsız örneklemin sıra toplamları (W) birbirine yakın ise, bu örneklemelerin geldiği iki anakütle birbirine benzemektedir. Aksine örneklemelerin sıra toplamları arasındaki fark büyükse, anaküteller birbirinden farklıdır. Wilcoxon Sıra Toplamı testinin sonuçları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Tıp Fakültesi Barındıran Üniversiteler ve Diğerleri Arasındaki Farkın Ölçümü için Wilcoxon Sıra Toplamı Testi

Göstergeler	Yıllar									
	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017	2017/ 2018	2018/ 2019	
Makale*	2453.5	2497	2692.5	2710.5	2650.5	2732.5	2912.5	2742.5	2759	
Atıf	2807.5	2785	2829	2784	2696.5	2550.5	2599	2475	2548	
Doküman*	2626.5	2739.5	2897.5	2847.5	2829.5	2827.5	2913.5	2870.5	2950	
Doktora	2551	2597	2601	2489	2505	2545.5	2651	2647.5	2683	
Öğ.ci/Öğ. Üye	2518.5	2444.5	1801*	1911*	1911*	2246	2255	2389.5	2384	
Toplam Puan	2723	2852	2881	2825	2805	2786	2869	2859	2886	

*2010/2011 yılında URAP-TR tarafından makale puanı yerine toplam yayın puanı ve doküman puanı yerine GS (Google-Scholar) Puanı hesaplanmıştır.

* $p > 0.05$ ile H_0 reddedilemez. Diğer tüm test istatistikleri için $p < 0.05$ olduğundan, H_0 reddedilir.

Wilcoxon sıra toplamı testine göre öğrenci sayısı/ öğretim üyesi sayısı göstergesini 2012/2013, 2013/2014 ve 2014/2015 dönemleri arasındaki fark anlamsızdır. Ancak bu noktada URAP merkezi tarafından açıklanan 2013/2014 ve 2014/2015 dönemlerine ait öğrenci/ öğretim üyesi sayısı verilerinin tamamen aynı olduğu vurgulanmalıdır. Bu göstergenin ilgili dönemleri haricindeki tüm göstergeler için H_0 reddedilerek, tıp fakültesine sahip okullarla tıp fakültesi olmayan okulların araştırma çıktılarında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu sonucuna varılmıştır.

Sonuç, Öneriler ve Kısıtlar

Üniversiteler bilginin üretilmesi, bilginin yayılması, bilime, ekonomik ve teknolojik gelişime katkıda bulunmak yanı sıra toplumun aydınlanmasında rol oynamak gibi görevleri üstlenirler. Üniversiteler her yıl çeşitli sistemlere göre sıralanırlar. Üniversite sıralama sistemleri, çeşitli açılardan eleştirilse de, üniversitelerin kendi eksiklikleri görmeleri ve bu eksikleri düzeltip, geliştirmeleri için bir araç olarak önemlidir. Bu sıralamalar politika yapımcıların, ülkenin ürettiği akademik çıktı düzeyini ölçebilmeleri ve yükseköğretim sistemini iyileştirecek kararları almaları için de gösterge niteliğindedir.

Türkiye'deki tüm üniversiteleri çeşitli araştırma çıktılarına göre sıralayan ilk ve tek ölçüt URAP'tır. Türkiye'de üniversitelerin sıralamasının değerlendirilmesine ilişkin literatürde çeşitli çalışmalar olmakla beraber, üniversitelerin ürettikleri araştırma çıktıları arasındaki farkın, dünya literatüründe sık kullanılan Gini katsayısı ile değerlendirildiği bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışmada, 121 devlet ve vakıf üniversitesinin araştırma çıktıları arasındaki fark Gini katsayısı ile ölçülmüştür. Bu ölçümde 2010-2018 yılları arasındaki URAP-TR sıralama göstergeleri esas alınmıştır. Çalışmada öncelikle 121 üniversitenin tamamı için Gini Katsayısı hesaplanmıştır. Ancak tıp fakültelerinin kaynak tahsisinin ve doktora öğrencisi sayısının diğer fakültelerden daha farklı olduğu bilindiği için Gini katsayısı, bünyesinde tıp fakültesi olan üniversiteler ve bünyesinde tıp fakültesi olmayan üniversiteler için de ayrı ayrı hesaplanarak, belli yıllar için bootstrap güven aralıkları bulunmuştur. Ayrıca Gini katsayıları ile elde edilen bulgular Lorenz eğrileriyle görsel açıdan da desteklenmiştir.

Elde edilen bulgulara göre, araştırma göstergelerinin diğer yıllardan daha farklı bir yöntemle hesaplandığı tek dönem olan 2010/2011 döneminde özellikle atıf sayısı ve doktora öğrencisi göstergeleri açısından üniversiteler arasındaki fark; hem genel, hem de tıp fakültesi içeren ve içermeyen üniversiteler şeklindeki sınıflamalar bakımından, en yüksek eşitsizliklerin mevcut olduğu dönemdir. Daha sonraki dönemlerde üniversiteler arasındaki eşitsizliğin makale sayısı, atıf sayısı, toplam doküman sayısı ve öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı açısından, zamanla azaldığı ve tıp fakültesi içeren üniversiteler arasındaki eşitsizliğin, tıp fakültesi içermeyen üniversiteler arasındaki eşitsizliğe göre çok daha az olduğu görülmektedir. Tıp fakültesi içeren üniversiteler grubunda doğal olarak görece yüksek olan doktora öğrencisi sayısı üniversiteler arasında en yüksek eşitsizliğe yol açan gösterge olarak göze çarpmaktadır.

Uygulamanın son aşamasında ise söz konusu göstergeler açısından tıp fakültesi içeren ve içermeyen üniversite grupları arasındaki farkların istatistiksel olarak anlamlılığı Wilcoxon Sıra Toplamları testi ile değerlendirilmiş ve her iki grup arasında araştırma çıktıları açısından anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Tıp fakültesi içeren üniversitelerin söz konusu araştırma çıktıları açısından kendi içlerinde daha benzer olduğu, eşitsizliğin daha az olduğu görülmüştür. Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı beraber değerlendirildiğinde, üniversiteler arasındaki farkların zamanla kapandığı, hatta bünyesinde tıp fakültesi barındıran ve barındırmayan üniversiteler kendi içlerinde neredeyse eşit görünmektedir. Bu noktada dünya sıralamasında önceki yıllarda ilk 500'e giren üniversitelerin dahi, son iki dönemde ancak ilk 1000 üniversite arasına girdiği de unutulmamalıdır. Özellikle inceleme döneminin tümünde ortalama makale ve atıf sayılarının hemen hemen aynı kaldığı, bilimsel makalelere alınan atıfların dünya ortalamasının altında kaldığı ve yayınların çoğunlukla etki değeri en düşük olan dergilerde yapıldığı görülmektedir. Etki faktörü düşük dergilerde yayın yapılması, Türkiye'nin dünya sıralamasındaki yerinin düşük olmasının en önemli nedenidir (2018/2019 URAP Türkiye Sıralaması Basın Bildirisi, 2018, s.4).

YÖK 2017 yılından itibaren araştırma üniversiteleri oluşturarak Türk üniversitelerinin akademik çıktı verimliliğini artırmayı ve dünya sıralamasındaki yerini yükselmeyi hedeflemiştir. Dünya sıralamasında Türk üniversitelerinin daha üst sıralamalara yerleşmesi için yoğun çaba harcansa da, Türkiye’de araştırma geliştirme faaliyetlerine ayrılan payın, gayri safi yurt içi hâsıla içinde 2010 yılında % 0,8 düzeyinde olduğu ve 2016 yılında 0,94, yükselmiş olduğu da unutulmamalıdır. Dünya Bankası verilerine göre bu oran, 2016 yılında OECD ülkelerinde % 2,49, Avrupa Birliğinde % 2.03 ve ABD’de % 2.74 düzeyindedir. Türkiye’de 2017 yılında da ancak % 0,96 düzeyine ulaşan tüm araştırma geliştirme faaliyetleri içinde yükseköğretimin aldığı pay ise sadece % 33,5 düzeyindedir.

YÖK tarafından ayrıca bilimsel faaliyetleri teşvik amacıyla 14/12/2015 tarihinde akademik teşvik yönetmeliği yürürlüğe konmuştur. Uygulanan teşvik programı ile kıyaslandığında, en yüksek teşvikleri alan üniversitelerin sıralamalarının URAP tarafından yapılan sıralama ile oldukça farklı olduğu görülmektedir. İki sıralamanın birbirinden bu kadar farklı olması, akademik teşvik almak amacıyla yapılan çalışmaların kalitesi hakkında düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu noktada gelecek çalışmalarda iki sıralama arasındaki farkın da istatistiksel yöntemlerle incelenmesi düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abramo, G., Angelo, C.A., Di Costa, F. & Solazzi, M. (2009). University Industry Collaboration in Italy: A Bibliometric Examination. *Technovation*, 29(6-7), 498–507.
- Adam, D. (2002). Citation Analysis: The Counting House. *Nature*, 415, 726-729.
- Al, U., Şahiner, M. & Tonta, Y. (2006). Arts and Humanities Literature: Bibliometric Characteristics of Contributions by Turkish Authors. *Journal of the American Society for Information Science & Technology*, 57(8), 1011-1022.
- Alaşehir, O., Çakır, M. P., Acartürk, C., Baykal, N., & Akbulut, U. (2014). URAP-TR: A National Ranking For Turkish Universities Based on Academic Performance. *Scientometrics*, 101, 159-178.
- Avkıran, N., K. (2001). Investigating Technical and Scale Efficiencies of Australian Universities Through Data Envelopment Analysis. *Socio-Economic Planning Sciences*, 35, 57-80.
- Beira E. (2010). Eugene Garfield, from ISI to Thomson Reuters: a timeline. *Mercados E Negócios: Dinâmicas E Estratégias Working Paper 104*,1-17

- Bolay, S.H. (2011). Çağdaş Üniversitede Neler Önem Kazanmaktadır? *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3, 105-112.
- Bornmann, L, Mutz, R., Neuhaus, C. & Daniel, D. (2008). Citation Counts For Research Evaluation: Standards of Good Practice For Analyzing Bibliometric Data and Presenting and Interpreting Results. *Ethics in Science and Environmental Politics*, 8, 93-102.
- Cattell, J. M. (1906b). A Statistical Study of American Men of Science III. *Science*, 24(623), 732-742.
- Çakır, M. P., Acartürk, C., Alaşehir, O., & Çilingir, C. (2015). A Comparative Analysis of Global and National University Ranking Systems. *Scientometrics*, 103, 813-848.
- Davidson, R. (2009). Reliable Inference for the Gini Index. *Journal of Econometrics*, 150(1), 30-40.
- Ellis, H. (1904). *A Study of British Genius*. London: Hurst and Blackett.
- Erdem, A. R. (2013). Bilgi Toplumunda Üniversitenin Değişen Roller ve Görevleri. *Yükseköğretim Dergisi*, 3(2), 109-120.
- Erdoğan, N. & Esen M. (2016). Classifying Universities in Turkey by Hierarchical Cluster Analysis. *Education and Science*, 41, 363-382.
- Erkoç, T. E. (2016). Measuring efficiencies of Turkish Public Universities with Non-Parametric Efficiency Estimation Method. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(3), 124-136.
- Erkut, E. (2015). Türkiye'deki Üniversitelerin Araştırma Çıktıları Üzerine. [Çevrim-içi: <http://erhanerkut.com/wp-content/uploads/2016/02/h-endeks.pdf>], Erişim tarihi: 07.08.2018.
- Galton, F. (1875). *English Men of Science: Their Nature and Nurture*. New York City: D. Appleton.
- Garcia, N. R. & Medina C. C. (2014). What Do University Rankings By Fieldsrank? Exploring Discrepancies Between the Organizational Structure of Universities and Bibliometric Classifications. *Scientometrics*, 98(3), 1955-1970.
- Giles, D.E. (2004). Calculating A Standard Error For The Gini Coefficient: Some Further Results. *Oxford B. Econ. Stat.*, 66(3), 425-433.

- Halfman, W. & Leydesdorff, L., (2010). Is Inequality Among Universities Increasing? Gini Coefficients and the Elusive Rise of Elite Universities. *Minerva*, 48, 55–72.
- Huanga, M., Changa, H. W. & Chenb. D. (2012). The Trend of Concentration in Scientific Research and Technological Innovation: A Reduction of the Predominant Role of the U.S. in World Research & Technology. *Journal of Informetrics*, 6, 457–468
- Jeon, J. & Kim, S.Y., (2018). Is the Gap Widening Among Universities? On Research Output Inequality and Its Measurement in the Korean Higher Education System. *Quality & Quantity*, 52, 589–606.
- Lukman, R., Krajnc, D. & Glavic, P. (2010). University Ranking Using Research, Educational and Environmental Indicators. *Journal of Cleaner Production*, 18, 619 - 628.
- Maclean, A. H. H. (1900). *Where we get our best men: Some statistics showing their nationalities, counties, towns, schools, universities, and other antecedents, 1837-1897*. Marshall, Hamilton: Simpkin.
- Marginson, S. (2007). Global University Rankings: Implications in General and For Australia. *Journal of Higher Education Policy and Management*, 29(2), 131–42.
- Ogwang, T. (2000). A Convenient Method of Computing the Gini Index and Its Standard Error. *Oxford B. Econ. Stat*, 62(1), 123–129.
- Özbaşı, D. & Uslu, B. (2018). Türk Üniversiteleri Sıralama Göstergelerinin Ağırlıklandırılması: University Ranking by Academic Performance (URAP) Türkiye Genel Sıralaması Örneği. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 1, 62-70.
- Rauhvargers A (2013) Global university rankings and their impact:Report II. Eur Univ Assoc, Brussels,[Çevrimiçi:<https://eua.eu/downloads/publications/global%20university%20rankings%20and%20their%20impact%20-%20report%20ii.pdf>], Erişim tarihi: 11.10.2018.
- Selvitopu, A. & Aydın, A. (2018). Türk Yükseköğretimince Uluslararasılaşma Stratejileri: Süreç Yaklaşımı Çerçevesinde Nitel Bir İnceleme. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(4), 803-823.
- Tomul, E. (2009). İlköğretim Okullarındaki Sosyal Adalet Uygulamalarına İlişkin Yönetici Görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 34(152), 126-137.
- Usher, A. & Savino, M. (2007). A Global Survey of University Ranking and League Tables. *Higher Education in Europe*, 32(1), 5–15.

- Van Raan, A. (2004). Measuring science. *Handbook of Quantitative Science and Technology Research*. USA: Dordrecht - Springer, 19-50.
- Van Raan, A. (2005). Fatal Attraction: Conceptual and Methodological Problems in the Ranking of Universities by Bibliometric Methods. *Scientometrics*, 62,133-143.
- Ville, S., Valadkhani, A.& O'Brien, M. (2006). The Distribution of Research Performance Across Australian Universities, 1992-2003, and Its Implications for Building Diversity. *Australian Economic Papers*, 45(4), 343-361.
- Weingart, P. (2003). Evaluation of research performance: the danger of numbers. In: *Bibliometric Analysis in Science and Research*. Applications, Benefits and Limitations”, Second Conference of the Central Library, Forschungszentrum Jülich, 7-19.
- Weingart, P. (2005). Impact of Bibliometrics Upon the Science System: Inadvertent Consequences?, *Scientometrics*, 62(1), 117-131.
- TÜBİTAK (2017). Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi[Çevrim-içi: https://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/1095/2017_gyue_siralama.pdf], Erişim tarihi: 07.06.2018.
- UNESCO-CEPES (2006). Berlin Principles on Ranking of Higher Education Institutions. [Çevrim-içi: https://www.che.de/downloads/Berlin_Principles_IREG_534.pdf], Erişim tarihi: 15.7.2018).
- URAP (2017). URAP hakkında.[Çevrim-içi: <http://tr.urapcenter.org/2017/hakkimizda.php>], Erişim tarihi: 07.06.2018.
- URAP (2018a). Dünya Bilim Alanı ve Genel Sıralamalarında Türk Üniversiteleri.[Çevrim-içi: http://tr.urapcenter.org/2017/DUNYA_BILIM_ALANI_ve_GENEL_SIRALAMALARI_NDA_TURK_UNIVERSITELERI_22_07_2018.pdf], Erişim tarihi: 07.06.2018.
- URAP (2018b). URAP ranking methodology. [Çevrim-içi: <http://www.urapcenter.org/2018/methodology.php?q=1>], Erişim tarihi: 22.09.2018.
- URAP (2019). 2018-2019 yılı dünya üniversiteleri sıralaması.[Çevrim-içi: <http://www.urapcenter.org/2018/country.php?ccode=TR&rank=all>], Erişim tarihi: 11.10.2018.
- YÖK (2018). Yükseköğretim politikalarında Yeni YÖK. [Çevrim-içi: https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarimiz/Yuksekogretim_politikalarinda_yeni_yok.pdf], Erişim tarihi: 11.10.2018.

Diyalojik Paydaş İletişimi İçin Twitter Kullanımı The Usage of Twitter for Dialogic Stakeholder Communication

Dr. Öğr. Üyesi H. Buluthan Çetintaş¹

Başvuru Tarihi: 26.03.2019

Kabul Tarihi: 13.09.2019

Öz

Konuşma, anlaşma ve uyum sağlama anlamına gelen diyalog, örgütsel iletişim çabalarının temelini oluşturmaktadır. Aslında tüm iletişim stratejileri diyalog kökenlidir ve diyalojik iletişimle kurum için değer yaratmak amaçlanmaktadır. Kent ve Taylor (1998), diyalojik iletişim kavramını, bir işletmenin ve paydaşlarının etkileşimli olarak iletişim kurabilecekleri bir araç olarak ortaya koymuştur. Buradaki temel düşünce, paydaşlar arasında bir anlayış ve anlam geliştirmek, onları belirli örgütsel hedeflere teşvik etmektir. Çalışmanın amacı, işletmelerin paydaşları ile diyalog oluşturmasını ve ilişkiler geliştirmesini incelemek, diyalojik iletişim uygulamalarının etkinliğini belirlemektir. Bu kapsamda İstanbul Sanayi Odasının İSO 500 listesinde yer alan 100 işletme örneklemini oluşturmaktadır. Diyalojik iletişim için en uygun sosyal medya aracı olan Twitter, uygulama alanı olarak seçilmiştir. Belirlenen işletmelerin Twitter hesaplarına ulaşılmış ve bu hesaplar incelenmiştir. Değerlendirmeye uygun olan 77 işletmenin Twitter hesabından toplam 770 mesaj alınmış ve mesajlar, içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizinde Kent ve Taylor (1998) tarafından geliştirilen kodlama şemasından yararlanılmış ancak şemada çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre işletmelerin Twitter'ın diyalojik iletişim özelliklerinden faydalanmadığını ve bu özellikleri kullanmadığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal iletişim, ilişkisel yaklaşım, halkla ilişkiler, çevrimiçi iletişim, sosyal medya

Abstract

Dialogue, which means speech, agreement and adaptation, forms the basis of organizational communication efforts. In fact, all communication strategies are based on dialogue, and are intended to create value for organization through dialogue. Kent ve Taylor (1998) demonstrated the concept of dialogic communication as a tool for companies and their stakeholders to communicate interactively. The main idea is to develop an understanding or meaning among stakeholders and encourage them to achieve specific organizational goals. Aim of the study is to

¹ Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, bcetintas@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1734-5174

examine how companies establish dialogue and develop relations with their stakeholders and determine the effectiveness of dialogic communication applications. In this context, 100 companies in the ISO 500 list were selected as samples. Twitter was selected as the appropriate application medium. Companies' Twitter accounts have been reached and examined, 770 messages were received from Twitter accounts of 77 companies and messages were subjected to content analysis. In content analysis, the coding scheme developed by Kent ve Taylor (1998) was used but various arrangements were made. According to the results, companies don't utilize Twitter's dialogic communication features and do not use them.

Keywords: Corporate Communication, Relational Approach, Public Relations, Online Communication, Social Media

Giriş

Halkla ilişkiler, bir işletme ile başarısının veya başarısızlığının bağlı olduğu halklar arasında karşılıklı olarak faydalı ilişkiler kuran ve sürdüren bir yönetim işlevidir (Cutlip, Center ve Broom, 1985, s.4). Halkla ilişkilerin iletişim yönetimi, ilişki kurma ve diyalog geliştirme şeklinde üç genel amacı vardır. Kurumla iç ve dış paydaşları arasında karşılıklı ilişkiler kurmak, kurum kimliğine, kurum imajına ve kurumsal itibara dayanmakta ve bu unsurlara göre şekillenmektedir. Dolayısıyla işletmeler, paydaşlarıyla ilişkilerini korumak için farklı paydaş gruplarıyla nasıl iletişim kuracaklarını belirlemelidir (Stephens ve Malone, 2009, s.231). Bu nedenle, halkla ilişkilerin hedefi, kurumla paydaşları arasında gerçekleşen etkileşimi, kurumsal misyon, vizyon ve stratejik amaçlar doğrultusunda yönlendirmek olmalıdır.

Paydaş iş birliği, bir işletmenin toplumun ortak kaygılarına yönelik konularda paydaşlarıyla birlikte çalışarak, uzun vadeli ilişkiler kurmasıdır (Cornelissen, 2014, s.282). İşletmelerin paydaşlarıyla iş birliği yapabilmesinin yolu, onlarla ilişki kurması ve bu ilişkinin devamlı iletişim ve etkileşim ile sürdürülebilmesidir. Kurulan ve karşılıklı yarar sağlayan bu ilişkiler, diyalogik iletişime dayanmaktadır. Zira diyalog, anlayışı, paylaşımı ve ortak kabulleri artırmak, iş birliğini geliştirmek, örgütsel kararların ve eylemlerin kalitesini arttırmak gibi amaçlara yönelik eylemlerdir. Stratejik diyaloglar, işletmelerin önemli paydaşlarını örgütsel karar süreçlerine dahil etmelerine izin vererek sosyal kabulü ve meşruiyeti artırmaktadır (Christensen, Morsing ve Cheney, 2008, s.49).

İş dünyasında son yıllarda paydaşlara yönelik diyalog ve taahhüt kavramları önemli araştırmalar ve mesleki konularda olarak ortaya çıkmaktadır (Gutiérrez-García, Recalde ve Piñera-Camacho, 2015, s.744). Öte yandan işletmeler, sosyal paylaşım sitelerinin kamu yararını sağlamadaki gücünü anlamışlardır (Abitbol ve Lee, 2017, s.797) ve bu ortamları, iletişim hedeflerine erişmek, paydaşlarına ulaşmak ve onlarla ilişkiler kurmak gibi çeşitli örgütsel iletişim çalışmalarında uygulamaktadırlar (Argenti, 2006; Pollach, 2005; Rybalko ve Seltzer, 2010). Zira bu araçlar, paydaşları dinlemek, onları konuşmaya dahil ederek ilişkiler kurmak ve

örgütsel bilgileri yaymak için kullanışlı ve önemli ortamlardır (Bortree ve Seltzer, 2009; Waters ve Lemanski, 2011).

İşletmelerin çeşitli sosyal medya ortamlarını nasıl kullandıklarını ve bu tür bir medyayı diyalojik biçimde kullanıp kullanmadıklarını anlamak için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir (Linville, McGee ve Hicks, 2012, s.636). Bu kapsamda çalışma, işletmelerin Twitter'ı kullanarak paydaşları ile diyalog oluşturmasını ve ilişkiler geliştirmesini incelemek, diyalojik iletişim uygulamalarının etkinliğini belirlemek üzere hazırlanmıştır. Çalışmanın dört araştırma sorusu bulunmaktadır. Bu sorular şöyledir:

- AS.1. İşletmelerin Twitter profillerindeki diyalog özellikleri nelerdir?
- AS.2. İşletmelerin Twitter hesaplarındaki mesajların diyalog özellikleri nelerdir?
- AS.3. İşletmelerin Twitter hesaplarındaki mesajların diyalog ilkeleri nelerdir?
- AS.4. İşletmelerin Twitter hesaplarındaki hedef kitleler kimlerdir?

Diyalog ve Diyalojik İletişim

Diyalog, müzakere edilen fikir ve görüş alışverişidir (Kent ve Taylor, 1998, s.325). Karşılıklı dürüst, açık ve etik temelli bir ilişki içinde olan tarafların çabalarını temsil etmektedir (Bortree ve Seltzer, 2009, s.317). Diyalog, halkla ilişkilerde söylemekten ve ikna etmekten ziyade güvene ve bağlılığa dayanan, karşılıklı gerçekleştirilen bir yaklaşımdır (Capozzi ve Zipfel, 2012). İletişim içeriğinin ve çıktılarının işletme yönetimince kontrol edilmediği, devamlılık arz eden bir iletişim süreci (Theunissen ve Noordin, 2012, s.11) olan diyalog, ilişkisel iletişim disiplininin kökeninde bulunan ve diyalojik iletişim prosedürlerinden kaynaklanan özel bir sonuç ya da çıktıdır (Kent ve Taylor, 2002).

Diyalog, yapısı itibariyle ilişkiler geliştirmek istemektedir (Coombs ve Holladay, 2010) ancak ilişki geliştirmek için diyalog kurmak, kurumun genel iletişim yaklaşımının bir parçası olması ile gerçekleşebilecektir zira bu, tek seferlik bir girişim değildir. Dolayısıyla diyalog, ilişkilerin bir parçası olarak görülmeli, bilgi ve anlayışı oluşturmanın bir aracı olarak kabul edilmelidir. İdeal olan kurumların kitle iletişim araçlarını ve yeni medyayı kullanarak daha fazla halkla etkileşime geçmesi, kurum ve paydaş arasındaki diyalogu kolaylaştıracak uygun bir yaklaşım sergilemesidir (Theunissen ve Noordin, 2012, s.9-10).

Diyalog teorisi, işletmelerin etkin örgüt-paydaş iletişim kanalları oluşturması için paydaşlarıyla dürüst ve etik yollarla etkileşime girmeye istekli olmaları gerektiğini savunmaktadır (Botan, 1997). Bu istekte olan işletmeler için halkla ilişkilerin temel bileşenlerinden biri haline gelen (Shin, Pang ve Kim, 2015, s.192) çevrimiçi medya ortamlarının önemi giderek artmaktadır çünkü bu ortamlar, işletmelere önemli kitleleri ile etkileşimde bulunabilecekleri ve kullanıcıların ilgi duydukları konularda birbirleriyle etkileşim kurabilecekleri bir alan sağlamaktadır. Bu durum, diyalojik iletişimi teşvik etmek için gerekli olan ideal koşulları sağlamaktadır (Bortree ve Seltzer, 2009, s.317).

Facebook ve Twitter gibi araçların herkes tarafından erişilebilir hale gelmesiyle bu araçlar, çevrimiçi diyalojik iletişimi geliştirmek üzere kurumsal iletişim stratejilerine dahil edilmiştir

(Shin, Pang ve Kim, 2015, s.188). Twitter, fotoğraf, video ya da bağlantı paylaşmak, örgütsel haberleri ya da gelişmeleri duyurmak için uygun bir iletişim kanalıdır (Swani, Milne, Cromer ve Brown, 2013, s.48). Çevrimiçi medya, işletmelere karşılıklı iletişim için çeşitli özellikler ve araçlar sunmaktadır. Sunulan bu imkanlarla kullanıcı katılımı sağlanabilmekte böylece olumlu sonuçlar veya çıktılar alınabilmektedir (Shin, Pang ve Kim, 2015, s.208).

Diyalojik iletişim faaliyetleri ile işletmeler, paydaşlarının seslerini biraraya getirmekte, bu şekilde örgütsel planları ve kararları için gerekli toplumsal onayı almayı ummaktadır (Christensen, Morsing ve Cheney, 2008, s.49). Ancak diyalojik sistemlerin işletmelere nasıl uygulanacağını cevabını vermek kolay değildir. Zira diyalog, karmaşık ve çok yönlü bir süreçtir. Diyalog kurma süreci, paydaş ihtiyaçlarını belirleme ve karşılama konusunda bir yaklaşımdır. Diyalojik iletişim uygulaması, paydaşların ve işletmelerin birbirlerini daha iyi anlamaları ve iletişim kurmaları için temel kurallara sahip olma olasılığını artırmaktadır (Kent ve Taylor, 2002, s.33).

Yöntem

Literatür: Halkla ilişkiler alanında diyalojik iletişim ile ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında kavramsal olanlar (Özoran, 2017), işletmelerin web sayfalarına yönelik olanlar (Aslan, 2017; Eray ve Aslan, 2016; Gordon ve Berhow, 2009; Özdemir ve Yamanoglu, 2010) ve yine işletmelerin sosyal medya uygulamalarına yönelik olanlar (Bortree ve Seltzer, 2009; Rybalko ve Seltzer, 2010; Türkal ve Güllüpunar, 2017; Yağmur, 2013) bulunmaktadır. Twitter, işletmelerin paydaşlarıyla diyalojik iletişim kurmaları ve ilişkilerini geliştirmelerini sağlayan mükemmel bir iletişim ortamı olarak kabul edildiği (Kwon ve Sung, 2011; Rybalko ve Seltzer, 2010) için literatürdeki pek çok çalışma gibi bu çalışmanın uygulama ortamı olarak Twitter belirlenmiştir.

Örnekleme: Örnekleme, İstanbul Sanayi Odasının belirlediği ISO 500 listesinde yer alan işletmeler oluşturmaktadır. Listede yer alan 500 işletme içinden 100 işletme, sistematik örnekleme ile seçilmiştir. İkinci aşamada, 100 işletmenin tamamının Twitter hesaplarına ulaşılmış ve hesaplar incelenmiştir. Hesabında en az 20 mesaj olan (aktif kullanım) ve son bir ay içinde en az bir mesajı bulunan (güncellik) işletmeler belirlenmiştir. Bunun sonucunda 77 işletmenin Twitter hesabı değerlendirilmeye alınmıştır.

Yöntem: Çalışmada, belirlenen 77 işletmenin her birine ait Twitter hesabındaki son 10 mesaj alınmış. Mesajlar, 2018 yılının aralık ayında yayınlananlar arasından seçilmiştir. Toplamda 770 mesaj, içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizinde, Kent ve Taylor (1998) tarafından geliştirilen ve çeşitli araştırmacıların (McAllister, 2012; Rybalko ve Seltzer, 2010; Waters ve Jamal, 2011) kullandığı bir kodlama şemasından yararlanılmıştır. Kent ve Taylor (1998), bir web sayfası değerlendirmek üzere 4 başlıktan (*Bilginin yararlılığı, tekrar ziyaretlerin korunması, tekrar ziyaretlerin sağlanması ve diyalog döngüsü*) oluşan kodlama şemasını geliştirmiştir. Ancak bunlardan *Arayüz kolaylığı* maddesi, Rybalko ve Seltzer (2010)'de olduğu gibi Twitter'a uygun olmadığı için alınmamıştır. Çalışmanın araştırma sorularına yanıt bulmak amacıyla

Twitter profilleri, mesajların diyalog ilkeleri, mesajların diyalojik özellikleri ve hedef kitleler olarak dört inceleme yapılmıştır. Bu incelemelerde Rybalko ve Seltzer (2010)'den yararlanılmış ancak bazı değişiklikler yapılmıştır.

Sınırlılıklar: Çalışmanın birtakım sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle çalışmanın örneklemini, İstanbul Sanayi Odasının İSO 500 listesinde yer alan 100 işletme oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmada sadece işletmelerin Twitter hesaplarında bulunan mesajları incelenmiş ve değerlendirmeler bu mesajlara göre yapılmıştır.

Bulgular

Çalışmada elde edilen veriler, araştırma soruları bağlamında ele alınmıştır. Bu kapsamda araştırma sorularına (AS) yönelik elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir.

AS.1: Profillerin diyalog özellikleri

Twitter'da bulunan *profil*, bireylerin ya da işletmelerin kendilerini tanıttıkları, kendileri hakkında kısa da olsa bilgi verdikleri kısımdır. Bu kısım, diyolojik özellik taşıması nedeniyle değerlendirmeye alınmıştır. İşletmelerin profilleri, 7 başlıkta (Web sayfasına bağlantı, işletmenin kısa açıklaması, işletme sloganı, işletme yeri, doğrudan mesaj, diğer bağlantılar ve diğer diller) değerlendirilmiştir. 77 işletme profili içinde 3 işletme profilinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 74 profil incelendiğinde, bu profillerde *web sayfasına bağlantı* (n=72), *işletmenin kısa açıklaması* (n=24), *işletme sloganı* (n=16), *işletme yeri bilgisi* (n=34), *doğrudan mesaj* (n=33), *diğer bağlantılar* (n=7) ve *diğer diller* (n=5) ve bulunmaktadır.

AS.2: Mesajların diyalog özellikleri

İkinci araştırma sorusu kapsamında işletmelerin Twitter hesaplarında paylaştıkları mesajlar değerlendirilmiştir. Değerlendirmede toplam 770 mesaj içeriği incelenmiş, mesajların diyalog özellikleri 6 başlıkta (İşletme hakkında önemli bilgi, bir soru ile diyalogu teşvik etme, önemli gün kutlama, işletme hakkında çıkan haberler, sektörel haberler ve belirli bir kişiye cevap verme) belirlenmeye çalışılmıştır. Mesajlarda en çok görülen içerik *işletme hakkında önemli bilgi* (n=347) olmuştur. İkinci sırada, *bir soru ile diyalogu teşvik etme* (n=154) yer almaktadır. Sonrasında *önemli gün kutlama* (n=137), *işletme hakkında çıkan haberler* (n=108) ve *sektörel haberler* (n=24) gelmektedir. *Belirli bir kişiye cevap verme* (n=0) ile ilgili içeriğe rastlanmamıştır.

AS.3: Mesajların diyalog ilkeleri

Üçüncü araştırma sorusu, mesajların diyalog ilkelerini ortaya koymaya ve mevcut ilkeleri belirlemeye yöneliktir. Bu doğrultuda mesajlar, 4 başlıkla (*Bilginin yararlılığı, tekrar ziyaretlerin korunması, tekrar ziyaretlerin sağlanması ve diyalog döngüsü*) değerlendirilmiştir.

a. Bilginin yararlılığı

Bilginin yararlılığı, medya, yatırımcı ve müşteri olarak üç kısımdan oluşmaktadır. Bu üç başlık altında paylaşılan bağlantılar (link) ele alınmıştır. *Müşteri*, işletmenin web sayfasında yer alan kariyer sayfasına veya ana sayfaya bağlantı, kurumsal sosyal ağ sitelerine bağlantı, kurumsal bloga bağlantı ve işletmenin telefon numarasına bağlantıları içermektedir. *Medya*, haber

bültenleri, medya odası, konuşmalar, politikalar, video ve ses ile endüstri haberlerine bağlantıları içermektedir. *Yatırımcı* ise yıllık raporlara bağlantılar ile işletmelerin web sitesinde bulunan yatırımcı ilişkileri sayfasına bağlantıları içermektedir. Ayrıca bu kısımda Twitter ortamında sıkça kullanılan etiket (hashtag), bir bağlantı olarak kabul edilmiş ve tüm etiketler değerlendirmeye alınmıştır. Bilginin yararlılığı kapsamında en çok görülen içerik, *müşteri* (n=475) olmuştur. Sonra *medya* (n=83) ve *yatırımcı* (n=1) gelmektedir.

b. Tekrar ziyaretlerin korunması

Tekrar ziyaretlerin korunması, güncellik ve bağlantı olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Bir işletmenin hesabında bulunan son mesaj, 24 saat içinde atıldıysa bu hesap güncel kabul edilmiştir. Bu kapsamda hesapların büyük kısmının *güncel* (n=55) olduğu görülmektedir. Bağlantı ise bilginin yararlılığı maddesi dışında kalan ve bu maddeyi destekleyecek biçimde işletme ürünlerinin veya hizmetlerinin açıklamasını içeren bir sayfaya bağlantı, bunları anlatan video paylaşımı, vb. şekilde verilen bağlantılar bu başlık altında değerlendirilmiştir. Tüm mesajlar içinde paylaşılan çeşitli *bağlantılar* (n=27) bulunmaktadır.

c. Tekrar ziyaretlerin sağlanması

Tekrar ziyaretlerin sağlanması ise işletme hakkında bilgi, işletme hakkında ek bilgi, işletme ile ilgili gelişmeler, işletme hakkında medyada çıkan haberler ve işletme hakkında sorulan sorular olmak üzere beş başlıkla değerlendirilmiş ve bu başlıklarla ilgili bağlantılar tespit edilmiştir. En sık karşılaşılan başlık, *işletme hakkında bilgi* (n=323) olmuştur. Sonrasında *işletme hakkında ek bilgi* (n=276), *işletmede yaşanan gelişmeler* (n=21) ve *işletme hakkında medyada çıkan haberler* (n=18) gelmektedir. Ancak *işletme hakkında sorulan sorular* (n=0) ile ilgili bağlantı bulunmamaktadır.

d. Diyalog döngüsü

Diyalog döngüsü, temel olarak bir işletmenin diyalojik iletişimi teşvik etmek üzere bir soru sorması ya da bir kullanıcının gönderdiği bir soruya veya yoruma doğrudan cevap vermesi olarak düşünülmüştür. Ayrıca Twitter'ın *beğen*, *retweet* ve *yorum* özellikleri, işletme ile hedef kitlesi arasında etkileşim oluşturduğu için bir diyalog fırsatı olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda mesajlar içinde *beğeni sayısı* (n=681) oldukça fazladır, ikinci sırada *retweet* (n=471), mesajlara yapılan *yorum* (n=199) ise son sırada gelmektedir.

AS.4: Hedef kitle

Hedef kitleyi tespit edebilmek için çalışan, takipçi ve genel kitle şeklinde üç tür kitle belirlenmiştir. Yapılan incelemede mesajların büyük bir kısmının *genel kitle* (n=743), *takipçi* (n=14) ve *çalışan* (n=12) şeklinde olduğu tespit edilmiştir.

Tartışma

Literatüre göre çeşitli işletmeler (kurumlar, kuruluşlar, STK'lar, vb.), web sitelerini (Aslan, 2017; Gordon ve Berhow, 2009; Özdemir ve Yamanoğlu, 2010) ve sosyal ağları (Bortree ve Seltzer, 2009; Rybalko ve Seltzer, 2010; Türkal ve Güllüpunar, 2017) diyalojik iletişim amacıyla kullanmamaktadır. Bu ortamlar genellikle işletmelerin yapmış olduğu faaliyetleri duyurmak,

örgütsel haberleri ve güncel gelişmeleri paylaşmak için kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu ortamların diyalojik iletişim potansiyelinden yararlanılmamaktadır. Twitter'ın diyalojik iletişim kurmak için uygun bir ortam sunduğu bilinmektedir. Ancak İSO 500 işletmeleri Twitter'ı diyalojik iletişimden ziyade yukarıda belirtilen şekillerde kullandığı görülmektedir.

Kurumsal profil, kurumsal iletişim stratejisinin gelişimi için bir arka plan görevi görmektedir. Gerçek başlangıç noktası olarak kurumun vizyonu, misyonu, kültürü, kurumsal politikaları ve stratejileri hakkında eksiksiz bir bilgi ve anlayıştır (Steyn, 2000, s.14). Çalışmada, işletmelerin profilleri, kitlelerin işletmelere ulaşması ve erişmesi için bir imkan olarak düşünülmüştür. İşletmelerin büyük kısmı, resmi web sayfalarına bağlantı vermekte, Twitter ortamını örgütün web sayfası ile desteklemektedir. İşletmenin kısa açıklaması ve işletme sloganı, işletmenin kendini tanıtmaya için bir fırsat niteliğindedir. Ancak işletmelerin neredeyse üçte biri bu imkandan yararlanmaktadır. Öte yandan işletme yeri bilgisi, iletişim noktalarından birisidir. Elde edilen sonuçlarda yabancı nitelikteki işletmelerin işletme yeri olarak Türkiye'yi seçtikleri, yerli işletmelerin ise buldukları ili yazdıkları görülmüştür. Doğrudan mesaj, müşteri ile iletişim için kullanılabilir alandır. İşletmelerin, takipçilerine doğrudan mesaj imkanı vermesi, diyalojik iletişimin önemli bir unsuru olarak düşünülmüştür. Sonuçlar, işletmelerin ancak yarısına yakınının böyle bir imkan sunduğunu göstermektedir. Diğer bağlantılar ile müşteriler, işletmenin diğer sosyal medya ortamlarına yönlendirilmektedir. Çok sayıda olmasa da bu şekilde paylaşım yapan işletmeler bulunmakta ve özellikle Facebook ile Instagram hesaplarına bağlantılar verilmektedir. Profil değerlendirmesinin son maddesi, Türkçe dışında kullanılan dillere yöneliktir. Bu kapsamda sadece beş işletmenin profilinde yer alan açıklamaların İngilizce verildiği görülmüştür. Bununla işletmelerin yabancı müşterilere hitap etmek istediği düşünülebilir.

İkinci araştırma sorusu ile mesaj içerikleri değerlendirilmiştir. Zira iletişim sürecinin en önemli unsurlarından birisi, paydaşlara gönderilecek mesajların içerikleridir. En sık kullanılan bilgi yayma stratejileri, kurumsal haberleri ve duyuruları iletmek, ürün ya da hizmet bilgilerini dağıtmaktır (Shin, Pang ve Kim, 2015, s.202). Elde edilen verilere göre en fazla paylaşılan içerik, işletme hakkındaki önemli bilgiler olmuştur. Diyalog oluşturmaya yönelik içerik, 40 işletmenin 154 mesajı ile ikinci sırada gelmektedir. Diyalogik iletişim açısından bu sonuç, hem işletme sayısı hem de mesaj sayısı açısından yeterli değildir. Diğer bir içerik ise önemli gün ve haftaların kutlanmasıdır. Yurt dışında yapılan çalışmalarda pek rastlanmayan bu tür mesaj içeriği, işletmelerin büyük kısmında görülmektedir. Ayrıca işletmelerin kendileri hakkında yapılan haberler ile sektörel haberleri paylaştıkları görülmüştür. Çalışmanın konusunu oluşturan, Twitter'ın buna imkan sağladığı ve diyalojik iletişim özelliklerinden biri olan, belirli bir kişiye cevap verme şeklinde değerlendirilebilecek bir içeriğe rastlanmamıştır. Mesajların diyalojik özelliklerinin değerlendirildiği ikinci sorudan elde edilen verilere göre işletmelerin Twitter'ı ağırlıklı olarak kurumsal haberleri aktarmak için kullandıkları söylenebilir. Bu sonuç, alan yazındaki çalışmalar (Linvill, McGee ve Hicks, 2012) ile benzerlik göstermektedir.

Üçüncü araştırma sorusu, mesajların diyalog ilkelerinin değerlendirilmesidir. Değerlendirme, dört başlıkta yapılmıştır. Bu başlıklardan ilki, *bilginin yararlılığıdır*. Bu başlıkta elde edilen

veriler, ikinci soruda elde edilen veriler ile paralellik göstermektedir. Müşteriye yönelik kurumsal haber bağlantılarının veya etiketlerin (hashtag) yoğun biçimde kullanıldığı görülmüştür. *Tekrar ziyaretlerin korunması* maddesine göre işletme hesaplarının büyük kısmı günceldir diğer bir deyişle çeşitli içerikteki paylaşımlarla hesaplar yenilenmektedir. Öte yandan sadece 9 işletmenin 27 mesajında işletmeye ait diğer sosyal medya ortamlarına (Facebook, Instagram, Youtube, vb.) bağlantılar verdiği görülmüştür. *Tekrar ziyaretlerin sağlanması*, işletmelerin yoğun olarak içerik ürettikleri ve paylaştıkları bir başlıktır. Bunun nedeni, bu başlığın özellikle işletmeyi tanıtıcı ve işletmeye yönelik bağlantıları içermesidir. Buraya kadar elde edilen verilere göre, mesaj içerikleri ve paylaşılan bağlantılar ile işletmelerin tam anlamıyla diyalogik iletişimi gerçekleştiremedikleri söylenebilir.

Üçüncü araştırma sorusunun son maddesi, diyalog döngüsüne yöneliktir. Diyalog döngüsü kapsamında beğeni ve retweet yüksek sayıda iken diyalogik iletişim özelliğini en çok yansıtan yorum sayısı diğerlerine göre daha düşüktür. Yorum yapılan mesajlar incelendiğinde yapılan yorumlara (sorular, şikayetler, vb.) cevap veren 11 işletme olduğu tespit edilmiştir. Cevapların özellikle olumsuz yorumlara verildiği görülmektedir. Verilen yanıtlar, çalışma konusunu ilgilendirdiği için aynen alınmış ancak işletme isimleri gizli tutulmuştur. Yorumlar aşağıdadır:

İşletme 1.

- Merhaba, ürünlerimizle ilgili geri dönüşleriniz bizim için çok değerli. Yardımcı olabilmemiz için size ulaşabileceğimiz bir telefon numarasını bize DM ile iletebilir misiniz?
- Merhaba, iletişim bilgilerinizi bize DM yoluyla iletebilerseniz, konuyu hemen yetkili birimlerimize aktarıp size yardımcı olmak isteriz.
- Merhaba Burhan Bey, süreç ile ilgili yorumunuzu hızlıca takip edilmesi için yeniden müşteri temsilcilerimize ilettik. Her türlü soru ve destek talebiniz için bize 7 gün 24 saat 4440* no'lu telefonumuzdan ulaşabilirsiniz.

İşletme 2.

- Merhaba Hasan Bey, konuyla ilgili sizi bilgilendirebilmek için iletişim numaranızı direkt mesaj yoluyla paylaşabilir misiniz? Teşekkür ederiz.
- Merhaba, size memnuniyetle yardımcı olmak isteriz. İletişim bilgilerinizi direkt mesaj yoluyla bizimle paylaşabilir misiniz? Teşekkürler.

İşletme 3.

- Merhaba, Sorun yaşadığınız konuyla ilgili detaylı bilgiyi iletişim bilgilerinizle birlikte özel mesaj yoluyla bizimle paylaşabilirsiniz, size daha detaylı yardımcı olabiliriz.
- Merhaba, Sorun yaşadığınız konuyla ilgili bilgiyi bizimle paylaşabilirsiniz, size daha detaylı yardımcı olabiliriz.

İşletme 4.

- Merhaba, konuyla ilgili yardımcı olabilmemiz için iletişim bilgilerinizi mesaj olarak paylaşmanızı rica ederiz. Teşekkürler.

- Merhaba @tusecim, arkadaşlarımız yoldalar şu an. İletişim bilgilerinizi DM yoluyla bize iletirseniz geçerken size de bir uğrayacaklar. Nasıl yapsak?
- Merhaba, belirtmiş olduğunuz konu ile ilgili size yardımcı olabilecek en yetkili birim Müşteri İletişim Merkezi'mizdir. Müşteri İletişim Merkezimize, 0850* numaralı telefondan ulaşabilirsiniz. Teşekkürler.

İşletme 5.

- Merhaba, Öncelikle yaşadığınız problem için çok üzgün olduğumuzu ifade etmek isteriz. Bizimle DM'den iletişim bilgilerinizi paylaşırsanız hızlıca yardımcı olmak isteriz. Teşekkürler.

İşletme 6.

- Merhaba, iletişim bilgilerinizi bizimle paylaşır mısınız?
- Merhaba, ilginize teşekkür ederiz. İletişim bilgilerinizi bizimle paylaşır mısınız?
- Merhaba, konu hakkında sizi bilgilendirmemiz için iletişim bilgilerinizi bizimle paylaşır mısınız?
- Türk Gıda Kodeksi Beslenme ve Sağlık Beyanları Yönetmeliği'ne aşağıdaki linkten ulaşabilirsiniz.

İşletme 7.

- Merhaba, konuyla ilgili size yardımcı olabilmemiz için iletişim bilgilerinizi mesaj yoluyla paylaşmanızı rica ederiz.
- Merhaba, web sitemizi yeniliyoruz, kısa süreli hata almış olabilirsiniz. Konuyu yetkililerimize iletiyoruz. İlginiz için teşekkür ederiz.
- Merhaba, müşteri temsilcimizin en kısa zamanda sizinle iletişime geçebilmesi için iletişim bilgilerinizi mesaj yoluyla paylaşmanızı rica ediyoruz.

İşletme 8.

- Merhaba Serkan Bey, sizi bilgilendirebilmemiz için iletişim bilgilerinizi ve bulunduğunuz il-ilçeyi bizimle özel mesaj yoluyla paylaşabilir misiniz?
- Merhaba Cemil Bey, satış fiyatımızı belirleyen en önemli faktör üretim maliyetimiz. Türk Standartlarına uygun olarak ürettiğimiz akülerimizin kalitesinin devamlılığı için üretim tesisimizde en son teknolojilere yatırımlar yapılıyor.
- Siz değerli müşterilerimizin en uygun fiyata akü satın alabilmesi için maliyetlerimiz sürekli inceleniyor ve gerekli optimizasyonlar yapılıyor.
- Tüketici ve rekabet kanunları gereği perakende satış fiyatına müdahale edememekle birlikte, en uygun fiyat akü satın alabilmeniz için maliyetlerimizin düşürülmesi ile ilgili çalışmalarımız devam edecektir. İlginize teşekkür ederiz.

İşletme 9.

- Merhaba, iletişim bilgilerinizi direkt mesaj olarak bizimle paylaşabilirseniz size en kısa sürede yardımcı olmak isteriz.
- Merhaba, konuyla ilgili * adresine mail atabilirsiniz. Sevgiler.

İşletme 10.

- Osman Bey Merhaba, konuyla ilgili sizinle görüşebilmek için özel mesaj yolu ile iletişim bilgilerinizi iletmenizi rica ederiz.
- Merhaba, 29 yıllık tecrübelerimiz ve siz değerli tüketicilerimizin bildirimleri doğrultusunda sürekli gelişmeyi hedefliyoruz. Öneriniz pazarlama ekibimize iletilmiştir. Ürünlerimize her zaman güven duyacağınız düşüncesiyle bizlere ulaştığınız için teşekkür ederiz.

İşletme 11.

- Merhaba Ömer Bey, konu hakkında gerekli kontrollerin sağlanabilmesi için iletişim bilgilerinizi DM yoluyla paylaşabilir misiniz? İyi günler dileriz. * DM yanıt istiyorsunuz sorunu çözmek için yanıt veriyoruz cevap vermiyorsunuz.
- Merhaba, konu ile ilgili Canlı Destek hattımızdan detaylı bilgi alabilirsiniz. Canlı Destek hattımıza ulaşmak için ilgili bağlantıyı (*) ziyaret etmenizi rica ederiz.
- Merhaba İbrahim Bey, tarafınıza DM yoluyla dönüş sağladık. Gelen kutunuzu kontrol etmenizi rica ederiz.
- Mehmet Bey, sizinle Facebook aracılığıyla iletişime geçildiğini görmekteyiz. Bize ulaştığınız için teşekkür ederiz

İşletmelerin Twitter'ı kurumsal bilgileri yaymak için kullanma oranları, diyalojik iletişim için kullanma oranından daha fazla olduğu görülmektedir. Bir kurum, diyalogun gerçekleşebileceği bir ortam oluşturabilir ancak bunun başarısı, kurumun benimsediği felsefeye ve böyle bir ortamı oluşturmak için uygun kaynakları sağlamasına bağlıdır (Theunissen ve Noordin, 2012, s.11). Benzer bir çalışmada (Shin, Pang ve Kim, 2015), işletmelerin yarısından fazlası Twitter'daki müşteri yorumlarına veya sorularına yanıt vermesine rağmen, kişisel etkileşimlerin derecesi düşük çıkmıştır. Bu çalışmada ise incelenen 77 işletme arasından ancak 11 işletme cevap vermiş ve kişisel etkileşim yukarıda verilen şekilde gerçekleşmiştir.

Son araştırma sorusu, hedef kitlelerin belirlenmesine yöneliktir. Cornelissen (2014), hedef kitleyi bir işletmenin iletişim mesajlarıyla ulaşmak istediği önemli gruplar veya bireyler olarak tanımlamıştır. Elde edilen sonuçlar, mesajlarda çoğunlukla belirli bir hedef kitle bulunmadığı ve mesajların genel izleyici kitlesine yönelik olduğunu göstermektedir. Bu sonuç (Linville, McGee ve Hicks, 2012) ile benzerlik göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, işletmelerin çevrimiçi ilişki kurma ve diyalojik iletişim uygulamalarını belirlemek üzere Twitter kullanımları incelenmiş, ülkemizin önde gelen işletmelerinin iletişim ve ilişki kurma hedeflerine ulaşmak için Twitter'ı nasıl kullandıklarına yönelik bilgiler sunulmuştur. Kent ve Taylor (2002)'in diyalojik halkla ilişkiler teorisi, işletmelerin paydaşları ile iletişimlerini başarılı bir şekilde gerçekleştirmeleri ve sürdürmeleri için bir temel sağlamaktadır. Öte yandan sosyal medya, paydaşlarla etkileşimde bulunma, onlara doğrudan cevap verme ve onlarla ilişki kurma gibi durumlar için uygun bir araç olduğu düşünülmektedir ancak bu çalışmanın sonuçları, sosyal medyanın ve özellikle Twitter'ın paydaş katılımından ziyade kurumsal bilginin

yayımları ve iki yönlü iletişimden daha çok tek yönlü iletişim için kullanıldığını göstermektedir. Diğer bir ifade ile işletmeler diyalojik iletişimlerini yürütmek için sosyal medyayı başarılı bir şekilde kullanamamaktadır (Rybalko ve Seltzer, 2010). Öyleyse ya sosyal medya ortamı düşünüldüğü gibi diyalojik iletişim için uygun değildir ve sosyal medyanın gerçek dünyada etkili bir iletişim aracı olması/kabulü sorgulanmalıdır (Taylor ve Kent, 2010) ya da işletmeler, bu ortamları nasıl kullanacağını bilememektedir. Dolayısıyla daha fazla araştırma, bu durumun nedenlerini ve Twitter gibi sosyal medya araçlarının ileride diyalojik iletişim için kullanılıp kullanılmayacağını ele almalıdır.

Kaynakça

- Abitbol, A. and Lee, S. Y. (2017). Messages on CSR-Dedicated Facebook Pages: What Works and What Doesn't. *Public Relations Review*, 43(4), 796-808. doi: 10.1016/j.pubrev.2017.05.002
- Argenti, P. A. (2006). How Technology Has Influenced the Field of Corporate Communication. *Journal of Business and Technical Communication*, 20(3), 357-370.
- Aslan, A. (2017). Web Sitelerinin Birer Diyalojik İletişim Aracı Olarak Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme: Türkiye'deki Büyükşehir Belediyeleri Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(15), 2425-2436.
- Bortree, D. S. and Seltzer, T. (2009). Dialogic Strategies and Outcomes: An Analysis of Environmental Advocacy Groups' Facebook Profiles. *Public Relations Review*, 35(3), 317-319. doi: 10.1016/j.pubrev.2009.05.002
- Botan, C. (1997). Ethics in Strategic Communication Campaigns: The Case for A New Approach to Public Relations. *Journal of Business Communication*, 34(2), 188-202.
- Capozzi, L. and Zipfel, L. C (2012). The Conversation Age: The Opportunity for Public Relations, *Corporate Communications: An International Journal*, 17(3), 336-349. doi: 10.1108/13563281211253566
- Christensen, L. T., Morsing, M. and Cheney, G. (2008). *Corporate Communications: Convention, Complexity and Critique*. London: Sage.
- Coombs, W. T. and Holladay, S. (2010). *PR Strategy and Application: Managing Influence*. New Jersey: Wiley-Blackwell.

- Cornelissen, J. (2014). *Corporate Communication: A Guide to Theory and Practice*. London: Sage.
- Cutlip, S. M., Center, A. H. and Broom, G. M. (1985). *Effective Public Relations*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Eray, T. ve Aslan, A. (2016). Türkiye’de Siyasal Partilerin Web Sayfalarının Diyalojik İletişim Açısından İncelenmesi, *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(1), 112-121.
- Gordon, J. and Berhow, S. (2009). University Websites and Dialogic Features for Building Relationships with Potential Students, *Public Relations Review*, 35, 150-152. doi:10.1016/j.pubrev.2008.11.003
- Gutiérrez-García, E., Recalde, M. and Piñera-Camacho, A. (2015). Reinventing The Wheel? A comparative Overview of The Concept of Dialogue, *Public Relations Review*, 41(5), 744-753. doi: 10.1016/j.pubrev.2015.06.006
- Kent, M. L. and Taylor, M. (1998). Building Dialogic Relationships Through The World Wide Web, *Public Relations Review*, 24(3), 321-324.
- Kent, M. L. and Taylor, M. (2002). Toward A Dialogic Theory of Public Relations, *Public Relations Review*, 28(1), 21-37. doi: 10.1016/S0363-8111(02)00108-X
- Kwon, E. S. and Sung, Y. J. (2011). Follow Me! Global marketers’ Twitter Use, *Journal of Interactive Advertising*, 12, 4-16. doi: 10.1080/15252019.2011.10722187
- Linville, D. L., McGee, S. E. and Hicks, L. K. (2012). Colleges’ and Universities’ Use of Twitter: A Content Analysis, *Public Relations Review*, 38(4), 636-638. doi: 10.1016/j.pubrev.2012.05.010
- McAllister, S. M. (2012). How The World’s Top Universities Provide Dialogic Forums for Marginalized Voices, *Public Relations Review*, 38(2), 319-327. doi: 10.1016/j.pubrev.2011.12.010

- Özdemir, B. P. ve Yamanoglu, M. A. (2010). Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları Web Sitelerinin Diyalojik İletişim Kapasiteleri Üzerine Bir İnceleme, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 3-36.
- Özoran, B. A. (2017). Bir Halkla İlişkiler Ütopyası: Diyalojik Halkla İlişkiler, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 53, 1-30.
- Pollach, I. (2005). Corporate Self-presentation on the WWW: Strategies for Enhancing Usability, Credibility and Utility, *Corporate Communications: An International Journal*, 10(4), 285-301. doi: 10.1108/13563280510630098
- Rybalko, S. and Seltzer, T. (2010). Dialogic Communication In 140 Characters or Less: How Fortune 500 Companies Engage Stakeholders Using Twitter, *Public Relations Review*, 36, 336-341. doi: 10.1016/j.pubrev.2010.08.004
- Shin, W., Pang, A. and Kim, H. J. (2015). Building Relationships Through Integrated Online Media: Global Organizations' Use of Brand Web Sites, Facebook, and Twitter, *Journal of Business and Technical Communication*, 29(2), 184-220. doi: 10.1177/1050651914560569
- Stephens, K. K. and Malone, P. C. (2009). If the Organizations Won't Give Us Information...: The Use of Multiple New Media for Crisis Technical Translation and Dialogue, *Journal of Public Relations Research*, 21(2), 229-239. doi: 10.1080/10627260802557605
- Steyn, B. (2000). Model for Developing Corporate Communication Strategy, *Communicare: Journal for Communication Sciences in Southern Africa*, 19(2), 1-33.
- Swani, K., Milne, G. R., Cromer, C. and Brown, B. P. (2013). Fortune 500 Companies' Use of Twitter Communications: A Comparison Between Product and Service Tweets. *International Journal of Integrated Marketing Communications*, 5(2), 47-56.
- Theunissen, P. and Noordin, W. N. W. (2012). Revisiting The Concept Dialogue in Public Relations, *Public Relations Review*, 38(1), 5-13. doi: 10.1016/j.pubrev.2011.09.006
- Türkal, İ. ve Güllüpunar, H. (2017). Diyalojsal Halkla İlişkiler Bağlamında Sosyal Medya Kullanımı: Türkiye'de İlk 100'de Yer Alan Şirketler Üzerine Bir İnceleme, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(2), 591-618.

Waters, R. D. and Jamal, J. Y. (2011). Tweet, Tweet, Tweet: A Content Analysis of Nonprofit Organizations' Twitter Updates, *Public Relations Review*, 37(3), 321-324. doi: 10.1016/j.pubrev.2011.03.002

Waters, R. D. and Lemanski, J. L. (2011). Revisiting Strategic Communication's Past to Understand the Present, *Corporate Communications: An International Journal*, 16, 150-169. doi: 10.1108/13563281111141679

Yağmurlu, A. (2013). Diyalojik İletişim Çerçevesinden Ankara Büyükşehir Belediyesi Sosyal Medya Uygulamaları, *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 8(1), 95-115.

Yöneticinin Hazine Dairesi: İtibar Yönetimi
Selim-Nâmeler Ekseninde İtibar Yönetimine Bakış

Manager's Treasury: Reputation Management
Reputation Management in the Axis of Selim-Nâme

Prof.Dr. Şahin Karasar¹ - Dr. Öğr. Üyesi Meltem Çiçek²

Başvuru Tarihi: 07.01.2019

Kabul Tarihi: 13.09.2019

Öz

Halkla İlişkiler faaliyetlerinin bel kemiği olan itibar yönetimi, “güven” üzerine tesis ettiği saygınlık sayesinde marka değerini arttıran unsurların başında gelmektedir. İtibar yönetimi çatısı altında şekillenen bu çalışma, edebiyat eseri aracılığıyla Osmanlı Döneminde Halkla İlişkilerin varlığına dikkat çekmeyi ve Selim-Nâme türünde yazılan eserlerin bir Halkla İlişkiler aracı olarak da değerlendirilebileceğini ortaya koymayı amaçlar. Edebiyat eseriyle, tarihi olaylar hakkında bilgi vermek, itibarı yönetmek için sıklıkla tercih edilen bir yoldur. Yöneticilerin icraatlarının paylaşıldığı; Orhun Yazıtları ve bunun gibi birçok eserde bu izler görülür. Çalışmada; bu noktadan hareketle Yavuz Sultan Selim döneminde yazılan Selim-Nâme’ler, Sultan Selim’in yönetim becerileri ekseninde itibar yönetimi bağlamında yorumlanmıştır. Örnekleme yer alan Selim-Nâmede; I.Selim’in şehzadelik günleri, yöneticilik özellikleri, tahta çıkışı, savaşları ve zaferleri ayrıntılı olarak anlatılarak kamuoyu, dönem hakkında bilgilendirilmiş; olayların neden ve sonuç ilişkileri ortaya konulmuştur. Tüm bunlar, Selim-Nâmeler’in itibar yönetimi ekseninde adı konulmamış bir Halkla İlişkiler çalışması gerçekleştirdiğini düşündürmektedir. Çalışmada; Celal-zâde Mustafa tarafından kaleme alınan Selim-Nâme incelenerek eser, Machiavelli’nin Prens eserinde yer alan yöneticilik özellikleri noktasında betimleme yöntemiyle yorumlanmıştır. Disiplinler arası bir yaklaşımla Selim-Nâme’ler üzerine daha önce benzer bir çalışma yapılmadığından araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İtibar yönetimi, Halkla İlişkiler, Yavuz Sultan Selim, Selim-Nâme

¹ Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi, sahinkarasar@maltepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5381-5383

² Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi, meltemcicek@maltepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1072-7820

Abstract

Reputation management, which is the backbone of the activities of Public Relations, is one of the factors that increase the brand value by the prestige built on trust. This study, which is shaped under the name of reputation management, aims to draw attention to the existence of public relations in the Ottoman period through the literature and to reveal that the works written in the form of Selim-Nâme can also be evaluated as a public relations tool. Giving information about historical events with literary work is a frequently preferred way of reputation management. These traces are seen in many works such as Orhun Yazıtları where the executives actions are shared. In this study, Selim-Nâme written in the period of Yavuz Sultan Selim was interpreted in the context of reputation management in the direction of Sultan Selim's management skills. In Selim-Nâme which is taken as sample; prince days of Selim I, management features, throne, wars and victories were explained in detail, the public was informed about the period; the cause and effect of the events were revealed. All this suggests that Selim-Nâme carried out an unnamed public relations study. In the study; Selim-Nâme, written by Celal-zâde Mustafa, has been examined and interpreted by the method of depiction of Machiavelli's managerial characteristics in the Prince's work. It is thought that the research will contribute to the literature since there is no similar study on Selim-Nâme with an interdisciplinary approach.

Keywords: Reputation management, Public Relations, Yavuz Sultan Selim, Selim-Nâme

Giriş

Yöneticilerin icraatlarının anlatıldığı edebî eserler, edebiyatımızın ilk yazılı eseri olan Göktürk Kitabelerinden başlayarak günümüze kadar uzanan geniş bir yelpazede, kitle iletişim aracı olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda disiplinler arası cepheden bakıldığında edebiyat, Halkla İlişkiler açısından da ayrı bir önem taşır zira edebiyat eseri aracılığıyla itibar yönetimi gerçekleştirilir. Dolayısıyla bugün olduğu gibi tarihi dönemlerde de yöneticilerin icraatları ve yöneticilik özelliklerine dair bilgilerin kamuoyuyla paylaşıldığı birçok eserde de bu çalışmada ele alınan Selim-Nâme türünde olduğu gibi adı konulmamış bir Halkla İlişkiler çalışması sergilendiği düşünülmektedir.

Osmanlı Döneminin ünlü tarihçilerinden Âşık Paşazâde Tarihi'nde hükümdar için en önemli şeyin reyanın hayır duasını almak olduğunun altını çizer (Erdoğan, 2014). Bu bağlamda da çalışmada ele alınan Selim- Nâme'nin; Yavuz Sultan Selim'in, tahta çıkmadan önceki şehzadelik günlerinden başlayarak saltanat sürecindeki icraatları konusunda stratejik yönetim ve itibar yönetimi literatürüne örnek teşkil edecek nitelikte olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın amacı; Yavuz Sultan Selim'in icraatlarını, itibar yönetimi ekseninde ele almak suretiyle yöneticilik özelliklerine değinmek ve Selim-Nâme türü aracılığıyla Halkla İlişkiler disiplininin bel kemiği olan itibar yönetiminin gerçekleştiğini ortaya koymaktır.

Selim-Nâme adıyla birçok yazar tarafından kaleme alınan eserlerde; Yavuz Sultan Selim'in babası hayattayken tahta çıkan bir padişah olması dolayısıyla babasına isyan eden bir şehzade olarak değil, imparatorluğun devamı için gerekenleri yapan bir şehzade olarak görülmesine önem verildiği görülür. Selim-Nâmeler; I. Selim'in şehzadelik döneminden başlayarak icraatlarının, zaferlerinin ve tahta çıkış sürecindeki gerçeklerin bilinmesinde bir iletişim aracıdır.

Çalışmanın örneklemini, tarih içinde birçok yazar tarafından kaleme alınan diğer Selim-Nâmelerden daha kapsamlı oluşu nedeniyle Celal-zâde Mustafa tarafından yazılan ve I. Selim'in doğumuyla başlayıp ölümüyle biten Mesâir-i Selim Hanî adlı eser oluşturmaktadır. 1494-1567 yılları arasında yaşayan Celalzâde Mustafa'nın eseri, yazarın I.Selim devrinde yaşamış olması ve dönemin olaylarına tanıklık etmesi bakımından önemlidir. Eserde yer alan bilgiler, birinci el kaynak sayılabilecek bir kişi olan Vezir Piri Paşa'dandır. Celalzâde Mustafa Çelebi; eserinde Yavuz döneminde gerçekleşen olayların imkan dahilinde yazıldığını, daha önce hiçbir padişaha nasip olmayan Acem ve Arabistan'ın fethini açık bir şekilde anlattığını, kendisinin Sultan Selim'in ihsanına nail olduğunu, ve nimete şükretmek gerektiğinden samimi bir istekle Yavuz döneminde meydana gelen hadiseleri kaleme aldığını ifade etmiştir. Celalzâde'ye göre padişahın devrinde gerçekleşen tarihi olayların sağlıklı bir şekilde kaleme alınması, bilinmesi ve yayılması gerekmektedir. Yazar; eserinde geçen konuların gerçeğe uygun olduğunu belirterek bazı bölümlerin bizzat işittiklerinden, bazılarının da konuya vakıf kişilerden aktarılanlardan yola çıkılarak yazıldığını belirtir. Kitabın gerçekliğe önem verdiğinin altını çizer ve eserde özel bir titizlik gösterdiğini dile getirir (Uğur ve Çuhadar, 1990, s. IX).

Çalışmada; betimleme yöntemi kullanılarak incelenen Selim-Nâme'de görülen "yönetici" özellikleri, Yavuz Sultan Selim ile aynı dönemde yaşayan Machiavelli'nin kaleme aldığı Prens yapıtında dile getirilen yönetici nitelikleri ortaya konularak incelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde itibar yönetimine dair literatür ve edebiyatın itibar yönetimine etkisi üzerinde durulmuş; Selim-Nâme tür özellikleri ve Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkış sürecine dair bilgi verilmiştir. Ana bölümde Machiavelli'nin Prens eserinden hareketle Celalzâde Mustafa'nın kaleme aldığı eser, itibar yönetimi çerçevesinde betimlenerek değerlendirilmiştir. Disiplinler arası yaklaşımla gerçekleştirilen bu çalışma, tarih veya edebiyat alanlarına yönelik bir araştırma değil; Halkla İlişkileri alanının diğer disiplinlerle bağ kurulmak suretiyle nasıl ele alınacağını ortaya koymayı amaçlayan bir incelemedir. Sultan I.Selim'in icraatlarının ve yöneticilik özelliklerinin kaleme alındığı Selim-Nâme türündeki eserler, yönetime danışmanlık verme özelliğiyle Halkla İlişkiler alanının itibar yönetimi çerçevesinde disiplinler arası açıdan incelenebilir özelliktedir. Selim-Nâme'ler üzerine daha önce benzer bir çalışma yapılmadığından araştırmanın literatüre katkı sağlayacağı ve benzer bakış açısıyla yeni çalışmalara kapı açacağı düşünülmektedir.

Yönetim Becerilerinin Temeli: İtibarı Yönetmek

Sözlük anlamı "saygınlık" (www.tdk.gov.tr) olan ve Formburn tarafından; "*kurumun tüm bileşenleriyle elde ettiği toplam değer*" (Formburn, 1996, s. 37) olarak ifade edilen itibar kavramı,

“güven” üzerine kurulu saygınlık çatısıyla marka değerini arttıran unsurların başında gelmekte ve Halkla İlişkiler faaliyetlerinin temelini oluşturmaktadır. Saygı görme, değerli ve güvenilir olma durumu, saygınlık ve prestij anlamında kullanılan ve Arapça bir kelime olan ve Latince “reputatus” kelimesinden gelen itibar kavramını algı temelli ele alan yaklaşım, itibarın pahalı bir değer olduğunun altını çizer.

İnsanoğlunun; değer verilme, değerli görülme ve takdir edilme arzusu, iyi bir yöneticinin neden önceliği itibarı doğru yönetme konusuna vermesi gerektiğini gösterir. Takdir edilmek suretiyle değer ve itibar kazanmak, kamuoyunun zihninde oluşan algıyla anlamlı hale gelir. Dolayısıyla da algıyı doğru yönetmek, Halkla İlişkiler çalışmanın bel kemiğini oluşturan itibar yönetiminin temel taşıdır. Bu çerçeveden bakıldığında yönetime danışmanlık eden Halkla İlişkiler, yönetim becerilerinin temelinde yatan itibar yönetimine hassasiyet gösterilerek başarılı bir yönetim gerçekleştirilebileceğini göstermektedir.

Yöneticinin; planlama, organizasyon, kumanda, eşgüdüm ve denetleme olmak üzere beş ana unsuru en iyi şekilde yerine getirmesi beklenmektedir (Bülbül, 2004, s.135). Bir amaca ulaşmak için kullanılan taktikler serisi olarak ifade edilen strateji, bir faaliyet planıdır. Bu anlamda da taktik, planlanmış bir faaliyetin nasıl uygulandığını anlatmaktadır (Erdoğan, 2014, s. 207). Yönetim, sosyal bir faaliyettir. İnsanoğlunun topluluklar halinde yaşamasıyla birlikte toplumsal yaşamın gereklerini mümkün kılmak için çeşitli düzenlemelere ve idare sistemine ihtiyaç duyulmuştur. Böylece devlet idaresi oluşmuş ve toplumlarda monarşiden cumhuriyete çeşitli yönetim biçimleri uygulanmış ve yönetim kavramının bir grup faaliyeti yani sosyal bir faaliyet olduğu kabul edilmiştir (Koçel, 2018).

Kadıbeşegil (2013), kurumsal itibarın doğru yönetilmesinin bir yaşam tarzı olduğunun altını çizer. Kurum kültür ve değerlerinin bir yaşam tarzına dönüştürülmesiyle gerçekleşen bu süreç, son derece önem taşımaktadır ve kurumun vizyon ve değerlerine ters düşmeyecek adımlar gerektirir. Dolayısıyla itibar yönetimi, önce kurum içinde başlar. “*Elle tutulamayan, gözle görülemeyen ve paha biçilemeyen değer*” (Kadıbeşegil, 2013, s. 61) olan kurumsal itibar, marka değerini arttır ve iş sonuçlarını da etkiler.

Halkla ilişkiler disiplini, “gerçek” olanı “duyurarak” tanıtır (Bilgin, 2008). İtibarı doğru yöneterek şeffaflık ve dürüstlük ilkesine bağlı kalınmak suretiyle yapılan bilgilendirme, güvenin tesis edilmesin, ve konuya dair olumlu bir bakış açısı gelişmesini sağlar. Bu süreç, Halkla İlişkiler çalışmalarının temelini oluşturur. Çalışmanın ele aldığı konu bakımından edebiyat eserinin kitle iletişim aracı olma işlevi, itibar yönetiminin gerçekleştirilmesinde önemlidir.

İtibar Yönetimi Sürecinde Edebiyatın Yeri

Halkla İlişkilerin temelinde, hedef kitleyi amaçlar doğrultusunda düşündürmek ve eyleme ikna etmek düşüncesi yer alır. İtibarı yönetme sürecinde toplumların, kitle iletişim araçları kullanılarak yönlendirildiği görüşünden hareketle geliştirilen sihirli mermi, hipodermik iğne kuramı da bu bağlamda iletişim çalışmalarının temelini oluşturur. Nedensellik anlayışına dayanan kurama göre gönderici, ileti ve alıcıyı nedensellik ilişkisine dayanarak yalıtır ve mesaj,

alıcının davranışını doğrudan etkiler. Mesaj, adeta enjeksiyonla verilen bir ilaç gibi hızlı ve doğrudan etki yapar (Yaylagül, 2010). Günümüzde kurumlar, gerek kurum içi gerekse kurum dışı iletişimde kuruma ait gazete, dergi, haber mektupları gibi basılı araçlarla hedef kitleye ulaşmaktadır. Kuram, iletilerin sorgulanmadan alınacağı esasına dayanır (Peltekoğlu, 2012). Bu noktada özellikle de “kontrol altında tutulabilirliği yüksek bir araç” olması sebebiyle edebiyat eserinin, önemli bir iletişim aracı olduğu düşünülmektedir.

Türk Edebiyatının ilk yazılı eserleri Göktürk Kitabelerinden başlayarak yazılı eserler aracılığıyla itibarı yönetmek, gelecek nesillerin yöneticilerine tarihten örneklerle yol göstermek, iyi bir devlet adamının nasıl olması gerektiğine dair bilgiler vererek nasihatlerde bulunmak amaçlanmıştır. Bu anlamda ilk örnek sayabileceğimiz Göktürk Kitabelerinde dönemin yöneticileri Bilge Kağan, Kültigin ve Tonyukuk yani hükümdar, prens ve vezir, adlarına dikilen taş kitabeler aracılığıyla kamuoyuna seslenerek kamuoyunu icraatlarıyla ilgili bilgilendirmiştir. Eski Türk devletlerinde başlayan bu gelenek, Osmanlı İmparatorluğu Döneminde de devam etmiştir.

Çalışmanın mercek altına aldığı Selim-Nâme türünde yazılan eserler de tarihte yaşanan olayları anlatmayı, gelecek kuşakları tarihteki icraatlar hakkında bilgilendirmeyi, hükümdarın başarılarını anlatmayı amaçlar. Yüzyılımızın liderlerinin de icraatları hakkında benzer şekilde edebiyat eserinden faydalanmak suretiyle itibarlarını yönettiklerine tanık olunmaktadır. Eserler aracılığıyla lider; hizmetlerinin ülkesi için ne kadar önemli, gerekli ve doğru olduğunu ispatlayarak ortaya koymaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında edebiyat eserinin de kitle iletişim araçları arasında yerini aldığı görülmektedir.

Selim-Nâme Tür Bilgisi

Selim-Nâme, I. Selim ile II. Selim’in hükümdarlık yıllarının anlatıldığı manzum, mensur veya manzum-mensur karışık yazılabilen eserlere verilen türün genel adıdır (Argunşah, 2009). Olayları kısa ve öz olarak anlatan Selim-Nâmeler, tarihi belge niteliği taşımalarının yanı sıra Yavuz Sultan Selim’in hayatı, savaşları, dönemin edebiyatı ve dili, dinî, kültürel, sosyal ve iktisadi yapısı açısından da önem taşımaktadır (Atik, 1999). Yavuz Sultan Selim’in tahta çıkışı ve icraatlarına yönelik kabul, beğeni ve sultana bağlılık yaratmayı amaçlayan selim-nâmeler; nazım, nesir biçiminde veya nazım-nesir karışık olarak yazılmıştır. Eserler; Türkçe, Farsça veya Arapça kaleme alınmıştır. Selim-nâme yazarları, Sultan Selim’in yakın çevresinde sadakatle görev yapan kullarıdır ve kaleme aldıkları eserleri ile sultana karşı bağlılıklarını ortaya koymuşlardır. Selim-Nâme geleneği, II. Selim’in vefatından sonra birkaç eser dışında süreklilik göstermemiştir.

Tablo 1. Ünlü Selim-Nâmelerden Örnekler

Yazar	İçerik
İdris-i Bitlisî	Selimşah-Nâme adlı eser, Farsça yazılmıştır. Yazar, şahit olduğu olayları nakleder. İlk başta Sultan Selim'e övgünün yer aldığı eser, Selim'in vefatına kadar olan süreci anlatır.
Celalzâde Mustafa	Sultan Selim'in Trabzon Valiliği döneminden başlayarak döneminden ölümüne kadar geçen olayları sebepleriyle anlatır.
Şükri-i Bitlisî	Mesnevi tarzında yazılan eserde Sultan Selim döneminde meydana gelen olayların tasvir edildiği 24 adet minyatür de bulunmaktadır (Özbek, 2004).
Cevrî İbrahim Çelebi	4264 beyitten oluşan eser, Sultan Selim'in ölümü, dua bölümü ve telif tarihi (930/1523-24) verilerek bitirilmiştir (Atik, 2012).
Keşfi Mehmet Çelebi	kronolojik olarak Sultan II.Beyazıt'ın son dönemlerinden yola çıkar ve Sultan'ın ölümü, Sultan Selim dönemi ve Sultan Süleyman'ın tahta çıkışını anlatır Eserin ana bölümünü Sultan Selim dönemi oluşturmaktadır. Olaylar, dini bir bakış açısıyla değerlendirilir (Severcan, 1989).

Çalışmanın örnekleminde yer alan Celalzâde Mustafa Çelebi'nin eseri, I.Selim'in babası ve kardeşleriyle arasında geçen olayların sebepleri üzerinde durarak seferleri ve icraatları hakkında bilgi verir (Uğur, 2009). Eserin Türkiye'de ve yurt dışında birçok nüshası bulunmaktadır. Edebiyatımızda Türkçe yazılan Selim-Nâmelerin yazarları; İshak Çelebi, Sücûdi, Keşfi Mehmet Çelebi, Şükri-i Bitlisî, Kemal Paşazâde, Celalzâde Mustafa Çelebi, Hoca Saadettin, Muhyî ve Şîrî'dir (Argunşah, 2009).

Celalzâde Mustafa Selim-Nâme'sinin Machiavelli'nin Prens Adlı Eseri Çerçevesinde İncelenmesi

Bu bölümde; Celal-zâde Mustafa'nın yazdığı Selim-Name, itibar yönetimi aracı olarak ele alınarak incelenmiştir. Araştırmaya kaynaklık eden nüsha, The British Museum'da bulunan nüshadan yola çıkılarak Kültür Bakanlığı Yayınları'ndan basılan, Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar tarafından hazırlanan kitaptır. Analizlerde, 1469-1527 tarihleri arasında yani Yavuz Sultan Selim'in hayatta olduğu yıllarda İtalya'da yaşayan düşünür Machiavelli'nin Prens eserinde yer alan "yönetici" özellikleriyle ilgi kurulmuştur. Machiavelli'nin yönetim becerileri üzerine prens üzerinden yönetici özelliklerini kaleme aldığı eserindeki yönetici profiliyle I.Selim arasında benzerlikler söz konusudur.

Yavuz Sultan Selim döneminde yaşamış dîvan katiplerinden olan, Divanda Reisü'l- Küttab ve Nişancı olarak görev yapan Celalzâde Mustafa Çelebi'nin eseri, genel olarak şekil ve içerik bilgisi verildikten sonra I.Selim'in;

- karakter özellikleri
- tahta çıkışı
- İcraatları
- Yöneticilik niteliklerine vurgu yapılmak suretiyle betimlenerek incelenmiştir.

Şekil ve içerik

Celalzâde Mustafa; Besmele ile başladığı eserin mukaddime, münacaat bölümü ve hikayelerden mürekkep başlangıcından sonra bu eseri kaleme alış sebebini açıklamıştır. Daha önce yazılmış selim-namelerden geniş kapsamlı ve hacimli olan eserin dili ağır ve sanatlıdır. Özellikle II. Beyazıt ve Şehzade Selim arasında geçen Çorlu savaşının aslını izah etmeye çalışan yazar, baba-oğul arasındaki yanlış anlaşılmaya vezirlerin sebep olduğunun altını çizer (Hatunoğlu, 1998). Çalışmanın ele aldığı itibar yönetimi penceresinde bu hususun kamuoyu nezdinde açıklanması, en önemli noktalardan biridir.

Celalzâde Mustafa Çelebi'nin eserinin tam adı; Meâsir-i Selim Hanî-Selim-Nâme'dir. Allah'a hamd edilen ve peygambere salat ile selamın yer aldığı mukaddimedeki hikayeler anlatılmış, ayet ve hadislere yer verilmiştir. Nazım nesir karışık kaleme alınan manzum tarih biçimindeki eserde, beyit nazım birimi kullanıldığı görülür. Dönemin olayları nedenleriyle anlatmakta ve padişahın kararlarının, attığı adımların ne kadar gerekli olduğunu açıklamaktadır. “*Olan hadiseler öyle yazıldı ki akıllı kimse ona neden, niçin demez*” (Uğur ve Çuhadar, 1990, s. 250). Eser, 22 ana bölüm ve hâtimedden oluşur. Bölümlerde işlenen konular ana hatlarıyla aşağıda Tablo 2'de özetlenmiştir:

Tablo 2. Celalzâde Mustafa Selim-Nâmesi'nin Bölümlerinde İşlenen Konular

1.Bölüm	Sultanın güzel huyları ve hoş sıfatları
2.Bölüm	Selim'in tahta çıkmadan önce Trabzon'da bulunduğu dönemdeki icraatları
3.Bölüm	Osmanlı askerinin ve vezirlerin durumu
4.Bölüm	Memleketin düzeni, İslam dininin kurallarının yerleşmesi hususunda hilafetin kural ve kaidelerinin tam işlemesi noktasında alınan tedbirler
5.Bölüm	Süleyman Şah'a sancak talebiyle ilgili olaylar ve Kefe sancağının verilmesiyle Trabzon'dan Kefe'ye geliş
6.Bölüm	Kırım Hanı Mengli Giray Han ile Selim'in diyalogları
7.Bölüm	Tatar topluluğuyla karşılaşma sonrasındaki olaylar, Rumeli'ye geçiş ve Akkirman'a gelinerek II.Beyazıt'ın huzuruna çıkmak için izin istenmesi
8.Bölüm	Sultan Selim'in Rumiline geçmesi sonrasında diğer şehzadelerin hareketleri, çıkan karışıklık, Şeytan Kulunun ayaklanması ve Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa'nın katli, yaşanan kargaşa.
9.Bölüm	Şeytan Kulu fitnesi ve bozgunculuğunu yok etmek amacıyla veziri azam Ali Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi ve isyancılarla yapılan mücadele
10.Bölüm	Sultan Selim'in saraya gelerek babasıyla görüşmesi
11.Bölüm	Kefe'ye gelişi
12.Bölüm	Şehzade Ahmet'in tahta çıkması için İstanbul Maltepe'ye gelmesi ve saraydaki karışıklıklar
13.Bölüm	Şehzade Selim'in saraya 2.kez davet edilerek tahtı devralması
14.Bölüm	Sultan Selim'in Anadolu'ya geçmesi ve kardeşleriyle yaşanan olaylar
15.Bölüm	Sultan Selim'in İran seferine çıkışı, Şah İsmail ile buluşması ve Tebriz'de kazandığı zafer
16.Bölüm	Tebriz zaferinden sonra Kemah kalesine gelişi ve fethi, Türkmen ve Dulkadirli valisi Alâüddevle'nin olayları
17.Bölüm	Diyarbakır ve çevresinin fethi
18.Bölüm	Diyarbakır'ın fethi sonrasında Acem Şahının çıkardığı karışıklığın ortadan kaldırılması için Kara Han ile yapılan savaş ve kazanılan zafer
19.Bölüm	Doğuya yapılan sefer ve Mısır ile çevresinin fethi
20.Bölüm	İkbal ile Anadolu'ya dönülmesi
21.Bölüm	Celâli isyanlarına karşı alınan tedbirler
22.Bölüm	Sultanın vefatı
23.Bölüm	Eserin hâtimesi

Nazım-nesir karışık olarak yazılan eserde Şehzade Selim'in doğumuyla başlayarak ölümüne kadar Sultan Selim'in savaşları, zaferleri, karakter özellikleri ve yöneticilik nitelikleri de anlatılarak olaylar kronolojik olarak verilmiştir.

I. Selim'in Karakteristik Özellikleri

Sultan II. Beyazıt'ın oğullarından Şehzade Selim, 1470 yılında dünyaya gelmiş, Amasya'da eğitim görmüş, dedesi Fatih Sultan Mehmet'in arzusuyla İstanbul'a gelerek bir süre onun yanında kalmış ve daha sonra Trabzon valiliği görevine getirilmiştir (Yücel ve Sevim, 1991). Çok iyi bir eğitim alan, pehlivan yapılı Şehzade Selim, yeniçeri ocağına bağlılığı ile tanınmaktadır. Bu öyle bir bağlılıktır ki kendisini ilk sırada yeniçeri ocağına kaydettirmiştir (Ortaylı, 2011, s. 30). Askeri alandaki başarısının yanı sıra Türkçe ve Farsça'ya son derece hâkim olmasıyla bilinen ve meşhur; “Şirler pençe-i kahrından olurken lertzan / Beni bir gözleri ahuya

zeburn etti felek”(Koçu, 2002, s. 111) dizeleriyle tanınan I.Selim, Dîvan sahibi iyi bir şairdir. Bu dizelerden, Sultanın gücü ve kararlığının yanı sıra gönül ehli olan bir kişi olduğu da anlaşılmaktadır. Yavuz Sultan Selim; belagatıyla etkileyici ve iyi bir hatip olması, güçlü yönetici kişiliğiyle, amacına giden yoldaki engelleri ortadan kaldıran çelik gibi iradesiyle ünlenmiştir (Koçu, 2002).

I. Selim; “... sürur ve mutluluk dairesinin kutbu, cihanı aydınlatan güneş rütbeli, dindar Müslümanların koruyucusu, tahtın sahibi ve şeriat tahtının koruyucusu, memleketler fetheden tacın incisi, hükümdarlık kitabının fihristi, âlemi süsleyen sancakları diken...”(Uğur ve Çuhadar, 1990, s. 249) olarak tanımlanmıştır. Eylemleri ile söylemlerinin tutarlılığına, kahramanlıklarına, kararlı oluşuna dikkat çekilir. Yiğitliği ve gücüyle herkesi dize getiren bir lider profili çizilir. I.Selim’in; güçlü ve etkili bir yönetici olduğu, imparatorluğun ancak böyle bir yöneticinin eline emanet edilebileceği üzerinde durulmuştur.

Güç, “başkalarını etkileyebilme yeteneği” dir (Stoner, 1978, s. 226; Akt. Koçel, 2018, s. 568) ve kişinin gücü, başkalarıyla ilişki kurduğunda anlaşılır. Kendi belirlediği davranışlara başkalarını sevk edebilen, güç alanı geniş olan kişi güçlüdür. Beraberinde sorumluluk da getiren güç, bir fikir ve felsefe sistemine dayanmalıdır (Koçel, 2018). Eserde Sultan’ın karakteristik yönüyle ilgili öne çıkan bazı ifadeler Tablo 3’te örneklendirilmiştir:

Tablo 3. I. Selim’in Karakter Özelliklerine Dair Eserden Örnekler

“Yiğitlik onun fermanının kölesi, üstün zafer kurbanı idi” (s.262).
“Şanı yüce, çok gayretli bir kimse idi. Faziletlerde onun ikincisi yoktu” (s.262).
“Belagat saltanatının sultanı, fesahat tahtının hakanı idi” (s.262).
“Yaratılışı büyük, huyu temiz, yumuşak yüzlü, gül gibi gülerdi” (s.269).
“İyiliğe iyilikle karşılık verir, düşmana sertlik ve felaket gösterirdi” (s.269).
“Kapısı, sultanların sığınağı idir, ulusun ileri gelenleri hep baş eğerdi. Hakkı gözetir, ileri gelenleri korurdu” (s.264).
“Mübarek yaratılışlı, o zaman makamı cennet olan padişah; orada oturanlara arkadaş, Firdevs konağının ulu şahı, temiz yürekli, dünyanın sığınağı, güneş gibi yüksek ve tesirli sultan, mübarek kanatlı himâ (devlet) kuşu, yücelik ve saltanatın doruğu, yüksekte uçan şahin, hilafet ve izzet yuvası, erdemler ve olgunluklar tacının incisi, övgüler ve iyi hasretlerle sevinçlilerin ileri Helenleri, büyük fetihler hazinesinin anahtarı, elemli karanlık gecelerin meş’ale ve kandili, padişahlık dibacsinin ünvanı hilafet merkezi hatıralarının fihristi, bereketi umuma ait olan ‘Mutlaka sen yüce bir ahlak üzerine yaratıldın.’ kelimine mazhar olan, cennet mekan, merhum ve affolunmuş olan Sultan Selim hazretlerinin zamanıdır” (s.248) .

Kaynak: Uğur ve Çuhadar, 1990.

Hatunoğlu (1998) da I.Selim’in Selim-Nâmelerde; “mübarek yaratılışlı, güneş gibi yüksek ve etkili, temiz yürekli, dünyanın sığınağı, mübarek kanatlı hümâ kuşu, yücelik ve saltanatın doruğu, hilafet ve izzet yuvası, erdemler ve olgunluklar tacının incisi, büyük fetihler hazinesinin anahtarı, karanlık gecelerin kandili” olarak övüldüğüne değinir. I.Selim’in yöneticiliğine yansıyan kişilik özellikleri, imparatorluğun itibarlı geçmişine yakışır nitelikte bir yöneticini tarafından idare edildiğini göstermektedir.

Machiavelli (2008); soya dayalı prensliklerde devletin devamının sağlanmasının yeni bir devlet kurmaktan daha kolay olduğuna değinmiş ve bu tür devletlerde prensin sadece atalarının

düzenini bozmadan düzeni devam ettirmesi, sorunlar karşısında da rüzgara göre dümen kırması gerektiğini, böylece sistemin devam edeceğini belirtmiştir. Ona göre; ne kadar çok önlem alınırsa alınsın, prensin ele geçirdiği topraklarda yaşamaya söz konusuysa bölgedeki karışıklıklar ve isyanlar bastırılabilir. Machiavelli, bu noktada Yavuz Sultan Selim'in dedesi Fatih Sultan Mehmet'i örnek verir ve Fatih'i İstanbul'da yaşamaya karar verdiği için devleti elinde tutan bir hükümdar olarak gösterir. Hükümdar, kendi topraklarından uzak bir bölgeyi ele geçirmişse bölgedeki zayıf ülkelerin koruyuculuğunu üstlenerek güçlü ülkeleri de zayıflatma yoluna gitmelidir. Bir başka prensin güçlenmesine fırsat verilmemelidir zira bu durumda hükümdar, kendi sonunu hazırlamış olacaktır. Devleti idare edenler; cesur ve ileri görüşlü olmalıdır.

Sultan Selim; askeri dehaya ve disipline sahip olmasıyla yeniçeri üzerinde etkisi yüksek, itibarlı bir şehzadedir. Yeniçeri ocağının disiplinine son derece bağlıdır (Koçu, 2002). Güvenilirliği, cesareti, gücü ve inancıyla askerin bağlılığını, sevgi ve takdirini kazanmıştır. Adaletli oluşu, sorun çözme yetisi, krizleri doğru yönetmesinin de güvenin kazanılmasında büyük payı olduğunu söylemek yanlış olmaz. I.Selim; Sanattan anlayan, tarihini ve edebiyatını çok iyi bilen, iyi eğitilmiş, rakiplerini iyi tanıyan ve şartları doğru analiz eden bir profil çizmektedir.

Şehzade Selim'in Tahta Çıkışı

I. Selim'in başarılarla dolu şehzadelik döneminde yaşı ilerleyen ve sağlık durumu iyi olmayan II. Beyazıt, artık cihat düşüncesinden vazgeçmiş görünmektedir. II. Beyazıt'ın, veliaht olarak Şehzade Ahmet'i düşündüğü bilinmektedir. Henüz askerî bir başarı göstermediğinden Şehzade Ahmet, yeniçeri tarafından pek tercih edilmez. Bunun yanı sıra yeniçeri, Sultan Bayezid'in sağlık sorunları, etrafında çok yetenekli yardımcıların olmayışı gibi sebeplerden huzursuzdur. Şehzade Selim, bu dönemde Trabzon Sancakbeyi görevini yürütmektedir ve askeri başarıları, cesareti, yiğitliği ile yeniçerilerin sempatisini toplamıştır. Saltanatta yaşanan gelişmeleri yakından izleyen Şehzade Selim, babasıyla görüşmek istediğini anlatan mektupları da saraya göndermeye devam etmekte, sarayda bu husus rahatsızlık yaratmaktadır. 1511'de Boğdan limanlarından Kili ve Akkırman'ı aldıktan sonra Varna üzerinden Türk tarafına geçen Selim, hükümdar Bayezid'i ziyaret edeceğini bildirir. Edirne'ye ilerlemeye başlar ve devlet erkânına elçi göndererek memleketin kötü durumunu anlatır. Padişahın şüpheli gördüğü bu ziyaret sonrasında Bayezid, Edirne'den İstanbul'a döner (Uğur, 1989). Sultan Bayezid'in; 'şehzadelerinden hiçbirisini diğerine yeğleyip veliaht yapmayacağına dair bir ahidnâme imzalayarak Şehzade Selim'e vermesi, I.Selim'in daha sonra yönetimi devralması noktasında önemli bir kırılma noktasıdır (Yücel ve Sevim, 1991, s. 109).

Vezir-i Âzâm Ali Paşa'nın Şahkulu çarpışmalarında hayatının kaybetmesi ve Karaman valisi oğlu Şehnişah'ın da ölümüyle II. Beyazıt, Edirne'den İstanbul'a gelerek tahttan çekilme kararını bildirir. Bu bağlamda devlet erkânıyla yaptığı görüşmelerde Şehzade Ahmet'in tahta çıkması hususu gündeme geldiyse de buna yeniçerilerin tepkisi söz konusu olmuştur (Yücel ve Sevim, 1991). Şehzade Ahmet'i tahta çıkarmak isteyen Sultan II. Bayezid'in davetiyle Şehzade Ahmet'in İstanbul'a gelişi, yeniçeri arasında isyana sebep olmuştur. Yeniçeriler, isyanın ardından sultandan onları yönetebilecek güçte bir lider isteğinde bulunur (Jorga, 2005).

Anadolu'daki kargaşa, II. Beyazıt'ın sağlık problemi gibi sebepler, şehzadeler arasındaki taht mücadelesini arttırmıştır (Uluçay, 1954).

Sultan II. Beyazıt; bu süreçte yaşanan olaylar sonrasında Şehzade Selim'in hükümdar olma isteğini ve ordu ile devlet erkanından bazı önemli isimlerin bu isteğin yanında olduğunu görmüş, "şehzadelerden herhangi birisinin kendisine karşı çıkmadıkça öldürülmemesi" tavsiyesiyle 24 Nisan 1512'de saltanatı Yavuz Sultan Selim'e bırakmış ve Dimetoka'ya gitmek üzere yola çıkmış ancak yolda vefat etmiştir (Yücel ve Sevim, 1991, s. 110-111).

Celal-zâde Mustafa, 13.bölümde Şehzade Selim'in tahta çıkışındaki olayları ayrıntılarıyla nakletmektedir. Bu bağlamda ve kamuoyunun aydınlanması, yanlış bilinenlerin açıklığa kavuşması söz konusudur. Tahta çıkış, tüm tafsilatıyla nakledilirken ülkedeki bozguncuların yarattığı fitnenin göğe yükseldiği bir karışık ortamda Şehzade Ahmet'in bu durumun önüne geçemediği ve ülkenin emniyetinin sağlanması için askerlerin Anadolu'ya geçmesi gerektiğine dair olaylar anlatılır. Askerin başında muzaffer bir yiğit istemesi söz konusu olmuş ve Sultan II. Beyazıt, tahtı Şehzade Selim'e devretmiştir.

İdris-i Bitlîsî'nin Selim-nâme'sinde de II. Beyazıt'ın tahtı Şehzade Selim'e bırakması şu şekilde nakledilmektedir: "*Padişah tahtı, hilafeti ve ülkeyi fethetmeyi takdir-i ilahi ve ordu, halk rızasına uygun olarak oğluna teslim etti.*" (Hatunoğlu, 1998, s. 69). ..... *Hak etmesi ve babasının da uygun görmesi neticesinde padişahlığı ele alınca bütün devlet erkânı, vezirler, komutanlar, alimler, kadılar ve hal ve akd erbabı gelip biat edip el öptüler.*" (Hatunoğlu, 1998, s. 68).

Kargaşanın hüküm sürdüğü dönemde I. Selim'in tahta çıkışıyla adalet ve şefkatin de tahta gelip oturduğunu ifade eden eserin, şahın devletinin daima sağlam olması duasının edildiği 13.bölümü çalışmanın ele aldığı konu bakımından önem taşımaktadır. Celalzâde Mustafa; Yavuz Sultan Selim, taht hırsıyla babasının yerine geçmek için değil; Onun arzusuyla imparatorun içinde bulunduğu şartlar gereği saltanatı devraldığı anlatılmıştır.

Celalzâde Mustafa; "*Cihanda şahlık Hak hizmeti olup, kime verirse ihsandır*"..., "*Saltanat sadeğ, şah da gizli incidir*" (Uğur ve Çuhadar, 1990, s. 315). sözleriyle saltanatın değer ve itibarını, Allah'ın ihsanı oluşunu ve bu nedenle de kutsal bir vazife olduğunu vurgulamış, sadeğ ve inci benzetmesiyle, saltanatın içinde gizli olan değerleri düşündürmek istemiştir. Yazar, Tablo 4'te yer alan ifadeleriyle Şehzade Selim'in tahta çıkmasından duyulan mutluluğu dile getirmiştir.

Tablo 4. I. Selim'in Tahta Çıkışına Dair Eserde Yer Alan Söylemlerden Örnekler

"Gelişiyile ülke mutluluk bulup, âleme adalet tohumu saçıldı. Devrinde zulümden eser yoktu" (s. 271).
"Halk, sayesinde rahat olup, herkes iktidarında kazançlıydı" (s. 271).
"Nesim rüzgarı eserek zamana rahatlık verip, şehre sevinçle nasib erişti" (s.324).
"Dünyaya parlak bir güneş doğup, baştan başa cihandan bulanıklık gitti" (s. 324).
"Çünkü cihanın ve din ehlinin ümidi sendedir" (s. 265).
"Hicretin 918/1512 yılı saferin yedisinde Pazar günü Rahman ve Rahim olan Allah halka rahmetiyle ve bismelenin fazlıyla kerim olan şah Rum tahtına geçti" (s.325).

Kaynak: Uğur ve Çuhadar, 1990.

Celalzade Mustafa, I. Selim'in tahta çıkışına mutlulukla şu şekilde tarih düşürdüğünü belirtir: “*Adlile bu mülkü dilşad eyleye Sultan Selim*”(Uğur ve Çuhadar, 1990, s. 325). Ebced hesabına göre tarih düşürme geleneğinin de bir çeşit itibar yönetimi olduğunu söyleyebiliriz. Celalzâdenin tarih düşürdüğü ifade; I.Selim'in adaletli bir yönetici oluşunu öne çıkarılmış ve ülkeyi mutlu edeceği belirtilmiştir. “*Dilşâd (gönlü hoş, sevinmiş)*” sözcüğü bu noktada önemlidir zira kamuoyunun gönlünde taht kuran bir hükümdarın başarısı, kalıcı olacaktır. Kamuoyunu mutlu eden, adaletli, ülkesine faydalı olacak, toplumun kalbine dokunacak bir hükümdarın tahta çıkmasından dolayı duyulan sevinç, bu tarih düşürmeyle dile getirilmiştir.

Machiavelli (2008)'ye göre bir prens; halkının durumu yani iç kaygılar ve dış kaygılar olmak üzere iki konuda kaygılanmalıdır. Bu nedenle de güçlü bir askeri yapı ve etrafında da sağlam, güvenilir dostlar olmalıdır. Ülkesinde iç karışıklıklar çıkmaması, iktidara yönelik oyunlar oynanmaması hususlarında da dikkatli olmalı; icraatlarıyla halkta hoşnutluk yaratmalıdır ki iç karışıklıklar karşısındaki en büyük güvence, halkın kabulü ve sevgisidir. Savaşmayı bırakan, eğlenceye aşırı düşkün hale gelen prensler, devleti kaybedecektir. Dolayısıyla prens, daima savaşı ve savaşa dair planlarını düşünmek zorundadır. Ayrıca prens, tarih okuyarak tarihi de iyi bilmeli; tarihten savaş stratejileri öğrenmelidir. Machiavelli prensi, iyi bir hükümdar olmanın şartının toplumu iyi tanımaktan geçtiği konusunda öğütler ve halkın gücünün devleti yıkıp yeni bir devlet kurdurebilecek olmasından kaynaklandığını anlatır. Noel Neumann (1996) da Shakespeare'in IV. Henry adlı eserinde de benzer bir yaklaşımla bir hükümdarın/veliahtın, toplumun kanaatlerini dikkate alması gerekliliğinin altının çizildiğini belirtir. Eserde IV Henry, oğlunu uyararak kanaatleri dikkate almasını öğütler.

Karakter bakımından son derece güçlü bir portre çizen, cesur bir yiğit olan I.Selim'in tahta çıkış sürecinde de onun karakteristik izlerini görmek mümkündür. İran seferine hazırlanırken Yeniçeri ocağının söz sahiplerini toplamış devlete ve vazifesine duyduğu bağlılığı dile getirmiştir.

Yavuz Sultan Selim; 1512-1520 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Amacı; ülkeye karşı oluşan tehlikeleri bertaraf etmek, Anadolu ve İslam devletleri arasındaki siyasi ve coğrafi birleşmeyi tamamlamak ve dünyanın en büyük gücü olmaktır. Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlığında birçok zafere imza atılarak özellikle Safeviler sindirilmiş, Mısır ve Suriye'nin alınmasıyla Hint ticaret yolu denetim altına alınmış, doğu ve güneydeki tehlikeler bertaraf edilmiş, tersaneler genişletilip sayıları artırılarak deniz kuvvetleri güçlendirilmiş, Kanuni Sultan Süleyman tahta çıktığında İmparatorluk; arazi, nüfus ve bütçe bakımından Avrupa'daki devletlerden daha büyük bir halde kendisine teslim edilmiştir (Afyoncu, 2016, s. 174).

Stratejik planlamayla hareket edilen bu süreçte, siyasi platformda yaşanan bazı karışıklıkları ortadan kaldırmak amacıyla yönetime geçmek üzere adım atan I. Selim'in tahta çıkışı, bir çözüm olmuştur. İtibar yönetimi konusu düşünüldüğünde, kriz dönemlerinin en hassas dönemler olduğu unutulmamalıdır. İtibarı tehdit eden bu süreçte satranç tahtasında doğru hamleler yaparak, krizi fırsata çevirerek ve böylece kamuoyunun zihninde edinilen yeri sağlamlaştırmak suretiyle itibar yönetilebilecektir.

Sultan Selim'in İcraatları

Sultan II. Beyazıt'ın son dönemindeki sağlık sorunlarına değinerek devlet erkanının yanlış stratejilerinden söz eden yazar, Şehzade Selim'in imparatorluğun duyduğu ihtiyaç nedeniyle henüz II. Beyazıt hayattayken tahta çıktığını ifade eder. Bu devir teslimin, imparatorluk için bir zaruret olduğunu anlatır. Şehzade Selim ile babası arasında yaşananlara dair fesat erbabı cahillerin fitneye başvurduğunu ancak bunların gerçeklerle ilişkisi olmadığını belirtir.

Sultan Selim, gerek şehzadelik döneminde gerekse saltanat döneminde birçok zafere imza atmıştır. Ordunun güveninin tam olduğu bir yöneticidir. Prens savaşı disiplininden başka bir amacı ve düşüncesi olmaması gerektiğini belirten Machiavelli, savaşı prense münhasır bir sanat ve görev olarak tanımlar. Bu bağlamda prensin, tarih okuyarak ve toplumu inceleyerek savaşlarda ki davranışlarını, yenilgi sebeplerini analiz etmeli, kendisinden önceki başarılı yöneticileri kendine örnek almalıdır (Machiavelli, 2008, s. 72, 74).

Machiavelli (2008)'nin de altını çizdiği gibi prens, kendine ait güçlere (ordu vb.) sahip değilse güvende olamaz ve işi kadere kalmıştır. Savaşmayı bırakan, eğlenceye aşırı düşkün hale gelen prensler, devleti kaybedecektir. Dolayısıyla prens, daima savaşı ve savaşa dair planlarını düşünmek zorundadır. Ayrıca savaş sanatından anlamayan bir hükümdar; askerden saygı göremeyecek, ordu ona güvenmeyecektir.

Yazar, Sultan Selim'in savaş ve zaferlerini tüm ayrıntılarıyla kaleme almış, aşağıda Tablo 5'te yer alan alıntılardan da anlaşılacağı üzere cesaretinden ve kahramanlıklarından övgüyle söz etmiştir:

Tablo 5. I. Selim'in İcraatlarına Dair Söylemlerden Örnekler

"Halk, sayesinde rahat olup, herkes iktidarında kazançlıydı" (s. 271).
"Keefe şehrine bir güneş doğup, cihan Onun gelişiyile aydınlandı" (s.289).
"Kemah'ın bir gün içinde fethi, adını göğe zirveye çıkardı" (s. 392).
"Padişah doğuş ve savaşa eğilirse, doğu ve batıya hükmeder" (s.309).
"Adıyla düşmanı titretirdi. Kötülere kükremiş arslandı" (s.269).
"Kudret ve şeref sancağı yükselip makam ve şevket tahtı şeref buldu. Doğu, batı, güney ve kuzey, kara, deniz ve bütün çöl dağların halkı itaat edip, emrini tuttular (s.445).
"Hükümdarlık bilgi ve sanatlarında maharetli olup, iyilik semasına yağmurlu bulut oldu" (s.275).

Kaynak: Uğur ve Çuhadar, 1990.

Eser, Acem ve Arabistan'ın fethinin de Sultan Selim'e nasip oluşunu da özel bir durum olarak anlatır. Fetihleri, Sultanın gücünü, başarısını somut olarak göstermektedir. Saltanata dair konuları gizli tutmasının da önemli olduğunu, iyi bir yöneticinin devlet sırlarını ifşa etmemesi gerektiğini ve zafere giden yolda bunun önemli bir anahtar olduğunu belirtir.

Şehzade Selim'in Trabzon valiliğinde bulunduğu yıllarda Şah İsmail ile Osmanlı arasında çatışmalar yaşanmıştır. II. Beyazıt'ın memleket işlerini daha ziyade vezirlerine bıraktığı dönemde Şah İsmail, Azerbaycan topraklarını ele geçirerek bölgedeki Türkmen hakimiyetine son vermiştir. Osmanlı vezirlerinin yanlış uygulamalarından rahatsızlık duyanlardan bazıları da Şah İsmail'e sığınmıştır. Şehzade Selim de bu durumda halkın ümitsizliğe düşerek düşmana

sığınmasından endişe etmiş ve Gürcistan'a galibiyetle neticelenen bir akın düzenlemiştir. Bu zaferin sonunda şâirler, "Yürü Sultan Selim devran senindir" diye türküler söyleyerek halkın ümidinin Şehzade Selim'de olduğunu ifade etmişlerdir (Küçükaya, 2000).

Selim, tahta çıktıktan sonra da saltanatının ilk yıllarında tahtın rakiplerini ortadan kaldırmış ve bu anlamda huzur sağlandıktan sonra Şah İsmail'e savaş açmıştır. Bunun yanı sıra Anadolu'da da çalışmalar yapılarak Şah İsmail'in Anadolu'daki müritleri tespit edilmiş ve bunlar ortadan kaldırılmıştır. Selim, bu savaşı bir çeşit gaza olarak ilan etmiştir. Böylece zafere giden yolda "gaza" teriminin yarattığı algı yönetiminden de faydalanmıştır. Ordular, 24 Ağustos 1514'te Çaldıran bölgesinde savaşır ve Anadolu'da bir dönüm noktası olarak ifade edilecek bu karşılaşma savaş, zaferle neticelenir. Zaferin sonunda Doğu Anadolu tamamıyla imparatorluk sınırlarına katılmış, yani doğudan gelebilecek saldırılar düşünülerek Anadolu koruma altına alınmış, Kürt ve Türkmen aşiretleri Osmanlı'ya bağlanmıştır. Çaldıran zaferi, ticaret yollarının kontrolünün de Osmanlı'ya geçmesi bakımından ekonomik bakımdan önem taşımakta, böylece hazineye büyük gelir sağlanmaktadır (İnalçık, 2009).

Çaldıran zaferinden sonra Memluklerin hakimiyet bölgesine girilerek zafer kazanılmıştır. 1516 yılındaki Mercidabık Savaşı'nda Osmanlı üstün gelmiş, Memlûklar yenilgiye uğramıştır. Ridaniye Savaşı'nda Osmanlı muzaffer olmuş ve Memlûk Sultanlığı 1517'de sona ermiştir. İran ve Mısır seferlerinde gösterilen başarı ve bu noktada Çaldıran, Ridaniye, Mercidabık meydan muharebelerinin zaferlerine imza atan Sultan Selim, Osmanlı İmparatorluğu tahtının otoritesini ve kudretini çok iyi bildiğinden devlet yönetiminde buna uygun adımlar atmıştır. Prens, kendini akıllı ve bedeniyle bütünüyle savaş sanatına vermeli ve sefere çıkmadığı zamanlarda da talim yapmalı, savaş alanlarının doğal yapısına hakim olabilmek adına da sıklıkla ava çıkmalıdır. Böylece ülkesini iyi tanıyarak savunma halinde doğru kararlar alabilecektir. Prens; konaklama yerinin doğru seçiminden düşmanın mevkiinin tespitine, bir şehri nasıl en iyi şekilde kuşatabileceğine, askerlerini savaş düzenine sokmaya kadar tüm detayları bilmelidir. Ayrıca prens, tarih okuyarak tarihi de iyi bilmeli; tarihten savaş stratejileri öğrenmelidir (Machiavelli, 2008). Sultan Selim, Selimnâme eserinde verilen bilgilerden anlaşıldığı gibi tüm bunları hayata geçiren bir hükümdar profili çizer.

Yavuz Sultan Selim'in Yöneticilik Özellikleri

Celâlzâde Mustafa'nın Selim-nâme eserinden edinilen bilgilere göre; Sultan Selim, vizyoner, içinde bulunduğu durumu iyi analiz eden, karar sürecinde iç ve dış çevrenin özelliklerini iyi bilen ve doğru stratejiler kuran bir yöneticidir. Selim-nâme'de de belirtildiği gibi Sultan Selim'in liderlik özellikleri, zaferleri ve krizleri çözmedeki başarıları bu özelliğin somut kanıtıdır.

Machiavelli (2008)'nin, devlet yöneticilerinin nasıl olması gerektiğine dair dile getirdiği özellikler adeta kendisiyle aynı tarihi dönemde yaşayan Yavuz Sultan Selim'in yöneticilik niteliklerini de ortaya koymaktadır. Machiavelli'ye göre talihine, kaderine az güvenen prensler, egemenliği sürdürmekte başarılı olacaktır. Kaderin cilvesiyle tahta çıkanların yükselişi kolay olmuştur ama bu hükümdarların saltanatlarını sürdürmekte güçlük çektikleri görülmüştür. Bir prensin iyi bir yönetim sürdürebilmesi için etrafındaki devlet adamlarını iyi seçmesi gerekir.

Yetenekli ve sadık yöneticileri görevlendiren prens, akıllıdır. Prens, halkın her şartta kendi yönetimine ihtiyaç duyacağı bir strateji belirlemelidir, böylece sadakat oluşturacaktır (Machiavelli, 2008, s. 37). Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkış sürecinde de benzer bir stratejik yaklaşımla, şehzadenin kaderine ve şansına güvenerek hareket etmekten uzak davrandığı görülür.

Selim-Nâme; *“Cihan, buyruğuna boyun eğdi, yiğitler sözüne mum olurdu.... Yeryüzüne baştan başa hükmedip, cihanı farz ve nafıleye itaat ettirirdi”* (Uğur ve Çuhadar, 1990, s. 263). sözleriyle Sultan Selim'in saygı duyulan, çekinilen, disiplinli bir portre çizdiğine değinir.

“Cesaret ve yiğitlik, padişahlara ilahi bir lütuflar olup gerisi seçkin bir ders, üstün bir öne geçiştir..... Padişah dövüş ve savaşa eğitilirse doğuya ve batıya hükmeder. Padişahlar şecaatle zaferler bulup, düşmanın payı da ruhunun alınması olur. Şecaat, kendisine daima adaletle yardımcı olacak akıllı bşr vezir bulmaktır” (Uğur ve Çuhadar, 1990, s.309-310).

Ayaklanma ve karışıklıkların yarattığı krizler karşısındaki başarılı stratejik planlamasıyla zafere ulaşan Sultan Selim, literatürde; *“Bir kuruluşun üst düzey hedeflerini tehdit eden, kuruluşun varlığını tehlikeye sokan ve kuruluşun hızla tepki göstermesinin zorunlu olduğu durumlar”* (Budak ve Budak, 1995, s. 201) olarak tanımlanan kriz sürecini her cephede başarıyla yönetmiştir. Dil, gelenek yani kültürün farklı olduğu bölgelerde gerçekleştirilen fetihlerden sonra bölgede düzeni tesis etmek, başlı başına bir yönetim becerisidir.

Selimnâme'nin de belirttiği gibi askerin bağlılığını, sevgi ve takdirini kazanmış bir yönetici olarak kararlılığı ve cesaretiyle etrafındakileri motive eden bir yönetim sergilediği görülen Sultan Selim, bir lider olarak amaçlara ulaşma yolunda davranışları yönlendirme ve çevresindekileri etkileme yeteneğine sahiptir.

Yöneticinin bireysel özellikleri, yönetim sürecinin üzerinde son derece etkilidir. *“Kişinin ihtiyaçlarını, değer yargılarını, yetenek ve psikolojik özelliklerini uyumlu bir şekilde birleştiren ve kişi için belli bir anlam ifade eden bir bütün”*(Argryris, 1962, s. 17; Akt. Koçel, 2018, s. 526) olarak tanımlanan benlik, yöneticilik özellikleri üzerinde etkin rol oynar.

Karar; bir seçim yani tercihtir. Yönetici, konu üzerinde düşündükten sonra en uygun olduğunu düşündüğü çözüm noktasında karar verir. Karar verme, yöneticiliğin temelini oluşturmaktadır. Hedefleri gerçekleştirmek üzere maddi ve beşeri kaynaklara sahip olan yönetici, kurumsal amaçları gerçekleştirecek kararları verir ve planlama sürecini başlatır. Dolayısıyla karar verme süreci ile planlama arasında yakın bir ilişki olduğu açıktır. Amaca ulaşma yolunda kaynakların en verimli şekilde kullanılmasıyla ilgili olan planlama, hem teknik hem de bilişsel ve kültürel bir olaydır (Koçel, 2018). Sultan Selim'in şehzadelik döneminden itibaren karar süreçlerini doğru yönetmesi de yönetsel başarısının göstergesidir. Sultan Selim'in diğer kademelerdeki yöneticileri seçmedeki başarısına da değinen eser; *“Eğer vezir bilgisiz ve kötü huylu olursa ülke asık yüzlü olur”* (Uğur ve Çuhadar, 1990, s. 450) ifadesiyle bunun devlet yönetimindeki önemine dikkat çeker.

Machiavelli (2008); devleti iyi yönetmeyi, tıpkı bir hastalığa doğru tanıyı koymaya benzetir. Nasıl ki ölümcül verem hastalığına doğru tanı konularak tedaviye zamanında başlandığında sağlık geri kazanılıyorsa devlet işlerinde de doğabilecek sorunlar önceden düşünülmeli, çözüm üretilmelidir. Her şeyin zamana bırakılması gibi hatalı bir nasihate uyulmamalıdır. Bu da ileri görüşlü devlet adamları sayesinde mümkün olabilmektedir.

Tablo 6. Machiavelli'nin Prens Eserinde Belirtilen Özellikler ile Celalzâde Selim-Nâmesine Göre Yavuz Sultan Selim'in Sahip Olduğu Ortak Özellikler

Soya dayalı prensliklerde devletin devamının sağlanması daha kolaydır. Bu devletlerde prensin atalarının düzenini bozmadan düzeni devam ettirmesi, sorunlar karşısında gerektiği gibi önlem alarak sistemi devam ettirmesi gerekir.
Prens, ele geçirdiği topraklarda yaşıyorsa bölgedeki karışıklıklar ve isyanlar daha kolay bastırılabilir.
Prens, bir başka prensin güçlenmesine fırsat vermemelidir.
Hükümdar/yönetici; cesur ve ileri görüşlü olmalıdır.
Prens; iç kaygılar ve dış kaygılar noktasında güçlü bir askeri yapıya sahip olmalıdır.
Ülkede iç karışıklıklar çıkmaması, iktidara yönelik oyunlar oynanmaması gibi konularda dikkatli olmalıdır. İcraatlarıyla hoşnutluk yaratmalıdır.
Savaş ve savaş planlarıyla meşgul olmalı, hiçbir zaman savaşmayı bırakmamalıdır.
Sefere çıkmadığı zamanlarda talim yapmalı, savaş alanlarının yapısına hâkim olabilmelidir.
Tarih bilgisi olmalı, tarihteki yenilgilerin sebeplerini analiz etmeli, kendisinden önceki başarıları örnek almalıdır.
Talihine / kaderine az güvenen bir yönetici olmalı, kendi stratejilerini belirlemelidir.
Etrafındaki devlet adamlarını iyi seçmelidir. Yetenekli ve sadık yöneticileri göreve getirmelidir.

Kaynak: Machiavelli, 2008.

Tablo 6'da Machiavelli'nin Prens eserinden yola çıkılarak özetlenen yönetici özellikleri, Celalzâde Mustafa'nın Selim-nâme eserine göre Yavuz Sultan Selim'de de görülmektedir. I.Selim'in icraatları, zaferleri, bu özelliklerinin uygulamaya yansıyan izleridir.

Yavuz Sultan Selim'in yönetim anlayışında da görüldüğü gibi; kurumun iyi temsil edilmesi, amaçları gerçekleştirme doğrultusunda gösterilen kararlılık ve kurumsal sadakat, yöneticinin enerjisi, başarılı bir yönetimin temeli olduğunu düşündürmektedir.

Sonuç

Yöneticinin, karar sürecinde belirlediği strateji ve cesaretli duruşu, işletmenin gelecek planları için önemlidir. Tarihimizdeki icraatları ve zaferlerinden anlaşıldığı gibi de Yavuz Sultan Selim'in yöneticilikteki üstünlüğü; Celalzâde Mustafa'nın kaleminden çıkan hayali bir üstün olma durumu değildir. Selim-nâme eseri; askeri ve teknik bilgisiyle şehzadelik döneminin gerektirdiği eğitim ve donanıma sahip olmanın karakteristik liderlik özellikleriyle uyumu neticesinde başarılı bir yönetici portresi çizdiğin vurgular. Eserde de belirtildiği gibi; teknik bilgileri ve aldığı eğitimi, bireysel yetenekleri ve kurum kültürüyle içselleştiren Sultan Selim; sistemi, siyasi ortamı, tarihini ve geleneklerini iyi bilen ve yönetici olarak Acem ve Arabistan'ın fethi, Şah İsmail sorununu çözmesi, isyanları bastırması, Mercidabık, Çaldıran, Ridaniye vb. zaferleriyle başarısını somutlaştırmıştır. Selim-nâmeden elde edilen bilgiler ile Fortune itibar bileşenler arasında yer alan yenilikçilik, yönetim kalitesi, ürün/hizmet kalitesi perspektifinde

ilgi kurulduğunda I.Selim'in icraatları değerlendirildiğinde çağdaş ve yenilikçi bir yönetim anlayışı olduğu söylenebilir.

Yavuz Sultan Selim'in kişilik özellikleriyle, Prens eserinde de altı çizilen hükümdar olmak için gereken sıfatların örtüştüğü, Celalzâde Mustafa'nın eserine göre askerin ve halkın güvenini, saygı ve sevgisini kazanmış bir hükümdar olması, icraatlarındaki istikrar ve süreklilik, sorumluluklarını yerine getirmesindeki başarısının güçlü bir lider tablosu çizdiği görülmektedir. Bu bağlamda Selim-Nâme eserinin, "neden ve nasıl" sorularının cevabını vererek dönemin siyasi sürecinde I. Selim'in icraatları hakkında detaylı bilgi verme görevini de üstlendiği söylenebilir.

Celalzâde Mustafa'nın Selim-nâmesine (Uğur ve Çuhadar, 1990) göre özetle Yavuz Sultan Selim;

- Kriz çözümünde istediği neticeye ulaşan, karar sürecini doğru yöneten güçlü bir liderdir. Anadolu'daki isyan ve kargaşa döneminde elde ettiği zaferler, Şah İsmail'i yenilgiye uğratması ve şartlar gerektirdiği için tarihimizde babası hayattayken tahta çıkan tek şehzâde olması bu konuyu örneklemektedir.
- Askerî alanda bilgili, disiplinli, rakiplerini iyi tanıyan ve başarılı bir hükümdardır. Bunun somut göstergeleri; Çaldıran, Mercidabık, Ridaniye gibi çok sayıda elde ettiği zaferlerdir. Doğudan gelebilecek saldırılar düşünülerek Anadolu'nun koruma altına alınması, Kürt ve Türkmen aşiretlerinin Osmanlı'ya bağlanması, ticaret yollarının kontrolünün Osmanlı'ya geçmesi önemlidir. Ayrıca Safevilerin sindirilmesi, Mısır ve Suriye'nin alınmasıyla Hint ticaret yolunun denetim altına girmesi, doğu ve güneydeki tehlikelerin ortadan kaldırılması gibi başarılar, iyi yöneticiliğinin örnekleri arasında yer alır. İnalçık (2009) ve Afyoncu (2016)' da da I.Selim'in başarılarına benzer biçimde değinilmiştir.
- Adaletli, güvenilir ve sevilen bir yöneticidir. Selim-nâme bu noktada; I.Selim tahta çıktığında yenilerinin mutluluğu, yazılan şiirler ve tarih düşürmelerle sevincin somutlaştırılmasını örneklemektedir.
- Tarih ve edebiyat bilgisi olan, iyi eğitim almış bir hükümdardır.

Celalzâde Mustafa'nın eserinde I.Selim; adaletli, ulu, güçlü bir yönetici profili çizmekte; tahta çıkışıyla imparatorlukta mutluluk ve adaletin hüküm sürdüğü eserde anlatılmaktadır. İcraatları üzerinden birinci ağızdan I.Selim'in liderlik özelliklerini ortaya koyan Selim-nâme; babası henüz hayatta ve saltanatta olan bir şehzadenin tahta çıkmasının yaratacağı olumsuz algının bertaraf edilmesi, Türk kültürüne, yaşam tarzına, geleneklerine ters düşecek adımlar atılmadığının gösterilmesi, ülkenin bekası için savaş ve isyanlarda kazanılan başarılar, gerek şehzadelik döneminde gerek tahta çıktıktan sonra hayata geçirilen icraatlar, bu icraatların ve zaferlerin getirdiği itibarı ortaya koyması bakımından itibar yönetimi aracı olarak değerlendirilmektedir.

Selim-nâmenin I.Selim'in; krizleri hızlı, etkili ve kalıcı biçimde çözdüğünü göstermesi, vizyoner yönünü vurgulayarak askerî alandaki başarılarını ve liderlik özelliklerini, zaferlerini anlatması, edebiyat eseri aracılığıyla itibar yönetiminin gerçekleştirilmek istendiğinin somut verileridir. Sonuç olarak; edebiyat eserinin Halkla İlişkiler aracı olarak önemli bir işlevi olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Afyoncu, E. (2016). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Yeditepe.
- Atik, A. (2012). Bir hulasa denemesi: Cevrî ve Selim-Nâmesi, *Divan Edebiyatı Araştırmaları*, 8, 21-36.
- Atik, K. (1999). Celalzâde Mustafa'nın Selim-Nâmesi, *Ege Üniversitesi Dergisi*, TIDXIV-17.
- Argunşah, M. (2009). Türk edebiyatında Selim-Nâmeler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(8), 31-47.
- Bilgin, L. (2008). *Halkla İlişkiler*. İstanbul: Kumsaati.
- Budak, G. ve Budak, G. (1995). *Halkla İlişkiler*. İstanbul: Beta.
- Bülbül, R. (2004). *Halkla İlişkiler*. Ankara: Nobel.
- Devellioğlu, F. (1990). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın.
- Erdoğan, İ. (2014). *Teori ve Pratikte Halkla İlişkiler*. Ankara: Erk.
- Formburn, C. J.(1996). *Reputation: Realizing Value from the Corporate Image*. Boston: Massachusetts: Harvard Business School.
- Hatunoğlu, Y. (1998). *İdris-i Bitlisî Selim-Nâmesinde Doğu Anadolu'nun Fethi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- İnalcık, H. (2009). *Devlet-i Âliye*. İstanbul: İş Bankası Kültür.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II*. İstanbul: Yeditepe.
- Kadıbeşgil, S. (2013). *İtibar Yönetimi*. İstanbul: MediaCat.
- Koçel, T. (2018). *İşletme Yöneticiliği* (17. Baskı), İstanbul: Beta.
- Koçu, R.E. (2002). *Osmanlı Padişahları*. İstanbul: Doğan Egmont.
- Küçükaya, A. (2000). *Yavuz Sultan Selim'in Doğu Politikası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Machiavelli, N. (2008). *Prens*. Leyla Tonguç Basmacı (Çev.). İstanbul: Remzi.
- Noel Neuman, E. (1998). *Kamuoyu Suskunluk Sarmalının Keşfi*. Ankara: Dost.
- Ortaylı, İ. (2011). *Defterimden Portreler*. İstanbul: Timaş.
- Özbek, Y. (2004). Şükri-i Bitlisî Selim-Nâmesi Minyatürleri, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 17(2), 151-193.
- Peltekoğlu, F. (2012). *Halkla İlişkiler Nedir*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Severcan, S (1989). Keşfi'nin Selim-Nâme'si, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler*, 3, S.417-430.
- Uğur, A. (2009). Selimnâme. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, S.440-41.
- Uğur, A. & Çuhadar, M. (1990). *Celalzâde Mustafa Selim-Nâme*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Uluçay, Ç. (1954). Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih*, VI(9).
- Yaylagül, L. (2010). *Kitle İletişim Kuramları*. Ankara: Dipnot.
- Yücel, Y. ve Sevim, A. (1991). *Osmanlı Klasik Döneminin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Genç İşsizliğin Yetişkin İşsizlik ile Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye için Kalman Filtresi Yöntemi ile Dinamik Bir Uygulama

Comparative Analysis of Young Unemployment Versus Adult Unemployment: A Dynamic
Analysis with Kalman Filter Method

Pınar Karahan-Dursun¹ - Nilgün Çağlarırnak Uslu²

Başvuru Tarihi: 03.09.2018

Kabul Tarihi: 13.09.2019

Öz

Genç işsizliğin ekonomik konjonktür hareketlerinden ve son yaşanan küresel finans krizinden yetişkin işsizliğe göre daha fazla etkilendiği, uluslararası yazında tartışılmaktadır. Bu çalışmada, global makroekonomik sorunların başında gösterilen genç işsizliğin boyutları yetişkin işsizlik ile karşılaştırılmalı olarak incelenmiş olup, küresel finans krizinin genç işsizlik üzerindeki göreceli etkisi dinamik olarak analiz edilmiştir. Ampirik analizde, konjonktürü temsilen ekonomik büyüme oranlarının genç ve yetişkin işsizlik oranları üzerindeki etkileri 2006:Q1-2017:Q4 dönemi için ARDL modeli ve Kalman Filtresi yöntemi kullanılarak Türkiye için incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, büyümenin genç işsizlik üzerinde daha yüksek negatif etkisinin olduğunu ve genç işsizliğin, küresel finans krizi dönemine denk gelen ekonomik daralma dönemlerinden daha fazla etkilendiğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Genç İşsizlik, Yetişkin İşsizlik, Ekonomik Büyüme, ARDL Modeli, Kalman Filtresi

Abstract

It argues that youth unemployment has been more affected to business cycle and recent global financial crisis than adult unemployment. In this study, the extents of youth unemployment, which is the one of the macroeconomic problems, has been examined with adult unemployment comparatively and investigated the relative effect of global finance crisis on youth unemployment dynamically. We employ ARDL model and Kalman Filter method covering the period of 2006:Q1-2017:Q4 for Turkey in order to investigate effects of economic growth rates, representing as business cycle, on youth and adult unemployment rates in empirical analysis. The results indicate that growth has a higher negative effect on youth unemployment and youth unemployment has been more affected than the period of economic recession corresponding to global financial crisis period.

Keywords: Youth Unemployment, Adult Unemployment, Economic Growth, ARDL Model, Kalman Filter Method

¹ Anadolu Üniversitesi, pkarahan@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8289-6570

² Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi, ncaglarirmak@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6254-5784

Giriş

15-24 yaş arasındaki nüfusu temsil eden gençler toplumun önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Dünya’da toplam nüfusunun %18’inden ve toplam işgücünün % 15’inden fazlasını oluşturan gençlerin karşılaştıkları işgücü piyasası sorunlarını ele almak, dünya çapında sürdürülebilir büyüme ve adil bir sosyo-ekonomik çevrenin gerçekleştirilmesi açısından önem taşımaktadır (ILO, 2016, s. 1). Eğitimlerini tamamladıktan sonra erken çalışma yıllarında işsiz kalanların demoralize olması ve gençlerin beşeri sermayeleri ve işin gerektirdikleri konusunda kendilerini yetersiz görmeleri sosyal dışlanmaya sebep olmaktadır. Genç işsizliğin, gençlerin demoralize olması ve sosyal dışlanma sorunlarına neden olmasının yanında, atıl işgücü potansiyelini göstermesi bakımından ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye yol açarak ekonominin tümü için bir sorun oluşturmaktadır (Gomez-Salvador ve Leiner-Killinger, 2008, s. 8).

Gençlerin ekonomik konjonktür hareketlerine yetişkinlerden daha duyarlı olduğu ve ekonomik kriz dönemlerinde genç işsizliğin yetişkin işsizlikten daha fazla arttığını ortaya koyan uluslararası yazında yapılmış çalışmalar mevcuttur (Jimeno ve Rodriguez-Palenzuela, 2002; Bell ve Blanchflower, 2010; O’Higgins, 2010; OECD, 2008; Scarpetta vd., 2010; Hutengs ve Stadtmann, 2014). Gençler, genellikle ekonomik kriz zamanlarında işlerini ilk kaybeden ve ekonomi toparlandığında en son istihdam edilenlerdir. 2009 yılında, Dünya’da 211 milyon işsiz %40’ını (yaklaşık 81 milyon) 15-24 yaş grubu oluşturmuş ve genç işsizliğin sayısı 6.7 milyon artmıştır (O’Higgins, 2010, s. v-1).

Genç işsizlikte görülen yüksek konjonktürel oynaklığın çeşitli nedenleri vardır: i) genç çalışanlar genellikle düşük iş güvencesine sahiptir, ii) gençlerin yetişkinlere göre tecrübelerinin daha düşük (ya da tecrübesiz) olması ve şirketlerin gençlere verdiği iş eğitimlerini en az düzeyde tutmaları nedeniyle gençlerin işten çıkarılmasının işveren açısından kaybı daha düşüktür, iii) kıdem tazminatları, çalışanın hizmet süresi ile birlikte arttığı ve hizmet süresi yaş ile birlikte arttığı için gençleri işten çıkarmak işveren için daha az maliyetlidir, iv) gençlerin yetişkinlere göre gönüllü olarak iş değiştirmelerinin daha muhtemel olması, genç çalışanların öncelikli olarak işten çıkartılmalarına neden olmaktadır (Görlich vd., 2013, s. 3-4; O’Higgins, 2001, s. 40-41; Pagés ve Montenegro, 2007, s. 110). İşten çıkarmalar olmasa bile; işe alımların durduğu durumlarda, eğitimlerini tamamlayıp işgücü piyasasına girmeye çalışan gençler olacağı için genç işsizlik artmaya devam edecektir (Martin, 2009, s. 5).

Bu çalışmada, Türkiye’de 2006:Q1-2017:Q4 dönemi için genç işsizliğin ekonomik konjonktür duyarlılığının yetişkin işsizlikten farklı olup olmadığı araştırılmıştır. Bu amaçla, ekonomik büyümenin genç işsizliği yetişkin işsizlikten farklı yönde ve ölçüde etkileyip etkilemediği zamana göre değişen parametre yöntemi (TVP) ile test edilmiştir. Ampirik analizde, Türkiye’de ekonomik büyümenin genç işsizlik ve yetişkin işsizlik üzerindeki uzun ve kısa dönem etkileri ARDL modeli kullanılarak; ekonomik büyümenin genç işsizlik ve yetişkin işsizlik üzerindeki dinamik etkileri Kalman filtresi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışma, araştırma konusu ve uygulanan ekonometrik teknik açısından, Türkiye’de genç işsizliğe ilişkin yapılmış çalışmalardan ayrılmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde genç işsizliğin boyutları yetişkin işsizlik ile birlikte karşılaştırmalı olarak incelenmiş olup, genç işsizlik sorunu cinsiyet bazında ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, genç işsizlik ile ilgili yapılmış bazı ampirik çalışma özetlerine yer verilmiştir. Dördüncü bölümde, kullanılan veri seti ve yöntem açıklanmış, ampirik analiz bulguları paylaşılmıştır.

Genç İşsizliğin Boyutları

Gençlerin işsiz kalma olasılığı yetişkinlere göre üç katıdır. 2016 yılı itibariyle, Dünya genelinde genç işsizlik oranı %13 olmakla birlikte yetişkin (25+) işsizlik oranı %4.4 olarak gerçekleşmiştir. Global olarak, genç/yetişkin işsizlik oranında son yıllarda çok az değişim meydana gelmiştir³. Bu durum, emek piyasasında özellikle gençlerin dezavantajlı olduğunu açıklamaktadır (ILO, 2017, s. 1). Genç işsizlik oranlarının yetişkin işsizlik oranlarından oldukça yüksek olmasının temel sebebi, gençlerin beşeri sermaye ve verimlilik düzeylerinin yetişkinlere göre daha düşük düzeyde ve/veya farklı nitelikte olmasıdır (Choudhry vd., 2012, s. 78-79).

Tablo 1, 2008-2017 yılları arasında global ve bölgesel düzeyde gerçekleşen genç/yetişkin işsizlik oranlarını göstermektedir. Tablo 1 incelendiğinde, Güney Doğu Asya ve Pasifik bölgesinde 2011 yılından itibaren genç işsizlik oranlarının yetişkin işsizlik oranlarının beş katından daha fazla olduğu görülmektedir. Bu bölgeyi Arap ülkeleri ve Güney Asya bölgeleri izlemektedir. 2017 yılı itibariyle, Tablo 1’de yer alan on iki bölgenin yarısından fazlasında, genç işsizlik oranları yetişkin işsizlik oranlarının en az üç katı düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tablo 1. Global ve Bölgesel Genç/Yetişkin İşsizlik Oranları (2008-2017)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Dünya	3	2.8	2.8	2.9	2.9	2.9	2.9	3	3	3
Kuzey Afrika	3.5	3.6	3.4	3.2	3.6	3.5	3.3	3.3	3.3	3.5
Sahra Altı Afrika	2	2	2	1.9	1.9	1.9	1.9	1.9	1.9	2
Latin Amerika ve Karayipler	2.9	2.8	2.9	2.9	2.9	3	3.1	3.1	3.1	3
Kuzey Amerika	2.7	2.2	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	2.7	2.5	2,5
Arap Ülkeleri	4.4	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.3	4.5	4.6	4,2
Doğu Asya	3.1	3	2.9	3	3	2.9	2.9	2.9	2.8	2,7
Güney Doğu Asya ve Pasifik	4.6	4.5	4.7	5	5.3	5.8	5.4	5.6	5.4	6,3
Güney Asya	3.6	3.4	4	4.1	4.1	4.2	4.2	4.1	3.9	4
Kuzey, Güney ve Batı Avrupa	2.6	2.5	2.5	2.5	2.4	2.4	2.3	2.4	2.4	2,4
Doğu Avrupa	2.8	2.7	2.7	2.9	3.1	3	3.1	3.2	3.3	3,4
Merkez ve Batı Asya	2.3	2.2	2.3	2.3	2.3	2.3	2.2	2.2	2.3	2,3

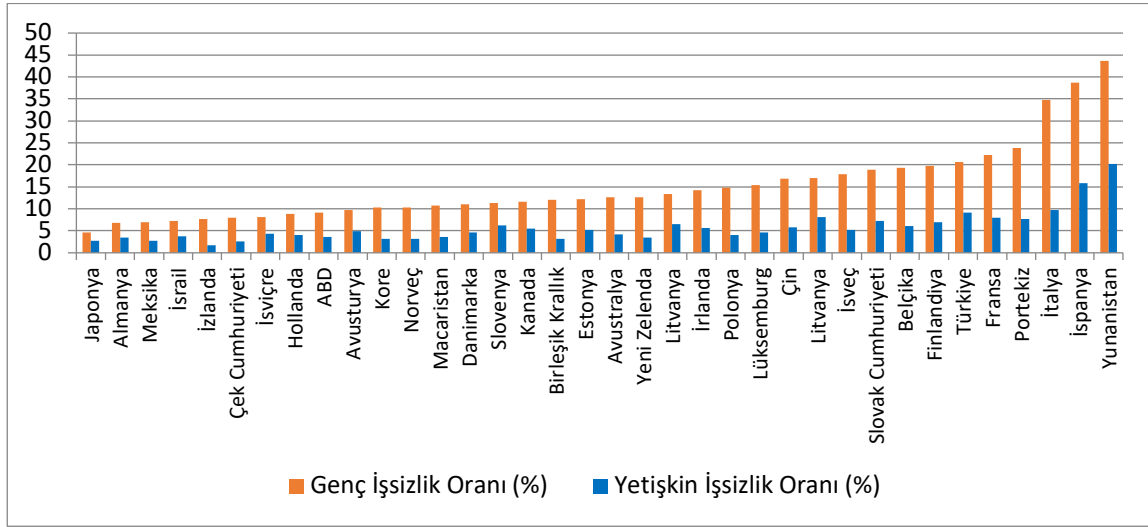
Kaynak: ILO, Global Employment Trends for Youth, 2017, s. 103; ILOSTAT.

Şekil 1, 2017 yılı itibariyle OECD ülkelerinde gerçekleşen genç işsizlik ve yetişkin işsizlik oranlarını göstermektedir. 36 ülkeyi kapsayan OECD ülkelerinin yaklaşık %80,5’inde (29 ülke), genç işsizlik oranları yetişkin işsizlik oranlarından üç kat daha fazladır. En yüksek genç işsizlik oranına (%43,6) ve yetişkin işsizlik oranına (%20,2) Yunanistan, en düşük genç işsizlik oranına Japonya (%4,7) ve en düşük yetişkin işsizlik oranına İzlanda (%1,7) sahiptir. 2017 yılı itibariyle OECD

³ Genç/yetişkin işsizlik oranının 1’den büyük olması, genç işsizlik oranının yetişkin işsizlik oranından fazla olduğunu; oranın 1’den küçük olması, yetişkin işsizlik oranının genç işsizlik oranından fazla olduğu anlamına gelmektedir.

ülkeleri arasında Türkiye, genç işsizlik oranında %20,6 ile en yüksek altıncı, yetişkin işsizlik oranında %9.2 ile Yunanistan, İspanya ve İtalya'dan sonra en yüksek dördüncü ülke olarak yer almaktadır.

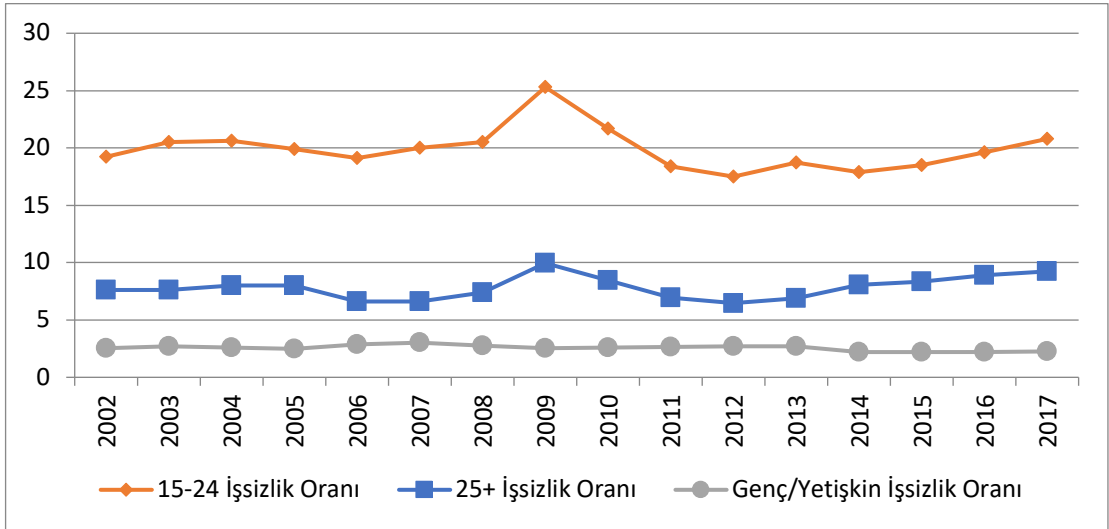
Kaynak: OECD ve ILOSTAT verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 1. OECD Ülkelerinde Genç İşsizlik ve Yetişkin İşsizlik Oranları (2017, %)

Birçok Avrupa ülkesinde yüksek genç işsizlik oranları, çoğunlukla 2007-2010 yılları arasında yaşanan global finansal ve ekonomik krizlere dayanmaktadır (Dietrich, 2012, s. 3). Global ekonomik kriz, genç işsizliği önemli ölçüde arttırmıştır. 2008 yılında, OECD bölgesinde genç/yetişkin işsizlik oranı 2.8 düzeyinde gerçekleşmiş olup, genç işsizlik 2009 yılı sonuna kadar iki yıl içinde %6 artarak yaklaşık %19 seviyesine yükselmiştir (Scarpetta vd., 2010, s. 4-11). Gençlerin ekonomik daralma dönemlerinde yetişkinlerden daha fazla etkilenmelerindeki problem, sadece genç işsizlik oranlarının yetişkin işsizlik oranlarından daha fazla artması değildir. Burada temel nokta, krizden etkilenen gençlerin krizin etkilerine karşı yetişkinlerden daha savunmasız olmaları ve bu etkilerin gençler üzerinde daha uzun süreli olmasıdır (O'Higgins, 2010, s. v-1).

Nüfusu yaşlanan ülkelerde işgücünün azalacağını beklenmesini ele alırsak, gençlerin potansiyelini daha fazla kullanmak giderek önemli bir hale gelecektir (Gomez-Salvador ve Leiner-Killinger, 2008, s. 8). 2017 yılında Dünya nüfusunun %8.9'unu yaşlı nüfus oluşturmuştur. Türkiye, 167 ülke içerisinde en yüksek yaşlı oranına sahip ülke sıralamasında 66. Sırada yer almaktadır (TÜİK, 2018). Türkiye'de 2017 yılı itibarıyla genç nüfus 11 milyon 875 bin, genç işgücü 5 milyon 146 bin kişiden oluşmaktadır. 2002 yılında genç nüfusun 15+ yaş nüfus içerisindeki payı %26.06 iken bu oran 2006, 2010, 2014 ve 2017 yıllarında sırasıyla %23.73, %21.98, %20.57 ve %19.83 seviyesine düşmüştür. Bununla birlikte, Türkiye'de 65 ve üzeri yaş nüfusun toplam nüfus içindeki payı yıllar itibarıyla artış göstermiştir. 2002 yılında %6,7 olan yaşlı nüfus oranı 2006 yılında %6,8, 2010 yılında %7,2, 2014 yılında %8 ve 2017 yılında %8,5 düzeyinde gerçekleşmiştir (TÜİK veri tabanı). Yıllar itibarıyla genç nüfus oranının azalması ve 65 ve üzeri yaş oranının artması Türkiye'de nüfusun yaşlandığının bir göstergesidir.

Şekil 2, Türkiye’de 2002-2017 yılları arasında gerçekleşen genç işsizlik, yetişkin işsizlik ve genç/yetişkin işsizlik oranlarını göstermektedir. Türkiye’de söz konusu yıllarda genç işsizlik oranları yetişkinlerin işsizlik oranlarının iki katından fazla düzeylerde gerçekleşmiş olup, yıllar itibariyle genç işsizlik oranlarının yüksek seviyelerinde dirençli olmaya devam ettiği görülmektedir. Genç/yetişkin işsizlik oranlarında yıllar itibariyle önemli bir değişim görülmemiştir. Diğer bir ifade ile genç işsizlik oranları yetişkin işsizlik oranlarından önemli ölçüde daha yüksek seviyelerde olmaya devam etmektedir. 2009 yılında gerçekleşen her iki işsizlik oranı da 2002-2017 yılları arasında gerçekleşen en yüksek işsizlik oranı olmuştur. Küresel finans krizinin etkisi ile birlikte genç işsizlik oranı ve yetişkin işsizlik oranı sırasıyla; 2008 yılında %20.5 ve %7.4 iken, 2009 yılında %25.3 ve %10 düzeyine yükselmiştir.

Kaynak: TÜİK ve ILOSTAT verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

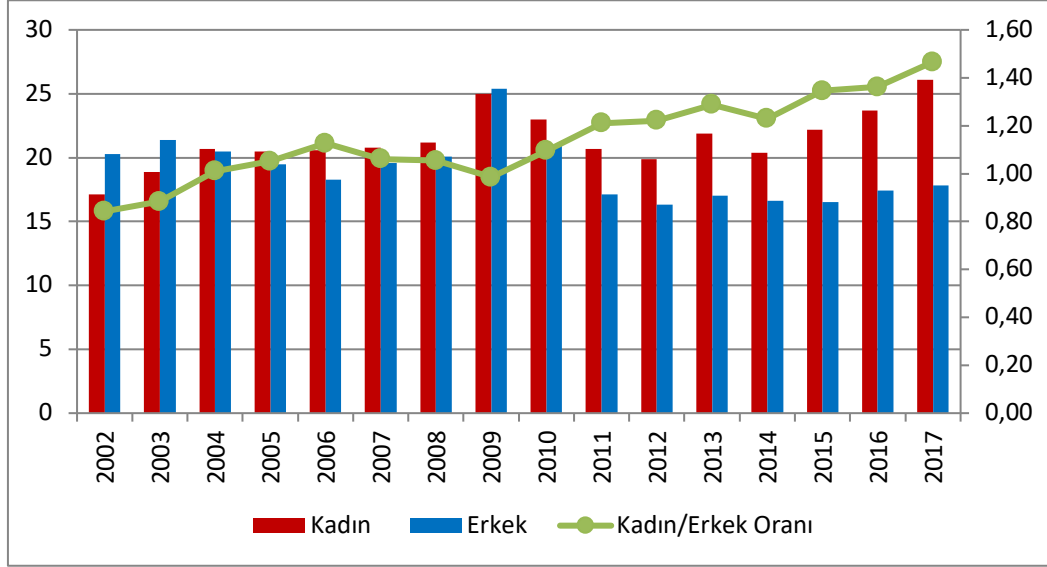
Şekil 2. Türkiye’de Genç, Yetişkin ve Genç/Yetişkin İşsizlik Oranları (%)

Türkiye’de Kadın/Erkek Genç İşsizliği, Eğitimli Genç İşsizlik ve NEET

İşsizlik, cinsiyete ve yaşa göre değişiklik göstermektedir. Geçlerde, yetişkinlerde olduğu gibi, kadınlar işgücü piyasasında daha yüksek işsizliğe maruz kalmaktadır (Ryan, 2001, s. 41). Kadınların sadece işgücüne katılımı değil aynı zamanda iş bulmaları da erkeklere göre daha düşük seviyelerdedir. 2018 yılı itibariyle, kadınların %6 olan global işsizlik oranı erkeklerin global işsizlik oranından %0.8 daha fazladır. Bu durum, kadın/erkek (female to male) işsizlik oranınının 1.2 olduğunu göstermektedir. Bu oranın 2021 yılına kadar gelişen ülkeler için sabit kalması, gelişmekte olan ülkeler için artması beklenmektedir (ILO, 2018, s. 7).

Şekil 3, Türkiye’de 2002-2017 yılları arasında kadın ve erkek genç işsizlik oranları ile kadın/erkek işsizlik oranlarını göstermektedir. 2002, 2003 ve 2009 yılları dışındaki yıllarda kadın genç işsizlik oranları erkek genç işsizlik oranlarının üzerinde olmuştur. Kriz yılları olan 2002 ve 2009’da kadın/erkek genç işsizlik oranı sırasıyla 0.84 ve 0.98 düzeylerinde gerçekleşmiştir. Diğer bir ifade ile ekonomik kriz dönemlerinde, erkek genç işsizlik oranı kadın genç işsizlik oranından daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. 2009 yılından itibaren ise kadın ve erkek genç işsizlik oranları arasındaki fark yükselmeye başlamıştır. Kadın/erkek genç işsizlik oranı 2009 yılından itibaren artarak 2017 yılında 1.47 seviyesine yükselmiştir. 2002-2017 yılları

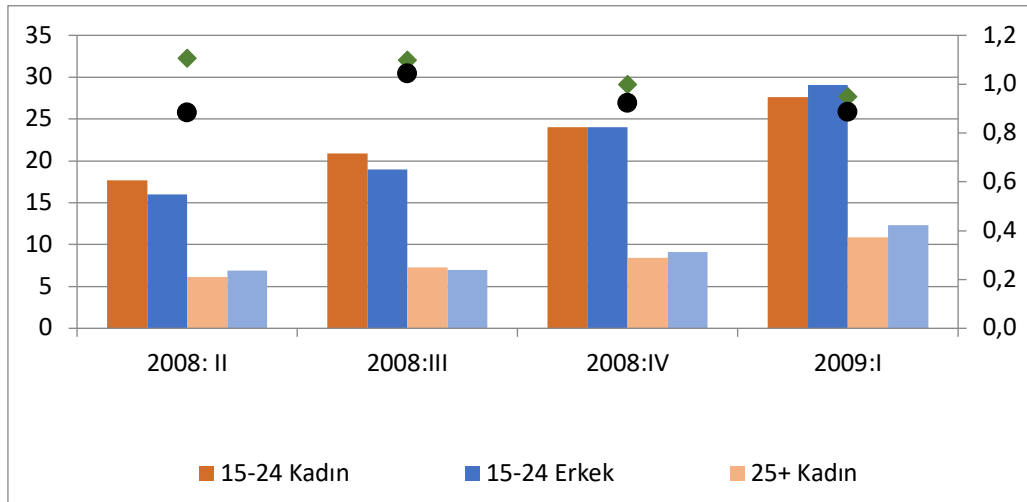
arasında en yüksek düzeyine 2017 yılında ulaşan kadın/erkek genç işsizlik oranı, kadınların genç işsizlik oranının erkeklere oranla 1.5 kat daha fazla olduğunu göstermektedir.

Kaynak: TÜİK veri tabanı kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 3. Türkiye'de Kadın ve Erkek Genç İşsizlik Oranları (%)

Şekil 4, Türkiye ekonomisinin çeyreklik bazda negatif büyüdüğü 2008 yılının ikinci çeyreği ile 2009 yılının birinci çeyreği arasında gerçekleşen kadın ve erkek genç ve yetişkin işsizlik oranları ile kadın/erkek genç ve yetişkin işsizlik oranlarını (sağ eksen) göstermektedir. Ekonomik daralmanın gerçekleştiği 2008:II-2009:I dönemi arasında, erkek genç işsizlik oranlarındaki artış kadın genç işsizlik oranlarındaki artıştan daha fazla olmuştur. Kadın/erkek genç işsizlik oranları 2008:II-2009:I döneminde sırasıyla %1,1, %1,1, %1 ve %0,9 düzeyinde gerçekleşmiştir. 15-24 yaş grubu erkek işsizlik oranı, 2009 yılının birinci çeyreğinde %29,1 ile kadın işsizlik oranının (%27,6) üzerinde gerçekleşmiştir. Yetişkin kadın/erkek işsizlik oranı, 2008 yılının üçüncü çeyreği dışındaki dönemlerde %0,9 seviyesinde gerçekleşmiş olup, söz konusu dönemlerde erkek işsizlik oranlarındaki artış kadın işsizlik oranlarındaki artıştan daha yüksek olmuştur. Ekonominin küçüldüğü küresel finans krizi döneminde, genel olarak erkek işsizlik oranları kadın işsizlik oranlarından daha fazla etkilenmiştir.

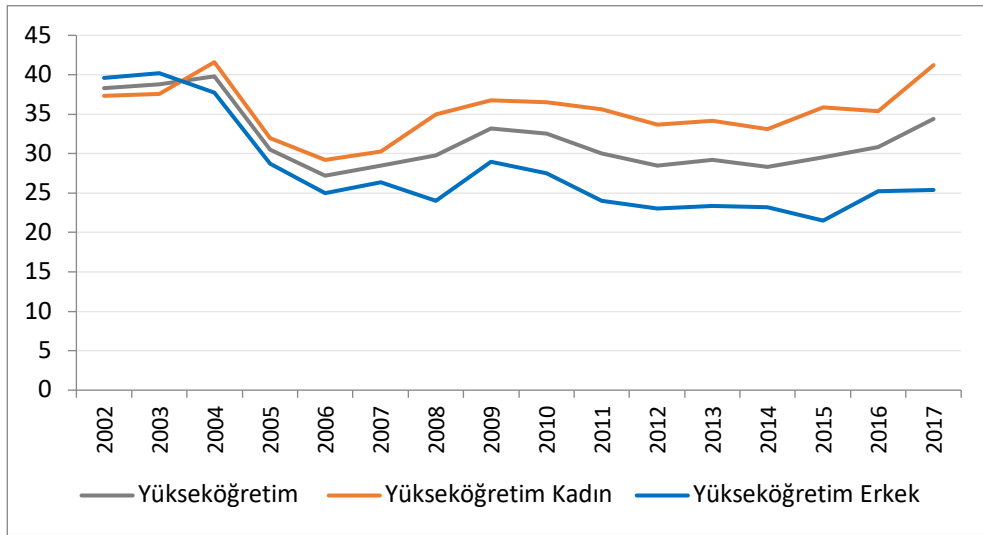

Kaynak: TÜİK ve ILOSTAT verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 4. 2008.II-2009:I Döneminde Gerçekleşen Kadın ve Erkek İşsizlik Oranları (%)

Türkiye’de genç istihdam içerisinde, erkeklerin istihdamı imalat sektöründe ve özellikle inşaat sektöründe kadınlardan daha yüksektir. 2009 yılında, iktisadi faaliyet kollarına göre (18 grup), 15-24 yaş grubu toplam erkek istihdamının %24.4’ünü imalat, %19.1’ini toptan ve perakende ticaret, %14.6’sını tarım, %13.2’sini inşaat sektörlerinde; 15-24 yaş grubu kadın istihdamının %32.9’u tarım, %21.2’si imalat, %17.3’ü toptan ve perakende ticaret sektörlerinde gerçekleşmiştir (TÜİK veri tabanı). Erkek genç istihdam oranlarının kadın istihdam oranlarından daha yüksek olmasına karşın, kriz dönemlerinde genç işsizlik içerisinde özellikle erkek genç işsizliğin artması, konjonktüre daha duyarlı sektörlerin (inşaat, üretim, otomotiv gibi) çoğunun istihdam açısından erkek odaklı olmasından kaynaklanmaktadır (European Commission, 2009, s. 11; Verick, 2009, s. 32; Hutengs ve Stadtmann, 2014, s. 8).

Türkiye’de 2002-2017 yılları arasında ortalama olarak; okuma yazma bilmeyen %12.7, ilkokul mezunu %13.7, ilköğretim mezunu %15.4, lise dengi meslek okulu mezunu %22.6, genel lise mezunu %24.4 ve yükseköğretim mezunları %31.8 genç işsizlik oranlarına sahiptir. Türkiye’de eğitim türleri içerisinde en yüksek genç işsizlik oranı yükseköğretimde görülmektedir. Şekil 5, 2002-2017 yılları arasında yükseköğretim genç işsizlik oranları ile kadın ve erkeklerde yükseköğretim genç işsizlik oranlarını göstermektedir.

Kaynak: TÜİK veri tabanı kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 5. Yükseköğretim Genç İşsizlik Oranları (% , 2002-2017)

Şekil 5'ten görüleceği üzere, 2004 yılı ve sonrasında, kadın genç işsizlik oranları erkek genç işsizlik oranlarının üzerinde gerçekleşmiştir. Yükseköğretim mezunu genç işsizlerin oranı, 2009 yılında %33.2'e yükselerek 2002-2016 yılları arasında en yüksek düzeye ulaşmıştır. 2008 yılında 1.46 olan yükseköğretim genç kadın/erkek işsizlik oranı 2009 yılında azalarak 1.27 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2009 yılında, kadın genç işsizlik oranı 2009 yılında %5.1 artarak %36,8'e, erkek genç işsizlik oranı %20.8 artarak %29'a yükselmiştir. 2017 yılı itibariyle, yükseköğretim genç işsizlik oranı %34.4, yükseköğretim mezunu erkeklerde genç işsizlik oranı %25.4 ve yükseköğretim mezunu kadınlarda genç işsizlik oranı %41.2 olarak gerçekleşmiştir. Yükseköğretim mezunu kadın genç işsizlik oranı ile erkek genç işsizlik oranı arasındaki fark 2016 yılından itibaren artmaya başlamıştır.

NEET (neither in employment nor in education or training), genç nüfusun ne eğitimde ne de istihdamda olanların paylarını göstermekte olup, çeşitli sebeplerle gücünmüş ya da çalışmayan işsizleri kapsamaktadır. NEET kapsamında olan gücünmüş gençler, mevcut işlerin olduğuna inanmadıklarından veya önceki araştırmalarında iş bulamadıklarından veya nerde ve nasıl iş bulacaklarını bilmediklerinden iş aramayan gençlerdir (ILO, 2017, s. 21). Tablo 2'de, 2017 yılı itibariyle Türkiye'de NEET değerlerini göstermektedir.

Tablo 2. Türkiye’de 2017 Yılı NEET Değerleri

	Toplam			Kadın			Erkek		
	Nüfus (Bin Kişi)	NEET (Bin Kişi)	NEET (%)	Nüfus (Bin Kişi)	NEET (Bin Kişi)	NEET (%)	Nüfus (Bin Kişi)	NEET (Bin Kişi)	NEET (%)
Okur-Yazar Olmayanlar	226	177	78,3	135	113	83,7	91	64	70,3
Lise Altı Eğitimliler	7.225	1.558	21,6	3.494	1.128	32,3	3.732	430	11,5
Lise	1.713	354	20,7	841	235	27,9	872	119	11,6
Mesleki veya Teknik Lise	1.524	375	24,6	691	233	33,7	833	142	17
Yüksek-öğretim	1.187	408	34,4	694	284	40,9	493	124	25,2
Toplam	11.875	2.872	24,2	5.855	1.993	34	6.021	879	14,6

Kaynak: TÜİK veri tabanı.

2017 yılında, NEET 2 milyon 782 bin kişiden oluşmakla birlikte bu sayının %69.39’u kadın NEET (1.993 bin kişi), %30.61’ini erkek NEET (879 bin kişi) oluşturmakta olup, %24.2 olan NEET oranı, kadınlarda %34 erkeklerde %14.6 düzeyinde gerçekleşmiştir (TÜİK veri tabanı). Kadınlarda ve erkeklerde en fazla NEET oranı okuryazar olmayanlara aittir. Okuryazar olmayanlardan sonra en yüksek NEET oranı %34.4 ile yükseköğretim mezunlarına aittir. Toplam yükseköğretim mezunu NEET içerisinde kadınların payı %58,5, erkeklerin payı %41,5’tir. Yükseköğretim mezunu kadın NEET oranı %40,9, erkek NEET oranı %25,2 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Genç İşsizliğe İlişkin Literatür İncelemesi

Genç işsizlik ile ilgili uluslararası yazında çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu bölümde, finansal krizlerin genç işsizlik üzerindeki etkileri, genç işsizliğin makroekonomik belirleyicileri ve toplumsal sorunlar ile ilişkisini inceleyen seçilmiş ampirik çalışmalara yer verilmiştir.

Jimeno ve Rodriguez-Palenzuela (2002), 19 OECD ülkesi için 1960-1996 döneminde makroekonomik şokların genç çalışanları, yetişkinlere göre daha fazla etkilediğini ve işgücü piyasası katılımının genç işsizliği arttırdığı tespit etmişlerdir. Hutengs ve Stadtman (2014), 1992-2011 döneminde İskandinav ülkeleri için Okun katsayısını yaş ve cinsiyete göre incelemiştir. Regresyon analizi sonuçları, Okun katsayısının 15-24 yaş grubunda en yüksek düzeye ulaştığı ve bu sonucun ekonomik konjonktür hareketlerinin genç işsizlik üzerinde daha etkili olduğunu gösterdiği belirlenmiştir. Çalışmada, erkek genç işsizliğin milli gelirdeki değişimlere kadın genç işsizliğinden daha duyarlı olduğu tespit edilmiştir.

Baron (2008), Kanada’da 400 evsiz genç için işsizliğin suç üzerindeki etkilerini incelemiştir. Gençlerin parasal durumları ile ilgili memnuniyetsizlikleri arttıkça işsizliğin suç üzerindeki

etkisinin arttığını; yaşı daha küçük olan genç işsizlerde şiddet içerikli suçların, yaşı daha yüksek olan genç işsizlerde ilaç kullanımının daha fazla görüldüğü tespit edilmiştir. Fougère v.d. (2006), 1990-2000 döneminde Fransa'da suç ve işsizlik arasında pozitif ilişki olduğu ve genç işsizlikteki artışın suç artışlarını tetiklediğini ortaya koymuştur.

Choudhry vd. (2012), 75 ülkede finansal krizlerin genç işsizlik üzerindeki etkilerini 1980-2005 dönemi için panel veri analizi ile araştırmıştır. Finansal krizlerin genç işsizlik üzerinde pozitif güçlü etkileri olduğu, bu etkilerin yüksek gelir grubundaki ülkelerde daha önemli olduğu, finansal krizlerin genç işsizlik üzerindeki en olumsuz etkisinin finansal krizden sonraki ikinci ve üçüncü yılda görüldüğü sonucuna varılmıştır. Verick (2009), İspanya, Norveç, Finlandiya, İsveç ve Japonya'da yaşanmış olan finansal krizleri ve son yaşanan global finansal krizin yol açtığı işsizlikten en çok gençlerin (daha çok 15-24 yaş grubu erkeklerin) etkilendiğini ve krizden sonra ekonomik büyümeden sonra da genç işsizliğin dirençli kaldığını tespit etmiştir. Bruno vd. (2017), OECD ülkelerinde 1981-2009 dönemi için dinamik panel veri analizini kullanarak, finansal krizlerin genç işsizlik ve işsizlik üzerindeki etkilerini incelemiştir. Analiz sonuçları, finansal krizlerin genç işsizlik üzerinde işsizlik üzerindeki etkilerinden kısa dönemde 1.9 kat, uzun dönemde 1.5-1.6 kat daha yüksek pozitif etkisi olduğunu göstermiştir.

Bruno vd. (2014), Euro bölgesinde küresel finans krizinin NEET ve genç işsizlik üzerindeki etkileri GMM ve dinamik panel veri yöntemi ile incelemiştir. Kriz yıllarında NEET oranlarının büyümeye karşı gösterdiği direncin arttığını, 2009 yılı başlangıcında NEET oranlarının önemli ölçüde büyümeye daha az duyarlı olduğu, erkek NEET oranının kadın NEET oranına göre milli gelire daha fazla duyarlı olduğu tespit edilmiştir.

Caporale ve Alana (2014), 1980-2005 dönemi için 15 Avrupa ülkesinde genç işsizliğin milli gelir ve enflasyon ile uzun dönem ilişkisi olduğu bulunmuştur. 15 Avrupa ülkesinde de genç işsizliğin oldukça dirençli (persistent) olduğu tespit edilmiştir. Tomić (2017), 2002-2014 dönemi için Euro-28 üye ülkeleri için panel veri analizi ile düşük milli gelir büyümesi, düşük inşaat payı ve yüksek kamu borcuna sahip ekonomilerde genç işsizliğin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Göçer ve Erdal (2015), 2006-2012 yıllarında 18 Avrupa ülkesi (birinci grup) ve 1996-2012 yıllarında 10 Avrupa ülkesi için (ikinci grup) yeni panel veri analizi ve eşbütünleşme testlerini kullanarak Okun kuralı çerçevesinde genç işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, ekonomik büyümedeki 1 puanlık artış birinci gruptaki genç işsizliği %1.13, ikinci gruptaki genç işsizliği %2.06 azalttığını göstermiştir.

Türkiye'de genç işsizlik ile ilgili sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda, genç işsizlik ile ekonomik büyüme, eğitim, verimlilik, enflasyon, doğrudan yabancı yatırımlar, ithalat ve toplumsal sorunlar arasında ilişki araştırılmıştır.

2005-2010 dönemi için VAR modeli ve Johansen (1988) eşbütünleşme testinin kullanıldığı Kabaklarlı vd. (2011) çalışmasında, GSYH ve kişi başına yatırımların genç işsizliği negatif yönde, enflasyon ve verimliliğin (kişi başına hasıla) genç işsizliği pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Çondur ve Bölükbaş (2014), 2000:Q1-2010:Q4 dönemi için Granger nedensellik testini kullanarak genç işsizlikten GSYİH'a doğru ve ÜFE'den genç işsizliğe doğru nedensellik ilişkisi tespit etmiştir.

Yavuzaslan vd. (2017), yapısal kırılmalı birim kök testi ile histeri hipotezinin geçerliliğini 2005:01-2017:02 döneminde genç işsizlik oranları kapsamında incelemiştir. 2008 yılının ikinci ve dokuzuncu ayı ile 2010 yılının onuncu ayında yapısal kırılmalar yaşanmasının Türkiye’de söz konusu araştırma dönemi için genç işsizlik histerisinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sayın (2011), 1988-2010 döneminde eğitim ve büyümenin genç işsizliğe etkisini VAR modeli ile incelemiştir. Ampirik sonuçlar, genç işsizlikten ortaöğretim okullaşma oranına doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu ve genç işsizliği uzun dönemde kendisinden sonra en çok büyüme ve yükseköğretim okullaşma oranının etkilediğini ortaya koymuştur. İzgi (2012), 1988-2008 yılları için eğitilmiş ve eğitimsiz genç işsiz grupları arasındaki ilişkiyi t testi ile incelemiştir. T testi sonuçları, eğitilmiş ve eğitimsiz gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğunu göstermiştir. Çondur ve Şimşir (2017), 1991-2016 dönemi için en küçük kareler yöntemini kullanarak, eğitim harcamaları/GSYH oranındaki 1 birimlik bir artışın genç işsizlik oranında 2.27 birimlik bir artışa; büyüme oranındaki 1 birimlik bir artışın, genç işsizlik oranında 0.21 birimlik bir azalmaya yol açtığı tespit etmiştir.

Günaydın ve Çetin (2015), 1988-2013 dönemi için uzun dönem ARDL modeli sonuçlarına göre kişi başına reel gelir, ticari açıklık ve doğrudan yabancı sermaye ile genç işsizlik arasında negatif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki tespit ederken, enflasyon ile genç işsizlik arasında uzun dönem ilişkisi bulunamamıştır. Granger nedensellik sonuçları, genç işsizlik ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında uzun dönemde çift yönlü bir nedensellik ve uzun dönemde kişi başına reel gelir, ticari açıklık ve enflasyondan genç işsizliğe doğru bir uzun dönem ilişkisi tespit edilmiştir.

Aslan ve Yamak (2015), genç işsizlik ve büyüme ilişkisini 2000.Q1-2013.Q4 dönemi için VAR modeli ile incelemiştir. Genç işsizlik ve büyüme arasında negatif bir ilişkinin bulunduğu çalışmada, Granger nedensellik testi sonuçları büyüme oranından genç işsizlik oranına doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermiştir. Karahan ve Uslu (2017), 2005.Q1-2016.Q2 dönemi için Kalman filtresi yöntemini kullanarak, ekonomik büyümenin genç işsizlik üzerindeki etkisinin küresel finans krizi döneminde düştüğünü tespit etmiştir.

Cenger ve Çütçü (2018), 2005:01-2017:03 dönemi için genç işsizlik ile ithalat arasındaki ilişkiyi Engle-Granger eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile incelemiştir. Eşbütünleşme analizi sonuçları, genç işsizlik ve ithalat arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığını; her iki nedensellik analiz sonuçları ise genç işsizlik ile ithalat arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını göstermiştir.

Özer ve Topal (2017), genç işsizliğin toplumsal sorunlar üzerindeki etkilerini 2004-2016 dönemi için panel korelasyon ve panel nedensellik analizleri ile incelemiştir. Çalışmada, genç işsizlik ile suç, göç, intihar ve boşanma olguları arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu, genç işsizliğin suç, göç, intihar ve boşanma sorunlarını daha da derinleştirdiği ve genç işsizliğin göç, intihar, boşanma gibi toplumsal sorunların bir nedeni olduğunu sonucuna ulaşılmıştır.

Veri Seti ve Yöntem

2006:Q1-2017:Q4 dönemini kapsayan çalışmada, genç (15-24) işsizlik oranı (%) ve mevsim etkilerinden arındırılmış yıllık GSYH değişim oran (%) değişkenleri TÜİK veri tabanından, yetişkin (25+) işsizlik oranı (%) değişkeni ILOSTAT veri tabanından elde edilmiştir. Genç işsizlik ve yetişkin işsizlik oranları Tramo-Seats yöntemi ile mevsim etkilerinden arındırılıp analize dahil edilmiştir. Ampirik analizde kullanılan genç işsizlik oranları, yetişkin işsizlik oranları ve ekonomik büyüme oranları sırasıyla şu simgelerle ifade edilmiştir: UNY, UNA, Y.

Ampirik analizde ilk olarak serilerin durağanlıkları ADF (Augmented Dickey-Fuller), PP (Phillips-Peron) ve Ng-Perron testleriyle incelenmiştir. Durağanlık analizinden sonra, genç işsizlik-ekonomik büyüme ve yetişkin işsizlik-ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen Sınır testi yaklaşımıyla araştırılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinden sonra seriler arasındaki uzun ve kısa dönemdeki statik ilişki ARDL (Autoregressive Distributed Lag) modeli ile incelenmiştir. Son olarak, ekonomik büyümenin genç işsizlik ve yetişkin işsizlik üzerindeki dinamik etkileri Kalman filtresi yöntemi ile analiz edilmiştir.

Durağanlık Analizi

Uygulamalı analizde, ilk olarak serilerin durağanlık özellikleri ADF, PP ve Ng-Perron testleri kullanılarak incelenmiştir. Serilerin düzey değerleri için yapılan birim kök testlerinde sabitli ve trendli model, birinci farkları alınarak yapılan söz konusu testlerde sadece sabit terim içeren model alınmıştır. Durağanlık test sonuçları Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. Durağanlık Test Sonuçları

ADF Test Sonuçları				
Seriler	Düzye		Birinci Fark	
UNY	-2.77		-4.95	
UNA	-2.37		-4.66	
Y	-2.40		-5.98	
Phillips-Perron Test Sonuçları				
Seriler	Düzye		Birinci Fark	
UNY	-2.18		-4.98	
UNA	-1.99		-4.70	
Y	-2.63		-4.98	
Kritik Değerler (Düzye)		Kritik Değerler (Birinci Fark)		
%1= -4.17 %5= -3.51		%1= -3.58 %5= -2.93		
Ng-Perron Test Sonuçları (Düzye)				
Seriler	MZa	MZt	MSB	MPT
UNY	-14.73	-2.71	0.18	6.20
UNA	-11.08	-2.35	0.21	8.23
Y	-9.13	-2.13	0.23	10
UNY, UNA ve Y serileri için Ng-Perron kritik değerleri; MZa, MZt, MSB, MPT için sırasıyla %1 anlamlılık düzeyinde -23.80, -3.42, 0.14, 4.03; %5 anlamlılık düzeyinde -17.30, -2.91, 0.17, 5.48'dir.				
Ng-Perron Test Sonuçları (Birinci Fark)				
Seriler	MZa	MZt	MSB	MPT
UNY	-19.46	-3.08	0.16	1.40
UNA	-16.48	-2.87	0.17	1.48
Y	-22.19	-3.29	0.15	1.23
UNY, UNA ve Y serileri için Ng-Perron kritik değerleri; MZa, MZt, MSB, MPT için sırasıyla %1 anlamlılık düzeyinde -13.80, -2.58, 0.17, 1.78; %5 anlamlılık düzeyinde -8.10, -1.98, 0.23, 3.17'dir.				

ADF ve PP testinde temel hipotez serinin birim kök içerdiği biçiminde kurulmaktadır. Tablo 3'te görüleceği üzere, %1 ve %5 anlam düzeylerinde UNY, UNA ve Y serileri için ADF ve PP testlerine göre düzey halde hesaplanan değerler tablo kritik değerlerden mutlak değer olarak küçük; birinci farklarda hesaplanan değerler tablo kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük bulunmuştur. Diğer bir ifade ile ADF ve PP testleri için temel hipotez her iki seri için de reddedilememiştir.

Ng-Perron testi için MZ_a ve MZ_t testlerinde temel hipotez serinin birim kök içerdiği; MSB ve MPT testlerinde temel hipotez serinin durağan olduğu şeklinde kurulmaktadır. Tüm seriler için %1 ve %5 anlam düzeylerinde; MZ_a ve MZ_t testlerine göre düzey halde hesaplanan değerler tablo kritik değerlerden mutlak değer olarak küçük; MSB ve MPT testlerine göre hesaplanan değerler tablo kritik değerlerden büyük bulunmuştur. UNY, UNA ve Y serileri için her iki anlam düzeyinde birinci farklarda, MZ_a ve MZ_t testlerine göre hesaplanan değerler tablo kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük bulunmuştur. Birinci farklarda, UNY ve Y serileri için MSB testine göre hesaplanan değerler her iki anlam düzeyinde de, UNA serisi için %5 anlamlılık düzeyinde tablo kritik değerlerden küçük; tüm seriler için MZT testine göre hesaplanan değerler her iki anlam düzeyinde tablo kritik değerlerden küçük bulunmuştur.

Özetle, durağanlık analizi için kullanılan ADF, PP ve Ng-Perron test sonuçlarına göre UNY, UNA ve Y serilerinin birinci dereceden durağan oldukları (I(1)) oldukları bulunmuştur.

Eşbütünleşme Analizi

Durağanlık analizinden sonra, genç işsizlik ve büyüme serileri arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Pesaran vd.(2001) tarafından geliştirilen Sınır Testi yaklaşımıyla araştırılmıştır. Serilerin durağanlık özelliklerine bakılmaksızın uygulanabilmesi⁴, kısıtlanmamış hata düzelme modelinin (UECM) iki aşamalı Engle-Granger yönteminden daha iyi istatistiksel özelliklere sahip olması ve düşük sayıda gözleme sahip çalışmalarda uygulanabilir olması, sınır testi yaklaşımının Engle ve Granger (1987), Johansen (1988, 1995), Johansen ve Juselius (1990) gibi alternatif eşbütünleşme testlerine göre sağladığı avantajlardır (Narayan ve Narayan, 2005, s. 429, Uslu ve Karahan, 2016, s. 677).

Çalışmamızda, Sınır testi için oluşturulan kısıtlanmamış hata düzeltme modelinin (UECM) çalışmamıza uyarlanmış hali (1) numaralı denklemde (t: trend değişkeni; p: gecikme sayısı) gösterilmektedir.

$$\Delta UNY_t = a_0 + a_{1t} + \sum_{i=1}^p a_{2i} \Delta UNY_{t-i} + \sum_{i=0}^p a_{3i} \Delta Y_{t-i} + a_4 Y_{t-1} + a_5 Y_{t-1} + u_t \quad (1)$$

⁴ Pesaran vd. (2001) tarafından hesaplanan F istatistikleri, serilerin I(2) olması durumunda geçersiz olmaktadır. Durağanlık testleri, yanıltıcı sonuçlardan kaçınmak için değişkenlerin ikinci dereceden durağan (I(2)) olmadıklarını garantilemektedir (Frimpong ve Oteng-Abeyie, 2006, s. 9).

$$\Delta UNA_t = a_0 + a_{1t} + \sum_{i=1}^p a_{2i} \Delta UNA_{t-i} + \sum_{i=0}^p a_{3i} \Delta Y_{t-i} + a_4 YUNA_{t-1} + a_5 Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığının test edilmesi için bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birinci dönem gecikmelerine $H_0: \alpha_4 = \alpha_5 = 0$ (eşbütünleşme yoktur) şeklinde kurulan F testi yapılır. Hesaplanan F istatistiği Pesaran vd. (2001)'deki tablo alt ve üst kritik değerleri ile karşılaştırılır. Eğer hesaplanan F istatistiği Pesaran alt kritik değerinden küçükse, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur. Hesaplanan F istatistiği Pesaran üst kritik değerinden büyükse, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır (Karagöl vd., 2007, s. 76). UECM modellerinden hesaplanan F testleri ve tablo kritik değerleri Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Sınır Testi Sonuçları

Seriler	K	F istatistiği	%5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler	
			Alt Sınır	Üst Sınır
UNY	1	5.02	3.62	4.16
UNA	1	6.58		

K değeri; (1) numaralı denklemden bağımsız değişken sayısıdır. Kritik değerler Pesaran vd. (2001: s. 300)'deki Tablo CI(ii)'den alınmıştır.

UECM modelinden hesaplanan F istatistik değeri UNY serisi için 5.02, UNA serisi için 6.58 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan F istatistikleri, %5 anlam düzeyinde Pesaran'ın üst kritik değerinden büyük olduğu için temel hipotez her iki seri için de reddedilmiştir. Sınır testi sonuçları, büyümenin her iki işsizlik ile eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermiştir.

ARDL Modeli

Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra, büyümenin genç işsizlik ve yetişkin işsizlik arasındaki uzun ve kısa dönemdeki statik ilişkilerini belirlemek için ARDL (Autoregressive Distributed Lag) modelleri kurulmuştur.

Genç işsizlik-büyüme arasındaki ve yetişkin işsizlik-büyüme arasındaki uzun dönem ilişkinin araştırılması için ARDL modelinin çalışmamıza uyarlanmış hali sırasıyla (2) ve (4) numaralı denklemlerde; söz konusu seriler arasındaki kısa dönem ilişkinin araştırılması için ARDL modelinin çalışmamıza uyarlanmış hali, m ve n gecikme değerlerini göstermek üzere, sırasıyla (3) ve (5) numaralı denklemlerde gösterilmektedir.

$$UNY_t = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} UNY_{t-i} + \sum_{i=0}^n a_{2i} Y_{t-i} + u_t \quad (2)$$

$$\Delta UNY_t = a_0 + a_1 ECM_{t-1} + \sum_{i=1}^m a_{2i} \Delta UNY_{t-i} + \sum_{i=0}^n a_{3i} \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (3)$$

$$UNA_t = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} UNA_{t-i} + \sum_{i=0}^n a_{2i} Y_{t-i} + u_t \quad (4)$$

$$\Delta UNA_t = a_0 + a_1 ECM_{t-1} + \sum_{i=1}^m a_{2i} \Delta UNA_{t-i} + \sum_{i=0}^n a_{3i} \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (5)$$

Uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata terimleri serisinin bir dönem gecikmeli değeri olan (3) ve (5) numaralı denklemlerdeki ECM_{t-1} değişkeninin katsayısı kısa dönemdeki dengesizliğin ne kadarının uzun dönemde düzeltileceğini göstermektedir (Karagöl vd., 2007, s. 78). ARDL modelinde gecikme sayılarının belirlenmesi için Akaike bilgi kriterinden yararlanılmıştır. UNY serisi için ARDL (1,3) modeli ve UNA serisi için ARDL (1,0) modeli tahmin sonuçları Tablo 5’de sunulmaktadır

Tablo 5. ARDL Modelleri Tahmin Sonuçları

UNY Serisi İçin ARDL (1,3) Modelinin Tahmin Sonuçları		
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
UNY (-1)	0.709600	7.478904*
Y	-0.109362	-2.404517*
Y(-1)	-0.187933	-2.998521*
Y(-2)	0.180732	2.763224*
Y(-3)	-0.083740	-1.769522**
C	6.802086	3.241241*
ARDL (1,3) Modeli Tanısal Denetim Sonuçları		
X ² BG	0.936241 [0.4012]	
X ² WHITE	2.587253 [0.1152]	
X ² RAMSEY	1.641638 [0.2079]	
ARDL (1,3) Modelinin Uzun Dönem Katsayıları		
Y	-0.689752	-4.683708*
C	23.423181	26.759509*
ARDL (1,3) Yaklaşımına Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları		
D (Y)	-0.109362	-2.698064**
ECM (-1)	-0.290400	-3.978211*
UNA Serisi İçin ARDL (1,0) Modelinin Tahmin Sonuçları		
Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
UNA (-1)	0.820974	17.22807*
Y	-0.074625	-6.273038*
C	1.869781	4.527282*
ARDL (1,0) Modeli Tanısal Denetim Sonuçları		
X ² BG	0.066444 [0.9358]	
X ² WHITE	1.282673 [0.2635]	
X ² RAMSEY	1.328639 [0.1910]	
ARDL (1,0) Modelinin Uzun Dönem Katsayıları		
Y	-0.416838	-3.727447*
C	10.444192	15.209612*
ARDL (1,0) Yaklaşımına Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları		
D (Y)	-0.076819	-4.473776*
ECM (-1)	-0.176006	-5.460378*

*%1, **%5’de anlamlılığı göstermektedir. X²BG, X²WHITE, X²RAMSEY sırasıyla otokorelasyon, değişen varyans ve model kurma hatası sınaması istatistikleri olup, parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

ARDL (1,3) modeli sonuçlarına göre; uzun dönemde büyümenin genç işsizlik üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde etkilediğini göstermektedir. Uzun dönem ARDL modeli sonuçlarına göre, uzun dönemde ekonomik büyümedeki %1'lik artış, genç işsizlik oranında %0.69 oranında azalışa yol açmaktadır. Kısa dönemli hata düzeltme sonuçları, büyüme ve genç işsizlik oranı arasında kısa dönemde de negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Hata düzeltme modeline sonuçlarına göre, yıllık GSYH değişim oranı büyümesindeki 1 puanlık artış, genç işsizlik büyüme oranında -0.11 puanlık bir azalışa yol açmaktadır. Modelde -0.29 bulunan hata düzeltme değişkeninin katsayısı (ECM_{t-1}), beklendiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bu katsayı, kısa dönemde uzun dönem dengeden bir sapma olması halinde, sistemin yaklaşık 3.4 çeyrekte dengeye ulaşacağını göstermektedir.

ARDL (1,0) modeli sonuçlarına göre; uzun ve kısa dönemde büyümenin yetişkin işsizlik üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde etkilediğini göstermektedir. Uzun dönem ARDL modeli sonuçlarına göre, uzun dönemde ekonomik büyümedeki %1'lik artış, yetişkin işsizlik oranında %0.42 oranında azalışa yol açmaktadır. Hata düzeltme modeli sonuçları, yıllık GSYH değişim oranı büyümesindeki 1 puanlık artışın, yetişkin işsizlik büyüme oranında -0.08 puanlık bir azalışa yol açmaktadır. ECM_{t-1} değişkeni katsayısı modelde -0.18 olarak bulunmuştur. Buna göre, kısa dönemde uzun dönem dengeden bir sapma olması halinde sistem yaklaşık 5,5 çeyrekte dengeye gelmektedir.

Kalman Filtresi

Seriler arasında uzun dönemli ilişki bulunduktan sonra, ekonomik büyümenin genç işsizlik ve yetişkin işsizlik üzerindeki dinamik etkilerini tespit etmek amacıyla Kalman Filtresi tekniği kullanılmıştır. Kalman filtresi tekniği, dinamik bir sistemde verilen gözlemleri kullanarak gözlenemeyen değişkenleri en az hata ile tahmin eden indirgemeli bir tahmin algoritmasıdır (Ertuğrul, 2011, s. 66).

Çalışmada genç işsizlik oranı ve yetişkin işsizlik oranı ekonomik büyüme ile açıklanmış olup, kullanılan Kalman Filtresi spesifikasyonları (6), (7), (8) ve (9) numaralı denklemlerde gösterilmiştir. Söz konusu denklemlerde yer alan $v_{i,t}$ ve ε_t beyaz gürültülü (white noise) stokastik süreci ifade etmektedir (Ertuğrul, 2012, s. 120).

$$UNY_t = \alpha_0 + \alpha_{1,t} Y + \varepsilon_t \quad (6)$$

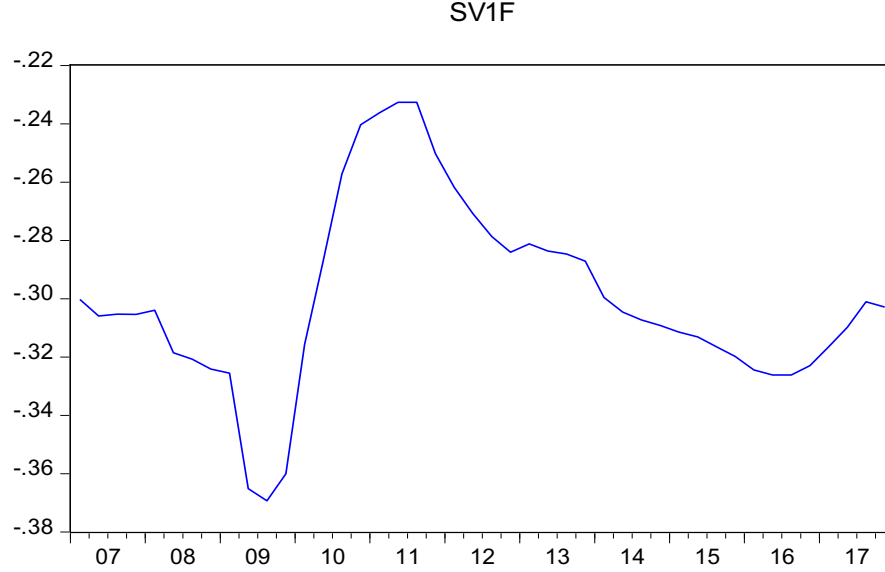
$$\alpha_{1,t} = \alpha_{1,t-1} + v_{i,t} \quad (7)$$

$$UNA_t = \alpha_0 + \alpha_{1,t} Y + \varepsilon_t \quad (8)$$

$$\alpha_{1,t} = \alpha_{1,t-1} + v_{i,t} \quad (9)$$

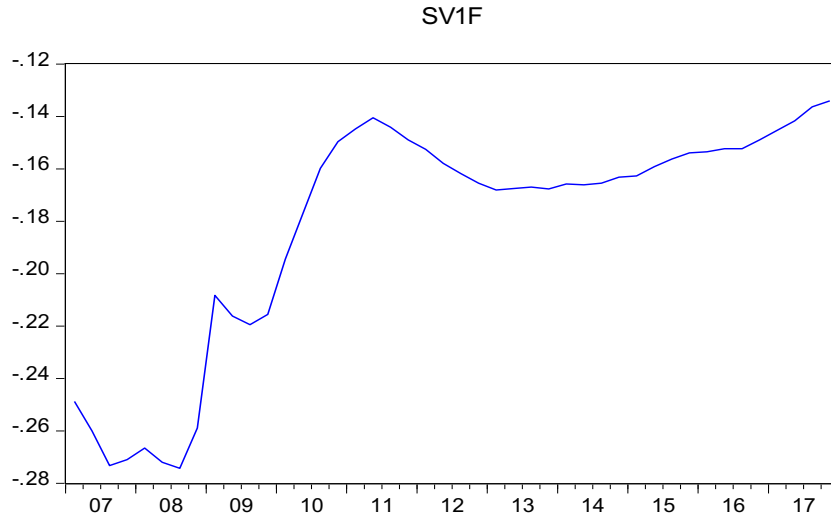
(7) ve (8) numaralı eşitliklerde yer alan $\alpha_{1,t}$ katsayıları, sırasıyla genç işsizlik-ekonomik büyüme ve yetişkin işsizlik-ekonomik büyüme arasındaki dinamik ilişkinin analiz edilmesi için tahmin edilen zamana göre değişen parametre katsayılarıdır. Genç işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki dinamik ilişkinin analiz edilmesi için tahmin edilen zamana göre değişen parametre tahmin sonuçları Şekil 6'da; ekonomik büyümenin yetişkin işsizlik üzerindeki etkisini gösteren zamana göre değişen parametre tahmin sonuçları Şekil 6'da sunulmaktadır. Zamana göre değişen parametre tahminleri (TVP) belli bir gözlem sonra sağlıklı sonuçlar vermesi nedeniyle

2006:Q1-2006:Q4 dönemi şekillerden çıkarılmış olup, şekiller 2007:Q1-2017:4 dönemini ifade etmektedir. TVP tahmin sonuçları, dinamik katsayının genç işsizlik serisi için -0.30, yetişkin işsizlik serisi için -0.13 olduğunu göstermiştir.

Şekil 6. UNY Katsayısı İçin Kalman Filtresi Tahmin Sonuçları

Şekil 6'da yer alan Kalman filtresi tahmin sonuçları, ekonomik büyümenin genç işsizlik üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Diğer bir ifade ile ekonomik büyüme arttığı zaman genç işsizlik oranı azalmakta ya da ekonomik büyüme azaldığı zaman genç işsizlik oranı artmaktadır. Şekil 6 incelendiğinde, büyümenin genç işsizlik üzerindeki etkisinin küresel finans krizi döneminin etkilerinin olduğu 2008:Q1-2009:Q3 dönemi arasında arttığı görülmektedir. Söz konusu etkide, 2009 yılının birinci çeyreği ile üçüncü çeyreği arasında en yüksek artış gerçekleşmiştir. TVP sonuçları, ekonominin negatif büyüme gösterdiği 2009:Q1-2009:Q3 döneminde, ekonomik daralmanın genç işsizlik üzerindeki negatif etkisinde artış olduğunu göstermiştir. Ekonomik büyümenin gerçekleştiği 2009:Q3-2010:Q3 dönemi arasında, ekonomik büyümenin genç işsizlik üzerindeki etkisinin azalmıştır. Diğer bir ifade ile küresel finans krizi sonrasında yaşanan ekonomik büyüme oranlarının genç işsizlik oranlarını düşürmedeki etkisi 2010 yılının üçüncü çeyreğine kadar azalmıştır. Model sonuçlarına göre, bu tarihten itibaren söz konusu etki zaman içerisinde genel olarak artmakla birlikte son dört çeyrekte etkinin tekrar azalmaya başladığı görülmektedir.

Şekil 7. UNA Katsayısı İçin Kalman Filtresi Tahmin Sonuçları

Şekil 7’de gösterilen zamana göre değişen parametre tahmin (TVP) sonuçlarına göre, ekonomik büyüme yetişkin işsizlik oranları üzerinde de negatif etkiye sahiptir. Şekil 7 incelendiğinde, 2008:Q1-2008:Q3 dönemi arasında büyümenin yetişkin işsizlik üzerindeki etkisinde artış, 2008 yılının son çeyreğinde ise söz konusu etkide azalma görülmektedir. Ekonomik daralmanın gerçekleştiği 2009:Q1-2009:Q3 döneminde ise büyümenin yetişkin işsizlik üzerindeki etkisinde küçük bir artış gerçekleşmiştir. TVP sonuçlarına, ekonomik büyümenin yetişkin işsizlik üzerindeki etkisinin, 2009:Q3-2011:Q2 döneminde azaldığı, takip eden 2011:Q2-2013:Q1 dönemi arasında arttıktan sonraki dönemde etkinin tekrar azalmaya başladığını göstermiştir.

Sonuç

Global ölçekte olduğu gibi Türkiye’de de, yetişkin işsizlik oranlarının iki katından fazlasını oluşturan genç işsizliğin yıllar itibariyle yüksek oranlarda gerçekleşmeye devam etmesi, genç işsizlik sorununun ayrı olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır. Genç işsizliğin konjonktürel oynaklığının yetişkin işsizliğe göre yüksek olduğu ve ekonomik krizlerin genç işsizlik üzerinde daha etkili olduğuna ilişkin ampirik literatürde yapılmış çalışmalar olmasına karşın, Türkiye’de konu ile ilgili uygulamalı çalışma eksikliği olduğu gözlenmiştir. Bu çalışmada, Türkiye için 2006-2017 dönemi çeyreklik verileri ile genç işsizlik ve yetişkin işsizlik oranlarının ekonomik büyümeye duyarlılığı Sınır testi, ARDL modeli ve Kalman Filtresi yöntemi ile araştırılmıştır. Diğer bir ifade ile konjonktürü temsilen ekonomik büyümenin, genç ve yetişkin işsizlik üzerindeki görece etkisi araştırılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye için yapılmış çalışmalardan farklı olarak, genç ve yetişkin işsizlik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ve küresel finans krizinin genç ve yetişkin işsizlik üzerindeki etkileri dinamik olarak incelenmiştir.

Sınır testi sonuçları, büyüme ile genç işsizlik ve büyüme ile yetişkin işsizlik arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermiştir. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğundan sonra, büyümenin genç işsizlik ve yetişkin işsizlik üzerindeki uzun ve kısa dönemli etkileri ARDL modelleri ile incelenmiştir. ARDL modelleri sonuçlarına göre; büyüme, genç işsizlik üzerinde yetişkin işsizliğe göre uzun dönemde 1.64 kat, kısa dönemde 1.37 kat daha fazla etkiye sahiptir. Kalman filtresi sonuçları, ARDL model sonuçlarını destekleyerek büyümenin yetişkin işsizliğe göre genç işsizlik üzerinde daha yüksek etkisinin olduğunu göstermiştir. Küresel finans

krizine denk gelen dönemlerde, ekonomik büyümenin genç işsizlik üzerindeki negatif etkisi yetişkin işsizlik üzerindeki negatif etkisinden daha fazla olmuştur. Diğer bir ifade ile Türkiye’de küresel kriz döneminde gerçekleşen ekonomik daralma dönemlerinde, işsizlik bazında gençler yetişkinlerden daha çok zarar görmüştür. Küresel finans krizi dönemi sonrasındaki dönemlerde de, genç işsizlik ekonomik büyümeye yetişkin işsizlikten daha duyarlı olmaya devam etmiştir. Bununla birlikte, büyümenin yetişkin işsizlik üzerindeki etkisi son 4 yılda, genç işsizlik üzerindeki etkisi son 4 çeyrekte azalma göstermiştir.

Türkiye’de kadınların genç işsizlik oranları erkeklerin genç işsizlik oranlarından yaklaşık 1.5 kat daha fazladır. Eğitim türleri arasında en yüksek genç işsizlik yükseköğretimde görülmekte olup, yükseköğretim mezunu kadınların genç işsizliği erkeklere göre oldukça yüksek düzeylerde gerçekleşmektedir. 2017 yılı itibariyle, ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin (NEET) yaklaşık %70’ini kadınlar oluşturmaktadır. Yükseköğretim mezunu NEET oranı %35,9 olup, yükseköğretim mezunu NEET içerisinde kadınların payı yaklaşık %58,5’tir. Türkiye’de kadın/erkek genç işsizlik oranlarının düşürülmesine ve en yüksek genç işsizliğin görüldüğü yükseköğretim mezunlarının istihdamının artırılmasına yönelik politikalar uygulanmalıdır. Bu amaçla, kadın istihdamı ve eğitimlerini tamamlayıp işgücü piyasasına girmek isteyen gençlerin istihdamı vergi teşvikleri ile desteklenmelidir. Özellikle yükseköğretim mezunlarının yüksek olan NEET oranlarının nedenleri araştırılmalı ve eğitilmiş atıl işgücü potansiyeli ekonomiye kazandırılmaya çalışılmalıdır.

Çalışmada, 25+ yaş grubu işsizlik oranlarında olduğu gibi, en yüksek işsizlik oranlarının gerçekleştiği 15-24 yaş grubundaki işsizlikle mücadele için ekonomik büyüme oranlarında artış olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Uygulamalı analiz sonuçları, ekonomik büyüme oranlarındaki artışın özellikle genç işsizlik oranlarını azaltmada etkili olduğunu göstermiştir. Genç işsizliğin büyüme trendine bağlılığının yüksek olmasının yanında, TVP sonuçlarının gösterdiği gibi, büyümenin her iki işsizlik (özellikle yetişkin işsizlik) üzerindeki negatif etkisinin zamanla azalması, işsizliği etkileyen diğer makroekonomik değişkenlerin araştırılmasını ve ekonomik büyümenin istihdamı destekleyecek alanlarda gerçekleşmesini gerekli kılmaktadır.

Kaynakça

- Aslan B. Y. ve Yamak, A. (2015). Türkiye’de 2000-2013 Döneminde Büyümenin Genç İşsizliğe Etkisinin Vektör Otoregresif Model ile Analizi. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 16. *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı*, 317-333.
- Baron, S. W. (2008). Street Youth, Unemployment, and Crime: Is It That Simple? Using General Strain Theory to Untangle the Relationship. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 399-434.
- Bell, D.N.F. ve Blanchflower, D.G. (2010). Youth Unemployment: Déjà Vu?. *IZA Discussion Paper*, 4705, 1-56.

- Bruno, G. S. F., Marelli, E. ve Signorelli, M. (2014). The Rise of NEET and Youth Unemployment in EU Regions after the Crisis. *Comparative Economic Studies*, 56, 592-615.
- Bruno, G. S. F., Tanveer, M. C., Marelli, E. ve Signorelli, M. (2017). The Short- and Long-Run Impacts of Financial Crises on Youth Unemployment in OECD Countries. *Applied Economics*, 49(34), 3372-3394.
- Caporale, G. M. ve Alana, L. G. (2014). Youth Unemployment in Europe: Persistence and Macroeconomic Determinants. *Comparative Economic Studies*, 56, 581-591.
- Cenger, H. ve Çütcü, İ. (2018). İthalattaki Değişimin Genç İşsizliğe Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *OPUS- Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(Gençlik Araştırmaları Özel Sayısı), 485-503.
- Choudhry, M.T., Marelli, E. ve Signorelli, M. (2012). Youth Unemployment Rate and Impact of Financial Crises. *International Journal of Manpower*, 33(1), 76-95.
- Çondur, F. ve Şimşir, N. C. (2017). Türkiye’de Eğitim Harcamaları, Ekonomik Büyüme ve Genç İşsizlik İlişkilerinin Analizi. *The Journal of International Scientific Researches*, 2(6), 44-59.
- Çondur, F. ve Bölükbaş, M. (2014). Türkiye’de İşgücü Piyasası ve Genç İşsizlik-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme, *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2), 77-93.
- Dietrich, H. (2012). Youth Unemployment in Europe: Theoretical Considerations and Empirical Findings. *Friedrich Ebert Stiftung*, 1-40.
- Ertuğrul, H. M. (2011). Türkiye’de Elektrik Tüketimi Büyüme İlişkisi: Dinamik Analiz, *Enerji, Piyasa ve Düzenleme*, 2, 49-73.
- Ertuğrul, H. M. (2012). *Türkiye’de Döviz Kuru Volatilitesi ve Enflasyon İlişkisi* (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- European Commission (2009). *Employment in Europe*. Lüksemburg, 1-187.
- Frimpong, M. J and Oteng-Abayie, E. F. (2006). Bounds Testing Approach: An Examination of Foreign Direct Investment. *Trade and Growth Relationships, Munich Personal RePEc Archive*, 1-19.
- Fougère, D., Kramarz, F. ve Pouget J. (2006). Youth Unemployment and Crime in France. *IZA Discussion Paper*, 1-41.
- Gomez-Salvador, R. ve Leiner-Killinger, N. (2008). An Analysis of Youth Unemployment in the Euro Area. *European Central Bank, Occasional Paper Series*, 89, 1-43.
- Göçer, İ. ve Erdal, L. (2015). The Relationship between Youth Unemployment and Economic Growth in Central and Eastern European Countries: An Empirical Analysis. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 173-188.

- Görlich, D., Stepanol, I. ve Al-Hussami, F. (2013). Youth Unemployment in Europe and the World Causes, Consequences and Solutions. *Kiel Policy Brief*, 59, 1-11.
- Günaydın, D. ve Çetin, M. (2015). Genç İşsizliğin Temel Makroekonomik Belirleyicileri: Ampirik Bir Analiz, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 17-34.
- Hutengs, O. ve Stadtmann, G. (2014). Youth and Gender Specific Unemployment and Okun's Law in Scandinavian Countries. *European University Viadrina, Discussion Paper*, 352, 1-17.
- International Labour Organization (ILO) (2016). World Employment Social Outlook: Trends for Youth, *International Labour Office, Geneva*, 1-48.
- International Labour Organization (ILO) (2017). Global Employment Trends for Youth, *International Labour Office, Geneva*, 1-115.
- International Labour Organization (ILO) (2018). World Employment Social Outlook: Trends for Woman, *International Labour Office, Geneva*, 1-13.
- İzgi, B. B. (2012). Genç İşsizliği ve Eğitim ile Olan İlişkisi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41), 295-310.
- Jimeno, J. F. ve Rodriguez-Palenzuela D. (2002). Youth Unemployment in the OECD: Demographic Shifts, Labour Market Institutions, and Macroeconomic Shocks. *European Central Bank, Working Paper*, 155, 1-61.
- Kabaklarlı, E., Hazel Er, P. ve Buluş, A. (2011). Economic Determinants of Turkish Youth Unemployment Problem: Co-Integration Analysis. *International Conference on Applied Economics, ICOAE*, 267-272.
- Karagöl, E., Erbaykal, E. ve Ertuğrul, H. M. (2007). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ile Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 8(1), 72-80.
- Karahan, P. ve Uslu, N. (2016). Türkiye'de Genç İşsizlik ve Büyüme İlişkisi Üzerine Dinamik Bir Uygulama. *Turkish Economic Association, Proceedings of 5th International Conference on Economics*, 1528-1540.
- Martin, G. (2009). A Portrait of the Youth Labor Market in 13 Countries, 1980-2007. *Youth Labor Market, Monthly Labor Review*, 3-21.
- Narayan, P. K. and Narayan, S. (2005). Estimating Income and Price Elasticities of Imports for Fiji in a Co-integration Framework. *Economic Modeling*, 22, 423-438.
- OECD (2008). Off to a Good Start? Youth Labour Market Transitions in OECD Countries. *OECD Employment Outlook, Paris*, 25-77.
- O'Higgins, N. (2001). Youth Employment and Employment Policy: A Global Perspective, *MPRA Paper, ILO*, 23698, 1-212.

- O'Higgins, N. (2010). The Impact of the Economic Crisis on Youth Employment: Measures for Labour Market Recovery in the European Union, Canada and the United States. *ILO Employment Working Paper*, 70, 1-69.
- Özer, U. ve Topal, M. H. (2017). Genç İşsizliği, Suç, Göç, İntihar ve Boşanma Düzeyleri İle İlişkili Midir? Türkiye'den Ampirik Bir Kanıt. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(5), 50-63.
- Pagés, C. ve Montenegro, C. E. (2007). Job Security and the Age-Composition of Employment: Evidence From Chile. *Estudios de Economía*, 34(2), 109-139.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Ryan, P. (2001). The School-to-work Transition: A Cross-National Perspective, *Journal of Economic Literature*, 34-92.
- Sayın, F. (2011). Türkiye'de 1988-2010 Döneminde Eğitim ve Büyümenin Genç İşsizliğine Etkisinin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(4), 33-53.
- Scarpetta, S., Sonnet, A. ve Manfredi, F. (2010). Rising Youth Unemployment During the Crisis: How to Prevent Negative Long-term Consequences on a Generation?. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, 106, 1-34.
- Tomić, I. (2017). What Drives Youth Unemployment in Europe? Economic vs. Non-Economic Determinants. *International Labour Review*, 1-26.
- TÜİK. (2018). *İstatistiklerle Yaşlılar*. TÜİK.
- Uslu N. Ç. ve Karahan, P. (2016). Para Politikasının Kredi Faiz Oranlarına Geçişkenliği Üzerine Dinamik Bir Analiz: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 671-690.
- Yavuzaslan, K., Damar, Ö., Sözmez, B., Özdaş, B., Uyar, N. ve Akılotu, E. (2017). Türkiye'de Genç İşsizliğinin, İşsizlik Histerisi Hipotezi Çerçevesinde Yapısal Kırılmalar Testi ile Analizi, *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 21-32.
- Verick, S. (2009). Who Is Hit Hardest During a Financial Crisis? The Vulnerability of Young Men and Women to Unemployment in an Economic Downturn. *IZA Discussion Paper*, 4359, 1-35.

Bilgi Ekonomisi Göstergeleri Bakımından Türkiye'nin Avrupa ve Orta Asya Ülkeleri Arasındaki Yeri

The Position of Turkey among European and Central Asian Countries with regards to Knowledge Economy Indicators

Sultan Salur¹

Başvuru Tarihi: 08.09.2018

Kabul Tarihi: 13.09.2019

Öz

Son yıllarda dünya ekonomilerinde bilgi ekonomisinin öneminin arttığı görülmektedir. Bu ekonominin temelini yeni teknolojiler, bu teknolojilerin geliştirilmesi ve yayılması oluşturmaktadır. Bilgi ekonomisi, gelişmiş ülkelerin yakalamış olduğu bir seviye olarak kabul görmektedir. Bu seviyeyi yakalamayı hedefleyen gelişmekte olan ülkelerde teknolojik yatırımlara ve beşeri sermayeye gereken önem verilmelidir.

Bilgi ekonomisi bakımından ülkelerin performansları çeşitli değişkenler tarafından incelenmektedir. Bu çalışmada, Dünya Bankası'nın geliştirdiği KAM Metodolojisinin (The Knowledge Assessment Methodology) gruplandırılmış olduğu Avrupa ve Orta Asya'da yer alan 26 ülke ve yine bu yöntemin belirlediği değişkenlerden ulaşılabilir olanlarla bir karşılaştırma yapılmıştır. Yapılan karşılaştırmalar Türkiye'nin içinde bulunduğu grupta orta seviyede performans gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi Ekonomisi, Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Araştırma ve Geliştirme

Abstract

In recent years it has been seen that the importance of knowledge economy has increased in world economies. This economy is based on the emerging technologies, development and spread of these technologies. Knowledge economy is assumed as a kind of level that developed countries have achieved to reach. Developing countries intending to reach this level should attach importance to technological investments and human capital.

Various variables are used to evaluate the countries' performances in information economy. In this study, 26 countries in Europe and Central Asia grouped by the World Bank-developed KAM methodology (The Knowledge Assessment Methodology) and those available variables determined by this method are compared. The comparison indicates that Turkey has ranked in the mid-range within its own group.

Keywords: Knowledge Economy, Information and communication Technology, Research and Development

¹ Sinop Üniversitesi, Boyabat İİBF, ssalur@sinop.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9314-3526

Giriş

Dünya ekonomilerinde sanayi ekonomisinden bilgi ekonomisine doğru hızlı bir dönüşümün yaşandığı görülmektedir. Yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve bu teknolojilerin diğer ülkelere yayılması bu dönüşümün temelini oluşturmaktadır. Bilginin, ekonomik alanda öneminin artmasıyla birlikte bilgi ekonomisi ön plana çıkmıştır.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayi ekonomisiyle birlikte yeni bir ekonomik sistem olan bilgi ekonomisinin etkileri de gözlenmeye başlamıştır. Teknolojik ilerlemeler, ülkelerin rekabet gücünün ve ekonomik büyümenin artmasını sağlayan temel unsur haline gelmiştir (Salur vd., 2016, s. 2098).

Bilgi ekonomisi son yıllarda çokça konuşulan kavramlardan birisi olup, farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Küresel rekabet çağındaki klasik ekonomi kuramlarının geçersiz oluşu, teknolojik alanda yaşanan hızlı değişimler, üretim ve verimlilik artışında bilişim ve iletişim teknolojilerinin etkisinin anlaşılması gibi faktörler tanımların farklı şekillerde yapılmasına neden olmaktadır (Özsağır, 2007, s. 30).

Avrupa’da genel olarak bilgi ekonomisi, elektronik enformasyon teknolojilerinin yaratılması ve uygulanmasının merkezinde yer alan ekonomik faaliyet endüstrisi olarak tanımlanmaktadır (Zagler, 2002, s. 338). Bilgi ekonomisi, enformasyon ve iletişim teknolojilerinde gerçekleşen gelişmeleri ve bu gelişmelerin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal hayata olan etkilerini açıklamak amacıyla kullanılan ve dünya geneline hızla yayılan bir kavramdır. İnternetin yaygın bir şekilde kullanılması, elektronik ticaretin ön plana geçmesi ve çalışma yapısındaki değişiklikler ve buna bağlı olarak yeni işletme kültürünün oluşması gibi çeşitli etkenler bilgi ekonomisinde değerlendirilmektedir.

Bilgi ekonomisine dar ve geniş olarak ifade edilmek istenirse;

- Geniş Anlamda Bilgi Ekonomisi

Stiroh (2001a: 2) bilgi ekonomisini, 1990’lı yılların sonlarında yaşanan, verimlilik artışı, işsizlik oranlarının azalışı ve enflasyon arasındaki ilişki şeklinde tanımlamıştır. Yazar ekonomik faaliyetlerde teknolojinin, küreselleşmenin ve artan rekabetin etkili olduğunu ifade etmiştir. Davies v.d. (2000:3) bilgi ekonomisini, son yıllarda ABD ekonomisinin performansında meydana gelen artışın ifade ettiği “yeni bir paradigma” olarak tanımlamışlardır. Yazarlara göre teknolojik ilerleme, küreselleşme, işgücü ve üretim piyasasında meydana gelen yapısal değişiklikler bu yeni paradigmanın belirleyicisi olmuştur. Fraumeni ve Landefeld (2001: 23) çalışmalarında bilgi ekonomisini küreselleşme, artan uluslararası rekabet ve en önemlisi teknolojik gelişmeler gibi çeşitli faktörlerin ortaya çıkardığını belirtmektedirler. Atkinson ve Court (1998a)’ a göre bilgi ekonomisi, bilgi ve düşünce temelli bir ekonomi olup, yenilikçi fikirlerin ve teknolojinin ekonomideki önemine işaret etmektedirler.

- Dar Anlamda Bilgi Ekonomisi

Gordon (2000: 2)’ a göre bilgi ekonomisini, 1990’ların ortalarında bilgisayar donanımı, yazılımı ve telefon hizmetlerinin fiyatlarında görülen hızlı düşüş ile telekomünikasyon

kapasitesinin artışı ve bilgisayar işlem gücünün hızlanmasıyla internetin çok hızlı bir şekilde yayılmasını ifade etmektedir. Nordhaus (2000: 2) bilgi ekonomisini makineleşme, elektrik aletleri, telefon, telgraf ve yazılım sektörlerindeki gelişmeler şeklinde tanımlamıştır. Bosworth ve Triplett (2001: 2-4), bilgi ekonomisini, bilgi ve iletişim teknolojileriyle ilişkilendirmişler ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin en önemli etkisinin ise çıktı ve verimlilik artısına neden olduğunu iddia etmişlerdir. Salvatore'a (2003: 534) göre bilgi ekonomisi; bilgisayar, yazılım ve iletişime dayanan bir ekonomi olup, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımının hızla yayılmasıdır.

Genel olarak ifade edilmek istenirse bilgi ekonomisi, bilginin ekonomik ve insani kalkınma için etkili bir biçimde kullanıldığı bir ekonomik yapıdır (Özsağır,2007: 30). Buna göre bilgi ve iletişim temelli bilgi ekonomisinin temel özellikleri (Akın, 2009; Uğur ve Sahin, 2009):

- Sürekli hızlanan teknolojideki gelişmeler,
- Bilişim ve bilgi yoğun faaliyetlerdeki artış,
- Pazara girme ve ürün/hizmet hayat dönüşüm sürelerinin kısalması,
- Piyasaların küreselleşmesi,
- Sanayi kolları arasındaki farkların belirsizleşmesi, şeklinde sıralanabilmektedir.

1980'li yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde, bilgi teknolojilerine yapılan yatırımlar, 1990'lı yıllarda beklenilenin üzerinde büyümeye ve istihdam artışına neden olmuştur. Bazı ülkelerin diğer ülkelere göre neden daha hızlı büyüme kaydettiklerinin araştırılmasında verimlilik artışı dikkat çekmiştir. Verimlilik artışının temelinde ise bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımların önemi anlaşılmıştır (Özsağır, 2007, s. 30).

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki (BİT) yenilikler, küreselleşmenin gelişmesini tetikleyerek sosyal ve ekonomik hayatın çeşitli şekillerde etkilenmesine neden olmuştur. Aynı zamanda bilgi ekonomisinin öneminin artmasıyla birlikte istihdam yapısında da değişimler gözlenmektedir. İstihdam yapısı değerlendirildiğinde sanayi sektörünü temsil eden mavi yakalı işçilerin yerini bilgi ekonomisinde hizmet sektörünü temsil eden beyaz yakalı işçiler almıştır. Bununla birlikte nitelikli işgücünün önemi daha çok anlaşılır hale gelmiştir.

Bilgi ekonomisi, gelişmiş ülkelerin yakalamış olduğu bir düzey olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple gelişmekte olan ülkelerin bu düzeyi yakalayabilmeleri için sanayileşme politikalarını gözden geçirerek teknolojik yatırımlara gereken önemi vermeleri zorunluluk haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı KAM 'ın yapmış olduğu gruplardan Türkiye'nin de içine bulunduğu Avrupa ve Orta Asya grubunun bilgi ekonomisi performanslarını betimleyici bir şekilde özellikle son yılları değerlendiren bir karşılaştırma yapmaktır. Sonuç itibarıyla ortaya konulan şey Türkiye'nin bilgi ekonomisi performansı grupta yer alan diğer ülkelere göre orta düzeyde olduğudur. Ülkelerin performansları yine bu metodolojinin belirlemiş olduğu "Performans Göstergeleri", "Ekonomik Rejim", "Kurumlar", "Eğitim ve İnsan Kaynakları", "İnovasyon Sistemi" ve "Bilgi Altyapısı" başlıklarında yer alan değişkenlerce incelenmektedir.

KAM, Dünya Bankasının "Kalkınma İçin Bilgi" programı tarafından geliştirilen bir yöntem olup, ülkelerin bilgi ekonomisine yönelik performanslarını analiz etmelerine olanak

sağlamaktadır. Bu metodoloji, ülkelere kendilerini komşularıyla, rakipleriyle ve diğer ülkelerle bilgi ekonomisi konusunda hem zayıf hem de güçlü yönlerini karşılaştırmalarına olanak sağlamaktadır (Chen ve Dahlman, 2005: 9). KAM yöntemi, ülkelerin kendi avantaj ve dezavantajlarını ortaya koyarak, ülkelerin bilgi ekonomisinde istedikleri seviyeye çıkabilmeleri için yapmaları gereken durumlar için yol gösterici rol oynamaktadır (Salur, 2016, s. 168).

Literatür Taraması

Bilgi ekonomisinde ülkelerin performansları literatürde ampirik ve ülkeler arasında betimsel karşılaştırmalar yapılarak incelenmiştir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

Barışık ve Yirmibeşçik (2006), çalışmalarında Türkiye’de yeni ekonomin avantajlarından yeterince yararlanılamadığı ve yeni ekonominin oluşum sürecini hızlandıracak çalışmaların gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Ersöz (2009), çalışmasında Türkiye’nin inovasyon açısından gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında hangi konumda olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Yapılan analizler Türkiye’nin inovasyon göstergelerindeki Hiyerarşik Kümeleme Analizine göre; Çek Cumhuriyeti, Estonya, İspanya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan ile aynı kümede yer aldığını ortaya koymaktadır. Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi sonucuna göre ise, Türkiye inovasyon göstergeleri bakımından ABD, AB ülkeleri, Japonya ve İsrail içinde düşük ülke özelliği gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Erkekoğlu ve Arıç (2013), çalışmalarında Bilgi Ekonomisi İndeksi, Bilgi İndeksi, Ekonomik Teşvik ve Kurumsal Rejim, İnovasyon Sistemi, Eğitim ve Beşeri Kaynaklar, Bilgi ve İletişim Teknolojileri değişkenlerini kullanmışlardır. Çalışmada 20 APEC ülkesi ve Türkiye yer almaktadır ve çalışmanın yöntemi hiyerarşik kümeleme analizidir. Türkiye’nin 2012 yılında dünyada bilgi toplumu göstergeleri indeksi sıralamasında 69. sırada yer aldığı görülmektedir.

Meçik (2013), çalışmasında Türkiye’nin bilgi ekonomisindeki konumunu 2010-2012 döneminde Bilgi Değerlendirme Metodolojisi ile analiz yapmıştır. Çalışma sonucu Türkiye’nin bilgi ekonomisinde önemli hamleler yapmasına rağmen bu hamlelerin yetersiz olduğunu göstermektedir.

Seyfullahoğulları ve Akbaş (2013), çalışmalarında gelişmiş ve gelişmekte olan on dokuz ülkede çeşitli sosyal ve bilgi iletişim teknolojileri arasındaki ilişki ve bilgi iletişim teknolojilerinin ülkelerin büyümesindeki etkileri faktör analizi ve çok boyutlu ölçekleme yöntemleri ile incelemiştir. Bilgi iletişim teknolojilerindeki özellikler açısından birbirine en çok benzerlik gösteren ülkeler, Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda ve İsveç’tir. Boyutlara göre Ülkelerin Haritası incelendiğinde ideal konuma en uzak olan ülkeler ise Türkiye ve Bulgaristan’dır.

Türedi (2013), çalışmasında bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümedeki etkisini Türkiye’nin de yer aldığı 30 gelişmekte olan ve 23 gelişmiş toplam 53 ülkede 1995-2008 dönemini kapsayacak şekilde panel veri yöntemi ile tahmin etmiştir. Araştırma sonuçlarına göre bilgi ve iletişim teknolojilerinin büyüme üzerindeki etkisi gelişmiş ülkelerde daha fazla

olmakla birlikte bilgi ve iletişim teknolojileri gelişmiş ve de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümeye pozitif etki yapmaktadır.

Ünal ve Seçilmiş (2013), Türkiye'nin Ar-Ge faaliyetleri bakımında dünyadaki gelişmiş ekonomilere göre konumunu belirlemeyi amaçladıkları çalışmalarında, Türkiye'nin gelişmiş ülkeleri geriden takip ettiği sonucuna ulaşmışlardır.

Şanlısoy (2015), çalışmasında Türk Cumhuriyetleri'nde bilgi ekonomisi performansları analiz ederek bu ülkelerin bilgi ekonomisi olma sürecinin neresinde olduğunu incelemiştir. Buradan hareketle bilgi, bilgi ekonomisi ve ağa hazırlık endeksleri ile analiz yapılmıştır. İlgili ülkelerin bilgi ekonomisine dönüşümünde uzun uğraşlar gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Ersöz vd. (2016), çalışmalarında Türkiye'nin Avrupa'da ve Dünya ülkeleri içinde inovasyondaki konumunu belirlemeye çalışmışlardır bunun için inovasyon göstergelerinde çok değişkenli istatistik teknikler kullanmışlardır. Araştırma sonucu Türkiye'nin Akdeniz ve Doğu Avrupa ülkeleri ile aynı grupta yer aldığını göstermektedir.

Salur vd. (2016), çalışmalarında bilgi toplumunun ekonomik parametrelerinin Türkiye'de ve AB Ülkelerinin bilgi ekonomisine ne kadar uyum sağladığını tespit etmeye çalışmışlardır. Bunun için internet kullanıcıları, GSYİH' nın yüzdesi olarak toplam Ar-Ge harcamaları, cep telefonu abonelikleri, Ar-Ge araştırmacılarının sayısı, BİT ürünleri ihracatı, orta öğretime katılma oranı ve yükseköğretime katılma oranı değişkenlerini 2000-2013 döneminde Türkiye'de ve AB ülkelerinde için karşılaştırmışlardır. Yapılan karşılaştırmalar Türkiye'nin AB ülkelerini çok geriden takip ettiği açık bir şekilde göstermektedir.

Sayar - Özkan ve Erdal Alancıoğlu (2017), çalışmalarında Türkiye'deki bilgi ekonomisi dönüşümünü Bilgi Ekonomisi İndeksi ile birlikte Ar-Ge harcamaları, bilimsel yayın, bilim ve teknolojide yer alan insan kaynağı ve patent değişkenleri analiz etmişlerdir. Araştırma bulgularına göre Ar-Ge harcamaları ile patent sayıları arasında çift yönlü ilişki tespit edilmiştir.

Gelgeç ve Hatırlı (2018), çalışmalarında Türkiye'deki bilgi ekonomisi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi etmişlerdir. Sabit fiyatlarla gayri safi yurtiçi hasıla, Ar-Ge insan gücü, yüksek öğretimdeki öğrenci sayısı ve ileri teknoloji ihracatı bağımsız değişkenlerini kullanmışlardır. Tahmin sonuçları bilgi ekonomisi ile büyüme arasında uzun dönemde; yükseköğretimdeki Ar-Ge insan gücü anlamlı değilken, ileri teknoloji ihracatı ve yükseköğretimdeki öğrenci sayısı da GSYH'yı negatif yönden etkilemiş ve katsayılar istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Odabaşı ve Erdal (2018), çalışmalarında ele aldıkları seçilmiş OECD ülkelerinde büyüme rakamları ile yüksek AR-GE harcaması, patent sayısı, araştırmacı sayısı ve bilimsel yayın sayıları arasında doğru yönlü bir ilişki olduğunu ifade etmektedirler. Türkiye'nin henüz bu anlamda yarı sanayileşmiş ülke konumunda olduğunu belirtmektedirler.

Bilgi Ekonomisi Performans Göstergeleri

Araştırmada bilgi ekonomisi performansları karşılaştırılırken GSYİH, İnsani Gelişim İndeksi, Sanayi Sektöründeki İstihdam Oranı, Hizmetler Sektöründeki İstihdam Oranı, Mal ve Hizmet İhracatı, Ticaret özgürlüğü, Hükümet Etkinliği, Düzenleme Niteliği, Hukuk Kuralı, Doğumda Yaşam Beklentisi, Ortaöğretime Katılma Oranı, Yükseköğretime Katılma Oranı, Yüksek Teknoloji İhracatı, Patent Sayısı, Ar-ge Harcamaları, Ar-Ge Araştırmacıları, Bilimsel ve Teknik Makaleleri, Telefon Aboneliği ve İnternet Kullanıcıları değişkenleri kullanılmıştır. Çalışmada ülkelerin 2006-2016 döneminde almış oldukları veriler Dünya Banka'sından temin edilmiştir. Dünya Bankası'nın geliştirmiş olduğu KAM Metodolojisinin gruplandırmış olduğu Türkiye'nin içinde yer aldığı Avrupa ve Orta Asya'da yer alan 26 ülke incelenmiştir. Bu çalışmadaki amaç ilgili dönemde ülkelerin bilgi ekonomisi performans göstergelerinin almış oldukları değerleri karşılaştırarak, Türkiye'nin grupta yer alan diğer ülkeler karşısında bilgi ekonomisindeki konumunu ortaya koymaktır.

Performans Göstergeleri

GSYİH

Tablo 1. GSYİH Büyüme (%), (2006-2016)

Ülkeler	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arnavutluk	5,4	5,9	3,8	3,4	3,7	2,6	1,4	1,0	1,8	2,2	3,4
Ermenistan	13,2	13,7	6,9	-14,1	2,2	4,7	7,2	3,3	3,6	3,2	0,2
Bulgaristan	6,9	7,3	6,0	-3,6	1,3	1,9	0,0	0,9	1,3	3,6	3,9
Bosna Hersek	5,4	5,7	5,6	-3,0	0,9	1,0	-0,8	2,3	1,1	3,1	3,1
Belarus	10,0	8,6	10,2	0,2	7,8	5,5	1,7	1,0	1,7	-3,8	-2,5
Çek Cumh.	6,9	5,6	2,7	-4,8	2,3	1,8	-0,8	-0,5	2,7	5,3	2,6
Estonya	10,3	7,7	-5,4	-14,7	2,3	7,6	4,3	1,9	2,9	1,7	2,1
Gürcistan	9,4	12,3	2,3	-3,7	6,2	7,2	6,4	3,4	4,6	2,9	2,8
Hırvatistan	4,8	5,2	2,1	-7,4	-1,4	-0,3	-2,2	-0,6	-0,1	2,3	3,2
Macaristan	3,9	0,4	0,9	-6,6	0,7	1,7	-1,6	2,1	4,2	3,4	2,2
Kazakistan	10,7	8,9	3,3	1,2	7,3	7,4	4,8	6,0	4,2	1,2	1,1
Kırgızistan	3,1	8,5	8,4	2,9	-0,5	6,0	-0,1	10,9	4,0	3,9	4,3
Litvanya	7,4	11,1	2,6	-14,8	1,6	6,0	3,8	3,5	3,5	2,0	2,3
Letonya	11,9	10,0	-3,5	-14,4	-3,9	6,4	4,0	2,4	1,9	3,0	2,2
Moldova	4,8	3,0	7,8	-6,0	7,1	6,8	-0,7	9,4	4,8	-0,4	4,5
Karadağ	8,6	6,8	7,2	-5,8	2,7	3,2	-2,7	3,5	1,8	3,4	2,9
Polonya	6,2	7,0	4,2	2,8	3,6	5,0	1,6	1,4	3,3	3,8	2,9
Romanya	8,1	6,9	8,3	-5,9	-2,8	2,0	1,2	3,5	3,1	4,0	4,8
Rusya	8,2	8,5	5,2	-7,8	4,5	5,3	3,7	1,8	0,7	-2,8	-0,2
Sırbistan	4,9	5,9	5,4	-3,1	0,6	1,4	-1,0	2,6	-1,8	0,8	2,8
Slovakya	8,5	10,8	5,6	-5,4	5,0	2,8	1,7	1,5	2,8	3,9	3,3
Slovenya	5,7	6,9	3,3	-7,8	1,2	0,6	-2,7	-1,1	3,0	2,3	3,1
Tacikistan	7,0	7,8	7,9	3,8	6,5	7,4	7,5	7,4	6,7	6,0	6,9
Türkiye	7,1	5,0	0,8	-4,7	8,5	11,1	4,8	8,5	5,2	6,1	3,2
Ukrayna	7,3	7,9	2,3	-14,8	4,2	5,5	0,2	0,0	-6,6	-9,8	2,3
Özbekistan	7,3	9,9	9,0	8,1	8,5	8,3	8,2	8,0	7,8	8,0	7,8

Kaynak: <https://data.worldbank.org> 2016 yılında Türkiye'nin GSYİH %3.2 oranında büyümüştür. Tabloda yer alan diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında Türkiye büyüme rakamına göre sekizinci sırada yer almaktadır.

Tablo 1'de ülkelerin 2006-2016 dönemine ait GSYİH rakamlarındaki büyümeye ilişkin veriler yer almaktadır. Rakamlar incelendiğinde ülkelerin çoğunda GSYİH değerlerin azaldığı görülmektedir. 2016 yılı itibarıyla en büyük büyüme %7,8 ile Özbekistan'da gerçekleşmiş, bu ülkeyi %6,9 ile Tacikistan, %4,8 ile de Romanya takip etmiştir. Tabloda dikkat çeken bir diğer

durum ise - %2,5 ile Belarus ve - % 0,2 ile Rusya'da negatif büyümenin gerçekleşmiş olmasıdır. Tablo incelendiğinde 2016 yılında gerçekleşen ekonomik büyüme Kırgızistan ve Özbekistan'da artarken diğer ülkelerde azalmaktadır.

İnsani Gelişim Endeksi

İnsani gelişim endeks değerlerinin yer aldığı aşağıdaki tabloda 1990-2015 döneminde endeks değerlerinin 0,7 ile 0,9 arasında değiştiği görülmektedir (Bkz. Tablo 2). Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Polonya 0,9'luk en yüksek endeks değerine sahip iken Tacikistan'ın 0,6'lık endeks değeriyle en son sırada yer aldığı görülmektedir. 2015 yılı itibariyle Türkiye'nin insani gelişim endeksi 0,8'dir. 1990-2015 dönemi genel olarak değerlendirildiğinde Tacikistan haricindeki diğer ülkelerin tamamında endeks değerinin arttığı, Tacikistan'da ise 2015 yılındaki endeks değerinin 1990 yılındaki endeks değerine göre değişmediği görülmektedir. Tabloda yer alan diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında Türkiye insani gelişim endeksine göre 0,8 değerini alan on beş ülke ile ikinci sırada yer almaktadır.

Tablo 2. İnsani Gelişim Endeksi Eğilimleri (1990-2015)

Ülkeler	1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Slovenya	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
Çek Cum.	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
Estonya	0,7	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9
Polonya	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9
Litvanya	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Slovakya	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Macaristan	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Letonya	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Hırvatistan	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Karadağ	-	-	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Rusya	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Romanya	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Belarus	-	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Bulgaristan	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Kazakistan	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Sırbistan	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Gürcistan	-	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8
Türkiye	0,6	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Arnavutluk	0,6	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8
Bosna Hersek	-	-	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
Ermenistan	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
Ukrayna	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
Özbekistan	-	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
Moldova	0,7	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
Kırgızistan	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7
Tacikistan	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6

Kaynak: <http://hdr.undp.org/en/data>

Sanayi Sektöründeki İstihdam Oranı

Bilgi ekonomisinde işgücü talebinde gözle görür farklılıklar söz konusudur. Bu ekonomide bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ve bu teknolojilere uygun yetişmiş insan gücünün ön plana çıkması dikkat çekmektedir. Rekabet üstünlüğü için nitelikli işgücünün varlığı işletmelere avantaj sağlamaktadır.

Toplam istihdam içinde sanayi sektöründeki istihdam rakamlarının gösterildiği Tablo 3'te 2006-2016 yılları arasında rakamlarda çok büyük değişikliklerin olmadığı görülmektedir. 2016 yılı itibariyle sanayide istihdam oranının en yüksek olduğu ülke %38,1 ile Çek Cumhuriyeti'dir. Bu ülkeyi %37,5 ile Özbekistan, %36,5 ile Slovakya takip etmektedir. En düşük istihdam oranı ise %15,8 ile Ermenistan'a aittir. Tablo incelendiğinde 2016 yılında sanayi sektöründeki istihdam oranının 2006 yılına göre Bosna Hersek, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Polonya, Tacikistan ve Özbekistan da artarken diğer ülkelerde azaldığı görülmektedir.

Tablo 3. Sanayi Sektöründeki İstihdam (Toplam İstihdamın Yüzdesi, 2006-2016)

Ülkeler	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arnavutluk	20,5	18,7	20,8	19,9	19,4	18,9	16,5	17,2	17,5	18,6	18,5
Ermenistan	18,5	19,0	19,2	17,1	17,4	16,7	17,7	17,0	16,7	15,9	15,8
Bulgaristan	34,5	35,5	36,4	35,2	33,0	31,5	31,3	30,2	30,1	29,9	29,8
Bosna Hersek	27,9	28,8	29,4	29,5	29,1	29,5	29,0	29,2	30,0	37,5	32,3
Belarus	35,6	35,8	37,2	35,8	34,6	35,6	34,8	34,4	33,7	32,4	31,5
Çek Cum.	40,0	40,2	40,5	38,6	38,0	38,5	38,1	37,5	38,0	38,0	38,1
Estonya	33,5	35,1	35,3	31,4	30,3	32,4	31,1	30,3	30,1	30,7	29,7
Gürcistan	9,0	10,4	10,4	9,6	10,3	11,0	11,5	11,1	11,7	12,2	12,4
Hırvatistan	29,3	30,6	30,9	29,0	27,5	28,0	27,9	27,6	27,0	26,7	27,0
Macaristan	32,3	32,5	32,2	31,2	30,7	30,8	29,8	29,9	30,5	30,3	30,4
Kazakistan	18,4	18,9	18,9	18,6	18,7	19,0	19,4	19,8	20,5	20,6	20,9
Kırgızistan	19,4	20,3	20,6	22,3	22,8	22,8	21,7	20,2	20,4	20,9	22,1
Litvanya	29,6	30,5	30,5	26,8	24,6	24,6	25,1	25,5	24,7	25,1	25,1
Letonya	27,4	28,6	29,4	24,3	23,1	22,9	23,5	23,9	23,8	23,6	24,1
Moldova	18,2	18,7	19,7	19,3	18,7	18,7	19,3	17,7	17,9	17,8	17,1
Karadağ	18,8	17,5	21,5	19,8	19,0	19,0	17,4	18,1	17,5	17,6	18,0
Polonya	30,0	30,7	31,9	31,1	30,3	30,7	30,4	30,5	30,5	30,5	31,4
Romanya	30,7	31,4	31,6	30,0	28,3	28,6	28,2	28,3	28,9	28,5	29,9
Rusya	29,3	29,2	28,9	27,5	27,7	27,5	27,8	27,7	27,5	27,2	26,9
Sırbistan	29,3	29,5	26,2	26,1	22,3	26,8	26,5	25,9	24,7	24,5	24,4
Slovakya	38,8	39,4	40,1	37,9	37,1	37,5	37,5	35,8	35,4	36,1	36,5
Slovenya	35,5	35,2	35,1	33,2	32,6	31,7	31,0	31,0	30,9	32,0	33,2
Tacikistan	16,0	16,1	15,7	15,7	15,5	13,3	13,3	13,8	14,9	16,1	16,6
Türkiye	26,8	26,7	26,8	25,3	26,2	26,5	26,0	26,4	27,9	27,2	26,8
Ukrayna	27,8	27,8	26,5	25,9	25,7	25,7	25,9	24,8	26,1	24,7	25,0
Özbekistan	33,5	33,8	36,1	37,1	37,1	37,0	37,1	37,3	37,6	37,8	37,5

Kaynak: <https://data.worldbank.org>

Türkiye’ de toplam istihdam içindeki sanayi sektörünün payı 2016 yılı itibariyle %26,8’dir. 2006-2016 dönemi değerlendirildiğinde sanayi sektöründeki istihdam oranı yıllar itibariyle küçük oranlarda inişli çıkışlı bir seyir izlemektedir. Tabloda yer alan diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında Türkiye toplam istihdam içindeki sanayi sektörünün payına göre on dördüncü sırada yer almaktadır.

Hizmetler Sektöründeki İstihdam Oranı

Bilgi ekonomisinde hizmet sektörünün ön plana çıktığı görülmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde istihdam yapısındaki bu değişim açıkça görülmektedir. Toplam istihdam içinde hizmet sektörünün almış olduğu payın yüksek olması, bilgi ekonomisine geçişte bir gösterge olarak kabul edilebilir.

Tablo 4. Hizmet Sektöründeki İstihdam (Toplam İstihdamın Yüzdesi, 2006-2016)

Ülkeler	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arnavutluk	27,2	33,4	31,9	36,0	36,7	35,7	36,0	38,0	39,6	40,0	40,9
Ermenistan	42,9	44,5	43,4	43,5	44,0	44,4	45,0	46,7	48,4	48,8	50,1
Bulgaristan	57,4	57,0	56,1	57,7	60,2	61,8	62,2	63,2	62,9	63,2	63,5
Bosna Hersek	48,1	48,2	48,3	50,3	51,2	51,3	51,6	51,9	52,9	44,6	48,5
Belarus	51,4	52,1	51,5	53,0	54,5	54,5	55,3	56,0	56,8	58,1	58,7
Çek Cumh.	56,3	56,2	56,3	58,3	58,9	58,6	58,8	59,5	59,2	59,0	59,0
Estonya	61,4	60,1	60,8	64,5	65,5	63,2	64,4	65,5	66,0	65,4	66,4
Gürcistan	35,6	36,2	39,3	40,3	41,5	41,7	42,8	44,0	44,7	46,0	46,4
Hırvatistan	56,4	57,0	56,3	57,7	58,3	57,5	59,8	61,6	63,5	64,1	65,4
Macaristan	62,9	62,9	63,5	64,2	64,8	64,3	65,1	65,3	64,8	64,8	64,5
Kazakistan	50,0	49,9	50,9	52,3	53,0	54,6	55,1	56,0	59,4	61,4	61,3
Kırgızistan	44,3	45,2	45,3	47,4	47,3	47,9	48,2	48,1	48,0	49,8	51,1
Litvanya	56,6	58,1	61,4	64,2	66,6	67,0	66,1	66,1	66,1	65,9	66,9
Letonya	61,2	61,2	62,6	66,9	68,3	68,2	68,2	68,0	68,6	68,4	68,2
Moldova	48,2	48,5	49,3	52,5	53,8	53,7	54,3	53,5	51,6	48,0	49,2
Karadağ	72,8	73,8	70,9	73,9	74,8	75,5	77,0	77,4	76,0	74,7	74,4
Polonya	54,2	54,5	54,1	55,6	56,6	56,4	57,0	57,5	58,0	57,9	58,0
Romanya	38,7	39,1	39,7	40,9	40,7	42,2	42,1	42,5	42,7	46,0	47,0
Rusya	60,7	61,8	62,4	64,1	64,5	64,9	64,9	65,3	65,8	66,1	66,3
Sırbistan	50,2	49,7	48,7	50,1	55,0	52,0	52,6	52,9	55,5	56,1	57,0
Slovakya	56,8	56,4	55,9	58,5	59,7	59,4	59,2	60,9	61,1	60,7	60,6
Slovenya	54,9	54,9	56,3	57,7	58,6	59,7	60,6	60,5	59,4	60,9	61,8
Tacikistan	27,9	29,1	29,8	31,2	31,4	30,8	31,8	31,6	31,4	32,1	32,7
Türkiye	49,2	49,8	49,5	51,8	50,1	49,4	50,4	50,7	51,1	52,4	53,7
Ukrayna	54,6	55,6	57,7	53,9	54,0	54,0	54,2	55,2	59,1	60,1	60,0
Özbekistan	32,3	33,5	34,3	34,7	35,7	36,7	37,4	38,1	38,5	39,3	40,6

Kaynak: <https://data.worldbank.org>

Toplam istihdam içindeki hizmet sektörünün almış olduğu paylara ilişkin değerler yukarıdaki tabloda gösterilmektedir (Bkz. Tablo 4). 2016 yılı itibariyle Tacikistan dışındaki diğer ülkelere ait rakamların %40'ın üzerinde olduğu görülmektedir. Bu durum yukarıda bahsedildiği gibi bilgi ekonomisinde hizmetler sektörünün ön plana çıktığını göstermektedir. Ülkelerin tamamında hizmetler sektörünün istihdam içindeki payı yıllar itibariyle artmıştır. Tablo incelendiğinde toplam istihdam içinde hizmet sektörüne ait en büyük pay %74,4 ile Karadağ'a aittir. Bu ülkeyi %68,2 ile Letonya, %66,4 ile de Estonya takip etmektedir. Hizmetler sektörünün payının en düşük olduğu ülke %32,7 ile Tacikistan'dır. 2016 yılında Türkiye'deki hizmetler sektörünün payı ise %53,7'dir. İçinde bulunduğu gruptaki diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında bu istihdam oranının on altıncı sırada olduğu görülmektedir.

Ekonomik Rejim

Mal ve Hizmet İhracatı

Küreselleşme ile birlikte dış ticaretin önemi ve etkisi her geçen gün daha da artmaktadır. Tablo 5 incelendiğinde 2006-2016 döneminde ihracat rakamlarında artış ve azalışların olduğu görülmektedir. Gerek ülkenin kendi ekonomik ve siyasi yapısından kaynaklanan nedenler gerekse küresel ölçekte yaşanan krizler ihracat rakamlarının dalgalı bir seyir izlemesine neden olmuştur.

Tablo 5'e göre ülkeler arasında GSYİH içindeki mal ve hizmet ihracat oranının en büyük ülke Slovakya olmuştur (% 94,6). Bu ülkeyi %89,5 oranıyla Macaristan ve %79,5 oranıyla Çek Cumhuriyeti takip etmektedir. Dış ticaretin en düşük olduğu ülke ise %13,3 oranıyla Tacikistan'dır. 2016 yılı itibariyle Türkiye'deki mal ve hizmetler ihracatı oranı %22'dir. Bu oran 2016 yılında Türkiye'nin ihracat bakımından tablodaki birçok ülkeyi geriden takip ettiğine işaret etmektedir ve tabloda yer alan diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında Türkiye ihracat payına göre yirmi dördüncü sırada yer almaktadır.

Tablo 5. Mal ve Hizmet İhracatı (GSYİH' nın Yüzdesi, 2006-2016)

Ülkeler	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arnavutluk	24,9	28,1	25,3	25,2	28,0	29,2	28,9	28,9	28,2	27,3	28,9
Ermenistan	23,4	19,2	15,0	15,5	20,8	23,8	27,6	28,4	28,6	29,7	33,1
Bulgaristan	47,3	52,4	52,5	42,3	50,2	59,1	60,8	64,7	65,0	64,1	64,0
Bosna Hersek	35,0	27,1	26,8	25,0	29,7	32,0	32,3	33,7	34,0	34,6	35,4
Belarus	60,1	60,9	60,9	50,5	51,4	78,5	78,8	58,3	54,9	58,0	62,5
Çek Cum.	65,2	66,4	63,2	58,7	66,0	71,3	76,2	76,9	82,5	81,0	79,5
Estonya	63,5	63,2	66,8	60,8	75,1	86,5	86,0	84,3	82,6	78,6	79,0
Gürcistan	32,9	31,2	28,6	29,7	35,0	36,2	38,2	44,7	42,9	44,7	43,6
Hırvatistan	39,7	39,0	38,5	34,5	37,6	40,3	41,5	42,8	45,3	48,2	49,0
Macaristan	74,0	77,9	79,3	74,4	81,8	86,7	86,4	85,7	87,7	90,2	89,5
Kazakistan	51,0	49,3	57,1	41,8	44,2	46,5	44,1	38,6	39,3	28,5	31,8
Kırgızistan	41,7	52,9	53,5	54,7	51,6	54,5	44,4	42,3	37,4	35,2	35,8
Litvanya	55,6	50,4	57,1	51,9	65,3	75,0	81,6	84,1	81,1	75,8	74,5
Letonya	40,0	38,5	39,5	42,6	53,7	57,8	61,3	60,3	60,7	60,4	60,0
Moldova	45,3	47,5	40,8	36,9	39,2	45,0	43,5	43,3	41,5	42,8	43,3
Karadağ	40,6	43,0	39,5	34,3	37,0	42,3	43,7	41,3	40,1	42,1	40,5
Polonya	37,9	38,6	37,9	37,2	40,1	42,6	44,4	46,3	47,6	49,5	52,3
Romanya	32,1	28,4	26,3	26,5	32,6	37,0	37,5	39,7	41,2	41,0	41,3
Rusya	33,7	30,2	31,3	27,9	29,2	28,0	26,9	25,8	27,1	28,6	25,7
Sırbistan	30,3	28,4	29,1	26,8	32,9	34,0	36,9	41,2	43,4	46,7	50,0
Slovakya	81,0	83,3	80,0	67,6	76,3	85,0	91,4	93,8	91,9	93,0	94,6
Slovenya	64,7	67,6	66,1	57,2	64,3	70,4	73,1	74,5	75,8	77,0	77,7
Tacikistan	23,2	20,6	16,8	15,2	14,9	16,4	17,2	11,3	9,1	10,5	13,3
Türkiye	21,7	21,2	22,8	22,6	20,4	22,3	23,7	22,3	23,8	23,3	22,0
Ukrayna	46,6	44,8	46,9	46,4	47,1	49,8	35,4	43,0	48,6	52,6	49,3
Özbekistan	36,5	39,7	41,1	34,2	31,7	32,7	27,3	26,6	23,1	19,5	18,9

Kaynak: <https://data.worldbank.org>**Ticaret özgürlüğü**

Ticaret özgürlüğü ile ülkeler arasında dış ticaretin ne kadar serbest olduğu ve uluslararası sermaye hareketlerinin hangi oranda açıkça gerçekleştiği ölçülmektedir. Bu değişken, malların ve hizmetlerin serbest bir şekilde piyasadaki dolaşımını ve bireylerin alıcı veya satıcı olarak serbest bir şekilde piyasadaki etkileşimini ortaya koymaktadır. Ticaret özgürlüğü, gümrük tarifeleri, ticaret kotası, ticaret kısıtlamaları, ihracat-ithalat vergileri olarak kendini göstermektedir. Bu değişken KAM yönteminde “Tarife ve Tarife Dışı Engeller” şeklinde değerlendirilmiştir.

Tablo 6. Ticaret Özgürlüğü

Ülkeler	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arnavutluk	62,4	73,2	75,8	75,8	85,8	79,8	79,8	79,8	87,5	87,8	87,6
Ermenistan	80,6	85,6	85	86,4	80,5	85,5	85,4	85,4	85,5	85,4	85,6
Belarus	67,2	67,2	52,2	67,2	80,3	80,3	80,4	80,8	81,4	81	79,0
Bosna Hersek	75,2	80,2	79,8	77,2	80,8	86	86	86,4	86,9	87,2	87,0
Bulgaristan	65,8	70,8	86	85,8	87,4	87,6	87,1	86,8	87,8	88	88,0
Hırvatistan	78,4	87,8	87,6	87,6	87,8	87,6	87,5	87,5	87,4	87,2	87,4
Çek Cum.	82,4	86,6	86	85,8	87,5	87,6	87,1	86,8	87,8	88	88,0
Estonya	82,4	86,6	86	85,8	87,5	87,6	87,1	86,8	87,8	88	88,0
Gürcistan	67,6	71,8	71	80,6	89,1	89,2	89,2	89,2	88,6	88,6	88,6
Macaristan	82,4	86,6	86	85,8	87,5	87,6	87,1	86,8	87,8	88	88,0
Kazakistan	69,2	69,2	86,2	86,2	85,9	80,9	79,6	78,2	78,2	79	77,4
Kırgızistan	76,4	81,4	81,4	87,6	75,9	63,2	63,2	75,4	75,2	80,2	75,0
Letonya	82,4	86,6	86	85,8	87,5	87,6	87,1	86,8	87,8	88	88,0
Litvanya	82,4	86,6	86	85,8	87,5	87,6	87,1	86,8	87,8	88	88,0
Moldova	79,4	79,4	79,2	81,6	79,9	80,2	79	80,0	80,1	79,8	73,6
Polonya	82,4	86,6	86	85,8	87,5	87,6	87,1	86,8	87,8	88	88,0
Romanya	68,4	84	86	85,8	87,5	87,6	87,1	86,8	87,8	88	88,0
Rusya	62,6	62,6	44,2	60,8	68,4	68,2	68,2	77,4	74,6	75	72,4
Sırbistan	-	-	-	78	75,2	75,2	77,9	77,9	77,0	78,2	77,8
Karadağ	-	-	-	80,2	83,2	83,6	83,6	83	83,1	84,8	84,8
Slovakya	82,4	86,6	86	85,8	87,5	87,6	87,1	86,8	87,8	88	88,0
Slovenya	82,4	86,6	86	85,8	87,5	87,6	87,1	86,8	87,8	88	88,0
Tacikistan	70,8	71,0	77,8	82,6	82,5	82,5	82,5	78,2	73,2	74,6	68,6
Türkiye	81,0	81,0	86,8	86,6	86,4	85,4	85,4	85,2	84,5	84,6	84,4
Ukrayna	77,2	77,2	82,2	84	82,6	85,2	84,4	84,4	86,2	85,8	85,8
Özbekistan	68,2	68,2	68,4	65,4	65,1	66,2	66,1	66,1	66,1	69,8	65,6

Kaynak: <https://www.heritage.org/index/explore>

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 2006-2016 dönemine baktığımızda ülkelerin çoğunun ticaret özgürlüğü oranlarında bir artışın söz konusu olduğu görülmektedir (Bkz. tablo 6). 2016 yılı itibariyle ülkelerin ticaret özgürlüğü değerlerinin %88,6 ile %65,6 arasında değiştiği görülmektedir. En yüksek değer %88,6 ile Gürcistan'a aitken bu ülkeyi %87,6 ile Arnavutluk ve %85,8 ile Ukrayna takip etmektedir. Ticaret özgürlüğü değerinin en düşük olduğu ülke Özbekistan olmuştur (%65,6). Türkiye ye ait ticaret özgürlüğü oranı ise %84,4 olup, bu oran içinde bulunduğu gruptaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında on yedinci sırada yer almaktadır.

Kurumlar

Hükümet Etkinliği

Hükümet etkinliği, kamu hizmetlerinin niteliğini, devlet hizmetinin niteliğini ve siyasal baskılardan bağımsızlığın derecesini, politika oluşturma ve uygulama niteliğini ve bu gibi politikalara hükümetin sağladığı taahhütün güvenilirliğine dair algıyı yansıtır. Tahmin sonucu -2.5 (zayıf) ile 2.5 (güçlü) arasında dağılım göstermektedir (www.govindicators.org).

Tablo 7. Hükümet Etkinliği

Ülkeler	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arnavutluk	-0,5	-0,4	-0,4	-0,3	-0,3	-0,2	-0,3	-0,3	-0,1	0,0	0,0
Ermenistan	-0,3	-0,4	-0,2	0,0	-0,2	-0,1	0,0	0,1	-0,2	-0,2	-0,1
Bulgaristan	-0,1	0,0	0,0	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,2	0,3
Bosna Hersek	-0,6	-0,8	-0,6	-0,7	-0,7	-0,7	-0,5	-0,4	-0,5	-0,5	-0,4
Belarus	-1,1	-1,1	-1,1	-1,1	-1,1	-1,1	-0,9	-0,9	-0,5	-0,5	-0,5
Çek Cum.	1,1	0,9	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0	1,1
Estonya	1,2	1,0	1,2	1,0	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	1,1	1,1
Gürcistan	-0,2	0,1	0,3	0,3	0,3	0,6	0,6	0,6	0,5	0,4	0,5
Hırvatistan	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,5	0,5
Macaristan	0,9	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6	0,7	0,5	0,5	0,5
Kazakistan	-0,4	-0,6	-0,5	-0,4	-0,4	-0,4	-0,4	-0,5	0,0	-0,1	-0,1
Kırgızistan	-0,8	-0,8	-0,8	-1,0	-0,7	-0,6	-0,6	-0,7	-0,9	-0,9	-0,9
Litvanya	0,7	0,7	0,6	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	1,0	1,2	1,1
Letonya	0,7	0,5	0,6	0,6	0,7	0,7	0,8	0,9	1,0	1,1	1,0
Moldova	-0,8	-0,8	-0,8	-0,6	-0,7	-0,6	-0,6	-0,4	-0,4	-0,7	-0,6
Karadağ	-0,1	-0,2	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3	0,2	0,1
Polonya	0,4	0,4	0,5	0,5	0,6	0,6	0,7	0,7	0,8	0,8	0,7
Romanya	-0,2	-0,3	-0,3	-0,4	-0,3	-0,3	-0,3	-0,1	0,0	-0,1	-0,2
Rusya	-0,4	-0,4	-0,4	-0,4	-0,5	-0,5	-0,4	-0,4	-0,1	-0,2	-0,2
Slovakya	0,9	0,7	0,9	0,9	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9	0,8	0,9
Slovenya	1,0	0,9	1,2	1,2	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,1
Tacikistan	-1,1	-1,1	-1,1	-1,1	-0,9	-0,9	-0,9	-1,1	-0,8	-0,8	-1,0
Türkiye	0,1	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,2	0,1
Ukrayna	-0,5	-0,7	-0,7	-0,8	-0,8	-0,8	-0,6	-0,6	-0,4	-0,5	-0,6
Özbekistan	-1,2	-1,1	-0,9	-0,6	-0,7	-0,7	-0,9	-0,9	-0,6	-0,7	-0,6
Sırbistan	-0,2	-0,2	-0,2	0,0	0,0	-0,1	-0,1	-0,1	0,1	0,1	0,1

Kaynak: www.govindicators.org

2006-2016 yılları arasında hükümet etkinliği göstergesine ait değerler Tablo 7' de yer almaktadır. Tabloda yer alan değerler sistemin belirlemiş olduğu sınırlar arasında değişmektedir (The Worldwide Governance Indicators (WGI)'nin belirlediği -2,5 ile 2,5 arasında).

Buna göre 2016 yılında hükümet etkinliği göstergesinin en düşük değeri -0,9 ile Kırgızistan' a ait iken, bu göstergenin en yüksek değeri 1,1 ile Çek Cumhuriyeti, Estonya, Litvanya ve Slovenya' ya aittir. Türkiye'deki hükümet etkinliği göstergesinin değeri 0,1'dir. Bu değere göre Türkiye on ikinci sırada yer almaktadır.

Düzenleme Niteliği

Düzenleme niteliği, hükümetin, özel sektör kalkınmasına izin veren ve kalkınmaya teşvik eden sağlam politikaları ve yönetmelikleri oluşturma ve uygulama gücüne dair algıları yansıtır. Tahmin sonucu -2.5 (zayıf) ile 2.5 (güçlü) arasında dağılım göstermektedir (www.govindicators.org).

Tablo 8. Düzenleme Niteliği

Ülkeler	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arnavutluk	-0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Ermenistan	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,2
Bulgaristan	0,6	0,6	0,7	0,7	0,6	0,5	0,6	0,5	0,6	0,6	0,7
Bosna Hersek	-0,5	-0,3	-0,2	-0,1	-0,1	0,0	-0,1	-0,1	-0,1	-0,2	-0,2
Belarus	-1,6	-1,4	-1,2	-1,1	-1,1	-1,2	-1,1	-1,1	-1,0	-1,0	-0,9
Çek Cum.	1,1	1,0	1,2	1,3	1,3	1,2	1,1	1,1	1,0	1,1	1,0
Estonya	1,3	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,7	1,7	1,7
Gürcistan	-0,1	0,3	0,5	0,5	0,6	0,7	0,7	0,8	0,9	0,9	1,0
Hırvatistan	0,4	0,5	0,5	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4
Macaristan	1,2	1,2	1,2	1,1	1,0	1,0	1,0	0,9	0,8	0,8	0,6
Kazakistan	-0,4	-0,4	-0,3	-0,3	-0,3	-0,2	-0,4	-0,4	-0,3	0,0	-0,1
Kırgızistan	-0,7	-0,4	-0,4	-0,3	-0,3	-0,2	-0,3	-0,3	-0,4	-0,5	-0,4
Litvanya	1,0	1,1	1,1	1,0	1,0	0,9	1,1	1,2	1,2	1,3	1,1
Letonya	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,2	1,1	1,1
Moldova	-0,3	-0,3	-0,2	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	0,0	-0,1	-0,1
Karadağ	-0,3	-0,2	-0,1	0,0	-0,1	-0,1	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2
Polonya	0,7	0,8	0,8	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	1,1	1,0	1,0
Romanya	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6
Rusya	-0,4	-0,3	-0,4	-0,3	-0,4	-0,3	-0,3	-0,4	-0,4	-0,5	-0,4
Slovakya	1,1	1,0	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	0,8	0,9
Slovenya	0,8	0,8	0,8	0,9	0,8	0,7	0,6	0,6	0,7	0,6	0,6
Tacikistan	-1,1	-1,1	-1,1	-1,1	-1,0	-1,0	-1,0	-1,1	-1,0	-1,0	-1,1
Türkiye	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,2
Ukrayna	-0,5	-0,4	-0,5	-0,6	-0,5	-0,6	-0,6	-0,6	-0,6	-0,6	-0,4
Özbekistan	-1,6	-1,5	-1,4	-1,5	-1,6	-1,6	-1,6	-1,6	-1,7	-1,6	-1,6
Sırbistan	-0,4	-0,3	-0,3	-0,1	0,0	0,0	-0,1	-0,1	0,1	0,2	0,1

Kaynak: www.govindicators.org

Tablo 8 incelendiğinde 2006-2016 döneminde düzenlemenin niteliğine ilişkin verilerin belirlenen sınırlar içinde yer aldığı görülmektedir (The Worldwide Governance Indicators (WGI)'nin belirlediği -2,5 ile 2,5 arasında). 2016 yılında bu göstergeye ait en yüksek değer 1,7 ile Slovakya'ya aitken, 1,1 değeriyle Litvanya ve Letonya bu ülkeyi izlemiştir. Bu göstergenin en küçük değeri ise Özbekistan'a aittir (-1,6). Türkiye'deki düzenleme niteliği göstergesinin değeri ise 0,2'dir. Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye'nin almış olduğu bu değer on üçüncü sırada yer almaktadır.

Hukuk Kuralı

Hukuk kuralı, memurların, toplum kurallarına ne ölçüde güven duydukları ve bağlı kaldıklarına dair algıyı ve bilhassa suç ve şiddet olasılığının yanı sıra sözleşme yaptırımının, mülkiyet haklarının, emniyet ve mahkemelerin niteliğini yansıtır. Tahmin sonucu -2.5 (zayıf) ile 2.5 (güçlü) arasında dağılım göstermektedir (www.govindicators.org).

Tablo 9. Hukuk Kuralı

Ülkeler	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arnavutluk	-0,7	-0,6	-0,6	-0,5	-0,4	-0,5	-0,5	-0,5	-0,3	-0,3	-0,3
Ermenistan	-0,5	-0,5	-0,3	-0,5	-0,5	-0,4	-0,4	-0,3	-0,4	-0,4	-0,1
Bulgaristan	-0,1	0,0	-0,1	0,0	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	0,0	-0,1	0,0
Bosna Hersek	-0,5	-0,5	-0,4	-0,4	-0,4	-0,3	-0,2	-0,2	-0,2	-0,3	-0,3
Belarus	-1,3	-1,2	-1,1	-1,0	-1,1	-1,1	-0,9	-0,9	-0,8	-0,8	-0,8
Çek Cum.	0,9	0,9	0,9	1,0	0,9	1,0	1,0	1,0	1,2	1,1	1,1
Estonya	1,1	1,2	1,2	1,1	1,2	1,2	1,2	1,2	1,4	1,3	1,2
Gürcistan	-0,5	-0,3	-0,3	-0,2	-0,2	-0,1	0,0	0,0	0,2	0,3	0,4
Hırvatistan	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,2	0,4
Macaristan	1,0	1,0	0,9	0,8	0,8	0,8	0,6	0,6	0,5	0,4	0,5
Kazakistan	-1,0	-0,9	-0,8	-0,6	-0,6	-0,6	-0,7	-0,7	-0,6	-0,4	-0,4
Kırgızistan	-1,3	-1,3	-1,4	-1,3	-1,3	-1,2	-1,1	-1,1	-0,9	-1,0	-1,1
Litvanya	0,7	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,9	0,8	0,9	1,0	1,0
Letonya	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7	0,8	0,8	0,9	0,8	1,0
Moldova	-0,5	-0,5	-0,4	-0,4	-0,4	-0,3	-0,3	-0,4	-0,2	-0,4	-0,5
Karadağ	-0,3	-0,2	-0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,0
Polonya	0,4	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7
Romanya	-0,1	-0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,2	0,2	0,3
Rusya	-1,0	-1,0	-1,0	-0,8	-0,8	-0,7	-0,8	-0,8	-0,7	-0,8	-0,8
Slovakya	0,5	0,5	0,6	0,5	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,7
Slovenya	0,9	0,9	1,0	1,1	1,0	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	1,1
Tacikistan	-1,2	-1,3	-1,3	-1,3	-1,2	-1,2	-1,2	-1,3	-1,0	-1,1	-1,2
Türkiye	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,1	0,0	-0,1	-0,2
Ukrayna	-0,8	-0,7	-0,7	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8	-0,8
Özbekistan	-1,4	-1,2	-1,2	-1,3	-1,4	-1,4	-1,3	-1,2	-1,1	-1,1	-1,1
Sırbistan	-0,5	-0,5	-0,5	-0,4	-0,4	-0,3	-0,4	-0,3	-0,1	-0,1	-0,1

Kaynak: www.govindicators.org

2006-2016 yılları arasında hukuk kuralı göstergesine ait değerler Tablo 9'da yer almaktadır. Tabloda yer alan değerler sistemin belirlemiş olduğu aralıklar arasında değişmektedir (The Worldwide Governance Indicators (WGI)'nin belirlediği -2,5 ile 2,5 arasında).

Buna göre 2016 yılında hukuk kuralı göstergesinin en düşük değeri -1,2 ile Tacikistan'a ait iken, bu göstergenin en yüksek değeri 1,2 ile Estonya'ya aittir. Tablodan Türkiye'deki değer ise -0,2 olduğu görülmektedir. Türkiye bu değişkene göre sıralamada on beşinci sırada yer almaktadır.

Eğitim ve İnsan Kaynakları***Doğumda Yaşam Beklentisi***

Yaşam beklentisi, toplumun genel sağlık durumunu ölçmek amacıyla kullanılan, sağlık ve toplum refahının en önemli göstergelerinden birisidir (Mahdian vd., 2016: s. 260). Yaşam beklentisi tahmini, bir ülkenin ekonomik ve sosyal gelişmişliğinin göstergesi olarak düşünülmektedir (Teke vd., 2012: s. 119).

Tablo 10. Doğumda Yaşam Beklentisi, Toplam (2006-2016)

Ülkeler	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arnavutluk	75,4	75,7	75,9	76,3	76,7	77,0	77,4	77,7	78,0	78,2	78,3
Ermenistan	72,7	72,8	72,9	73,1	73,3	73,6	73,8	74,0	74,3	74,4	74,6
Bulgaristan	72,6	72,7	73,0	73,4	73,5	74,2	74,3	74,9	74,5	74,6	74,6
Bosna Hersek	75,4	75,5	75,6	75,8	75,9	76,1	76,2	76,4	76,6	76,7	76,9
Belarus	69,4	70,2	70,5	70,4	70,4	70,6	72,0	72,5	73,0	73,6	73,8
Çek Cum.	76,5	76,7	77,0	77,1	77,4	77,9	78,1	78,2	78,8	78,6	78,3
Estonya	72,7	72,8	73,8	74,8	75,4	76,2	76,3	77,1	77,0	77,6	77,7
Gürcistan	72,7	72,7	72,7	72,7	72,6	72,7	72,7	72,8	73,0	73,1	73,3
Hırvatistan	75,8	75,7	75,9	76,2	76,5	76,8	76,9	77,1	77,5	77,3	78,0
Macaristan	73,1	73,2	73,7	73,9	74,2	74,9	75,1	75,6	75,8	75,6	75,6
Kazakistan	66,2	66,5	67,0	68,4	68,3	69,0	69,6	70,5	71,6	72,0	72,3
Kırgızistan	67,7	67,9	68,5	69,1	69,3	69,6	70,0	70,2	70,4	70,7	71,0
Litvanya	71,1	70,9	71,8	72,9	73,3	73,6	73,9	73,9	74,5	74,3	74,3
Letonya	70,9	71,0	72,4	73,1	73,5	73,6	73,8	74,0	74,1	74,5	74,5
Moldova	68,0	68,3	68,7	69,1	69,6	70,1	70,6	71,0	71,3	71,5	71,6
Karadağ	73,8	74,1	74,5	74,9	75,3	75,7	76,1	76,4	76,7	76,9	77,1
Polonya	75,1	75,2	75,5	75,7	76,2	76,7	76,7	77,0	77,6	77,5	77,5
Romanya	72,2	72,6	72,6	73,3	73,5	74,4	74,4	75,1	75,0	75,0	75,0
Rusya	66,7	67,6	67,9	68,7	68,8	69,7	70,1	70,6	70,7	71,2	71,6
Sırbistan	73,4	73,6	73,9	74,0	74,3	74,5	74,8	75,2	75,3	75,3	75,2
Slovakya	74,2	74,2	74,7	74,9	75,1	76,0	76,1	76,4	76,8	76,6	76,6
Slovenya	78,1	78,6	78,8	79,0	79,4	80,0	80,1	80,3	81,1	80,8	80,8
Tacikistan	68,1	68,5	68,9	69,3	69,6	70,0	70,2	70,5	70,7	70,9	71,1
Türkiye	72,9	73,2	73,5	73,9	74,2	74,4	74,7	75,0	75,2	75,5	75,8
Ukrayna	68,1	68,2	68,3	69,2	70,3	70,8	70,9	71,2	71,2	71,2	71,5
Özbekistan	68,7	69,0	69,3	69,7	70,0	70,3	70,6	70,8	71,0	71,2	71,3

Kaynak: <https://data.worldbank.org>

Gelişmişliğin göstergesi olarak kabul edilen bu değişkenin 2006-2016 yıllarında almış olduğu değerler incelendiğinde yıllar itibarıyla ülkelerin tamamında bu değer arttığı görülmektedir (Bkz. Tablo 10). 2006 yılında en düşük doğumda yaşam beklentisi değeri 66,2, en yüksek değer 78,1 iken 2016 yılında doğumda yaşam beklentisinin en düşük değeri 71,0, en yüksek değeri ise 80,8 olmuştur. 2016 yılı itibarıyla bu değer en yüksek olduğu ülke 80,8 ile Slovenya'dır. Slovenya'yı 78,3 ile Arnavutluk ve Çek Cumhuriyeti, 78 ile Hırvatistan takip etmektedir.

Doğumda yaşam beklentisinin en az olduğu ülke ise 71 ile Kırgızistan'dır. Türkiye'de ise bu değer 75,8 olup, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında onuncu sırada yer aldığı görülmektedir.

Ortaöğretime Katılma Oranı

Bilgi ekonomisinde bir diğer önemli gösterge eğitim istatistikleridir. Ortaöğretim eğitim seviyesinin öğrencilerin mesleki alanlara yönlendirilmesi ve teknik elemanların yetiştirilmesi bakımından önemi büyüktür. Ortaöğretim okullaşma oranının yüksek olması kalifiye eleman yetiştirilmesinde büyük bir etkiye sahiptir.

Beşeri sermayeye yapılan yatırımlar (eğitim-sağlık) yalnızca üretimle ilişkili değildir. Aynı zamanda bu yatırımların insanların yaşam kalitesini arttıran, sosyal ilişkileri geliştiren etkisi de söz konusudur (Karagül, 2003, s. 82).

Tablo 11. Ortaöğretime Katılma Oranı (2006-2016)

Ülkeler	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arnavutluk	79,6	82,7	84,6	86,2	88,6	90,2	92,6	95,8	96,3	95,8	95,0
Ermenistan	94,9	96,4	95,0	100,1	-	-	-	-	-	86,0	-
Bulgaristan	89,7	90,2	89,4	88,7	90,2	93,7	94,7	101,4	104,2	102,3	99,9
Bosna Hersek	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Belarus	-	-	111,2	110,1	107,6	106,7	106,5	104,7	104,8	104,8	104,4
Çek Cum.	96,0	95,0	94,2	93,9	94,7	95,8	96,8	104,0	104,6	105,0	-
Estonya	103,1	103,2	102,3	102,8	105,3	107,4	107,7	108,0	108,2	110,9	-
Gürcistan	81,8	87,8	88,1	85,5	-	-	-	96,5	98,5	101,8	104,3
Hrvatistan	94,9	96,6	98,4	99,9	99,9	99,2	99,1	99,6	98,7	98,2	97,8
Macaristan	96,1	96,2	96,0	96,2	97,1	96,8	98,0	104,7	104,2	103,0	102,3
Kazakistan	98,7	-	-	-	97,4	99,0	101,3	102,0	105,8	109,4	112,4
Kırgızistan	86,5	86,2	-	86,7	87,5	87,5	88,6	89,6	92,1	93,3	97,6
Litvanya	102,6	102,0	101,5	100,9	101,2	101,1	100,8	103,6	103,6	103,6	103,2
Letonya	99,3	100,8	101,3	94,8	95,8	97,1	97,9	108,6	111,1	112,2	-
Moldova	89,3	88,6	88,2	88,6	88,0	87,7	88,2	88,3	87,3	86,1	-
Karadağ	95,6	95,8	95,4	97,5	100,4	93,4	93,1	-	-	92,7	90,5
Polonya	98,7	98,1	97,2	96,3	96,0	95,9	96,1	106,9	106,1	106,6	107,1
Romanya	85,0	88,3	93,5	95,3	97,2	97,4	96,2	95,1	92,7	90,9	88,9
Rusya	82,7	83,1	83,3	85,0	-	92,0	96,2	98,8	100,5	104,4	104,8
Sırbistan	89,0	89,5	90,5	91,5	91,4	93,6	94,2	94,4	94,3	96,7	96,2
Slovakya	92,7	92,3	91,7	91,7	92,3	92,6	92,6	90,8	90,7	91,0	-
Slovenya	96,8	98,5	98,6	98,5	98,7	98,6	98,0	110,6	110,0	109,8	-
Tacikistan	82,0	82,8	83,3	83,6	84,1	85,0	86,2	87,4	-	-	-
Türkiye	87,9	90,3	88,5	80,0	84,3	88,3	85,2	100,6	103,0	103,1	-
Ukrayna	96,8	96,7	96,1	95,3	95,5	93,5	96,7	97,0	96,8	-	-
Özbekistan	88,3	89,4	88,0	89,2	89,6	89,9	91,8	91,5	91,7	91,6	92,4

Kaynak: <https://data.worldbank.org>

2006-2016 dönemindeki okullaşma oranlarının gösterildiği Tablo 11’de değerlerin yıllar itibariyle arttığı görülmektedir. Ulaşılabilir verilerin daha çok olduğu 2015 yılı için bir değerlendirme yapıldığında ortaöğretim okullaşma oranı en düşük %86,0 ile Ermenistan’da, en yüksek ise %112,2 ile Letonya’da olmuştur. Türkiye’de ise ortaöğretime katılma oranı %103,1 olup gruptaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında onuncu sırada yer aldığı görülmektedir.

Yükseköğretime Katılma Oranı

Yükseköğretim eğitim sisteminde önemli bir etkiye sahiptir. Bilgi ekonomisinde önemli yeri olan Ar-Ge personeli, yükseköğretimin çıktısı olup teknoloji geliştiren yeteneğin belirleyicisi pozisyonundadır (Kaynak, 2008, s. 91). Yüksek teknolojinin söz konusu olduğu savunma sanayi, uzay teknolojileri sahasında, ilaç sanayi, elektrik-elektronik ürün gruplarının üretildiği alanlarda daha çok nitelikli işgücünün tercih edildiği görülmektedir.

Tablo 12. Yükseköğretime Katılma Oranı (2006-2016)

Ülkeler	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arnavutluk	26,8	30,9	32,3	33,6	44,9	50,2	61,4	68,1	70,3	66,4	61,2
Ermenistan	43,1	45,9	48,5	51,3	53,0	53,3	46,2	45,7	47,1	46,5	51,1
Bulgaristan	47,2	50,6	51,9	54,2	57,8	59,0	61,3	64,2	67,6	70,3	71,2
Bosna Hersek	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Belarus	69,2	71,2	70,7	74,0	79,1	85,6	91,3	92,5	90,2	88,2	87,0
Çek Cum.	50,1	54,2	58,1	61,1	63,9	65,6	65,7	65,1	65,6	64,5	-
Estonya	67,9	67,7	66,5	66,7	68,2	70,4	72,3	73,8	73,2	72,0	-
Gürcistan	37,4	36,6	34,2	25,7	29,2	31,4	29,7	35,6	40,6	45,6	51,9
Hırvatistan	45,6	47,2	49,2	48,8	54,0	57,2	60,4	65,3	67,6	67,0	67,5
Macaristan	67,5	68,3	66,5	64,6	63,7	62,6	61,5	57,0	52,0	48,9	48,0
Kazakistan	57,6	-	-	-	45,7	48,1	51,0	49,8	48,2	45,8	46,1
Kırgızistan	43,6	42,9	46,7	44,3	42,1	41,3	43,9	47,6	46,3	47,3	45,9
Litvanya	81,2	82,2	85,0	88,5	85,7	80,8	77,1	71,9	68,5	66,9	66,0
Letonya	75,0	73,9	73,0	72,6	66,9	64,2	63,2	65,5	66,4	68,2	-
Moldova	39,4	41,2	40,0	38,3	38,1	39,4	40,1	41,3	41,5	41,2	-
Karadağ	25,9	33,3	41,0	49,2	52,2	-	-	-	-	-	56,9
Polonya	65,4	67,2	70,3	72,4	74,8	74,7	74,0	71,8	68,3	66,7	66,6
Romanya	51,6	57,9	66,1	69,6	65,3	59,5	50,7	47,6	47,5	46,8	48,0
Rusya	72,8	74,1	75,0	75,4	-	76,5	76,1	78,1	78,7	80,5	81,8
Sırbistan	46,8	48,0	48,7	49,8	49,1	51,6	53,5	56,4	58,1	58,3	62,1
Slovakya	44,8	50,2	53,8	56,0	57,1	56,2	56,1	54,4	52,7	-	-
Slovenya	82,6	84,6	85,5	86,4	89,1	85,9	86,9	85,1	82,1	80,0	-
Tacikistan	22,0	22,8	23,2	22,8	22,9	22,2	22,6	22,8	24,5	26,3	28,8
Türkiye	36,9	38,8	40,2	46,5	56,4	61,1	69,8	79,6	87,0	95,4	-
Ukrayna	75,4	78,9	81,2	81,9	80,1	82,2	81,9	80,6	83,4	-	-
Özbekistan	10,3	10,2	10,2	10,0	9,4	8,8	8,0	8,1	8,1	8,2	8,4

Kaynak: <https://data.worldbank.org>

Ulaşılabilir veriler çerçevesinde yukarıdaki tablo incelendiğinde 2006-2016 yılları arasında yükseköğretime katılma oranı; Macaristan, Kazakistan, Litvanya, Letonya, Romanya ve Özbekistan'da düşerken tablodaki diğer ülkelerde ciddi oranda arttığı görülmektedir (Bkz Tablo 12). 2015 yılı rakamlarına göre bu düzeyde okullaşma oranının en yüksek değeri %95,4 ile Türkiye'ye aitken, bu ülkeyi %88,2 ile Belarus ve %80,5 ile Rusya takip etmektedir. Yükseköğretim okullaşma oranının en düşük olduğu ülke ise %8,4 ile Özbekistan'dır.

İnovasyon Sistemi

Yüksek Teknoloji İhracatı

Ülkeler Ar-Ge faaliyetleri sonucunda yarattıkları yenilikleri sadece iç pazara sunmamakta aynı zamanda bu yenilikleri ihraç da etmektedir. İhracat daha geniş pazara hitap edilmesine olanak sağlamakta bu durum ise Ar-Ge'ye yapılan yatırımların birim maliyetlerinin azaltmakta ve yeni yeniliklerin yapılması için teşvik etmektedir. Ayrıca yenilik yaratan firmalar belli süreler dahilinde tekel gücü kazanmaktadır (Özer ve Çiftçi, 2009, s.49).

Tablo 13. Yüksek Teknoloji İhracatı(Mamul Mal İhracatının Yüzdesi, 2006-2016)

Ülke adı	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arnavutluk	6,2	1,3	3,5	0,8	0,9	0,5	0,4	0,5	0,1	1,5	0,6
Ermenistan	1,1	0,9	1,4	2,2	1,8	2,6	2,6	2,9	2,7	5,3	5,9
Bulgaristan	6,1	6,0	6,6	8,2	7,9	7,5	7,7	8,0	6,9	7,6	8,0
Bosna Hersek	2,2	2,1	4,1	3,3	2,6	3,0	2,5	2,3	2,4	2,8	2,6
Belarus	2,8	2,8	2,4	3,1	3,0	2,6	2,9	4,4	3,9	4,3	4,7
Çek Cum.	14,3	13,2	13,6	14,6	15,3	16,3	16,1	14,8	14,9	14,9	13,9
Estonya	12,6	5,8	5,4	5,7	9,3	13,4	10,8	10,5	11,4	11,4	10,3
Gürcistan	16,5	7,5	2,7	3,9	1,9	1,3	2,4	2,4	3,0	5,6	3,9
Hırvatistan	9,9	8,2	8,4	9,8	9,2	7,6	9,9	10,2	8,4	9,0	11,6
Macaristan	24,1	23,8	23,3	24,9	24,1	22,7	17,9	16,3	13,7	-	14,0
Kazakistan	20,9	21,4	21,9	29,9	34,2	24,7	30,0	36,7	37,2	41,2	30,4
Kırgızistan	2,9	2,2	3,0	4,9	1,0	3,0	4,6	5,3	-	11,9	18,5
Litvanya	8,1	10,8	11,1	10,0	10,6	10,2	10,4	10,3	10,1	11,9	11,7
Letonya	6,8	6,9	7,0	7,8	7,6	8,2	9,8	13,0	15,0	-	12,5
Moldova	4,8	5,1	4,2	4,6	8,3	6,3	4,8	2,4	4,8	4,0	3,1
Karadağ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Polonya	3,7	3,0	4,3	6,1	6,7	5,9	7,0	7,8	8,7	8,8	8,5
Romanya	4,8	3,5	6,7	9,1	10,9	10,2	6,4	5,7	6,4	7,5	8,5
Rusya	7,8	6,9	6,5	9,2	9,1	8,0	8,4	10,0	11,5	13,8	10,7
Sırbistan	3,6	3,6	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Slovakya	6,7	5,4	5,3	5,7	6,8	7,1	9,2	10,3	10,2	10,3	9,8
Slovenya	5,5	5,0	5,8	6,5	5,7	5,8	6,2	6,2	5,8	6,4	7,4
Tacikistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Türkiye	1,9	1,9	1,6	1,7	1,9	1,8	1,8	1,9	1,9	2,2	2,0
Ukrayna	3,4	3,7	3,3	5,6	4,3	4,4	6,3	5,9	6,5	7,3	-
Özbekistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: <https://data.worldbank.org>

2006-2016 mamul mal ihracatının yüzdesi olarak verilen yüksek teknoloji ihracatına ilişkin rakamlar Tablo 13'te gösterilmiştir. İhracat rakamlarının yıllar itibariyle inişli çıkışlı bir seyir izlediği görülmektedir. Yine burada da gerek ülke içinde gerekse küresel etkilerden kaynaklı sorunlar ihracatı olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır. 2016 yılında en yüksek oranda ileri teknoloji ihracatı yapan ülke %30,4 ile Kazakistan, en düşük oranda ihracat yapan ülke ise %0,6 oranında Arnavutluk olmuştur. Türkiye' deki Yüksek teknoloji ihracatının payı %2,0 olup gruptaki verileri olan diğer ülkelerle karşılaştırıldığında son sırada yer almaktadır.

Patent Sayısı

Patent, bilgi, icat ve yeniliğin ticarileştirilmesinde ve buradan hareketle piyasa ürünü haline getirilmesinde önemli bir araç olup ilgili ülkenin veya firmanın teknoloji yeteneğini gösteren önemli bir ölçüttür. Teknolojik yenilik faaliyetlerinde Ar-Ge harcaması bir girdi iken, bu faaliyetler sonucunda alınan patent sayısı bir sonuç (çıkıtı) olarak düşünülebilir.

Tablo 14. Toplam Patent Sayısı

Ülke adı	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arnavutluk	-	-	-	361	-	11	-	4	13	19	25
Ermenistan	193	140	230	127	142	140	141	131	123	115	126
Bulgaristan	291	239	271	266	260	283	259	297	234	291	241
Bosna Hersek	217	-	71	-	65	55	16	29	43	-	66
Belarus	1.525	1.662	1.730	1.926	1.933	1.871	1.871	1.634	757	691	521
Çek Cum.	836	908	854	881	982	880	1.017	1.081	972	952	839
Estonya	45	63	72	96	97	77	25	42	50	36	30
Gürcistan	535	564	463	474	362	398	372	333	297	271	274
Hırvatistan	436	437	401	318	278	251	249	253	200	186	188
Macaristan	924	791	772	787	696	698	758	708	619	633	665
Kazakistan	1.557	1.827	1.672	1.827	1.964	1.732	-	2.202	2.013	1.503	1.224
Kırgızistan	0	158	138	149	140	129	111	114	139	126	89
Litvanya	99	82	105	107	114	108	124	137	165	119	153
Letonya	151	147	215	243	185	183	205	233	107	137	113
Moldova	312	347	295	139	150	108	115	96	139	124	155
Karadağ	-	-	917	-	159	103	78	23	13	23	10
Polonya	2.812	2.753	2.778	3.140	3.430	4.123	4.657	4.411	4.096	4.815	4.396
Romanya	876	886	1.031	1.091	1.418	1.463	1.077	1.046	1.036	1.053	1.063
Rusya	37.691	39.439	41.849	38.564	42.500	41.414	44.211	44.914	40.308	45.517	41.587
Sırbistan	705	516	623	359	329	229	224	221	212	191	213
Slovakya	283	345	242	239	282	257	203	210	234	256	235
Slovenya	299	346	307	385	453	481	-	-	-	-	-
Tacikistan	26	-	-	12	10	5	6	4	-	1	-
Türkiye	1.232	2.021	2.397	2.732	3.357	4.113	4.666	4.661	5.097	5.841	6.848
Ukrayna	5.890	6.163	5.697	4.814	5.312	5.253	4.955	5.412	4.813	4.497	4.095
Özbekistan	509	522	448	412	632	556	510	557	568	507	555

Kaynak: <https://data.worldbank.org>

Tablo 14’te 2006-2016 döneminde alınan toplam patent sayılarına ilişkin veriler yer almaktadır. Tablo incelendiğinde yıllar itibariyle patent sayısında yıllar itibariyle artan ve azalan değerler olduğu görülmektedir. 2016 yılında patent sayısının en düşük olduğu ülke Karadağ (10) iken patent sayısının en yüksek olduğu ülke Rusya olmuştur (41.587) . Rusya’yı 6.848 ile Türkiye, 4.396 ile Polonya takip etmektedir. Patent sayısı bakımından Türkiye’nin yer aldığı gruptaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında ikinci sırada yer aldığı görülmektedir.

Ar-Ge Harcaması

Ar-Ge “yenilik, buluş, ürün geliştirme ve süreç iyileştirme ile birlikte, mevcut işi yenileme, genişletme ya da yeni işler yaratma potansiyeline sahip ve teknolojiyle ilgili her türlü faaliyeti” kapsamaktadır (Çeken, 2016, s.103).

Ar-Ge faaliyetlerinin en önemli çıktısı olarak kabul edilen yeniliğin firmaların başarısı ve rekabeti açısından önemi büyüktür. Yeniliklerin yetersiz oluşu firmanın performansının düşmesine ve dolayısıyla firmanın piyasadaki rekabet gücünü kaybetmesine sebebiyet vermektedir (Auken vd., 2008, s. 51).

Tablo 15. Araştırma ve Geliştirme Harcamaları (GSYİH’ nın Yüzdesi, 2006-2015)

Ülke adı	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Arnavutluk	-	0,1	0,2	-	-	-	-	-	-	-
Ermenistan	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,3
Bulgaristan	0,4	0,4	0,4	0,5	0,6	0,5	0,6	0,6	0,8	1,0
Bosna Hersek	0,0	0,0	0,0	0,0	-	-	0,3	0,3	0,3	0,2
Belarus	0,7	1,0	0,7	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,5	0,5
Çek Cum.	1,2	1,3	1,2	1,3	1,3	1,6	1,8	1,9	2,0	1,9
Estonya	1,1	1,1	1,3	1,4	1,6	2,3	2,1	1,7	1,5	1,5
Gürcistan	-	-	-	-	-	-	-	0,1	0,2	0,3
Hırvatistan	0,7	0,8	0,9	0,8	0,7	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9
Macaristan	1,0	1,0	1,0	1,1	1,1	1,2	1,3	1,4	1,4	1,4
Kazakistan	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Kırgızistan	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1
Litvanya	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0
Letonya	0,7	0,6	0,6	0,5	0,6	0,7	0,7	0,6	0,7	0,6
Moldova	0,4	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Karadağ	1,2	1,1	-	-	-	0,3	-	0,4	0,4	0,4
Polonya	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,9	0,9	0,9	1,0
Romanya	0,5	0,5	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,5
Rusya	1,1	1,1	1,0	1,3	1,1	1,0	1,0	1,1	1,1	1,1
Sırbistan	0,5	0,6	0,7	0,9	0,7	0,7	0,9	0,7	0,8	0,9
Slovakya	0,5	0,4	0,5	0,5	0,6	0,7	0,8	0,8	0,9	1,2
Slovenya	1,5	1,4	1,6	1,8	2,1	2,4	2,6	2,6	2,4	2,2
Tacikistan	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Türkiye	0,6	0,7	0,7	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	1,0	1,1
Ukrayna	0,9	0,9	0,8	0,9	0,8	0,7	0,8	0,8	0,6	0,6
Özbekistan	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2

Kaynak: <https://data.worldbank.org>

Ar-Ge harcamaları, ülkelerin teknoloji ve bilimde hangi düzeyde olduğunu gösteren önemli bir ölçüttür. Buradan hareketle Tablo 15'e bakıldığında GSYİH içerisinde Ar-Ge harcamalarının yıllar itibariyle arttığı görülmektedir. 2015 yılında en düşük Ar-Ge harcaması % 0,1 oranında Kırgızistan, Tacikistan ve Türkiye'de yapılırken, en yüksek oranda Ar-Ge harcaması % 2,2 oranında Slovenya'da yapılmıştır. Türkiye'de ise 2015 yılında GSYİH içinde Ar-Ge faaliyetlerinin payı % 1,1'dir. Bu oran gruptaki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında altıncı sırada olduğunu göstermektedir.

Ar-Ge Araştırmacıları

Keesing, Kenen, Leontief, Irving Kravisin geliştirdiği nitelikli işgücü teorisi, sanayileşmiş ülkelerdeki dış ticaretin büyük bölümünün altında yatan nedenin ülkeler arasındaki nitelikli iş gücü farklılığından kaynaklandığına işaret etmektedir. Belli bir nitelikteki iş gücü açısından zengin ülke, üretimini bu faktöre bağlı olan mallarda uzmanlaşmaya giderek daha çok bu malların ticaretini yapmaktadır (Dura, 2009).

Tablo 16. Ar-Ge Araştırmacıları (Milyon Kişi)

Ülke adı	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Arnavutluk	-	-	157	-	-	-	-	-	-	-
Ermenistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bulgaristan	1.356	1.480	1.515	1.604	1.482	1.618	1.547	1.693	1.833	1.989
Bosna Hersek	175	194	-	-	-	-	151	217	267	329
Belarus	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çek Cum.	2.557	2.699	2.865	2.749	2.782	2.913	3.150	3.250	3.418	3.612
Estonya	2.603	2.745	2.970	3.229	3.061	3.397	3.461	3.339	3.284	3.189
Gürcistan	-	-	-	-	-	-	-	562	1.060	1.288
Hırvatistan	1.323	1.407	1.542	1.601	1.646	1.592	1.560	1.529	1.437	1.502
Macaristan	1.741	1.728	1.841	1.999	2.131	2.304	2.394	2.523	2.651	2.569
Kazakistan	-	405	375	347	369	384	610	734	-	-
Kırgızistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Litvanya	2.414	2.594	2.619	2.676	2.754	2.732	2.660	2.887	3.111	2.822
Letonya	1.789	1.914	2.038	1.710	1.864	1.913	1.916	1.802	1.884	1.834
Moldova	605	628	713	699	663	679	671	644	652	662
Karadağ	-	-	-	-	-	652	-	647	673	836
Polonya	1.548	1.595	1.604	1.585	1.672	1.662	1.735	1.851	2.036	2.139
Romanya	897	896	935	940	974	800	903	938	922	895
Rusya	3.240	3.276	3.153	3.090	3.088	3.125	3.094	3.073	3.102	3.131
Sırbistan	-	1.196	1.360	1.429	1.515	1.624	1.643	1.727	1.831	2.071
Slovakya	2.186	2.291	2.332	2.460	2.808	2.832	2.820	2.718	2.719	2.655
Slovenya	2.920	3.098	3.463	3.645	3.753	4.261	4.307	4.217	4.150	3.821
Tacikistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Türkiye	621	714	751	811	890	981	1.097	1.169	1.157	-
Ukrayna	1.479	1.459	1.432	1.350	1.332	1.262	1.235	1.165	1.026	1.006
Özbekistan	578	570	595	588	549	534	528	523	518	515

Kaynak: <https://data.worldbank.org>

Tablo 16 incelendiğinde 2006-2016 döneminde Ar-Ge araştırmacılarının sayısında bir artış söz konusudur. 2015 yılında en yüksek araştırmacı sayısına sahip ülke 3.821 kişi ile Slovenya'dır. Bu ülkeyi 3612 kişi ile Çek Cumhuriyeti, 3189 kişi ile de Estonya izlemektedir. En az Ar-Ge araştırmacısının olduğu ülke 329 kişi ile Bosna Hersek'tir. Türkiye de ise 2015 yılında 1.157 kişi Ar-Ge araştırmacısı olarak çalışmaktadır. Bu rakam Türkiye'nin gruptaki verisi olan diğer ülkelere göre on üçüncü sırada olduğunu göstermektedir.

Bilimsel ve Teknik Makaleleri

Aşağıdaki tabloda 2006-2016 yılları arasındaki bilimsel ve teknik dergi makalelerine ilişkin rakamlar yer almaktadır (Bkz. Tablo 17). Rakamlarda yıllar itibariyle azalışlar ve artışların olduğu görülmektedir. 2016 yılında en az makale Tacikistan'da (48 adet) yazılmış, en çok makale ise Rusya'da (59.134 adet) yazılmıştır. Rusya'yı 33.902 adet makale ile Türkiye ve 32.978 adet makale ile Polonya takip etmektedir.

Tablo 17. Bilimsel ve Teknik Makaleleri (2006-2016)

Ülke adı	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arnavutluk	33	40	52	77	141	165	214	360	361	269	191
Ermenistan	360	401	395	447	494	619	551	552	559	531	521
Bulgaristan	1.928	2.483	2.357	2.552	2.599	2.554	2.733	2.753	2.744	2.605	2.559
Bosna Hersek	223	243	373	407	495	543	573	495	478	525	509
Belarus	1.160	1.293	1.038	1.172	1.057	1.099	1.015	1.041	1.053	970	937
Çek Cum.	8.839	9.988	10.649	11.198	12.674	13.545	13.949	14.402	15.675	16.873	15.963
Estonya	854	1.015	1.118	1.128	1.407	1.382	1.475	1.506	1.675	1.604	1.482
Gürcistan	358	307	350	407	346	463	441	473	486	492	579
Hırvatistan	3.124	3.758	3.976	4.410	4.421	4.966	4.814	4.702	4.474	4.398	4.056
Macaristan	5.530	5.885	6.409	6.030	5.871	6.419	6.571	6.468	6.859	6.566	6.208
Kazakistan	215	214	227	270	324	383	479	1.015	1.066	1.259	1.564
Kırgızistan	50	37	51	34	34	50	49	63	56	51	101
Litvanya	1.677	1.579	2.493	2.265	2.346	2.457	2.311	2.319	2.472	2.461	2.181
Letonya	367	474	585	682	767	1.274	1.194	1.235	1.162	1.476	1.257
Moldova	144	147	165	199	172	203	231	231	239	194	295
Karadağ	-	64	66	67	107	134	162	199	219	206	258
Polonya	21.267	21.569	23.376	23.471	24.552	25.858	28.115	30.064	31.779	32.767	32.978
Romanya	3.523	5.170	7.368	9.550	11.010	10.906	11.062	11.177	10.801	11.527	10.194
Rusya	29.369	30.320	31.854	32.620	33.961	36.157	36.253	39.715	44.995	53.061	59.134
Sırbistan	-	2.843	3.097	3.711	4.121	4.920	6.077	5.472	5.233	5.072	5.052
Slovakya	2.644	2.800	3.333	3.164	3.638	3.900	4.262	4.617	5.136	5.206	5.359
Slovenya	2.393	2.754	3.007	3.221	3.247	3.780	3.708	3.726	3.789	3.632	3.407
Tacikistan	26	33	30	23	41	43	48	62	38	54	48
Türkiye	19.547	21.523	21.735	24.447	25.584	26.808	28.501	31.147	31.674	33.113	33.902
Ukrayna	5.296	5.489	5.907	5.653	6.074	6.400	6.716	7.450	7.417	7.455	7.375
Özbekistan	291	347	301	336	389	379	325	353	332	288	357

Kaynak: <https://data.worldbank.org>

Türkiye’de de yıllar itibariyle makale sayısında artış olmuştur. 2006 yılındaki makale sayısı 19.547 iken bu rakam 2016 yılında 33.902 adete yükselmiştir. Bu da gruptaki diğer ülkelere göre Türkiye’nin ikinci sırada olduğunu yansıtmaktadır.

Bilgi Altyapısı

Telefon Abonelikleri

Bilgi ekonomisindeki gelişmeler yeni bilgi ve iletişim araçlarının ortaya çıkmasına neden olmuş, bunun sonucunda da bu araçların kullanıcı sayısı her geçen gün ciddi oranda artmıştır.

Bilgi paylaşılmasının hızlanmasına olanak tanıyan ve üretim maliyetlerinin düşmesinde etkili olan bilgi ekonomisi göstergelerden bir tanesi olan telefon aboneliklerine ilişkin veriler Tablo 18’de gösterilmiştir.

Tablo 18. Sabit ve Mobil Telefon Abonelikleri (Her 100 Kişi, 2006-2016)

Ülke adı	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arnavutluk	71	87	74	95	103	118	131	136	123	124	124
Ermenistan	63	85	71	97	155	132	136	136	139	138	136
Bulgaristan	140	161	168	170	167	173	177	171	157	151	147
Bosna Hersek	76	93	112	114	110	112	116	120	122	119	118
Belarus	97	112	125	144	153	157	159	164	168	169	168
Çek Cum.	149	151	156	149	145	145	148	148	150	135	134
Estonya	156	162	158	155	160	172	185	178	175	174	173
Gürcistan	51	72	78	81	120	138	145	153	163	165	162
Hırvatistan	143	158	148	151	157	161	156	149	142	139	139
Macaristan	133	143	153	149	151	148	147	148	150	152	153
Kazakistan	68	98	115	129	143	177	205	202	188	172	164
Kırgızistan	34	51	74	93	106	123	130	127	139	136	134
Litvanya	167	175	181	180	181	183	187	173	164	162	163
Letonya	128	130	133	134	134	135	150	146	138	148	153
Moldova	57	72	86	80	91	108	118	121	122	121	122
Karadağ	131	174	214	235	215	213	185	185	188	185	189
Polonya	126	135	139	139	143	149	157	170	174	166	160
Romanya	95	118	140	145	141	139	136	138	138	138	137
Rusya	136	151	171	193	197	173	175	180	180	183	182
Sırbistan	126	155	173	178	179	183	169	172	173	170	167
Slovakya	112	137	126,1	124	130	130	131	132	134	139	144
Slovenya	142	146	150	149	148	149	149	149	150	150	150
Tacikistan	31	34	54	70	83	86	87	97	101	105	113
Türkiye	104	115	118	111	108	110	109	110	110	109	108
Ukrayna	132	147	149	148	146	150	158	165	169	166	155
Özbekistan	16	28	51	65	80	94	75	78	79	79	85

Kaynak: <https://data.worldbank.org>

Her 100 kişi için 2006-2016 dönemindeki veriler incelendiğinde telefon aboneliklerinde hızlı bir artış olduğu tablodan açıkça görülmektedir (Bkz. Tablo 18). Telefon aboneliğindeki en büyük artış 189 kişi ile Karadağ'da gerçekleşmiştir. Karadağ'ı 182 ile Rusya ve 173 ile Estonya takip etmektedir. Telefon aboneliğindeki en düşük orandaki artış 85 ile Özbekistan'da olmuştur. Türkiye'de ise 2016 yılı itibariyle telefon aboneliklerinde artış 108 oranında gerçekleşmiştir.

İnternet Kullanıcıları

Bilgi ekonomisindeki gelişmelerle birlikte iktisadi faaliyetlerin büyük bir kısmı internet ortamına gerçekleşmektedir. Ortak ürün tasarlama ve geliştirme, para transferi, mal veya hizmet alım-satımı, sözleşme, ihale gibi çeşitli işlemler teknolojiler sayesinde internet ortamında kolayca yapılabilmektedir (Gürdal, 2004, s. 54). İnternet ortamı önceki dönemlerde telefon ve televizyonların yaptığı bilgi edinme işlemini çok kolay bir şekilde yapılmasına imkan vermiştir. Böylelikle hem bilgi edinmenin maliyetini azaltmış hem de zamanda tasarruf edilmesine neden olmuştur (Cecchetti, 2002, s. 3).

Tablo 19. İnternet Kullanıcıları (Nüfusun %'si, 2006-2016)

Ülke adı	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Arnavutluk	9,6	15,0	23,9	41,2	45,0	49,0	54,7	57,2	60,1	63,3	66,4
Ermenistan	5,6	6,0	6,2	15,3	25,0	32,0	37,5	41,9	54,6	64,3	67,0
Bulgaristan	27,1	33,6	39,7	45,0	46,2	48,0	51,9	53,1	55,5	56,7	59,8
Bosna Hersek	25,1	27,9	34,7	37,7	42,8	43,9	45,1	48,5	49,9	52,6	54,7
Belarus	16,2	19,7	23,0	27,4	31,8	39,6	46,9	54,2	59,0	67,3	71,1
Çek Cum.	47,9	51,9	63,0	64,4	68,8	70,5	73,4	74,1	74,2	75,7	76,5
Estonya	63,5	66,2	70,6	72,5	74,1	76,5	78,4	80,0	84,2	88,4	87,2
Gürcistan	7,5	8,3	10,0	20,1	26,9	31,5	36,9	43,3	44,0	47,6	58,0
Hırvatistan	38,0	41,4	44,2	50,6	56,6	57,8	61,9	66,7	68,6	69,8	72,7
Macaristan	47,1	53,3	61,0	62,0	65,0	68,0	70,6	72,6	75,7	72,8	79,3
Kazakistan	3,3	4,0	11,0	18,2	31,6	50,6	61,9	63,3	66,0	70,8	74,6
Kırgızistan	12,3	14,0	15,7	16,0	16,3	17,5	19,8	23,0	28,3	30,2	34,5
Litvanya	43,9	49,9	55,2	59,8	62,1	63,6	67,2	68,5	72,1	71,4	74,4
Letonya	53,6	59,2	63,4	66,8	68,4	69,7	73,1	75,2	75,8	79,2	79,8
Moldova	19,6	20,5	23,4	27,5	32,3	38,0	43,4	60,0	67,0	69,0	71,0
Karadağ	28,9	30,8	32,9	35,1	37,5	35,6	56,8	60,3	61,0	68,1	69,9
Polonya	44,6	48,6	53,1	59,0	62,3	61,9	62,3	62,8	66,6	68,0	73,3
Romanya	24,7	28,3	32,4	36,6	39,9	40,0	45,9	49,8	54,1	55,8	59,5
Rusya	18,0	24,7	26,8	29,0	43,0	49,0	63,8	68,0	70,5	73,4	73,1
Sırbistan	27,2	33,2	35,6	38,1	40,9	42,2	48,1	53,5	62,1	65,3	67,1
Slovakya	56,1	61,8	66,1	70,0	75,7	74,4	76,7	77,9	80,0	77,6	80,5
Slovenya	54,0	56,7	58,0	64,0	70,0	67,3	68,3	72,7	71,6	73,1	75,5
Tacikistan	3,8	7,2	8,8	10,1	11,6	13,0	14,5	16,0	17,5	19,0	20,5
Türkiye	18,2	28,6	34,4	36,4	39,8	43,1	45,1	46,3	51,0	53,7	58,3
Ukrayna	4,5	6,6	11,0	17,9	23,3	28,7	35,3	41,0	46,2	48,9	52,5
Özbekistan	6,4	7,5	9,1	11,9	15,9	18,6	23,6	26,8	35,5	42,8	46,8

Kaynak: <https://data.worldbank.org>

Tablo 19 incelendiğinde 2006-2016 yılları arasında internet kullanıcılarında çok hızlı artış olduğu görülmektedir. İnternet kullanıcılarındaki en hızlı artış Kazakistan'da olmuştur. 2006 yılında internet kullanıcıları toplam nüfusun %3,3'ünü oluştururken, 2016 yılında bu oran %74,6'ya çıkmıştır. En düşük artış oranı ise Estonya'da gerçekleşmiştir. 2006 yılında internet kullanıcıları toplam nüfusun %63,5'ini oluştururken, 2016 yılında bu oran %87,2'ye çıkmıştır. Türkiye'deki internet kullanıcılarına bakmak istersek yine yıllar itibariyle önemli oranda artış olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki, 2006 yılında internet kullanıcıları toplam nüfusun %18,2'sini oluştururken, 2016 yılında bu oran %58,3'e çıkmıştır. İnternet kullanıcıları bakımından Türkiye yirmi ikinci sırada yer almaktadır.

Sonuç

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişin etkilerinin yoğun olarak hissedildiği günümüzde teknolojinin ve nitelikli işgücünün önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Yeni teknolojilerin gelişmesi, ülkelerin bu gelişen teknolojilere uyum sağlama çabaları rekabet gücünü artmasında önemli rol oynamaktadır. İş gücü profilindeki iyileşmeler ve teknolojik anlamda kazanılan avantaj ekonomik büyümenin tetikleyici unsurları haline gelmiştir.

Çalışmada 2006–2016 yılları arasında Avrupa ve Orta Asya'da yer alan 26 ülke bilgi ekonomisi göstergeleri bakımından karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmada, GSYİH, İnsani Gelişim İndeksi, Sanayi Sektöründeki İstihdam Oranı, Hizmetler Sektöründeki İstihdam Oranı, Mal ve Hizmet İhracatı, Ticaret özgürlüğü, Hükümet Etkinliği, Düzenleme Niteliği, Hukuk Kuralı, Doğumda Yaşam Beklentisi, Ortaöğretime Katılma Oranı, Yükseköğretime Katılma Oranı, Yüksek Teknoloji İhracatı, Patent Sayısı, Ar-ge Harcamaları, Ar-Ge Araştırmacıları, Bilimsel ve Teknik Makaleleri, Telefon Aboneliği ve İnternet Kullanıcıları değişkenler kullanılmıştır.

Araştırma sonucunda veriler karşılaştırıldığında; 2016 yılı itibariye en büyük büyüme %7,8 ile Özbekistan'da, en düşük büyüme -%2,5 oranında Belarus'ta, Türkiye'de ise büyüme %3,2 düzeyinde gerçekleşmiştir. İnsani gelişme endeksi 2015 yılında en yüksek 0,9 ile Slovenya, Çek Cumhuriyeti, Estonya ve Polonya'da gerçekleşirken en düşük -0,6 ile Tacikistan'da gerçekleşmiştir. Bu oran Türkiye'de ise 0,8'dir. 2016 yılındaki sanayi sektöründeki istihdam oranı % 38,1 ile Çek Cumhuriyetinde en yüksek değerini almış, %15,8 ile de Ermenistan'da en düşük değerini almıştır. Türkiye'deki sanayi sektöründeki istihdam oranı %26,8'dir. Yine aynı yıl hizmetler sektöründeki istihdam oranı %74,4 ile Karadağ'da en yüksek değeri %32,7 ile Tacikistan'da en düşük değeri almıştır. Bu değişkenin Türkiye'de almış olduğu değer ise %53,7'dir. 2016 yılındaki mal ve hizmet ihracatı %94,6 ile Slovakya'da, %13,3 ile Tacikistan'da gerçekleşmiştir. Türkiye de ise mal ve hizmet ihracatı %22 oranında gerçekleşmiştir. Ticaret özgürlüğü %88,6 ile Gürcistan'da en yüksek %65,6 ile Özbekistan'da en düşük değeri almıştır. Türkiye'de ise bu oran %84,4 düzeyindedir. Hükümet etkinliği 1,1 değerinde Çek Cumhuriyeti, Estonya, Litvanya ve Slovenya'da -0,9 ile Kırgızistan'da gerçekleşmiştir. Türkiye'deki değeri ise 0,1'dir. Düzenleme niteliği 1,7 ile Slovakya'da en yüksek değeri ve -1,6 ile Özbekistan'da en düşük değeri almıştır. Türkiye'de ise bu değer 0,2'dir. Hukuk kuralı 1,2 ile Estonya'da -1,2 ile Tacikistan'dadır. Türkiye'de ise -0,2'dir. Doğumda yaşam beklentisi 80,8 ile en yüksek değeri Slovenya'da 71 ile en düşük değeri Kırgızistan'da almıştır.

Türkiye’de ise doğumda yaşam beklentisi 75,8 yaş düzeyindedir. Ortaöğretime katılma oranı en yüksek değeri %112,2 ile Letonya’da, en düşük değeri %86 ile Ermenistan’da almıştır. Türkiye’de bu oran 75,8’dir. Yükseköğretime katılma oranı en yüksek %95,4 ile Türkiye’de en düşük %8,4 ile Özbekistan’da gerçekleşmiştir. İleri teknoloji ihracatı en yüksek %30,4 ile Kazakistan’da %0,6 ile Arnavutluk’ta gerçekleşmiştir. Türkiye’de ise ileri teknoloji ihracatının payı %2’dir. Toplam patent sayısı en çok 41.587 adet ile Rusya’da en az 10 adet ile Karadağ’dadır. Türkiye’deki toplam patent sayısı ise 2016 yılı itibariyle 6.848’dir. Ar-Ge harcamasına ayrılan pay 2015 yılında en çok %2,2 oranında Slovenya’da %0,1 oranında Kırgızistan, Tacikistan ve Türkiye’dedir. 2015 yılında Ar-Ge araştırmacılarının sayısı 3.821 ile Slovenya’da en yüksek, 329 ile Bosna Hersek’te en düşük değerini almıştır. Türkiye’deki Ar-Ge araştırmacı sayısı ise 1.157’dir. 2016 yılı itibariyle bilimsel makale sayısı en çok 59.134 adet Rusya’da, en düşük değer 48 adet ile Tacikistan’dadır. Aynı yıl Türkiye’de yazılan bilimsel makale sayısı ise 33.902’dir. Telefon aboneliği ise 189 ile Karadağ’da en yüksek, 85 ile Özbekistan’da en düşük değerini almıştır. Türkiye’deki telefon aboneliği sayısı ise 108’dir. Toplam nüfus içindeki internet kullanıcıların payı %87,2 ile en yüksek değerini Estonya’da, en düşük değerini ise %20,5 ile Tacikistan’da almıştır. Türkiye’deki İnternet kullanıcıları oranı %58,3’tür.

Karşılaştırma sonuçlarına göre Türkiye Bilgi ekonomisi göstergelerinde çok iyi performans sergilememektedir. Her ne kadar bilgi ekonomisi olma yolunda önemli adımlar atılmaya çalışıyor olsa da henüz istenilen aşamaya gelmediği görülmektedir. Öncelikle bilgi üreten nitelikli işgücünün önemi anlaşılmalıdır. Bunun için eğitim politikaları gözden geçirilmelidir. Ar-Ge’de istihdam alanları yaratılmalı bu alanda çalışan bireyler desteklenmelidir. Bununla birlikte Ar-Ge’nin önemi anlaşılmalı ve bu alana gereken yatırımlar yapılmalıdır. Teknoloji anlamında dışa bağımlı ülke konumundan teknoloji üreten ülke konumuna geçildiğinde bilgi ekonomisinde üst seviyelerde yer alacağı açıkça görülmektedir.

Bir ülkenin hızlı büyümesinin temelinde nitelikli iş gücü ve ileri teknolojinin yaratılması yatmaktadır. Eğer ki bir ülkede büyüme ve sürdürülebilir kalkınmanın devamlılığı isteniyorsa, Ar-Ge faaliyetlerine gereken önem verilmeli ve bu alanda yeterince yatırım yapılmalı, beşeri sermayenin önemi anlaşılmalı, eğitim ve sağlık alanlarına gereken yatırım yapılmalı, katma değer yaratan teknolojik ürünler üretilmeli, bu ürünler yalnızca iç pazara sunulmamalı aynı zamanda bu ürünlerin ihracatı için girişimlerde bulunulmalıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde bilgi ekonomisinde gelişmiş ülkelerin seviyelerini yakalamaya çalışan gelişmekte olan ülkelerin yukarıda belirtilen unsurlara gereken önemi vermeleri gerekmektedir.

Kaynakça

- Akın, H. B. (02.01.2009). *Yeni Ekonomi: Kavramlar, Sorunlar ve Beklentiler* http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=263.
- Atkinson, R. ve Court, R. (1998) "The New Economy Index" http://www.neweconomyindex.org/index_nei.html.
- Auken, Howard V., Madrid - Guijarro, A., and Garcia-Perez-De-Lema D. (2008). Innovation and Performance in Spanish Manufacturing SMEs. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 8(1), s. 36-56.
- Barışık, S. ve Yirmibeşçik, O. (2012). Türkiye’de yeni ekonominin oluşum sürecini hızlandırmaya yönelik uyum çabaları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(4), 39-62.
- Cecchetti S. G. (2002). The New Economy and the Challenges for Macroeconomic Policy, *Working Paper Series*, 8935.
- Chen, D., Dahlman, C. (2005). The knowledge economy, the KAM methodology and World Bank operations. *The World Bank Washington DC* 20433.
- Çeken, Ç. K. (2016). Türkiye’nin Bilgi Ekonomisi Performansı (2004-2014 Dönemi), *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(34), 99-139.
- Davies, G., Brookes, M. and Williams N. (2000). Technology, the Internet and the New Global Economy, *Goldman Sachs Global Economic Paper*.
- Dura, C. (2009). *Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış (I)*, http://www.cihandura.com/eski/index.php?option=com_content&task=view&id=341&Itemid=64.
- Ersöz, F. (2009). Avrupa inovasyon göstergeleri (EIS) ışığında Türkiye'nin konumu, *ITU Journal Series B: Social Sciences*, 6(1).
- Ersöz, F., Bayraktar, T. ve Ersöz, T. (2013). Dünyada ve Türkiye’de İnovasyon Göstergelerinin Analizi. https://www.researchgate.net/profile/Filiz_Ersoz2/publication/315832418_Dunya_ada_ve_Turkiye'de_Inovasyon_Gostergelerinin_Analizi_-_An_Analysis_of_Innovation_on_World_and_Turkey/links/58ea9193a6fdccb4a834efe4/Dunyaada-ve-Turkiyede-Inovasyon-Goestergelerinin-Analizi-An-Analysis-of-Innovation-on-World-and-Turkey.pdf.
- Erkekoğlu, H. ve Arıç, K. H. (2013). APEC Ülkeleri ve Türkiye’nin Bilgi Toplumu Kriterleri Açısından İstatistiksel Analizi ve Bazı Tespitler. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8(1), 103-114.
- Gelgeç, G., Hatırlı, S. A. (2018). Bilgi Ekonomisi ve Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 23(1), 97-122.
- Gordon, R. J. (2000). Does The ‘New Economy’ Measure up to the Great Inventions of The Past?, *NBER Working Paper*, 7833, 1-69.

- Gürdal, O. (2004). Bilgi Ekonomisi ve/veya Yeni Ekonomi' nin Reddettikleri, *Bilgi Dünyası*, 5(1), 48-73.
- Karagül, M. (2003). Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 5, 79-90.
- Kaynak, S. (2011). Avrupa Birliği Yolunda Bilim ve Teknoloji Bağlamında Türkiye'nin AB-27 Ülkeleri Karşısındaki Mevcut Durumu, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, VI(II), 151-159.
- Landefeld J. S., Fraumeni B. M. (2001). Measuring the New Economy, *Survey of Current Business*, 23-40.
- Mahdian, M., Sehat, M., Fazel, M. R., Rahimian, H., Mohammadzadeh, M. (2016). Life expectancy at birth in Aran-Bidgol region, Iran, 2012: A study based on corrected Health Houses data, *International Journal of Epidemiologic Research*, 3(3), 259-267.
- Meçik, O. (2013). Türkiye İçin 2010-2012 Dönemi Karşılaştırmalı Bilgi Ekonomisi Analizi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 115-139.
- Nordhaus, W. D. (2000). Technology, Economic Growth, and the New Economy, http://www.econ.yale.edu/~nordhaus/homepage/prod_grow_new_econ_112000.pdf.
- Odabaşı, Y., Erdal, E. (2018). Bilgi Ekonomisi ve Ekonomik Büyüme: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 439-459.
- Özer, M., Çiftçi, N. (2009). Ar-Ge Harcamaları ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 39-49.
- Özkan, G. ve Alancioğlu, S. (2017). Bilgi Ekonomisi İndeksi Performans Göstergelerinin Türkiye Açısından Ar-Ge Harcamaları Analizi, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 4(8), 1-12.
- Özsağır, A. (2007). *Bilgi Ekonomisi*, İstanbul: Nobel.
- Salvatore, D. (2003). The New Economy and growth in the G-7 countries, *Journal of Policy Modeling*, 25, 531-540.
- Salur, S. (2016). Kam Metodolojisi ve Türkiye'nin Bilgi Ekonomisindeki Yeri, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(28), 167-184.
- Salur, S., Vurgun, Ş., Gülcan, Z. (2016). Bilgi Ekonomisinin Türkiye Ve Ab Ülkeleri Açısından Değerlendirilmesi (2000-2013), *Journal of International Social Research*, 9(43). 2098-2112.
- Seyfullahoğulları, A., Akbaş, M. E. (2013). Ekonomide Bilgi İletişim Teknolojilerinin Önemi: Ülkeler Bazında Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Öneri Dergisi*, 10(40), 201-212.
- Stiroh, K. J. (2001). New and Old Economics in the 'New Economy, http://www.j-bradford-delong.net/Econ_Articles/macro_annual/Stiroh/ks_new2.pdf.

- Şanlısoy, S. (2015). Türk Cumhuriyetlerinin Bilgi Ekonomisi Analizi, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 101-122.
- Teker D., Teker S., Sönmez M. (2012). Ekonomik Değişkenlerin Kadın ve Erkeğin Yaşam Süresine Etkisi, *İşletme Araştırmaları Dergisi* 4(3), 118-126.
- Triplet, J. E. (1999). The Solow productivity paradox: what do computers do to productivity?, *Canadian Journal of Economics*, 32(2).
- Türedi, S. (2013). Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Panel Veri Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 4(7), 298-322.
- Ünal, T. ve Seçilmiş, N. (2013). Ar-Ge Göstergeleri Açısından Türkiye ve Gelişmiş Ülkelerle Kıyaslaması, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 12-25.
- Uğur, B. ve Şahin M. (05.03.2009) *Yeni Ekonominin Mikro ve Makro Ekonomi Üzerine Etkileri*, http://www.bilgiyonetimi.org/cm/pages/mkl_gos.php?nt=270

Sartre ile Kierkegaard'un Varoluşçu Özneleri Dijital Özneye Karşı: Öznellik Egemen İdeolojiyi Yenebilir mi?

Can Subjectivity Defeat Hegemony?: Sartre & Kierkegaard's Existentialist Subjects Against the Digital Subject

Pınar Karhan¹

Başvuru Tarihi: 18.01.2019

Kabul Tarihi: 13.09.2019

Öz

Günümüz toplumlarında “özne” kavramının ne olduğu ve işlevi, içinde yaşadığımız dünyayı anlayabilmek açısından oldukça önem taşımaktadır. Her yeni iletişim aracıyla değişik biçimlerde egemen ideolojinin içinde oluşan “özne” sistemin devamını sağlayan bir işleve sahiptir. Dijital iletişim teknolojisinin tüketici ve bağımlı öznesi bunlardan biridir. Tanrı kavramına farklı açılardan bakan varoluşçuluğun önde gelen iki ismi Sartre ve Kierkegaard ise özneye sorumluluk yükleyerek özgürlük vaadinde bulunur. Bu çalışmanın amacı varoluşçuluğun etken öznesi ile dijitalin edilgen öznesini karşılaştırmak, varoluşçuluğun mutsuz insanın reçetesi olup olamayacağı tartışmasını başlatmaktır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Medya, Teknolojik Determinizm, Dijital Özne, Özne, Varoluşçuluk

Abstract

What the concept of “subject” is and its function in today’s societies are very important to understand the world in which we live. The subject, formed in different ways within the dominant ideology with each new communication medium, has a function that ensures the continuation of the system. The consumer and dependent subject of digital communication technology is one of them. Two leading figures of existentialism; Sartre and Kierkegaard, who see the concept of God from different perspectives, make a promise of freedom assigning responsibility to the subject. The aim of this study is to compare the active subject of existentialism with the passive subject of digitalism and to start the discussion whether existentialism can be the recipe of the unhappy person.

Keywords: New Media, Technological Determinism, Digital Subject, Subject, Existentialism

¹ Anadolu Üniversitesi İletişim Fakültesi, pinarkarhan@gmail.com, ORCID: 0000 0002 7033 7480

Giriş

Felsefenin araştırma konularından özne, modern düşüncenin temel kavramlarından biridir. “Özne” nesnenin karşı kutbunda bulunup, bilincin taşıyıcısı varlık olarak tanımlanan bir kavramdır. Dış dünyayı olduğu kadar kendi iç dünyasını da bilen varlık olarak özneyi karakterize eden en temel özellik, onun bir bilinç sahibi ve dolayısıyla da kendisi için varlık olmasıdır (Cevizci, 2014, s.344). Öznenin kendisi için varlık olması durumu, farklı bakış açıları ile değerlendirilebilmektedir. Bunlardan ilki ideoloji-özne ilişkisidir. Bu ilişkiye göre egemen ideoloji, özneyi her ne kadar bilinç sahibi ve tercih eden bir varlık gibi tanımlasa da asıl amacı onu pasifleştirmektir. Çünkü ideoloji, üretim ilişkilerini, sınıflar arası ilişkileri, insanların dünyalarıyla olan ilişkilerini üretmektedir (Althusser, 2010, s.42). 1990’larda hayatımıza giren yeni iletişim teknolojilerinin özneyi konumlandırma biçimi bu çıkarımı doğrulamaktadır. Her bir medyanın kendi karakteristiği olması ve sosyal kimlik çeşitlerini teşvik etmesinden (van Dijk, 2016, s.263) hareketle egemen ideoloji kapitalist pazara uyumlu, kendine biat eden, edilgen dijital özneler yaratma amacı içerisindedir. Bunu öznenin en zayıf yönlerine hitap ederek, onun bencil ve hazcı yanını okşayarak yapmaktadır. Sürekli çevrim içi ortamda tutulmaya çalışılan özne, tüketim yapmaya yönlendirilmekte, yığınlar ve sayılarla ifade edilen bir nesneleştirilme sürecine çekilmektedir.

Varoluşçuluk felsefesi ise liberal anlayışın özneye yönelik bu bakış açısına karşı çıkarak özneyi edilgenlikten çıkarıp gerçek anlamda etken kılma amacı taşır. Aklın ve akılcılığın neredeyse her yanına nüfuz etmiş olduğu bir uygarlıkta, insanların giderek daha az düşünür olmaları olgusuna dikkat çekerek dünyada bir anlam, amaç ve akılsallığın bulunmadığını, ona kendi seçimlerinden olduğu kadar başkalarından da sorumlu olan bireysel insanın anlam yükleyeceğini savunur (Cevizci, 2014, s.443). Sartre, Tanrı’nın yokluğunda iyilik, olumluluk, insan inancı, özgürlük, kendini gerçekleştirme, başkasına sorumluluk duyma gibi kavramlarla var olunabileceğini savunmaktadır. Kierkegaard ise sonsuz olan Tanrı ile bütünleşme yolunda özgür olunmasını, hakikatin aranmasını, gerçek “ben”in bulunması için çaba sarf edilmesini önerir. Özneliği öne çıkaran her iki varoluşçu da diğerlerinin özgürlüğünü gözetmek ve sorumluluğunu alma düşüncesi üzerinden öznenin içinde bulunduğu açmazı iyimser çözümlerini sunmaktadır.

Bu çalışmada egemen ideolojinin yeni “özne”si ile varoluşçuluk akımının “özne”si kavramsal olarak karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Kendi kendisinin tuzağına düşen öznenin kendi kendisini nasıl kurtarabileceği üzerine fikir yürütmek hedeflenmiştir.

Kavramsal Olarak İdeoloji ve Özne İlişisine Genel Bir Bakış

İdeolojiden ayrı açıklanamayacak bir kavram olan “özne”, ideolojinin oluşturduğu, ideoloji içinde şekillenen toplumsal gerçeklikleri ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Öznenin ne olduğunu kavramak, ideolojinin ne olduğunu anlamaktan geçmektedir. Eagleton (1996) ideolojinin tek ve yeterli tanımını yapmanın mümkün olmamasından hareketle ideolojiyi, farklı kavramsal liflerle bütün bir doku halinde örülmüş bir metne benzetmektedir (s.17). Üzerinde uzlaşılan ortak tanım olarak ideoloji, egemen toplumsal grup veya sınıfın iktidarını meşrulaştırmaya ilişkindir (s.23). İdeolojiyi bir dünya görüşü ya da bir sınıf bakışı olarak

soyutlanabilecek, görece olarak biçimsel ve eklemlenmiş anlamlar, değerler ve inançlar sistemi (Williams, 1990, s.109) olarak görmek de oldukça yaygın bir bakış açısıdır.

İdeolojiyi dünyayı betimlemek için değil, hayatın nasıl yaşandığı ile ilgili bir mesele olarak ele alan Althusser (2010) ise ideolojiyi özne ile birlikte tanımlar. Ona göre “her pratik ancak bir ideoloji yoluyla ve bir ideoloji çerçevesinde var olabilir. Her ideoloji ancak bir özne aracılığı ile ve özneler için var olabilir” (s.99). Bununla kastedilen, burjuva ve hukuk ideolojisinin yükselişiyle ortaya çıkan öznenin her tür ideolojinin kurucusu olması işlevine sahip olmasıdır. İnsanı ideolojik bir hayvan olarak tanımlayan Althusser’e göre insan doğası gereği öznedir. Özne olunması dolayısıyla da ideolojik kabul etme kuralları durmaksızın yerine getirilmektedir (s.100). Althusser’in bakış açısından hareketle bu makalenin yazılması dahi kabul edilen bir ideolojik çerçevenin kağıda dökülmesi, özneliğin dile getirilme çabasının bir tezahürü olarak yorumlanabilir.

İdeolojinin en önemli işlevi bireyi özne olarak sabit ve değişmez kılmak; onları çelişkili ilişkiler ve güç sarmalında toplumsal yapıya uydurmaktır. Bu bakış açısı özneyi tebaa olarak gören Foucault’u akla getirmektedir. Foucault (2000) özne kavramını (sujet) tebaa olarak, boyun eğmeye tabi olan anlamında kullanmaktadır. Bu boyun eğme iki şekilde gerçekleşmektedir. İlki denetim ve bağımlılık yoluyla başkasına tabi olarak, diğeri vicdan ya da öz bilgi yoluyla kendi kimliğine bağlanma ile (s.63). Althusser’in öne sürdüğü gibi Foucault da modern bir kavram olan “özne”nin gerçek pratikler (tarihsel bakımdan analiz edilebilecek pratikler) ortamında kurulduğunu (s.217) belirtmektedir.

Gerçek pratikler üç temel retorik üzerine oturmaktadır. Bunlar, bireylere özne olarak seslenilmesi, öznelerin kendi kendilerini, birbirlerini tanımaları ve her şeyin tam da böyle olduğuna ilişkin güvence (Althusser, 2010, s.112) hissidir. Her ideolojinin özneyi hedef almasına ilişkin çıkarım genel anlamda bu saptamalara dayanmaktadır. Çünkü ideoloji, zaten hep özne olan, bu durumu kendisi ve diğerleri tarafından onaylanmış bireylerin üzerinden kendini gösterir. Özne-ideoloji arasında kendiliğinden doğan, bitmeyen, karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Kişileri türlü ikna yöntemleriyle kendi sistemine inandırıp özneleştirme temelde psikolojik bir süreçtir. Özne, yaşadığı ortamı doğal bir gerçeklik olarak algılayıp sistemin devamına bilinçli/bilinçsiz yoldan katkıda bulunur. Bu kabulleniş iktidarları ayakta tutan en büyük güçtür. İdeoloji ile özne arasında bir döngü bulunmaktadır. İdeoloji özneyi yaratmakta, özne ideolojinin devamını sağlamaktadır. Bu durum yöneten yönetilen ilişkisi ile de açıklanabilir. Kendi öznelerini yaratma amacıyla olan egemen ideoloji, ancak bu yolla varlığını sürdürebilmektedir. Özneleştirilen bireyin söylem aracılığı ile tabiyeti kabul etmesi üretim ilişkilerinin devamını sağlayan en önemli dinamiktir.

Dijital Ortamda Özne

Teknolojik paradigmacıların önde gelen isimlerinden McLuhan (1967), “araç mesajdır” aforizması ile mesajın içerik ile değil, medyumun doğası ile taşındığını öne sürmektedir. Ona göre aracın ne söylediği değil, ne olduğu önem taşımaktadır. Aracın kendi doğası, dili, sınırlılıkları, eğilimi düşün yapısını forma sokar. Ona göre araç sadece mesajın taşıyıcı rolünü

üstlenmez, mesajdan daha çok aracın kendisi insanların düşünce yapılarını ve algılayışlarını belirler. Herhangi bir mesajın içerdiği anlam çeşitli medyumlarda çeşitli etkiler oluşturur. Aynı içerik gazete, televizyon, sinema ya da dijital ortamda farklı anlamlar taşır. Bunun en önemli nedeni her teknolojik gelişmenin arkasında tarihsel bir arka plan olması, belli güç ilişkileri içerisinde doğmuş olmasıdır (Güngör, 2016, s.184). Bu görüşten hareketle tüketim zincirinin en yeni halkasını oluşturan dijital iletişim teknolojileri ekonomi politik yapının en yeni versiyonunu oluşturmaktadır.

Castells (2008), 1990'lı yıllarda hayatımıza giren yeni teknolojilerin kitle iletişim dünyasını dönüştürdüğünü ileri sürmektedir. Küreselleşmiş, kişiselleşmiş kitle iletişimin bilgisayar ile birleşmesi yeni bir elektronik iletişim sistemi doğurmuştur. Bu yeni sistem elektronik iletişimin çapını hayatın bütün alanlarını kapsayacak şekilde genişletmiştir. Kısa sürede keşfedilen bu potansiyel dünya çapındaki hükümetleri ve şirketleri sistemi kurma noktasında kıyasıya bir yarış içine sokmuştur (s.485).

Marx'ın ileri teknolojinin sömürüyü (artı değeri) artırması saptamasından hareketle dijital tüketim ortamı, yöneten ve yönetilen ilişkilerini pekiştiren belirleyici bir güçtür. Gerbner (2014), her zaman yeni özgürlüklerin şafağı olarak lanse edilen yeni teknolojilerin tipik olarak yeni pazarlara nüfuz ettiğini, sonraki aşamalarda da parayı, gücü ve seçenekleri belirli noktalarda yoğunlaştırıp topladığını belirtmektedir (s.328). Bu yeni tüketim ortamı var olabilmek için kendi öznesini yaratmak zorundadır. Dijital iletişim teknolojilerinin sunduğu sınırsız olanaklar özneyi türlü retoriklerle kendine çekerek onu bağımlı hale getirir. Touraine bu durumu üçüncü kimlik inşa etme süreci olarak tanımlar. Bireyin özneleşmesi süreci bireyin cemaatler ve piyasa karşısında olumlanarak özne olmayı kabul etmesi ile gerçekleşir. Birey olma halinin dışarıda bırakılması ile toplumsal aktörlük başlar (Castells, 2006, s.16-17). Öznelerin var olduklarını kanıtlama, kendilerini gösterme gibi pek çok psikolojik nedene dayanarak ileri seviyelere taşıdıkları bu durum, bizzat kendi iradeleri ile gerçekleşmektedir. Cezbedici tüketim kültürü ile baştan çıkmaya hazır kitle, yeni gerçeklik evreninin en önemli aktörleri ve seyircileridir. Yeni medya arkadaşlık, aile ve okul ilişkileri, oyun oynama, haber alma, iletişim kurma, sanatsal faaliyetlere katılma gibi pek çok alandaki gereksinimi karşılamakta; bir yandan tüm bunların yerini alarak yeni bir yaşam tarzı sunmaktadır.

Arka plandaki güçlülerin daha da güçlenmesine, sömürü ilişkilerinin devamının sağlanmasına yol açan bu yeni tahakküm biçimi öznenin ele geçirilmesi sürecidir. Esasında iletişimin kolaylaşması, yığınların özel hayatlarına ilişkin bilgilerin büyük şirketlerin eline geçmesine sebep olmaktadır. İnsanlar, reklam şirketlerinin ve politik oluşumların kolay hedefi olmakta, kolay izlenebilir ve kontrol edilebilen genelde sayıyla ifade edilen nesnelere dönüşmektedirler (Postman, 2004, s.20-26). Mahremiyeti paylaşma ve tüketime davet, ikna süreçlerinin sonuçlarıdır. Bu noktada yeni medya beynin egoist ve benmerkezci çalışma biçimini kullanarak bireyi hedef almakta ve etkilemektedir. Sitelerin sıklıkla “you” ifadesini kullanması ve her konuyu kişiselleştirmesinin temel nedeni burada aranmalıdır. YouTube ve YouNow, isimleri yönünden bu teoriyi güçlendiren sitelerin başında gelmektedir (Turgut, 2013, s.85).

Yeni teknoloji, arzu tatmini ve yeni arzu alanları yaratarak ihtiyacın ötesine geçecek şekilde tasarlanmaktadır. Zorunluluk ile fantezinin ustaca harmanlanarak sunulduğu bu alanda dijital özne, manipüle edilerek ihtiyacı olmayan şeylere yönlendirilmektedir. Bunların temin edilmesi gösterilmesi ve paylaşılması ile tüketim devamlı hale gelme imkânına kavuşur. Arka plândaki sermaye yeni pazarın yeni zenginlerine dönüşürken özne de kendini tükettiği ile ifade eden bir aktör haline gelir; eylemleri ile de sürecin bir halkası olmayı kabul ettiğini ilân eder. Bu yanılsama onu egemen ideolojinin öznesi olma durumundan çıkarmaz aksine, nesneleşme sürecini hızlandırır.

Eleştirel medya ve iletişim çalışmaları kullanıcıyı verileri toplanan, analiz edilen veriler reklamcılara satılan, sosyal ağlar tarafından sömürülen kişiler olarak görmektedir. Online sosyal ağlar bedava hizmet vererek çevrimiçi ortamda bulunan kullanıcıları dijital iz bırakmaya yönlendirir; mahrem alanlarını açmada onları teşvik eder. Bunun en önemli nedeni dijital öznelerden elde edilen her türlü verinin çeşitli pazarlama kategorilerinde işlenmesidir. Bu anlamda arama motorlarında arama yapan, bu platformlara fotoğraf ya da video yükleyen, bloğuna yazı yazan, profilini güncelleyen kullanıcı metalaşmış izleyiciyi oluşturmaktadır (Atabek, 2013, s.177). Kişilerin içerik üreticileri olmaları da sarmalın dışında değildir.

Kapitalizmin bu yeni versiyonunda her türlü tüketim unsuru, var olduğunu kanıtlayarak yanılsamasının bir göstergesine dönüşmektedir. Yeni dünya düzeni bir önceki sistemin yaşam algısını kırarak kendi yaşam kurgusunu ortaya koymaktadır. Van Dijk'in (2016) vurguladığı gibi artık aile, komşu ve çevredekilerden oluşan geleneksel prizmanın ötesine geçilmiştir. Kontrol edilemeyen dış dünya karşısında kendi yaşamının hâkimiyetini kaybeden, öneminin azaldığının farkına varan birey (s.245) yetersizlik, yalnızlık, mutsuzluk gibi olumsuz duygu durumlarına sürüklenmektedir. Dijital öznenin çevrimiçi ortamda her an var olduğunu kanıtlayıcı ihtiyacı duyması bu yetersizlik hissini ve geçici olduğunu farkındalığının bir yansımasıdır. Gerçek bir varoluş mücadelesi vermek yerine sahte başarı ve mutluluk imajları ile "miş gibi" yapılmasının tercih edilmesi ise işin kolayına kaçma mantığının dijital versiyonudur.

Yeni iletişim teknolojilerinin arkasındaki ekonomi politik güçlerden hareketle dijital ortamın temel amacı bireyi tüketim nesnesi haline getirerek toplumsal üretim ve işbölümünün devamını sağlamaktır. Öznelleşmeye çalıştıkça öznelenen, biricikliğini unutan, özgürlüğünü toplumsal onaylanma ile takas eden birey, duygusal hazlarına hapsedilmeye çalışılmaktadır. Hayata karşı irade gösterememenin, biricikliğini kanıtlayamamanın, yaşamının ve kendisinin ve başkalarının sorumluluğunu alamamanın bedeli amaçsızlık, mutsuzluk ve kaostur. Dijital ortamın yarattığı bu gerçeklik, geleneksel iletişim araçlarından devralınan geleneğin yeni uzantısıdır. Var oluşu kanıtlanma çabası ise dijital özenin tüketim tuzağına çekilerek yanıltıldığı alanlardır.

Varoluşçuluk: Sartre ve Kierkegaard'un Özneleri

Varoluşçuluk, Sartre, Jaspers, Camus, Heidegger ve Marcel gibi düşünürler tarafından geliştirilen modern, dünyanın, özellikle kitle toplumu üzerinden kendisini gösteren, krizinden beslenen felsefe akımıdır. Genel anlamda mevcut zamana ve koşullara karşı sert bir protesto

ruhu içinde, zamanın kurum ve değerleri karşısında mutlak bir hoşnutsuzluk içinde olunmasını ifade eder. Modern dünyaya başkaldırıyı ifade eden varoluşçuluk, bilimsel dünya görüşüne, teknolojiyle birleşen modern bilimin insanı yeryüzünden silme noktasına ulaşmış olan kapsamlı tahakkümüne meydan okur (Cevizci, 2014, s.442).

Yaşamın anlamlı kılınması meselesini merkezine alan varoluşçuluk, sanayi devriminin toplumsal, sınıfsal ve kültürel getirilerinin sonucu olarak bireyin yalnız ve mutsuz olmasından doğmuştur. Varoluşçuluk, adı geçen durumu yerine göre hem yansıtan, hem de ona tepki gösteren bir felsefedir. Tanımları kişilere göre farklılık göstermektedir. Weil'e göre varoluşçuluk bir bunalım, Mounier'ye göre umutsuzluk, Hameline'e göre bunaltı, Banfi'ye göre kötümserlik, Wahl'a göre başkaldırı, Marcel'e göre özgürlük, Lukacs'ya göre idealizm, Benda'ya göre usdışıcılık, Foulquie'ye göre saçmalık felsefesidir. Heineemann'a göre varoluşçuluğun gerçek bir tanımı yapılamaz. Çünkü varoluşçuluk sözcüğünü kucaklayan tek bir öz, tek ve değişmez bir felsefe yoktur. Varoluşçuluk, adı geçen durumu yerine göre hem yansıtan, hem de ona tepki gösteren bir felsefedir (Sartre, 1985, s.7).

Düşünürler tanımda olmasa bile “varlık”ın özden önce geldiği fikrinde birleşmektedirler. Bu fikir insanın kendi özünü seçmesine dayanmaktadır. İnsanın kendi özünü seçmesi, insanın, olmayı seçtiği şeyden başka bir şey olmadığı ilkesi, varoluş felsefesinin baş ilkesi olarak değerlendirilmektedir. İnsan her şeyden önce bu dünya üzerinde vardır; ancak ondan sonra eleştirel aklın, bilimin ve sanatın öncülüğünde yaşayarak kendini oluşturur. İnsanın kendisini bu şekilde ortaya çıkarabilmesi için öncelikle özgür olması gerekmektedir. Çünkü ancak özgür insan kendini yaratabilir. Bu düşünce akımı tıpkı bir sanatçının kafasındaki kavrama göre bir şeyi yapması gibi özün varoluştan önce geldiğini varsayar.

Varoluşçuların önde gelen isimlerinden Sartre (1985), insan doğasını yok sayar. Ona göre insan kendini nasıl yapıyorsa öyledir (s.52). Sartre, öznel olmayı, özgürce düşünmeyi ve davranmayı, sorumluluk almayı, tercihte bulunmayı önceler. Varoluşçuluğun anlatmaya çalıştığı, insanın ilkel evreden kurtulup gelişmiş insan olma yolunda irade gösteren bir varlık olarak adım atması gerekliliğidir. Sartre'a (2000) göre özgür olmak, kendinin nedeni olmak, kendi kendinin başlangıcı olabilmektir (s.56). Özgürlük her türlü ideolojinin ve görüşün önündedir. Var olan insan seçim yaparak hayatını sürdürür bunu da her ne olursa olsun özgür iradesi ile gerçekleştirir. Sartre kendini yaratma sürecini şöyle özetlemektedir: “İnsan önce vardır; sonra şöyle ya da böyle olur. Çünkü o, özünü kendi yaratır. Nasıl mı? Şöyle: Dünyaya atılarak, orada acı çekerek, savaşarak yavaş yavaş kendini belirler. Bu belirlenme yolu hiç kapanmaz, her zaman açıktır...” (Sartre, 1985, s.8). Sartre, Tanrı inancı düşünce sistematiğini tersine çevirerek, özü değil varoluşu önceler, varoluşun özden önce geldiğini savunur. Bu düşünce akımına göre insan doğası diye bir şey yoktur. İnsan kendini nasıl yapıyorsa öyledir. İnsan yaşadığı sürece seçecek, seçtikçe yaşayacaktır. Herhangi bir yardım almaksızın en küçük ayrıntısına kadar ve tamamen kendini yaratma gerekliliğine terk edilmiştir (Blackham, 1998, s.55).

Bireyciliği ve özgürlüğü önceleyen varoluşçuluğun temel dayanakları liberal öğretinin birey ve özgürlük kavramları ile çakışmaktadır. Ancak varoluşçuluk bu kavramları varoluş sorunu, herhangi bir ideolojiye bağlı kalmamak, sistemleri yetersiz görmek gibi daha genel değerler ile

birleştirmektedir. İnsanın nesneleştirilmesine karşı çıkararak düşüncenin burjuva kökenli olduğu eleştirilerini reddetmektedir. Düşünce, kişinin kendini tanıması, özünü yaratması, benliğini kazanmasını isteyerek öznelliğe ve birey kalmaya büyük önem vermektedir. İnsanı ezen teknik düzene, kişiliğini silen toptancı topluma, benliğini çiğneyen zorbalığa karşı koymaya, gerekirse başkaldırmaya çağırılmaktadır (Sartre, 1985, s. 11). Sartre sistemin çarkları arasında yok olmaya bırakılan insanın çıkışını sorumluluk almakta ve hayata müdahale etmekte bulmaktadır. Bu sorumluluk alma, sadece kendini değil, tüm insanlığın sorumluluğunu almayı kapsamaktadır (s.65). “Yalnızca kendimden değil, herkesten de sorumluyum. Kendime karşı sorumlu olunca, herkese karşı da sorumlu oluyorum. Seçtiğim belirli bir insan tasarısı kuruyorum, yani kendimi seçerken gerçekte ‘insan’ı seçiyorum” (s.66) diyerek bireyin bencil yanını değil, topluma karşı sorumluluk duyan gelişmiş yanını ortaya çıkarır.

Aslında bu yol haritasının ortaya konmasındaki esas gerekçe Tanrı'nın olmadığı varsayımından hareketle insanın varlık nedeni açıklanamamasıdır. İnsan doğaya atılmıştır. Bu durum yalnızlık, bulantı ve terk edilmişlik gibi olumsuz duygu durumları yaratarak bireylerde kaygıya yol açmaktadır. İnsanın yaşayabilmesi için hayatını anlamlandırması şarttır. Bu anlamlandırma kendini yaratma ile mümkün olabilmektedir. Özgür irade ile yapılan seçimler hayatı anlamlandırdığı gibi pişmanlık getirmez, saçmalık ve anlamsızlığın da aşılmasına yardımcı olur. Kendini oluşturma ve bulma ile gelen benlik tatmini mutluluk getirir.

Sarte'den yaklaşık 100 yıl önce dünyaya gelmiş olan Varoluşçuların önde gelen isimlerinden Kierkegaard ise varoluşu tanımlarken Tanrı kavramını yadsımaz. Karşı çıktığı temel nokta pozitivizmin, bilimi mutlak ve değişmez bir hakikat olarak görmesinedir. Rasyonalist sistemleri, gerçeğin tümünü bir düşünce sistemi içine sıkıştırıp akla indirgemekle eleştirir. Akıl ve toplumun öznelliği öldürdüğünü savunarak mutlak doğru kavramının mümkün olmadığını belirtir. Ona göre rasyonel kanıtlar, her ne kadar tatmin edici olsa da insanı ikna etmeye yetmemektedir. İnsan hakikati daima aramalıdır (Cevizci, 1999, s.508). Varoluşu bir kalıba sokmak mümkün değildir. Çünkü insan varoluş üzerinden ne kadar düşünceye dalarsa dalsın, onu gerçek anlamda anlayamaz (Kierkegaard, 2018).

Varoluşu yaşamın ve tinselliğin içinde tanımlayan Kierkegaard (2018), özgürlük, seçme, sorumluluk alma gibi kavramlar üzerinden öznelliğin öne çıkarılmasının önemine dikkati çeker. Her birey varoluşsal olarak, ötekilerin tarihine kendi tarihine olduğu kadar bağlıdır (s.21). Çünkü birey hem kendi, hem de türünün tarihidir. Ona göre varoluşun asıl meselesi bilip bilmeme değil, var olmanın kendisidir, öznel olandır. Her birey varoluşunun kendine özgürlüğü ile diğerlerinden ayrılır. Var olmak birey olmak, çabalamak, alternatifleri hesaba katmak, seçmek ve karar vermektir. Olanak ve olasılıkların arasından yapacağı seçim ile insan, kendi “ben”ini oluşturabilir. Kişinin kim olduğunu gösteren benlik, Kierkegaard'ın varoluş alanlarının merkezidir. “Ben olmak” insan olmanın en yüce anlamıdır (Taşdelen, 2004, s.78).

Kierkegaard (2018), ancak özgür olan bireylerin kendilerini aşabileceğini savunmaktadır. Çünkü özgürlük, tinsel doğamıza bağlıdır. Ancak korku ve kaygı, özgürlüğün önünü keser. Kierkegaard Tanrı'yı varoluşun amacı olarak görmesinin nedenini bu nokta açıklamaktadır. O, insanın kendi varoluşunu ya da benliğini oluşturma için Tanrı'ya yönelmesi gerektiğini

savunur. Sonsuz yüce bir varlık olan Tanrı ile kurulan ilişkinin zayıflaması sonucu kaygı, korku ve umutsuzluk baş göstermiştir. Bunun aşılması için sonsuzluk ile birleşmelidir. Bu da üç şekilde gerçekleşebilir. Kierkegaard'a (2002) göre kişi kendini ya estetik, ya etik ya da dini alanın içinde bulur. Estetik alan hazcı, etik alan ödevci, dini alan ise inanca dayalı kişilik yapısı üretir. Kendini aşmak ve özgürleşmek bu gerçekliğin farkına vardıktan sonra gerçekleşen bir süreçtir. Bu alanların içinde yaşayan öznelardan ancak nitel sıçrama yapabileni seçim yapmış olur, tercihi ile kendine uygun varoluşsal alanı seçebilir. Kierkegaard'un öznelini özelden ayıran temel ayrımı budur.

Sartre ve Kierkegaard modernizmin, özneliği tehdit ettiği görüşünden yola çıkarak özneye "var oluş" mücadelesi yüklemiştir; irade gösterme, kendini aşarak kendini bulma, sıradanı reddetme, egemen ideolojiyi sorgulama, akışa karşı gelme, özgürlüğe ulaşma ve mutlu olma durumlarını birlikte değerlendirmişlerdir. Tanrı için olsun ya da olmasın sıradanlığın düzenine karşı verilen mücadele, bir organizma olarak dünyaya gelen insanın yaşamı, hayatta kalmanın ötesine taşınması sürecidir. Bu anlamda varoluş mücadelesi insanın kutsal yolculuğudur.

Sonuç

İdeoloji ile öznenin karşılıklı etkileşimi, yeni teknolojilerin devreye girmesi ile boyut değiştirmektedir. McLuhan'ın (1967) "araç mesajdır" aforizmasında belirttiği gibi her yeni teknoloji içerdiği iletilerden çok, kendisinin sunduğu olanak ve sınırlılıklar ile algılamayı şekillendirmektedir. Dijital iletişim teknolojileri, sunduğu kolaylık ve tercih imkânları ile yeni sanal bir dünya inşa ederek özneyi burada yaşamaya davet etmektedir. Bu gizli amacın arkasında iktidarlar ve ideolojileri bulunmaktadır. Her medyum, barındırdıkları tüm özellik ve olanakları ile egemenlerin sözcüsü olma durumuna getirilmektedir. Bu hakimiyetin olabildiğince örtük kalması öznenin iknası ve öznenin de oyunun içine dâhil edilebilmesi ile mümkün olabilmektedir. Dijital iletişim teknolojilerinin özne ideali burada karşımıza çıkmaktadır. Egemenlerin yarattığı ideolojik evrende yeniden kurgulanan özne, sınırsız dev teknolojinin barındığı olanaklarla yeni bir şeye dönüştürülmek istenmektedir. Tüketme ve yalnızlaştırılma temelinde yükselen yeni insan tipi giderek nesneleştirilen, sayılarla ifade edilen, yığınların içinde yer alan bir varlık olma yolunda ilerlemektedir. İdeolojinin "ben" ideali insanı kendi içine, hazlar dünyasına bugüne kadar hiç olmadığı derecede hapsetmektedir. İnsanın sosyallik, toplumsallık ve yardımlaşma gibi insan olmaya dair temel özelliklerini "ben"i öne çıkararak törpüleyen bu yeni ideolojik aygıtın önerdiği yaşam biçimi, göstererek gizlemenin (Bourdieu, 1997, s.23) bir başka boyutudur. Bireyselleşme, kendine odaklı yaşama, en nihayetinde kendini de tüketmektedir. Çünkü bu, insanın aşması gereken en ilkel yanıdır. On binlerce yıllık medeniyetin geldiği gelişmiş ilkelik boyutu oldukça düşündürücüdür. Yazı teknolojisinden günümüze insanın yabancılaşmasını artıran her yeni teknoloji onarılması gereken yerleri görmezden gelerek günümüze kadar ulaşmıştır. 1990'larda hayatımıza giren dijital iletişim teknolojisi her geçen gün bireyi daha da arkasına alarak yerini sağlamlaştırmakta, mutlak bir güç haline gelme yolunda ilerlemektedir. Gelinek noktanın tersten okunuşu ise sistemin iflasıdır. Tarihsel akış git gide kendisiyle çelişmekte, insanı umutsuzluğa, yalnızlığa, sıkıntıya sürüklemektedir. Bu yazgı hiçbir medyum ile değişmemektedir. Temel

gereksinimlerinin yanı sıra pek çok şeye sahip insanın oldukça önemli bir sorunu bulunmaktadır. Derin Mutsuzluk!

Bu çalışmada zehrin panzehir işlevi de görebilmesi benzetmesinden hareketle, öznenin özne ile iyileştirilebilmesinin mümkün olup olmadığı sorusuna cevap aranmak istenmiştir. Bu noktada varoluşçu felsefenin önde gelen isimlerinden Sartre ve Kierkegaard'ın özneye bakış açıları ele alınmıştır. Sartre, aydınlanma ile birlikte Tanrı kavramının zayıflaması ya da yıkılması karşısında çaresiz kalan insana; Kierkegaard ise Tanrı'dan uzaklaştığı için mutsuzlaşan insana benzer şekillerde seslenmektedir. Farkındalık, kendini bilme, kendini aşma, özgürlük, tercih hakkı, sorumluluk alma, diğerlerini düşünme gibi insan iradesinin öne çıkması gerekliliği üzerine oturan bu akım, özünde mikro bir harektir. Sistemin insanı değiştirmesini kabul etmek yerine insanın bilinçlenerek sistemi değiştirmesi ilkesine dayanmaktadır. Oyunun, oyunun dışında kalarak değil, oyunun içine girilerek değiştirilebileceğini savunmaktadır. Sistemin insanları atomize etmesi, birbirlerine uzaklaştırması, örgütlenmelerini engellemesi, örgütlülüğe ilişkin inançlarını kırması, kamusal alanı yok etmeye çalışması gibi gerçeklikler birey olduklarını hatırlayacak öznelere ne kadar ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Özgür olabilmek için başkalarının özgürlüğünü önceleyen, toplumun sorumluluğunu alan, kendini gerçekleştirerek tercih etme hakkını kullanan bireyler, insanlığın bir üst aşamaya geçiş reçetesini sunar gibidir. Kurtuluşu öncelikle insanın ilkel yönlerinden kurtulmasında arayan varoluşçuluk felsefesi, mutsuzluk çukurunda çarpınan insana 19.-20.yüzyıldan uzanan bir yardım eli olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada, iki farklı paradigmanın “özne”ye bakışı üzerinden birbirlerine olan karşıtlıkları açıklanmaya çalışılmıştır. Bir yanda özneyi en zayıf yerinden etkileyerek, direncini kırarak, kendine bağımlı hale getiren egemen ideoloji, diğer yanda farkındalığa ulaşan öznenin bunu reddetme önerisi bulunmaktadır. Basit anlamda sadece kâr ve çıkar dinamiklerine göre hareket eden, bireyin özneliğini unutturarak özneleştirilen liberal ekonomi varlığını yığınlara borçludur. Özgürlüğün, hazzın her türlü ile değiş tokuş edildiği bu sistem illüzyon ve derin hayal kırıklıkları yaratmaktadır. Varoluşçuluk ise geçmişte olduğu gibi bu güne de ışık tutarak bireyi akışa kapılmaması yönünde uyarılmaktadır. Her yeni teknoloji ile kendi gerçekliğinden daha çok uzaklaşan birey, umutsuzluğa kapılmak yerine çözüm odaklı düşünmelidir. Dijitalleştirilmeye çalışılan öznenin var olduğunu fark etmesi, bu uzun mücadelenin ilk ve en önemli adımı olacaktır.

Kaynakça

- Althusser, L. (2010). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: İthaki.
- Atabek, Ü. (2013). *Yeni Medya ve Yeni İletişim Düzeni, Mülkiye Dergisi*. 37(3), 175-181
- Blackham, H. (1998). *Altı Varoluşçu Düşünür*. İstanbul: Anka.
- Bourdieu, K. (1997). *Televizyon Üzerine*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Castells, M. (2006). *Kimliğin Gücü*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Castells, M. (2008). *Ağ Toplumunun Yükselişi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Cevizci, A. (2014). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*. İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2000). *Özne ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı.
- Gerbner, G. (2014). *Medyaya Karşı*. İstanbul: Ayrıntı.
- Güngör, N. (2016). *İletişim Kuramlar Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal.
- Kierkegaard, S. (2002). *Korku ve Titreme*. İstanbul: Anka.
- Kierkegaard, S. (2018). *Kaygı Kavramı*. İstanbul: İş Bankası.
- Mcluhan, M. & Fiore, Q. & Agel, J. (1967). *The Medium is The Massage*. CA: Ginko Press Inc.
- Postman, N. (2004). *Teknopoli, Kültürün Teknolojiye Teslim Oluşu*. İstanbul: Sentez.
- Sartre, J. P. (1985). *Varoluşçuluk*. İstanbul: Say.
- Sartre, J. P. (2000). *Özgürlüğün Yolları-1 Akıl Çağı*. İstanbul: Can.
- Taşdelen, V. (2004). *Kierkegaard'ta Benlik ve Varoluş*. Ankara: Hece.
- Turgut, S. (2013). *Yeni Medya*. İstanbul: Destek.
- Van Dijk, T. (2016). *Ağ Toplumu*. İstanbul, Epsilon.
- Williams, R. (1990). *Marksizm ve Edebiyat*. İstanbul: Adam.

Türk - Alman İlişkilerinin Yansımaları: Almancaya Geçen Türk Devlet Sistemi Unvanları

Reflections of Turkish - German Relations: Titles of Turkish State
System Loaned to German

Ümit Soylu¹

Başvuru Tarihi: 09.04.2019

Kabul Tarihi: 13.09.2019

Öz

Türk ve Alman uluslarının resmî ilişkilerde bulunması yaklaşık 250 yıl öncesine, Osmanlı Devleti ile Prusya Devleti arasında gerçekleşen antlaşmalara dayanır. Bu süre içinde Osmanlı ve Prusya (sonradan Alman İmparatorluğu) siyasi, askerî ve ticari alanda yakın ilişkilerde bulunmuştur. Söz konusu ilişkiler sonucunda her iki ülke diğerinden kendisi için yeni olan bilgiler öğrenerek bu bilgilerin adlarını dillerine katmıştır. Bu dil alışverişinin en önemli ürünlerinden biri unvanlardır. Bugün Türkçede Almanca unvanların bulunması gibi Almancada da Türkçe unvanlar bulunur. Almanya'nın Türklerle ilişkisi çoğunlukla Osmanlı dönemine dayandığı için Almancadaki Türkçe unvanların çoğunluğu Osmanlı devlet sisteminde kullanılan unvanlar olmuştur. Unvanların tespiti için bu çalışmada -yazılış tarihi Osmanlı Devleti'nin son dönemine rastlayan- Almanca ansiklopedik sözlükler, güncel Almanca sözlükler ve Türkçenin Almancaya verintileri üzerine hazırlanmış çalışmalar kullanılmıştır. Bütün bu çalışmalarda yüzden fazla Türkçe unvan belirlenmiş, unvanların çoğunlukla siyasi-askerî alanda olduğu görülmüştür. Dolayısıyla bu verintilerin, başta Osmanlı Devleti olmak üzere Türk devletleri ile Prusya/Almanya arasındaki siyasi-askerî ilişkilerin doğal sonucu olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Unvan, Sözlük, Verinti, Türk-Alman İlişkileri*

Abstract

Official relations between Turkish and German nations began 250 years ago, as a result of treaties signed between The Ottoman Empire and The Kingdom of Prussia. During this period, The Ottoman Empire and The Kingdom of Prussia (subsequently The German Empire) initiated diplomatic, commercial and military relationships. Through those links, both countries acquired new knowledge from one another and consequently assimilated new nouns into their own languages. One of the most significant examples of this word borrowing process is found in titles.

¹ İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Edebiyat Üniversitesi, soyluomit@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3581-4122

Up to this day, German titles appear in Turkish and Turkish titles in German. Since German relations with Turkish were mostly formed during the Ottoman period, almost all Turkish titles in German belong to its state system. So as to find those titles, this study uses certain German encyclopedic lexica -written in the late period of The Ottoman Empire-, contemporary German dictionaries and certain works on Turkish loaned words to German. Consequently it establishes that more than one hundred Turkish titles are found in German, mostly related to politics and military. There is a strong case that they have resulted from the official relations between Turkic states, notably The Ottoman Empire, and Prussia/Germany.

Keywords: Title, Dictionary, Loaned Word, Turkish-German Relations

Giriş

Haçlı seferleri ve Avrupa savaşları sırasındaki karşılaşmalar dikkate alınmazsa Türklerin Almanlarla ilk resmî ilişkileri 250 yıldan biraz fazla bir zaman öncesine dayanmaktadır. Bu sürede önce Prusya'yla, *Alman Birleşimi (Deutsche Einigung)* sonrasında da Almanya'yla girilen ilişkiler siyasi ve askerî alanda gerçekleşmiştir. Söz konusu ilişkiler sonucunda her iki ülkenin devlet sisteminde kullanılan unvanlar karşılıklı olarak tanınır olmuş, Almandada Türkçe unvanlar ve Türkçede Almanca unvanlar kullanılmıştır. Türkçede *kayzer, general, dekan, doçent* gibi Almanca unvanlar bulunurken Almandada da *sultan, paşa, ağa, bey* gibi Türkçe unvanlar mevcuttur.

Bugün Türkçenin ilişkiye girdiği dillerle yaptığı sözcük alışverişi üzerine birçok çalışma mevcuttur, ancak bu çalışmaların büyük çoğunluğu diğer dillerden Türkçeye alıntılar üzerinedir. Verintilerin alıntılara göre daha zor belirlenmesi nedeniyle Türkçenin verintileri üzerine yapılan çalışmalar kısıtlıdır. Çünkü verintilerle ilgili çalışmalar birçok sözlüğün ve çalışmanın incelenmesini gerektirir. Buna bağlı olarak yapılan alan taramasında Almandadaki Türkçe unvanlar üzerine özel çalışmaların bulunmadığı görülmüştür. Bu unvanları saptamak, Türkçenin Almanca üzerindeki siyasi-askerî etkisini belirlemiş olacaktır.

Türk - Alman Siyasi ve Askerî İlişkilerine Kısa Bakış

Tarih boyunca büyük savaşlarda birbirine karşı doğrudan taraf olmamış Türk ve Alman uluslarının ilk karşılaşması, Haçlı seferlerine dayanmaktadır. Bu bağlamda ilk önemli belge olarak kabul edilen *Historia Hierosolymitana* adlı kronik, Türklerin Almanlarla topluluk olarak ilk karşılaşmasını konu edinir (Kula, 1992, s. 15). Haçlı seferlerinde baş gösteren Türk endişesi ve karşıtlığı, Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u almasıyla önce Türk korkusuna dönüşmüş, daha sonra da Viyana kuşatmasının başarısızlığı nedeniyle Türkleri küçümseme hâlini almıştır (Mora, 2011, s. 26). Ancak bir yandan da bu küçümseme, Avrupalılarda, yenilmez olmadığı anlaşılan Türkleri tanıma merakını doğurmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Almanlarla siyasi anlamdaki ilk ilişkisi Prusya dönemine dayanmaktadır. Öncesinde yapılan mektuplaşmalar dikkate alınmazsa, Osmanlı ve Prusya'nın ilk resmî ilişkisi 1761 yılında imzalanan *Dostluk, Gemicilik ve Ticaret Antlaşması*'dır (Alkan, 2015, s. 35, 39).

Böylece Osmanlı ve Prusya arasındaki siyasi ve ticari ilk adım atılmıştır. Bu antlaşmayı 1763 yılında Ahmed Resmî Efendi'nin, beraberinde 70-73 kişilik bir heyetle birlikte Osmanlı Devleti tarafından elçi olarak Prusya'ya gönderilmesi izlemiştir (Tosun, 02 Aralık 2013). O yıllarda başlayan ilişkiler, iki ülkeyi, 1790 yılında Rusya ve Avusturya'ya karşı ittifak kurmaya kadar götürmüştür (Beydilli, 1981, s. 62). Çünkü Rusya ve Avusturya'nın Avrupa'da yayılması ya da güçlenmesi hem Osmanlı hem de Prusya açısından bir tehlikedir. Böylece 1761 yılında başlayan ticari ilişkiler 1790 yılında siyasi ve askerî olarak da devam etmiş, Osmanlı ve Prusya Avrupa'da iki önemli müttefik hâline gelmiştir. Bu ittifak, Osmanlı'nın Hristiyan bir devletle yaptığı birlikte saldırı ve savunma niteliğindeki ilk anlaşma olması açısından da önemlidir (Beydilli, 1981, s. 62).

Prusya'yla yakınlaşmanın ilk önemli yansıması 2. Mahmut dönemine denk gelir. 1827 yılında Fransa, İngiltere ve Rusya'nın ortak donanmasının Osmanlı donanmasını yakması, Yunanistan'ın bu devletlerce tanınması ve 1830 yılında Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesi; padişahın, Batılı tarzda modern bir ordu kurmak için Prusya'nın yardımına başvurmasına neden olmuş ve 1835-1839 yılları arasında görev yapacak olan Helmut von Moltke liderliğindeki askerî bir kurul Osmanlı Devleti'ne gelmiştir (Albayrak, 1995, s. 2). Kurul, Moltke ve bir diğer uzmandan oluşan iki kişilik bir kuruldur (Özgüldür, 1993, s. 298). Bu kurulun, daha ileriki dönemlerde Alman askerlerinin Osmanlı ordusunda yüksek rütbelere yükselmesi konusunda ilk adım olarak nitelendirilmesi mümkündür (Alkan, 2015, s. 41).

Osmanlı-Prusya ilişkileri, askerî dışında ticari anlamda da 19. yüzyıl ortalarında gelişmeye başlamıştır. 1833 yılında Alman devletleri arasında imzalanan *Alman Gümrük Birliği (Deutscher Zollverein)* antlaşmasının ardından Osmanlı-Prusya ticari ilişkileri gelişmiş, birliğe bağlı devlet tüccarları Osmanlı topraklarında *en çok müsaadeye mazhar devlet tüccarı* statüsüne sahip olmuşlardır (Albayrak, 1995, s. 2).

1871 yılında gerçekleşen *Alman Birleşimi*'nin ardından Osmanlı-Almanya ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Alman Şansölye Otto von Bismark, Osmanlı'yla ilişkilerini bir nevi dondurarak Fransa'yı Avrupa'da yalnız bırakma amacıyla Rusya ve Avusturya'ya yaklaşırken; şehzadeliği dönemindeki Prusya seyahatlerinde Alman sanayisi ile ordusunun gücünü gören 2. Abdülhamit, 1876 yılında tahta çıktıktan sonra, Osmanlı için bir tehlike oluşturmayacak Almanya'ya yakınlaşma ihtiyacı duymuştur (Albayrak, 1995, s. 3-4). 1877-1878 Rus savaşından yenilgiyle çıkan orduyu güçlendirmek için Almanya'dan askerî bir kurul istemiş, Berlin Kongresinden sonra tutumunu değiştiren Almanya ise kendi çıkarı açısından yararlı olabilecek bu teklifi geri çevirmeyerek 1882 yılında dört kişilik bir kurulu (bir kurmay subay, birer topçu, süvari ve piyade subayı) ve daha sonra eğitimci olarak Binbaşı Colmar von der Goltz'u Türkiye'ye göndermiştir (Çalık, 1996, s. 771-773). Goltz göreve başladıktan sonra Almanya'dan silah ve mühimmat alınmış, 1890'lı yılların sonunda Alman silah fabrikaları Osmanlı pazarını tamamıyla ele geçirmiştir (Ortaylı, 1983, s. 104). Aynı dönemde Osmanlı'ya gelen Alman askerî uzmanların sayısı da gittikçe arttığından dolayı Almanların Osmanlı ordusu üzerindeki etkileri büyümüştür (Albayrak, 1995, s. 5). Böylece Osmanlı Devleti'ndeki Fransız hayranlığı yerini yavaş yavaş Alman hayranlığına bırakmış ve özellikle askerî sınıf Alman etkisi altına girmeye başlamıştır (Zengin, 2013, s. 50).

Askerî alanda başlayan yakınlaşma, 1888 yılında 2. Wilhelm'in Alman kayzeri olmasıyla siyasi ve ticari alana da yayılmıştır. Bismarck'ı istifaya zorlayan kayzerin 1889 yılında İstanbul'a yaptığı ziyaret sonucunda Almanya'nın Osmanlı'ya olumlu bakış açısı kesinlik kazanmıştır. Bu ziyaretin iki önemli sonucu vardır: 1890 yılında iki ülke arasında bir ticaret antlaşmasının imzalanması ve Bağdat demiryolunun Konya'ya uzatılması ayrıcalığının Almanlara verilmesi (Alkan, 2015, s. 44). Kayzer 1898 yılında İstanbul'a ikinci bir ziyaret gerçekleştirmiştir. İkinci seyahatine Kudüs ve Şam'ı da ekleyen kayzerin yaptığı konuşmalar, Almanya'nın Müslümanların dostu olduğunu açıkça göstermiştir (Albayrak, 1995, s. 7; Alkan, 2015, s. 44). Bu ziyaretlerle hem ticari hem de siyasi olarak Osmanlı ve Almanya birbirine yakınlaşmıştır.

Osmanlı'da artan Alman askerî etkisi bu kadarla kalmamış; 1912-1913 Balkan savaşlarında yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, ordusunun yeniden düzenlenmesi için yine Almanya'ya başvurmuştur (Özgüldür, 1993, s. 303-304). Osmanlı'nın talebi kabul görmüş ve üçüncü kez olmak üzere General Liman von Sanders önderliğinde bir kurul Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir. 1913 yılında 42 subayla birlikte İstanbul'a gelen Sanders, 1. Kolordu komutanlığına atanmıştır (Sanders, 1999, s. 11, 14). Bu ilişkiler, iki ülkenin 1. Dünya Savaşı'nda müttefik olmasına kadar gitse de savaşın kaybedilmesi ilişkileri zorunlu olarak durdurmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve Almanya'nın 2. Dünya Savaşı'na girmesi, iki ülke arasındaki yakın ilişkilerin yeniden başlamasına engel olmuştur. Uzun süreli bu durgunluk, 1961 yılında Almanya'nın Türkiye'den işçi almaya başlamasıyla sona ermiştir. 1970 yılından sonra devamlı ikamete dönüşen Türk göçmenlerin durumu, bugün Türkiye ve Almanya arasındaki ilişkilerde temel başlıklardan biridir.

Unvanların Tespitinde Kullanılan Yöntem

Alman devletleriyle girilen ilişkilerin sonucu olan Türkçeden verinti unvanların bir nedeni de ülkemizde görev yapan Alman askerî görevlilerin yazdıkları mektup, rapor ve anı kitaplarında bu unvanların kullanılmış olmasıdır. Dolayısıyla Türkçeden Almancaya geçen unvanlar dönemin ansiklopedik sözlüklerine girmiş, bazıları günümüzdeki modern sözlüklerde de yer edinmiştir. Bu nedenle, Almancaya geçen Türkçe unvanların tespiti üzerine olan bu çalışmada, (ansiklopedik) sözlüklerin ve verintiler üzerine hazırlanmış çalışmaların taranması yöntem olarak kullanılmıştır. Seçilen sözlük ve çalışmaları üç grupta değerlendirmek gerekir:

İlk grup, döneminin en önemli sözlükleri olarak kabul edilen *Brockhaus* (1911), *Herder* (1854-1857), *Meyer* (1902-1908) ve *Pierer* (1857-1865) gibi ansiklopedik çalışmalardan oluşmaktadır. Söz konusu sözlüklerin özelliği, 19. yüzyıl ortası ve 20. yüzyıl başı arasında, yani Osmanlı Devleti'nin henüz ayakta olduğu dönemde yazılmış olmasıdır.

İkinci grubu ise Almanca'nın günümüzde kullanılan sözlükleri oluşturmaktadır: *Duden Online Wörterbuch*, *Wahrig Fremdwörterlexikon* ve *Wissen Wörterbuch*. Sözcüklerin en güncel şekillerinin alınması amacıyla söz konusu sözlüklerin çevrimiçi sürümleri kullanılmıştır.

Son grup ise Karaağaç'ın (2008) Türkçenin verintileri üzerine hazırladığı verintiler sözlüğü ile Keleş'in (2003) Almancadaki Türkçe sözcüklerin listesine yer verdiği makalesi gibi Türkçe çalışmaları kapsamaktadır.

Sözcüklerin Türkçe şekilleri, genel itibariyle, Türk Dil Kurumunun sitesinde çevrimiçi olarak bulunan *Güncel Türkçe Sözlük*'ten ve *Tarih Terimleri Sözlüğü*'nden (1974) alınmıştır.

Sözcüklerin, taranan sözlüklerin herhangi birinde Türkçe kökenli olarak bulunması ya da başka bir dilden girmesine rağmen tanımında Türk devletlerinde kullanılan bir unvan olarak geçmesi tespit için esas alınmıştır. Dolayısıyla bu sözlüklerde sözcüğün kökeni olarak Türkçenin yanı sıra Arapça, Farsça, Yunanca, Sırpça gibi diller verilmiş olabilir.

Çalışmaya Türk devlet sisteminde kullanılan unvanlar alınmıştır. Günlük hayatta var olan bazı unvanlar resmî olarak kullanılmadığı için listeye dâhil edilmemiştir. Her sözcüğün yanında o sözcüğün Almanda bulunan bütün değişkeleri bir arada gösterilmiş, ardından tespit edildiği çalışmalar listelenmiştir. Listeleme sırasında, çevrimiçi sürümleri www.wissen.de adlı internet sitesinde bulunduğundan dolayı *Wahrig Fremdwörterbuch* için *Wissen F.* ve *Wissen Wörterbuch* için *Wissen W.* kısaltmaları kullanılmıştır. Diğer sözlük ve çalışmalar yazar ya da yayımcı adlarıyla belirtilmiştir. Sözlük adlarından sonra ise o sözlükte bulunan değişkeler ve -varsa- değişkelerin bulunduğu cilt sayıları ile sayfa numaraları verilmiştir. Birden fazla değişkesi olan sözcüklerde sadece tanımın bulunduğu maddenin ya da -bütün değişkeler tanımlanmışsa- alfabetik sıradaki ilk maddenin sayfa numarası gösterilmiştir. *Wahrig*, *Wissen* ve *Duden* sözlüklerinin çevrimiçi sürümleri kullanıldığı için bu sözlüklerin geçtiği yerlerde sayfa numaraları verilmemiştir.

Unvanların tanımlarındaki özel durumlar ve madde başlılarıyla ilgili ayrıntılar dipnotlarda açıklanmıştır. Unvanlardan türeyen, onlarla birleşik ad oluşturan ya da ilintili olan sözcükler de değişkeleriyle birlikte *İ.S.* (ilintili sözcükler) kısaltmasıyla yine dipnotlarda listelenmiştir.

Almancaya Geçen Türk Devlet Sistemi Unvanları²

Yöntem bölümünde belirtilen (ansiklopedik) sözlük ve çalışmaların taranması sonucunda Alman dilinde tespit edilen Türk devlet sistemi unvanları, unvanların tespit edildiği çalışmalar ve gerekli açıklamalar aşağıdaki gibidir:

1. Ağa > Ag(h)a³

Brockhaus (*Ag(h)a*) (1/20), Duden (*Aga*), Herder (*Ag(h)a*) (1/66), Karaağaç (*Ag(h)a*), Keleş (*Aga*) (126), Meyer (*Agha*) (1/169), Pierer (*Ag(h)a*) (1/174), Wissen F. (*Ag(h)a*), Wissen W. (*Aga*).

2. Akıncı > Akindschis (çoğul)

Pierer (*Akindschis*) (1/244).

3. Alemdar > Alemdar⁴

Brockhaus (*Alemdar*) (1/38), Pierer (*Alemdar*) (1/285).

² Açıklama yapılan maddelerdeki Almanca tanımlar bu makalenin yazarı tarafından Türkçeye aktarılmıştır.

³ *İ.S.*: *Aga der Dschebedschi*, *Aga der Topdschi* (*/Topdschilar Ag(h)a*), *Aga Khan*, *Amakdar-Agasi*, *Astalar-Aga*, *Babi-Scadel-Ag(h)a(ssi)* (*/Babi-Seadet-Agalar*), *Birun-Agalar*, *Buluk-Agalar*, *Capi* (*/Kapi*)-*Aga* (*/Kapu-Agassi*), *Chadim-Agassi*, *Dârus-Saâdet-Aghassi*, *Endern-Agalar*, *Fazna-Agasi*, *Galiondschi-Aga*, *Gesandar-Aga*, *Hasteler-Agasi*, *Ifaga*, *Imbrikdar-Aga*, *Janitscharen-Aga* (*/Jenitscheri Agassi*), *Kasnadar-Aga*, *Kiarkuk-Odaz Agasi*, *Kirdar-Aga*, *Kol-Aghassi*, *Kislar-Aga(ssi)* (*Kizlar-Agassi/Kyslar-Aghassi/Kyzlar-Agassy*), *Kuschdschi Aga*, *Nikinotar-Aga*, *Odschak Agalar*, *Rikiabdar* (*/Rkiabtar*)-*Aga*, *Saliktar* (*/Seliktar*) *Aga*, *Schat-Zedeler-Agasi*, *Schemnegi Aga*, *Sera-Agassi*, *Serai-Aga*, *Seraidar-Agassi*, *Serhadd-Aga*, *Silihdar-Aga(lar)*, *Sipahi-Agalar*, *Tschokadar-Agassi*.

⁴ *İ.S.*: *Alem*.

4. Ametçi⁵ > Amedschi / Ametschy⁶
Pierer (*Amedschi/Ametschy*) (1/415).
5. Asker > Asakiri (çoğul) / Askari(s) (çoğul) / Askeri (çoğul)⁷
Brockhaus (*Askari*) (1/108), Keleş (*Askaris*) (126), Meyer (*Asakiri*) (1/840), Pierer (*Askeri*) (1/820).
6. Atmacacı⁸ > Atmadschi
Pierer (*Atmadschi*) (1/898).
7. Âyan > Ayan⁹
Pierer (*Ayan*) (2/107).
8. Azap > Asab / Azab / Azap¹⁰
Herder (*Asab*) (1/279), Pierer (*Asab/Azab/Azap*) (1/795).
9. Balabancı > Balabanschi
Pierer (*Balabanschi*) (2/231).
10. Baltacı > Baltadschi(y)¹¹
Meyer (*Baltadschi*) (2/312), Pierer (*Baltadschiy*) (2/256).
11. Baş¹² > Basch- / -baschi¹³
Brockhaus (*Basch*) (1/157), Herder (*Basch*) (1/418), Meyer (*Basch*) (2/416), Pierer (*Basch/Baschi*) (2/367).
12. Bay > Ban(us)¹⁴
Duden (*Ban(us)*).

⁵ *Güncel Türkçe Sözlük*'te bulunmayan sözcüğün Türkçe şekli *Tarih Terimleri Sözlüğü*'ndeki (1974) *ametçi* maddesinden alınmıştır.

⁶ İ.S.: *Amed(d)schi Effendi*.

⁷ İ.S.: *Lewentschiflik Askeri*.

⁸ *Güncel Türkçe Sözlük*'te bulunmayan sözcüğün Türkçe şekli *Tarih Terimleri Sözlüğü*'ndeki (1974) *atmacacıbaşı* maddesinden alınmıştır.

⁹ İ.S.: *Ayan Birun, Ayan Enderun*.

¹⁰ İ.S.: *Asab Köschk, Kurekdschi Asab*.

¹¹ İ.S.: *Baltadschiylar Kiajassi, Süfli Baltadschi*.

¹² *Baş* sözcüğü doğrudan bir unvan olmasa da bu sözcikle yapılan birleşik sözcükler arasında birçok unvan bulunmaktadır. Nadiren *-bascha* şekli de görülmektedir.

¹³ İ.S.: *Agati-Baschi, Alimestar-Baschi, Ambadar-Baschi, Arra (Spiur/Zior)-Baschi, Balikdschi-Baschi, Basarkhan-Baschi, Basch-Beg, Basch-Bog(h), Basch-Defterdar, Basch-Eski, Basch-Kadun (-Kadyn), Basch-Kalemie, Basch-Kapu Kiaja, Basch-Kapudschi (/Kapudschi-Baschi), Basch-Kapu Oglani, Basch-Karu Kulukdscha, Basch-Kiatib, Basch-Terdschuman, Basch-Tschausch (/Tschausch-Baschi), Basch-Tschadir, Basch-Tschokadar, Basch-Wekil, Baschi-Bosuk(s) (-Bozuk(s)/Baschibosuk), Begibaschi, Berber-Baschi (-Baschy), Bim (/Bin)-Baschi, Boluk (/Bölük/Buluk)-Baschi, Bombardschi-Baschi, Bostandschi-Baschi (-Baschy), Capidschi (/Capigi/Kapidschi)-Baschi, Chacham-Baschi, Chiler-Baschi, Deli Baschi, Dogandschi-Baschi, Ekmekbaschi, Ferrasch-Baschi, Gorschi-Baschi, Gugom-Baschi, Hasnadar (/Kasnadar)-Baschi, Hakim (/Hekim)-Baschi, Halwa-Baschi, Hamamdschi-Baschi, Harambascha, Imbrahar-Baschi, Jüs-Baschi, Kaftandschi-Baschi, Kaim-Baschi, Kambaradschi (/Kumbaradschy)-Baschi, Kar(a)van (/Kerwan)-Baschi, Käsab-Baschi, Kaschan-Baschi, Katzerzi-Baschi, Kawass-Baschi, Khaberschi-Baschi, Kilar (/Kilardschi)-Baschi, Kindar-Baschi, Kischandschi (/Nischandschi)-Baschi, Kisilbaschi (/Kisil-Bascha), Kodscha (/Kodja)-Baschi, Kohwedschi-Baschi, Kodscha-Baschi, Konakdschi-Baschi, Kurtschi-Baschi, Kurzi-Baschi, Laghundschi-Baschi, Lalabaschi, Londscha-Baschi, Mehmander (/Mihmandar)-Baschi, Meman-Baschi, Mesheldar-Baschi, Monadschi-Baschi, Munedschim-Baschi, (Kas/Khaß)Oda-Baschi, Onbaschi, Orta-Baschi, Odontar-Baschi, Simazen-Baschi, Solakbaschi, Sou-Baschi, Tapigi-Baschi, Tesk(j)eredtschi-Baschi, Thorbaschi, Topdschi (/Toptschi/Topschjy)-Baschi, Tournadschy-Baschy, Tschamaschir-Baschi, Tschikkias-Baschi, Tuchemal-Baschi, Tuffendschi-Baschi, Zagargi (/Zigori Baschi), Zalizi Melektar Baschi, Zegber-Baschi.*

¹⁴ *Duden* sözlüğünde (özellikle *Hrvatistan ve Güney Macaristan'da*) vali, bölge yöneticisi şeklinde tanımlanan *Ban* ve *Banus* maddelerinde sözcüğün kökeni olarak Türkçe *bay* (*zengin adam*) sözcüğü verilmiştir. Sözcüğün bu anlamı *Güncel Türkçe Sözlük*'te sözcüğün birinci maddesinde geçmektedir.

13. Bayraktar¹⁵ > Bairakdar / Bairaktar¹⁶
Brockhaus (*Bairaktar*) (1/141), Herder (*Bairaktar*) (1/385), Meyer (*Bairakdar*) (2/281), Pierer (*Bairakdar*) (2/221).
14. Beşli¹⁷ > Bechlis (çoğul) / Beschli / Beslis (çoğul) / Boschli
Herder (*Bechlis*) (1/450), Pierer (*Bechlis/Beschli/Beslis/Boschli*) (2/461).
15. Bey > Beg(h) / Bei / Bej / Bey¹⁸
Brockhaus (*Beg/Bei/Bej*) (1/173), Duden (*Beg/Bei/Bey*), Herder (*Bei/Beg*) (1/459), Karaağaç (*Bei/Beg*) (105), Keleş (*Bei/Beg*) (126), Meyer (*Beg/Bei/Bey*) (2/804), Pierer (*Beg(h)*) (2/487), Wissen F. (*Bei/Beg/Bey*).
16. Bostanci¹⁹ > Bostandschi²⁰
Brockhaus (*Bostandschi*) (1/246), Herder (*Bostandschi*) (1/625), Meyer (*Bostandschi*) (3/259).
17. Buzcu > Bosdschi
Pierer (*Bosdschi*) (3/113).
18. Çavuş > Tschausch / Tschiaus²¹
Duden (*Tschausch*), Herder (*Tschausch*) (5/529), Karaağaç (*Tschausch*) (183), Keleş (*Tschausch*) (129), Meyer (*Tschausch*) (19/765), Pierer (*Tschausch/Tschiaus*) (17/883).
19. Çorbacı²² > Tschor Baschi
Pierer (*Tschor Baschi*) (17/905).
20. Çuhadar > Thoadar / Tschohadar / Tschokadar²³
Pierer (*Thoadar*) (17/530), Meyer (*Tschohadar/Tschokadar*) (19/780).
21. Danişment²⁴ > Danischmend
Pierer (*Danischmend*) (4/731).
22. Dayı > Dai / Daji / Dei / Dey
Brockhaus (*Dai/Dei*) (1/401), Herder (*Dei/Dey*) (2/306), Meyer (*Daji/Dei/Dey*) (4/588), Pierer (*Dey*) (5/98).
23. Defterdar > Defterdar / Tefterdar²⁵
Brockhaus (*Defterdar*) (1/401), Herder (*Defterdar*) (2/304), Meyer (*Defterdar*), Pierer (*Defterdar/Tefterdar*) (17/317).

¹⁵ *Bayraktar* maddesinde Brockhaus, Herder, Meyer ve Pierer sözlüklerinde asıl olarak *Alemdar Mustafa Paşa* anlatılmıştır. Ancak tanımdan önce sözcüğün Türkçe anlamı *bayrak taşıyıcısı* olarak verilmiştir.

¹⁶ İ.S.: *Bairak*.

¹⁷ Sözcük, Pierer sözlüğünde hem tekil (*Beschli*) hem çoğul (*Bechlis/Beslis*) şekliyle bulunmaktadır.

¹⁸ İ.S.: *Alaibeg, Atabeg (Atabek), Basch-Beg, Beglerbeg (/Beilerbei), Beglik (/Beilik), Beglikdschi Efendi, Begüm, Bergamotte, Derebeg, Hukümet-Beg, Kaimakam-Beg, Kapudan-Bey, Kiafa Kifaja-Bey, Kiaja (/Kjaja)-Beg, Kjetchuda-Bey, Ös-Beg (>Uzbek), Riala-Bei, Sandschak-Beg*.

¹⁹ Sözcük, Pierer (3/127) sözlüğünde *Bostandschi* şekliyle *Bostan* maddesinde açıklanmıştır.

²⁰ İ.S.: *Bostan, Bostandschi-Baschi (/Baschy)*.

²¹ İ.S.: *Alai Tschausche, Basch-Tschausch (Tschausch-Baschi), Gedekli Tschausch, Kulagus-Tschausch, Orta-Tschausch*.

²² Sözcük, Pierer sözlüğünde iki sözcükten oluşan bir unvan olarak verilmiştir: *Tschor (Çor) + Baschi (-bacı)*. *Baschi*, baş sözcüğünün Almanca yazımı *-baschi* ile aynıdır. Sözcüğün bu şekli muhtemelen yazım yanlışıdır.

²³ İ.S.: *Basch-Tschokadar, Tschokadar-Agassi*.

²⁴ Sözcüğü Meyer (4/498) sözlüğünde *Danişmentliler Beyliği* olarak açıklanmıştır.

²⁵ İ.S.: *Basch-Defterdar, Defterchan, Defterdar-Kapuşi*.

24. Deli²⁶ > Deli²⁷

Herder (*Deli*) (2/312), Meyer (*Deli*) (4/610), Pierer (*Deli*) (4/814).

25. Dilmaç²⁸ > Dolmetsch(er)²⁹

Brockhaus (*Dolmetsch(er)*) (1/447), Karaağaç (*Dolmetsch(er)*) (246), Keleş (*Dolmetsch(er)*) (126), Meyer (*Dolmetsch(er)*) (5/93), Wissen F. (*Dolmetsch(er)*), Wissen W. (*Dolmetsch(er)*).

26. Efendi > Ef(f)endi³⁰

Brockhaus (*Ef(f)endi*) (1/482), Duden (*Ef(f)endi*), Herder (*Ef(f)endi*) (2/500), Karaağaç (*Ef(f)endi*) (274), Keleş (*Ef(f)endi*) (126), Meyer (*Ef(f)endi*) (5/385), Pierer (*Ef(f)endi*) (5/484), Wissen W. (*Ef(f)endi*).

27. Emin > Emin(i)³¹

Duden (*Emin*), Meyer (*Emini*) (5/756), Pierer (*Emini*) (5/674), Wissen F. (*Emin*).

28. Emîr > Amir / (E)Mir³²

Meyer (*(E)Mir*) (5/757), Pierer (*Amir/Emir*) (5/674).

29. Ferik > Ferik³³

Brockhaus (*Ferik*) (1/570), Herder (*Ferik*) (2/686), Meyer (*Ferik*) (6/431), Pierer (*Ferik*) (6/196).

30. Gazi > G(h)asi / G(h)azi³⁴

Duden (*Gazi/Ghasi*), Meyer (*G(h)asi/G(h)azi*) (7/815-816), Pierer (*Gazi*) (7/23).

31. Gedikli > Gedekli³⁵

Pierer (*Gedekli*) (7/38).

32. Hakan / Han / Kağan > Chakan / (Il)Chan / Khak(h)an / (Il)Khan³⁶

Brockhaus (*(Il)Chan/Chakan/Khan*) (1/324), Duden (*Chan/Khan*), Herder (*Khan*), Karaağaç (*Chan/Khan*) (346), Keleş (*Khan*) (127), Meyer (*Chakan/Chan/Khan*) (3/859), Pierer (*Chakan/Chan/Khak(h)an/(Il)Khan*) (9/458), Wissen F. (*Chan/Khan*), Wissen W. (*Chan/Khan*).

33. Hâkim³⁷ > Hakim / Hekim³⁸

Herder (*Hakim*) (3/207), Meyer (*Hakim/Hekim*) (8/639), Pierer (*Hakim*) (7/861).

²⁶ Almanca sözlüklerde (*eskiden*) *sadrazam ve paşaların özel koruması ya da gönüllü bir atlı asker* anlamında kullanılan sözcüğün bu anlamı *Tarih Terimleri Sözlüğü*'ndeki (1974) *deli* maddesinde bulunmaktadır.

²⁷ İ.S.: *Deli Baschi*.

²⁸ Sözcük, Herder (2/423) sözlüğünde *Dolmetsch* şekliyle *dolmetschen* maddesinde verilmiştir.

²⁹ İ.S.: *dolmetchen, Dolmetscherin*.

³⁰ İ.S.: *Amed(d)schi Effendi, Beglikdschi Efendi, Bey Efendi, Hakim (/Hekim)-Ef(f)endi, Hanum Efendi, İmam-Ef(f)endi, Estambul (/Istambul/I)Stambul Efendi(si), Janitscharen-Effendi, Mektubdschi Efendi, Mühürdar Efendi, Pascha Efendi, Reis-Ef(f)endi*.

³¹ İ.S.: *Alai-Emini, Bahar-Emini, Fetfa(h) (/Fetwa)-Emini, Sanduk-Emini, Schehr-Emini, Sergi-Emini, Sur (/Surre)-Emini, Terfauch (/Tersaneh/Terzana)-Emini, Sarbhane (/Zarphana)-Emini*.

³² İ.S.: *Emir-Achor (/Ochur) (/Imbrachor/Imbrochor/Imra(c)hor), (E)Mir-Alem, Emir-Hadsch(i), Emir ul Muminin, Mir Ali, Mir-Alai, (E)Mir-i-Liwa, Mir-i-Miran, (E)Mirije, Miri, Sur-Emir, Umara*.

³³ İ.S.: *Ferik Pascha*.

³⁴ İ.S.: *Ghasa (/Ghaza), Ghasije (/Ghaswe), Ghazidschah*.

³⁵ İ.S.: *Gedekli Kiatibi, Gedekli Schagird, Gedekli Saim, Gedekli Muteterriker, Gedekli Tschauisch*.

³⁶ İ.S.: *Aga Khan, Chakani, Chanat (/Chanlik/Khanat), Chanum (/Chanym/Hanum), Defterchan, Tabul Khan*.

³⁷ *Hâkim* ve *Hekim* sözcükleri, Herder (3/207) ve Pierer (7/861) sözlüklerinde aynı madde içinde her iki anlamı da verilerek açıklanmıştır.

³⁸ İ.S.: *Al-Hakim, Hakim (/Hekim) Baschi, Hakim Effendi*.

34. Halife > Chalif / K(h)alif³⁹
Brockhaus (*Chalif/Kalif*) (1/919), Herder (*Khalif*) (3/584-585). Wissen F. (*Kalif*), Wissen W. (*Kalif*).
35. Harem > Harem⁴⁰
Duden (*Harem*), Karaağaç (*Harem*) (351), Keleş (*Harem*) (126), Meyer (*Harem*) (8/806), Pierer (*Harem*) (8/34-35) Wissen F. (*Harem*), Wissen W. (*Harem*).
36. Haremeyn⁴¹ > Aremein⁴²
Pierer (*Aremein*) (1/679).
37. Haseki > Aseki / Assaky / (Kh)Asseky / Chasseki⁴³
Herder (*Chasseki*) (2/68-69), Meyer (*Chasseki*) (3/896), Pierer (*Aseki/Assaky/(Kh)Asseky/Chasseki*) (1/837)
38. Haznedar > (C)Hasnadar / Haznadar⁴⁴
Meyer ((C)*Hasnadar/Haznadar*) (3/896).
39. Hekim⁴⁵ > Hakim⁴⁶
Herder (*Hakim*) (3/207), Meyer (*Hakim*) (8/639), Pierer (*Hakim*) (7/861).
40. Hidiv > Chediv(e) / Chidiv / Khedive
Brockhaus (*Chediv/Khedive*) (1/960), Meyer (*Chedive/Chidiv/Khedive*) (3/907), Duden (*Khedive*), Keleş (*Khedive*) (127), Wissen F. (*Khedive*), Wissen W. (*Khedive*).
41. Hoca > (C)Hodscha / Hodgias (çoğul) / Hogia / Kodschea⁴⁷
Duden (*Hodscha*), Karaağaç (*Hodscha*) (372), Keleş (*Hodscha*) (127), Meyer ((C)*Hodscha*) (3/907), Pierer ((C)*Hodscha/Hodgias/Hogia/Kodschea*) (4/67), Wissen F. (*Hodscha*).
42. Humbaracı > Kumbaradschy⁴⁸
Pierer (*Kumbaradschy*) (9/888).
43. Hünkâr⁴⁹ > Hunkear / (C)Hunkjar / Hünkiar⁵⁰
Meyer ((C)*Hunkjar/Hünkiar*) (9/658), Pierer (*Hunkear*) (8/626).
44. İbriktar > Imbriktar⁵¹
Pierer (*Imbriktar*) (8/831).

³⁹ İ.S.: *Chalifat (K(h)alifat/Kalifentum)*.

⁴⁰ İ.S.: *Haremsdame (/frau), Haremswächter*.

⁴¹ Sözcük Türkçede bir unvan olması da Almanca karşılığı *hazine yöneticisi, sorumlusu* anlamına gelen *Schatzmeister* sözcüğüyle tanımlanmıştır.

⁴² İ.S.: *Aremein-Muhasebedschi, Aramein-Mukataa, Chadim al Haramaim*.

⁴³ İ.S.: *Aseki (/Assaky/Asseky/Chasseki/Chassakji)-Sultanin*.

⁴⁴ İ.S.: *Hasnadar (/Kasnadar)-Baschi, Hasnadar-Kadyn, Hasnadar Usta*.

⁴⁵ Bkz. 36. dipnot.

⁴⁶ İ.S.: *Hakim Baschi, Hakim Effendi*.

⁴⁷ İ.S.: *Chawadscha*.

⁴⁸ İ.S.: *Kambaradschi (/Kumbaradschy)-Baschi*.

⁴⁹ Sözcük, Pierer sözlüğünde *Hünkâr İmamı (sarayın birinci ve ikinci imamları)* olarak açıklanmıştır. Madde başı olarak bulunmamakla birlikte *Hünkâr İskelesi* maddesinin tanımlarında (8/626, 18/245) sözcüğün *Hünkiar* ve *Unkiar* şekilleri de geçmektedir.

⁵⁰ İ.S.: *Hunkear İmamı, Hünkiar (/Hunkjar)-Esklessi (/iskallesi/-i)skellessi/-iskellessi/-iskellessi/-skalessi) (/Unkiar-Eskelessi), Hünkiar-Tschairi*

⁵¹ İ.S.: *Imbriktar-Aga*.

45. İmam > Imam⁵²
Meyer (*Imam*) (9/765-766), Pierer (*Imam*) (8/830).
46. Kadı > Kadi / Kasi⁵³
Herder (*Kadi*) (3/523), Karaağaç (*Kadi*) (412), Meyer (*Kadi/Kasi*) (10/414), Pierer (*Kadi*) (9/210).
47. Kadın⁵⁴ > Kadine / Kadun / Kadyn / Khadunnah⁵⁵
Karaağaç (*Kadine*) (412), Meyer (*Kadyn*) (10/416), Pierer (*Kadun/Khadunnah*) (9/211).
48. Kâhya > Kiaja / Kjaja⁵⁶
Meyer (*Kjaja*): (11/83), Pierer (*Kiaja*): (9/466).
49. Kapıcı > Capigi / Kapidschi / Kapudschi⁵⁷
Brockhaus (*Kapidschi/Kapudschi*) (1/932), Herder (*Kapidschi*) (3/541), Meyer (*Kapidschi/Kapudschi*) (10/606), Pierer (*Capigi/Kapidschi*) (3/652).
50. Kâtip > K(i)atib(i) / Kjatib⁵⁸
Meyer (*Katib/Kiatib/Kjatib*) (10/753), Pierer (*Katib/Kiatibi*) (9/381).
51. Kavas > Chawas / Chawaß / Kavaß / Kawass(e) / Kawaß / Kawwas / Khawas⁵⁹
Brockhaus (*Chawas/Kawaß/Kawwas*) (1/983), Duden (*Kawass(e)*), Meyer (*Kawaß*) (10/795), Karaağaç (*Kawass*) (462), Keleş (*Kawass(e)*) (127), Pierer (*Chawaß/Kavaß/Khawas*) (9/402), Wissen F. (*Kawass(e)*), Wissen W. (*Kawass(e)*).
52. Kaymakam > Kaimakam⁶⁰
Brockhaus (*Kaimakam*) (1/915), Meyer (*Kaimakam*) (10/430), Pierer (*Kaimakam*) (9/222).
53. Kılavuz > Kulagus⁶¹
Pierer (*Kulagus*) (9/884).
54. Kolcu > Koldschi
Pierer (*Koldschi*) (9/655).
55. Komitacı > Komitadschi
Meyer (*Komitadschi*) (11/324-325), Wissen F. (*Komitadschi*).
56. Korucu > Koridschis (çoğul)
Pierer (*Koridschis*) (9/722).

⁵² İ.S.: *Imam-Dschuma*.

⁵³ İ.S.: *Cadileskier (/Kadiasker/Kadileskier/Kasiasker/Kaziasker)*, *Istanbul (/Stambul) Kadiligi (/Kadisi)*, *Kadi Naibi*, *Kadi Weliki*, *Kadilik*, *Kaditisk*, *Kaziaskerlik*.

⁵⁴ Sözcüğün *Kadin* ve *Khadune* şekilleri, sözlüklerde madde başı olarak bulunmama birlikte bu sözcükten türeyen diğer sözcüklerin ya da Türklerle alakalı diğer maddelerin açıklamalarında geçmektedir.

⁵⁵ İ.S.: *Basch-Kadun (/Kadyn)*, *Chasseki Kadin*, *Hamamdschi Kadin*, *Hasnadar-Kadyn*, *Kehaja (/Kjaja/Kietchuda) Kadine (/Kadun) (Kadun-Kietchuda/-Kiaja)*.

⁵⁶ İ.S.: *Basch-Kapu Kiaja*, *Hasne-Kjajasi*, *Kapidschilar Kiajassi*, *Kapu-Kjaja*, *Kehaja (/Kjaja/Kietchuda) Kadine (/Kadun) (Kadun-Kietchuda/-Kiaja)*, *Kiaja Kiatibi*, *Kiaja (/Kjaja)-Beg*, *Kjetchuda-Bey*, *Kul-Kjetchuda*.

⁵⁷ İ.S.: *Basch-Kapu Kiaja*, *Basch-Kapudschi (/Kapudschi-Baschi)*, *Basch-Kapu Oglani*, *Capi (/Kapi)-Aga (/Kapu-Agassi)*, *Kapi (/Kapu)*, *Kapidschilar Kiajassi*, *Kapikuli (/Kapu Kuli)*, *Kapu Agassi*, *Kapu Chalki*, *Kapu Jasidschi*, *Kapu Kiazalar*.

⁵⁸ İ.S.: *Basch-Kiatib*, *Gedekli Kiatibi*, *Katib Tschelebi*, *Kiaja Kiatibi*, *Limani Kiatibi*, *Mabeini Humajun Kiatibi*, *Mehkmeke Kiatibi*, *Sirr-K(j)atib(i)*.

⁵⁹ İ.S.: *Kawass-Baschi*.

⁶⁰ İ.S.: *Kaimakam-Beg*.

⁶¹ İ.S.: *Kulagus Tschausch*.

57. Kral > Kral
Meyer (*Kral*) (11/563), Pierer (*Kral*) (9/761).
58. Kul > Kul⁶²
Pierer (*Kul*) (9/884).
59. Lağımçı > Laghundschi / Lagumschi / Lagundschiy⁶³
Pierer (*Laghundschi/Lagumschi/Lagundschiy*) (10/24).
60. Lala > Lal(l)a⁶⁴
Meyer (*Lala*) (12/64), Pierer (*Lal(l)a*) (10/41).
61. Levent > Levanti⁶⁵
Pierer (*Levanti*) (10/322).
62. Mektupçu > Mektubdschi⁶⁶
Meyer (*Mektubdschi*) (13/566).
63. Memluk > Mamelu(c)k / Mamelucken (çoğul)
Brockhaus (*Mamelucken*) (2/119), Keleş (*Mamelucken*) (128), Wissen F. (*Mamelu(c)k*).
64. Mihmandar > Mihmandar⁶⁷
Herder (*Mihmandar*) (4/183), Pierer (*Mihmandar*) (11/249).
65. Molla > Mala / Mewla / Molla / Mulla(h)⁶⁸
Brockhaus (*Mewla/Molla/Mullah*) (2/201-202), Duden (*Mulla(h)*), Herder (*Molla*) (4/218), Karaağaç (*Molla*) (614), Keleş (*Mulla(h)*) (128), Meyer (*Mala/Molla/Mulla*) (14/39), Pierer (*Molla/Mullah*) (11/367), Wissen F. (*Molla/Mulla(h)*), Wissen W. (*Molla/Mulla(h)*).
66. Muhacir > Muhadschir
Meyer (*Muhadschir*) (14/212).
67. Muhtar > Muchtar
Brockhaus (*Muchtar*) (2/220), Duden (*Muchtar*), Keleş (*Muchtar*) (128), Meyer (*Muchtar*) (14/207), Wissen F. (*Muchtar*), Wissen W. (*Muchtar*).
68. Mutasarrif > Mute(s)sarrif⁶⁹
Brockhaus (*Mutessarrif*) (2/232) Meyer (*Mutesarrif*) (14/330).
69. Müdür > Mudir⁷⁰
Duden (*Mudir*), Karaağaç (*Mudir*) (623), Keleş (*Mudir*) (128), Meyer (*Mudir*) (14/209), Wissen F. (*Mudir*), Wissen W. (*Mudir*).

⁶² İ.S.: *Baki Kuli, Kapikuli, Kul-Kjetchuda, Kul-Kjöhaja, Seratkuly.*

⁶³ İ.S.: *Laghundschi-Baschi.*

⁶⁴ İ.S.: *Lalabaschi.*

⁶⁵ İ.S.: *Lewendtschifilik Askeri.*

⁶⁶ İ.S.: *Mektubdschi Efendi.*

⁶⁷ İ.S.: *Mehmander (/Mihmandar)-Baschi.*

⁶⁸ İ.S.: *Kasi-Molla(h) (/Mulla(h)).*

⁶⁹ İ.S.: *Mute(s)sarriflik.*

⁷⁰ İ.S.: *Mudirije, Müdirat.*

70. Müfettiş > Mufettisch
Brockhaus (*Mufettisch*) (2/221), Meyer (*Mufettisch*) (14/210).
71. Müftü⁷¹ > Mufti⁷²
Brockhaus (*Mufti*) (2/221), Herder (*Mufti*) (4/263), Meyer (*Mufti*) (14/211), Pierer (*Mufti*) (11/500), Karaağaç (*Mufti*).
72. Mühürdar > Mühürdar⁷³
Meyer (*Mühürdar*) (14/221).
73. Mülazım > Mulasim⁷⁴
Meyer (*Mulasim*) (14/222).
74. Müsellem⁷⁵ > Musselim
Pierer (*Musselim*) (11/589).
75. Müslüman⁷⁶ > Muselman(n)⁷⁷
Duden (*Muselman(n)*), Keleş (*Muselman*) (128), Karaağaç (*Muselman*) (628), Wissen W. (*Muselman(n)*)
76. Müstahfız⁷⁸ > Mustahafiz / Mustahfis
Brockhaus (*Mustahafiz*) (2/232), Meyer (*Mustahfis*) (14/326).
77. Müsteşar > Musteschar⁷⁹
Brockhaus (*Musteschar*) (2/232), Meyer (*Musteschar*) (14/329).
78. Müşir > Muschir(r) / Müschir⁸⁰
Brockhaus (*Muschir*) (2/230), Duden (*Muschir/Müschir*), Keleş (*Muschirr/Müschir*) (128), Meyer (*Muschir*) (14/297), Pierer (*Muschir*) (19/873), Wissen W. (*Muschir*).
79. Müteveli > Mutewelli
Meyer (*Mutewelli*) (14/330-331).
80. Naip > Naib⁸¹
Herder (*Naib*) (4/286), Meyer (*Naib*) (14/398), Pierer (*Naib*) (11/655).

⁷¹ Herder dışındaki Almanca sözlüklerde Arapça asıllı olarak verilen sözcüğün Türk kültüründeki yerine değinilmemiştir, ancak tanımların devamında müftülerin başı olarak verilen şeyhülislam sözcüğü Türklerdeki şekliyle açıklanmıştır. Herder sözlüğünde ise müftü sözcüğü doğrudan şeyhülislam olarak tanımlanmıştır.

⁷² İ.S.: Groß-Mufti.

⁷³ İ.S.: Mühürdar Efendi.

⁷⁴ İ.S.: Mulasim Ewwel, Mulasim Sani.

⁷⁵ Almanca sözlüklerde duba köprü yapıcısı olarak tanımlanan sözcüğün bu anlamı Tarih Terimleri Sözlüğü'ndeki (1974) müselleme maddesinde geçmektedir.

⁷⁶ Sözcük Brockhaus, Herder, Meyer ve Pierer sözlüklerinde ya Arapça asıllı olarak tanımlanmış ya da köken bilgisi verilmemiştir.

⁷⁷ İ.S.: Islam(isch), Islamisation, Islamisieren, Islamisierung, Islamismus, Islamist(in), Islamistisch, Islamit(in), Islamitisch, Muselmanin, Muslimännin, Moslim(in), Muslim(in).

⁷⁸ Güncel Türkçe Sözlük'te bulunmayan sözcüğün Türkçe şekli Tarih Terimleri Sözlüğü'ndeki (1974) müstahfız maddesinden alınmıştır.

⁷⁹ İ.S.: Char(i)dschie Musteschari.

⁸⁰ İ.S.: Muschirat.

⁸¹ İ.S.: Ayak Naib.

81. Nazır > Nasir / Nazir⁸²
Brockhaus (*Nasir/Nazir*) (2/244), Meyer (*Nasir/Nazir*) (14/434), Pierer (*Nasir/Nazir*) (11/688).
82. Nefer > Nefer
Pierer (*Nefer*) (11/767).
83. Odalık > Odaliske / Odalisken (çoğul)
Brockhaus (*Odaliske*) (2/299), Duden (*Odaliske*), Herder (*Odaliske*) (4/376), Karaağaç (*Odaliske*) (648), Keleş (*Odaliske*) (128), Meyer (*Odaliske*) (14/897), Pierer (*Odalisken*) (12/208), Wissen F. (*Odaliske*), Wissen W. (*Odaliske*).
84. Oğlan⁸³ & Oğlu (< Oğul) > Oglan / Ulan / Uhlana & Oglu⁸⁴
Duden (*Ulan*), Herder (*Oglan&Oglu*) (4/393, 393), Karaağaç (*Ulan/Uhlana*) (649), Keleş (*Ulan*) (129), Pierer (*Oglan&Oglu*) (12/233, 233), Wissen F. (*Ulan*), Wissen W. (*Ulan*).
85. Osmanlı⁸⁵ > Osmane / Osmanen (çoğul) / Osmanli / Ottoman(e)⁸⁶
Brockhaus (*Osmanen/Osmanli*) (2/322-323), Duden (*Osmane/Ottomane*), Keleş (*Ottoman*) (128), Meyer (*Osmanen/Osmanli*) (15/161), Wissen F. (*Osmane/Ottomane*), Wissen W. (*Osmane*).
86. Oturak⁸⁷ > Ottoraken (çoğul) / Oturaks (çoğul)
Pierer (*Ottoraken/Oturaks*) (12/523).
87. Padişah > Padischah
Brockhaus (*Padischah*) (2/338), Herder (*Padischah*) (4/440), Karaağaç (*Padischah*) (668), Meyer (*Padischah*) (15/302), Pierer (*Padischah*) (12/554).
88. Paşa > Bassa / Pascha / Wassa⁸⁸
Brockhaus (*Bassa/Pascha*) (2/360), Duden (*Bassa/Pascha*), Herder (*Pascha*) (4/468), Karaağaç (*Pascha*) (678), Keleş (*Bassa/Wassa/Pascha*) (126, 128), Meyer (*Bassa/Pascha*) (15/475), Pierer (*Bassa/Pascha*) (12/722), Wissen F. (*Pascha*), Wissen W. (*Bassa/Pascha*).
89. Peyk⁸⁹ > Peik
Herder (*Peik*) (4/482), Pierer (*Peik*) (12/782).
90. Piyade > Piade
Pierer (*Piade*) (13/113).

⁸² İ.S.: *Adlije Nasiri, Bahrije Nasiri, Chardschie (/Charidschije/Charadschije/Kharidschijie) Nasiri, Dachilije Nasiri, Devlet-Naziri, Evkaf-Nasiri, Gömrük (/Rusumat) Nasiri, Hanbar Nasiri, Liman Nasiri, Malie (/Malije) Nasiri, Sabtije Nasiri, Terssane Nasiri, Tidjaret (/Tidscharet) Nasiri, Tuna Kalaalar in Nasiri.*

⁸³ Almanca sözlüklerde sözcüğünün *Oglan* şekli *okul* anlamında bulunurken *Ulan/Uhlana* şekli *atlı asker* anlamında açıklanmıştır.

⁸⁴ İ.S.: *Adschem(i) Oglan (/Azem-Oglam/Azutsch-Oglam), Ibrik Oglani, Ichoglans (/Idschoglans), İkinci Kapa Oglani, Ulanka, Spahi-Oglan & Hadschi Oglu Bazardschick, Kulugli (/Kul-oglu), Oglu-Balaklar, Paşvan-Oglu.*

⁸⁵ Sözcük, Pierer (12/397) sözlüğünde *Osmanen* ve *Osmanli* şekliyle *Osman* maddesinde açıklanmıştır.

⁸⁶ İ.S.: *Osman, Osmanentum, Osmanin, osmanisch, Ottoman, Ottomanin.*

⁸⁷ Almanca sözlüklerde *emekliye ayrılmış yeniçeri* anlamında kullanılan sözcüğün bu anlamı *Tarih Terimleri Sözlüğü*'ndeki (1974) *oturak* maddesinde bulunmaktadır.

⁸⁸ İ.S.: *Barbar Pascha, Defterdar-Pascha, Derbenti-Pascha, Ferik Pascha, Javan (/Javer/Jawer)-Pascha, Kapitan (/Kaptan/Kapudan)-Pascha, Karakdschi Pascha, Liwa-Pascha, Nischandschi Pascha, Paschalik, Seimen Pascha.*

⁸⁹ Almanca sözlüklerde *ulak, haberci* anlamında kullanılan sözcüğün bu anlamı Türk Dil Kurumu sözlüklerinde bulunmayıp *İslam Ansiklopedisi*'nin (Ertuğ, 2007, s. 263-264) *Peyk (Osmanlılar)* maddesinde geçmektedir.

91. Reaya > Raja(h) / Rajas (çoğul)
Brockhaus (*Rajah*) (2/488), Duden (*Rajah*), Herder (*Rajah*) (4/662), Karaağaç (*Rajah*) (704), Keleş (*Rajah*) (128), Meyer (*Raja(h)*) (16/578-579), Pierer (*Rajas*) (13/803), Wissen F. (*Rajah*).
92. Reis⁹⁰ > Reis⁹¹
Herder (*Reis*) (4/697), Meyer (*Reis*) (16/764-765), Pierer (*Reis*) (14/16).
93. Sadrazam⁹² > Sadrasam / Sadrazam⁹³
Meyer (*Sadrasam/Sadrazam*) (17/410).
94. Saka > Saka
Meyer (*Saka*) (17/456).
95. Sancaktar⁹⁴ > Sandschaktar⁹⁵
Brockhaus (*Sandschaktar*) (2/604).
96. Sekban⁹⁶ > Seghban / Seymen
Pierer (*Seghban/Seymen*) (15/769, 827).
97. Selçuklu > Seldschuke / Seldschuk(id)en (çoğul)⁹⁷
Brockhaus (*Seldchuken*) (2/686), Duden (*Seldschuke*), Herder (*Seldschuken*) (5/179), Meyer (*Seldschuk(id)en*) (18/319-320), Pierer (*Seldschuken*) (15/810), Wissen (*Seldschuke*).
98. Serasker > Seraskier⁹⁸
Brockhaus (*Seraskier*) (2/692), Herder (*Seraskier*) (5/189), Karaağaç (*Seraskier*) (745), Meyer (*Seraskier*) (18/354), Pierer (*Seraskier*) (15/863).
99. Serdar > Sardar / Serdar / Sirdar⁹⁹
Brockhaus (*Serdar/Sirdar*) (2/693), Meyer (*Serdar/Sirdar*) (18/368), Pierer (*Sardar/Serdar*) (15/883).
100. Silahdar > Silihdar / Silahdari¹⁰⁰
Pierer (*Silihdar/Silahdari*) (16/103).

⁹⁰ Sözcük, Brockhaus (2/512) sözlüğünde madde başı olarak sadece *Reis Efendi* şeklinde bulunmaktadır.

⁹¹ İ.S.: Akhiam-Adliie-Reissi, Liman Reissi, Reis-Ef(f)endi, Reis-i-Beledije, Reis-i-Machkeme (/Machkeme Reissi), Reis-i-Schura-i-Dewlet (/Schura-i-Dewlet Reissi).

⁹² Sözcük, Meyer (8/428) sözlüğünün *Großwesir* maddesinde *veziriazam* sözcüğüyle eşanlamlı olarak gösterilmiştir. Sözcüğün *Sadr-Aasam* ve *Sadr-i-Asam* şekilleri, yine aynı sözlüğün *Großwesir* (8/428) ve *Sadr* (17/410) maddelerinde geçmektedir.

⁹³ İ.S.: Sadaret, Sadaret-i-Usma, Sadr, Sadr-Aasam, Sadr-i-Asam, Sadrein Muchteremein, Sudur.

⁹⁴ Sözcük için Brockhaus sözlüğünde *Alemdar* maddesine göndermede bulunulmuştur. Ayrıca sözcüğün *Sandschakdar* şekli madde başı olarak bulunmamakla birlikte Meyer (17/544) sözlüğünde *Sandschak* maddesinde açıklanmıştır.

⁹⁵ İ.S.: Sandschak, Sandschak-Beg, Sandschak-Scherif, Sandschakat

⁹⁶ Sözcük, Pierer sözlüğünde asıl olarak *Seghban* şeklinde bulunmaktadır. Bununla birlikte *Seymen* şekli de *yenicerilerin ana bölümü* olarak tanımlanmıştır. Sözcüğün *Seymen* şekli, Türkçedeki *seğmen* sözcüğüyle benzerlik gösterse de bu sözcük aynı sözlükte *Saimeni* (14/761) olarak *omuzlarında kaplan ya da pars derisi taşıyan atlı okçu* tanımıyla verilmiştir. Dolayısıyla *Seymen* sözcüğüyle kastedilen *Seghban* sözcüğü olmalıdır.

⁹⁷ İ.S.: Seldschukin.

⁹⁸ İ.S.: Seraskier-Kapussi, Seraskierat.

⁹⁹ İ.S.: Serdar-Ekrem.

¹⁰⁰ İ.S.: Budschukdschi Silihdar, Silihdar-Aga(lar)

101. Sipahi > S(i)pahi / S(i)pahis (çoğul)¹⁰¹
Brockhaus (*S(i)pahis*) (2/730), Duden (*Spahi*), Herder (*Spahis*) (5/260), Karaağaç (*Spahi*) (761), Keleş (*Spahi*) (129), Meyer (*S(i)pahi*) (18/645), Pierer (*Spahis*) (16/325), Wissen F. (*Spahi*), Wissen W. (*Spahi*)
102. Softa > Softa / Softas (çoğul) / Suachte
Duden (*Softa*), Herder (*Softas*) (5/240), Keleş (*Softa*) (129), Meyer (*Softa*) (18/568), Pierer (*Softa/Suachte*) (16/243).
103. Solak > Solaks (çoğul)¹⁰²
Herder (*Solaks*), Pierer (*Solaks*) (16/252).
104. Sultan > Sultan¹⁰³
Brockhaus (*Sultan*) (2/789), Herder (*Sultan*) (5/377), Karaağaç (*Sultan*) (771), Keleş (*Sultan*) (129), Meyer (*Sultan*) (19/198), Pierer (*Sultan*) (17/81).
105. Süvari > Suvari
Pierer (*Suwari*) (17/116).
106. Şeyhülislam¹⁰⁴ > Scheich al-Islam / Scheich ul-Islam¹⁰⁵
Karaağaç (*Scheich al-Islam*) (792), Meyer (*Scheich ul-Islam*) (17/723).
107. Tercüman > Dragoman / Terdschuman / Truchemann / Trugman / Trüschmang¹⁰⁶
Herder (*Dragoman*) (2/441), Meyer (*Dragoman/Terdschuman*) (5/159), Pierer (*Drogoman/Truchemann/Trugman/Trüschmang*) (5/288).
108. Teşrifatçı > Teschrifadschi
Pierer (*Teschrifadschi*) (17/396).
109. Tımarlı > Timarioten (çoğul) / Tımarlery¹⁰⁷
Pierer (*Timarioten/Tımarlery*) (17/601).
110. Topçu > Top(i)dschi / Top(t)schi¹⁰⁸
Herder (*Toptschi*) (5/498), Pierer (*Top(i)dschi/Topschi*) (17/684).
111. Topraklı¹⁰⁹ > Topralı
Pierer (*Topralı*) (17/689).
112. Turnacı > Tumandschis (çoğul)¹¹⁰
Pierer (*Tumandschis*) (17/927).

¹⁰¹ İ.S.: *Sipahi-Agalar, Spahi-Oglan*

¹⁰² İ.S.: *Solakbaschi*.

¹⁰³ İ.S.: *Aseki (/Assaky/Asseky/Chasseki/Chassakji)-Sultanin, Favorit-Sultanin (Favorite-Sultanin/Sultanin Favorite), Großsultan, Sultan-Valide (Großsultanin/Sultan-Valideh/Sultana-Walide/Sultanin-Mutter/Sultanin Valide/Sultanin Walide/Valideh-Sultan/Walide Sultan/Walide Sultanin), Sultana, Sultanat, Sultanin, Sultanine.*

¹⁰⁴ Sözcük, Brockhaus (2/221), Herder (4/263) ve Pierer (11/500) sözlüklerinde *Scheich (/Scheikh) ul-Islam* şeklinde Müfti maddesinde, ayrıca Brockhaus (2/624) sözlüğünde *Scheich* maddesinde ve Pierer (15/120) sözlüğünde *Scheik(h)* maddesinde açıklanmıştır.

¹⁰⁵ İ.S.: *Scheichulislammat.*

¹⁰⁶ İ.S.: *Basch-Terdschuman, Terdschuman-i Diwan-i Humajun*

¹⁰⁷ İ.S.: *Tımar (-Spahis), Tımarlı.*

¹⁰⁸ İ.S.: *Top(d)schidere, Topdschi (/Toptschi) Baschi, Topdschilar Agha, Toptschilar-Aga*

¹⁰⁹ Sözcük için Pierer sözlüğünde *Tımarlı* (sipahiler) maddesine göndermede bulunulmuştur.

¹¹⁰ İ.S.: *Tournadschy-Baschy.*

113. Tüfekçi > Tufenktschis (çoğul) / Tuffendschis (çoğul)¹¹¹
Pierer (*Tufenktschis/Tuffendschis*) (17/922).
114. Ulak > Lakai / Ulacid / Ulak
Herder (*Ulak*) (5/547), Karaağaç (*Lakai*) (874), Pierer (*Ulacid*) (18/136), Wissen F. (*Lakai*).
115. Ulema > Ulema¹¹²
Brockhaus (*Ulema*) (2/885), Herder (*Ulema*) (5/547), Karaağaç (*Ulema*) (875), Keleş (*Ulema*) (129), Meyer (*Ulema*) (19/878), Pierer (*Ulema*) (18/137).
116. Usta > Usta¹¹³
Meyer (*Usta*) (19/978).
117. Vali¹¹⁴ > Vali / Wali / Weli¹¹⁵
Brockhaus (*Vali/Wali*) (2/946), Duden (*Wali/Weli*), Karaağaç (*Wali*) (885), Keleş (*Wali/Weli*) (129), Meyer (*Vali/Wali/Weli*) (20/343), Pierer (*Wali*) (18/809).
118. Valide¹¹⁶ > Walide¹¹⁷
Duden (*Walide*), Meyer (*Walide*) (20/343).
119. Vekil > Wekil¹¹⁸
Duden (*Wekil*), Keleş (*Wekil*) (129), Meyer (*Wekil*) (20/507).
120. Vezir¹¹⁹ > Vezi(e)r / Vesir / Visir / Vizir / Wes(s)ir / Wezir¹²⁰
Brockhaus (*Vezi(e)r/Wesir*) (2/973-974), Duden (*Vezi(e)r/Wesir*), Herder (*Vezi(e)r/Wesir*) (5/619), Karaağaç (*Wesir*) (891), Keleş (*Wesir*) (129), Meyer (*Vezi(e)r/Vezir/Vizir/Wesir*) (20/551), Pierer (*Vesir/Vezir/Visir/Wes(s)ir/Wezir*) (18/548), Wissen F. (*Vezi(e)r/Wesir*).
121. Yaver > Jawer¹²¹
Meyer (*Jawer*) (10/214).
122. Yazıcı > Dschasitschi
Pierer (*Dschasitschi*) (5/361).
123. Yeniçeri > Janitschar / Janitscharen (çoğul) / Jenitschjeri / Jenkridschari¹²²
Brockhaus (*Janitscharen*) (1/890), Duden (*Janitschar*), Herder (*Janitscharen*) (3/468-469), Keleş (*Janitschar*) (127), Meyer (*Janitscharen*) (10/168), Pierer (*Janitscharen/Jenitschjeri/Jenkridschari*) (8/737-738), Wissen F. (*Janitschar*), Wissen W. (*Janitschar*).

¹¹¹ İ.S.: *Tuffendschi-Baschi*.

¹¹² İ.S.: *Alim*.

¹¹³ İ.S.: *Hasnadar Usta*.

¹¹⁴ Sözcüğün Meyer (20/510) sözlüğündeki *Weli* şekli sadece Arap-İslam kültüründeki anlamıyla açıklanmıştır. Wissen F. (*Wilajet* maddesi) sözlüğünde ise *vilayet* maddesinde Türkçe-Arapça olarak verilmiştir.

¹¹⁵ İ.S.: *Vilajet, Wilajet*.

¹¹⁶ Sözcük, Brockhaus (2/789) sözlüğünde *Balideh* (*/Valideh*) şekliyle *Sultan* maddesinde, Herder (5/377) sözlüğünde *Sultan-Valide* şekliyle *Sultan* maddesinde ve Pierer (17/81-82) sözlüğünde *Sultanin Valide* ve *Walide Sultanin* şekilleriyle *Sultanin* maddesinde açıklanmıştır.

¹¹⁷ İ.S.: *Balideh, Sultan-Valide* (*/Sultana-Walide/Sultan-Valideh/Sultanin Valide/Sultanin Walide/Valideh-Sultan/Walide Sultan/Walide Sultanin*), *Valide, Valideh*.

¹¹⁸ İ.S.: *Basch-Wekil, Meclis-i Wukela, Vekil* (*/Wekil*) *Scheres, Wukela*.

¹¹⁹ Sözcük, Duden (*Wesir* maddesi) sözlüğünde *veziriazam* (*Großwesir*) olarak tanımlanmıştır.

¹²⁰ İ.S.: *Großwesir* (*/Großvezier*), *Vezi(e)r* (*/Wesir*)-*Azem*, *Wesir-i Asam*, (*Groß*)*Wesirat*.

¹²¹ İ.S.: *Javan* (*/Javer/Jawer*)-*Pascha*.

¹²² İ.S.: *Janitscharen-Aga* (*/Jenitscheri-Agassi*), *Janitscharen-Effendi*, *Janitscharencağ*, *Janitscharenmusik*, *Tscheri*.

124. Yürük¹²³ > Dschuregians (çoğul) / Dschuruken (çoğul) / Juruken (çoğul)
Pierer (*Dschuregians/Dschuruken/Juruken*) (5/366).
125. Zağarcı > Zagrandschis (çoğul)
Pierer (*Zagrandschis*) (19/486).
126. Madde Başı Olmayanlar¹²⁴
Aşçı > Akhgi: *Janitscharen* maddesi (Pierer, 8/737-738).
Derbentçi > Derbendschi: *Derbend* maddesi (Meyer, 4/652).
Samsuncu > Samsondschi (çoğul): *Janitscharen* maddesi (Pierer, 8/737-738).
127. Diğerleri¹²⁵
Acantses / Acanzis: Türk İmparatorluğu'nda hafif birliklerdeki gönüllüler¹²⁶
Agiades: (Türkçe) Hendekçi askerler¹²⁷
Astandes: (Türkçe) Angaros¹²⁸
Musselin: (Türkçe) Bir paşanın emir subayı¹²⁹
Muzzi: (Türkçe) Gemilerde çalışmak zorunda olan köleler¹³⁰
Sebezi: (Türkçe) Bir tür ağır atlı¹³¹
Serökdschi: (Türkçe) Oda hizmetçisi¹³²
Utsch Raschi: (Türkçe 20 adamın kumandanı) Çavuş¹³³

Değerlendirme ve Sonuç

Yapılan taramalar sonucunda Alman dilinde Türk devlet sistemine ait 135+1¹³⁴ unvan belirlenmiştir. Madde başı olan unvanlardan türeyen birleşik unvanlar da (ilintili sözcükler)

¹²³ Sözcük için Pierer sözlüğünde *Tımarlı* (sipahiler) maddesine göndermede bulunulmuştur. Ayrıca Meyer sözlüğünün *Jürük* (10/391) maddesinde *bir tür Türk topluluğu olan Yörükler* açıklanmıştır.

¹²⁴ Bu başlıkta, madde başı olmayıp başka maddelerde geçen unvanlar listelenmiştir. *Baş* sözcüğüyle birleşik ad oluşturmuş unvanların yalın şekilleri bu başlıkta verilmemiştir. Örneğin, *Nischandschi* unvanı, Meyer (14/709-710) sözlüğünde *Nischan* maddesinde açıklanmasına rağmen, unvanın *Nischandschi Baschi* şekli *baş* maddesinin İ.S.sinde verildiği için buraya alınmamıştır (Bkz. 12. dipnot).

¹²⁵ Bu başlıkta, Türkçe olduğu ya da Türkçeden geçtiği tespit edilen, ancak Türkçede hangi sözcükten alındığını belirlenemeyen sekiz unvan Almancadaki anlamlarıyla birlikte listelenmiştir.

¹²⁶ Pierer sözlüğünde (1/67) tanımlanan sözcüğün hangi Türkçe sözcükten alındığı belirlenememiştir. Sözcük Türkçedeki *akıncı* unvanını çağırırsa da bu unvanın aynı sözlükte (1/244) *akıncıschi* maddesinde açıklanmış olması bu ihtimali azaltmaktadır.

¹²⁷ Pierer sözlüğünde (1/184) tanımlanan sözcüğün hangi Türkçe sözcükten alındığı belirlenememiştir. Sözcükteki *a* ve *g* sesleri ile sözcüğün *hendekçi* anlamından dolayı Türkçedeki *lağımçı* unvanıyla ilişkisi olabilir.

¹²⁸ Pierer sözlüğünde (1/848) Türkçe olarak verilen bu sözcük Türkçe sözlüklerde bulunamamıştır. Ancak bazı eserlerde sözcüğün unvan olduğu görülmektedir. Örneğin Landerling (2009, s. 50) bu unvandan şöyle söz eder: *III. Artarkserkses, bunun üzerine Dareios'u, Yunanların astandes 'ulak' olarak yorumladıkları kraliyet unvanıyla onurlandırdı. Muhtemelen bu unvan, Artaşata'nın kraliyet haberleşmeleri ya da kraliyet yollarının bakım ve korumasından sorumlu olduğu anlamına geliyordu...* Şahin (2014, s. 24) ise gezi metinlerindeki kayıtlara göre bu unvanın aslında Perslerde görüldüğü ve daha sonra Yunan ve Roma kültürüne geçtiği belirtilmiştir: *Bu kayıtlarda yolda olan, mesaj ileten, mal ya da para taşıyan [...] çok sayıda insan hakkında bilgi verilmektedir. Posta yöneticisi (astandes), tez ulak, hızlı koşucular, atlı koşucular, atlı postacılar (angareion), çağrı postası [...] gibi bir dizi iş ve buna ifade eden kavramlar ortaya çıkmıştır. Pierer'in tanımda verdiği angaros sözcüğü ise Eski Yunanca kökenli Latince bir unvandır. Şahin'in belirttiği angareion sözcüğüyle de ilişkilidir. Bu sözcük Perslerde atlı postacı, kraliyetin atlı postacısı ya da İran kralının postacısı şeklinde tanımlanır. Türkçedeki angarya sözcüğü de www.etimolojiturkce.com sitesindeki angarya maddesinin köken bilgisine göre bu sözcükten gelir ve İran'la ilişkisi vardır. Bu durumda astandes sözcüğünün Perslerde bir tür ulak anlamına geldiği kesinlik kazanır. Ancak unvanın Türkçede kullanıldığına dair bir kaynak bulunamamıştır.*

¹²⁹ Pierer sözlüğünde (11/589) tanımlanan sözcüğün hangi Türkçe sözcükten alındığı belirlenememiştir.

¹³⁰ Pierer sözlüğünde (11/601) tanımlanan sözcüğün hangi Türkçe sözcükten alındığı belirlenememiştir.

¹³¹ Pierer sözlüğünde (15/720) tanımlanan sözcüğün hangi Türkçe sözcükten alındığı belirlenememiştir. Sözcük Türkçedeki *cebeci* unvanını çağırırsa da cebecilerin bir yaya sınıfı olması bu ihtimali azaltmaktadır.

¹³² Pierer sözlüğünde (15/891) tanımlanan sözcüğün hangi Türkçe sözcükten alındığı belirlenememiştir. Sözcükteki 's', 'r' ve 'k' sesleri ile '-dschi' (-ci) ekinden dolayı Türkçedeki *sarıklı* unvanıyla ilişkisi olabilir.

¹³³ Pierer sözlüğünde (18/324) tanımlanan sözcüğün hangi Türkçe sözcükten alındığı belirlenememiştir. İlk sözcüğün *uç* olarak okunmasından dolayı sözcüğün, Türkçedeki *uç* sözcüğünü içeren bir unvanla ilişkisi olabilir.

¹³⁴ *Madde Başı Olmayanlar* başlığı ile *Diğerleri* başlığındaki unvanlar bu sayıya doğrudan dâhil edilmiştir. *Baş* (*Basch/-baschi*) sözcüğü tek başına unvan olmadığı için '+1' değeriyle gösterilmiştir.

eklendiğinde bu sayı yükselmektedir. Tespit edilen unvanları belirli başlıklar altında değerlendirmek gerekirse:

1. **Alana Göre:** Bu başlık altında unvanlar; idare, ordu ve diğerleri (mesleki vb.) olmak üzere üç gruba ayrılır. Buna göre, tespit edilen unvanlardan *padişah, sultan, vezir, vali, müftü, muhtar* gibi unvanlar idareyle; *yeniçeri, çavuş, sipahi, süvari, serdar, deli* gibi unvanlar orduyla; *hekim, dilmaç, tercüman* gibi unvanlar meslek vb. ile ilgilidir. Bununla birlikte bazı unvanlar iki alanda da kullanılıyor olabilir. Örneğin *paşa* unvanı hem idarede hem orduda kullanılır ya da *efendi* unvanı *hekim efendi* olarak bir meslek unvanı, *paşa efendi* olarak bir devlet unvanı olur. Alana göre unvanlar arasında idari ve askerî unvanlar sayıca öne çıkmaktadır.

2. **Cinsiyete Göre:** Bu başlık altında unvanlar; erkek, kadın ve iki cinsiyete ait olmak üzere üç gruba ayrılır. Buna göre, tespit edilen unvanlardan *harem, kadın, odalık, valide* gibi unvanlar kadın; *kadı, müşir, paşa, sancaktar, vezir* gibi unvanlar erkek; *Osmanlı, sultan* gibi unvanlar iki cinsiyete de aittir. Cinsiyete göre unvanlar arasında erkek cinsiyetindeki unvanlar sayıca öne çıkmaktadır.

3. **Niceliğe Göre:** Bu başlık altında unvanlar; tekil, çoğul ve topluluk adı olmak üzere üç gruba ayrılır. Buna göre tespit edilen unvanlardan *harem, kadın, müdür, paşa, vekil* gibi unvanlar tekil; *asker, oturak* gibi unvanlar -Türkçede tekilken Almancada- çoğul ve *reaya* gibi unvanlar topluluk adıdır. Niceliğe göre unvanlar arasında tekil unvanlar sayıca öne çıkmaktadır.

4. **Sözcük Kökenine Göre**¹³⁵: Bu başlık altında unvanlar; Türkçe, Doğu dilleri kökenli (Arapça, Farsça) ve Batı dilleri kökenli (Sırpça, Yunanca) olmak üzere üç gruba ayrılır. Buna göre, tespit edilen unvanlardan *ağa, bey, kadın, paşa, yeniçeri* gibi unvanlar Türkçe; *asker, hidiv, kâtip, lala, müşir, vezir* gibi unvanlar Doğu dilleri kökenli; *kral, efendi* gibi unvanlar Batı dilleri kökenlidir. Ayrıca, ayrı dillerden gelen kök ve ek birleşiminden oluşmuş türeme unvanlar da vardır. Örneğin, Arapça kökenli *alem* sözcüğü ile Farsça kökenli *-dar* eki birleşerek *alemdar* unvanını ya da Sırpça kökenli *komita* sözcüğü ile Türkçe kökenli *-cı* eki birleşerek *komitacı* unvanını oluşturmuştur. Sözcük kökenine göre unvanlar arasında, Osmanlı Türkçesi üzerindeki Arapça-Farsça etkisinden dolayı Doğu dilleri kökenli unvanlar sayıca öne çıkmaktadır.

5. **Sözlük Türlerine Göre:** Bu başlık altında unvanlar; 18. yüzyıl ortası ile 19. yüzyılın başı aralığında yazılmış olan Almanca ansiklopedik sözlüklerde bulunanlar, güncel Almanca sözlüklerde bulunanlar ve Türkçe çalışmalarda bulunanlar olmak üzere üç gruba ayrılır. Buna göre tespit edilen unvanlardan *azap, dayı, kapıcı, silahtar, topçu, yürük* gibi unvanlar Almanca ansiklopedik sözlüklerde; *ağa, çavuş, dilmaç, kavas, molla, valide* gibi unvanlar güncel Almanca sözlüklerde; *bey, harem, kadı, kadın, padişah, ulak* gibi unvanlar Türkçe çalışmalarda bulunmaktadır. Tespit edilen unvanlar birden fazla gruba ait olabilir. Sözlük türlerine göre unvanlar arasında, neredeyse bütün unvanları barındırdıkları için ansiklopedik sözlükler sayıca öne çıkmaktadır.

Yukarıdaki değerlendirmelere göre, Alman dilindeki Türk devlet sistemi unvanları arasında idari ve askerî alanda kullanılan unvanlar çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu iki alan dışındaki unvanların sayısı, toplam sayı içinde birkaçı geçmeyecek kadar azdır. Bu nedenle unvanların

¹³⁵ Unvanların kökeni için Türk Dil Kurumunun *Kişi Adları Sözlüğü* de kullanılmıştır.

Almancaya geçişinin; en yoğun olarak, Osmanlı/Türkiye ve Prusya/Almanya ilişkileriyle paralel gittiği, iki ulusun devletleri arasında yapılan anlaşmaların yanı sıra Türkiye’de görev yapan Alman askerî görevlilerin yazdığı mektup ve rapor gibi belgeler ile anı kitapları aracılığıyla sağlandığı söylenebilir. Özellikle askerî alanda kullanılan unvanların çokluğu, iki ülke arasında gerçekleşen yoğun askerî ilişkilerin doğal bir sonucudur. Diğer yandan, eski ansiklopedik sözlüklerde unvanların neredeyse tamamının (134) yer alması ve günümüz Almanca sözlükler (35) ile Türkçe çalışmalarda (37) sayıca daha az unvan bulunması, Almanya’yla yoğunlaşan siyasi-askerî ilişkiler sonucunda Almanca sözlüklere giren çoğu unvanın, Osmanlı Devleti’nin yıkılmasının ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının ardından kullanımdan kalkmasıyla açıklanabilir.¹³⁶ Dolayısıyla sözlüklerde giderek azalan unvanlardan geriye sadece en çok bilinen ya da hâlâ kullanımda olan unvanlar kalmıştır.

Bu çalışmada, Türk ve Alman devletlerinin arasındaki idari-askerî ilişkiler sonucunda Almancaya geçen Türk devlet sistemi unvanları incelenmiştir. Ancak dillerin yaptığı sözcük alışverişi; siyaset, toplum, kültür ve sanat gibi birçok alanda gerçekleşmektedir. Türklerin de çeşitli uluslarla çeşitli alanlardaki ilişkileri Türkçenin sözcük alışverişini kayda değer biçimde etkilemiştir. Dolayısıyla verintilerle ilgili çalışmaların, söz konusu alanlarda ve çeşitli dillerde ayrı ayrı yapılması, konuyla ilgili sözlük çalışmaları ile araştırmalarına katkı sağlayacağı gibi Türkçenin dünya dilleri arasındaki yerinin belirlenmesine de yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Albayrak, M. (1995). Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu’nun Yapımı, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6, 1-38. Doi: 10.1501/OTAM_0000000236.
- Alkan, M.N. (2015). Hayranlık, Dostluk ve Çıkar Üçgeninde Türk-Alman İlişkileri, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 35-48.
- Beydilli, K. (1981). *1790 Osmanlı-Prusya İttifâkı, Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki*. Doçentlik Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Brockhaus, F.A. (1911). *Kleines Konversation-Lexikon* (Cilt 1-2). Leipzig: F. A. Brockhaus. <http://www.zeno.org/Brockhaus-1911> (Erişim: 05 Ekim 2018).
- Çalık, R. (1996). Colmar Freiherr Von Der Goltz (Paşa) ve Bazı Görüşleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 36, 765-817.
- Duden. (2018). *Duden Online Wörterbuch*. www.duden.de (Erişim: 05 Ekim 2018).
- Ertuğ, Z. T. (2007). Peyk (Osmanlılar). *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 34). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. 263-264.
- Etimoloji Türkçe. *Türkçe Etimolojik Kelime İncelemeleri*. <http://www.etimolojiturkce.com> (Erişim: 07 Ekim 2018).

¹³⁶ Burada verilen unvanların sayısına *baş* sözcüğü de dâhil edilmiştir.

- Herder, B., Herder, R. (1854-1857). *Konversations-Lexikon* (Cilt 1-5). Freiburg im Breisgau: Herdersche. <http://www.zeno.org/Herder-1854> (Erişim: 05 Ekim 2018).
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Keleş, N. (2003). Türk Dili ve Kültürünün Alman Dili ve Kültürüne Etkileri, *Milli Folklor*, 57, 119-130. Doi: 10.14222/Turkiyat412.
- Kula, O.B. (1992). *Alman Kültüründe Türk İmgesi 1*. Ankara: Gündoğan.
- Lendering, J. (2009). *Büyük İskender*. Burak Sengir (Çev.). İstanbul: Kitap.
- Meyer, J. (1902-1908). *Großes Konversations-Lexikon* (Cilt 1-20). Leipzig & Wien: Bibliographisches Institut. <http://www.zeno.org/Meyers-1905> (Erişim: 05 Ekim 2018).
- Mora, N. (2011). Tarihten Günümüze Alman Kolektif Belleğinde Türk İmgesi ve Medyada Yansıması. *AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 21-33.
- Ortaylı, İ. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. İstanbul: Kaynak.
- Özgüldür, Y. (1993). Yüzbaşı Helmut von Moltke'den Müşir Liman von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 4, 297-307. Doi: 10.1501/OTAM_0000000329.
- Pierer, H. A. (1857-1865). *Universal-Lexikon der Vergangenheit und Gegenwart* (Cilt 1-19). Altenburg: H. A. Pierer. <http://www.zeno.org/Pierer-1857> (Erişim: 05 Ekim 2018).
- Sanders, L. v. (1999). *Türkiye'de Beş Yıl 1*. Örgün Uğurlu (Çev.). İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yeni Gün Haber Ajansı.
- Şahin, T. E. (2014). Yolun Tarihi ve Yol Kültürü I, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 4, 7-28.
- Tosun, M. (2013, 02 Aralık). İlk Adım Böyle Atılmıştı. *Hürriyet Gazetesi*. <http://www.hurriyet.com.tr/ilk-adim-boyle-atilmisti-25258183> (Erişim: 17 Ekim 2018).
- Türk Dil Kurumu. *Güncel Türkçe Sözlük*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts (Erişim: 05 Ekim 2018).
- _____. *Kişi Adları Sözlüğü*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_kisiadlari (Erişim: 05 Ekim 2018).
- _____. (1974). Tarih Terimleri Sözlüğü. *Büyük Türkçe Sözlük*. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts (Erişim: 05 Ekim 2018).
- Wissen. *Großes Wörterbuch der Deutschen Sprache Rechtschreibwörterbuch*. <http://www.wissen.de/lexikonsuche/lexicon/all> (Erişim: 05 Ekim 2018).
- Wahrig, G. *Wahrig Fremdwörterlexikon*. <http://www.wissen.de/lexikonsuche/fwl/all> (Erişim: 05 Ekim 2018).
- Zengin, E. (2013). Türk-Alman İlişkilerinde Türk İmajını Meydana Getiren Olgular ve Eserlere Yansıması. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, 48-57.

A Critical Evaluation of Poulantzas's Theory of the State

Poulantzas'ın Devlet Teorisinin Eleştirel Bir İncelemesi

Dr. Duygu Türk¹ - Assoc. Prof. Dr. Yiğit Karahanoğulları²

Başvuru Tarihi: 13.03.2018

Kabul Tarihi: 13.09.2019

Abstract

This paper is an attempt to evaluate Nicos Poulantzas's theory of (capitalist) state based on the general characteristics of his conceptual framework. Poulantzas is a pre-eminent figure in the state theory not only due to the debates that he participated or that are drawn upon his position, but mainly due to the key theoretical means that his framework provides for analysing capitalist state, considering the developmental line of his complicated works. In this sense, this paper shares the view that Poulantzas's works do involve certain features of a relational, a non-reductionist theory of state which provide essential means to grasp the capitalist state with its different types.

Keywords: Poulantzas, Capitalist State, Power Bloc, Double Determination, Form of State

Öz

Bu çalışma, Nicos Poulantzas'ın (kapitalist) devlet teorisini, kavramsal çerçevesinin temel niteliklerini izleyerek değerlendirme çabasıdır. Poulantzas, yalnızca katıldığı veya onun üzerine yürütülmüş olan tartışmalar nedeniyle değil, aynı zamanda ve özellikle, sunduğu çerçevenin kapitalist devletin analizi için sağladığı kavramsal araçlar nedeniyle de devlet teorisinin en önde gelen isimlerinden biridir. Bu bağlamda, bu çalışma Poulantzas'ın kuramının, indirgemeci olmayan, ilişkisel bir devlet teorisinin temel özelliklerini bünyesinde bulundurduğu ve bu yönüyle, kapitalist devlet türlerini kavramak için önemli araçlar sunduğu fikrini paylaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Poulantzas, Kapitalist Devlet, İktidar Bloğu, İkili Belirlenim, Devlet Biçimi

¹ Ankara University Faculty of Political Sciences, duyguturk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2563-5577

² Ankara University Faculty of Political Sciences, yigitkaranogullari@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1091-8769

Introduction

It is generally assumed that the issue of analysing the state has been an under-developed side of Marxism, at least until a certain period. The main aim of Nicos Poulantzas was to develop it. By interpreting Marx's *Capital* as the 'theory of economic region'¹ he declared his attempt as doing the same theoretical work for the political *region*, in other words as providing the 'theory of political region in capitalism'.² Poulantzas began to do this in *Political Power and Social Classes* (in 1968), it is followed by *Fascism and Dictatorship* (in 1970), *Classes in Contemporary Capitalism* (in 1974), then *Crisis of Dictatorship* (in 1975) and finally *State, Power, Socialism* (in 1978). Through these works, there emerged certain transformations in his theoretical and political position that can not be ignored. When he wrote the *State, Power, Socialism*, he had already relinquished certain aspects of his earlier position and his earlier attempt for developing a 'regional' theory of capitalist state was replaced with the conceptualisation of state as a 'relation' based on his rejection of categorising the social realm into the regions or *levels*. In this sense, as Bob Jessop figures out, there is not 'one' theory of state that we encounter with in Poulantzas's complex works.

In this article, it's aimed to offer a broad view about Poulantzas's attempt to theorise the capitalist state by necessarily leaving some specifics aspects aside. The first section is dedicated to his positions on the debate of capitalist state. In the second section basic abstractions of his theory are assessed. Then, the elaboration of transformations through his thinking and his subsequent position about the capitalist state problem are discussed. At the last section, the critiques raised to Poulantzas are tried to be appraised. The conclusion reached in the article is that Poulantzas as a founder of relational state theory offers profound theoretical tools to understand the capitalist state.

Debate on Theorising the Capitalist State

Beginning from late 1960s, Poulantzas was not the only figure among Marxists who interested in state theory, or attempted to theorise the capitalist state (or the *state in capitalist society*). Indeed, the general framework within the period from 1960s to 1970s, both the rise of welfare state and emergence of its certain constraints, gave rise to the various attempts to challenge the dominant views that were shaped by the 'state monopoly capitalism' or *stamocap* theory, among Marxists (Holloway and Picciotto, 1991). The critique of conceptualisation of the state as the simple instrument of the dominant class, the basic argument of *stamocap* theory, was one of the main points of Poulantzas' works, too. This general tendency among Marxists to create a new theory of capitalist state has evolved through some debates. Most probably, the most famous one has been the debate between Poulantzas and Miliband.³

This debate is generally known as a debate between *instrumentalist* Miliband and *structuralist* Poulantzas, although both of them rejected this categorisation. Nonetheless, it is the fact that both of the theoreticians have had at least a tendency towards instrumentalist and structuralist

¹ Which was a problematic interpretation and criticised by Clarke (1991a, 1991b); Holloway and Picciotto (1991).

² The theoretical and methodological assumptions underlying such an attempt will be mentioned in the following section.

³ The debate began by Poulantzas' critique of Ralph Miliband's work named "The State in Capitalist Society" in 1969. It was continued by Miliband's responses and also others' contributions such as the one by Ernesto Laclau.

positions respectively, in the debate. Considering Poulantzas, it is a pity that his whole theory is generally and strictly reduced into such a polarisation through being evaluated just by his position within this debate and by neglecting his other works. He contributed to the debate by two articles. The second article was written years after the first one which had started the debate, and indeed, the shift in his position, the break from earlier structuralist notions of his position, is very much explicit in it. This second article can be read as Poulantzas' self-criticism of the Althusserian notions that were inherent in his earlier works and in this sense, Jessop (1985) is so right to underline that to label Poulantzas as simply a structuralist leads to an ignorance of the change in his position.⁴ We may add that Poulantzas' critique of Miliband was mainly constructed upon Miliband's insistence on the individualistic connections between capitalists and state officials that he assumes as the proof of the class base of the state. Contrary to such a framework, Poulantzas took attention to the 'structuralist' or objective character of the capitalist state in the capitalist society and such a moving point has hardened the interpretations of his theory as being structuralist which is, for sure, not completely irrelevant.

"Regional Theory" of the Capitalist State

Although Jessop argues that Poulantzas' first article in his debate with Miliband was the most structuralist position of Poulantzas, the main theoretical framework that he developed in *Political Power and Social Classes* (written before the beginning of the debate) was also largely constructed upon Althusserian presumptions. The epistemological assumptions that he draws by reference to Marxism reflect the structuralist view in various aspects.

Poulantzas, in *Political Power and Social Classes (PPSC)*, begins with "two basic propositions of dialectical and historical materialism" which are: there is a distinction between real processes and the processes of thought (i.e. being and knowledge), in addition to the primacy of being over thought (of real over the knowledge of real). He emphasises on the first one. Accordingly, although the theoretical work is always related with the 'real' processes, its 'raw material' is not the 'real-concrete' objects. Rather, the theoretical work is constructed upon the 'notion' or 'information' about that reality. Through the conceptual tools, it gets the knowledge of that object. Yet, Poulantzas argues, the theoretical work or the process of knowledge can also be based on the "abstract-formal" objects, beside of the real-concrete ones. This epistemological assumption is the base of the distinction between *mode of production* and *social formation* on which Poulantzas constructs his theory, following Althusser.

The distinction between abstract-formal and real-concrete objects is embodied in the mode of production and social formation, with Poulantzas' own words:

The mode of production constitutes an abstract-formal object which does not exist in the strong sense in reality. Capitalist, feudal and slave modes of production, which equally lack existence in the strong sense, also constitute abstract-formal objects. The only thing which really exists is a historically

⁴ Moreover, as Jessop argues, even in his earlier works, although Althusserian structuralism composes of one of the theoretical roots of Poulantzas' position, it was not the only one. According to him, beside of Althusserian structuralism, Poulantzas was also very much influenced by 'romano-german law' and 'Italian politics', thus he had never been an Althusserian structuralist in its full meaning.

determined *social formation*, i.e. a social whole, in the widest sense, at a given moment in its historical existence: e.g. France under Louis Bonaparte, England during the Industrial Revolution (Poulantzas, 1975a, p.15).

The definition of 'mode of production' which is composed of economic / political / ideological and theoretical instances or levels, characterised by an "over-determination" among those regions. Thus, the complex whole that each different modes of production refers a specific *articulation* of those levels that one of which will be dominant is determined by the economic level (*in the last instance*) in capitalist mode of production. This specific form of articulation in a specific mode of production is called as the "matrix" of a mode of production by Poulantzas, again following Althusser. Yet, in the sense of social formation (in reality), there is no one single, pure mode of production. Rather, in one specific historical period, different modes of production, the remnants of the previously dominant modes or the subordinate modes, exist at the same time --although one of them dominates others. It is this fact that makes the social formation a complex structure and gives each social formation a specific manner, since the articulation of those different characteristics of modes in each example provides a particular, an original combination.

This schema, indeed, is the one that is developed by Althusser, thus Poulantzas, in this sense, follows Althusserian structuralism in his epistemological assumptions. Although he would make a self-criticism of his works that are constructed such assumptions, his earlier works and so that various conceptual tools that he developed through those works reflect this structuralist framework.

Indeed, Poulantzas uses this framework in order to justify his aim that he explains in PPSC as "producing the concept of the *political region* in *capitalist* mode of production" (Poulantzas, 1975a, p.16). In other words, Althusserian structuralism provides Poulantzas the justification of the assumption that the political region or the state can be an object of inquiry. Yet, since a region, its limits and extension, is constituted through the articulation process specific to one mode of production, the theory of political region can only be drawn upon that particular mode of production. That is why Poulantzas insists on that it is not possible to produce a general theory of "state" and what he tries to do is to produce the theory of "capitalist state".

Therefore, analysing capitalist state is directly related with the specific characteristics of capitalist mode of production. Poulantzas states that the specificity of capitalist mode of production which provides the very possibility of creating a regional theory of the political mainly rises from the articulation of the levels in a *relatively autonomous* manner. The other specificity of capitalist mode of production that he indicates is the position of economic level which is not only the one that determines the dominant level in *the last instance*, but also the dominant one (Poulantzas, 1975a, p. 29).⁵

Indeed, Poulantzas mainly takes attention into the relative autonomy between the economic and political levels (rather than ideological instance). He draws his arguments based on the idea that within the 'economic' level, in production field, the particularity of capitalist mode of

⁵ By insisting on the specific character of the levels in capitalist mode of production in comparison with the other modes, Poulantzas tends to generalise the "levels" in all modes, and this is one of the aspects of his self-criticism as well as others' critique of him.

production reveals itself as the separation of labour both from the means of production and from the means of labour (in the sense of 'relation of property'). This results in that the exploitation in capitalist mode of production is realised without any direct intervention of extra-economic force into the production process. This is why Poulantzas sees the political and economic levels as relatively autonomous to each other, as a specificity of capitalist mode of production. Yet, his interpretation of Marx's insights in *Capital* which he refers to while concluding those assumptions is strongly criticised by Open Marxists who insist that Poulantzas has a distorted vision of *Capital*. Clarke (1991a) argues that by identifying production relations with the 'economic level', Poulantzas can not go beyond the Althusserian structuralist-functional view which excludes the "social" from the production field and places social relations into the 'political and ideological level' through reducing the 'economic' into a technical realm. Contrary to this, he indicates that Marx's understanding of production, as a valorisation process, is both social and material and the so-called 'levels' are just the *forms* that relations of production take. This is an impressive critique of Poulantzas work and can be thought as partially valid for his later position, too.

However, as also Clarke accepts, Poulantzas's attempt is not limited with the implementation of structuralist assumptions to the theory of capitalist state. He enduringly stresses on the "class struggle" as the main factor that determines the capitalist state in addition to the its structural determination. While doing this, it is sure that there emerges new problematic aspects in his works due to such a "double determination" of the state that he tries to theorise.

We may move on to the issue of what Poulantzas specifically indicates about the capitalist state by following the concepts he uses based on these assumptions.

Double Function, Power Bloc, Relative Autonomy

First of all, for Poulantzas the state is not just a union of various institutions that have their own power. The concept of "state power" is a problematic one in his consideration since it assumes such a power of the institutions. On the contrary to those assumptions, it is the social classes that hold and exercise power and the state institutions are the *centres* in which the political power of classes is exercised. This is an impressive critique of the theoretical position of statist-institutionalists who ascribe power to the 'state' itself. Yet, Poulantzas adds that this is not to say that the state and its apparatuses are just the appendices of class power, as instrumentalist views argue. Rather, he states that they have their autonomy and "*structural specificity*" which refers an "organising matrix of institutions" (Poulantzas, 1975a, p.115).

Based on the Althusserian terminology until he rejects it, Poulantzas categorises the roles of the state according to levels (Poulantzas, 1975a, p.50). The political, economic and ideological functions of state which are *over-determined* by the political functions, "i.e. its particular function in political class conflict" (Poulantzas, 1975a, p.54).⁶ Yet, he also argues that this over-determined character of the functions of the state results in that:

⁶ It is contentious whether it means that Poulantzas identifies "class struggle with the realm of political" as Holloway & Picciotto (1978, p.7) argue, or not.

Strictly speaking, there is no technico-economic, ideological or 'political' function of the state: there is a global function of cohesion which is ascribed to it by its place, and there are modalities of this function overdetermined by the specifically political modality (Poulantzas, 1975a, p.51).

Therefore, for Poulantzas, the main characteristic of the state, "the global role of the state" is its function of being the *cohesive factor* of the autonomous levels. He adds that this main function of the state is also a necessity considering the 'overlapping of several modes of production' within one social formation. That is to say, the state functions as the cohesive factor within a formation's unity and "this makes it the place in which the contradictions of the instances are condensed" (Poulantzas, 1975a, p.47). It takes various forms based on the characteristics of the mode of production and the social formation. Thus, Poulantzas derives this 'global' role of the state from the existence of various structural levels and from the need for cohesion both within one mode of production and also between the different modes in one social formation.

Related with its role of cohesive factor, the distinctive character of capitalist state for Poulantzas, is its ability to "presents itself as embodying the general interest of the whole of society" which is achieved through its *juridico-political instance* that composed of the aspects or institutions such as universal suffrage, parliamentary representation, political liberties etc. (Poulantzas, 1975a, p.123). Through those means that go beyond the ideological effects, the capitalist state "constitutes the agents of production as individual juridical subjects rather than as the members of antagonistic classes" (Jessop, 1985, p.63). This is what Poulantzas calls as the *effect of isolation* that refers to conceal of the class identity through fragmenting, individualising and isolating the agents of production through promoting 'competition' among them. Then, through this isolation effect that the state presents itself as the state of people/nation, as if it has no class nature --this is why Poulantzas underlines a *double function* of the juridico-political instance of the state, in the sense that "isolating and representing the unity" (Poulantzas, 1975a, p.133-4). This double function is the central aspect in state's relations with the dominant and dominated classes. As he states explicitly, the capitalist state gains a peculiarity through its double function and it achieves to display "as if the class 'struggle' did not exist" in its institutions, although:

its function is to disorganise the dominated classes politically, and at the same time to organise the dominant classes politically; to prevent the dominated classes from being present in its centre as classes, whilst introducing the dominant classes there as classes; by relating itself to the dominated classes as representative of the unity of the people-nation, whilst at the same time relating itself to the dominant classes *qua* politically organised classes. In short, this state exists as a state of the dominant *classes* whilst excluding from its centre the class 'struggle'. Its principal contradiction is not so much that it 'calls' itself the state of all the people, although it is in fact a class state, but that, strictly speaking, it presents itself in its very institutions as a 'class' state (i.e. the state of the dominant classes which it helps to organise politically), of a society which is institutionally fixed as one not-divided-into-classes; in that it presents itself as a state of the bourgeois class, implying that all the 'people' are part of this class (Poulantzas, 1975a, p.189).

Therefore, the capitalist state is characterised by representing the political interests of the dominant classes, not directly their economic interests. This aspect underlines Poulantzas's usage of *hegemony* and *power bloc*.

As it is already mentioned, in one social formation there exist several modes of production that are dominated by one of them. Thus, there are several classes and class fractions. Poulantzas argues that although it is a general feature, the capitalist formation and the structure of capitalist state has a peculiarity that enables the emergence of "power bloc". Power bloc refers "a contradictory unity of politically dominant classes and fraction", yet such a unity does not mean a fusion or simple alliance; rather, it is achieved "under protection of the hegemonic fraction" (Poulantzas, 1975a, p.239). Whether or not this hegemonic class or fraction of power bloc also plays the hegemonic role vis-à-vis the dominated classes depends on the 'ideological function' of that fraction. Although there is general tendency to do so, for Poulantzas, it is very much bounded up to the conjuncture. Thus, Poulantzas defines "power bloc" based on the term "hegemony" by reference to Gramsci, yet by claiming to enlarge the usage of the term, especially for the case among the dominant classes and class fractions.

What is more essential in his conceptualisation of power bloc is that within the power bloc the hegemony of a class or class fraction "is made possible by the unity which is the particular mark of the institutionalised power of the capitalist state" (Poulantzas, 1975a, p.239). That is to say the capitalist state through its specific relation with the dominant (and at the same time with the dominated) classes, makes the constitution of power bloc *possible* (Poulantzas, 1975a, p.230). Then, through the base that the capitalist state provides, the hegemonic class/fraction can gain a double-function in the sense of maintaining the dominant role among the dominant classes and fractions and of representing the general interest of the people-nation based on the conjuncture (Poulantzas, 1975a, p.141).

The role of the state in constitution of power bloc is, therefore, connected with its relation to the dominant and dominated classes that is mentioned above. In its relation with the class struggle, the capitalist state is once more characterised by its *relative autonomy*, in Poulantzas's theory. In other words, the main function of the capitalist state as the factor of both political organisation of dominant classes and disorganisation of dominated classes can only be achieved through the relative autonomy of the state vis-à-vis the *dominant* classes and class fractions (Poulantzas, 1975a, p.287). The state politically organises the dominant classes due to the fact that bourgeoisie is not a homogeneous class but composed of fractions and also that they are also fragmented through the effect of isolation. Thus, the capitalist state functions as the factor of political unity of the power bloc (Poulantzas, 1975a, p.299), and it is the feature of relative autonomy that enables capitalist state to do this. Indeed, the relative autonomy of capitalist state is its "constitutive feature" for Poulantzas.

This constitutive feature, nonetheless, may take different forms. For instance, the state may force the hegemonic class to sacrifice its (short-term) interests in order to maintain its hegemony and through this it may "present itself as the guarantor of the interests of various classes and fractions of the power bloc against the interests of the hegemonic fraction" (Poulantzas, 1975a, p.301). It is in this context that Poulantzas refers *Bonapartism*. Roughly, it is a specific case in which none of the classes or fractions within the power bloc can show the

ability to be the hegemonic one. His analysis of Bonapartism in fact one of the aspects of his works that is most commonly criticised. It is due to that Poulantzas tends to accept Bonapartism as potentially intrinsic to *all* capitalist states, by referring to Engel's phrase that assumes Bonapartism as "the religion of the bourgeoisie" (Poulantzas, 1975a, p.302). Yet, as Jessop indicates, although Poulantzas really tends to do this, he is also aware of the different forms of relative autonomy:

It is clear that the state's unity and relative autonomy take on particular forms (i.e. different degrees) in the various concrete forms of the state and of the regime. There are variations within the limits fixed by its structures (Poulantzas, 1975a, p.303).

On the other hand, the very term of relative autonomy, indeed, indicates much more fundamental problems in Poulantzas's theory. As it is mentioned before, the relative autonomy of the state derives from the relations of structures, peculiar to the capitalist mode of production. Here, at issue of the double function of the state, including its role in constitution of power bloc, represents the other source of the relative autonomy of the capitalist state, in Poulantzas's framework --its relative autonomy in its relation to the class struggle. He expresses that:

(...) the unity of power characteristic of the state, related to its role in the class struggle, is the reflection of its role of unity vis-à-vis the instances; and its relative autonomy vis-à-vis the politically dominant classes or fractions is the reflection of the relative autonomy of the instances of a capitalist formation. In short, this unity and autonomy of the capitalist type of state is related to the *specificity* of its structures (relatively autonomous vis-à-vis the economic) in their relation to the political class struggle, which is relatively autonomous vis-à-vis the economic class struggle (Poulantzas, 1975a, p.257).

According to Hall (1980, p.62), this is the tension inherent in PPSC that "there is a double framework to every question; each element appearing *twice*, once as the 'effect of the structure' once as the 'effect of a practice'" while Poulantzas attempts to give "a primacy to the constitutive effect of class struggle" within the limits of structuralist causality. Indeed, it is what Clarke, as well as Holloway and Picciotto indicate as the originality of Poulantzas's theory in the sense that he tries "to give Althusserianism some substance by developing a theory of class" (Clarke, 1991b, p.82). Yet, in this theory of 'double determination' of the state, the dimension of class struggle is also conceptualised as being determined by the structure; that is to say "class struggle is condemned to reproduce the structure", to the *function of the state* (Clarke, 1991b, p.98). Contrary to those criticisms, Jessop (1985, p.76) argues that Poulantzas's work is not a simple synthesis of structures and practices of class struggle; rather he interests with the "juridico-political" level of the state which mediates between "the abstract structural matrices and concrete class struggles". Thus, structures and practice become potentially complementary in his work, for Jessop and for this reason even in PPSC, Poulantzas's position goes beyond the structuralism. Yet, the main problem in the framework of PPSC is the tendency of placing the state more or less *above* the *civil* society as being an organising factor that shapes the class struggle through its *double function* in its relation to the social classes, as Carnoy (1984, p.103,

107) mentions. This limited vision of the state, however, would be significantly changed in Poulantzas' later works.

Form of State and Form of Regime

Poulantzas, in his earlier position, was also criticised for his underestimation of the 'concrete' analysis of capitalist state. It was the underlying point of Miliband's critique of Poulantzas for failing into a "structuralist abstractionism" that prevents Poulantzas from recognising the essential differences between different types of capitalist state, between democratic and fascist types for instance. Yet, by *Fascism and Dictatorship (FD)*, *Classes in Contemporary Capitalism (CCC)* and *Crisis of Dictatorships (CD)*, Poulantzas more concentrates on the 'concrete analysis of concrete situation'. Indeed, he develops the categories of form of state and form of regime, in parallel to the periodisation of capitalism in PPSC and he adds the concept of "exceptional state form" in order to analyse the concrete cases.

For Poulantzas, since the capitalist type of state is characterised with its relative autonomy as its general feature, "the modifications of the relation of the state to the socio-economic relations" refer to the various forms of it (Poulantzas, 1975a, p.148), such as the non-interventionist form of state in private capitalism or the interventionist form of state in monopoly capitalism:

(...) the modifications of these forms of state, characterised by specific articulations of the economic and political structures within the framework of the same invariant and so by specific forms of intervention and non-intervention of the economic in the political and of political in the economic can only be located in a relevant way in the relations between the state and the field of the class struggle (Poulantzas, 1975a, p.151).

Thus, the modifications of the structure of the state in its relations with the class struggle (again, the "double determination" of the state) gives rise to the different forms that state takes. Yet, there are also "variables within the limits set by the *form of state*" that is to say different *forms of regime* (Poulantzas, 1975a, p.154). In other words, a form of state may appear as or combine with different forms of regime, such as that the liberal state as a form of state can take the form of regime as constitutional monarchy or parliamentary republic.

On the other hand, there is a third dimension that is related with *periodisation*. If we return to the phrase mentioned above that "interventionist form of state in monopoly capitalism and non-interventionist form in private capitalism", here 'monopoly capitalism and private capitalism' refer to the various stages. Therefore, the periodisation of a formation in stages indicates the existence of several modes of production that is characterised by the dominance of one of them over others (Poulantzas, 1975a, p.150).

Within this framework, fascism signifies both a specific form of regime and a specific form of state within the capitalist type of state. This characteristic of fascism displays its *exceptional* nature, due to the fact that its emergence refers a *political crisis* within the imperialistic stage of capitalism. In this sense, since fascism denotes *exceptional form of state*, it differs from the ordinary capitalist state forms, yet it also says much about the ordinary capitalist state form due to being a product or remedy to its crisis.

This political crisis rises from the specific situation of the class struggle --mainly from the deepening and sharpening of the internal contradictions within the power bloc. Inability of any of the classes or class fractions within the power bloc to become hegemonic, i.e. *hegemonic crisis*, also refers a *crisis of party representation* between the dominant classes/class fractions and their political parties and the crisis necessitates a new organisation within the power bloc. Fascism emerges as the response to this need for the re-organisation of the power bloc (Poulantzas, 1974, p.72). The role that fascism plays is, in this sense, making "big monopoly capital" fraction of bourgeoisie enable to become the hegemonic one. Yet, it does not mean that fascist state is a direct instrument of the financial capital. Rather, for Poulantzas, fascism denotes a process that has different stages or periods and that displays a complex structure of class alliances (which comes to an end by its contradiction with monopoly capital that achieves to be the hegemonic power). Indeed, it is the very reason of its emergence, as the response to the existing political crisis, that signifies its specific *relative autonomy* (as different from the autonomy in the case of Bonapartism) rather than being an instrument of any fraction:

Throughout the rise of fascism and after the conquest of power, fascism (the fascist party and the fascist State) *characteristically* has a relative autonomy from both the power bloc and the fraction of big monopoly capital, whose hegemony it has established. This relative autonomy stems from two sets of factors: (a) from the internal contradictions among the classes and fractions of classes in the power alliance, i.e. from its internal political crisis: the relative autonomy necessary to reorganise this bloc and establish within it the hegemony of the fraction of big monopoly capital, (b) from the contradictions between the dominant classes and fractions and the dominated classes, i.e. from the political crisis of the ensemble of the social formation, and from the complex relation between fascism and dominated classes (Poulantzas, 1974, p.85-6).

At the beginning of the process, the fascist party that has a base of petty-bourgeoisie, increasingly gains the support of masses and becomes a mass party. Yet, it is by gaining the support of big capital fraction that fascism comes to the "point of no return". Thus, through providing guarantees to the big monopoly capital, the fascist party achieves to be the remedy to the crisis of "party representation" since it provides the political ties to the bourgeoisie. Yet, the complex class alliances underlying fascist period gives rise a more complicated structure: fascist party should "make certain concessions to the masses" and also due to its class origin, petty-bourgeoisie gains some privileges (it becomes the "ruling class" through its position as the "class in charge of the state apparatus" but never becomes the hegemonic one)⁷. Following this period, at stage of "stabilisation" of fascism, once again the political scene changes. The big monopoly capital finally establishes its hegemony and also holds the status of ruling class by displacing the petty-bourgeoisie. Within this period too, the fascist party or *stabilised fascism* "often finds itself obliged to impose on the power bloc certain concessions to the masses (underestimated by the Comintern) so that its links with them should never be entirely broken" (Poulantzas, 1974, p.88). This is another reason that Poulantzas mentions in addition to the revive of the contradictions within the power bloc that necessitates the 'distance' between fascist state and

⁷ These differences is based on the PPSC. The *class in charge of the state apparatus* refers to the one "from which the political, bureaucratic, military etc. personnel is recruited and which occupies the 'heights' of the state" (Poulantzas, 1975a, p.249). Poulantzas also denotes the *supporting classes*. The distinctions are made according to their roles in the political scene, yet the details are out of the frame of this paper.

the hegemonic fraction. All those specificities of the fascist state that enables the monopoly capital to establish its hegemony are also the factors of later antagonism between fascism and monopoly capital which gives rise to the end of fascism.

Then, although it is an exceptional form of state, fascist state is characterised by the general feature of capitalist state, too; by *relative autonomy* in such a specific manner, in its relation to the classes and class fractions as it is mentioned above.

Poulantzas's analysis of fascism leads to various criticisms. Holloway and Picciotto (1977, p.8-9) argue that he evaluates fascism without any reference to the its relation with 'exploitation', that is to say without emphasising its relation with the inherent contradictions of the capitalist accumulation. Rather than this, they state, Poulantzas discusses fascism merely in terms of "juridico-political crisis" which refers to the contradiction among the capitalist class fractions, by ignoring the main contradiction in capitalism, between capital and labour. Similarly, Clarke (1991b, p.94) indicates that there is no answer in Poulantzas's analysis of fascism that whether its success rises from the necessary functioning of capitalist mode of production or from the weakness of proletariat and whether it is the creation of the dominant class or the state.

In his analysis of the military dictatorships in *Crisis of Dictatorship* (CD), Poulantzas seems to be much more careful at issue of the relation of those exceptional forms of state with the dominated classes. He defines the exceptional forms of state as the war against the popular masses and underlines that:

the exceptional state comes into being in order to remedy a characteristic crisis of hegemony within the power bloc, and in this bloc's relationship with the popular masses. It corresponds to a significant shift in the balance of forces (Poulantzas, 1976, p.92).

Thus, although there exist certain differences among the various examples of exceptional state forms, between fascism and dictatorships or Bonapartist state, we can conclude the general characteristics of them based on his framework in CD. The 'significant shift' in the balance of powers that Poulantzas refers in quotation above can only be realised or institutionalised through particular modifications 'at the very heart of the state'. Those changes are mainly:

suppressions of the traditional political representatives (political parties) of the fractions of the power bloc itself, elimination of the suffrage, shift of the dominant role in the state apparatuses to the repressive apparatuses (in particular the armed forces), considerable strengthening of the state's 'bureaucratic' centralism, hierarchical ordering and duplication of real centres of power within the state, and of its transmission belts (Poulantzas, 1976, p.92).

So that, we may assume that Poulantzas's analysis in CD is very much sensitive to the different characteristics of the various forms of the state, contrary to criticisms. Moreover, although he seems to emphasise on the 'political' side of the issue, he is also aware of the internal relation between the class struggle and capitalist accumulation and their contradiction that both underlie and shape through the modifications within the state --since the state is "the condensation of a balance of forces":

In actual fact, the contradictions between the various fractions of the bourgeoisie themselves always express, in the last analysis, different tactics and modalities for the exploitation and domination of the popular masses. This is not to do more than formulate, in class terms, the fact that the contradictions of capitalist accumulation are ultimately due to the class struggle, and the fact that the very cycle of capitalist reproduction already bears within it the contradiction between capital and the exploited classes (Poulantzas, 1976, p.82).

It is in this sense that Poulantzas argues at issue of the fall of dictatorships in Spain, Portugal and Greece that although there were no 'frontal mass movement' against those regimes, it was the popular struggle, as the 'determining factor' of the immediate factors that undermined the dictatorships. Indeed, it is true that Poulantzas conceptualises the internal contradictions within the state much more as the contradictions among the fractions of power bloc. He states that since those dominant fractions hold 'centres and bulwarks of power' within the state, the most directly reflected contradictions within the state are the ones among them and the ones between them and supporting classes. On the contrary, the contradictions between power bloc and working class is expressed by a very 'mediated' way, only 'at a distance' in the bourgeois state (Poulantzas, 1976, p.104). This very characteristic is displayed in exceptional forms of state in an intensified form; that is to say, the exceptional form of state presents a much more 'fragile' compromise within the power bloc, due to the internal contradictions among the state apparatuses which become a power centre through the fractions that hold them. This underlines the particular relative autonomy of the exceptional forms of state which makes possible " a struggle between various clans, factions and coteries which does not entirely coincide, in a direct and mechanical way, with the class contradictions" (Poulantzas, 1976, p.112).⁸

In the sense of the relation between the classes and state apparatuses, as it is mentioned before, Poulantzas argues that the 'power' is not of the apparatuses themselves, but of the classes or class fractions that exercise in and over them and those apparatuses through their repressive, ideological and economic functions (which depends on the state 'power') plays a "constitutive" role in class struggle, in turn. This is one of the specific issues that he mentions in his previous work, in *Classes in Contemporary Capitalism* (CCC). In this work, the changes in the position of Poulantzas began to be explicit --he much more refers to the "class struggle" as the main base of his analysis, rather than as a secondary factor. Yet, the class struggle itself again is subjected to a double determination by the *structure* and *practice*.

In the introduction part of CCC, Poulantzas distinguishes "class places" that are structurally determined within the production process, in *economic* sphere, and "class positions" that are conjunctural forms of class struggle and practice and that are specific to the historical uniqueness of a social formation. He criticises the tendencies that reduce the class determination to its class position for presenting a voluntarist view of the class (Poulantzas,

---

⁸ In addition to this general difference between 'normal' forms of state and exceptional forms of state, the military dictatorships have a further vulnerability that they lack both "unifying apparatus of the whole institutional establishment that the fascist party provides" and the "specific cohesion of the parliamentary-democratic regimes' apparatuses" (Poulantzas, 1976, p.124).

1975b, p.14-5). Moreover, he rejects the "Hegelian schema" of class-in-itself and class-for-itself by underlining that the ideological and political relations are "themselves part of the structural determination of class" (Poulantzas, 1975b, p.16). Then, it seems that Poulantzas admits the constitutive role of ideological and political in the 'structural determination' of classes, yet he still identifies the production field with the economic. Since the "political and ideological relations are materialised and embodied, as material practices, in the state apparatuses" the analysis of classes can only be "undertaken in terms of their relationship with the apparatuses" (Poulantzas, 1975b, p.25). Therefore:

these apparatuses are not simply 'added on' to the class struggle as appendices, but play a constitutive role in it (...) (and) these apparatuses are never anything other than the materialisation and condensation of class relations (...) (Poulantzas, 1975b, p.25).

It is at this point that Poulantzas moves to a position in which the state is theorised as a *relation*.

State as a "Relation"

In his second contribution to the debate with Miliband (and Laclau), Poulantzas both makes a self-criticism of the Althusserian notions of his earlier position and also draws a clear framework of conceptualisation of state as a *social relation* that he began to develop in CCC and that would be more specifically elaborated in *State Power Socialism* (SPS) later on.

In his self-criticism, Poulantzas admits that his earlier position in PPSC had a tendency of "teoricism" as a consequence of Althusserian structuralism that assumes the 'theory' as an independent region and also a tendency of "formalism" which led to an underestimation of the concrete analysis. It is the fact that Poulantzas eliminates any formalist tendency by his works FD, CCC and CD. Another feature of his self-criticism is that the class struggle had to be much more emphasised and as it is mentioned before this is also what he aimed to do beginning from CCC. At issue of his "structuralism", Poulantzas (1977, p.184-201) states that he is a structuralist Marxist only in the sense of being a materialist and rejecting the 'human essence' as the main dynamic of history; but, he adds, he is against structuralism in the sense of considering the classes and class struggle, not the structures, as the main dynamic of the social formations.

Indeed, Poulantzas's works involve an enduring criticism of the instrumentalist view of the state, in addition to the 'revisionist', social democratic considerations of it. As he states in CD:

(typically) in bourgeois ideology, but also (having its effects) on Marxist theory of the state (that) the state is considered either as a *subject* or as a *thing*. Considered as a subject, we are back at the old Hegelian conception of a state that really is 'separate' from 'civil society', endowed with an intrinsic rationality as the embodiment of the general will in the face of atomised individuals (...). Viewed as a thing, we have the 'instrumentalist' conception also present within Marxism: the state is considered as by its nature a mere instrument, a machine, that can be manipulated at will by the dominant classes (...) (Poulantzas, 1976, p.81).

Both of those positions are equally false, for Poulantzas. The failure of the views of state either as a subject or an object/thing rises from their consideration of state and social classes as *external entities*. This underlying assumption also leads to political repercussions that:

in this problematic of the state/classes relationship (or that of state/social groups-civil society) as one of two separate entities confronting one another, classes are seen as acting on the state only from out-side, by the play of 'influences', each of them taking hold of a piece of the state, or the state as a whole (...). But this precisely makes it impossible to grasp the internal contradictions of the state itself (Poulantzas, 1976, p.81).

The similar problem is shared by what Poulantzas calls as "formalist-economist position" in SPS. This is the view:

according to which the economy is composed of elements that remain unchanged through the various modes of production -elements possessing an almost Aristotelian *nature* or *essence* and able to reproduce and regulate themselves by a kind of internal combinatory (Poulantzas, 1980, p.15).

This view, for Poulantzas, conceptualises the economic space as "intrinsically capable of *reproducing* itself" which is involved in two main misunderstanding. On the one hand, it is embodied by the mechanistic-economistic conception of the state that based on the 'topological representation of base and superstructure" which reduces the state into an appendage, a reflection of the economic base. On the other hand, it gives rise to the consideration of social totality "as in the form of *levels* or *instances* that are by nature or by essence autonomous from one another" which leads to the assumption that as if those levels exist prior to their 'mutual relation' (Poulantzas, 1980, p.15). This is an explicit critique of structuralism and so the general theoretical assumptions of his earlier works.

Again, in both those 'misunderstandings' the problem rises from their consideration of the relationship between the state and economic sphere as *external*. For Poulantzas, the fact is just the opposite. Contrary to this assumed externality, the state has a *constitutive* role in the relations of production, besides its reproduction function. This role, or *presence* of the state in relations of production is not an a-historical one, but changes through both the modes of production and also through the different stages and periods in one mode of production (specifically in capitalism). Thus, the real relationship of the state to the economy "is never anything but the modality of the state's presence in the constitution and reproduction of the relations of production" (Poulantzas, 1980, p.17). Indeed, in capitalist mode of production there exist a *relative separation* of the state and the economic sphere due to the *peculiar feature of capitalism*.⁹ Therefore:

What is involved here is not a real externality, such as would exist if the State intervened in the economy only from the outside. *The separation nothing other*

⁹ In contrast with feudalism, the direct producers in capitalism are separated from both the property relations and the relationship of possession. Those free-labourers enter into a contractual relation, into a juridical sphere, for selling their labour power, which signifies the commodification of labour power. The capitalist gains the surplus value within this capitalist relation of production which converts the surplus labour into the surplus-value. so that, the reproduction of capital is realised within the relation of production. Poulantzas argues that this whole structure which is peculiar to the capitalism is the base of the specific relation of state and economic sphere.

than the capitalist form of the presence of the political in the constitution and reproduction of the relations of production. This separation of State and economy and the presence-action of the former in the latter -in effect, two expressions of a single pattern of relations between State and economy under capitalism- traverse all the historical stages and phases of the mode of production; albeit in changing forms, they are rooted in the hard core of capitalist relations of production" (Poulantzas, 1980, p.19).

It is why, according to Poulantzas, there can be no 'general theory' of economy or state, since those have different characteristics in different modes of production. It is for the same reason that it is a legitimate attempt to theorise the "capitalist state" since it has a unique specific character of "relative separation" although in various periods within capitalism, this separation gains 'transformed forms'.

Based on this analysis Poulantzas defines the capitalist state:

The (capitalist) State should not be regarded as an intrinsic entity: like 'capital', it is rather a relationship of forces, or more precisely the material condensation of such a relationship among classes and class fractions, such as this is expressed within the State in a necessarily specific form (Poulantzas, 1980, p.128).

This definition enable to grasp the capitalist state with its internal contradictions, rather than being a "monolithic bloc". It was the failure of the conception of the state-as-object with *no autonomy* and the state-as-subject with an *absolute autonomy*. Whereas the case is that:

(...) the State is through and through constituted-divided by class contradictions. Thus, an institution destined to reproduce class divisions is not, and can never be, a monolithic bloc without cracks (...). Contrary to conceptions that treat it as a Thing or a Subject, the State is itself divided. It is not enough simply to say that contradictions and struggles traverse the State - as if it were a matter of penetrating an already constituted substance or of passing through an empty site that is already there. Class contradictions are the very stuff of the State: they are present in its material framework and pattern its organisation; while the State's policy is the result of their functioning within the State (Poulantzas, 1980, p.132).

In this sense, the "relative autonomy" of the State gains a new definition, too. Poulantzas does not abandon this central term although he makes significant changes in his theory, yet within this new framework "State's autonomy" is defined directly through the class struggle, in conformity with the centrality of class struggle in general. It can be argued that as opposing to the positions that ascribe state an absolute or no autonomy, Poulantzas tries to take attention to the non-monolithic character of the state due to its internal class-divided nature. Moreover, he underlines that the relative autonomy of the state is not a 'conscious' function of the state (as if it can have) or does not denote its capacity to remain external to the classes and class fractions within the power-bloc. It is the very result of "what takes place *within* the State" (Poulantzas, 1980, p.135), that is mentioned above.

Concluding Remarks

In this paper, it is assumed that there is an essential shift in Poulantzas's theory of state realised throughout his works and without attempting to draw a chart of similarities and differences in his works, the general framework is tried to be evaluated. We think that Poulantzas's theory is one of the most impressive ones, maybe the most detailed, at issue of the state. It provides useful means to grasp and to compare the different types and forms of capitalist state. Although there are still blurred points and conceptualisations in his last work, it seems that through the modifications that Poulantzas does, his theory of state presents an important base (indeed more than a 'base') for a non-reductionist conceptualisation of capitalist state. Moreover, it is not the case that the criticisms of Poulantzas prove the invalidity of his theory, rather they complete it through denoting its failures. Surely, this is not to say that (especially, state-derivationist or open-Marxist) critique of Poulantzas is unimportant, on the contrary, that is to say that it is illuminating.

According to Jessop (1985, p.15), Poulantzas's position represents a "movement away from existentialist Marxism to his own distinctive version of Marxism" in which Althusserian structuralism constitutes the 'bridge' in his theoretical journey. Put it another way, Jessop (1985, p.360) argues that Poulantzas's theory evolved into a relational theory although he could not develop it fully. Considering his suggestions for democratic-socialist strategy, Wood (1992, p.42) argues that the evolution of Poulantzas's theory is into a Euro-communist position which is characterised by the exclusion of the class struggle through replacement of the main contradiction within the production field with a contradiction between *power-bloc* and *people*. The political strategy that Poulantzas suggests for a "democratic socialism" is not the subject of this paper, but it can be said that, it is not easy to interpret Poulantzas's theory as the one that excludes the "class struggle". Considering his later position, it is just the contrary. Poulantzas situates the class struggle into the 'heart of the state', so that of his theory.

In structuralist theory of the state, Wood (2003, p.71) underlines that, the state is capitalist due to its structural features which are derived theoretically, rather than its relation with the capitalist relations of production. This statement really fits with the assumptions of Poulantzas in PPSC, although he tries to integrate "class struggle" to his structuralist view of the state which gives rise to the dual character of his early theory. Yet, the impressive framework that Poulantzas gradually develops in his later works mainly constructed upon the specificity of capitalist production relations and concluded the view of state as a relation, just as Wood argues from her point of view. So that the critique of Poulantzas for producing a structuralist view of state is mainly rooted in his PPSC, as if he had not transformed his theory. Very similarly, Clarke (1991a, p.18) underestimates the shift in Poulantzas's theory by claiming that he 'relaxes the rigid structural determinism' of his earlier position through 'attributing greater weight to ideology, increasing scope for contingency in the conjuncture and allowing a greater role to autonomous dynamics of the state apparatuses' --yet, this relaxation "did not change the underlying theory."

Carnoy (1984, p.136) takes attention to that the criticisms that had been developed by many before Poulantzas wrote SPS, had been effective on Poulantzas's abandonment of 'determinist structuralist nature of the state' in his later position (we can assume that the important aspects

of Holloway and Picciotto's and also Clarke's earlier criticisms were two of those, yet we can also assume that the later arguments of Poulantzas has effected the German debate, in turn).¹⁰ As Hall (1980, p.65) argues the 'state' in SPS as the condensation of class relations replaces the 'state' in PPSC as the *cement* of social formation and together with other views that Poulantzas developed in SPS, it provides "a rich, new seam of concepts and ideas".

Most probably, the most positive interpretation of Poulantzas is hold by Jessop. Following his general framework, such as his emphasis on the 'institutional materiality' of the state, Jessop tries to provide a concrete analysis of the capitalist state. Yet, he also criticises Poulantzas as having an enduring tendency of "politicism" in his works (critique of Poulantzas's theory for being politicist is also made by Holloway and Picciotto). Jessop claims that the main gap of Poulantzas's theory is the role of the state in the capitalist accumulation process-- although Poulantzas refers it in his SPS through underlining the "not only reproductive but also the constitutive role" of the state in relations of production and also through indicating various dimensions of the role of the state in capital accumulation.

Yet, it is true that Poulantzas still maintains some problematic features, maybe terminological confusions, in his later theory. As we can understand from the expressions he uses, he seems to identify the relations of production with economy --although there are also certain expressions that refer to the production field as an unity of ideological, political and economic. This tendency gives rise to Clarke's and Holloway and Picciotto's permanent dissatisfaction with Poulantzas's theory. In addition to this, the term "relative autonomy", although it is used in a different manner, creates a confusion, mostly due to its earlier connotations.

The other noteworthy point is Poulantzas's analysis of "*authoritarian statism*" which roughly refers to "an intensified state control over every sphere of socio-economic life combined with radical decline of the institutions of political democracy and with curtailment of so-called 'formal' liberties" (Poulantzas, 1980, p.203). This is the new 'democratic' or *normal* form of the state in current period of capitalism, "as a response to the sharpening elements of crisis", although it shares the repressive feature with 'exceptional' forms of state. Yet, while state realises an expansion, in this sense it strengthens, at the same time it also becomes more vulnerable to the crisis due to the instability of the bourgeoisie's hegemony as the characteristic of the period (so that authoritarian statism embodies a dual aspect of the state as strengthening and weakening -- Poulantzas, 1980, p.241). The authoritarian statism, in Poulantzas's framework, is the form of Western countries¹¹ in the specific phase of monopoly capitalism in imperialistic period¹¹ which is characterised by the "displacement of dominance" from the economic to

¹⁰ It is needless to say that as a Marxist theoretician Poulantzas's whole work was based on his interpretation of Marx, Engels and Lenin. He was also deeply influenced by Gramsci in his conceptualisation of hegemony and power bloc and by Foucault in his later vision of power (and by criticising Foucault, in his emphasis on materialisation of the state power).

¹¹ Although Poulantzas develops his analysis based on the Western countries, and Hall interprets it as a useful tool for analysing Thatcherist period in Britain, it seems that the frame that Poulantzas (1987) draws can also be used for the *neo-liberal* periods of other countries, such as Turkey.

¹¹ Poulantzas deals with the periodisation of capitalism and an analysis of imperialistic stage of capitalism with its phases especially in CCC and CD. There are important points to mention. He states that in current (late 1970s) stage of imperialism "there is no longer independent social formations whose relations among themselves are relatively external" (Poulantzas, 1975b, p.43). Rather, the imperialistic chain reproduces an uneven development and binds the dominated social formations to the dominant ones which makes them dependent to each other. Yet, as he expresses in CD, it does not mean that the forms of national states, the dependent countries, are directly shaped through the external effects, rather they become influential as far as they combine with the 'internal' factors, i.e. class struggle, of that country. It is in this sense, Poulantzas argues that there does not exist a clear demarcation between the internal and external factors, in the imperialistic stage. Another important point is his evaluation of the position of nation states, which is very much relevant to today's discussion on *globalisation*: "National states are still the nodal points of the internationalisation process,

political, i.e. to the state. It is the case that the state 'intervention' into the economy gains a decisive manner. That is to say that the 'economic functions of the state occupies the dominant place' (Poulantzas, 1980, p.168) and they also involve the reproduction of the *dominant* ideology. According to Jessop (1985, p.108), the terminology of 'displacement' is a structuralist one. Despite of his rejection of considering economic, political and ideological as distinct levels/regions, Poulantzas's insistence on the "displacement of the dominance from the economic to the political" denotes a contradiction in his work, and this is the *last significant residue of structuralist Marxism* in his analysis.

References

- Carnoy, M. (1984). *The State and Political Theory*. Princeton: Princeton University Press.
- Clarke, S. (1991a). The State Debate. S. Clarke (ed.) in *The State Debate*, New York: St. Martin's Press, 1-61.
- Clarke, S. (1991b). Marxism, Sociology and Poulantzas's Theory of the State, S. Clarke (ed.) in *The State Debate*. New York: St. Martin's Press, 62-96.
- Hall, S. (1980). Nicos Poulantzas: State, Power, Socialism, *New Left Review*, 119.
- Holloway J. and Picciotto S. (1978). Introduction: Towards a Materialist Theory of the State. J. Holloway and S. Picciotto (eds.) in *State and Capital: A Marxist Debate*. London: Edward Arnold Publishers, 1-31.
- Jessop, B. (1985). *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*. London: Macmillan.
- Poulantzas N., Miliband R., Laclau E. (1977). *Kapitalist Devlet Sorunu*. İstanbul: Birikim.
- Poulantzas, N. (1974). *Fascism and Dictatorship* (First edition. 1970). London: NLB.
- Poulantzas, N. (1975a). *Political Power and Social Classes* (First edition. 1968). London: NLB.
- Poulantzas, N. (1975b). *Classes in Contemporary Capitalism* (First edition. 1974). London: NLB.
- Poulantzas, N. (1976). *Crisis of Dictatorship: Portugal, Greece, Spain* (First edition. 1975). London: NLB.
- Poulantzas, N. (1980). *State, Power, Socialism* (First edition. 1978). London: Verso & NLB.
- Poulantzas, N. (1987). Devlet ve Toplum Üzerine Araştırma Notları, *Felsefe Dergisi*, 87, 2.
- Wood, E. M. (1992). *Sınıftan Kaçış: Yeni 'Hakiki' Sosyalizm*. Ankara: Akış.
- Wood, E. M. (2003). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*. İstanbul: İletişim.

---

which actually increases their decisive role in the accumulation of capital (particularly by way of their economic functions), and this explains why they are still more than ever privileged object of struggle in the conflicts between various fractions of the bourgeoisie itself'. Thus, for Poulantzas the nation states are still and in fact strengthening actors of the process of the internationalisation of capital (also in 1987, p.75).

Etik Tüketici Davranışı: Marka Odaklı Karar Verme Tarzı ve Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma

Ethical Consumer Behavior: A Research Based on Brand-Oriented Consumer Decision-Making Style and Demographic Characteristics

Aybike Tuba Özden¹

Başvuru Tarihi: 10.05.2019

Kabul Tarihi: 13.09.2019

Öz

Tüketici karar verme tarzının faktörlerinden biri olan marka odaklılığı ve etik tüketici davranışı arasındaki ilişki, markaların hedef kitlelerini tanımaları açısından önem taşımaktadır. Nitekim markalar, sadece ürün etiketi olma durumundan uzaklaşarak tüketicilerle ilişki kuran bir kavrama dönüşmektedirler. Etik dışı tüketici davranışı, işletmelerin kârlılığını olumsuz etkilemektedir. Fakat tüketicilerin etik dışı davranışları, sadece işletmeler için önemli değildir. Tüketicilerin etik davranışları, toplumsal ahlak açısından da çok mühimdir. Bu nedenle tüketicilerin etik davranışlarının analiz edilmesi ve bu davranışlarına etki eden faktörlerin tespit edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada, etik tüketici davranışı ve marka odaklı tüketici karar verme tarzı arasındaki ilişkinin araştırılması, işletmelere ve uygulayıcılara öneriler sunarak ilgili literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu amaçla, 18 yaş üstü olan toplam 402 tüketiciye anket uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, etik tüketici davranışı ile marka odaklı tüketici karar verme tarzı arasında anlamlı ve negatif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada ayrıca, tüketicilerin etik davranışlarının ve marka odaklı karar verme tarzlarının demografik özelliklerine göre farklılaştığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Tüketici Karar Verme Tarzları, Marka Odaklılık, Etik Tüketici, Etik Tüketici Ölçeği, Demografik Özellikler*

Abstract

The relationship between brand orientation and ethical consumer behavior, which is one of the factors of consumer decision making style, is important in terms of recognizing the target groups of brands. As a matter of fact, brands are becoming a concept that connects with consumers by moving away from only being a product label. Unethical consumer behavior affects adversely the profitability of businesses. However, unethical behaviors of consumers are not only important for businesses. The ethical behavior of consumers is also very important in terms of social morality. Therefore, it is necessary to analyze the ethical behaviors of consumers and to determine the

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Samsun MYO, aybike.ozden@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3133-3620

factors affecting these behaviors. In this sense, in this study, it is aimed to investigate the relationship between ethical consumer behavior and brand-oriented consumer decision-making style and to contribute to the related literature by presenting suggestions to businesses and practitioners. For this purpose, a total of 402 consumers over 18 years of age were surveyed. According to the findings, it was found that there was a significant and negative relationship between ethical consumer behavior and brand-oriented consumer decision making style. In the study, it was seen that the ethical behaviors of the consumers and the brand-oriented decision making styles differ according to the demographic characteristics.

Keywords: *Consumer Decision Making Styles, Brand Orientation, Consumer Ethics, Ethical Consumer Scale, Demographic Characteristics*

Giriş

Günümüzde tüketim, tüm toplumu etkisi altına alan, toplumsal yapıyı hem ekonomik, hem psikolojik hem de sosyo-kültürel anlamda değiştiren ve dönüştüren, çok yönlü bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüketim toplumu olarak adlandırılan günümüz toplumlarında tüketiciler, tüketimi araç olmaktan çıkartarak amaç haline getirmektedirler. Bu durum, tüketicilerin birbirleriyle ve işletmelerle olan ilişkilerine hatta benlik algılarına yön verebilmekte, sadece tüketerek haz alan bireylerin oluşmasına neden olabilmektedir. Yaşanan bu süreç, yaşamın her alanında geçerli olan etik ilkelerin tüketim alanında da dikkate alınmasını zorunlu kılmaktadır. Etik; bireylerin, grupların, kurum ve işletmelerin veya toplumun iyi/doğru/yerinde/ahlaki olanı bulması ve uygulaması olarak açıklanabilir. Nitekim sosyal adalet, çevreye saygı, toplumsal ve bireysel sağlığın korunması gibi amaçlar etik tüketim davranışını gerekli kılmaktadır (Buğday ve Babaoğul, 2016, s. 199).

İşletmelerin pazarlama karması unsurlarını çevreye zarar vermeyecek şekilde tasarlamaları, tüketicileri yanıltıcı, aldatıcı pazarlama faaliyetleri yapmamaları veya ürün kullanımında tüm riskleri müşterileriyle paylaşmaları gibi etik sorumlulukları bulunmaktadır. Aynı zamanda tüketiciler de toplumsal sorumlulukları açısından etik değerleri benimsemeli ve bu yönde davranmalıdırlar. Bu bağlamda etik önemini hiç kaybetmeyecek bir unsurdur. Fiyatını ödemedi ürün almak, yanlış beyanda bulunarak iade veya değişim yapmak, ürünün ederinden daha düşük fiyat ödemek, taklit/korsan ürün kullanmak gibi etik tüketici davranışına uygun olmayan birçok davranış günümüzde yaşanan sorunlar arasındadır. Tüketicilerin etik dışı olan bu tüketim davranışları, işletmelerin kâr oranlarını olumsuz etkilemektedir (Levin vd., 2004, s. 48). Bu nedenle işletmelerin etik anlayışlarının araştırılması dışında tüketicilerin etik davranışlarının düzeylerinin, nedenlerinin, sonuçlarının veya bu davranışları etkileyen faktörlerin araştırılması önem taşımaktadır. Nitekim tüketicilerin satın alma, ürün kullanımı ve elden çıkarma aşamalarında çevre ve topluma en az zarar verecek şekilde davranma sorumlulukları bulunmaktadır (Dursun vd., s. 28). Dolayısıyla bu çalışmada, etik tüketici davranışı ve demografik faktörlerle olan ilişkisi üzerinde durulacaktır.

Tüketici karar verme tarzlarının belirlenmesi, gittikçe karmaşık hale dönen tüketici davranışının, satın alma karar sürecinin ve bu süreci etkileyen dinamiklerin anlaşılmasını kolaylaştırarak işletmeler için alternatif pazar bölümlendirme kriterlerinin oluşmasına yardımcı olmaktadır (Dursun vd., 2013, s. 295). Bir ürünün diğer ürünlerden ayırt edilmesini sağlamak ve işaretlemesini tanımlamak amacının ötesine geçen marka; günümüzde bir kimliği olan, bu kimlik ile tüketicilerle iletişime geçen ve tüketiciler üzerinde psikolojik bir gücü olan kavrama dönüşmüştür. Ürün seçeneğinin çok fazla olduğu rekabet ortamında, işletmelerin güçlü markalar oluşturmaları gerekmektedir. Dolayısıyla marka odaklı karar verme tarzı olan tüketiciler, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı yaratabilmeleri açısından pazarın önemli bir hedef kitlesini oluşturmaktadırlar. Nitekim yapılan bu çalışmada, etik tüketici davranışı ile marka odaklı tüketici karar verme tarzı arasındaki ilişki incelenerek marka odaklı tüketicilere yönelik pazar bölümlendirme yapan işletmelere çeşitli öneriler sunulması ve ilgili literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Literatür Analizi

Etik Tüketici

Etik, birey ya da grup davranışlarının iyi ya da kötü olduğuna karar verilmesini ve yapılması veya yapılmaması gerekenlerin ne olduğunun anlaşılmasını sağlayan ilkeler bütünü olarak tanımlanabilir. Etik; toplumsal kuralları, iyi veya kötü, doğru veya yanlış davranış standartlarını ahlaki açıdan araştıran bilim dalıdır (Ertuhan ve Filizöz, 2011, s. 140). Marrow ve Richards (1996, s. 90), ahlaki ilkeler ve bu ilkelerin gerektirdiği davranış kuralları grubunu etik olarak tanımlamaktadırlar ve yazarlara göre bu kurallar, uygun olmayan davranışları önlemeyi, iyi olanı desteklemeyi ve teşvik etmeyi sağlamaktadır. Dolayısıyla etik için insanoğlunun yaşamının her alanında yer alan ve doğru olanı gösteren ahlaki bir kılavuzdur denilebilir. Bu bağlamda, insanların varlığından beri söz konusu olan tüketimin ve tüketici davranışının etik standartlarının olmaması düşünülemez.

Ferrell ve Gresham (1985), pazarlama alanında etik standartların gerekliliğini ortaya koyarak tüketici davranışında teleolojik ve deontolojik olarak iki etik yaklaşım olduğunu belirtmişlerdir. Hunt ve Vitell (1986, s. 6), deontolojik yaklaşımı tüketicilerin belirli davranışları, doğru ve yanlış ahlaki değerleri temel alarak sorgulama süreci olarak; teleolojik yaklaşımı ise tüketicilerin, davranışlarının iyi ve kötü sonuç odaklı değerlendirmelerini içeren bir süreç olarak tanımlamaktadırlar. Deontolojik yaklaşımda doğuştan gelen özelliklerin tüketicilerin davranışlarına yön vereceği ve toplumsal normların tüketici davranışı üzerinde etkili olabileceği kabul edilmektedir (Torlak, 2009, s. 125). Teleolojik yaklaşımda, tüketicilerin yapmış oldukları davranışların ahlaki değeri bu davranışlarının sonuçlarına göre belirlenmektedir (Ferrell ve Gresham, 1985, s. 89). Özetle deontolojik yaklaşım, davranışa neden olan niyetin; teleolojik yaklaşım ise davranışın sonucunun değerlendirilmesidir.

Tüketici etiği alanında en çok kabul görmüş tanımlamayı Muncy ve Vitell (1992) yapmışlardır. Muncy ve Vitell (1992, s. 298) tüketici etiğini, bireylerin veya grupların ürün elde etme, kullanma ve tüketim davranışlarına yön gösteren ahlaki ilkeler ve standartlar olarak tanımlamaktadırlar. Etik tüketiciler ise tüketim sırasında etik yaklaşımları dikkate alarak satın

alma süreçlerini şekillendiren ve etik tüketme eğilimi gösteren tüketiciler olarak tanımlanmaktadır (Erciş ve Türk, 2016, s. 3).

Muncy ve Vitell (1992, s. 298), tüketicilerin etik inançları ve etik davranışları ile sosyo-demografik özellikleri arasında ilişki olup olmadığını araştırdıkları ve Etik Tüketici Ölçeği'ni oluşturdukları çalışmalarında, tüketici davranışlarının etik açıdan doğru veya yanlış olarak değerlendirilebileceği dört boyuttan oluştuğunu belirtmektedirler:

- *Yasal Olmayan Faaliyetlerden Aktif Olarak Yararlanma*: Yasal olmayan faaliyetlerden bilinçli fayda sağlayan tüketicileri temsil etmektedir. Ürün etiketini değiştirmek, markette ücretini ödemediği yemek-içmek, kendi hatasından dolayı zarar gören ürünü önceden hasarlı göstermek gibi davranışlar bu faktörü temsil etmektedir.
- *Diğerleri Pahasına Bir Durumdan Pasif Şekilde Yararlanma*: Genelde hatalı olan faaliyetlerden duruma karşı bilinçli sessiz kalan tüketicileri temsil etmektedir. Fazla para üstü alınmasına rağmen sessiz kalmak, indirim elde etmek için çocuk yaşı hakkında yanlış bilgi vermek gibi davranışlar bu faktörü temsil etmektedir.
- *Kısmen Zararsız Olan Bir Eylemden Yararlanma*: Yaptıkları hatalı davranışın anlaşılmayacağını uman tüketicileri temsil etmektedir. Tarihi geçen indirim kuponu kullanmak, gelirden yanlış beyanda bulunarak vergi ödemesinde çıkar sağlamak, satın alınan ürünü mağazaya geri getirirken hediye olduğunu söylemek gibi davranışlar bu faktörü temsil etmektedir.
- *Zararsız Olarak Algılanan Eylemden Yararlanma*: Davranışlarını zararlı olarak algılamayan tüketicileri temsil etmektedir. Kopya bilgisayar yazılımı kullanmak, televizyondan film kaydetmek, çok fazla ürün denendiği halde satın almamak, bir müzik albümünü satın almadan kopyasını kullanmak gibi davranışlar bu faktörü temsil etmektedir.

Bu çalışmada Muncy ve Vitell (1992) tarafından geliştirilen ve 2005 yılında tekrar düzenlenen, Saray ve Hazer (2017) tarafından Türkçe uyarlamasının yapıldığı Etik Tüketici Ölçeği kullanılmıştır. Orijinal ölçek 4 alt boyuttan ve 18 ifadeden oluşmaktadır ancak ölçeğin Türkçe uyarlamasında 2 faktör ve 8 ifade bulunmaktadır ve günümüz gelişmeleri gereği ölçeğin iki boyutlu bir ölçek olarak kullanılabilirliği sonucuna varılmıştır (Saray ve Hazer, 2017, s. 258). Söz konusu 2 faktör “yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma” ve “zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma” şeklindedir.

Tüketici etiği literatüründe tüketicilerin bir davranışın kötü olduğunu kabul etmelerine rağmen bu davranışı yapmaya devam etmeleri boyutu, “aktif olarak yararlanma”; tüketicilerin başkalarının etik olmayan davranış sergilemediği halde o koşuldaki çıkar sağlama boyutu, “pasif olarak yararlanma”; tüketicilerin yaptıkları davranışın etik olup olmadığının tartışmalı olduğu durumlardan yararlanma boyutu, “tartışmaya açık konulardan aktif şekilde yararlanma” ve tüketicilerin fırsatlardan yararlanmak için yanlış beyanda bulunması boyutu, “zararın/hilekârlığın olmaması” olarak tanımlanmaktadır (Erciş vd., 2017, s. 232).

Oyman (2004, s. 79-80), tüketici etiği ile ilgili çalışmaları; 4 grupta toplandığını belirtmektedir. Bunlar; tüketicilerin mağaza vb. ortamda çalma davranışı göstermeleri üzerine yapılan çalışmalar, tüketicilerin karar alma süreci ve bu süreci etkileyen faktörler üzerine yapılan çalışmalar, tüketicilerin işletmelerin eylemleri karşısında etiksel açıdan algulamaları üzerine yapılan çalışmalar ve tüketici etiğinde kültürlerarası karşılaştırmalar üzerine yapılan çalışmalardır. Tüketicilerin etik satın alma davranışını değerler, tutumlar, kişilik özellikleri, özsaygı, Makyavelizm, ihtiyaçlar ve etik ideolojiler gibi faktörler etkilemektedir. Forsthy (1980), etik ideolojileri relativistler ve idealistler olarak ikiye ayırmaktadır. Relativistler, etik değerlendirme yaparken evrensel ahlak kurallarını reddederek koşulların önemine vurgu yapmaktadırlar. İdealistler ise mutlak ahlaki değerlere bağlıdırlar. Yapılan araştırmalarda, genellikle etik ideolojiler ile etik tüketici davranışı arasındaki ilişkinin incelendiği görülmektedir (Al-Khatib vd. 1995; Al-Khatib vd. 1997; Arli ve Leo, 2016; Erffmeyer vd. 1999; Lu ve Lu, 2010; Rawwas, 2001; Rawwas vd. 1995; Swaidan vd. 2003; Tian ve Zhao, 2007).

Wilkes (1978), etik tüketici ile ilgili yapmış olduğu araştırmasında, hileli tüketici davranışlarının katılımcılar tarafından yanlış olarak değerlendirildiğini tespit etmiştir. Vitell ve Muncy (1992), Etik Tüketici Ölçeği'ni geliştirdikleri araştırmalarında işletmelere karşı olumlu tutum sahibi olan tüketicilerin daha etik davranma eğilimi taşıdıklarını tespit etmişlerdir. Vitell ve Muncy (1992), yapmış oldukları bir başka araştırmada daha yaşlı, daha az eğitilmiş ve az gelirli tüketicilerin etik duyarlılıklarının yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Al-Khatib vd. (1995), Etik Tüketici Ölçeği'nin 4 alt boyutu ile idealizm, relativizm ve Makyavelizm arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Aynı ölçeği kullanan Chan vd. (1998), tüketicilerin kültürel farklılıklara rağmen belirli bir durumun etik değerlendirmesini benzer şekilde yaptıklarını tespit etmişlerdir. Al-Khatib vd. (1997), eğitim düzeyi yüksek tüketicilerin ahlaki gelişimlerinin yüksek olması nedeniyle daha etik davranışlar gösterdiklerini belirtmektedirler. Erfmeyer vd. (1999), kadın tüketicilerin erkek tüketicilere göre yasa dışı olmayan faaliyetleri hoş görmeye daha az istekli olduklarını, öğrencilerin kendi amaçlarına ulaşmak adına başkalarını manipüle etme eğiliminde olduklarını ve eğitim düzeyi ile tüketici etiği arasında ilişki olmadığını tespit etmişlerdir. Rawwas (2001, s. 203), tüketicilerin etik inançları ve ideolojileri ile makyavelist eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, materyalist özellikler taşıyan İrlanda, ABD ve Avustralyalı tüketicilerin etik ilkeler açısından daha pragmatik olduklarını, Mısır ve Lübnanlı tüketicilerin ise kolektif inançlara sahip olduklarını belirtmektedir. Vitell vd. (2001), yapmış oldukları araştırmada yaş ve gelir gibi tüketicilerin demografik özelliklerinin tüketici etiği üzerinde etkisi olmadığını tespit etmişlerdir. Hu vd. (2013), tüketici kişilik özelliklerinin tüketici etik inançlarını önemli ölçüde etkilediğini bulmuşlardır. Vitell vd. (2016), yapmış oldukları araştırmada bireysel bir tüketicinin ruhsal değeri ne kadar fazlaysa, tüketicinin etik eğilim gösterme ihtimalinin o kadar yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Arli ve Pekerdi (2016), dindar tüketicilerin idealizme daha fazla eğilim gösterdiklerini ve bu tüketicilerin dindar olmayan tüketicilere kıyasla daha güçlü etik inançlara sahip olduklarını tespit etmişlerdir. Gummerus, Liljander ve Sihlman (2017), etik tüketime duyulan duygusal bağlılığın olumlu olduğunu tespit etmişlerdir. Masuda vd. (2019), hayırsever bağış yapma olasılığı daha yüksek olan tüketicilerin etik ürünlere karşı olumlu tutumları bulunduğunu belirtmektedirler.

Yurtsever (1998), Türkiye’de yaptığı çalışmasında, etik tüketici davranışı ile cinsiyet arasında ilişki olmadığını tespit etmiştir. Kavak (2000), yapmış olduğu araştırma ile tüketicilerin Makyavelizm düzeyleri arttıkça etik algılarının düştüğünü ortaya koymuştur. Varinli (2000), üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmasında eğitim düzeyi, meslek, ailenin geliri gibi demografik faktörlerin etik dışı tüketici davranışı üzerinde etkisi olmadığını belirtmektedir. Oyman (2004), tüketicilerin yaş, cinsiyet ve medeni durumlarının etiksel algılama ile ilişkisi olmadığını ancak eğitim düzeyi ve mesleğin etiksel algılama ile ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Ecer (2006), yaş ve eğitim düzeyinin tüketici etiği ile pozitif yönde ilişkili olduğunu; cinsiyet, gelir, meslek ve medeni durumun ise tüketici etiğinin oluşumunda etkisi olmadığını belirtmektedir. Kavak vd. (2009), yaşlı ve kadın tüketicilerin daha yüksek etiksel tutuma sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Torlak ve Tiltay (2009), gelir düzeyi düşük tüketicilerin etik dışı davranış eğilimlerinin daha yüksek olduğunu belirtmektedirler. Hazer (2012), bekâr tüketicilerin daha yüksek oranda etik dışı davranış gösterdikleri sonucunu elde etmiştir. Hazer ve Öztürk (2013) ise daha yüksek geliri olan yaşlı tüketicilerin tüketici etiği algılamalarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Marka Odaklı Tüketici Karar Verme Tarzı

Tüketicilerin satın alma karar süreçleri; demografik, psikolojik, sosyo-ekonomik veya kültür gibi çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Bu süreci etkileyen faktörlerden biri olan tüketici karar verme tarzı, tüketicilerin kişiliğinin bir parçasını oluşturan zihinsel bir yönelim şeklinde tanımlanabilir (Sproles ve Kendall, 1986, s. 268). Bu yönelimi etkileyen 8 faktör bulunmaktadır: mükemmeliyetçilik/yüksek kalite odaklılık, marka odaklılık, yenilik-moda odaklılık, eğlence/haz odaklılık, fiyat odaklılık, düşünmeden alışveriş etme/dikkatsizlik/plansız alışveriş, çeşit karmaşası yaşama, alışkanlık/marka bağlılığı odaklılık (Sproles ve Sproles, 1990, s. 138).

Bu çalışmada, tüketici karar verme tarzı faktörlerinden biri olan marka odaklı karar verme tarzı ile etik tüketici davranışı arasındaki ilişki incelenecektir. Sproles ve Kendall (1986) tarafından geliştirilmiş olan Tüketici Karar Verme Tarzları Ölçeği’nin Dursun vd. (2013) tarafından Türkçe uyarlaması yapılmıştır. Bu çalışmada, Türkçe uyarlaması yapılmış olan ölçeğin, marka odaklı karar verme tarzı faktörünü ölçen 4 ifade kullanılmıştır. Marka odaklı karar verme tarzı olan tüketiciler, daha pahalı ve daha iyi bilinen markaları satın alma eğilimi göstermektedirler (Dursun vd., 2013, s. 295). Bu tüketiciler, yüksek fiyatlı ürünlerin daha kaliteli olduğuna inanmaktadırlar ve genellikle en çok bilinen markaları satın almayı tercih etmektedirler.

Hafstorm vd. (1992) kültürlerarası karşılaştırma yaptıkları çalışmalarında Koreli tüketicilerin Amerikalı tüketicilere göre daha yüksek marka bilincine sahip tüketiciler olduğunu tespit etmişlerdir. Bakwell ve Mitchell (2006), erkek tüketicilerin kadın tüketiciler gibi marka odaklı olduklarını tespit etmişlerdir. Cowart ve Goldsmith (2007), online alışveriş ile tüketici karar verme tarzı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında online satın alma ile marka odaklılık arasında pozitif yönlü ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Ünal ve Erciş (2007), genç kuşak tüketicilerin marka bilinci ve tercihleri olduğunu ancak marka sadakati geliştirmediklerini belirtmektedirler. Lysonski ve Durvasula (2013), yapmış oldukları araştırmada tüketicilerin karar verme tarzlarındaki değişimi gözlemlemişler ve marka odaklı karar verme tarzı eğiliminde

artış olduğunu tespit etmişlerdir. Engizek ve Şekerkaya (2016), X ve Y kuşağına mensup tüketicilerin marka odaklı tüketim yapma eğiliminde olduğunu belirtmektedirler. Ergin vd. (2016), eğlence/haz odaklı tüketiciler olarak adlandırdıkları tüketici grubunun marka odaklı olduğunu ve bu tüketicilerin, alışveriş yaparlarken temel amaçlarının eğlenme olduğunu belirtmektedirler. Anić vd. (2016); Hırvatistan, Makedonya ve Bosna Hersek'te yürüttüğü araştırmalarında, Hırvat tüketicilerin en düşük, Makedon tüketicilerin ise en yüksek marka odaklı eğilim gösterdiklerini belirtmektedirler.

Günümüzde tüketiciler, ürünlerin kendilerine sunmuş olduğu fonksiyonel faydaların dışında markaların taşıdığı sembolik anlamlardan dolayı da tüketim yapmaktadırlar. Bu nedenle tüketicilerin tıpkı sosyal ilişkilerinde olduğu gibi markalarla ilişki kurdukları düşünülebilir. Tüketiciler, benliklerini anlama ve başkaları ile iletişim kurma arayışından dolayı markaları seçmektedirler (Chernatory, 2010, s. 57). Nitekim markaların da bir kimliği ve kişiliği bulunmaktadır. Bu kimlik ve kişilikle bağ kuran tüketiciler, tercih ettikleri markaların kendilerini yansıttıklarını düşünebilmektedirler. Aaker (1997, s. 347), işletmelerin marka kişiliği aracılığıyla markalarını diğer markalardan farklılaştırabildiklerini belirtmektedir. Bu farklılaştırma, tüketici zihninde markanın başarılı bir şekilde konumlandırılmasını kolaylaştırmaktadır. Markanın kendisini temsil ettiğini düşünen tüketiciler, bu sürecin sonucunda marka sadakati geliştirebilmektedirler. Knapp (1999, s. 1), markaya karşı olumlu duyguları olan tüketicilerin o markanın ürünlerini düzenli şekilde kullandıklarını belirtmektedir. Tüketicilerin marka ile olan ilişkileri ve etik davranışları arasındaki ilişkiye bakıldığında marka sadakati ile ilgili yapılan çalışmalar göze çarpmaktadır. Schröder ve McEahern (2005), etik satın alma ve marka sadakati arasında ilişkinin negatif yönlü olduğunu tespit etmiş olmakla birlikte tüketicilerin şirketlerden sosyal sorumluluk beklentilerinin yüksek olduğunu belirtmektedirler. Jegethesan vd. (2012) yapmış oldukları araştırmalarında, tüketicilerin ürünün etik özelliklerine önem verdiklerini ancak marka sadakati arttıkça etik satın alma davranışının azaldığını tespit etmişlerdir.

Meydan (2017), etik tüketim ile ilgili uluslararası çalışmaları incelediği araştırmasında, etik olmayan davranışların bilinmesine rağmen genç tüketicilerde; marka sadakati, sosyal çevreye uyum veya ürünün özelliğini sevme gibi unsurların etik tüketimin önüne geçtiğinin tespit edildiğini belirtmektedir. Tüketicilerin etik bilgiye ve etik ürünlere ulaşmalarının zor olduğu durumlarda, etik tüketimi tercih etmedikleri ancak eğitim seviyesi yüksek tüketicilerin kullandıkları marka yerine etik tüketimi seçme eğilimi gösterdikleri görülmektedir (Meydan, 2017, s. 243).

Yöntem ve Bulgular

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bireylerin, toplum tarafından genel kabul gören normlara uygun davranışları etik davranış olarak tanımlanmaktadır (Owunwanne vd., 2010, s. 61). Bu bağlamda etik tüketici davranışı için tüketicilerin, tüketim sürecinde doğru/iyi olarak tanımlanacak şekilde davranışlarıdır denilebilir. İşletmelerin ve tüketicilerin etkileşim içinde olduğu pazarda çeşitli çıkar çatışmalarının yaşanılma ihtimali hem işletmeler hem de tüketiciler açısından etik bir anlayışla

hareket edilmesini zorunlu kılmaktadır. İşletmelerden beklenen etik anlayışın tüketiciler tarafından benimsenmemesi, sağlıklı bir etkileşim kurulmasına engel oluşturacaktır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, demografik faktörlerin etik tüketici davranışı üzerinde etkisinin olup olmadığının ve etik tüketici davranışı ile marka odaklı tüketici karar verme tarzı arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Bu doğrultuda, elde edilen sonuçların, işletmelerin markaları ile ilgili isabetli stratejiler geliştirmelerine yardımcı olması hedeflenmektedir.

Araştırmanın Hipotezleri

Hazer (2012), yapmış olduğu çalışmada tüketici etiğinin oluşumunda tüketicilerin yaşının önemli rol oynadığını tespit etmiştir. Ecer (2006) ve Oyman (2004) ise etik tüketici davranışı ile yaş arasında anlamlı bir ilişki olmadığını belirtmektedirler. Muncy ve Vitell (1992, s. 306), eğitim ve gelir düzeyinin etiksel davranışları etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Etik tüketici davranışı ile ilgili yapılan çalışmalarda tüketicilerin cinsiyetleri ile etik tüketici davranışları arasındaki ilişki ile ilgili farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Örneğin Swaidan vd., (2006, s. 13), etik tüketici davranışı ile cinsiyet arasında ilişki olmadığını belirtmektedirler. Bu doğrultuda;

- H1. Tüketicilerin etik davranışları, cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.
- H1a. Tüketicilerin yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma faktörü, cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.
- H1b. Tüketicilerin zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma faktörü, cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.
- H2. Tüketicilerin etik davranışları, yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.
- H2a. Tüketicilerin yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma faktörü, yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.
- H2b. Tüketicilerin zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma faktörü, yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.
- H3. Tüketicilerin etik davranışları, eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.
- H3a. Tüketicilerin yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma faktörü, eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.
- H3b. Tüketicilerin zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma faktörü, eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.
- H4. Tüketicilerin etik davranışları, gelir düzeylerine göre farklılık göstermektedir.
- H4a. Tüketicilerin yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma faktörü, gelir düzeylerine göre farklılık göstermektedir.
- H4b. Tüketicilerin zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma faktörü, gelir düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

Tüketiciler, lüks markaların taklit ürünlerinin satın alınmasını etik olmayan bir davranış olarak nitelendirmektedirler (Özkoç vd., 2018, s. 325). Bu doğrultuda;

- H5. Tüketicilerin etik davranışları, marka odaklı karar verme tarzlarına göre farklılık göstermektedir.
- H5a. Tüketicilerin yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma faktörü, marka odaklı karar verme tarzlarına göre farklılık göstermektedir.

H5b. Tüketicilerin zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma faktörü, marka odaklı karar verme tarzlarına göre farklılık göstermektedir.

Tüketicilerin karar verme tarzlarının demografik özelliklerine göre farklılık gösterdiğini tespit eden araştırmalar bulunmaktadır (Anić vd., 2006; Özden, 2019; Shim, 1996). Bu doğrultuda;

H6. Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzları, demografik özelliklere göre farklılık göstermektedir.

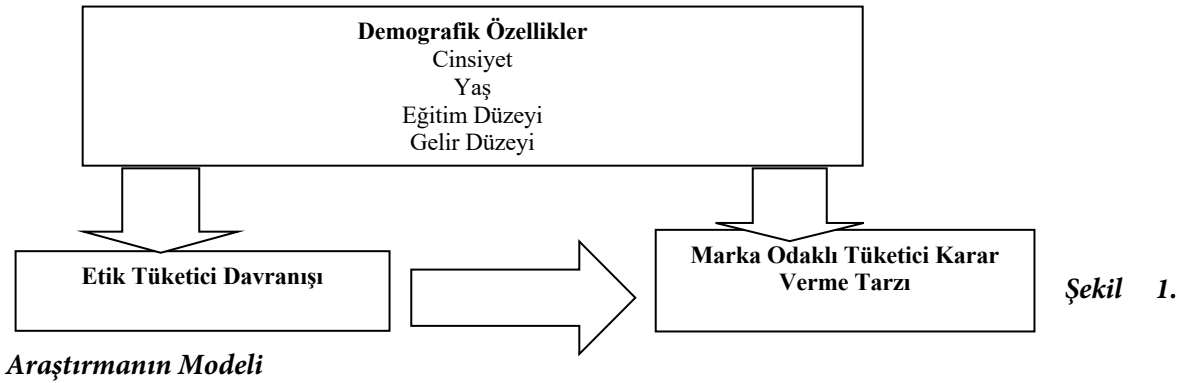
H6a. Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzları, cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.

H6b. Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzları, yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.

H6c. Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzları, eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

H6d. Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzları, gelir düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

Belirtilen hipotezler doğrultusunda araştırmanın modeli Şekil 1'deki gibidir.

Araştırmanın Örneklemi

25 Mart- 10 Mayıs 2019 tarihleri arasında Ankara ve Samsun'da uygulanan anketler, 18 ve üzeri yaş aralığındaki tüketicilere uygulanmıştır. Katılımcılar öğrenciler, akademisyenler, AVM'lerde alışveriş yapanlar, liselerde çalışan öğretmen ve memurlardan oluşmaktadır. Ayrıca anket formu online olarak çeşitli sosyal medya platformlarında paylaşılarak kullanıcıların anket formunu online ortamda doldurmaları sağlanmıştır. Online olarak ve yüz yüze yapılan anketler ile toplamda 420 tüketiciye ulaşılmış, eksik ve hatalı doldurulan anketlerin elenmesi sonucu toplam 402 anket değerlendirmeye alınmıştır.

Veri Toplama Yöntemi ve Araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket formunun birinci bölümünde katılımcıların etik tüketici davranışlarını ölçmeye yönelik Muncy ve Vitell (1992) tarafından geliştirilen ve 2005 yılında tekrar düzenlenen, Saray ve Hazer (2017) tarafından

Türkçe uyarlamasının yapıldığı Etik Tüketici Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe uyarlamasında 2 faktör ve 8 ifade bulunmaktadır. Etik Tüketici Ölçeği'nde yer alan ifadeler tüketici; Kesinlikle Yanlış Olduğunu Düşünüyorum (1 puan), Yanlış Olduğunu Düşünüyorum (2 puan), Ne Doğru ne Yanlış (3 puan), Doğru Olduğunu Düşünüyorum (4 puan), Kesinlikle Doğru Olduğunu Düşünüyorum (5 puan) şeklinde görüş belirtmişlerdir. Etik Tüketici Ölçeği'nde alınan yüksek puanlar tüketicilerin etik davranışta bulunmadıklarını, düşük puanlar ise etik tüketim davranışında bulduklarını ifade etmektedir (Saray ve Hazer, 2017, s. 283). Anket formunun ikinci bölümü; Sproles ve Kendall (1986) tarafından geliştirilmiş olan Dursun vd. (2013) tarafından Türkçe uyarlamasının yapıldığı Tüketici Karar Verme Tarzları Ölçeği'nin, marka odaklı tüketici karar verme tarzı faktörüne yönelik 4 ifadesinden oluşmaktadır. Tüketici Karar Verme Tarzları Ölçeği'nde yer alan değişkenler 5'li Likert ölçeğinde sorulmuştur. Likert ölçeğinde değerlendirme (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Fikrim Yok, (4) Katılıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum şeklindedir. Anket formunun son bölümü tüketicilerin cinsiyetleri, yaşları, eğitim durumları ve gelir düzeylerine ait bilgilerin olduğu kişisel bilgiler kısmından oluşmaktadır.

Verilerin Analizi

Analizler IBM SPSS Statistics 23 paket programı üzerinden yapılmıştır. Çalışma verileri değerlendirilirken kategorik değişkenler (örneğin cinsiyet) için sıklıklar (sayı, yüzde), sayısal değişkenler (örneğin marka odaklılık skorları) için ise tanımlayıcı istatistikler (ortalama, standart sapma, medyan, minimum, maksimum) verilmiştir.

Sayısal değişkenlerin normallik varsayımları Kolmogorov Smirnov normallik testi ile incelenmiş ve değişkenlerin normal dağılmadıkları görülmüştür. Bu nedenle çalışmada parametrik olmayan istatistiksel yöntemlerden yararlanılmıştır.

İki Bağımsız grup arasındaki farklılıklar Mann Whitney U testi ile incelenmiştir. İki bağımsız sayısal değişken arasındaki ilişki Spearman's Rho korelasyon katsayısı ile yorumlanmıştır. İki'den fazla bağımsız grup arasındaki farklılıklara ise Kruskal Wallis analizi ile bakılmıştır. Kruskal Wallis analizinde fark çıkması durumunda farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirleyebilmek için ikili karşılaştırma yapılmış ve Bonferroni düzeltmesi yapılmıştır. Çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı ile incelenmiştir. Analizlerde istatistiksel anlamlılık 0,05 düzeyinden yorumlanmıştır.

Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçekler ve alt boyutlarının tanımlayıcı istatistikleri, güvenilirlik ve normallik değerleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Etik Tüketici Ölçeği ve Alt Boyutları ile Marka Odaklılık İçin Tanımlayıcı İstatistikler, Güvenirlikler, Normallikler

	Ortalama	St. Sapma	Medyan	Min.	Mak	Cronbach Alfa	Kolmogorov Smirnov (p)
Yasal Olmayan Bir Durumdan Aktif Bir Şekilde Yararlanma	2,10	1,337	1,50	1,00	5,00	0,922	0,000
Zararsız Olarak Algılanan Eylemlerden Yararlanma	2,80	1,375	2,50	1,00	5,00	0,891	0,000
Etik Tüketici Ölçeği	2,45	1,270	2,00	1,00	5,00	0,934	0,000
Marka Odaklılık	3,18	1,455	3,63	1,00	5,00	0,928	0,000

Çalışmaya katılan kişilerin “yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma” alt boyutu skorlarının ortalaması $2,10 \pm 1,337$ iken “zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma” alt boyutu skorlarının ortalaması $2,80 \pm 1,375$, “Etik Tüketici Ölçeği” skorlarının ortalaması $2,45 \pm 1,270$ ve “marka odaklılık” alt boyutu skorlarının ortalaması ise $3,18 \pm 1,455$ olduğu görülmektedir.

Uygulanan Cronbach Alfa güvenirlilik analizi sonucunda 4 maddeden oluşan “yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma” alt boyutunun, 4 maddeden oluşan “zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma” alt boyutunun, 8 maddeden oluşan Etik Tüketici Ölçeği’nin ve 4 maddeden oluşan “marka odaklılık” alt boyutunun güvenirliklerinin yüksek seviyede oldukları görülmüştür ($\alpha > 0,700$).

Uygulanan Kolmogorov Smirnov analizi sonucunda “Etik Tüketici Ölçeği” ve alt boyutlarının ve marka odaklılık alt boyutunun dağılımlarının normal olmadıkları görülmüştür ($p < 0,05$). Bu nedenle çalışmada bu skorlarla ilgili yapılan analizlerde parametrik olmayan testlerden yararlanılmıştır.

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 2’deki gibidir.

Tablo 2. Demografik Özelliklere İlişkin Dağılımlar

(n=402)	Sayı	Yüzde
Cinsiyet		
Kadın	204	50,7
Erkek	198	49,3
Yaş		
18-25 Yaş	100	24,9
26-35 Yaş	101	25,1
36-45 Yaş	93	23,1
46-55 Yaş	71	17,7
56 Yaş ve Üzeri	37	9,2
Eğitim Durumu		
İlköğretim	28	7,0
Lise	72	17,9
Ön Lisans	81	20,1
Lisans	106	26,4
Yüksek Lisans	68	16,9
Doktora	47	11,7
Gelir Durumu		
2021 TL'den Az	102	25,4
2021-5000 TL	143	35,6
5001-8000 TL	83	20,6
8001-11000 TL	51	12,7
11000 TL Üzeri	23	5,7

Çalışmaya katılan kişilerin %50,7'si kadın iken %49,3'ü erkektir. %24,9'u 18-25 yaş grubunda iken %25,1'i 26-35, %23,1'i 36-45, %17,7'si 46-55 ve %9,2'si ise 56 ve üzeri yaş grubundadır. %7'sinin eğitim durumu ilköğretim iken %17,9'unun lise, %20,1'inin ön lisans, %26,4'ünün lisans, %16,9'unun yüksek lisans ve %11,7'sinin ise doktora'dır. %25,4'ünün gelir durumu 2021 TL'den az iken %35,6'sının 2021-5000 TL aralığında, %20,6'sının 5001-8000 TL, %12,7'sinin 8001-11000 TL ve %5,7'sinin ise 11000 TL üzeridir.

Etik Tüketici Ölçeği ve alt boyutları ile marka odaklılık arasındaki ilişkilerin incelenmesine ilişkin sonuçlar Tablo 3'deki gibidir.

Tablo 3. Etik Tüketici Ölçeği ve Alt Boyutları ile Marka Odaklılık Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

	Marka Odaklılık	
Yasal Olmayan Bir Durumdan Aktif Bir Şekilde Yararlanma	r	-0,691
	p	0,000***
Zararsız Olarak Algılanan Eylemlerden Yararlanma	r	-0,700
	p	0,000***
Etik Tüketici Ölçeği	r	-0,743
	p	0,000***

*: $p < 0,05$ ** : $p < 0,01$ ***: $p < 0,001$
 $r = \text{Spearman's Rho Korelasyon Katsayısı}$
 $p = \text{Anlamlılık Düzeyi}$

r	İlişki Düzeyi	İlişki Yönü
0,00	İlişki yok	
0,01 – 0,29	Düşük	
0,30 – 0,69	Orta	$r = -$ ise negatif ilişki
0,70 – 0,99	Yüksek	$r = +$ ise pozitif ilişki
1,00	Mükemmel ilişki	

Uygulanan korelasyon analizi sonucunda “marka odaklılık” ile “yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma” arasında orta düzeyde negatif yönde ($r=-0,691$; $p<0,001$), “marka odaklılık” ile “zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma” arasında yüksek düzeyde negatif yönde ($r=-0,700$; $p<0,001$), “marka odaklılık” ile “Etik Tüketici Ölçeği” arasında yüksek düzeyde negatif yönde ($r=-0,743$; $p<0,001$) anlamlı doğrusal bir ilişki olduğu söylenilebilir. Bu doğrultuda; H5 (Tüketicilerin etik davranışları marka odaklı karar verme tarzlarına göre farklılık göstermektedir), H5a (Tüketicilerin yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma faktörü marka odaklı karar verme tarzlarına göre farklılık göstermektedir.) ve H5b (Tüketicilerin zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma faktörü marka odaklı karar verme tarzlarına göre farklılık göstermektedir.) hipotezleri doğrulanmıştır.

Katılımcıların etik tüketici davranışları ve marka odaklı karar verme tarzlarının cinsiyetlerine göre gösterdikleri farklılıklar Tablo 4’deki gibidir.

Tablo 4. Cinsiyete Göre Etik Tüketici Ölçeği ve Alt Boyutları ile Marka Odaklılık Farklılıklarının İncelenmesi

		Sayı	Ortalama	St.Sapma	Medyan	Z	p
Yasal Olmayan Bir Durumdan	Kadın	204	2,25	1,395	1,75	-1,738	0,082
Aktif Bir Şekilde Yararlanma	Erkek	198	1,95	1,259	1,25		
Zararsız Olarak Algılanan	Kadın	204	2,95	1,438	3,00	-1,937	0,053
Eylemlerden Yararlanma	Erkek	198	2,65	1,293	2,25		
Etik Tüketici Ölçeği	Kadın	204	2,60	1,325	2,19	-1,853	0,064
	Erkek	198	2,30	1,194	1,94		
Marka Odaklılık	Kadın	204	2,95	1,442	2,88	-3,043	0,002*
	Erkek	198	3,42	1,434	4,00		

*: $p<0,05$ (İstatistiksel olarak anlamlı) Z: Mann Whitney U

Uygulanan Mann Whitney U analizi sonucunda kadın ve erkek katılımcılar arasında “yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma”, “zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma”, “Etik Tüketici Ölçeği” skorları bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Bu doğrultuda H1 (Tüketicilerin etik davranışları cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.), H1a (Tüketicilerin yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma faktörü cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.) ve H1b (Tüketicilerin zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma faktörü cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.) hipotezleri reddedilmiştir.

Kadın ve erkek katılımcılar arasında “marka odaklılık” skorları bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Bu doğrultuda H6a (Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzı cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.) hipotezi doğrulanmıştır. Buna göre erkeklerin “marka odaklılık” skorları kadınlardan anlamlı derecede daha fazladır. Katılımcıların etik tüketici davranışlarının ve marka odaklı karar verme tarzlarının yaş gruplarına göre gösterdikleri farklılıklar Tablo 5’deki gibidir.

Tablo 5. Yaş Gruplarına Göre Etik Tüketici Ölçeği ve Alt Boyutları ile Marka Odaklılık Farklılıklarının İncelenmesi

		Sayı	Ortalama	St.Sapma	Medyan	K.W.	p
	1.18-25 Yaş	100	2,24	1,461	1,25		
Yasal Olmayan Bir Durumdan Aktif Bir Şekilde Yararlanma	2.26-35 Yaş	101	2,03	1,136	1,50		
	3.36-45 Yaş	93	1,84	1,215	1,25	3,387	0,495
	4.46-55 Yaş	71	2,15	1,299	1,75		
	5.56 Yaş ve Üzeri	37	2,47	1,737	1,25		
Zararsız Olarak Algılanan Eylemlerden Yararlanma	1.18-25 Yaş	100	3,22	1,411	3,88		
	2.26-35 Yaş	101	2,97	1,378	3,00		0,000*
	3.36-45 Yaş	93	2,37	1,290	2,00	20,428	Fark
	4.46-55 Yaş	71	2,63	1,212	2,25		3-1,2
	5.56 Yaş ve Üzeri	37	2,64	1,436	2,50		
Etik Tüketici Ölçeği	1.18-25 Yaş	100	2,73	1,343	2,50		
	2.26-35 Yaş	101	2,50	1,164	2,38		0,021*
	3.36-45 Yaş	93	2,10	1,194	1,63	11,499	Fark:
	4.46-55 Yaş	71	2,39	1,190	2,00		1-3
	5.56 Yaş ve Üzeri	37	2,55	1,509	1,88		
Marka Odaklılık	1.18-25 Yaş	100	2,73	1,486	2,13		
	2.26-35 Yaş	101	3,23	1,373	3,50		0,032*
	3.36-45 Yaş	93	3,60	1,297	4,00	4,600	Fark:
	4.46-55 Yaş	71	3,21	1,465	3,75		1-3
	5.56 Yaş ve Üzeri	37	3,18	1,663	3,75		

* $p < 0,05$ (İstatistiksel olarak anlamlı) K.W.: Kruskal Wallis

Uygulanan Kruskal Wallis analizi sonucunda yaş grupları arasında “yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma” skorları bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamaktadır ($p > 0,05$). Bu doğrultuda H2a (Tüketicilerin yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma faktörü yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.) hipotezi doğrulanmamıştır. Yaş grupları arasında “zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma” ve “Etik Tüketici Ölçeği” skorları bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Bu doğrultuda H2 (Tüketicilerin etik davranışları yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.) ve H2b (Tüketicilerin zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma faktörü yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.) hipotezleri doğrulanmıştır. Buna göre 36-45 yaş grubundaki kişilerin “zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma” skorları 18-25 ve 26-35 yaş grubundaki kişilerden anlamlı derecede daha düşüktür. 36-45 yaş grubundaki kişilerin “Etik Tüketici Ölçeği” skorları 18-25 yaş grubundaki kişilerden anlamlı derecede daha düşüktür.

Yaş grupları arasında “marka odaklılık” skorları bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Bu doğrultuda H6b (Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzı yaş gruplarına göre farklılık göstermektedir.) hipotezi doğrulanmıştır. 36-45 yaş grubundaki kişilerin “marka odaklılık” skorları 18-25 yaş grubundaki kişilerden anlamlı derecede daha yüksektir.

Katılımcıların etik tüketici davranışlarının ve marka odaklı karar verme tarzlarının eğitim düzeylerine göre gösterdikleri farklılıklar Tablo 6'daki gibidir.

Tablo 6. Eğitim Düzeylerine Göre Etik Tüketici Ölçeği ve Alt Boyutları ile Marka Odaklılık Farklılıklarının İncelenmesi

	Sayı	Ortalama	St.Sapma	Medyan	K.W.	p
Yasal Olmayan Bir Durumdan Aktif Bir Şekilde Yararlanma	1.İlköğretim	28	3,74	1,195	4,00	151,960
	2.Lise	72	3,27	1,315	3,63	
	3.Ön Lisans	81	2,44	1,284	2,50	
	4.Lisans	106	1,57	1,004	1,00	
	5.Yüksek Lisans	68	1,24	0,400	1,00	
	6.Doktora	47	1,20	0,353	1,00	
Zararsız Olarak Algılanan Eylemlerden Yararlanma	1.İlköğretim	28	4,20	1,015	4,50	182,837
	2.Lise	72	4,02	1,036	4,25	
	3.Ön Lisans	81	3,49	1,118	4,00	
	4.Lisans	106	2,26	1,133	2,00	
	5.Yüksek Lisans	68	1,78	0,668	1,75	
	6.Doktora	47	1,65	0,724	1,50	
Etik Tüketici Ölçeği	1.İlköğretim	28	3,97	0,986	4,31	193,640
	2.Lise	72	3,65	1,048	4,00	
	3.Ön Lisans	81	2,96	1,070	3,00	
	4.Lisans	106	1,91	0,971	1,50	
	5.Yüksek Lisans	68	1,51	0,437	1,50	
	6.Doktora	47	1,42	0,457	1,25	
Marka Odaklılık	1.İlköğretim	28	1,46	0,719	1,25	215,352
	2.Lise	72	1,83	0,863	1,50	
	3.Ön Lisans	81	2,36	1,013	2,00	
	4.Lisans	106	3,97	1,204	4,38	
	5.Yüksek Lisans	68	4,33	0,818	4,50	
	6.Doktora	47	4,28	0,683	4,50	

*: $p<0,05$ (İstatistiksel olarak anlamlı) K.W.: Kruskal Wallis

Uygulanan Kruskal Wallis analizi sonucunda eğitim grupları arasında “yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma”, “zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma”, “Etik Tüketici Ölçeği” skorları bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Bu doğrultuda H3 (Tüketicilerin etik davranışları eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.), H3a (Tüketicilerin yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma faktörü eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.) ve H3b (Tüketicilerin zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma faktörü eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.)

hipotezleri doğrulanmıştır. Buna göre eğitim düzeyi ilköğretim olan kişilerin “yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma” skorları eğitim düzeyi, ön lisans, lisans, yüksek lisans, doktora olan kişilerden anlamlı derecede daha fazladır. Eğitim düzeyi, lise olan kişilerin “yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma” skorları eğitim düzeyi lisans, yüksek lisans, doktora olan kişilerden anlamlı derecede daha fazladır. Eğitim düzeyi, ön lisans olan kişilerin “yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma” skorları eğitim düzeyi lisans, yüksek lisans, doktora olan kişilerden anlamlı derecede daha fazladır. Eğitim düzeyi ilköğretim olan kişilerin “zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma” skorları eğitim düzeyi lisans, yüksek lisans, doktora olan kişilerden anlamlı derecede daha fazladır. Eğitim düzeyi, lise olan kişilerin “zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma” skorları eğitim düzeyi lisans, yüksek lisans, doktora olan kişilerden anlamlı derecede daha fazladır. Eğitim düzeyi, ön lisans olan kişilerin “zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma” skorları eğitim düzeyi lisans, yüksek lisans, doktora olan kişilerden anlamlı derecede daha fazladır. Eğitim düzeyi ilköğretim olan kişilerin “Etik Tüketici Ölçeği” skorları eğitim düzeyi ön lisans, lisans, yüksek lisans, doktora olan kişilerden anlamlı derecede daha fazladır. Eğitim düzeyi lise olan kişilerin “Etik Tüketici Ölçeği” skorları eğitim düzeyi lisans, yüksek lisans, doktora olan kişilerden anlamlı derecede daha fazladır. Eğitim düzeyi ön lisans olan kişilerin “Etik Tüketici Ölçeği” skorları eğitim düzeyi lisans, yüksek lisans, doktora olan kişilerden anlamlı derecede daha fazladır.

Uygulanan Kruskal Wallis analizi sonucunda eğitim grupları arasında “marka odaklılık” skorları bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Bu doğrultuda H_{6c} (Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzı eğitim düzeylerine göre farklılık göstermektedir.) hipotezi doğrulanmıştır. Eğitim düzeyi ilköğretim olan kişilerin “marka odaklılık” skorları eğitim düzeyi ön lisans, lisans, yüksek lisans, doktora olan kişilerden anlamlı derecede daha düşüktür. Eğitim düzeyi lise olan kişilerin “marka odaklılık” skorları eğitim düzeyi lisans, yüksek lisans, doktora olan kişilerden anlamlı derecede daha düşüktür. Eğitim düzeyi ön lisans olan kişilerin “marka odaklılık” skorları eğitim düzeyi lisans, yüksek lisans, doktora olan kişilerden anlamlı derecede daha düşüktür.

Katılımcıların etik tüketici davranışlarının ve marka odaklı karar verme tarzlarının gelir gruplarına göre gösterdikleri farklılıklar Tablo 7’deki gibidir.

Tablo 7. Gelir Gruplarına Göre Etik Tüketici Ölçeği ve Alt Boyutları ile Marka Odaklılık Farklılıklarının İncelenmesi

		Sayı	Ortalama	St.Sapma	Medyan	K.W.	p
Yasal Olmayan Bir Durumdan Aktif Bir Şekilde Yararlanma	1.2021 TL'den Az	102	3,15	1,394	3,38	116,783	0,000* Fark 1-2,3,4,5 2-3,4,5
	2.2021-5000 TL	143	2,26	1,318	1,75		
	3.5001-8000 TL	83	1,30	0,691	1,00		
	4.8001-11000 TL	51	1,26	0,421	1,00		
	5.11000 TL Üzeri	23	1,21	0,367	1,00		
Zararsız Olarak Algılanan Eylemlerden Yararlanma	1.2021 TL'den Az	102	3,94	1,055	4,00	165,499	0,000* Fark 1-2,3,4,5 2-3,4,5
	2.2021-5000 TL	143	3,15	1,260	3,25		
	3.5001-8000 TL	83	1,81	0,904	1,50		
	4.8001-11000 TL	51	1,74	0,661	1,75		
	5.11000 TL Üzeri	23	1,58	0,610	1,50		
Etik Tüketici Ölçeği	1.2021 TL'den Az	102	3,55	1,113	3,94	169,193	0,000* Fark 1-2,3,4,5 2-3,4,5
	2.2021-5000 TL	143	2,70	1,183	2,50		
	3.5001-8000 TL	83	1,56	0,689	1,38		
	4.8001-11000 TL	51	1,50	0,443	1,38		
	5.11000 TL Üzeri	23	1,39	0,440	1,25		
Marka Odaklılık	1.2021 TL'den Az	102	1,80	0,816	1,50	181,555	0,000* Fark 1-2,3,4,5 2-3,4,5
	2.2021-5000 TL	143	2,95	1,362	3,00		
	3.5001-8000 TL	83	4,23	0,964	4,50		
	4.8001-11000 TL	51	4,39	0,881	4,75		
	5.11000 TL Üzeri	23	4,32	0,565	4,25		

* $p < 0,05$ (İstatistiksel olarak anlamlı) K.W.: Kruskal Wallis

Uygulanan Kruskal Wallis analizi sonucunda gelir grupları arasında “yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma”, “zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma”, “Etik Tüketici Ölçeği” skorları bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Bu doğrultuda, H4 (Tüketicilerin etik davranışları gelir düzeylerine göre farklılık göstermektedir.), H4a (Tüketicilerin yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma faktörü gelir düzeylerine göre farklılık göstermektedir.) ve H4b (Tüketicilerin zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma faktörü gelir düzeylerine göre farklılık göstermektedir.) hipotezleri doğrulanmıştır. Buna göre, gelir durumu 2021 TL'den az olan kişilerin “yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma”, “zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma”, “Etik Tüketici Ölçeği” skorları gelir durumu 2021-5000 TL, 5001-8000 TL, 8001-11000 TL ve 11000 TL üzeri olan kişilerden anlamlı derecede daha fazladır. Gelir durumu 2021-5000 TL olan kişilerin “yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma”, “zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma”, “Etik Tüketici Ölçeği” skorları gelir durumu 5001-8000 TL, 8001-11000 TL ve 11000 TL üzeri olan kişilerden anlamlı derecede daha fazladır.

Uygulanan Kruskal Wallis analizi sonucunda gelir grupları arasında “marka odaklılık” skorları bakımından istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Bu doğrultuda, H6d (Tüketicilerin marka odaklı tüketici karar verme tarzı gelir düzeylerine göre farklılık göstermektedir.) hipotezi doğrulanmıştır. Gelir durumu, 2021 TL'den az olan kişilerin “marka odaklılık” skorları gelir durumu, 2021-5000 TL, 5001-8000 TL, 8001-11000 TL ve 11000 TL

üzeri olan kişilerden anlamlı derecede daha düşüktür. Gelir durumu 2021-5000 TL olan kişilerin “marka odaklılık” skorları gelir durumu 5001-8000 TL, 8001-11000 TL ve 11000 TL üzeri olan kişilerden anlamlı derecede daha düşüktür.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, tüketici etik davranışı ile marka odaklı tüketici karar verme tarzı arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada ayrıca, tüketici etik davranışının ve marka odaklı karar verme tarzının tüketicilerin demografik özelliklerine göre (yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi) nasıl farklılıklar gösterdiği de tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre tüketicilerin etik davranışları ile marka odaklı karar verme tarzları arasında anlamlı ve negatif yönde ilişki bulunmaktadır. Etik tüketici davranışının “yasal olmayan bir durumdan aktif bir şekilde yararlanma” ve “zararsız olarak algılanan eylemlerden yararlanma” faktörleri ile marka odaklı karar verme tarzı arasında aynı şekilde anlamlı ve negatif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Bu durumda, etik tüketici davranışı gösteren tüketicilerin marka odaklı tüketiciler oldukları söylenilebilir. İlgili literatür tarandığında etik tüketici davranışı ile marka odaklı karar verme tarzı arasındaki ilişkinin incelenmesine dair bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Ancak yapılan araştırmalarda genç tüketicilerin, etik ürün ile ilgi yeterli bilgiye sahip olmasına rağmen kendilerini marka ile özdeşleştirmeleri gibi sebeplerden; yetişkin tüketicilerin ise bilgi eksikliği, etik farkındalığının oluşmamış olması ve etik ürüne ulaşmak için çaba göstermenin motivasyonu düşürmesi gibi sebeplerden etik dışı üretim yapan markayı tercih ettikleri görülmektedir (Meydan, 2017).

Bu çalışmada, eğitim ve gelir düzeyi ile etik tüketici davranışı arasında anlamlı bir ilişki olduğu, eğitim ile gelir düzeyi yüksek tüketicilerin ve 36-45 yaş aralığında olan tüketicilerin 18-25 yaş aralığında olan tüketicilere göre daha etik tüketici davranışı gösterdikleri tespit edilmiştir. Muncy ve Vitell (1992), eğitim ve gelir düzeyi düşük tüketicilerin etik olmayan konulara daha fazla duyarlı olduklarını tespit etmişlerdir. Araştırmada ayrıca katılımcıların marka odaklı karar verme tarzları ile demografik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Erkek tüketicilerin kadın tüketicilere göre; 36-45 yaş aralığındaki tüketicilerin 18-25 yaş aralığındaki tüketicilere göre; doktora, yüksek lisans ve lisans düzeyinde eğitimi olan tüketicilerin ilköğretim, lise ve önlisans eğitim düzeyinde olan tüketicilere göre ve geliri yüksek olan tüketicilerin geliri düşük olan tüketicilere göre marka odaklı karar verme tarzı gösterdikleri tespit edilmiştir. Nitekim, iyi bir mesleğe sahip, gelir durumu yüksek ve yüksek yaşam standardı olan tüketicilerin daha yüksek fiyatlı ve kaliteli ürünler tercih ettikleri görülmektedir (Aktuğlu ve Temel, 2006). Hazer (2012) ise yapmış olduğu çalışmada, eğitim düzeyi yükseldikçe tüketicilerin “kısmen zararsız olarak algılanan davranışlar”ı daha etik bulduklarını, farklı gelir düzeyinde olan tüketiciler ile etik tüketici davranışı arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığını belirtmektedir.

Araştırmada elde edilen bir diğer sonuç, tüketicilerin etik davranışları ile cinsiyetleri arasında bir ilişki olmadığı yönündedir. Saray ve Hazer, 2017 yılında yapmış olduğu araştırmada benzer sonuca ulaşmışlardır. Altay (2016) ve Varinli (2000) ise kadın tüketicilerin etik ilkelere daha çok dikkat ettiklerini belirtmektedirler.

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda aşağıda verilen öneriler geliştirilmiştir:

- İşletmelerin, pazarlama etiğini ve etik tüketicileri dikkate alarak sosyal sorumluluk projelerine ağırlık vermeleri ve etik sorumluluklarını üstlenmeleri hem toplumsal anlamda olumlu yönde gelişimi hem de markalarının açıldıkları pazarda başarılı olmalarını kolaylaştıracaktır.
- İşletmelerin, pazara sunacakları yeni markaları olduğunda veya mevcut markalarına yönelik geliştirdikleri stratejilerinde etik tüketici davranışı gösteren tüketicileri de dikkate alarak tutundurma çalışmaları yapmalarının daha başarılı olmalarını sağlayacağı düşünülmektedir.
- İşletmelerin tüketicilerin etik davranış düzeylerini ve bu davranışlarını etkileyen faktörleri tespit ederek markalarının hedef kitlelerini tanımaları, bu tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını daha isabetli tespit etmeleri açısından önem taşımaktadır.
- İşletmeler; kamu kuruluşları, özel sektörler veya diğer markalar ile yapacakları işbirliği aracılığıyla etik tüketici davranışına ilişkin kamu spotları hazırlayarak veya çeşitli bilgilendirici çalışmalar yaparak tüketicilerin daha bilinçli olmalarını sağlayabilirler. Nitekim etik tüketici davranışının noksanlığı, sadece işletmelerin değil tüm toplumu ilgilendiren ahlaki bir sorumluluk olarak değerlendirilmelidir.
- Örneklem bakımından Ankara ve Samsun şehirlerini kapsamaması bu araştırmanın kısıtı olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle etik tüketici davranışına ilişkin daha geniş kapsamlı, farklı kültür ve bölgelerden oluşan tüketicilerle yapılan çalışmalar ilgili literatüre katkı sağlayacaktır. Etik tüketici davranışı ile tüketici karar verme tarzlarının diğer faktörleri ile ilişkisine dair yapılacak çalışmaların işletmeler ve uygulayıcılar açısından daha aydınlatıcı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca etik tüketici davranışının sektör bazında ele alınması, tüketici istek ve ihtiyaçlarının tespit edilmesinde daha spesifik sonuçlar elde edilmesini kolaylaştıracaktır.

Kaynakça

- Aaker, J. L. (1997). Dimensions of Brand Personality. *Journal of Marketing Research*, 34(3), 347-356.
- Aktuğlu, I. K., Temel, A. (2006), Tüketiciler Markaları Nasıl Tercih Ediyor? (Kamu Sektörü Çalışanlarının Giysi Markalarını Tercihini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma). *Selcuk University Social Sciences Institute Journal*, 15, 43-59
- Al-Khatib J. A., Doble K., Vitell, S. J. (1995). Consumer Ethics in Developing Countries: An Empirical Investigation. *Journal of Euromarketing*, 4(2), 87-109.
- Al-Khatib J. A., Vitell, S. J., Scott, J., Rawwas, M. Y. A. (1997). Consumer Ethics: A Cross-Cultural Investigation, *European Journal of Marketing*, 31(11-12), 750-767.
- Altay, Ş. (2016). Tüketicilerin Etik Algılamaları Üzerinde Demografik Faktörlerin Etkisinin Araştırılmasına Yönelik Bir Araştırma, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 201-215.
- Anić, I. D., Ciunova-Shuleska, A., Rajh, S. P., Rajh, E., Bevanda, A. (2016). Differences in Consumer Decision-Making Styles among Selected South-East European Countries, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 29(1), 665-681.
- Anić, I. D., Piri Rajh, S., Rajh, E. (2014). Antecedents of Food-Related Consumer Decision-Making Styles, *British Food Journal*, 116(3), 431-450.
- Arlı, D., Pekerti, A. (2016). Who is More Ethical? Cross-Cultural Comparison of Consumer Ethics Between Religious and Non-Religious Consumers, *Journal of Consumer Behaviour*, 16(1), 82-98.
- Arlı, D., Cheryl, L. (2017). Why Do Good People Do Bad Things? The Effect of Ethical İdeology, Guilt Proneness, and Self-Control on Consumer Ethics, *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 29(5), doi: 10.1108/APJML-11-2016-0218
- Bakewell C., Vincent-Wayne M. (2006). Male Versus Female Consumer Decision Making Styles. *Journal of Business Research*, 59, 1297-1300.
- Buğday, E. B., Babaoğul, M. (2016). Bilinçli Tüketim Kavramının Boyutları: Bilinçli Tüketim Davranışının Yeniden Tanımlanması, *Sosyoekonomi*, 24(30), 187-206.
- Chan, A., Wong, S., Leung, P. (1998). Ethical Beliefs of Chinese Consumers in Hong Kong”. *Journal of Business Ethics*, 17(11), 1163-1170.
- Chernatony, L. (2009). Towards the Holy Grail of Defining 'Brand, *Marketing Theory*, 9(1), 101-105.

- Cowart, K. O., Goldsmith, R. E. (2007). The Influence of Consumer Decision- Making Styles on Online Apparel Consumption by College Students. *International Journal of Consumer Studies*, 31(6), 639-647.
- Culiberg, B., Bajde, D. (2013). Consumer Recycling: An Ethical Decision-Making Process, *Journal of Consumer Behaviour*, 12(6), 449-459.
- Dursun, İ., Alniaçık, Ü., Kabadayı, E. T. (2013). Tüketici Karar Verme Tarzları Ölçeği: Yapısı & Boyutları, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 293-304.doi: 10.11122/ijmeb.2013.9.19.418
- Dursun, İ., Kabadayı, E. T., Tuğer, A. T. (2016). Sorumlu Tüketim: Neden? Nasıl?, Müberra Babaoğul, Arzu Şener, Betül Buğday (Ed.), *Tüketici Yazıları V* içinde (s. 9-39). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Tüketici-Pazar-Araştırma-Danışma Test ve Eğitim Merkezi.
- Ecer, F. (2006). Tüketici Etiğinin Oluşumuna Etki Eden Etmenler ve Bir Uygulama. *Mevzuat Dergisi*, 9(103), 1-10.
- Engizek, N., Şeker kaya, A. (2016). X ve Y Kuşağı Kadınlarının Karar Verme Tarzları Bakımından İncelenmesi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(36), 242-271.
- Erciş, A., Altay, Ş., Türk, B. (2017). Tüketici Etiğinin Yeniden Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisinin Suçluluk Duygusu Bağlamında İncelenmesi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 31(2), 229-242.
- Erciş, A., Türk, B. (2016). Etik Çerçevesinde Tüketim, Tüketici ve Çevre: Ekolojik Okuryazarlığın Moderatör Rolü, *Çukurova Üniversitesi İİBF Fakültesi Dergisi*, 20(2), 1-24.
- Erfmeyer R.C., Keillor B.D., Leclair, D. T. (1999). An Empirical Investigation of Japanese Consumer Ethics, *Journal of Business Ethics*, 18(1), 35-50.
- Ergin, T. D., Esen, S. K., Tuzla, H. (2016). Genç Tüketicilerin Karar Verme Stilleri ile Sms Reklamlarına Yönelik Tutumları Arasındaki Farkların İncelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 18-40. doi: 10.11611/JMER773.
- Ertuhan, H., Filizöz, B. (2011). İş Etiği ve Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(2), 139-157
- Ferrell, O.C., Gresham, L. G. (1985). A Contingency Framework for Understanding Ethical Decision Making in Marketing, *Journal of Marketing*, 49(3), 87-96. doi: 10.1177/002224298504900308
- Gummerus, J., Liljander, V., Sihlman, R. J. (2017). Do Ethical Social Media Communities Pay Off? An Exploratory Study of the Ability of Facebook Ethical Communities to

Strengthen Consumers' Ethical Consumption Behavior, *Journal of Business Ethics*, 144(3), 449-465. doi. 10.1007/s10551-015-2830-y

Hafstrom, J.L., Chae, J.S., Chung, Y.S. (1992). Consumer Decision-Making Styles: Comparison between United States and Korean Young Consumers. *The Journal of Consumer Affairs*, 26(1), 146-158.

Hazer, O. (2012). Tüketicilerin Etik İnançlarının İncelenmesi. Zeynep Çopur ve Oya Hazer (Ed.), *I. Uluslararası Aile ve Tüketici Bilimleri Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (s. 1-23), Antalya.

Hazer, O., Öztürk, M. S. (2013). Elderly Consumers and Ethics. *European Conference on Social and Behavioral Sciences*, 1-22. url'si <http://docplayer.biz.tr/698216-European-conference-on-social-and-behavioral-sciences-june-19-21-2013-faculty-of-business-administration-marmara-university.html>, Erişim Tarihi 20 Mart 2019.

Jegethesan, K., Sneddon, J. N., Soutar, G. (2012). Young Australian Consumers' Preferences For Fashion Apparel Attributes. *Journal of Fashion Marketing and Management*, 16(3), 275-289.

Kavak, B., Gürel, E., Eryiğit, Özkan, Ö. (2009). Examining the Effects of Moral Development Level, Self-Concept, and Self-Monitoring on Consumers' Ethical Attitudes. *Journal of Business Ethics*, 88(1), 115-135.

Knapp, E. D. (1999). *The Brand Mindset*, New York: Inc McGraw-Hill Professional

Levin, A., Dato-On, M. C., Rhee, K. (2004). Money For Nothing and Hits For Free: The Ethics of Downloading Music From Peer-To-Peer Web Sites. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 12(1), 48-60.

Lu, L. C., Lu, C.J. (2010). Moral Philosophy, Materialism, and Consumer Ethics: An Exploratory Study in Indonesia. *Journal of Business Ethics*, 94(2), 193-210.

Lu, LC., Chang, H. H., Chang, A. (2015). Consumer Personality and Green Buying Intention: The Mediate Role of Consumer Ethical Beliefs, *Journal of Business Ethics*, 127(1), 205-209. doi: 10.1007/s10551-013-2024-4

Lysonski, S., Durvasula, S. (2013). Consumer Decision Making Styles in Retailing: Evolution of Mindsets and Psychological Impacts, *Journal of Consumer Marketing*, 30(1), 75-87.

Masuda, A., Ishii, H., Onzo, N. (2019). Effects on Consumer Attitudes of Appeal Information of Ethical Products, *A Study on Socio-cultural Influences of Inclusive Business*, 189, 1-33.

Meydan, B. (2017). Etik Tüketicinin Kozmetik Ürünü Satın Alma Kararı: PROMETHEE Tekniği ile Bir Uygulama, *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(4), 233-259.

- Morrow, V., Richards, M. (1996). The Ethics of Social Research with Children: An Overview. *Children and Society*, 10(2), 90-105.
- Muncy, J. A., Vitell, S. J. (1992). Consumer Ethics: An Investigation of the Ethical Beliefs of the Final Consumer, *Journal of Business Research*, 24(4), 297-311.
- Owunwanne, D., Rustagi, N., dada, R. (2010). Students' Perceptions of Cheating and Plagiarism in Higher Institutions, *Journal of College Teaching and Learning*, 7(11), 59-68.
- Oyman, M. (2004). Tüketici Etiği: Ülkelerarası Karşılaştırmalara ve Demografik Faktörlere Dayalı Bir Araştırma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 77-90.
- Özden, A. T. (2019). Pozitif Algının ve Tüketici Karar Verme Tarzlarının Y ve Z Kuşakları Açısından Karşılaştırılması, *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(1), 1-20. doi: 10.30855/gjeb.2019.5.1.001
- Özkoç, H. H., Gün Eroğlu, Ş., Kazancı, E. (2018). Taklit Ürün ve Tüketici Etiği: Üniversite Öğrencilerinin Açık Parfüm Kullanma Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 319-332.
- Rawwas, M. Y. A., Patzer, G. L., Klassen, M. L. (1995). Consumer Ethics in Cross-Cultural Settings Entrepreneurial Implications, *European Journal of Marketing*, 29(7), 62-78.
- Saray, M. T., Hazer, O. (2017). Etik Tüketici Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması; Geçerlilik ve Güvenilirliğine İlişkin Bir Çalışma: Hacettepe Üniversitesi Örnekleme, *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 2(4), 258-283.
- Schröder, M. J., McEachern, M. G. (2005). Fast Foods and Ethical Consumer Value: A Focus On Mcdonald's and KFC. *British Food Journal*, 107(4), 212-224.
- Shim, S. (1996). Adolescent Consumer Decision-Making Styles: The Consumer Socialization Perspective, *Psychology & Marketing*, 13(6), 547-569.
- Sproles E. K., Sproles, G. B. (1990). Consumer Decision- Making Styles As A Function of Individual Learning Styles, *The Journal of Consumer Affairs Summer*, 24(1), 134-147. doi: 10.1111/j.1745-6606.1990.tb00262.x
- Sproles, G. B., Kendall, E. L. (1986). A Methodology For Profiling Consumers' Decision Making Styles. *The Journal of Consumer Affairs*, 20(2), 267-279. doi: 10.1111/j.1745-6606.1986.tb00382.x
- Swaidan, Z., Vitell, S., Rawwas, M. Y. A. (2003). Consumer Ethics: Determinants of Ethical Beliefs of African Americans, *Journal of Business Ethics*, 46(2), 175-186.
- Swaidan, Z., Vitell, S. J., Rose, G. M., Gilbert, F. W. (2006). Consumer Ethics: The Role of Acculturation in U.S. Immigrant Populations, *Journal of Business Ethics*, 64(1), 1-16.

- Torlak, Ö. (2009). *Pazarlama Ahlakı* (5. Baskı). İstanbul: Beta.
- Torlak, Ö., Tiltay, M. A. (2009). Materyalist Eğilim, Dini Değerler ve Tüketici Ahlakı Arasındaki İlişkiler. Ramazan Kurtoğlu ve Mehmet Kara (Ed.), *14. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (s. 61-77), Yozgat: Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Ünal, S., Erciş, A. (2007). Genç Pazarın Satın Alma Tarzlarının Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 321-336.
- Varinli, İ. (2000). Tüketici Etiği ve Üniversite Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 297-309.
- Vitell, S. J., Muncy, J. (2005). The Muncy–Vitell Consumer Ethics Scale: A Modification and Application, *Journal of Business Ethics*, 62(3), 267-275.
- Vitell, S. J., Muncy, J. (1992). Consumer Ethics: An Empirical Investigation of Factors Influencing Ethical Judgments of the Final Consumer, *Journal of Business Ethics*, 11(8), 585-597.
- Vitell, S.J., King, R.A., Howie, K., Toti, J. F., Albert, L., Hidalgo, E. R., Yacout, O. (2016). Spirituality, Moral Identity, and Consumer Ethics: A Multi-cultural Study, *Journal of Business Ethics*, 139(1), 147-160, doi: 10.1007/s10551-015-2626-0
- Yurtsever, G. (1998). The Ethical Beliefs of Turkish Consumers, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 135-146.

Ankara, İstanbul ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri'nin Twitter Kullanımına Yönelik Eğilimleri ve Takipçilerinin Tepkileri Üzerine Bir Analiz

An Analysis of Ankara, Istanbul and Izmir Metropolitan Municipalities' Tendency to use Twitter and The Reactions of their Followers

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Uysal¹

Başvuru Tarihi: 14.05.2019

Kabul Tarihi: 13.09.2019

Öz

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, sektörler ve sektör dışı faaliyetler temelinde Ankara, İstanbul ve İzmir Büyükşehir Belediyeleri'nin (BB) Twitter kullanım eğilimleri incelenmektedir. İkinci bölümde BB'lerin paylaşımlarına takipçilerin "beğeni", "retweet" ve "yorum" şeklindeki tepkileri karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Böylece, BB'lerin bir sosyal medya platformu olarak Twitter'i nasıl kullandıklarının tespit edilmesi ve takipçilerin paylaşımlara yönelik tepkilerinin ölçülmesi amaçlanmaktadır. BB'lerin çok çeşitli sektör ve alanlarda görev ve sorumluluklarının bulunması nedeniyle, paylaşımlar "sektör" veya "sektör dışı hizmet alanları" ile ilgili olanlar şeklinde gruplandırılmıştır. Bu bağlamda, 14 sektör gurubu ve 5 sektör dışı faaliyet alanı gurubu oluşturulmuş, değerlendirmeler ve analizler bu gruplandırma temelinde yapılmıştır. Bu analiz, inceleme konusu BB'lerin 01.10.2018 ile 31.12.2018 tarihleri arasındaki Twitter paylaşımlarını kapsamaktadır. Araştırmadaki veriler, Microsoft Excel Programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Twitter, Büyükşehir Belediyeleri, Yerel Yönetimler

Abstract

This study consists of two parts. In the first chapter, the tendency of use of Ankara, Istanbul and Izmir Metropolitan Municipalities (MM) on the basis of sectors and non-sectoral activities are examined. In the second chapter, the reactions of the followers to the sharing of MMs shape of "likes", "retweets" and "comments" are analyzed comparatively. Thus, it is aimed to determine how the MMs use Twitter as a social media platform and to measure the reactions of the followers towards the shares. Due to the MMs have duties and responsibilities in a wide range of sectors and areas, the shares are grouped into "sector" or "non-sector service areas". In this context, 14 sector groups and 5 non-sectoral activities groups were formed, assessments and analyzes were made on the basis of this grouping. This analysis includes the Twitter shares of the MMs under review between 01.10.2018 and 31.12.2018. The data in the study were analyzed using the Microsoft Excel Program.

Keywords: Social Media, Twitter, Metropolitan Municipalities, Local Governments

¹ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Gediz Meslek Yüksekokulu, uysal20@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3872-3119

Giriş

21. Yüzyıl bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak haberleşme ve iletişim imkânlarının önceki çağlarla kıyaslanamayacak derecede yoğun olarak yaşandığı ve bu gelişmelerin hayatı kolaylaştırıcı etkilerinin en çok hissedildiği dönem olmasıyla “Dijital çağ” olarak da adlandırılmaktadır. Özellikle bu yüzyılın son çeyreğinde dijitalleşme sürecinin en önemli parametresi olarak internet teknolojileri siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatın her aşamasında etkisini göstermiş, bireysel ve toplumsal yaşamın köklü değişim ve dönüşümüne sebep olmuştur. Bu gelişmeler kişisel ve toplumsal ölçekte üretim, tüketim, alışveriş, eğlence, yatırım, ulaşım ve iletişim gibi çok çeşitli alanlarda yeni yöntemlerin ortaya çıkmasına ve alışkanlıkların değişmesine veya yeni alışkanlıklar edinilmesine yol açmıştır.

Yaşamın her alanında köklü etkileri ve sonuçları görülen dijitalleşme sürecinin kamu hizmetleri üzerine de önemli etkileri olmuştur. Bu etkilerin en önemlilerinden biri sosyal medya kullanımının yaygınlaşması ile gerçekleşmiştir. Merkezi ve yerel yönetimler tarafından sunulan kamu hizmetlerinin ve faaliyetlerin doğrudan ve anlık olarak halka duyurulmasına ve halkın tepkilerinin doğrudan ve anlık olarak ölçülmesine imkân vermesi sosyal medya platformlarının kamu hizmet birimleri tarafından yoğun olarak kullanılmasına neden olmuştur. Bu özellikleriyle sosyal medya kamu politikalarının belirlenmesinde ve kamu hizmetlerinin sunulmasında vatandaşların katılımını ve işbirliğini arttıran bir rol oynamaktadır. Özellikle mahalli ve müşterek ihtiyaçların karşılanmasında esas yetki ve sorumluluk sahibi olan yerel yönetim birimleri için sosyal medyanın önemi gün geçtikçe artmaktadır.

Bu çalışma iki (2) bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmada kullanılan metodoloji ve sosyal medyanın kavramsal boyutu ele alınmakta; ikinci bölümde çalışmanın bulgularına yer verilmektedir. İkinci bölümde ilk olarak, Ankara, İstanbul ve İzmir BB’lerinin Twitter kullanımlarıyla ilgili genel bilgiler ve BB’lerin Twitter’da paylaşım eğilimleri incelenmektedir. Daha sonra BB’lerin paylaşımlarına takipçilerin verdikleri tepkiler ele alınmaktadır. Hem Twitter paylaşımları hem de “beğeni” “retweet” ve “yorum” şeklindeki takipçi tepkileri sektörler ve sektör dışı faaliyet alanlarına göre ayrılmakta ve karşılıklı olarak analiz edilmektedir.

Metodoloji

Bu araştırmada, öncelikle Ankara, İstanbul ve İzmir BB’lerinin resmi Twitter hesaplarından 01.10.2018 ile 31.12.2018 tarihleri arasında yapılan paylaşımlar (tweetler) sektörlere veya sektör dışı hizmet alanlarına göre listelenmiştir. BB’lerin görev ve sorumluluklarının genişliği nedeniyle sektörler ve faaliyet alanlarının gruplandırılması yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda, paylaşımlar 14 sektör grubu ve 5 sektör dışı faaliyet alanı grubu olmak üzere toplam 19 kategoride toplanmıştır. Kategorilere ayrılan paylaşımlar Microsoft Excel Programı yardımıyla analiz edilmiştir.

Sosyal Medya: Kavramsal Çerçeve

World Wide Web’in ilk versiyonu olan ve 1989’dan 2005’e kadar uygulanan Web 1.0 “bilgi bağlantısı ağı” olarak tanımlanmıştır. Kullanıcıların pasif durumda olduğu Web 1.0, kullanıcılar ile bilgi alışverişi ve etkileşim sağlamada oldukça düşük olanaklara sahipti (Khanzode ve Sarode, 2016, s. 2). İlk bakışta farklı bir dünyaya aitmiş gibi görünen World Wide Web’in bu versiyonu düşük düzeyde etkileşim, nispeten az sayıda bilgi üreticisi ve bir kaynaktan çoklu alıcılara doğru

iletişim şekli ile karakterize edilmektedir. Bu versiyonda bireyler, genellikle aralıklı olarak e-posta, Usenet ve ilanlara erişimler yoluyla içerik oluşturmuşlardır (Ellison ve Hardey, 2014, s. 24).

Web 2.0 versiyonu ise, daha önce pasif olan web kullanıcılarının aktif içerik oluşturmalarına izin vermesiyle interneti dönüştürmüştür (Dadashzadeh, 2010, s. 81). Bu versiyonun geniş çapta tanınmasına sebep olan olayların başında kullanıcıların her zaman bağlanabilmelerini sağlayan mobil cihazların yaygınlaşması gelmektedir. Günümüzde kullanıcılar, çok çeşitli platformlarda metinlerin yanı sıra resim ve video gibi içerikleri tek başlarına veya birlikte sorunsuz bir şekilde oluşturabilmekte ve en önemlisi paylaşabilmektedir (Ellison ve Hardey, 2014, s. 24). Web 2.0'ın sahip olduğu en önemli yenilik yöneticilere ve vatandaşlara internet üzerinden paylaşılan veri ve bilgileri işbirliği içinde oluşturmak için platformlar sunmasıdır (Seigler, 2017, s. 74).

Web'in versiyonlarındaki bu değişimler bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesine örnek oluşturmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki bu gelişmeler, bireysel ve sosyal hayatı önemli ölçüde etkilerken hem özel sektör hem kamu sektörünün iş, işlem ve faaliyetlerinde değişim ve dönüşüm yaşanmasına sebep olmuştur. Hükümetler vatandaşların daha fazla bilgiye erişimini, kurumsal şeffaflığı, katılımcı karar vermeyi sağlamak ve kamu hizmetlerine erişimin artırılmasını gerçekleştirmek amacıyla bilgi ve iletişim teknolojileri ve interneti kullanmaya başlamışlardır (Tursunbayeva vd., 2017, s. 270). Kamu hizmetlerinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılmasıyla “e-devlet” kavramı ortaya çıkmış ve zamanla içeriği genişlemiştir.

E-devlet, bilgi ve iletişim teknolojilerinin daha iyi bir hükümet için kullanılması veya özellikle internet ve web teknolojilerinin kullanılmasıyla hizmetlerin kalitesinin artırılması olarak tanımlanmaktadır (Oecd, 2003, s. 1). Teknik, örgütsel ve yönetsel fizibilite ve bunlara ilişkin örnekler e-devletin sürekli bir gelişme sürecine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, e-devlet için büyüme modeli “kataloglama”, “işlem”, “dikey bütünleşme” ve “yatay bütünleşme” olmak üzere dört aşamada ortaya çıkmaktadır. Farklı entegrasyon seviyeleri ile açıklanan bu dört aşamanın birincisi olan “kataloglama” aşaması, kamu kurumlarının web sitesi oluşturma yolu ile tek taraflı bilgi sunmasını ifade ederken; “işlem” aşaması, web siteleri yolu ile çift taraflı iletişimin gerçekleştirilmesini ifade etmektedir. Kamu yönetiminde işlevsel faaliyetlerin bütünleşmesi üçüncü aşama olan “yatay bütünleşme” aşamasında gerçekleştirilmektedir. Kamu yönetiminde farklı faaliyet alanlarındaki kurumların kullanıcılara tek bir elektronik hizmet merkezinden bilgi ve hizmet sunabilmeleri ise, “dikey bütünleşme” aşaması olarak adlandırılmaktadır. “Kataloglama” ve “işlem” aşamalarında kamusal bilgi ve işlem için bir elektronik ara yüzey oluşturmak öncelikli hedef olmasına rağmen, “yatay bütünleşme” ve “dikey bütünleşme” aşamalarında var olan devlet yapısında sunulan e-devlet hizmetlerinin bütünleştirilmesine odaklanılmaktadır (Layne ve Lee, 2001, s. 123-124).

E-devlet hizmetlerini tamamlayıcı bir araç olarak sosyal medyanın rolü artış gösterme eğilimindedir. İnsanların sanal topluluklardaki diğer insanlarla çoklu ortam bilgilerini oluşturmalarını, paylaşmalarını, etkileşim kurmalarını, işbirliği yapmalarını ve paylaşmalarını sağlayan çevrimiçi bir iletişim aracı olarak tanımlanabilen sosyal medya (Nepal, vd., 2015, s. 3-4); belirtilen fonksiyonları kamu hizmetleri ve kamu kurumları için de gerçekleştirmektedir. Sosyal medya kamu hizmetleri ile ilgi oluşturulan içeriklerin akıllı telefonlar ve tablet

bilgisayarlar gibi mobil teknolojilerle hızlı bir şekilde yayınlanmasına ve dağıtılmasına olanak sağlamaktadır (Ellison ve Hardey, 2014, s. 24).

Mobil ve web tabanlı teknoloji kullanımlarındaki artışla birlikte yaygınlaşan sosyal medya, bireylerin ve toplulukların kullanıcı tarafından oluşturulan içeriği paylaşma, birlikte oluşturma, tartışma ve değiştirme yoluyla yüksek düzeyde etkileşimli platformlar oluşturmaktadır (Kietzmann vd., 2011, s. 241). Bu bağlamda, sosyal medya sosyal etkileşimi kolaylaştıran, işbirliğini mümkün kılan ve paydaşlar arasında müzakere sağlayan teknolojilerdir. Bu teknolojiler arasında bloglar, wiki'ler, medya (ses, fotoğraf, video, metin) paylaşım araçları, ağ platformları ve sanal dünyalar bulunmaktadır. Özel sektör şirketleri daha çok müşteriye ulaşmak ve satışlarını arttırmak için sosyal medyaya yatırım yapmanın önemini anlamış ve hızla sosyal medyadaki yatırımlara odaklanmışlardır (Dadashzadeh, 2010, s. 81). Kamu yönetiminde ise, yöneticiler ve teorisyenler devletin şeffaflığını, halkın katılımını, hükümetler ve sektörler arası işbirliğini arttırmak için sosyal medya ve ağ oluşturma araçlarının dönüştürücü etkisini sıklıkla vurgulamaktadırlar (Bryer ve Zavattaro, 2011, s. 325-327).

Kamu ve özel tüm kullanıcılar için “işbirliği”, “katılım”, “güçlendirme” ve “zaman” olarak dört ana potansiyel güce sahip olan sosyal medya, “sosyal etkileşim” şeklinde tanımlandığı gibi doğası gereği işbirlikçi ve katılımcı bir yapıya sahiptir. Sosyal medya kullanıcıların birbirleriyle bağlantı kurmaları suretiyle sosyalleşmeleri, bilgi paylaşımı yapmaları veya ortak bir hedef belirlemeleri için topluluklar oluşturmaya olanak sağlamaktadır. Ayrıca, sosyal medya kullanıcılarına konuşma platformu oluşturma imkanı verdiği için onları güçlendirici bir etkiye de sahiptir. Sosyal medya vasıtasıyla internete erişimi olan herkesin medyayı demokratikleştirme ve bilgiyi anında, gerçek zamanlı ve ucuz bir şekilde yayma olanağını vardır (Magro, 2012, s. 149).

Seigler'e göre, sosyal medyanın kamu yöneticileri tarafından benimsenmesi ve sürekli hale dönüşmesi dört aşamadan meydana gelmektedir. Bu aşamalardan birincisi sosyal medya kullanımının henüz hiç olmadığı aşamadır. Daha sonra sırasıyla “ortaya çıkan sosyal medya kullanımı”, “ileri sosyal medya kullanımı” ve “işbirliğine dayalı sosyal medya kullanımı” aşamaları gelmektedir. “İşbirliğine dayalı sosyal medya kullanımı” aşaması sosyal medya kullanımının en yoğun olduğu aşama olup, bu aşamada vatandaşlar kamu yöneticileri tarafından politikalar, konular, hizmetler, hükümet planları, hizmet tasarımı ve yeni fikirler hakkında geri bildirimde bulunmaları konusunda teşvik edilmektedir (Seigler, 2017, s. 76).

Yerel yönetimlerde bir sosyal medya politikası tasarlamayı gerektiren kaynaklar, yasal konular, gizlilik, güvenlik, itibar yönetimi, yönetim ve bilgi ve içerik konularında bir takım sorunlar yaşanmakla birlikte, sosyal medya halka yerel hizmetlerle ilgili mesajları göndermek ve karşılığında vatandaşlardan geri bildirim toplamak için kullanılmakla çeşitli fırsatlar oluşturmaktadır (Karkin vd. 2015, s. 98). Sosyal medya, yerel yönetimlerin önemli bilgileri halka iletmeleri, devlet hizmetlerini genişletmeleri ve vatandaşlara yapılan kamu hizmetleri hakkında geri bildirim ve fikir almalarını sağlamaktadır. Sosyal medyanın açık diyalog niteliği, vatandaşlarla iletişimindeki hükümetlerin tecrübesiz kalmasına neden olan engellerin birçoğunun ortadan kalkmasına ve seçmenlerle iletişimin daha sık, açık ve hedeflenebilir olmasına imkân vermektedir (Graham vd., 2015, s. 386).

Ayrıca, sosyal medya halkla iletişim kurmak ve yerel yönetim işlemlerini kolaylaştırmak için oldukça yararlı ve güçlü bir araç olma potansiyeli taşımaktadır. Bir web sitesinin ötesine geçen sosyal medya, bilgileri hızla paylaşmak için oldukça yararlı bir işlev görmektedir. Sosyal medyanın potansiyelini ve risklerini anlamak ve vatandaşların sosyal medyayı akıllıca kullanmalarına yardımcı olmak yerel yönetimlerin geliştirilmesine yardımcı olan faaliyetlerdir. Sosyal medya bir okuldaki gecikme veya okulun kapanışı, programlanmamış bir erken tahliye, olağandışı bir trafik durumu, önemli bir hava durumu olayı hakkında acil durum bilgisi, bir kamu güvenliği sorunu, bir toplantı iptali, yakında yapılacak bir duruşma, bir seçim için oy kullanma saatleri gibi çok çeşitli alanlarda ve önemli olaylar hakkında hızlı hatırlatmalar için oldukça faydalı avantajlar sağlamaktadır. Ayrıca, sosyal medya takipçilere sürekli bir “konuşma” seçeneği sunması ile halkı çeşitli konular hakkında uyarmanın bir yolu olabilmektedir (Filmore, 2012, s. 17-23).

Sosyal medyanın bunlar gibi faydaları yerel yönetimlerin ve hükümetlerin kriz zamanlarında vatandaşlarla iletişim kurmaları için özel fırsatlar sunmaktadır. Kriz zamanlarında sosyal medya, hükümetlerin ve diğer kuruluşların kitlelere ulaşmak için hızlı ve etkili bir şekilde iletişim kurmalarını sağlamaktadır. Özellikle konuşma ve etkileşim yoluyla açık bilgi alışverişi sağlayan bir araç olması nedeniyle sosyal medya afet müdahalesi için önemli bir teknoloji olarak kullanılmaktadır. Örneğin, Boston Şehrinde 2013 yılının başlarında Boston maraton bombalamaları sonrasında halkla iletişim kurmak için yoğun olarak sosyal medyadan yararlanmıştır. Vatandaşlara ve diğer ilgili taraflara yönelik krizler ve güvenlik protokolleri hakkında bilgi almak için Yosemite Ulusal Parkı'ndaki yangınlarda ve Colorado'daki tarihi sel sırasında hükümetin sosyal medya kullanımı da hayati öneme sahip olmuştur (Graham vd., 2015, s. 386).

Tüm bu avantajlarına rağmen, Kavanaugh'a göre, yerel yönetimler sosyal medya kullanımında yüksek bir bilinç ve farkındalık seviyesine sahip değildirler. Buna göre, yerel yönetim birimleri sosyal medyada takipçilerinin kim olduğu, örgütlerinde iletişimi kimin izlemesi gerektiği, takipçilere nasıl ve ne zaman cevap vermeleri gerektiği ve sosyal medya iletişiminin halk üzerinde ne gibi etkileri olduğu gibi konularda sosyal medyanın maliyet ve faydalarını bilmeden kullanmaktadırlar (Kavanaugh vd., 2012, s. 485). Küçük yerel yönetimlerde ise, sosyal medya kullanımı hakkında oldukça sınırlı bilgi söz konusudur (Gao ve Lee, 2017, s. 627).

Bilindiği üzere, dünya üzerinde oldukça yaygın olarak kullanılan çeşitli sosyal medya platformları kullanıcılarına çeşitli imkanlar sağlamaktadır. Mianka tarafından yapılan bir araştırmaya göre, kamu kurumları arasında en çok tercih edilen ve en fazla mesaj paylaşılan sosyal medya platformu Twitter'dır. Takipçileri ve beğeniler bakımından Facebook ve Twitter'ın Youtube'ye göre daha büyük önemi vardır. YouTube, bir çok hükümet tarafından kullanılmakla birlikte daha az abone sayısına sahip olmakla dikkat çekmektedir (Mainka vd., 2014, s. 1718).

Bulgular

Araştırmada elde edilen bulgular iki ana başlıkta incelenmektedir. Birinci başlıkta Ankara, İstanbul ve İzmir BB'lerinin Twitter paylaşım eğilimleri sektörlerle ve sektör dışı faaliyet alanlarına göre analiz edilmektedir. İkinci başlıkta ise, bu paylaşımlara karşı takipçilerin

“beğeni”, “retweet” ve “yorum” şeklindeki tepkisel davranış eğilimleri karşılaştırmalı olarak incelenmektedir.

BB’lerin Paylaşım Eğilimleri İle İlgili Bulgular

Tablo 1’de görüldüğü üzere, Ankara, İstanbul ve İzmir BB’leri arasında Twitter platformunda ilk resmi hesap 17.01.2011 tarihinde üyelik kaydı yapan İstanbul BB tarafından açılmıştır. İstanbul BB’den yaklaşık bir yıl sonra Ankara BB ve bir buçuk yıl sonra da İzmir BB resmi hesap açmıştır. İlk hesap açan İstanbul BB olmakla birlikte takipçi sayısının il nüfusuna oranı itibariyle Ankara BB’nin diğer belediyelere önemli bir üstünlüğü söz konusudur. İstanbul il nüfusu Ankara nüfusundan yaklaşık üç kat fazla olmasına rağmen, Ankara BB’nin Twitter takipçi sayısı İstanbul BB’den yaklaşık %63 daha fazladır. Ankara BB’nin takipçi sayısı İzmir BB’nin takipçi sayısının üç (3) katından daha fazla bir orana sahiptir. İller kendi içinde değerlendirildiğinde ise, İstanbul BB’nin takipçi sayısı İstanbul nüfusunun sadece %2,30’u oranındadır. Bu oran İzmir’de %4,16 Ankara’da ise, %10,03’tür.

Bir BB’nin Twitter takipçilerinin daha çok o ilde yaşayan insanlardan oluştuğu varsayılırsa Ankara’lıların Ankara BB’yi takip etme konusunda daha istekli oldukları anlaşılmaktadır. Bu konuda en düşük orana %2,30 ile İstanbul BB sahiptir. Tablo1’de BB’lerin “takip edilen Twitter hesabı”, “toplam paylaşım sayısı” ve “BB’ler tarafından beğenilen hesap sayısı” itibariyle İstanbul BB’nin önemli oranda yüksek değerlere sahip olduğu görülmektedir. Özellikle, Twitter’da resmi hesap açma tarihleri arasında çok uzun zaman olmamasına rağmen İstanbul BB’nin İzmir BB’den yaklaşık 5 kat, Ankara BB’den 20 kat daha fazla paylaşım yapması İstanbul BB tarafından Twitter’ın daha aktif şekilde kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 1. BB’lerin Twitter Üyelikleriyle İlgili Genel Bilgiler

	Twitter'a Üyelik Tarihi	İl Nüfusu*	Takipçi Sayısı	Takipçi Sayısının İl Nüfusuna Oranı (%)	Takip Edilen Hesap Sayısı	Toplam Paylaşım Sayısı	BB’ler Tarafından Beğenilen Hesaplar
Ankara BB	12.12.2011	5.503.985	552.294	10,03	4	1.616	24
İstanbul BB	17.01.2011	15.067.724	346.060	2,30	183	33.790	926
İzmir BB	18.07.2012	4.320.519	179.608	4,16	71	7.031	507

*TÜİK: <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>. (19.02.2019)

Not: Tablo, 19.02.2019 tarihindeki değerlere göre oluşturulmuştur.

Tablo 2’de araştırmanın kapsamına giren 01.10.2018 ile 31.12.2018 tarihleri arasındaki 91 günde BB’lerin paylaşım sayıları görülmektedir. Buna göre, İstanbul BB hesabından Ankara BB ve İzmir BB’ye göre önemli oranda daha fazla paylaşım yapılmıştır. Söz konusu 91 günlük dönemde Ankara BB hesabından günlük ortalama 2,35 paylaşım yapılırken, İzmir BB hesabından 3,09 paylaşım ve İstanbul BB hesabından 5,37 paylaşım yapılmıştır. Bu dönemde günlük paylaşım sayıları itibariyle İstanbul BB Ankara BB’nin iki (2) katından fazla paylaşım sayısına ulaşırken İzmir BB’nin ise, iki (2) katına yakın bir paylaşım gerçekleşmiştir.

Tablo 2. Günlük Ortalama Paylaşım Sayıları

	Başlangıç Tarihi	Bitiş Tarihi	Gün Sayısı	Paylaşım Sayısı	Günlük Ortalam Paylaşım Sayısı
Ankara BB	01.10.2018	31.12.2018	91	214	2,35
İstanbul BB	01.10.2018	31.12.2018	91	489	5,37
İzmir BB	01.10.2018	31.12.2018	91	281	3,09

Tablo 3’de araştırma kapsamındaki BB’lerin sektörlere ve sektör dışı faaliyet alanlarına göre Twitter’da paylaşım sayıları görülmektedir. Buna göre, Ankara BB’nin paylaşımlarının %71,50’si herhangi bir sektörle ilgiliyken bu oran İstanbul BB’de %74,85, İzmir BB’de ise, %69,04 olarak gerçekleşmiştir. Ankara BB’nin herhangi bir sektörle ilgili olmayan faaliyet alanlarıyla ilgili paylaşım oranı %28,50 olarak gerçekleşirken bu oran İstanbul BB’de %25,15, İzmir BB’de ise, %30,96 olarak gerçekleşmiştir. Bu değerlerden Ankara ve İzmir BB’lerine göre İstanbul BB’nin herhangi bir sektörle ilgili paylaşım oranlarının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Ankara BB tarafından en çok paylaşım yapılan sektör toplam paylaşımların %14,02’sini (n=30) oluşturan “diğer sektörler (tarım, turizm, il tanıtımı, sokak hayvanları, gıda, enerji)” olmuştur. Ankara BB’nin paylaşımlarında bu sektörlerin daha büyük bir orana sahip olmasında Ankara’nın tanıtımına yönelik paylaşımlar ile gıda alanında yapılan paylaşımların önemli etkisi olmuştur. Ankara BB tarafından yapılan toplam paylaşımların %10,28’inin de (n=22) “metroloji ve iklim” sektörleriyle ilgili olduğu görülmektedir. Meteoroloji ve iklim sektörleriyle ilgili Ankara BB’nin paylaşımları genellikle olumsuz hava koşulları ile kar ve buzlanmalara karşı mücadele paylaşımlarından oluşmaktadır. Bu sektörlerde İstanbul BB’nin paylaşım oranının %1,84 (n=9), İzmir BB’nin paylaşım oranının %0,36 (n=1) oranında gerçekleşmiş olması bu alanda Ankara BB’nin diğer BB’lere oranla daha fazla iklim ve olumsuz hava koşullarıyla mücadele etmek zorunda kalması ile açıklanabilecek bir durumdur.

Tablo 3. Paylaşımların Sektörlere ve Sektör Dışı Faaliyetlere Göre Dağılım Oranları (%)

		Ankara BB		İstanbul BB		İzmir BB	
		Paylaşım Sayısı	Toplam Paylaşım Sayısına Oranı (%)	Paylaşım Sayısı	Toplam Paylaşım Sayısına Oranı (%)	Paylaşım Sayısı	Toplam Paylaşım Sayısına Oranı (%)
Sektörler	Atık, Arıtma, Geri Dönüşüm ve Temizlik	3	1,40	24	4,91	2	0,71
	Bilim, Kültür ve Sanat	3	1,40	24	4,91	30	10,68
	Bilişim ve Teknoloji	9	4,21	20	4,09	1	0,36
	Eğitim ve Meslek Edindirme	8	3,74	20	4,09	6	2,14
	Kentsel Planlama ve Dönüşüm	6	2,80	8	1,64	8	2,85
	Medya ve Haber	6	2,80	3	0,61	5	1,78
	Meteoroloji ve İklim	22	10,28	9	1,84	1	0,36
	Park, Yeşil Alan ve Çevre	7	3,27	46	9,41	22	7,83
	Sosyal Yardımlar ve Hizmetler	11	5,14	17	3,48	13	4,63
	Spor ve Sağlık	5	2,34	73	14,93	18	6,41
	Su, Kanalizasyon ve Altyapı	5	2,34	14	2,86	5	1,78
	Ulaşım, Trafik ve Toplu Taşıma	21	9,81	68	13,91	30	10,68
	Genel (Birden Çok Sektör)	17	7,94	17	3,48	26	9,25
	Diğer Sektörler*	30	14,02	23	4,70	27	9,61
Sektörler Toplamı		153	71,50	366	74,85	194	69,04
Sektör Dışı Etkinlikler	Belediye Organları ve Personel Faaliyetleri	7	3,27	14	2,86	5	1,78
	Özel Gün, Anma, Kutlama, Dilek ve Tem.	26	12,15	41	8,38	36	12,81
	Fuar, Panayır, Sergi, Şenlik vb. Etkinlikler	3	1,40	6	1,23	22	7,83
	Sosyal Faaliyetler ** ve Ziyaretler	22	10,28	36	7,36	18	6,41
	Diğer***	3	1,40	26	5,32	6	2,14
Sektör Dışı Toplamı		61	28,50	123	25,15	87	30,96
Genel Toplam		214	100,00	489	100,00	281	100,00

*(Tarım, Turizm (İl Tanıtımı), Sokak Hayvanları, Gıda, Enerji)

** (Cenaze, Nikah, Düğün vb.)

*** (Denetimler, Cezalar, Doğal ve Tabii Afetler ve Diğer Etkinlikler)

Ankara BB tarafından en çok paylaşımın yapılan üçüncü sektör, toplam paylaşımların %9,81'ini (n=21) oluşturan "ulaşım, trafik ve toplu taşıma" sektörleridir. Bu sektörler İstanbul BB'nin toplam paylaşımlarında %13,91 (n=68) oranıyla en çok paylaşım yapılan ikinci sektör olurken, İzmir BB'nin toplam paylaşımlarında %10,68 (n=30) oranıyla en çok paylaşım yapılan sektör olmuştur. Bu sektörlerdeki paylaşımlar genellikle yol ve kavşak yapımı, toplu taşıma hizmetleri ve trafik sonunu çözme odaklı paylaşımlardır. "Ulaşım, trafik ve toplu taşıma" sektörünün İzmir BB'de en çok paylaşım yapılan sektör, İstanbul BB'de en çok paylaşım yapılan ikinci sektör ve Ankara BB'de de en çok paylaşım yapılan üçüncü sektör olması bu sektörün BB'lerin faaliyet alanlarındaki oranı ve sorunlara çözüm bulma çabalarının yoğunluğu konusunda fikir vermektedir.

İstanbul BB'nin paylaşımlarında "spor ve sağlık" sektörleri %14,93 (n=73) oranla en çok paylaşım yapılan sektörler olmuştur. Bu sektörlerin yüksek paylaşım oranlarına sahip olmasında İstanbul BB spor kulüplerinin faaliyet ve müsabakalarıyla ilgili paylaşımlar büyük rol oynamıştır. İstanbul BB'nin paylaşımlarında "Spor ve sağlık" sektörlerini %13,91 (n=68) oranla

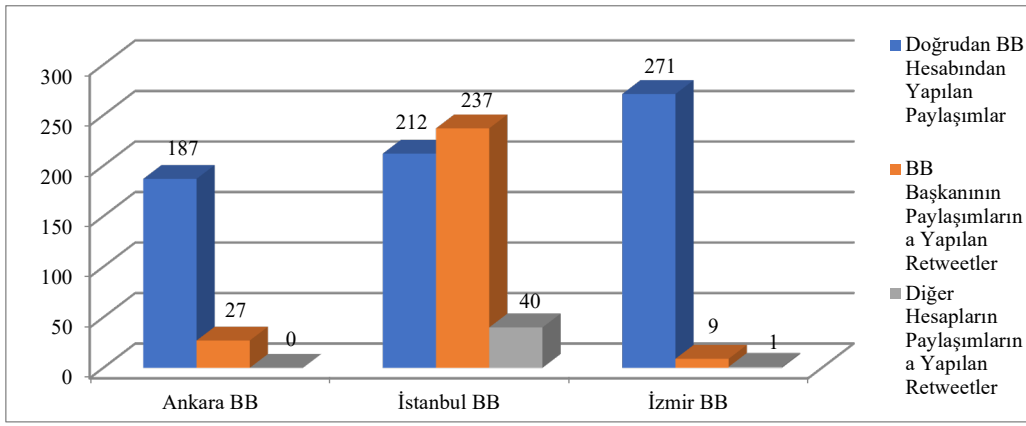
“ulaşım, trafik ve toplu taşıma” sektörleri ve %9,41 (n=46) oranla “park, yeşil alan ve çevre” sektörleri takip etmektedir.

İzmir BB'nin paylaşımlarında ise, %10,68 (n=30) oranla “ulaşım, trafik ve toplu taşıma” ile “bilim, kültür ve sanat” sektörleri ilk sırada yer almaktadır. Bu sektörleri %9,61 (n=27) oranla “diğer sektörler (tarım, turizm, il tanıtımı, sokak hayvanları, gıda, enerji)” sektörleri ve %9,25 (n=26) oranla “genel (birden çok sektör)” takip etmektedir. İzmir BB'nin paylaşımlarında “bilim, kültür ve sanat” sektörlerinin yüksek oranlara sahip olmasında kültür ve sanat faaliyetleriyle ilgili paylaşımların rol oynamıştır.

Sektör dışı faaliyetlerde her üç BB'de de “özel günler, anma kutlama, dilek ve temenniler” en çok paylaşım yapılan faaliyet alanları olmuştur. Ankara ve İstanbul BB'de “sosyal faaliyetler ve ziyaretler” faaliyet alanları en çok paylaşım yapılan ikinci faaliyet alanı olurken, İzmir BB'de ise, en çok paylaşım yapılan ikinci faaliyet alanı “fuvar, panayır, sergi, şenlik vb. etkinlikler” faaliyet alanları olmuştur. “Fuar, Panayır, sergi, şenlik vb. etkinlikler” faaliyet alanları Ankara ve İstanbul BB'lerinde en az paylaşım yapılan sektör dışı alanlar olmasına rağmen İzmir BB'de ikinci en çok çok paylaşım yapılan sektör dışı faaliyet alanı olması dikkat çekicidir. Sektör dışı paylaşımlarda diğer dikkat çeken bir nokta “diğer (denetimler, cezalar, doğal ve tabii afetler ve diğer etkinlikler)” faaliyetleri ile ilgili Ankara BB'nin paylaşımları %1,40 (n=3) ve İzmir BB'nin %2,14 (n=6) gibi oldukça düşük oranlarda gerçekleşmesine rağmen İstanbul BB'nin bu alanda yaptığı paylaşımların %5,32 (n=26) olarak gerçekleşmesidir. Ayrıca “sosyal etkilenler ve ziyaretler” faaliyet alanlarında Ankara BB'nin ve belediye organları ve personel faaliyetlerinde de İstanbul BB'nin diğer BB'lere oranla daha yüksek paylaşım oranlarına sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 1'de araştırma kapsamındaki BB'lerin “kaynağına göre tercih ettikleri paylaşım şekilleri” görülmektedir. Bu şekilde BB'lerin paylaşımları “doğrudan BB hesabından yapılan paylaşımlar”, “BB başkanının paylaşımlarının retweet edilmesi (yeniden paylaşılması)” ve “diğer hesaplardan yapılan paylaşımların retweet edilmesi (yeniden paylaşılması)” şeklindeki paylaşımlar olarak üçe ayrılmıştır.

Buna göre, Ankara BB'nin araştırma döneminde 214 paylaşımının %87,38'i (n=187) doğrudan BB hesabından yapılan paylaşımlar şeklinde ve %12,62'si (n=27) belediye başkanının paylaşımlarının retweet edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Ankara BB tarafından belediye başkanı haricindeki kullanıcıların paylaşımlarının retweet edilmesi yöntemi hiç tercih edilmemiştir. Bu konuda İzmir BB'nin paylaşımları da Ankara BB'nin paylaşım oranlarına benzerlik göstermektedir. Buna göre, İzmir BB'nin paylaşımlarının %96,44'ü (n=271) doğrudan kendi hesabından yapılan paylaşımlar, %3,20'si (n=9) belediye başkanının paylaşımlarının retweet edilmesi ve %0,36'sı (n=1) diğer hesaplardan yapılan paylaşımların retweet edilmesi şeklinde gerçekleştirmiştir. Ankara ve İzmir BB'ye göre daha dengeli bir paylaşım oranına sahip olan İstanbul BB, paylaşımlarının %43,35'ini (n=212) doğrudan kendi paylaşımları şeklinde, %48,47'sini (n=237) belediye başkanının paylaşımlarının retweet edilmesi şeklinde ve %8,18'ini (n=40) diğer hesaplardan yapılan paylaşımların retweet edilmesi şeklinde gerçekleştirmiştir.

Şekil 1. Paylaşımların Kaynağına Göre Dağılımı

Bu oranlarla bağlantılı olarak, Ankara BB tarafından yapılan paylaşımların %12,62'si (n=27), İzmir BB tarafından yapılan paylaşımların %3,20'si (n=9) BB başkanının kendi hesabından yapılan paylaşımların retweet edilmesi şeklindeki paylaşımlar olmasına rağmen, İstanbul BB'de bu oran %48,47 (n=237) olarak gerçekleşmiştir. Bu oranlar, İstanbul BB paylaşımlarında BB başkanının yapmış olduğu paylaşımların retweet edilmesi yolu ile hizmet ve faaliyetlerin duyurulması yönteminin oldukça fazla kullanmakta olduğunu göstermektedir.

Takipçilerin Tepkileri İle İlgili Bulgular

Tablo 4'te BB'lerin Twitter paylaşımlarının kaynaklarına göre ayrımı ve takipçilerin bu paylaşımlara "beğeni", "retweet" ve "yorum" şeklinde verdikleri tepkilerin ortalama değerleri görülmektedir. Buna göre, toplam paylaşımlarda İstanbul BB paylaşım başına ortalama 558,01 beğeni, 151,24 retweet ve 26,30 yorum ortalamaları ile en yüksek değerlere sahiptir. Toplam paylaşımlar kategorisinde İzmir BB 348,49 beğeni, 56,78 retweet ve 12,06 yorum ortalamasıyla ikinci en yüksek değerlere sahip olan BB'dir.

Tablo 4. Paylaşımların Kaynağına Göre Ortalama Beğeni, Retweet ve Yorum Sayıları

		Ankara BB	İstanbul BB	İzmir BB
Doğrudan Belediye Hesabından Paylaşımlar	Ortalama Beğeni Sayısı	107,80	215,60	125,60
	Ortalama Retweet Sayısı	22,07	76,72	25,64
	Ortalama Yorum Sayısı	4,99	7,85	7,06
BB Başkanının Paylaşımlarının Retweet Edilmesi	Ortalama Beğeni Sayısı	404,96	349,02	6.977,67
	Ortalama Retweet Sayısı	85,48	93,95	979,44
	Ortalama Yorum Sayısı	20,56	16,00	159,67
Diğer Hesapların Paylaşımlarının Retweet Edilmesi	Ortalama Beğeni Sayısı	0,00	3.611,08	1.090,00
	Ortalama Retweet Sayısı	0,00	885,55	190,00
	Ortalama Yorum Sayısı	0,00	185,08	38,00
Toplam Paylaşımlar	Ortalama Beğeni Sayısı	145,29	558,01	348,49
	Ortalama Retweet Sayısı	30,07	151,24	56,78
	Ortalama Yorum Sayısı	6,96	26,30	12,06

İstanbul BB'nin "doğrudan belediye hesabından yapılan paylaşımları" ortalama 215,60 beğeni, 76,72 retweet ve 7,85 yorum olarak, diğer iki BB'den daha yüksek değerlere sahip olmuştur. "Doğrudan belediye hesabından yapılan paylaşımlar" kategorisindeki paylaşımların tamamında İzmir BB ikinci sırayı almaktadır. "Belediye başkanının paylaşımlarına yapılan retweetler" şeklindeki paylaşımlarda ise, İzmir BB'nin paylaşımlarının 6.977,67 beğeni, 979,4 retweet ve 159,67 yorum ortalaması ile diğer BB'lere oranla oldukça yüksek değerlere sahip olduğu görülmektedir. "Diğer hesapların paylaşımlarına yapılan retweetler" kategorisinde ise, İstanbul BB 3.611,08 beğeni, 885,55 retweet ve 185,08 yorum ortalamaları ile en çok etkileşime girilen BB olmuştur. Ankara BB araştırma döneminde BB başkanı dışında hiçbir hesaptan yapılan paylaşımları retweet yapmamıştır.

BB paylaşımlarının kaynaklarına göre yapılan ayırım kendi içinde de birbirinde farklı sonuçlar ortaya koymaktadır. Buna göre, Ankara BB'nin "BB başkanının paylaşımlarının retweet edilmesi" şeklindeki paylaşımları "doğrudan BB hesabından yapılan paylaşımları"na oranla yaklaşık dört (4) kat daha fazla beğeni ortalamasına sahiptir. İzmir BB'nin paylaşımlarında ise, "BB başkanının paylaşımlarının retweet edilmesi" şeklindeki paylaşımların "doğrudan BB hesabından yapılan paylaşımlar"a oranla 50 kattan daha fazla beğeni ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. İstanbul BB'de de fark bu kadar olmasa da "BB başkanının paylaşımlarının retweet edilmesi" şeklindeki paylaşımlar daha yüksek beğeni ortalamasına sahip olmaktadır.

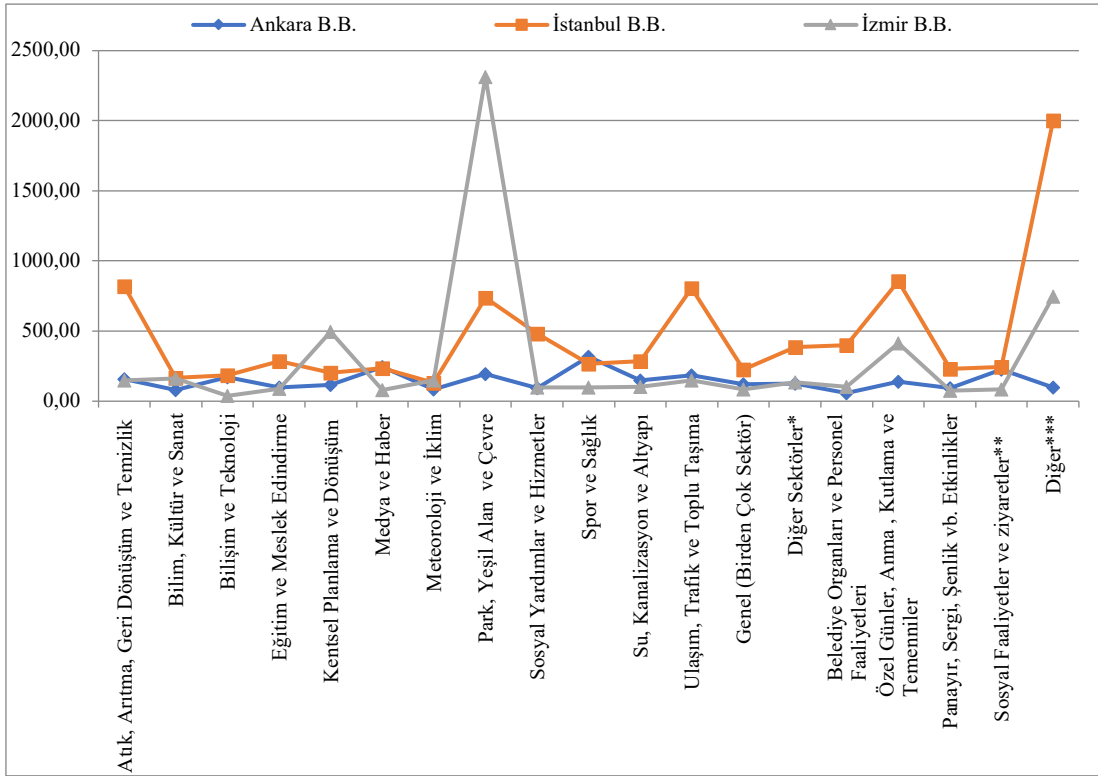
İstanbul BB'nin "diğer hesapların paylaşımlarına yapılan retweetler" şeklindeki paylaşımları "doğrudan BB hesabından yapılan paylaşımlar" ve "BB başkanının paylaşımlarına yapılan retweetler" şeklindeki paylaşımlarından on (10) kattan fazla beğeni almaktadır. İzmir BB'nin "BB başkanının paylaşımlarına yapılan retweetler" şeklindeki paylaşımlarının ortalama beğenilme oranlarının oldukça yüksek olduğu (6.977,67 beğeni) görülmektedir. Bu dağılım, Ankara ve İzmir BB'lerinin "BB başkanlarının paylaşımlarına yapılan retweetler" şeklindeki paylaşımlarının diğer paylaşım şekillerine göre daha fazla beğeni aldığı, İstanbul BB'nin ise "diğer hesapların paylaşımlarına yapılan retweetler" şeklindeki paylaşımlarının daha fazla beğeni aldığını ortaya koymaktadır. BB'lerin paylaşımlarına yapılan ortalama yorum ve retweet sayıları itibariyle de ortalama beğeni sayılarına benzer bir dağılım görülmektedir.

Şekil 2'de BB'lerin sektörlere ve sektör dışı faaliyet alanlarına göre paylaşımları başına düşen beğeni ortalamaları (BB'lerin retweet paylaşımları dâhil) görülmektedir. Buna göre, sektörlerle ilgili paylaşımlar kategorisinde Ankara BB'nin paylaşımları ortalama 140,14 beğeni, İstanbul BB'nin paylaşımları 464,46 beğeni ve İzmir BB'nin paylaşımları 386,16 beğeni almıştır. Herhangi bir sektörle ilgili olmayan faaliyet alanlarındaki paylaşımlarda ise, Ankara BB'nin paylaşımları 158,21 beğeni, İstanbul BB'nin paylaşımları 836,40 beğeni ve İzmir BB'nin paylaşımları 264,51 beğeni almıştır. Görüldüğü üzere, hem sektörlerle ilgili paylaşımlarda hem de sektör dışı faaliyetlerle ilgili paylaşımlarda İstanbul BB'nin paylaşımları diğer BB'lere oranla daha fazla beğeni ortalamasına sahiptir. Bu kategoride tüm BB'lerin paylaşımlarına takipçilerin verdikleri "retweet" ve "yorum" şeklindeki tepkiler de de İstanbul BB en yüksek değerlere sahip olmuştur; İstanbul BB'yi İzmir BB izlemiştir.

Ankara BB'nin 245,50 ortalama beğeniye sahip "medya ve haber" sektörleri ve 317,40 ortalama beğeniye sahip "sağlık ve spor" sektörlerinde yaptığı paylaşımlar diğer BB'lerin bu sektörlerde yaptıkları paylaşımlardan daha yüksek ortalama beğeni sayılarına ulaşmıştır. İzmir BB'nin

493,88 ortalama beğeniye sahip “kentsel planlama ve dönüşüm”, 150,00 ortalama beğeniye sahip “metroloji ve iklim” ve 2.313,36 ortalama beğeniye sahip “park, yeşil alan ve çevre” sektörlerinde yaptığı paylaşımlar bu alanlarda diğer BB’lerin paylaşımlarından daha fazla ortalama beğeniye sahip olmuştur. Geri kalan 14 sektör veya faaliyet alanında İstanbul BB’nin paylaşımları diğer BB’lerden daha yüksek beğeni ortalamalarına sahip olmuştur. Bu sektörlerden 820,79 ortalama beğeni sayısına ulaşan “atık, arıtma, geri dönüşüm ve temizlik sektörleri” ve 807,66 ortalama beğeniye sahip “ulaşım, trafik ve toplu taşıma” sektörleri en yüksek beğeniye sahip sektörler olarak dikkat çekmektedir.

*(Tarım, Turizm, İl Tanıtımı, Sokak Hayvanları, Gıda, Enerji)

** (Cenaze, Nikah, Düğün vb.)

*** (Denetimler, Cezalar, Doğal ve Tabii Afetler ve Diğer Etkinlikler)

Şekil 2: Sektörlere ve Sektör Dışı Faaliyet Alanlarına Göre Paylaşım Başına Düşen Beğeni Ortalamaları (BB’lerin Retweet Paylaşımları Dahil)

Ankara BB’nin paylaşımlarından en çok ortalama beğeni “spor ve sağlık” sektörüyle ilgili paylaşımlara yapılmıştır. Bu sektörlerde yapılan beş (5) paylaşım toplamda 1.587 beğeni alarak, paylaşım başına 317,40 beğeni ortalamasına sahip olmuştur. İstanbul BB’nin en çok ortalama beğeni alan paylaşımları “diğer (denetimler, cezalar, doğal ve tabii afetler ve diğer etkinlikler)” alanı olmuştur. Bu alanda yapılan 26 paylaşım toplamda 52.307 beğeni alarak paylaşım başına 2.001 beğeni ortalamasına sahip olmuştur. İzmir BB’nin paylaşımlarında ise en çok beğeni alan sektör “park, yeşil alan ve çevre” sektörleri olmuştur. Bu alanda paylaşım başına 2.313,36 beğeni düşmektedir.

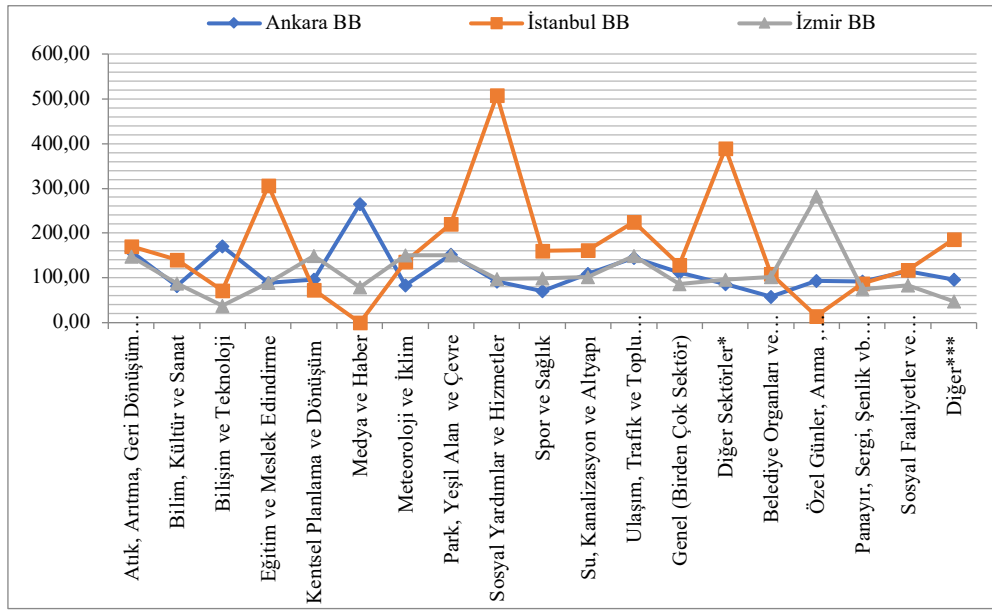
Ankara BB’nin yapmış olduğu paylaşımlardan en çok beğeni ortalamasına sahip “spor ve sağlık” sektörlerinden sonra, ikinci sırada “medya ve haber” sektörü gelmektedir. “Medya ve haber” sektöründe altı (6) paylaşım 1.473 beğeni alarak paylaşım başına 245,50 beğeni almıştır. İstanbul BB’nin paylaşımlarından ikinci en yüksek beğeni ortalaması “özel günler, anma, kutlama ve

temenniler” alanında gerçekleşmiş olup, bu alanda yapılan 26 paylaşıma toplamda 35,129 beğeni yapılmış ve paylaşım başına 856,80 beğeni düşmüştür. İzmir BB paylaşımlarında ise ikinci en yüksek beğeni ortalaması “diğer (denetimler, cezalar, doğal ve tabii afetler ve diğer etkinlikler)” faaliyet alanlarında gerçekleşmiştir.

Şekil 3’te BB’lerin retweet paylaşımları dahil edilmeden doğrudan kendi hesaplarından yaptıkları paylaşımların beğeni ortalamaları görülmektedir. Buna göre, toplamda Ankara BB’nin 187 doğrudan kendi hesabından paylaşımı 20.159 beğeni alarak 107,80 ortalama beğeniye; İstanbul BB’nin 212 doğrudan kendi hesabından paylaşımı 45.708 beğeni alarak 215,60 ortalama beğeniye ve İzmir BB’nin 271 doğrudan kendi hesabından paylaşımı 34.038 beğeni alarak 125,60 ortalama beğeniye sahip olmuştur. Bu değerler BB’lerin retweet yapmak suretiyle yaptıkları paylaşımların toplam beğeni ortalamalarını arttırdığını ortaya koymaktadır. Şekil 2’de görüleceği üzere, retweetler dâhil edilerek yapılan analizde Ankara BB paylaşım başına 145,29 ortalama beğeniye, İstanbul BB 558,01 ortalama beğeniye ve İzmir BB 348,49 ortalama beğeniye sahip olurken, BB’lerin doğrudan kendi hesaplarından yaptıkları paylaşımlar daha düşük beğeni ortalamalarına sahiptir.

Şekil 3’te Ankara BB’nin retweet paylaşımları dâhil edilmeden doğrudan kendi hesabından yaptığı paylaşımlarda 170,67 ortalama beğeniye sahip “bilişim ve teknoloji” sektörleri, 265,25 ortalama beğeniye sahip “medya ve haber” sektörleri ve 92,67 ortalama beğeniye sahip “fuvar, panayır, sergi, şenlik vb. her türlü etkinlikler” alanlarıyla ilgili paylaşımları diğer BB’lerin bu sektörlerdeki/ sektör dışı faaliyet alanlarındaki paylaşımlarından daha fazla ortalama beğeni sayılarına ulaştığı görülmektedir. İzmir BB’nin paylaşımlarında ise, 149,50 ortalama beğeniye sahip “kentsel planlama ve dönüşüm” sektörleri, 137,00 ortalama beğeniye sahip “meteoroloji ve iklim” sektörleri ve 281,71 ortalama beğeniye sahip “özel günler, anma, kutlama ve temenniler” faaliyet alanları ile ilgili paylaşımlar diğer BB’lerin bu sektör/ sektör dışı faaliyet alanlarındaki paylaşımlarından daha fazla ortalama beğeniye sahip olmuştur. BB’lerin retweet paylaşımları dâhil edilmeden doğrudan kendi hesabından yaptığı paylaşımlarda Ankara ve İzmir BB’leri üçer sektör grubunda/ sektör dışı faaliyet alanlarında en fazla ortalama beğeniye sahip olurken, geri kalan 13 sektör grubunda / sektör dışı faaliyet alanında en fazla ortalama beğeniye İstanbul BB sahip olmuştur.

Şekil 3’te görüldüğü üzere, retweet paylaşımlar dahil edilmeden BB’lerin doğrudan kendi hesaplarından yaptığı paylaşımların beğeni ortalamaları retweet paylaşımlar dahil edilerek hesaplanan beğeni ortalamalarına (Şekil 2) oranla daha düşük seviyelerde kalmaktadır. Özellikle İzmir BB’nin “park, yeşil alan ve çevre” sektörlerindeki paylaşımları ve İstanbul BB’nin “diğer (denetimler, cezalar, doğal ve tabii afetler ve diğer etkinlikler)” faaliyet alanlarında yaptığı paylaşımlarda görüldüğü gibi ortalama 2.000 beğeniye geçen paylaşımlara hiç rastlanmamaktadır.

*(Tarım, Turizm (İl Tanıtımı), Sokak Hayvanları, Gıda, Enerji)

** (Cenaze, Nikah, Düğün vb.)

*** (Denetimler, Cezalar, Doğal ve Tabii Afetler ve Diğer Etkinlikler)

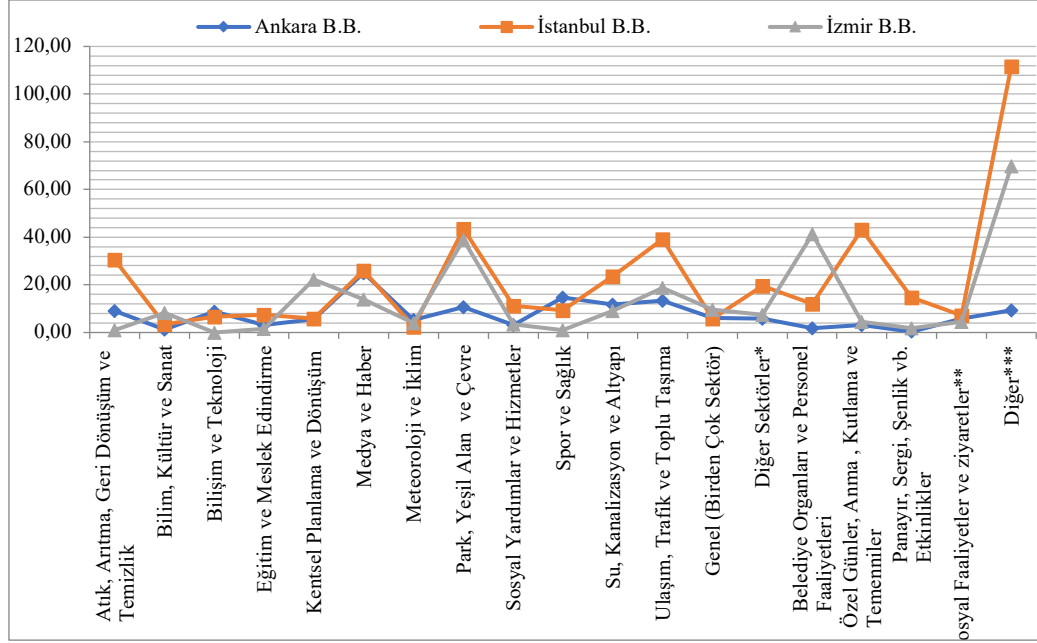
Şekil 3. Sektörlere ve Sektör Dışı Faaliyet Alanlarına Göre Paylaşım Başına Düşen Beğeni Ortalamaları (BB'lerin Retweet Paylaşımaları Hariç)

Şekil 4'te BB'lerin retweet paylaşımaları dâhil edilerek sektörlere ve sektör dışı faaliyet alanlarına göre paylaşım başına düşen ortalama yorum sayıları görülmektedir. Buna göre, Ankara BB'nin toplam 214 paylaşımına 1.489 yorum yapılarak 6,96 yorum ortalaması, İstanbul BB'nin 489 paylaşımına 12.860 yorum yapılarak 26,30 yorum ortalaması ve İzmir BB'nin 281 paylaşımına 3.389 yorum yapılarak 12,06 yorum ortalaması elde edilmiştir. Görüldüğü üzere, paylaşım başına düşen ortalama yorum sayılarında da BB'ler arasındaki sıralama "beğeni" ortalamalarındaki ile aynı şekilde oluşmuş, yüksekten başlamak üzere İstanbul BB, İzmir BB ve Ankara BB şeklinde gerçekleşmiştir.

Sektörlere göre değerlendirildiğinde ise, Ankara BB'nin paylaşım başına ortalama 8,78 yorum yapılan "bilişim ve teknoloji", 5,18 yorum yapılan "meteoroloji ve iklim" ve 14,60 yorum yapılan "spor ve sağlık" sektör gruplarındaki paylaşımlarının diğer BB'lerden daha fazla ortalama yorum sayısına sahip olduğu görülmektedir. İzmir BB'nin ise, paylaşım başına ortalama 8,37 yorum yapılan "bilim, kültür ve sanat", 22,25 yorum yapılan "kentsel planlama ve dönüşüm", 9,62 yorum yapılan "genel (birden çok sektör)" ve 41,20 yorum yapılan "belediye organları ve personel faaliyetleri" sektör grupları veya sektör dışı faaliyet alanlarında yaptığı paylaşımlara diğer BB'lerden daha fazla yorum yapılmıştır. Geri kalan 12 sektör grubu veya faaliyet alanında İstanbul BB'nin paylaşımları diğer iki BB'nin paylaşımlarından daha fazla yorum almıştır.

Özellikle, "özel günler, anma, kutlama ve temenniler" faaliyet alanlarında İzmir BB'nin paylaşımları ortalama 4,47 ve Ankara BB'nin paylaşımları ortalama 3,19 yorum almasına rağmen İstanbul BB'nin paylaşımları ortalama 43,22 yorum almış ve diğer BB'lerin paylaşımlarından oldukça yüksek bir ortalama değere sahip olmuştur. Benzer şekilde "panayır,

sergi, şenlik vb etkinlik” faaliyetleriyle ilgili paylaşımlarda Ankara BB’nin paylaşım başına ortalama 0,33 yorum ve İzmir BB’nin 1,68 yorum almasına karşılık İstanbul BB’nin paylaşımları 14,67 ortalama yorum almıştır. Bu faaliyet alanlarına ilave olarak “atık, arıtma, geri dönüşüm ve temizlik”, “eğitim ve meslek edindirme” “sosyal yardımlar ve hizmetler” ve “diğer sektörler”de de İstanbul BB’nin diğer BB’lere oranla oldukça yüksek yorum ortalamalarına sahip olduğu görülmektedir.

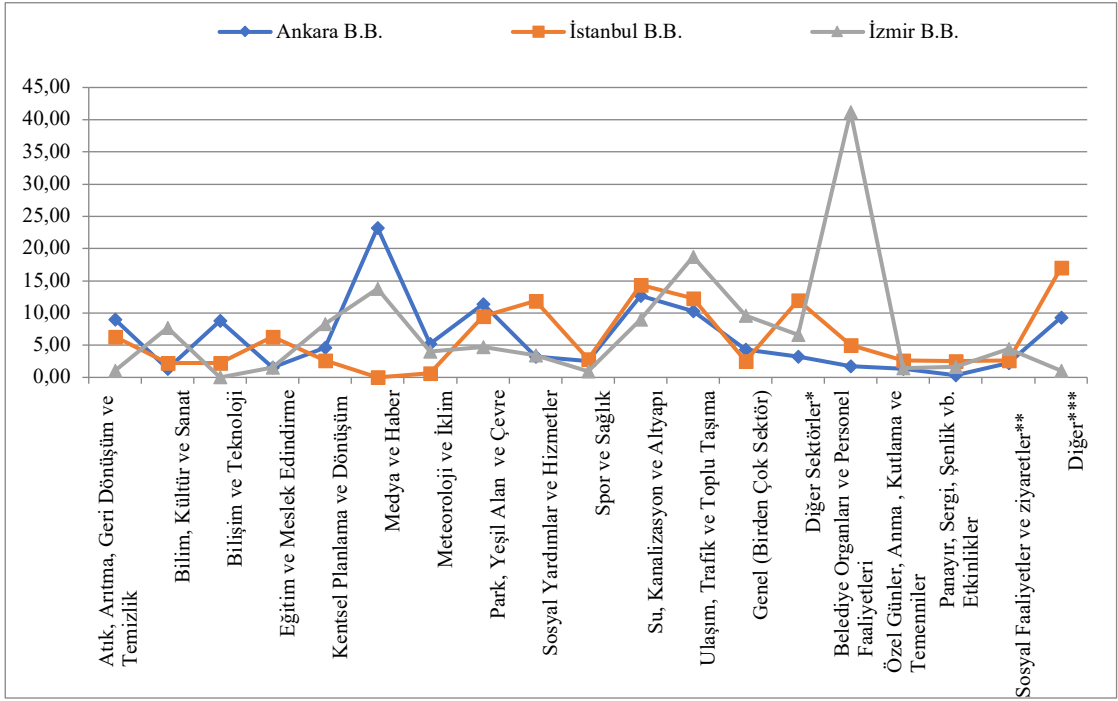
* (Tarım, Turizm (İl Tanıtımı), Sokak Hayvanları, Gıda, Enerji)

** (Cenaze, Nikah, Düğün vb.)

*** (Denetimler, Cezalar, Doğal ve Tabii Afetler ve Diğer Etkinlikler)

Şekil 4. Sektörlere ve Sektör Dışı Faaliyet Alanlarına Göre Paylaşım Başına Düşen Yorum Ortalamaları (BB’lerin Retweet Paylaşımları Dahil)

Şekil 5’te BB’lerin retweet paylaşımları dâhil edilmeden doğrudan kendi hesaplarından yaptıkları paylaşımların sektörler ve faaliyet alanlarına göre ortalama yorum sayıları görülmektedir. Bu dağılımda İstanbul BB’nin ortalama değerlerinin yüksekliği devam etmekle birlikte Şekil 2, Şekil 3 ve Şekil 4’teki ortalama değerlerdeki yüksek oranlar kısmen azalma eğilimi göstermiştir. Ortalama yorum sayılarında Ankara BB’nin paylaşımları beş (5), İzmir BB’nin paylaşımları altı (6) sektör veya sektör dışı hizmet alanında en yüksek yorum oranına sahip olurken, İstanbul BB’nin paylaşımları sekiz (8) sektör veya faaliyet alanında en yüksek yorum ortalamalarına sahip olmuştur. Buna göre, Ankara BB’nin “atık, arıtma, geri dönüşüm ve temizlik” sektörlerindeki paylaşımları ortalama 9,00, “bilişim ve teknoloji” sektörlerindeki paylaşımları 8,78, “medya ve haber” sektörlerindeki paylaşımları 23,25, “meteoroloji ve iklim” sektörlerindeki paylaşımları 5,18 ve “park, yeşil alan ve çevre” sektörlerindeki paylaşımları 11,40 ortalama yorum olarak diğer BB’lerin bu sektörlerdeki paylaşımlarına yapılan yorumlardan daha fazla yorum ortalamalarına sahip olmuştur.

*(Tarım, Turizm (İl Tanıtımı), Sokak Hayvanları, Gıda, Enerji)

** (Cenaze, Nikah, Düğün vb.)

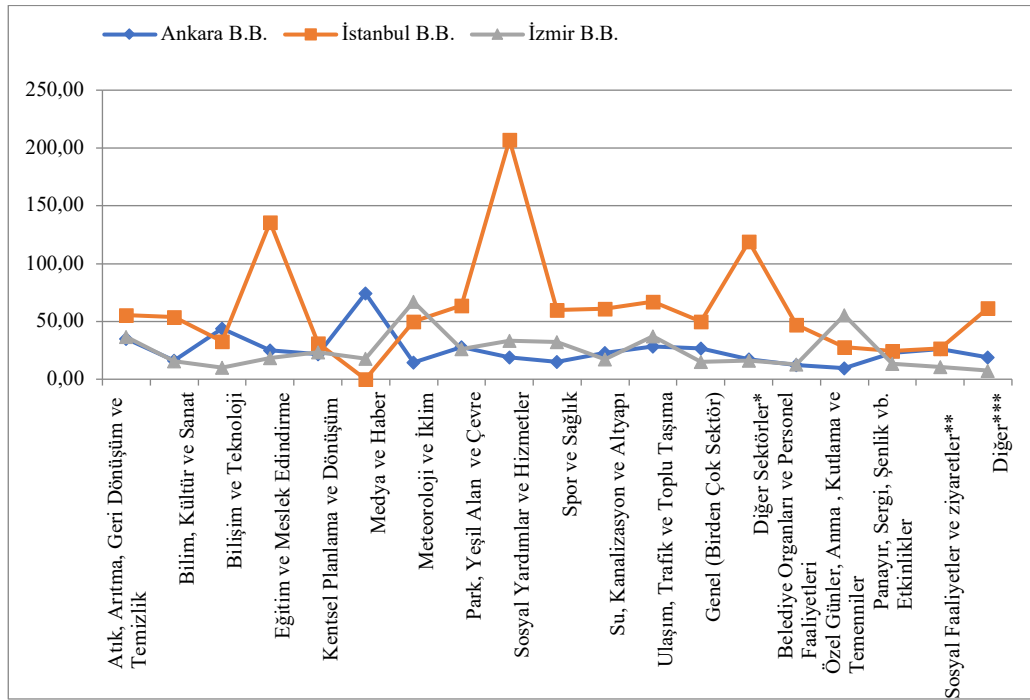
*** (Denetimler, Cezalar, Doğal ve Tabii Afetler ve Diğer Etkinlikler)

Şekil 5. Sektörlere ve Sektör Dışı Faaliyet Alanlarına Göre Paylaşım Başına Düşen Yorum Sayıları (BB'lerin Retweet Paylaşımları Hariç)

İzmir BB'nin "bilim, kültür ve sanat" sektörlerindeki paylaşımları ortalama 7,66, "kentsel planlama ve dönüşüm" sektörlerindeki paylaşımları 8,33, "ulaşım, trafik ve toplu taşıma" sektörlerindeki paylaşımları 18,70, "genel (birden çok sektör)" paylaşımları 9,62, "belediye organları ve personel faaliyetleri" alanındaki paylaşımları 41,20 ve "sosyal faaliyetler ve ziyaretler" alanındaki paylaşımları 4,39 ortalama yorum olarak diğer BB'lerden daha fazla ortalama yorum sayılarına sahip olmuştur. Ankara ve İzmir BB'lerinin en yüksek ortalama yorum sayılarına ulaştığı onbir (11) sektör veya faaliyet alanı dışında kalan sekiz sektör veya sektör dışı faaliyet alanında İstanbul BB paylaşımları en yüksek ortalama yorum sayılarına ulaşmıştır.

Şekil 6'da BB'lerin doğrudan kendi hesaplarından yaptıkları paylaşımların takipçiler tarafından retweet edilme ortalamaları görülmektedir. Bu şekilde en çok dikkate değer konulardan biri, İstanbul BB tarafından yapılan paylaşımların retweet oranlarındaki yüksekliktir. Şekil 6'ya göre, Ankara BB'nin "bilişim ve teknoloji" sektörlerindeki paylaşımları 44,00 ve "medya ve haber" sektörlerindeki paylaşımları 74,25 retweet ortalamasına sahip olarak, diğer BB'lerden daha yüksek ortalama değerlere ulaşmıştır. İzmir BB'nin ise, "meteoroloji ve iklim" sektörlerindeki paylaşımları 67,00 ve "özel günler, anma, kutlama ve temenniler" alanlarındaki paylaşımları 55,50 retweet ortalamasına sahip olarak diğer BB'lerden daha yüksek ortalama değerlere ulaşmıştır. Geri kalan 15 sektör veya faaliyet alanında İstanbul BB'nin paylaşımları diğer BB'lerin paylaşımlarından daha fazla retweet ortalamasına sahip olmuştur. İstanbul BB'nin özellikle "bilim, kültür ve sanat", "eğitim ve meslek edindirme", "park, yeşil alan ve çevre", "sosyal yardımlar ve hizmetler" ve "diğer sektörler" sektörleri veya faaliyet alanlarındaki

paylaşımları diğer BB'lerin bu alanlardaki paylaşımlarından en az üç kat daha fazla retweet edilmesi İstanbul BB tarafından yapılan paylaşımların retweet oranlarının yüksekliğine örnek teşkil etmektedir.

*(Tarım, Turizm (İl Tanıtımı), Sokak Hayvanları, Gıda, Enerji)

** (Cenaze, Nikah, Düğün vb.)

*** (Denetimler, Cezalar, Doğal ve Tabii Afetler ve Diğer Etkinlikler)

Şekil 6. Sektörlere ve Sektör Dışı Faaliyet Alanlarına Göre Paylaşım Başına Düşen ortalama Retweet Sayıları

Toplam paylaşım sayılarının toplam retweet sayılarına oranı da İstanbul BB'nin paylaşımlarının yüksek retweet oranlarını ortaya koymaktadır. Buna göre, Ankara BB'nin doğrudan kendi hesabından yaptığı 187 paylaşım kullanıcılar tarafından 4.127 retweet edilerek ortalama 22,07 retweet oranına sahip olmasına ve İzmir BB'nin doğrudan kendi hesabından yaptığı 271 paylaşım 6.949 retweet edilerek ortalama 25,64 retweet oranına sahip olmasına rağmen İstanbul BB'nin kendi hesabından yaptığı 212 paylaşım 16,265 retweet edilerek 76,72 retweet ortalamasına sahip olmuştur. Bu oranlar, İstanbul BB takipçilerinin diğer BB'lerin takipçilerine göre paylaşımları daha çok retweet etme eğiliminde olduklarını ortaya koymaktadır. İstanbul BB'yi sırasıyla İzmir BB ve Ankara BB takip etmekle birlikte bu iki BB paylaşımlarının ortalama retweet oranları birbirlerine daha yakındır.

Sonuç

En yaygın sosyal medya platformlarından olan Twitter'in Ankara, İstanbul ve İzmir BB'leri tarafından kullanım eğilimleri ve takipçilerin paylaşımlara verdikleri tepkiler sosyal medyanın artan önemine bir örnek oluşturmaktadır. Her üç BB'nin takipçi sayıları sürekli artış eğiliminde olmakla birlikte, 19.02.2019 itibariyle Ankara BB'nin 552.294, İstanbul BB'nin 346.060 ve İzmir BB'nin 179.608 takipçisi bulunmaktadır. Takipçi sayısının il nüfusuna oranı itibariyle Ankara BB'nin diğer BB'lere oranla önemli bir üstünlüğü söz konusudur. BB'nin takipçi sayısının il nüfusuna oranı İstanbul'da %2,30, İzmir'de %4,16 olmasına rağmen Ankara'da bu

oran %10.03'tür. BB'lerin takipçi profilleri ve Ankara BB'nin takipçi oranındaki yüksekliğin sebepleri başka bir araştırmanın konusu olmakla birlikte, Ankara'nın başkent olması takipçi oranlarının artışına etki eden faktörlerden biri olduğu değerlendirilebilir.

Söz konusu BB'ler "takip ettikleri Twitter hesabı", "toplam paylaşım sayısı" ve "beğendikleri hesap sayısı" itibariyle değerlendirildiğinde ise, İstanbul BB'nin diğer belediyelerden daha aktif olduğu görülmektedir. Twitter'de resmi hesap açma tarihleri arasında çok uzun zaman olmamasına rağmen toplam paylaşım sayıları itibariyle İstanbul BB'nin İzmir BB'den yaklaşık 5 kat, Ankara BB'den 20 kat daha fazla paylaşım yapması İstanbul BB'nin Twitter'i diğer BB'lere göre daha aktif kullandığının somut örneğini oluşturmaktadır. Araştırma döneminde de (01.10.2018-31.12.2018) Ankara BB'nin 214, İstanbul BB'nin 489 ve İzmir BB'nin 281 paylaşımında bulunması bu sonucu destekler nitelikte bir veridir.

Araştırma konusu BB'lerin Twitter paylaşımları sektörlere ve sektör dışı faaliyet alanlarına göre incelendiğinde, İstanbul BB'nin daha çok bir sektör grubundaki faaliyetlere yönelik paylaşımlarda bulunduğu, Ankara ve İzmir BB'lerinin ise, daha çok sektör dışı faaliyetleri paylaşma yolunu tercih ettiği anlaşılmaktadır. Ankara BB tarafından yapılan paylaşımlarda "diğer sektörler (tarım, turizm, il tanıtımı, sokak hayvanları, gıda, enerji)", "metroloji ve iklim" ve "ulaşım, trafik ve toplu taşıma" sektörleri ön plana çıkarken; İstanbul BB'nin paylaşımlarında "spor ve sağlık", "ulaşım, trafik ve toplu taşıma" ve "park, yeşil alan ve çevre" sektörleri en çok paylaşım yapılan sektörler olmuştur. İzmir BB'nin paylaşımlarında ise, "ulaşım, trafik ve toplu taşıma", "bilim, kültür ve sanat" ve "genel (birden çok sektör)" sektörleri diğer sektörlerden daha çok paylaşım konu olmuştur. "Ulaşım, trafik ve toplu taşıma"nın her üç BB'nin en çok paylaşım yaptığı sektörler arasında yer alması trafik ve ulaşım sektörlerinde BB'lerin karşılaştıkları sorunlar ve bu sorunlara çözüm arayışlarıyla ilgili yapılan yoğun çalışmaların bir sonucu olduğu değerlendirilmelidir.

Sektör dışı faaliyetlerde her üç BB'de de "özel günler, anma kutlama, dilek ve temenniler" en çok paylaşım yapılan faaliyet alanları olmuştur. Bu faaliyetlerden Ankara ve İstanbul BB'de "sosyal faaliyetler ve ziyaretler" faaliyet alanları en çok paylaşım yapılan ikinci faaliyet alanı olurken, İzmir BB'de ise, en çok paylaşım yapılan ikinci faaliyet alanı "fuvar, panayır, sergi, şenlik vb. etkinlikler" faaliyet alanları olmuştur.

Ankara BB'nin araştırma döneminde 214 paylaşımının %87,38'i (n=187) doğrudan BB hesabından yapılan paylaşımlar şeklinde ve %12,62'si (n=27) belediye başkanının paylaşımlarının retweet edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Belediye başkanı haricindeki kullanıcıların hesaplarından yapılan paylaşımlar Ankara BB tarafından retweet edilmemiştir. Bu konuda İzmir BB'nin paylaşımları da Ankara BB'nin paylaşım oranlarına benzerlik göstermektedir. Ankara ve İzmir BB'ye göre daha farklı bir yöntem izleyen İstanbul BB paylaşımlarının %43,35'ini (n=212) doğrudan kendi paylaşımları şeklinde, %48,47'sini (n=237) belediye başkanının paylaşımlarının retweet edilmesi şeklinde ve %8,18'ini (n=40) diğer hesaplardan yapılan paylaşımların retweet edilmesi şeklinde gerçekleştirmiştir.

İstanbul BB tarafından doğrudan belediye hesabından yapılan paylaşımlar diğer BB'lerden daha fazla ortalama "beğeni", "retweet" ve "yorum" oranlarına sahiptir. Doğrudan belediye hesabından yapılan paylaşımların tamamında İzmir BB paylaşımları ikinci sırayı almaktadır.

Belediye başkanının paylaşımlarına yapılan retweetler şeklindeki paylaşımlarda ise, İzmir BB'nin paylaşımlarının oldukça yüksek oranda ortalama beğeni, retweet ve yorum aldıkları görülmektedir. Ankara BB'nin "BB başkanının paylaşımlarının retweet edilmesi" şeklindeki paylaşımları "doğrudan BB hesabından yapılan paylaşımlar"dan yaklaşık dört (4) kat daha fazla beğeni ortalamasına sahiptir. İstanbul BB'nin "diğer hesapların paylaşımlarına yapılan retweetler" şeklindeki paylaşımları, "doğrudan BB hesabından yapılan paylaşımlar" ve "BB başkanının paylaşımlarına yapılan retweetler" şeklindeki paylaşımlardan on (10) kattan fazla beğeni almaktadır.

Retweet paylaşımları dahil edilerek BB'lerin paylaşımları başına düşen beğeni ortalamaları, Ankara BB'de 145,29, İstanbul BB'de 558,01, ve İzmir BB'de 348,49 beğenidir. Ancak, retweet paylaşımlar dâhil edilmeden BB'lerin doğrudan kendi hesaplarından yaptığı paylaşımların beğeni ortalamaları bu değerlere oranla daha düşük seviyelerde kalmaktadır. Sektörlere göre retweet paylaşımlar dahil olarak paylaşım başına düşen ortalama yorum sayılarında da BB'ler arasındaki sıralama "beğeni" ortalamalarındaki ile aynı şekilde gerçekleşmektedir. Buna göre, Ankara BB'de paylaşım başına 6,96 yorum, İstanbul BB'de 26,30 yorum ve İzmir BB'de 12,06 yorum ortalaması elde edilmiş; en yüksekten başlamak üzere İstanbul BB, İzmir BB ve Ankara BB şeklinde sıralama gerçekleşmiştir.

BB'lerin doğrudan kendi hesaplarından yaptıkları paylaşımların takipçiler tarafından retweet edilme ortalamalarında en yüksek oranlara İstanbul BB sahiptir. Buna göre, Ankara BB "bilişim ve teknoloji" ve "medya ve haber" sektörlerindeki paylaşımlarında yüksek retweet ortalamasıyla dikkat çekerken İzmir BB, "meteoroloji ve iklim" sektörlerinde ve "özel günler, anma, kutlama ve temenniler" alanlarındaki faaliyetlerle ilgili paylaşımlarda yüksek retweet ortalamasıyla dikkat çekmektedir. Geri kalan 15 sektör veya sektör dışı faaliyet alanında İstanbul BB'nin paylaşımları diğer BB'lerin paylaşımlarından daha fazla retweet ortalamasına sahip olmuştur.

Kaynakça

- Bryer, T. A., Zavattaro, S. M. (2011). Social Media and Public Administration, *Administrative Theory & Praxis*, 33(3). 325-340. doi: 10.2753/ATP1084-1806330301
- Dadashzadeh, M. (2010). Social Media in Government: From eGovernment to eGovernance. *Journal of Business & Economics Research*, 8(11), 81-86. doi: 10.19030/jber.v8i11.51
- Ellison, N., Hardey, M. (2014). Social Media and Local Government: Citizenship, Consumption and Democracy, *Local Government Studies*, 40(1), 21-40. doi: 10.1080/03003930.2013.799066
- Fillmore, A. C. C. (2012). Riding the Wave: Social Media in Local Government, *New Hampshire Bar Journal*, Winter, 52(4). <https://www.nhbar.org/wp-content/uploads/fliphtml5/26/flipbook.html#p=17>
- Graham, M.W., Avery, E. J., Park, S. (2015). The Role of Social Media in Local Government Crisis Communications. *Public Relations Review*, 41, 386-394. <http://dx.doi.org/10.1016/j.pubrev.2015.02.001>

- Gao, X., Lee, J. (2017). E-government services and social media adoption: Experience of small local governments in Nebraska state, *Government Information Quarterly*, 34 (2017), 627-634. <http://dx.doi.org/10.1016/j.giq.2017.09.005>
- Khanzode, C. A., Sadore, R. D. (2016). Evolution of The World Wide Web: From Web 1.0 to 6.0. *International Journal of Digital Library Services*, 6(2), 1-11. www.ijodls.in/uploads/3/6/0/3/3603729/ijodls121.pdf
- Karkin, N., Koseoğlu, O., Sobacı, M. Z. (2015). Social Media Policy in Turkish Municipalities: Disparity Between Awareness and Implementation. Surya Nepal, Cécile Paris, Dimitrios Georgakopoulos (Ed.), *Social Media for Government Services* içinde (s.97-113), e-book, doi: 10.1007/978-3-319-27237-5
- Kavanaugh, A., Yang, S., Shoemaker, D., Fox, E.A., Li, L.T., Natsev, P., Sheetz, S., Whalen, T., Xie L. (2012). Social Media Use by Government: From the Routine to the Critical, *Government Information Quarterly*, 29(4), 480-491. doi:10.1016/j.giq.2012.06.002
- Kietzmann, J. H., Hermkens, K., Mccarty, I. P., Silvestere, B. S. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media, *Business Horizons*, 54, 241-251. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2011.01.005>
- Layne, K., Lee, J. (2001). Developing fully functional E-government: A four stagemodel. *Government Information Quarterly*, 18, 122-136. [https://doi.org/10.1016/S0740-624X\(01\)00066-1](https://doi.org/10.1016/S0740-624X(01)00066-1)
- Magro, M, J. (2012). A Review of Social Media Use in E-Government, *Administrative Sciences*, 2, 148-161. doi:10.3390/admsci2020148
- Mainka, A., Hartmann, S., Stock, W. G., ve Peters, I. (2014). Government and social media: A case study of 31 informational world cities. In *47th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)*, 1715-1724. <https://arxiv.org/abs/1401.4533>
- Nepal, S., Paris, C., Georgeakopoulos, D. (2015). An Introduction. Surya Nepal, Cécile Paris, Dimitrios Georgakopoulos (Ed.), *Social Media For Government Services* içinde, (s. 3-25) e-book, doi: 10.1007/978-3-319-27237-5
- Oecd, (2003). The e-government imperative: main findings. March 2003. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/APCITY/UNPAN015120.pdf>, (13.04.2019)
- Seigler, D. J. (2017). Social Media Responsiveness in The Public Sector: A Study of Social Media Adaptions in Three Functional Areas of Local Government, *International Journal of Organization Theory and Behavior*, 20(1), 72-99. <https://doi.org/10.1108/IJOTB-20-01-2017-B003>
- Tursunbayeva, A., Franco, M., Pagliari C. (2017). Use of Social Media for e-Government in the Public Health Sector: Asystematic Review of Published Studies. *Government Information Quarterly*, 34, 270-282. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2017.04.001>

Konaklama İşletmelerinde Çalışan Personelin Psikolojik Sermayeleri ile Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkiler

Relationships between Psychological Capital and Demographic Characteristics of Personnel Working in Hospitality Industry

Dr. Halil Özcan ÖZDEMİR¹

Başvuru Tarihi: 03.05.2019

Kabul Tarihi: 13.09.2019

Öz

Bu araştırma kapsamında Nevşehir ilindeki 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanlarının örgütsel psikolojik sermaye düzeyleri ve çalışanların demografik özelliklerine göre psikolojik sermayelerinin anlamlı bir değişiklik gösterip göstermediği incelenmiştir. Nicel araştırma yöntemlerinden tarama araştırma deseninde yürütülen çalışmada 403 otel çalışanın görüşleri Psikolojik Sermaye Ölçeği ile toplanmıştır. Çalışanların ölçek maddelerine vermiş oldukları cevaplar doğrultusunda öncelikle veri dağılımı incelenmiş ardından betimsel istatistikler, ilişkisiz ölçümlerde t testi ve tek yönlü varyans analizi hesaplanmıştır. Hesaplama sonucunda otel çalışanlarının örgütlerine yönelik iyimserlik, psikolojik dayanıklılık, umut, öz yeterlilik ve psikolojik sermayelerinin yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Erkek çalışanların kadın çalışanlara göre öz yeterlilik algılarının daha yüksek olduğu; evli çalışanların bekâr çalışanlara göre psikolojik dayanıklılık, umut, öz yeterlilik ve psikolojik sermaye düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların öğrenim durumlarına, kıdemlerine ve yaşlarına göre psikolojik sermaye düzeylerinde anlamlı bir değişiklik olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Psikolojik Sermaye, Demografik Özellikler, Konaklama İşletmeleri

Abstract

Within the scope of this study, it has been investigated whether the psychological capital levels of 4 and 5-star hotel employees in Nevşehir show a significant change in their psychological capital levels according to their demographic characteristics and organizational psychological capital levels. In the study conducted in the screening research design of quantitative research methods, the remarks of 403 hotel employees were gathered by the Psychological Capital Scale. In accordance with the responses of the employees to the scale items, the data distribution was analyzed firstly, then descriptive statistics, t test and unidirectional variance analysis for unrelated measurements were calculated. As a result of the calculation, it was designated that the employees

¹ Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Ziraat Fakültesi, hoozdemir@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0021-3618

of the hotel employees have high levels of optimism, psychological resilience, hope, self-efficacy and psychological capital. It was determined that male employees have higher self-efficacy perceptions than female employees while married workers had higher levels of psychological resilience, hope, self-efficacy and psychological capital than single employees. It was concluded that there is no significant change in psychological capital levels of the employees according to their educational status, seniority and age.

Keywords: *Psychological Capital, Demographic Characteristics, Hospitality Industry*

Giriş

İşgörenlerin psikolojik durumlarını iyileştirmek olarak da ifade edilen psikolojik sermaye, işgörenlerin zor görev ve işleri başarabilmek için gerekli çabayı gösterebileceğine güvenip inanma ile de açıklanabilir. Pozitif psikolojik sermaye; örgütsel davranış akımı ile şekillenmiştir ve “özyeterlilik” , “iyimserlik” , “umut” , “dayanıklılık” özellikleri ile açıklanabilen psikolojik durum olarak da açıklanabilir (Luthans vd., 2007: 542). Psikolojik sermayenin bileşenlerinden olan öz yeterlilik kavramı işgörenin becerilerinde ne kadar yetkin olduğu ile değil, kendi becerilerine olan inancı ile ilgili bir kavramdır (Özkalp, 2009). İkinci bileşen olan iyimserlikle ilgili çalışma yaşamında kişileri daha çok çalışmaya teşvik edilebilen, zorluklar karşısında dayanıklılık gösteren, fiziksel ve duygusal bakımdan daha canlı olduklarını gösteren araştırma sayısının artmakta olduğu dikkat çekmektedir. Güler’in (2009)’da Seligman ve Schulman’ın (1986) yapmış oldukları çalışmadan aktardığına göre; iş hayatında iyimser bakış açısına sahip olmanın olumlu etkilerine dikkat çekmektedir. Buna göre, iyimser bakış açısına sahip olan satış temsilcilerinin satış miktarlarında ve performanslarında artış olduğunu tespit etmişlerdir. Psikolojik sermayenin üçüncü bileşeni olan umudun zihinsel/fiziksel sağlıkta ve karşılaşılan güçlüklerle mücadele etmede etkili bir özellik olduğunu göstermektedir. İş dünyasında umut; işgörenlerde bir işin başlangıcındaki motivasyonlarını artıran ve yüksek performans sağlayan bir faktördür (Luthans & Jensen, 2005, 306-307). Son olarak psikolojik sermayenin dayanıklılık bileşeni; işgörenlerin tüm zorlukları karşılayıp bunlara dayanma güçlerini, esnekliği, uyumu, değişime olan tepkilerini ve süregelen psikolojik baskılar karşısındaki tutumlarını içerir. Dayanıklılık; hayat boyu süren, bireyin çevresi ile arasındaki, sürekli değişim ve belirsizlikler karşısında yaptığı mücadelelerin sonunda kazandığı karmaşık ve hassas bir süreç olarak tanımlanabilir (Özkalp, 2009).

Psikolojik sermaye, psikologlar tarafından bireysel üretkenliğe katkıda bulunan kişisel özellikler olarak tanımlanmaktadır (Gohel, 2012: 35). Psikolojik sermaye, kişisel ve örgütsel performansın geliştirilmesi ve yönlendirilmesine yönelik olarak, tecrübeyle veya eğitimle değişebilen ve gelişebilen bir özellikler bütünüdür (Luthans, 2002; Youssef ve Luthans, 2007).

Literatüre baktığımızda konaklama işletmelerindeki psikolojik sermaye ile ilgili çalışmaların bazılarında aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Kaplan ve Biçkes (2013) Nevşehir ilindeki 5 yıldızlı otel çalışanlarına yaptıkları çalışma sonucuna göre psikolojik sermayenin öz yeterlilik ve umut alt boyutları ile iş tatmini arasında istatistiksel bir ilişki bulamamalarına rağmen dayanıklılık ve iyimserlik alt boyutu ile iş tatmini arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Karatepe ve Karadaş (2014) otelcilik sektöründe yaptıkları çalışmada yüksek psikolojik sermayeye sahip çalışanların işlerine daha bağlı olduklarını tespit etmişlerdir. Yüksek pozitif sermayeye sahip çalışanların işlerinde, kariyerlerinde ve yaşamlarında daha tatmin olduklarını belirlemişlerdir. Jung ve Yoon (2014) 324 deluxe otel çalışanlarına yaptıkları çalışmada çalışanların pozitif psikolojik sermayelerindeki umut ve iyimserlik etkisinin iş tatminlerini olumlu etkilediği sonucuna varmışlardır.

Psikolojik Sermaye

Pozitif psikolojik sermaye, birleşik bir üst yapı olarak nitelendirmekte; bireyin psikolojik gelişme hali olarak tanımlanmakta ve “zorlu koşullarda başarılı olmak için gerekli çabayı göstermede kendine güven (öz-yeterlilik), şimdi ve gelecekte başarılı olunacağına dair pozitif yargılar (iyimserlik), başarılı olmak için hedefleri izleme ve gerektiğinde hedefleri gözden geçirip bu hedeflere giden yeni yollar arama (umut), sorunlar ve değişiklikler karşısında, başarıyı elde etmek için dayanıklı olma, yaşanan düşüşlerden sonra eski duruma dönebilme - hatta daha ileriye sıçrama- (dayanıklılık)” olarak dört ana unsurdan oluşmaktadır (Luthans, Youssef ve Avolio 2007: 3). Pozitif psikolojik sermaye organizasyonel alanlarda performansı artırmak için bir omurga olarak da kullanılmaktadır. Beşeri sermaye ve sosyal sermaye teorilerinin yanında, pozitif psikolojik sermaye kavramı bireylerin kim olduklarından kim olabileceklerine doğru bir gelişime vurgu yapmaktadır (Luthans, Youssef ve Avolio, 2007: 3).

Psikolojik Sermayenin Boyutları

Psikolojik sermayenin boyutlarına baktığımızda dört alt boyutunun olduğu görülmektedir.

Umut

Umut; bir hedefe ulaşmak için yollar tasarlama ve belirlenen bir yolda kararlılık göstermenin bileşkesi olarak ifade edilebilir. Bu bileşenler devamlı şekilde birbirlerini etkileyerek yükseltmektedirler (Snyder, 2000: 10).

Özgüven

Özgüven bir kişinin bir görevi yerine getirebilme gücüne ilişkin inançlarının toplamı olarak tanımlanmaktadır (Bandura, 1997). Daha geniş bir tanımla özgüven, kişinin motivasyonunu, bilişsel kaynaklarını ve durumsal taleplerle karşılaşmada ihtiyaç duyulan eylemlerini seferber etmedeki yeteneğine duyduğu inancı şeklinde ifade edilebilir (Wood ve Bandura, 1989: 410).

İyimserlik

İyimserlik psikolojik sermaye unsuru olarak, sadece gelecekte iyi şeylerin olacağını öngörmekle ilgili bir kavram değildir. İyimserlik kavramı, kişinin bazı olayların, pozitif veya negatif; geçmiş, bugün ya da gelecekte neden meydana geldiğini açıklamakta kullandığı, nedenler ve atıflara dayanmaktadır. Örneğin, pozitif olaylara odaklanarak oldukça enerji ve zaman harcayabilirsiniz; fakat bunları iyimser açıklayıcı tarzı kullanarak yorumlamıyorsanız, hala kötümser bir bakış açısına sahip olabilirsiniz (Luthans ve diğerleri, 2007: 87).

Dayanıklılık

Önemli bir güçlük ve risk durumuyla karşılaşıldığında bireylerin bununla başarılı şekilde başa çıkma kabiliyeti dayanıklılık olarak ifade edilebilir. Zamanla değişim gösterebilen dayanıklılık, bireysel ve çevresel koruyucu faktörler tarafından geliştirilmektedir (Stewart ve diğerleri, 1997: 22).

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın desenine, araştırma grubuna, verilerin toplanmasına ve verilerin çözümlenmesine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın deseni

Bu araştırmanın amacı Nevşehir ilindeki 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanlarının örgütsel psikolojik sermaye düzeylerinin belirlenmesi ve çalışanların demografik özelliklerine göre örgütsel psikolojik sermayelerinin anlamlı bir değişiklik gösterip göstermediğinin tespit edilmesidir. Bu bağlamda araştırma nicel araştırma yöntemlerinden genel tarama modelinde yürütülmüştür. Fraenkel ve Wallen (2009) tarama araştırmalarının asıl amacının bir gruba ait özelliklerin betimlenmesi olduğunu ifade etmektedir. Tarama araştırmaları geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 2008).

Araştırma kapsamında otel çalışanlarının demografik özellikleri (cinsiyet, medeni durum, öğrenim durumu, kıdem, yaş) araştırmanın → bağımsız değişkenleri;

Otel çalışanlarının örgütsel psikolojik sermaye düzeyleri → bağımlı değişken, olarak ele alınmıştır.

Evren ve örneklem

Bu çalışmanın evrenini Nevşehir’de yer alan yaklaşık 2000 otel çalışanı oluşturmaktadır. Öncelikle evrende yer alan kişileri temsil eden örneklem sayısı belirlenmiş ve Büyüköztürk ve diğerleri (2016) tarafından önerilen Eşitlik 1 kullanılmıştır.

$$n = \frac{n_0}{1 + \frac{n_0}{N}}$$

Eşitlik 1. Sürekli değişkenlerde örneklem büyüklüğü tahmini

Eşitlikte yer alan $n_0 = (t^2PQ)/d^2$ eşitliği ile hesaplanmakta ve p anlamlılık değeri 0,05 alındığında, $pq=0,25$ olacağından ve tabloda karşılık gelen t değeri 1,96 olduğundan 0,05 anlamlılık düzeyinde $n_0=384,16$ olarak hesaplanmaktadır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2016). Evrenden örneklem seçiminde hesaplama aşamasında evren sayısı ve hesaplanan değerler eşitlikte yerine konulmuş ve Eşitlik 2 elde edilmiştir.

$$n = \frac{384,16}{1 + \frac{384,16}{2000}}$$

Eşitlik 2. Araştırma kapsamında hesaplanan örneklem büyüklüğü tahmini

Örneklem büyüklüğü tahmininde değerler yerine konulduğunda evreni temsil eden örneklem sayısının en az 322 olduğu belirlenmiştir. Araştırma kapsamında 410 otel çalışanına ulaşılmış veri inceleme sonrasında 403 otel çalışanının görüşleri raporlanmıştır. Başka bir anlatımla araştırma kapsamında ulaşılan örneklem sayısının evrende yer alan otel çalışanlarını niceliksel

olarak temsil ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Örneklemin evreni niteliksel olarak da temsil etmesi amacıyla amaçlı örnekleme yöntemlerinden tabakalı örnekleme yöntemine dayalı olarak seçimler gerçekleştirilmiştir. Tabakalı örnekleme, evreni oluşturan birimlerin incelenecek bu birimlerin özellikleri bakımından farklılık göstermesi durumunda benzer özelliklere sahip birimlerin “ tabaka” adı verilen alt gruplarda toplandığı ve örneklemin, her tabakadan ayrı ayrı seçilen örneklemelerin birleştirilmesiyle oluşturulduğu bir örnekleme yöntemidir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2016). Araştırma kapsamında il içindeki bölgeler tabaka olarak belirlenmiş ve bu doğrultuda evrendeki ağırlıkları doğrultusunda seçimler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmaya katılan otel çalışanlarının demografik özelliklerine göre dağılımlarına yönelik hesaplanan frekans ve yüzde değerleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Otel Çalışanlarının Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Değişkenler	Kategoriler	f	%
Cinsiyet	Kadın	194	48,1
	Erkek	209	51,9
Medeni durum	Evli	179	44,4
	Bekâr	224	55,6
Öğrenim düzeyi	İlköğretim	83	20,6
	Lise	139	34,5
	Ön lisans	94	23,3
	Lisans ve üstü	87	21,6
Kıdem	1 yıl ve altı	61	15,1
	2-4 yıl	142	35,2
	5-9 yıl	124	30,8
	10 yıl ve üstü	76	18,9
Yaş	20-24	99	24,6
	25-34	181	44,9
	35-44	81	20,1
	45 ve üstü	42	10,4

Tablo 1’de yer alan bilgiler incelendiğinde araştırma kapsamında görüşleri alınan konaklama sektörü çalışanlarının %48,1’inin (n=194) kadın, %51,9’unun (n=209) erkek olduğu görülmektedir. Otel çalışanlarının %44,4’ü (n=179) evli iken %55,6’sı (n=224) bekârdır. Otel çalışanlarının öğrenim durumları bazında dağılımları incelendiğinde çalışanların %20,6’sının (n=83) ilköğretim, %34,5’inin (n=139) lise, %23,3’ünün (n=94) ön lisans ve %21,6’sının (n=87) lisans ve üstünde eğitime sahip oldukları tespit edilmiştir. Çalışanların %15,1’inin (n=61) 1 yıl ve altında kıdeme sahip olduğu, %35,2’sinin (n=142) 2-4 yıl, %30,8’inin (n=124) 5-9 yıl, %18,9’unun (n=76) ise kıdemlerinin 10 yıl ve üstünde olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan otel çalışanlarının %24,6’sının (n=99) 20-24 yaşında, %44,9’unun (n=181) 25-34 yaşında, %20,1’inin (n=81) 35-44 yaşında, %10,4’ünün (n=42) 45 yaş ve üstünde olduğu Tablo 1’de görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında Nevşehir ilinde görev yapmakta olan otel çalışanlarının örgütlerine yönelik psikolojik sermaye düzeylerinin belirlenmesi ve detaylı incelenmesi amacıyla Luthans vd. (2007) tarafından geliştirilen, Çetin ve Basım (2012) tarafından Türkçeye uyarlaması gerçekleştirilen Psikolojik Sermaye ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte dört boyutta toplanan 24 madde bulunmaktadır. Maddelerden üçü (1, 8, 11. maddeler) olumsuz ifade içerdiği için yeniden kodlanmaktadır. Ölçek 5'li Likert tipinde derecelendirilmiş olup ölçeğin tamamından ve iyimserlik, psikolojik dayanıklılık, umut ve öz yeterlilik alt boyutlarından alınan yüksek puanlar çalışanların söz konusu alanların da yüksekliğine işaret etmektedir.

Ölçeğin Türkçeye uyarlama sürecinde Çetin ve Basım (2012) tarafından öncelikle ölçek maddeleri Türkçeye çevrilmiştir. Çeviri maddelerine yönelik 6 konu alan uzmanı tarafından maddelerin anlaşılabilirliği ve kültürel uygunluğu gözden geçirilmiştir. Ardından geri çeviri tekniği kullanılmış ve 2 uzmanın görüşüne dayalı olarak maddelere son hâli verilmiştir. Çevirisi tamamlandıktan sonra ölçek 26 ile 48 yaş aralığında Ankara'da görev yapmakta olan 235 çalışana uygulanmıştır. Uygulama sonrasında elde edilen veriler doğrultusunda öncelikle düzeltilmiş madde-toplam korelasyon katsayıları hesaplanmış, katsayıların 0,030 ile 0,705 arasında değişiklik gösterdiği belirlenmiştir. Ölçeğin iyimserlik boyutu için Cronbach alfa katsayısı 0,67; umut için 0,81; psikolojik dayanıklılık için 0,68 ve öz yeterlilik için ise 0,85 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca ölçeğin toplam Cronbach Alfa katsayısı 0,91 olarak hesaplanmıştır. Ölçek maddelerine verilen cevapların güvenilirliğinin belirlenmesi amacıyla ayrıca test-tekrar test yöntemine başvurulmuş, katılımcılara ölçek maddeleri 24 gün sonra tekrar uygulanmıştır. Katılımcıların uygulamalardan almış oldukları puanlar arasındaki ilişkiler 0,70 ile 0,77 arasında hesaplanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliğinin tespit edilmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve analiz sonrasında üç maddenin (1, 8 ve 11. maddeler) anlamlı t değerlerine sahip olmadığı belirlenmiş ve ölçekten çıkarılmıştır. Ölçekte kalan 21 maddenin dört faktörlü yapıyı doğruladığı belirlenmiştir. Ölçek maddelerinin standartlaştırılmış faktör yük değerlerinin 0,45 ile 0,73 arasında hesaplandığı tespit edilmiştir. Model-veri uyum değerleri de ($X^2/sd=2,18$; RMSEA=0,057; TLI=0,91 ve CFI=0,90) modelin doğrulandığını göstermiştir. Ölçekten çıkarılan 1, 8 ve 11 numaralı maddeler incelendiğinde; 1 ve 11 numaralı maddelerin ölçeğin iyimserlik boyutu içinde olduğu ve 8 numaralı maddenin ise psikolojik dayanıklılık boyutu kapsamında olduğu görülmektedir. Bu maddelerin iyimserlik ve psikolojik dayanıklılık boyutlarına katkı yapmaması; ölçek boyutlarından özellikle umut ile iyimserlik boyutlarının ve öz yeterlilik ile psikolojik dayanıklılık boyutlarının bazı noktalarda benzerlik göstermesi ve kültürel farklılıkların bu süreçte rol oynamasının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir (Çetin ve Basım, 2012).

Bu araştırma kapsamında otel çalışanlarının psikolojik bir kaynak olarak; bireysel seviyede kişisel gelişim ve performansı teşvik eden, örgütsel seviyede insan sermayesi ve sosyal sermayenin bir unsuru olarak performans artışıyla birlikte kaldıraç gücü, yatırım getirisi ve rekabet avantajı yaratan örgütsel psikolojik sermaye yapısını ölçmek için çalışanlara psikolojik sermaye ölçeği uygulanmıştır. Çalışanların ölçek maddelerine vermiş oldukları cevapların güvenilirlik düzeyini belirlemek amacıyla Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı hesaplanmıştır. Hesaplama sonucunda katsayı iyimserlik boyutu için 0,645; umut için 0,657; psikolojik

dayanıklılık için 0,684 ve öz yeterlilik için ise 0,685 olarak bulunmuştur. Ölçeğin tamamı için Cronbach alfa katsayısı 0,814 olarak hesaplanmıştır. Diğer bir anlatımla araştırmaya katılan çalışanların ölçek maddelerine güvenilir cevaplar verdikleri tespit edilmiştir (Kalaycı, 2009).

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında Nevşehir’de görev yapmakta olan toplam 410 otel çalışanına ulaşılmıştır. Çalışanların demografik bilgileri ve ölçek maddelerine vermiş oldukları cevaplar SPSS 23.0 programına aktarılmıştır.

Veri aktarımı tamamlandıktan sonra eksik ve hatalı veri girişi olup olmadığı kontrol edilmiştir. Ardından çalışanların maddelere vermiş oldukları cevaplar doğrultusunda toplam puan hesaplanmış ve z istatistiği hesaplanarak uç değer özelliği gösteren 7 kişi veri setinden çıkarılmıştır. Kalan 403 personelin görüşleri doğrultusunda analizlere devam edilmiştir.

Verilerin çözümlenmesi sürecinde öncelikle veri setinin dağılımı incelenmiş; bu doğrultuda çarpıklık ve basıklık katsayıları hesaplanmıştır. Büyüköztürk (2014) veri setinin büyük olduğu durumlarda normallik varsayımının belirlenmesi için çarpıklık ve basıklık katsayılarının kullanılabilceğini, ± 1 aralığında yer alan katsayılarla ilişkin dağılımların normal dağılıma sahip olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda psikolojik sermaye ölçeğinin alt boyutlarına ve ölçekten alınan toplam puanlara yönelik çarpıklık ve basıklık katsayıları hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Otel Çalışanlarının Psikolojik Sermaye Ölçeği Alt Boyut ve Toplam Puanlarına Yönelik Hesaplanan Çarpıklık ve Basıklık Katsayıları

Ölçek alt boyutları	Çarpıklık	SE	Basıklık	SE
İyimserlik	-0,778	0,122	0,411	0,243
Psikolojik dayanıklılık	-0,249	0,122	-0,464	0,243
Umut	-0,581	0,122	0,814	0,243
Öz yeterlilik	-0,384	0,122	-0,013	0,243
Psikolojik sermaye (toplam)	-0,380	0,122	0,107	0,243

Tablo 2’de yer alan bilgiler incelendiğinde otel çalışanlarının psikolojik sermaye ölçeğinden almış oldukları puanların çarpıklık ve basıklık katsayıları ± 1 arasında değişiklik göstermektedir. Başka bir anlatımla verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenmiştir.

Verilerin analizi sürecinde öncelikle hem alt boyutlar bazında hem de toplam puan bazında betimsel istatistikler hesaplanmıştır. Ardından çalışanların cinsiyetine ve medeni durumuna göre psikolojik sermaye düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla ilişkisiz ölçümlerde t testi hesaplanmıştır. Çalışanların öğrenim durumlarına, kıdemlerine ve yaşlarına yaşına göre öncelikle puanların varyansların homojen olduğu Levene ile test edilmiş ve karşılaştırma için tek yönlü varyans analizi hesaplanmıştır. Fark testlerinde anlamlılık değeri 0,05 olarak alınmıştır. Son olarak çalışanların psikolojik sermayeleri ile alt

boyutları arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Sonuçlar tablo haline getirilmiş ve yorumlanmıştır.

Bulgular

Betimsel İstatistikler

Nevşehir ilindeki 4 ve 5 yıldızlı otellerde görev yapmakta olan çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin belirlenmesi amacıyla çalışanların cevapları doğrultusunda betimsel istatistikler hesaplanmış, sonuçlar Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Otel Çalışanlarının Psikolojik Sermaye Düzeylerine Yönelik Hesaplanan Betimsel İstatistikler

Ölçek alt boyutları	N	Minimum	Maksimum	$\bar{X}$	S _x	Madde sayısı	$\bar{X}$ /Madde sayısı
Iyimserlik	403	10,00	20,00	16,56	2,47	4	4,14
Psikolojik dayanıklılık	403	13,00	25,00	19,83	2,87	5	3,97
Umut	403	13,00	30,00	24,23	3,28	6	4,04
Öz yeterlilik	403	14,00	30,00	23,98	3,31	6	4,00
Psikolojik sermaye	403	60,00	105,00	84,65	9,55	21	4,03

Tablo 3'de yer alan bilgiler incelendiğinde otel çalışanlarının örgütlerine yönelik iyimserlik düzeylerinin 10,00 ile 20,00 arasında değişiklik gösterdiği, ortalamasının 16,56 ($\pm 2,47$) olarak hesaplandığı belirlenmiştir. Çalışanların psikolojik dayanıklılık puanlarının 13,00 ile 25,00 arasında farklılaştığı, ortalamasının 19,83 ($\pm 2,87$) olarak hesaplandığı tespit edilmiştir. Otel çalışanlarının umut boyutundan almış oldukları puanların 13,00 ile 30,00 arasında değişiklik gösterdiği, ortalamasının 24,23 ($\pm 3,28$) olarak hesaplandığı belirlenmiştir. Çalışanların öz yeterlilik boyutundan almış oldukları puanların 14,00 ile 30,00 arasında farklılık gösterdiği, ortalamasının 23,98 ($\pm 3,31$) olarak hesaplandığı tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan otel çalışanlarının psikolojik sermaye puanlarının 60,00 ile 105,00 arasında değişiklik gösterdiği, ortalamasının 84,65 ($\pm 9,55$) olarak hesaplandığı belirlenmiştir.

Tablo 3'de görüldüğü gibi psikolojik sermaye ölçeğinin alt boyutlarındaki madde sayıları birbirinden farklılık göstermektedir. Bu nedenle her bir boyuttan alınan ortalama puan, madde sayısına bölünerek 1-5 ranjında ölçeklenmiştir. Hesaplama sonuçları incelendiğinde otel çalışanlarının psikolojik sermaye düzeylerinin tüm alt boyutlarda ve genel olarak yüksek olduğu görülmektedir. Alt boyutlar içinde sırasıyla çalışanların iyimserlik, umut, öz yeterlilik ve psikolojik dayanıklılık düzeylerinin yüksek olduğu Tablo 3'de görülmektedir.

Fark İstatistikleri

Araştırma kapsamında görüşleri alınan çalışanların cinsiyetine göre psikolojik sermaye düzeylerinin anlamlı bir değişiklik gösterip göstermediğinin tespit edilmesi amacıyla ilişkisiz ölçümlerde t testi hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Otel Çalışanlarının Cinsiyetlerine Göre Psikolojik Sermaye Düzeylerine Yönelik Hesaplanan İlişkisiz Ölçümlerde T Testi Sonuçları

Ölçek alt boyutları	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	sd	t	p
İyimserlik	Kadın	194	16,41	2,57	401	1,124	0,262
	Erkek	209	16,69	2,37			
Psikolojik dayanıklılık	Kadın	194	19,71	2,96	401	0,809	0,419
	Erkek	209	19,94	2,78			
Umut	Kadın	194	24,09	3,41	401	0,815	0,416
	Erkek	209	24,35	3,16			
Öz yeterlilik	Kadın	194	23,59	3,41	401	2,303	0,022*
	Erkek	209	24,34	3,19			
Psikolojik sermaye	Kadın	194	83,80	9,99	401	1,718	0,087
	Erkek	209	85,43	9,08			

*p<0,05

Tablo 4’de görüldüğü gibi otel çalışanlarının cinsiyetlerine göre iyimserlik ($t_{(190)}=0,002$; $p>0,05$), psikolojik dayanıklılık ($t_{(190)}=1,124$; $p>0,05$), umut ($t_{(190)}=0,809$; $p>0,05$) ve psikolojik sermaye ($t_{(190)}=0,815$; $p>0,05$) düzeyleri anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Bununla beraber konaklama sektörü çalışanlarının cinsiyetlerine göre öz yeterlilik algılarının anlamlı bir değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir ($t_{(190)}=1,718$; $p<0,05$). Ortalama puanlar incelendiğinde erkek çalışanların ($24,34\pm 3,19$) kadın çalışanlara ($23,59\pm 3,41$) göre öz yeterlilik algılarının daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Çalışanların medeni durumlarına göre psikolojik sermaye düzeylerinin anlamlı bir değişiklik gösterip göstermediğinin saptanması amacıyla ilişkisiz ölçümlerde t testi hesaplanmış, sonuçlar Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. Otel Çalışanlarının Medeni Durumlarına Göre Psikolojik Sermaye Düzeylerine Yönelik Hesaplanan İlişkisiz Ölçümlerde T Testi Sonuçları

Ölçek alt boyutları	Medeni durum	N	$\bar{X}$	SS	sd	t	p
İyimserlik	Evli	179	16,68	2,15	401	0,873	0,383
	Bekâr	224	16,46	2,70			
Psikolojik dayanıklılık	Evli	179	20,15	2,71	401	2,008	0,045*
	Bekâr	224	19,58	2,97			
Umut	Evli	179	24,68	2,84	401	2,480	0,014*
	Bekâr	224	23,87	3,55			
Öz yeterlilik	Evli	179	24,37	3,34	401	2,113	0,035*
	Bekâr	224	23,67	3,27			
Psikolojik sermaye	Evli	179	85,87	8,53	401	2,317	0,021*
	Bekâr	224	83,67	10,20			

*p<0,05

Tablo 5’de yer alan bilgiler incelendiğinde araştırmaya katılan çalışanların medeni durumlarına göre iyimserlik düzeyleri anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($t_{(190)}=0,873$; $p>0,05$).

Bununla beraber otel çalışanlarının psikolojik dayanıklılık ($t_{(190)}=2,008$; $p<0,05$), umut ($t_{(190)}=2,480$; $p<0,05$), öz yeterlilik ($t_{(190)}=2,113$; $p<0,05$) ve psikolojik sermaye ($t_{(190)}=2,317$; $p<0,05$) düzeylerinin medeni durumlarına göre anlamlı bir değişiklik gösterdiği belirlenmiştir. Ortalama puanlar incelendiğinde evli çalışanların bekâr çalışanlara göre psikolojik dayanıklılıklarının, umutlarının, öz yeterliliklerinin ve psikolojik sermaye düzeylerinin anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan çalışanların öğrenim durumlarına göre psikolojik sermaye puanlarının anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesine yönelik tek yönlü varyans analizi hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Otel Çalışanlarının Öğrenim Durumlarına Göre Psikolojik Sermaye Düzeylerine Yönelik Hesaplanan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek alt boyutları	Öğrenim durumu	N	$\bar{X}$	SS	sd	F	p
İyimserlik	İlköğretim	83	16,34	2,87	3 402	2,536	0,056
	Lise	139	16,93	1,99			
	Ön lisans	94	16,66	2,71			
	Lisans ve üstü	87	16,06	2,40			
Psikolojik dayanıklılık	İlköğretim	83	19,55	2,83	3 402	0,372	0,773
	Lise	139	19,96	2,80			
	Ön lisans	94	19,89	2,93			
	Lisans ve üstü	87	19,82	2,97			
Umut	İlköğretim	83	24,17	3,02	3 402	0,221	0,882
	Lise	139	24,08	3,45			
	Ön lisans	94	24,32	3,01			
	Lisans ve üstü	87	24,41	3,55			
Öz yeterlilik	İlköğretim	83	24,11	2,47	3 402	1,036	0,377
	Lise	139	23,71	3,55			
	Ön lisans	94	24,44	3,41			
	Lisans ve üstü	87	23,80	3,51			
Psikolojik sermaye	İlköğretim	83	84,17	8,92	3 402	0,250	0,861
	Lise	139	84,68	9,71			
	Ön lisans	94	85,31	9,75			
	Lisans ve üstü	87	84,33	9,78			

Tablo 6’da görüldüğü gibi; araştırmaya katılan çalışanların iyimserlik ($F_{(3,402)}=2,536$; $p>0,05$), psikolojik dayanıklılık ($F_{(3,402)}=0,372$; $p>0,05$), umut ($F_{(3,402)}=0,221$; $p>0,05$), öz yeterlilik ($F_{(3,402)}=1,036$; $p>0,05$) ve psikolojik sermaye ($F_{(3,402)}=0,250$; $p>0,05$) düzeyleri öğrenim durumlarına göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Araştırma kapsamında görüşleri alınan çalışanların kıdemlerine göre psikolojik sermaye düzeylerinin anlamlı bir değişiklik gösterip göstermediğine yönelik tek yönlü varyans analizi hesaplanmış, sonuçlar Tablo7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Otel Çalışanlarının Kıdemlerine Göre Psikolojik Sermaye Düzeylerine Yönelik Hesaplanan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek alt boyutları	Kıdem	N	$\bar{X}$	SS	sd	F	p
İyimserlik	1 yıl ve altı	61	15,97	2,61	3 402	2,003	0,113
	2-4 yıl	142	16,87	2,38			
	5-9 yıl	124	16,55	2,26			
	10 yıl ve üstü	76	16,45	2,76			
Psikolojik dayanıklılık	1 yıl ve altı	61	19,98	3,11	3 402	0,112	0,953
	2-4 yıl	142	19,87	2,79			
	5-9 yıl	124	19,78	2,77			
	10 yıl ve üstü	76	19,72	3,00			
Umut	1 yıl ve altı	61	23,61	3,50	3 402	1,323	0,266
	2-4 yıl	142	24,58	2,75			
	5-9 yıl	124	24,17	3,25			
	10 yıl ve üstü	76	24,14	3,97			
Öz yeterlilik	1 yıl ve altı	61	23,66	3,46	3 402	1,343	0,260
	2-4 yıl	142	23,75	3,09			
	5-9 yıl	124	24,47	2,92			
	10 yıl ve üstü	76	23,87	4,10			
Psikolojik sermaye	1 yıl ve altı	61	83,21	10,75	3 402	0,609	0,609
	2-4 yıl	142	85,08	8,69			
	5-9 yıl	124	84,97	8,99			
	10 yıl ve üstü	76	84,46	10,94			

*p<0,05

Tablo 7’de yer alan bilgiler doğrultusunda otel çalışanlarının kıdemlerine göre iyimserlik ($F_{(3,402)}=2,003$; $p>0,05$), psikolojik dayanıklılık ($F_{(3,402)}=0,112$; $p>0,05$), umut ($F_{(3,402)}=1,323$; $p>0,05$), öz yeterlilik ($F_{(3,402)}=1,343$; $p>0,05$) ve psikolojik sermaye ($F_{(3,402)}=0,609$; $p>0,05$) düzeyleri anlamlı bir değişiklik göstermemektedir.

Araştırmaya katılan çalışanların yaşlarına göre psikolojik sermaye düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine yönelik tek yönlü varyans analizi testi hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Otel Çalışanlarının Yaşlarına Göre Psikolojik Sermaye Düzeylerine Yönelik Hesaplanan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek alt boyutları	Yaş	N	$\bar{X}$	SS	sd	F	p
İyimserlik	20-24	99	16,59	2,36	3 402	0,212	0,888
	25-34	181	16,47	2,54			
	35-44	81	16,73	2,40			
	45 ve üstü	42	16,52	2,59			
Psikolojik dayanıklılık	20-24	99	19,77	3,24	3 402	0,832	0,477
	25-34	181	19,66	2,82			
	35-44	81	20,00	2,80			
	45 ve üstü	42	20,38	2,20			
Umut	20-24	99	24,09	3,00	3 402	0,080	0,971
	25-34	181	24,27	3,05			
	35-44	81	24,25	3,88			
	45 ve üstü	42	24,33	3,67			
Öz yeterlilik	20-24	99	23,79	3,40	3 402	1,657	0,176
	25-34	181	24,32	3,10			
	35-44	81	23,38	3,78			
	45 ve üstü	42	24,12	2,96			
Psikolojik sermaye	20-24	99	84,23	9,75	3 402	0,142	0,935
	25-34	181	84,72	9,33			
	35-44	81	84,62	10,29			
	45 ve üstü	42	85,36	8,75			

*p<0,05

Tablo 8'deki bilgiler incelendiğinde konaklama sektörü çalışanlarının yaşlarına göre iyimserlik ($F_{(3,402)}=0,212$; $p>0,05$), psikolojik dayanıklılık ($F_{(3,402)}=0,832$; $p>0,05$), umut ($F_{(3,402)}=0,080$; $p>0,05$), öz yeterlilik ($F_{(3,402)}=1,657$; $p>0,05$) ve psikolojik sermaye ($F_{(3,402)}=0,142$; $p>0,05$) düzeyleri anlamlı bir değişiklik göstermemektedir.

İlişki Testleri

Araştırmaya katılan otel çalışanlarının psikolojik sermaye düzeyleri ile alt boyutları arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla Pearson korelasyon katsayısı hesaplanmış, sonuçlar Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9. Otel Çalışanlarının Psikolojik Sermaye Düzeyleri ile Alt Boyutları Arasında Hesaplanan Pearson Korelasyon Katsayısı Sonuçları

Ölçek alt boyutları	Değerler	İyimserlik	Psikolojik dayanıklılık	Umut	Öz yeterlilik	Psikolojik sermaye
İyimserlik	r	1	,481**	,531**	,456**	,731**
	p		,000	,000	,000	,000
	N	403	403	403	403	403
Psikolojik dayanıklılık	r	,481**	1	,572**	,545**	,801**
	p	,000		,000	,000	,000
	N	403	403	403	403	403
Umut	r	,531**	,572**	1	,649**	,859**
	p	,000	,000		,000	,000
	N	403	403	403	403	403
Öz yeterlilik	r	,456**	,545**	,649**	1	,835**
	p	,000	,000	,000		,000
	N	403	403	403	403	403
Psikolojik sermaye	r	,731**	,801**	,859**	,835**	1
	p	,000	,000	,000	,000	
	N	403	403	403	403	403

**p<0,01

Tablo 9’da görüldüğü gibi otel çalışanlarının psikolojik sermayeleri ile umut ($r=0,859$; $p<0,01$), öz yeterlilik ($r=0,835$; $p<0,01$), psikolojik dayanıklılık ($r=0,801$; $p<0,01$) ve iyimserlik ($r=0,731$; $p<0,01$) boyutları arasında pozitif yönde ve yüksek düzeyde ilişkiler bulunmaktadır. Çalışanların psikolojik sermaye alt boyutları arasında da pozitif yönde ve orta düzeyde ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. En yüksek ilişkinin umut ile öz yeterlilik puanları arasında olduğu belirlenmiştir ($r=0,649$; $p<0,01$). Başka bir anlatımla çalışanların umutları artış gösterdikçe öz yeterlilik algıları da artış gösterme eğilimdedir. Alt boyutlar arasında en düşük ilişki de iyimserlik ve öz yeterlilik puanları arasında hesaplanmıştır ($r=0,465$; $p<0,01$).

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırma kapsamında Nevşehir ilindeki 4 ve 5 yıldızlı otel çalışanlarının örgütsel psikolojik sermaye düzeyleri ve çalışanların demografik özelliklerine göre psikolojik sermayelerinin anlamlı bir değişiklik gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu doğrultuda 403 çalışanla yürütülen araştırma sonrasında konaklama sektöründe çalışan kişilerin psikolojik sermayelerinin hem alt boyutlarda hem de genel olarak yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışanların demografik özelliklerine göre psikolojik sermaye düzeylerinin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Otel çalışanlarının cinsiyetlerine göre iyimserlik, psikolojik dayanıklılık, umut ve psikolojik sermaye düzeylerinin anlamlı bir değişiklik göstermediği belirlenmiştir. Bununla beraber erkek çalışanların kadın çalışanlara göre öz yeterlilik algılarının daha yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan otel çalışanlarının medeni durumlarına göre iyimserliklerinin anlamlı bir değişiklik göstermediği saptanmıştır. Bununla birlikte evli çalışanların psikolojik dayanıklılık,

umut, öz yeterlilik ve psikolojik sermaye düzeylerinin bekâr çalışanlardan anlamlı bir şekilde daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Otel çalışanlarının öğrenim durumlarına göre psikolojik sermaye düzeylerinin anlamlı bir değişiklik göstermediği; başka bir anlatımla ilköğretim, lise, ön lisans, lisans ve üstünde bir eğitime sahip çalışanların psikolojik sermaye düzeylerinin benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Konaklama sektöründe çalışan kişilerin kıdemlerine göre de psikolojik sermaye düzeylerinin anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Diğer bir anlatımla 1 yıl ve altında kıdeme sahip, 2-4 yıl, 5-9 yıl, 10 yıl ve üzerinde kıdeme sahip çalışanların iyimserlik psikolojik dayanıklılık, umut, öz yeterlilik ve psikolojik sermaye düzeylerinin benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Otel çalışanlarının yaşlarına göre de iyimserlik, psikolojik dayanıklılık, umut, öz yeterlilik ve psikolojik sermaye düzeylerinin anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. 20-24, 25-34, 35-44, 45 yaş ve üstündeki çalışanların psikolojik sermayelerinin benzerlik gösterdiği belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan otel çalışanlarının psikolojik sermayeleri ile iyimserlik, psikolojik dayanıklılık, umut, öz yeterlilik puanları arasında pozitif yönde ve yüksek düzeyde ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Alt boyutlar arasında en yüksek ilişkinin umut ve öz yeterlilik puanları arasında, en düşük ilişkinin de iyimserlik ve öz yeterlilik puanları arasında hesaplanmıştır.

Kaynakça

- Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Büyüköztürk, Ş. (2008). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı-İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: PegemA.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E.K., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F., (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 9944-919-28-4, Ankara: PegemA.
- Frankel, J.R., Wallen, N.E. (2009). *How to design and evaluate research in education*. (7). New York: McGraw-Hill International Edition.
- Çetin, F. ve Basım, H. J. (2012). Örgütsel Psikolojik Sermaye: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması, *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), 121-137.
- Güler, B.K., (2009) *Çalışma Yaşamında Davranış*, Kocaeli: Umuttepe.
- Gohel, K. (2012). Psychological capital as a determinant of Employee Satisfaction, *International Referred Research Journal*, 3(36), 34-37.
- Jung, H. S., & Yoon, H. H. (2015). The Impact of Employees' Positive Psychological Capital on Job Satisfaction and Organizational Citizenship Behaviors in the Hotel, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(6), 1135-1156.

- Kalaycı, Ş., (2009). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, 975-909-114-3, Ankara: Asil.
- Kaplan, M., ve Biçkes, D.M. (2013). Psikolojik Sermaye ile İş Tatmini Arasındaki İlişkinin Analizi: Otel İşletmelerinde Yapılan Bir Araştırma, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 233-242.
- Karatepe, O. M., & Karadas, G. (2015). Do Psychological Capital and Work Engagement Foster Frontline Employees' Satisfaction? A Study in the Hotel Industry, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(6), 1254-1278.
- Luthans, F. (2002). The Need For Meaning of Positive Organizational Behavior, *Journal of Organizational Behavior*, 23(6), 695–706. DOI: 10.1002/job.165
- Luthans, K. W., Jensen, S. M. (2005). The Linkage Between Psychological Capital and Commitment to Organizational Mission: A Study of Nurses, *Journal of Nursing Administration*, 35(6), 304-310.
- Luthans, F., Avolio, B. J., Avey, J. B., Norman, S. M. (2007). Positive Psychological Capital: Measurement and Relationship with Performance and Satisfaction, *Personnel psychology*, 60(3), 541-572.
- Luthans, F., Youssef, C. M. ve Avolio, B. J. (2007). *Psychological Capital: Developing the Human Competitive Edge*. New York: Oxford University Press.
- Özkalp, E. (2009). Örgütsel Davranışta Yeni Bir Boyut: Pozitif (Olumlu) Örgütsel Davranış Yaklaşımı ve Konuları, 17. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, 491-498.
- Seligman, Martin & Schulman, P. (1986). Explanatory Style As A Predictor of Productivity and Quitting Among Life Insurance Sales Agents, *Journal of Personality and Social Psychology*. 50(4), 832-838.
- Snyder, C. R. (2000). *Handbook of Hope. Theory, Measures, & Applications*. San Diego: Academic Press.
- Stewart, M., Reid, G. ve Mangham, C. (1997), Fostering Children'S Resilience, *Journal of Pediatric Nursing*, 12, 21–31.
- Wood, R.E. ve Bandura, A. (1989). Impact of Conceptions of Ability on Selfregulatory Mechanisms and Complex Decision Making, *Journal of Personality and Social Psychology*. 56, 407-415.
- Youssef, C. M., & Luthans, F. (2007). Positive organizational behavior in the workplace: The impact of hope, optimism, and resilience, *Journal of Management*, 33, 774-800.

Comparison of The Winters' Seasonality Exponential Smoothing Method With The Pegels' Classification: Forecasting of Turkey's Economic Growth Rates

Winters'in Mevsimlik Üstel Düzeltme Tahmin Tekniği ve Pegels'in Sınıflandırmasının
Karşılaştırılması: Türkiye'nin Ekonomik Büyüme Oranlarının Tahmini

Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Orkun Oral¹

Başvuru Tarihi: 05.05.2019

Kabul Tarihi: 13.09.2019

Abstract

Being one of the macroeconomic indicators, economic growth is a significant indicator, which shows development level of countries and welfare level of people living within the border of a country. Economic growth has a great importance especially for policy makers. Therefore, forecasting economic growth of a country is of vital importance in taking decisions such as long-term investment, employment etc. and developing, regulating and revising the policies of countries. The study aims to compare the selected exponential smoothing methods used in forecasting of Turkey's economic growth indicators and determine the most appropriate technique. To this end, economic growth rate of Turkey between 1998 and the second quarter of 2018 was addressed and economic growth rate for the third and fourth quarters of 2018 was forecasted depending on the economic growth rate in the second quarter of 2018. Forecasts were carried out by using Winters' seasonality exponential smoothing method based on the characteristics of time series and model selection criteria and additive Holt-Winters' seasonality exponential smoothing method in the Cell B-2 of Pegels' classification. It has been found out that the most appropriate method for the relevant forecasts is the additive Holt-Winters' seasonality exponential smoothing method. It has been concluded that there would be 11,995% increase in the third quarter and 6,415% increase in the fourth quarter depending on the economic growth rate in the second quarter of 2018.

Keywords: Economic Growth, Forecast, Exponential Smoothing Methods, Economic Growth Forecast

Öz

Makroekonomik göstergelerden birisi olan ekonomik büyüme, ülkelerin gelişme düzeylerini ve ülke sınırlarında yaşayan insanların refah seviyesini gösteren önemli bir göstergedir. Ekonomik büyüme, özellikle politika yapıcılar açısından çok büyük bir öneme sahiptir. Bu sebeple, bir

¹ Ardahan Üniversitesi Faculty of Economics and Administrative Sciences, ibrahimorkunoral@ardahan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1949-6355

ülkenin ekonomik büyüme oranının tahmin edilmesi, uzun dönemli yatırım, istihdam vb. kararların verilmesinde ve ülkelerin politikalarını geliştirmesinde, düzenlemesinde, revize etmesinde oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Çalışmada, Türkiye'nin ekonomik büyüme göstergesinin tahmin edilmesinde üstel düzeltme tahmin teknikleri içerisinde seçilen tekniklerin karşılaştırılması ve en uygun tekniğin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç kapsamında, Türkiye'nin 1998 ile 2018 ikinci çeyrek arasındaki ekonomik büyüme oranları ele alınarak 2018 ikinci çeyrek dönemindeki ekonomik büyüme oranına göre 2018 üçüncü ve 2018 dördüncü çeyrek dönemlerine ait ekonomik büyüme oranları tahmin edilmiştir. Zaman serisi özelliklerine ve model seçme kriterlerine göre Winters'ın mevsimlik üstel düzeltme tahmin tekniği ve Pegels'in sınıflandırmasında B-2 hücresinde yer alan toplamlı Holt-Winters mevsimlik üstel düzeltme tahmin tekniği kullanılarak tahminler gerçekleştirilmiştir. İlgili tahminler için en uygun tekniğin toplamlı Holt-Winters mevsimlik üstel düzeltme tahmin tekniği olduğu görülmüştür. Türkiye'nin ekonomik büyüme oranında 2018 ikinci çeyrek dönemine göre 2018 üçüncü çeyrek döneminde %11,995 ve 2018 dördüncü çeyrek döneminde ise %6,415 artış yaşanabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Keywords: *Ekonomik Büyüme, Tahmin, Üstel Düzeltme Teknikleri, Ekonomik Büyüme Tahmini*

Introduction

Since the beginning of human history, forecasts have always been an issue of concern in every field. Trying to forecast the future and focusing on making decisions based on these forecasts are one of the basic operations in the science as in every sphere of life. Forecasts tried to be performed through different means and methods have been addressed in a more scientific and rational way with the development of technology. It is same in the Economics. Many economic phenomena, indicators, values etc. are tried to be forecasted and road map is prepared depending on the forecasts achieved.

Since the 14th century when the science started to develop, many different techniques for forecasting have been proposed and used. There are a lot of econometric model (such as autoregressive model, moving average method, Box-Jenkins method etc.) in literature to forecast economic data. However, operations such as transformation, data aggregation and aggregation etc. are needed to be applied on the data used in many models. Exponential smoothing methods and the Pegels' classification enable to make forecasts based on the trends and seasonality characteristics of time series data addressed without making any operation on the data.

Being one of the concepts among macroeconomic indicators and showing the welfare level of people living within the border of the country, the concept of economic growth is quite significant for policy makers, investors and the other countries. Thus, wide range of techniques were proposed for the forecast of economic growth.

In the study, it is aimed to identify the most appropriate exponential smoothing method in forecasting economic growth indicator of Turkey and forecast at which direction and at what rate economic growth rates in the third and fourth quarter of 2018 may change in proportion to economic growth rate in the second quarter of 2018. The study examines the exponential smoothing methods, since these methods do not require any changes on time series data, enable to model trend and seasonality effects in time series and have simpler calculations compared to the other techniques.

In the first part of the study, brief information is given on the concept of economic growth, after addressing past studies in literature. In the second part, model selection criteria for forecasting methods, the Winters' seasonality exponential smoothing method and the Pegels' classification are addressed. In the application part, rates of change of current prices between 1999 and 2018 (second quarter) in Turkey and of economic growth rates are examined compared to the previous periods. After identifying trend and seasonality features of the data obtained from Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) database, forecasts have been carried out with the use of appropriate techniques based on the Winters' seasonality exponential smoothing method and the Pegels' classification. In the last part, forecasts achieved are evaluated.

Literature Review

It is possible to come across studies on forecasting of economic growth in literature. Some of the works aimed at forecasting economic growth are briefly outlined below.

In the study conducted by Junoh (2004), it was aimed to make comparison between artificial neural networks and regression model for growth prediction by using growth indicator data between 1995 and 2000 in Malaysia. Time series data were used for comparison and predictions were made for the period between 1997 and 2000. Li, Liu and Zhao (2007) submitted genetic programming method in order to forecast Gross Domestic Product (GDP) between 2007-2020 by using the GDP values of China, America and Japan between the years of 1980 and 2006. In the study conducted by Samimi, Shirazi and Fazlollahtabar (2007), it was aimed to forecast 8 quarterly periods between 2004 and 2005 by using the GDP values of quarterly periods between 1998-2003 in Iran. Exponential smoothing method and artificial neural networks approaches were used in accordance with the purpose of the study. Mirhagberi (2010) aimed at making comparisons between fuzzy logic and fuzzy artificial neural network methods in order to predict Iran's economic growth situation and accordingly identifying proper forecasting method. To this end, growth values between the years of 1959 and 2006 were evaluated and predictions were made for 2002 and 2006 with the use of both methods. Hussain and Nazir (2013) aimed at analysing the distribution of growth rate of Pakistan during different regimes based on Gini coefficient and forecasting growth rates in agriculture, industry and service sectors and the GDP rate of Pakistan. They forecasted values for 2012 through moving average and exponential smoothing methods by using observation values from 1956 to 2011. The study of Dong and Zhu (2014) aimed to forecast the GDP for eight autonomous regions in Yunnan State of China. Exponential smoothing method and corrected exponential smoothing method were comparatively used for the forecast. Zakai (2014) aimed to forecast the GDP values between the

years of 2013 and 2025 by using annual GDP values between 1953 and 2012 in Pakistan. He used the ARIMA (1,1,0) model in the application part. Söyler and Kızılkaya (2015) aimed to forecast the GDP as an economic growth variable with the help of artificial neural networks model. In the study, data between the first quarter of 1988 and the third quarter of 2013 were used and forecasts were made for the fourth quarter of 2013 and the fourth quarter of 2014. Dritsaki (2015) aimed at modelling and forecasting real growth rates of Greece. He used growth rates between the years of 1980 and 2013 through the Box-Jenkins approach and forecasted real growth rates of 2015, 2016 and 2017 with the use of the ARIMA (1,1,1).

Some of the studies where exponential smoothing method was used in forecasting of economic indicators and variables, are presented below. Valakevicius and Brazenas (2015) forecasted the Euro/Dollar parity in their study by using additive Holt-Winters, multiplicative Holt-Winters, reduced additive Holt-Winters and reduced multiplicative Holt-Winters methods. In the analysis, they addressed hourly Euro/Dollar parity data between the periods of 31 January 2009 and 24 December 2012. The best method, which showed success in forecast, was tested as multiplicative HW method in the analysis. The study conducted by Braimllari and Sala (2016) aimed at forecasting monthly food import values between November 2016 - April 2017 through additive Holt-Winters method and seasonality ARIMA (SARIMa) method based on the monthly food import data between January 2005 - October 2016 in Albania. As a result of the analysis, it was indicated that additive Holt-Winters method showed more appropriate results compared to the SARIMA method. Export volume of Turkey was forecasted through the Holt-Winters and the Box-Jenkins method in the study of Temuçin and Temiz (2016) and these methods were compared under several evaluation criteria in terms of results they presented. It was stated that the most appropriate results were obtained with the additive Holt-Winters exponential smoothing method among 2014 forecast values calculated by applying the method on 1969-2013 Turkey's export volume data. In the study carried out by Unnikrishnan and Suresh (2016), India's gold imports were forecasted through the ARIMA and linear Holt-Winters methods by using daily gold price data of the period between March 2011 and March 2016. In the analysis, it was tested that the ARIMA method was much better in forecasting compared to the Holt-Winters method. Yıldırım and Başgeçmez (2017) made predictions with the help of moving averages, the Holt's linear smoothing method, additive Holt-Winters exponential smoothing method, exponential smoothing method with an adaptive response rate by using data on unemployment rate of Turkey from 1996 to 2015. As a result of the analysis, it was determined that additive Holt-Winters exponential smoothing method had the smallest value of MAPE. Tüzemen and Yıldız (2018) aimed to forecast unemployment rates in Turkey for the ex-ante forecast period of November 2016 - January 2018 by using monthly unemployment rates of ex-post forecast period from November 2016 to January 2018. To this end, additive and multiplicative seasonality Holt-Winters methods were used and additive Holt-Winters method was concluded as more appropriate method.

Theoretical Framework

In this part, economic growth, model selection criteria, exponential smoothing methods and the Pegels' classification were addressed.

Economic Growth

Many approaches were suggested related to the concept of economic growth, which is often studied in economics literature and one of the main goals for both developed and developing countries. There have been differences in policies to be implemented to ensure economic growth based on enhancing public welfare or achieve growth throughout historical process. Defending the ultimate wealth stemmed from metal assets such as gold or silver, Mercantilist approach promoted that precious minerals were the source of economic growth, and population growth would positively affect growth by increasing demand. Arguing against the Mercantilist approach in 18th century, Physiocrats stated that growth was mainly derived from agriculture and increasing production based on agriculture would provide growth by adding value.

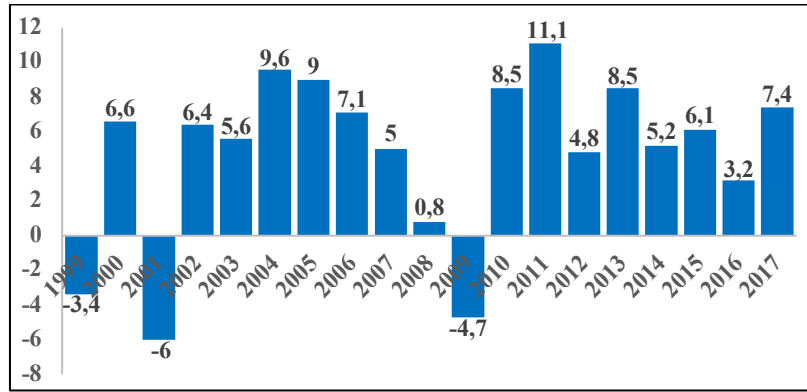
Adam Smith explained the source of economic growth based on division of labour and specialisation. Also, he emphasised that specialisation would increase labour productivity with technological progress. Malthus, who brought a different approach to economic growth, explained growth depending on population and food production. He indicated that population and food were not increasing at similar proportion and emphasised population increased quicker compared to food. Considering innovation and technology as the basic foundation of growth, Schumpeter stated that technological progress achieved by the promotion of inventions and innovations was an endogenous variable.

After 1929 crisis, starting to discuss classical theory and focusing on studies related to crisis resulted in emergence of new approaches on the source of economic growth. Keynes, who supported the idea that economy was related to underemployment and increase in investments would have positive effect on growth, suggested demand-side policies as the source of growth. Harrod-Domar, who moved short term macroeconomic model suggested by Keynes to long term, showed the source of economic growth as investments and included population growth, savings and technological progress (Parasız, 2008, p. 47). One of the pioneer of neo-classical theory, Solow (1994) analysed economic growth in a model, including the variables of increase in capital stock and labour force and technological development. He also stated that main source of economic growth was technological progress accepted as exogenous (Atamtürk, 2007, p. 91). Besides, Mankiw, Romer and Weil (1992) indicated that increasing population rate and fixed capital stock would be merged within improved Solow's model. Apart from neoclassical supporters, Romer (1986), who proposed capital composed of not only physical capital but also human capital, defended growth was based on endogenous factors. Also, Romer (1994), Rebelo (1991), Lucas (1988) and Young (1991) stated that information had a central role in production process in their endogenous growth models. In this context, Becker, Murphy and Tamura (1990) concluded that human capital stock and population growth had an effect on economic growth. Similarly, Grosman and Helpman (1994) indicated that sustainable economic growth was based on endogenous factors such as human capital, population, public expenditure level

and protection of patent rights. Depending on Arrow's (1962) idea of producing more quality production with lower cost, Grossman and Helpman (1991), Aghion and Howit (1998) suggested the R&D as the source of sustainable growth.

In addition to the changes occurring in the identification of the source of growth during historical process, making the explanation of the concept of good growth through bad growth brought a new point of view in the United Nations (UN) Human Development Report (1996) (Berber, 2007, p. 6). In this context, types of growth may be listed as growth not preventing unemployment, growth not securing fair income, growth not enhancing individual rights, growth causing social degeneration and growth jeopardising environment and the future of world (Üzümçü, 2015, p. 9). Economic growth graph of Turkey's economy, which undergone periods of change such as the first industrialization period, development plans period, export oriented growth with the Decisions of January 24, 1994 stability measures, 2001 transition to the strong economy program and 2018 new economy program since the proclamation of the Republic, is given figure 1:

Figure 1. Turkey's 1999-2018 Annual GDP Rates Compared to the Previous Year

Examining the Figure 1, economic growth rates of Turkey fall depending on the economic crisis experienced in 1999, 2001 and 2009 and show floating trend in the other years.

Model Selection Criteria

There are several model selection criteria in the addressed time series in order to measure the degree of accuracy of forecasting methods used for the future forecasts. Among these, most preferred are mean absolute error-MAD, mean squared error-MSE, mean absolute percentage error-MAPE, mean percentage error-MPE and the Theil's U statistic criteria.

Equations used in the calculation of the MAD, MSE, MAPE and MPE selection criteria are given below respectively (Montgomery, 2015, p. 65).

$$\begin{aligned}
 \text{MAD} &= \frac{\sum |e_t|}{n} \\
 \text{MSE} &= \frac{\sum e_t^2}{n} \\
 \text{MPE} &= \frac{\sum \frac{e_t}{Y_t}}{n} \\
 \text{MAPE} &= \frac{\sum \frac{|e_t|}{Y_t}}{n} \\
 \text{MASE} &= \frac{\sum |e_t|}{\frac{n}{n-1} \sum_{t=2}^n |Y_t - Y_{t-1}|}
 \end{aligned} \tag{1}$$

Given in the equation No 1; e_t refers error term; n is for number of observation in time series and Y_t for observation value in the period of t . In general, it is ideal that four criteria should be minimum. The most frequently used criteria among these is the MAPE criterion, which is expressed with a certain percentage, thus, can be used to comment by itself. However, in the study conducted by Makridakis and Hibon (2000), it is stated that using symmetric mean absolute percentage error –sMAPE criterion is more appropriate to use in the event that there is zero or positive values very close to zero. Hyndman and Koehler (2006) suggested mean absolute scaled error-MASE criteria in the event that there were negative observation values in time series.

The Theil's U statistic is both very simple for measurement and practical, since it focuses on the square of errors in order to concentrate on high-value errors rather than low-value errors. Mathematical representation of the Theil's U statistic is as follows (Makridakis et al., 1998, p. 48).

$$U = \sqrt{\frac{\sum_{t=1}^{n-1} (\text{FPE}_{t+1} - \text{APE}_{t+1})^2}{\sum_{t=1}^{n-1} (\text{APE}_{t+1})^2}} \tag{2}$$

$$\text{FPE}_{t+1} = \frac{F_{t+1} - Y_t}{Y_t} \quad \text{APE}_{t+1} = \frac{Y_{t+1} - Y_t}{Y_t} \tag{3}$$

In the above-mentioned equations FPE_{t+1} : represents relative variation of estimation value in the period of $t+1$, and APE_{t+1} means relative variation of observation value in the period of $t+1$. Being possibly less than 1 increases forecast method's appropriateness and accuracy.

Exponential Smoothing Methods

Exponential smoothing methods generally mean exponentially decreasing weights, which give lower weight when past data are examined. The basis of these methods can be explained as the last period values have more weight compared to the past periods (Makridakis et al., 1998,

p.147). Depending on this basic approach, exponential smoothing methods are extended based on trends and seasonality characteristics of time series (Bergmeir et al., 2016, p. 304). Popularity of exponential smoothing methods has been continuing for 50 years due to the fact that they require lower data storage and are simple in application. Also, considering the characteristics (such as variations and fluctuations) in time series and their capability to adapt to these characteristics are among the reasons to be preferred (Goodwin, 2010, p. 30).

There are different exponential smoothing methods by existence of time series components in literature. Different exponential smoothing methods have been developed based on the existence of trend component and seasonality effects or including both components. Within this study, the Winters' seasonality exponential smoothing method is addressed in accordance with the characteristics of time series discussed.

Winters' Seasonality Exponential Smoothing Method

Winters (1960) indicated that it was possible to develop a model for time series composing of seasonality or quarterly data including proportional, additive or linear trend. He suggested this method with the help of below-mentioned equations.

$$\begin{aligned}\tilde{S}_t &= \alpha \frac{S_t}{F_{t-L}} + (1 - \alpha)(\tilde{S}_{t-1} + R_{t-1}) \\ F_t &= \beta \frac{S_t}{\tilde{S}_t} + (1 - \beta)F_{t-L} \\ R_t &= \gamma(\tilde{S}_t - \tilde{S}_{t-1}) + (1 - \gamma)R_{t-1}\end{aligned}\tag{4}$$

In the equations $\tilde{S}_t$ is trend constant for the period of t ; L is the length of season (if the data are annual, it is 12; if they are quarterly, it is 4); R_t represents trend slope for the period of t ; S_t represents observation value for the period of t ; F_t is seasonality correction factor for the period of t ; in $0 \leq \alpha \leq 1$, α is smoothing constant of the model; in $0 \leq \beta \leq 1$, β is seasonality smoothing constant; in $0 \leq \gamma \leq 1$, γ is trend smoothing constant. Initial values for $\tilde{S}_t$ and R_t can be determined through the trend line calculated with the functions such as linear, exponential, logarithmic etc. used in the identification of trend. Initial value for F_t can be calculated by average of the relevant period of observation values. Values for α , β and γ can be optimised in a way to make one or more than one model selection criteria minimum. In the event that above mentioned equations are achieved, forecast equation is as follows.

$$S_{t+T} = [\tilde{S}_t + TR_t]F_{t-L+T}\tag{5}$$

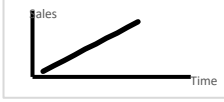
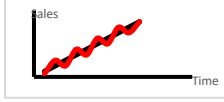
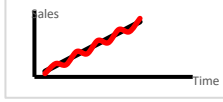

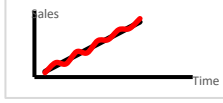
T , given above, shows the number of periods to be forecasted.

Pegels' Classification

Pegels (1969) developed basic exponential smoothing methods depending on some different characteristics. However, he emphasised that these extensions had easy and flexible characteristics to address different forecasting models.

Pegels suggested nine forecast equations in total by three different trend components and three different seasonality components. Table 1 below summarises the classification.

Table 1. Pegels' Classification

Trend Component	Seasonality Component		
	Zero Seasonality Effect	Additive Seasonality Component	Multiplicative Seasonality Component
Zero Trend Effect	 (A-1)	 (A-2)	 (A-3)
Additive Trend Component	 (B-1)	 (B-2)	 (B-3)
Multiplicative Trend Component	 (C-1)	 (C-2)	 (C-3)

Examining the table above, all the cells are named based on the characteristics of trend and seasonality components. For instance, the Cell A-1 shows simple exponential smoothing method, while the Cells B-2 and B-3 are presented as additive or multiplicative Holt-Winters exponential smoothing method depending on the characteristic of seasonality component (Makridakis et al., 1998, p. 170).

There are three primary equations to calculate each classification. These can be expressed as follows L_t ; basic, b_t ; trend and S_t seasonality equations.

$$\begin{aligned} L_t &= \alpha P_t + (1 - \alpha)Q_t \\ b_t &= \beta R_t + (1 - \beta)b_{t-1} \\ S_t &= \gamma T_t + (1 - \gamma)S_{t-s} \end{aligned} \quad (6)$$

The equation Number 6 is used except for the situations where time series consist of multiplicative trend and multiplicative seasonality component. Equations given below are used in time series, which consist multiplicative trend and multiplicative seasonality component (Cell C-3).

$$\begin{aligned} L_t &= \alpha \frac{Y_t}{S_{t-s}} + (1 - \alpha)(Q_t * b_{t-1}) \\ b_t &= \beta \frac{L_t}{L_{t-1}} + (1 - \beta)b_{t-1} \\ S_t &= \gamma \frac{Y_t}{L_t} + (1 - \gamma)S_{t-s} \end{aligned} \quad (7)$$

Similarly in all exponential smoothing methods, it is very significant to specify initial values of L_t , b_t and S_t parameters. In the time series with additive seasonality component, initial values

of related parameters are calculated with the help of below-mentioned equations (Makridakis et al., 1998, p. 168).

$$L_s = \frac{1}{s}(Y_1 + Y_2 + \dots + Y_s) \tag{8}$$

$$b_s = \frac{1}{s} \left[\frac{Y_{s+1} - Y_1}{s} + \frac{Y_{s+2} - Y_2}{s} + \dots + \frac{Y_{s+s} - Y_s}{s} \right] \tag{9}$$

$$S_1 = Y_1 - L_s, S_2 = Y_2 - L_s, \dots, S_s = Y_s - L_s \tag{10}$$

In the time series with multiplicative seasonality component, on the other hand, initial values for L_t and b_t are the same with the time series with additive seasonality component while the calculation of S_t , only showing seasonality equation, is made with the below-presented equation.

$$S_1 = \frac{Y_1}{L_s}, S_2 = \frac{Y_2}{L_s}, \dots, S_s = \frac{Y_s}{L_s} \tag{11}$$

In the equation above, S shows the length of season (if time series data are monthly, it is 12; if they are quarterly, it is 4). Calculation and forecast equations used in the Pegels' classification are presented in the Table 2.

Table 2. Calculation and Forecast Equations Used in the Pegels' Classification

Trend Component	Seasonality Component		
	Zero Seasonality Effect	Additive Seasonality Component	Multiplicative Seasonality Component
Zero Trend Effect	$P_t = Y_t$ $Q_t = L_{t-1}$ $F_{t+m} = L_t$	$P_t = Y_t - S_{t-s}$ $Q_t = L_{t-1}T_t = Y_t - L_t$ $F_{t+m} = L_t + S_{t+m-s}$	$P_t = Y_t/S_{t-s}$ $Q_t = L_{t-1}$ $T_t = Y_t/L_t$ $F_{t+m} = L_t S_{t+m-s}$
Additive Trend Component	$P_t = Y_t$ $Q_t = L_{t-1} + b_{t-1}$ $R_t = L_t + L_{t-1}$ $F_{t+m} = L_t + mb_t$	$P_t = Y_t - S_{t-s}$ $Q_t = L_{t-1} + b_{t-1}$ $R_t = L_t + L_{t-1}$ $T_t = Y_t - L_t$ $F_{t+m} = L_t + mb_t + S_{t+m-s}$	$P_t = Y_t/S_{t-s}$ $Q_t = L_{t-1} + b_{t-1}$ $R_t = L_t + L_{t-1}$ $T_t = Y_t/L_t$ $F_{t+m} = (L_t + mb_t)S_{t+m-s}$
Multiplicative Trend Component	$P_t = Y_t$ $Q_t = L_{t-1}b_{t-1}$ $R_t = L_t/L_{t-1}$ $F_{t+m} = L_t b_t^m$	$P_t = Y_t - S_{t-s}$ $Q_t = L_{t-1}b_{t-1}$ $R_t = L_t/L_{t-1}$ $T_t = Y_t - L_t$ $F_{t+m} = L_t b_t^m + S_{t+m-s}$	$P_t = Y_t/S_{t-s}$ $Q_t = L_{t-1}b_{t-1}$ $R_t = L_t/L_{t-1}$ $T_t = Y_t/L_t$ $F_{t+m} = L_t m b_t^m S_{t+m-s}$

Source: Makridakis et al., 1998, p. 171.

s in the equations given in the Table 2 represents the length of season (if time series data are monthly, it is 12; if they are quarterly, it is 4) and m is the number of periods to be forecasted.

Purpose of the Study and Data Sets Used

In the study, it is aimed to identify the most appropriate exponential smoothing method to be used in forecasting of Turkey's economic growth indicators. With this purpose, exponential smoothing methods and the Pegels' classification were used in forecasts. The reason why these methods were used is that they do not require any changes on time series data addressed; enable to model trend and seasonality effects in the time series and have simpler calculations compared to the other techniques. Within the scope of this purpose, Turkey's quarterly economic growth rates between the years of 1998 and the second quarter of 2018 have been addressed and appropriate exponential smoothing methods have been identified depending on the characteristics of time series. In the second step, Turkey's economic growth rates in the third and fourth quarters of 2018 have been forecasted in comparison with the economic growth rates in the second quarter of 2018 through the identified methods. The quarterly data between the years 1998 and the second quarter of 2018 received from the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT) have been used in the study. The reason why the year of 1998 was chosen as the oldest date is that the oldest data in the TURKSTAT database are current prices and the GDP rates of the period of the first quarter of 1998. Since the difference compared to the previous period is taken as the basis,

$$Y_t = \left(\frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}} \right) \times 100 \quad (12)$$

rates of change have been calculated through the above-mentioned equation. As a result of this calculation, the value of the first quarter of 1998 is lost. With the aim of equalising the number of all quarterly data, the part of growth data starting from the first quarter of 1999 have been included in the analysis.

Empirical Results

Preliminary tests and basic analysis results have been presented in detail in accordance with the purpose of the study. Since there are negative values in the time series used, evaluations have been first made based on the MASE criteria in all steps of model identification.

Analyses of Trend and Seasonality Effect

Prior to the forecasts, it has been examined which exponential smoothing method would be used and whether trend and seasonality effects exist in order to identify which cell will be chosen in the Pegels' classification. In case of the presence of trend and seasonality effects, whether method is appropriate either for additive or multiplicative effects is determined. Rates of change of the economic growth rates of Turkey have been calculated compared to the previous year and unit root test (ADF) have been applied at the first step. As a result of the analysis, the following results have been achieved.

Table 3. Results of the Unit Root Test

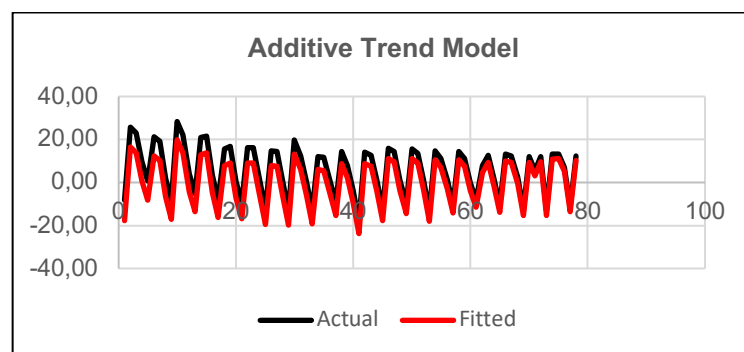
In the Level of Variable			
		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-1.859531	0.0603
Test critical values:	1% level	-2.597476	
	5% level	1.945389	
	10% level	-1.613838	
The State of Variable After the First Differences			
		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-43.57023	0.0000
Test critical values:	1% level	-2.597476	
	5% level	-1.945389	
	10% level	-1.613838	

Examining the Table 3, it has been concluded that rate of change of the GDP values are not static in their level compared to the previous year (prob value > 0,005), while the series has become static (prob value < 0,05) after the initial differences. This result shows that the series is not static and consisting unit root. Once the presence of trend is identified, type of the related trend has been determined. Prediction have been made for both additive and multiplicative trend model to determine the type of trend. As a result of the calculations made, values on all model selection criteria have been presented on the Table 4.

Table 4. Calculations for Determining the Type of Trend

Forecast Method	Trend Function	MAD	MSE	MPE	MASE
Additive Model	$9,468 - 0,0977(t)$	5,61	36,3	0,17	0,4
Multiplicative Model	$5,53 - 0,0023(t)$	8,98	108,84	0,38	0,65

When the Table 5 has been examined, it has been concluded that trend is additive since model selection criteria achieved through the additive trend model give smaller results. A graphics on predictions made based on additive trend model is presented in the Figure 2.

Figure 2. Predictions of Turkey's Quarterly GDP Values between the Years of 1999-2018 by Additive Trend Model

It is considered that the graph of additive model in the Figure 2 is compatible with the model selection criteria. This means the result obtained is visually compatible with observation values, as well.

Following the identification of presence and type of the trend, seasonality effects are found out. Several methods have been used to search the presence of seasonality effect in time series. The presence of seasonality effect in time series is found out through the descriptive methods such as graphical representations, moving average methods, average percentage methods, season index as well as regression and variance analysis (one way ANOVA) (Ünsal, 1997, p. 121). Accordingly, a correlogram has been formed through autocorrelation analysis by analysing quarterly data between 1999 and the second quarter of 2018. Correlogram achieved is presented on the Figure 3.

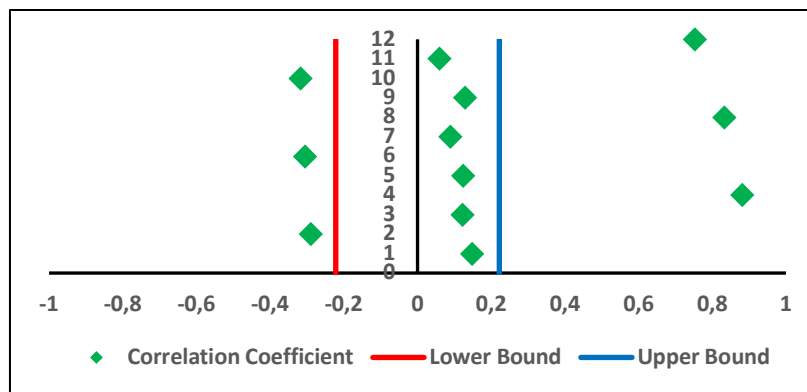

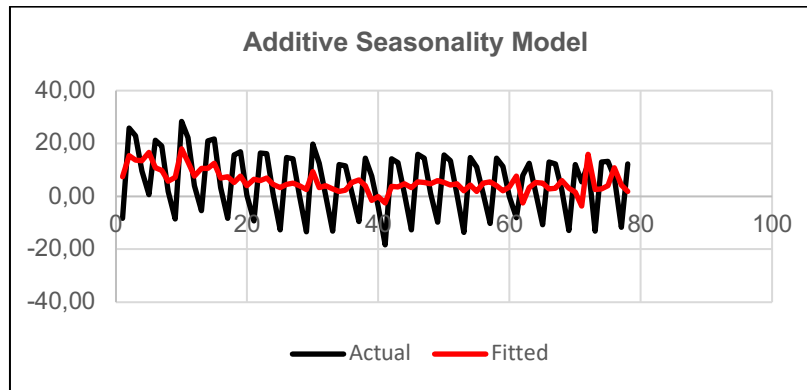
Figure 3. Correlogram on the Autocorrelation Analysis

In the Figure 3, it is possible to comment that seasonality effect exists particularly in the second and fourth quarters in accordance with the correlogram achieved through the autocorrelation analysis. However, significance level has been found as 0,000 in the one-way ANOVA to test the hypothesis suggesting that there is no significant difference between measurements. This result shows there is a seasonality effect and the hypothesis proposed cannot be accepted. The type of seasonality effect should be determined after the presence of seasonality effect. Seasonality components have been calculated for both models as in the identification of the type of trend and predictions have been made.

Table 5. Estimate Seasonality Component of Time Series

Time Series Model	Seasonality Component	MAD	MSE	MPE	MASE
Additive Model	-15,81 10,35 9,18 -3,72	-0,07	115,47	-0,32	0,71
Multiplicative Model	-2,63 3,39 2,94 0,29	10,59	145,93	0,49	0,76

When the Table 5 has been examined, it has been concluded that seasonality component is additive, since model selection criteria achieved through the additive seasonality component model give smaller results. A graphic on predictions made based on additive seasonality component model is presented in the Figure 4.

Figure 4. Predictions of Turkey's Quarterly GDP Values between the Years of 1999-2018 by Additive Seasonality Component Model

It is considered that the graph of additive model in the Figure 4 is compatible with the model selection criteria. This means the result obtained is visually compatible with observation values, as well.

Model Selection Criteria of Forecast Methods Used

After determining the type of trend and seasonality effects of the series addressed, forecasts have been made. In this stage, the Winters' seasonality exponential smoothing method is addressed in accordance with the characteristics of time series. Also, it is concluded that the Cell C-2 is appropriate for the characteristics of the series in the Pegels' classification. Model selection criteria of the forecast methods used are summarised in the Table 6.

Table 6. Values of Model Selection Criteria for the Methods Used for Forecast

Forecast Method	MAD	MSE	MASE	MPE	Theil's U
Winters' Seasonality Exponential Smoothing Method ($\alpha = 0,2718$; $\beta = 0,384$; $\gamma = 0,3637$)	4,73	4,73	0,32	44,69	0,28
Pegels' Classification (Cell B-2) ($\alpha = 0$; $\beta = 0,0007$; $\gamma = 0,3139$)	2,33	9,93	0,16	0,37	0,46

* This shows the smallest value for the relevant model selection criteria.

Coefficients of the methods presented in the Table 6 (α , β and γ) have been obtained with the help of MS Excel Solver in a way to optimise the MASE criteria. Mathematical model, which will optimise the MASE criteria, is obtained as follows.

$$\text{Min MASE} = \frac{\sum |e_t|}{\frac{n}{n-1} \sum_{t=2}^n |Y_t - Y_{t-1}|} \quad (13)$$

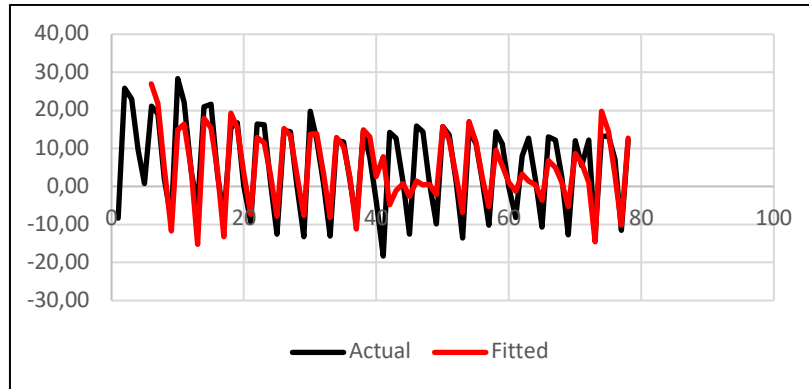
s.t.

$$0 \leq \alpha \leq 1$$

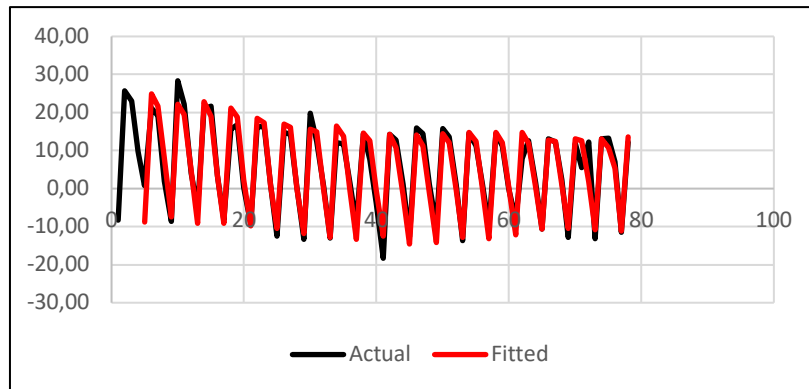
$$0 \leq \beta \leq 1$$

$$0 \leq \gamma \leq 1$$

Graphics comparing the prediction values achieved through the methods used in the study and actual values are presented in the Figure 5 and Figure 6, respectively.

Figure 5. Predictions and Observation Values Obtained Through the Winters' Seasonality Exponential Smoothing Method

Figure 6. Predictions and Observation Values Obtained Through the Pegels' Classification Cell B-2 (Additive Holt-Winters) Exponential Smoothing Method

It is possible to state that the Cell B-2 in the Pegels' classification gave more appropriate results when graphics comparing model selection, prediction and actual values are evaluated together. Also, all criteria except for MSE criteria have smaller values, which supports the fact that the Holt-Winters' exponential smoothing method gives more compatible results compared to the observation values according to the Winters' exponential smoothing method. It can be seen that prediction values obtained with the Holt-Winters' exponential smoothing method in the Cell B-2 have a better appearance overlapping actual observations.

Calculated Forecast Values

Estimated rates of change comparing the values of the third and fourth quarter of 2018 to the actual values in the second quarter of 2018 through the forecast methods in the study are given in the Table 7.

Table 7. Forecast Values for Methods Used

Forecast Method	Periods	
	2018-III	2018-IV
Winters' Seasonality Exponential Smoothing Method ($\alpha = 0,2718$; $\beta = 0,384$; $\gamma = 0,3637$)	7,995	1,931
Pegels' Classification (Cell B-2) ($\alpha = 0$; $\beta = 0,0007$; $\gamma = 0,3139$)	11,995	6,415

Forecasts in the Cell B-2 preferred according to the Pegels' classification foreseen 7,955% increase in the third quarter and 1,931% increase in the fourth quarter in comparison to the second quarter of 2018. According to the Winters' seasonality exponential smoothing method, there is 11,995% increase in the third quarter and 6,415% increase in the fourth quarter in the economic growth compared to the second quarter of 2018.

Conclusion

The study aims to forecast the third and fourth quarter of 2018 depending on the economic growth rate of Turkey in the second quarter of 2018. In this context, the smallest values of the MAD, MSE, MASE and MPE among the exponential smoothing methods and the Theils U statistical criteria are evaluated. Accordingly, the Winters seasonal exponential smoothing method and the Holt-Winters' exponential smoothing methods in the Cell B-2 in the Pegels' Classification have been compared. As a result, it has been concluded that forecasts of the Holt-Winters' exponential smoothing methods have more appropriate model identification criteria. The results within the study are compatible with the results of the other studies when they are compared to the studies on economic indicator forecasts through the exponential smoothing methods in literature. The most appropriate method is found out as the additive Holt-Winters' exponential smoothing method in the Cell B-2 of the Pegels' classification according to the studies of Yıldırım and Başeğmez (2017) and Tüzemen and Yıldız (2018) aiming to forecast unemployment rate of Turkey; Temuçin and Temiz (2016) aiming to forecast export rate of Turkey; Braimllari and Sala (2016) planning to forecast food import of Albania. In this context, it can be evaluated that the Holt-Winters exponential smoothing method as the most appropriate method is a compatible result with literature.

Economic growth is an important concept particularly for policy makers in the country, other countries and investors. Policy makers benefit from forecasting of economic growth, while other countries use it for establishing economic cooperation with the relevant country and investors, on the other hand, use it for measuring future production potential of the country. For this reason, economic growth as one of the important economic indicators should be

forecasted correct and clearly. Therefore, exponential smoothing methods, which are simple for calculation and clear compared to the other methods, consider the trend and seasonality effects of the previous data, are used in the study. As a result of the study, it has been forecasted that Turkey will continue to grow in third quarter of 2018 in comparison to the second quarter. According to the data announced by the TURKSTAT in December, Turkey grew 1,6 percent in the third quarter of 2018. If the study is evaluated with this result, it can be concluded that the forecast is compatible with the actual results. Also, it is possible to state that following the identification of trend and seasonality component characteristics taking into consideration the past values, economic growth can be forecasted with the help of exponential smoothing methods.

Exponential smoothing methods have been examined in the study and forecasts have been made by identifying appropriate methods. Methods such as artificial neural networks, Box-Jenkins, ARMA, ARIMA etc. frequently referred in literature can be compared with exponential smoothing methods. Besides, exponential smoothing methods can be used in forecasting of economic indicators such as inflation, savings, domestic debt stock, current account deficit etc. Also, exponential smoothing methods can be applied for forecasting population growth rate directly affecting economic growth and technological development through information techniques development index.

References

- Aghion P. ve Howitt P. (1998). *Endogenous Growth Theory*. England: The MIT.
- Arrow, K.J. (1962). The Economic Implication of Learning by Doing. *Review of Economic Studies*, 29, 155-173.
- Atamtürk, B. (2007). Büyüme Teorileri ve IMF Politikaları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 89-103.
- Becker, G.S., Murphy, K. M. ve Tamura, R. (1990). Human Capital, Fertility and Economic Growth. *Journal of Political Economy*, 98(5), 12-37.
- Berber, M., (2007). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Trabzon: Derya,.
- Bergmeir, C., Hyndman, R. J. ve Benitez, J. M. (2016). Bagging Exponential Smoothing Methods Using STL Decomposition and Box-Cox Transformation. *International Journal of Forecasting*, 32, 303-312.
- Braimllari, A. ve Sala, E. (2016). Modeling and Forecasting of Food Imports in Albania. *The Albanian Journal of Agricultural Sciences*, 15(4), 200-205.

- Dong, Z. ve Zhu, G. S. (2014). A Modified Exponential Smoothing Model for Forecasting Per Capita GDP in Yunnan Minority Area. *Applied Mechanics and Materials*, 599(601), 2074-2078.
- Dritsaki, C. (2015). Forecasting Real GDP Rate through Econometric Models: An Empirical Study from Greece. *Journal of International Business and Economics*, 3(1), 13-19.
- Goodwin, P. (2010). The Holt-Winters Approach to Exponential Smoothing: 50 Years Old and Going Strong. *Foresight: The International Journal of Applied Forecasting*, 19, 30-33.
- Grossman, G.M. ve Helpman, E. (1991). Quality Ladders in the Theory of Growth. *Review of Economic Studies*, 58(1), 43-61.
- Grossman, G.M. ve Helpman, E. (1994). Endogenous Innovation in the Theory of Growth. *Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 21-44.
- Hussain, A. ve Nazir, N. (2013). Analysis of Growth Rates in Different Regimes of Pakistan: Distribution and Forecasting. *Journal of Managerial Sciences*, 7(1), 37-57.
- Hyndman, R. J. ve Koehler, A. B. (2006). Another Look at Measures of Forecast Accuracy. *International Journal of Forecasting*, 22, 679-688.
- Junoh, M. (2004). Predicting GDP Growth in Malaysia Using Knowledge-Based Economy Indicators: A Comparison Between Neural Network And Econometric Approaches. *Sunway College Journal*, 1, 39-50.
- Li, M., Liu, G. ve Zhao, Y. (2007). Forecasting GDP Growth Using Genetic Programming. *Proceedings of Third International Conference on Natural Computation (ICNC 2007)*, 24-27 Ağustos 2007, Haikou, Çin, 393-397
- Lucas, R. (1988). On The Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*. 22, 3-42.
- Makridakis, S., ve Hibon, M. (2000). The M3-Competition: Results, Conclusions and Implications. . *International Journal of Forecasting*, 16, 451-476.
- Makridakis, S., Wheelwright, S. C. ve Hyndman, R. J. (1998). *Forecasting: Methods And Applications*. John Wiley & Sons. Inc, United State of America.
- Mankiw, G. N., Romer, D. ve Weil, D. N. (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407-437.
- Mirbagheri, M. (2010). Fuzzy-Logic and Neural Network Fuzzy Forecasting of Iran GDP Growth. *African Journal of Business Management*, 4(6), 925-929.

- Montgomery, D. C., Jennings, C. L. ve Kulahci, M. (2015). *Introduction to Time Series Analysis and Forecasting*. John Wiley & Sons, Inc, Hoboken.
- Parasız, İ. (2008). *Ekonomik Büyüme Teorileri*, Bursa: Ezgi.
- Pegels, C. C. (1969). Exponential Forecasting: Some New Variations. *Management Science*, 15(5), 311 – 315.
- Rebelo, S. (1991). Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 99 (3), 500-521.
- Romer, M. P. (1994). The Origins of Endogenous Growth. *Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 3-22.
- Romer, P. (1986). Increasing Returns and Long-Run Growth. *Journal of Political Economy*, 94, 1002-1037.
- Samimi, A. J., Shirazi, B. ve Fazlollahtabar, H. (2007). A Comparison Between Time Series, Exponential Smoothing, and Neural Network Methods to Forecast GDP of Iran. *Iranian Economic Review*, 12(19), 19-35.
- Solow, R. M. (1994). Perspectives on Growth Theory. *Journal of Economic Perspectives*, 8(1), 45-54.
- Söyler, H. ve Kızılkaya, O. (2015). Türkiye'nin GSYİH Tahmini için Yapay Sinir Ağları Model Performanslarının Karşılaştırılması. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 45-58.
- Temuçin, T. ve Temiz, İ. (2016). Türkiye Dış Ticaret İhracat Hacminin Projeksiyonu: Holt-Winters ve Box, Jenkins Modellerinin Bir Kıyaslaması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (3), 937-960.
- Tüzemen, A. ve Yıldız, Ç. (2018). Holt-Winters Tahminleme Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye İşsizlik Oranları Uygulaması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(1), 1-18.
- Ünsal, A. (1997). Zaman Serilerinde Regresyon ve Varyans Analizi Yöntemleri İle Mevsimsel Dalgaların Araştırılması ve Bir Uygulama. *Ekonomik Yaklaşım*, 8 (26), pp. 119 – 130.
- Üzümcü, A. (2015). *İktisadi Büyüme*. İstanbul: Beta.
- Valakevicius, E. ve Brazenas, M. (2015). Application of the Seasonal Holt-Winters Model to Study Exchange Rate Volatility. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 26 (4), 384-390.

- Winters, P. R. (1960). Forecasting Sales By Exponentially Weighted Moving Averages. *Management Science*, 6(3), 324 – 342.
- Yıldırım, H. ve Başeğmez, H. (2017). Analysis and Forecast of Turkey Unemployment Rate. *Global Journal of Mathematical Analysis*, 5(1), 11-15.
- Young, A. (1991). Learning by Doing and the Dynamic Effect of International Trade. *The Quarterly Journal of Economics*, 106(2), 369-405.
- Zakai, M. (2014). A Time Series Modeling on GDP of Pakistan. *Journal of Contemporary Issues in Business Research*, 3(4), 200-2

New Media in Internal Communications Örgüt İletişiminde Yeni Medya

Dr. Serap Can¹

Başvuru Tarihi: 22.07.2019

Kabul Tarihi: 18.09.2019

Abstract

Communication is a cyclic process that involves collecting and exchanging of the information within the boundaries of dialogue and mutual understanding. As a rapidly growing field in communication studies; internal communication is vital for organizations to build healthy and sustainable relationships with their publics. Ideal internal communication applies to two-way exchange of knowledge with a proper feedback and helps establishing a democratic, productive and fair environment within the organization.

Long, technology converts both the world and the people in the way of living. As a communicative revolution; new media has everlastingly transformed the way the individuals build relationships. These novelties naturally apply to the internal communications of the organizations. Providing necessary information to the publics, it is better for the organizations to benefit from new media in internal communication processes so as to be an open system.

As the use of new media uptrends, the organizations have to transform themselves. At this point; new media and its numerous applications become prominent to reach the success for the organizations. In this article; it is aimed to evaluate and examine the internal communication phenomenon with the recent applications of new media in the organizational processes.

Keywords: *Internal Communication, Organization, Dialogue, Social Media, New Media*

Öz

İletişim, anlayış ve diyalog çerçevesinde bilginin toplanması ve değişimini içeren döngüsel bir süreçtir. İletişim çalışmaları kapsamında en hızlı gelişen alanlardan birisi olan örgüt iletişimi, örgütlerin iç ve dış paydaşları ile sağlıklı ve sürdürülebilir ilişkiler kurabilmesi için hayati önem taşımaktadır. İdeal bir örgütsel iletişim; demokratik, verimli ve adil bir ortamın oluşturulabilmesi için gereken bilginin iki yönlü alışverişini ve geri bildirimini sağlamaktadır.

¹ Gazi University, serap@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3779-6172

Uzun zamandır, teknoloji hem dünyayı hem de bireylerin yaşam biçimini pek çok farklı şekilde dönüştürmektedir. İletişimsel bir devrim olarak yeni medya; bireylerin diğer diğerleri ile olan ilişkilerini ebediyen değiştirmiştir. Bu değişiklikler elbette örgütlerin iletişim biçimlerine de yansımaktadır. Paydaşlara gereken bilgileri sağlamak üzere; örgütler için iletişim süreçlerinde yeni medyadan faydalanmak ve açık sistemler haline gelmek son derece önemlidir.. Dolayısıyla her türden örgüt için açık bir sistem haline gelmek, iletişim kanallarının düzgün ve düzenli çalışması ile yaşam şansını arttıran bir özellik haline gelmiştir.

Toplumda yeni medyanın kullanımının artmasıyla, örgütler de operasyonlarını ve süreçlerini teknolojik ve toplumsal değişimlere göre düzenlemek durumundadır. Bu noktada, yeni medya ve bu platformda yer alan sayısız uygulama, örgütlerin yaşam döngülerinde başarıya ulaşması için öne çıkan etmenler olmaktadır. Bu çalışmada; örgütsel iletişim olgusunun özellikleri, unsurları ve faydaları değerlendirilerek örgütlerin iç iletişim süreçlerinde kullanılan çeşitli yeni medya uygulamaları incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Örgüt İletişimi, Örgüt, Diyalog, Yeni Medya, Sosyal Medya

Introduction

As a social being, one of the most important elements of human existence is communication. The only characteristic makes human a real human and keep people together is that they can communicate. The more the accuracy and quality of the communication increases, the more the quality of life increases. This works for the organizations too, the efficiency and continuity of an organization depends on the quality of the communication processes formed and sustained both internally and externally.

Being the structures that maintain their lives on specific targets and rules, the organizations borrow human and information resources from the society and offer goods, products and services in return. The communication processes of the organizations enable the continuousness of healthy and open relationships with both staff and stakeholders. Today, these processes are carried out with new media tools as well as traditional communication channels. The implementation of the elements of new media to the internal communication processes undoubtedly prepossesses the organizational culture and personal satisfaction.

This study aims to examine the features of internal communication and new media tools implemented in internal communication processes.

Communication and Dialogue

Communication, originating from the Latin word “communicare”, basically means partnering and sharing. In ancient times, the sharing was on food and hunt but nowadays it transformed into the sharing of information. With the development of technology, both the form and the content of communication change. Simply; communication is the process of production,

transfer and interpretation of the information. It is a meaning transfer process that plays an important role in social interactions right after the individuals started living together.

Within the social sciences, communication is branched due to how and with whom it appears. Internal communication is one of those branches that has formal rules, borders and hierarchy that occurs human groups that the members come together for specific duties and responsibilities.

Internal communication is based on people and responsibilities in different kinds of organizations; so, it is best maintained with the help of dialogue. In communication studies, the notion of dialogue expresses the establishment of communication between the individuals and/or organizations and their target audiences. One of the first to use the concept of dialogue in communication studies is Pearson with his dissertation in 1989. He stated that forming and maintaining communicative relations with all target audiences is morally true and naturally, it is incorrect not to do this” (Kent and Taylor, 2002, s.21). The point is, dialogue should be constructed and sustained in a mutual and two-way structure in equal parts. Namely, dialogue is a continuous process instead of an ultimate result. Dialogue corresponds to enhance understanding, sharing and interpreting the meanings as well as increase learning and collaboration.

Dialogue, of which ultimate aim is not persuasion, change or discussion, but aims to develop relationships, is a concept based on the principle of being aware of the other. Providing a comfort zone for freedom of thought and speech; dialogue allows organizations build an organic link not only with their audiences but also its members. Besides all its advantages, dialogue requires organizations to be socially responsible and enables them to contribute to both their environment and society to reach the better (Kent, 2017, s.3).

Characteristics of the Organizations

The association that emerges from the needs of collaboration between individuals and the division of labor is called an organization. There must be a purpose for individuals to form an organization. As an open system; an organization is composed of common purposes and individuals that are enthusiastic about communicating and reaching those purposes. An open system means that the organization is always in communication with its environment. Open systems are sensitively reactive to the changes occurred within their environment and also they can easily adjust and adapt those changes through mutual communication and understanding. Subsuming many different sub-systems, the organizations are the organisms that consist of different hierarchical activities and responsibilities of individuals that came together to realize the specific goals in a collective, effective and sufficient way. Organizations and its members can be successful to the extent that they understand and internalize the goals and objectives of the organization. To reach this point; an open, clear and sustainable dialog and communication process should be established throughout the organization.

Internal Communications in Organizations

In today’s world; digital and technological developments are quite rapid and difficult to capture for both individuals and organizations. In a complex and competitive business environment

with those technological developments; it is compulsory for the organizations to catch up and keep their publics together both internally and externally (Reitz, 2012, s.44).

As a basic component of organization management; communication helps the members understand their roles, duties and responsibilities within the structure. Mobility of the information throughout the organization also positively contributes the loyalty, satisfaction and motivation of the members as well as the wellness of the processes.

The aims of the internal communication are as follows (Güllüoğlu, 2011, s.24-25; Tutar, 2009, s.162);

- Announcement of organizational policies and decisions, preventing the vagueness and rumors.
- Clearly informing the members about working conditions, financial matters, budget, carrot and sticks, career options, projects, activities and more in order to ensure the organizational loyalty and trust.
- Via the continuous information flow; developing the organizational integrity and solidarity by establishing a family-like environment with friendship, commitment and respect.
- Helping the members to learn and internalize the organizational culture.
- Briefing the members to understand their duties, authorities and responsibilities.
- Maintaining the control all across the organization in order to solve the possible problems in a proactive way.
- Coordination between the members, groups and departments align with the management.
- Establishing and maintaining both internal and external communication processes with the organization's target audiences and publics.

With the help of internal communication; the organizations can yield in many respects. Top management can collect the necessary information to make decisions while the directions and instructions can be transferred to the relevant members and department. Continuous communication increases the sense of belonging and sharing while enhancing the productivity and performance. Also the oppression, mobbing and conflicts can be eliminated easily. All these positive outputs bring the profitability and success.

Different organizations prefer different communication forms according to their aims, members and environments. There are four main communication forms defined such as bureaucratic, manipulative, disproportional and democratic (Kıraç, 2012, s.40-41).

Bureaucratic communication is also known as one-way communication model. Mostly seen in public institutions as a downwards communication process. Informing the target audiences and collecting data from them are generally disregarded.

In manipulative communication, also known as press agency model; persuasion and influence are at the forefront while the receiver (or the target audience) is passive. Organization selects the advantageous and serviceable information to share with the target audiences. During the

communication process, the negative and disadvantageous information is hidden from the others. Being sender-oriented; it is mostly used in the fields of rhetoric, propaganda and politics.

Disproportional communication is lame and interrupted way of communicating as the organization is ready to establish the necessary environment but cannot provide adequate information from its target audiences and publics.

Democratic communication, or two-way symmetrical model of communication is based on transparency and clarity. The organization is attentive to the internal and external information flow. As a two-way and contemporary model; communication processes are both downwards and upwards. Regarding dialogue, mutualism and common interests; democratic communication corresponds with the values and concepts of today's world.

Organizations regulate their communication processes through formal (official) and informal (unofficial) communication channels. Formal communication channels allow the organization to fulfill its vital functions while regulating the superior-subordinate relationships. Regular reporting, establishment of correspondence orders and rules and communication hierarchy are defined by official communication channels. Accordingly; members of an organization can communicate downwards, upwards, horizontally and diagonally. Downwards communication often flows from top management to the members (or employers). Submitting duties, authorities and responsibilities of the individuals, giving instructions and reward – punishment system occur downwards. Contrarily, upwards communication flows from the members to the management level. Daily, weekly, monthly or annual reports, assistance requests, wishes and complaints are transferred upwards. Horizontal channels provide communication between colleagues and organizationally equal members. Diagonal communication is used for sustaining communication between individuals, groups and departments with different levels. Especially in crisis periods; diagonal communication is vital to take action or make decisions quickly. On the other hand; communicating diagonally in normal periods may damage organizational hierarchical structure and cause problems.

Informal channels are self-induced ways of communications within the organizations. Those natural relationships are of great importance in increasing the commitment and satisfaction of the individuals. Not bound by any rules and include sincerity; informal communication is an easy way to keep in touch with the members, by the way, it is useful to be careful as it can lead to rumors and gossip and thus unrest within the organization.

Internal communication is one of the increasingly noticeable fields of communication studies for more than two decades (Vercic et al., 2012, s.223). Its components, forms and rules are of great importance to establish and maintain a healthy internal communication process within organizations of any size and kinds. The basic contents of internal communication are providing information for the individuals, internal public relations processes and building standards, activities, consolidation and organizational culture (Hola, 2007, s.107). No matter what methods and processes are used, internal communication should be designed and carried out by experts with the help of latest innovations and contemporary technologies.

The organizations that attach importance to communication processes have to choose appropriate channels for their aims, size, target audiences and publics. In the selection of these channels, internal, external, formal and informal communication processes should be determined and communication activities should be planned accordingly. Many organizations use traditional communication tools, but today's evolving technology now allows everyone to access the flow of information anytime and anywhere. Therefore, in order to stay up to date, make and apply quick decisions and be effective especially in crisis periods, it is of great importance to use new media in addition to traditional media.

New Media in Internal Communications

1.1 Traditional internal communication channels include telephone, letter, fax, brochures and catalogues. Today, electronic (digital) solutions are used both for the rapid circulation of information and for the safe storage of content and data. Digital channels also protect organizations from loss of time and content, storage costs with large folders and shelves, and security measures to prevent leakage or loss of information. As a part of this digital era; the new media offers many advantages to the organizations and its members. New media, social media or digital applications transformed daily communication forms by providing easy platforms for the individuals and organizations to interact with each other in a dynamic and proper dialogue (Reitz, 2012, s.43). Encouraging the dialogue in internal communication processes via new media technologies is vital because the organizations can adapt and modify themselves to novelties with the help of two-way symmetrical communication that those technologies provide (Kent and Taylor, 1998, s.326).

1.2 The new media, which allows for two-way, symmetrical and dialogue-based communication, is the name given to all Internet-based applications built on the ideological and technological foundations of Web 2.0 that let users create and share content (Kaplan and Haenlein, 2010, s.61).

New media, also known as social or digital media; has a significant impact on our daily lives. With a content and user-oriented structure; new media is the formation of a very common and comprehensive communication tool with blogs, microblogs, photo and visual sharing sites, social networking sites, music sharing sites, forums, advice and complaint sites, podcasts and so on.

There are four main features of new media such as integration, time effectiveness, least effort and orderliness (Hu and Lin, 2013, s.188). New media connect the individuals all around the world, so they can easily share information. Integration of the people and content resources show the small world phenomenon or the global village theory. Via new media, individuals can send and receive information whenever they want, there is no time limits or boundaries in this new digital world. New media is nearly open and free to every other individual around the world, this means the users (or participants) do not need any special skill or training to use the platforms of new media. This means the people make the least effort to utilize the content in the new media. Due to Web 2.0 characteristics; new media is open and dynamic. Within this

changing environment, there is a self-organization mechanism that eliminates false and unnecessary elements from the platforms as the individuals can edit and revise the content.

Due to these features, there are important differences between new and traditional media. Traditional media is safe and stabilized but new media generally far outweigh it. New media can reach the supreme amount of individuals while the audience of the traditional media is limited. New media is open to revising, editing and even deleting the contents published but every one letter published in the traditional media cannot be deleted forever. The contents that created by the users in new media is sent worldwide as soon as the user clicked the “publish” button whereas people have to wait until the traditional tools are prepared, controlled and transported or broadcasted. So, the content of traditional media may sometimes be out of date. New media offers a two-way communication while traditional media is only one-way. This means new media enhances dialogue but traditional media cannot.

According to We Are Social 2019 global data, nearly 4.5 billion individuals worldwide use the Internet, accounting for 58% of the total world population. Moreover; more than 3.4 billion individuals actively use new media, almost all of them prefer mobile connection. Considering one-year process, Internet users worldwide increased by 8.6% between April 2018 and April 2019, while new media users increased by 6.1%. The top five new media applications worldwide are Facebook, YouTube, WhatsApp, Facebook Messenger and WeChat.

As more and more individuals use new media, the organizations evolve their communication styles, too. Nowadays, almost every organization has a web page. The memorability of the addresses of these web pages, visual designs, being constructed in a user-friendly way that can be understood by people of all ages and socio-economic level; can be shown as the first steps of successful internet communication. Providing up-to-date, clear, complete and comprehensive information about the organization's history, mission and vision statements, activities and contacts; is the key for a website to be successful. Access to relevant persons or units via messaging application or direct e-mail from web page; is also important for a healthy communication process.

Web pages host a lot of written and audio-visual content; sometimes it is a disadvantage for today's mobile people. Connecting to a website from devices such as mobile phones and tablets; sometimes result in technical problems, the site may not work properly or the information sought cannot be found immediately. Therefore, in addition to a healthy website; the use of new media channels becomes compulsory. These new media channels mostly include Facebook, Twitter, Instagram, YouTube, LinkedIn and WhatsApp. Facebook offers page designs suitable for the use of many types of organizations such as businesses, non-governmental organizations, SMEs, entrepreneurs or educational institutions. Here; just like a web page, many of the content of the organization can be presented in a much more remarkable way, organic audience groups can be formed and organizational loyalty can be achieved through comments and testimonials.

1.3 Similarly, Twitter provides both a simple interface and the ability to write short texts up to 280 characters, enabling organizations to carry out a problem-solving and crisis management-based process, especially in external communication with their target audience and stakeholders. Instagram; since it is a visual sharing platform, it is an important platform especially for organizations with visual contents to present. It is also possible to reach the target audience and keep the communication warm with the options of opening an individual or commercial account on Instagram. YouTube is a video sharing application. Organizations can publish videos about their products, goods and services, and upload videos about their activities such as in-house trainings and seminars. It is also possible to establish an organic connection with users through comments and subscriptions via YouTube. LinkedIn offers more features with the premium version, but is free to use like other new media tools. As a professional business network, it is more a business based social sharing platform. LinkedIn is used by users to find, change jobs or employees; it is also an appropriate medium to be informed of the sector, colleagues and the latest developments. WhatsApp is one of the most widely used free messaging applications. It is possible to establish informal but quick communication with groups created on WhatsApp. Especially in crisis periods where the importance of rapid decision-making is needed and the hierarchy is set aside, it will be a right way to take immediate action and intervene with the messaging applications.

There are several points to be considered in the use of all these new media channels. The user names, profile photos and visual designs of the selected new media platforms should be prepared in accordance with the organizational identity and culture. The user names and addresses of all these platforms should be displayed on the main website and should be directly linked. In the management of these channels, immediate feedback should be given due to the time effectiveness and least effort features of new media. In communication with the target audiences, neither a very formal nor a very informal language should be used; the balance of respect and sincerity must be observed.

As far as the organization's external communication processes; the conduction of internal communication processes through the new media also contributes both to savings in various areas and to increasing productivity. Long reports that did not fit into folders before, documents sent or received by hand or mail both lost time and energy and also caused the loss of information. Today, the communication processes created with a single click of a button have facilitated the flow of information.

In parallel with all these developments; the official and informal communication channels of the organizations have now been moved mostly to electronic platforms of new media. Organizations facilitate and streamline their workflows and internal communication processes with many different applications. These applications are usually purchased as package services. The most widely used ones are Intranet, Microsoft Office365, Google Services, ERP and EBYS.

Thanks to the Intranet or the local internet, the network that is established within the organization, the members can maintain their communication processes inside. Intranet, equipped with various security systems; provides the members the circulation of information,

resources and content specific to the organization. Microsoft Office 365 is a platform where all Microsoft applications are aggregated. When organizations login this licensed and paid application, each member becomes a user with various privileges according to their roles. The platform includes many components such as the applications of documentation, e-mail, visual presentation, survey, calendar, task creation, planning and tracking, video sharing, joint project execution and content storage. The SharePoint application on this platform provides organizations with an internal communication network that can also be used mobile. SharePoint, which also functions as an intranet, allows its users to follow their organization's web pages, new media platforms and other members. By accessing the organizational portal; members can access a broad content such as documents, visuals, presentations and videos, announcements, people and both internal and external contact information; they can make sharing, additions, arrangements about them, participate in discussions and form groups. Through SharePoint, users can intervene online workflows within the organization. Another application in Office 365 is Yammer. This application, also known as Corporate Facebook, is similar to LinkedIn in terms of its features. Yammer, logged in with the license of the organization, also has a mobile version. Thus, users can share, form groups and stay up to date in the context of organizational communication wherever and whenever they want. Similarly, services offered by Google include document processing, photos, video sharing, video calls, email, calendar, and cloud storage free for everyone. Unlike Microsoft Office 365, these services are not available as a package, but can be used individually depending on the needs. Through these services, users can create and share documents and audiovisual content related to the organization and exchange information. In addition to being cost-effective, it is a communication channel preferred by organizations because of Google's user-friendly interfaces and ease of access. ERP (Enterprise Resource Planning) is actually an organizational resource envisioning application, but it is also used effectively in regulating the communication processes of organizations in terms of efficient management. ERP software, which allows organizations to combine all their resources and data in a single pot and use them more efficiently, is generally implemented by outsourced experts and used as a package. Mostly preferred by organizations manufacturing based on projects, ERP improves cooperation and productivity through real-time information flow by harmonizing different departments and groups. ERP software, which enables all activities and communication processes to be carried out electronically, has a wide range of applications from multinational conglomerates to SMEs. Electronic Document Management System (EBYS) is a system that is used mostly in public institutions, facilitating the management of documents and ensuring safe and regular communication internally and externally. Thanks to this system, the processes of secure sending, receiving, backing and archiving of the documents prepared within the organization is carried out electronically. Due to this system, communication and cooperation between the managers, members and publics of the organization can be monitored and regulated 7 days 24 hours according to their levels of authority. EBYS brings profitability to its users in terms of time and cost.

Conclusion

Organizations are living systems composed of members, targets, rules and hierarchy. Individuals with different roles, authorities and responsibilities perform their duties and jobs in order to reach specified targets and operations. During those operations and processes; members need continuous flow of accurate information in order to be successful.

With the help of internal communication; the transfer of decisions and news, clarification of the situations and conflicts, persuasion and influence processes, keeping up with the agenda

and monitoring, share and exchange of information, profiting and growth are easily conducted. Moreover; internal communication provides a healthy, sincere and home-alike environment for the members and this results in enhancement in organizational loyalty, commitment and culture.

In case the internal communication is interrupted and / or messed; the members' motivation, commitment, excitement and positivity decrease. Also, the fails in coordination, competition, strategic targeting can be observed throughout the organization which will eventually end up with the disorder and collapse.

In view of such advantages and disadvantages of internal communication and due to recent developments; the most suitable way of providing information flow within the organization is the use of new media. As new media has irremediably changed the way people and organizations establish and maintain the communication processes; the organizations should adapt themselves to these new platforms and applications of new media.

There are lots of different digital solutions for organizations to regulate their internal communication processes. Either paid or free; there are a great variety of applications that provide establishment of communication channels, crisis management, building organizational loyalty and culture, management, storage and security of documentation and ensuring the environment of sincerity and respect with the notions of openness, transparency and honesty. In order to be successful; every organization should prepare an internal communication plan with proper internal communication channels suitable for their missions, visions and targets.

References

- Güllüoğlu, Ö. (2011). *Örgütsel İletişim-İletişim Doyumu ve Kurumsal Bağlılık*, Konya: Eğitim Akademi.
- Hola, J. (2007). The Importance of Internal Company Communication, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1(8). 107-111.
- Hu, H. and D. Lin. (2013). Feature Analysis of Social Media, *IWCSS International Workshop on Computer Science in Sports*, 186-190.
- Kaplan, A. M. and M. Haenlein. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media, *Business Horizons*, 53, 59-68.
- Kent, M. L. and M. Taylor, (1998). Building Dialogic Relationships Through the World Wide Web, *Public Relations Review*, 24(3), 321-334.
- Kıraç, E. (2012). *Örgütsel İletişimin Örgütsel Bağlılık Algılaması Üzerindeki Etkileri ve Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Reitz, A. (2012). Social Media's Function in Organizations: A Functional Analysis Approach, *Global Media Journal – Canadian*, 5(2), 41-56.
- Tutar, H. (2009). *Örgütsel İletişim*, Ankara: Seçkin.
- Vercic, A. T., D. Vercic and K. Sriramesh. (2012). Internal Communication: Definition, Parameters and the Future, *Public Relations Review*, 38(2012), 223-230.

Organizational Culture and Management Cynicism: How Different Cultural Profiles Affect Cynical Views on Managers

Örgüt Kültürü ve Yönetmel Sinizm: Farklı Örgüt Kültürü Profillerinin Yönetmel Sinizm Üzerindeki Etkileri

Assoc. Prof. Dr. Ahmet Emre Demirci¹

Başvuru Tarihi: 24.07.2019

Kabul Tarihi: 18.09.2019

Abstract

Cynicism within the organizational context has been gaining ground in the last few decades due to massive changes in how business enterprises are run. Cynicism, from the organizational perspective, refers to a multi-faceted attitude characterized by negative feelings such as distrust, frustration and contempt toward the policies and practices of organization itself. In many cases, organizational cynicism reveals itself among employees as cynical attitudes toward managers. Such type of organizational cynicism is known as management cynicism. Although there are numerous organizational and individual causes lying behind management cynicism, this study focuses on how different organizational culture profiles affect management cynicism. In this study, four-quadrant organizational culture framework developed by Cameron and Freeman (1991) was adopted to illustrate if different cultural profiles and values attributed to them have significant impact on management cynicism.

This paper examines the relations between different organizational culture profiles and management cynicism based on data collected from shop floor employees of four leading vendor companies for big-sized domestic appliance manufacturers.

Keywords: *Cynicism, Organizational Culture, Employee-Supervisor Relations*

Öz

Örgütsel bağlamda sinizm kavramı son yıllarda önemli araştırma konularından biri olmuştur. Bu eğilimin temel nedenlerinden biri de işletmelerin yönetim biçimlerinde gözlemlenen yoğun değişikliklerdir. Örgütsel bağlamda sinizm kavramı, örgütün politika ve uygulamalarına ilişkin olarak çalışanlarda gelişen güvensizlik, hayal kırıklığı ve küçümseme gibi olumsuz duygularla karakterize edilebilecek çok boyutlu bir tutumu ifade etmektedir. Çoğu durumda örgütsel sinizm kendisini, çalışanların yöneticilere karşı geliştirdikleri olumsuz tutumlar olarak göstermektedir.

¹ Anadolu University Faculty of Economics and Administrative Sciences, aedemirci@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8214-2680

Bu türdeki örgütsel sinizm, yönetsel sinizm olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar yönetsel sinizmin arkasında yatan çok sayıda örgütsel ve bireysel neden olsa da, bu çalışma genel olarak farklı örgüt kültürü profillerinin yönetsel sinizm üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Bu çalışmada, farklı kültür profilleri ve bu profillerle ilişkili değerlerin yönetsel sinizm üzerinde kayda değer bir etkisinin olup olmadığının ortaya konulması amacıyla, Cameron ve Freeman (1991) tarafından geliştirilen dört boyutlu örgüt kültürü çerçevesinden yararlanılmıştır.

Çalışmada, farklı örgüt kültürü profilleri ile yönetsel sinizm arasındaki ilişkinin ortaya konulması amacıyla, Eskişehir'de faaliyet gösteren beyaz eşya üreticisi dört işletmenin mavi yakalı çalışanlarından veri toplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sinizm, Örgüt Kültürü, Ast-Üst İlişkileri

Introduction

Due to the recent changes in the dynamic business environment, especially in the last decade, body of research concerning the workplace engagement, attitudes toward management and employee-supervisor relations have steadily increased. There are few possible reasons for such a paradigm shift. Especially, some organizational initiatives such as downsizing, business process reengineering, lean management, organizational re-design, and new investment strategies have become powerful and attractive management tools. Managers enthusiastically embraced these tools to keep their organizations in the market and maintain the balance between their organizations and environmental conditions since they knew that a possible failure in maintaining such a balance would most likely to have bitter consequences. Thus, organizations' power to adapt itself to the changing needs of the environment, building and maintaining a strong competitive position, and extending the life cycle of the organization and its products/services became the most vital issues for managers. Nevertheless, in many cases, many management tools and strategies failed to succeed due to the neglecting of the social side of the organization. Simply and solely focusing on the technical side of the organization was proved to be a major problem and a leading cause for possible disastrous failures.

Today, it is widely accepted that the employees' attitudes and behaviors toward the organization, managers, and their peers are considered to be one of the most important issues when discussing the survival of the organization and its adaptive capacity to the constantly changing environment. We believe that the cultural profile of the organization is one of the top determinants that shapes the employees' attitudes and behaviors toward their organizations and their managers. When employee attitudes and behaviors are under discussion, employee cynicism is currently considered to be among the most debated issues. Because cynical attitudes toward organizational initiatives and managers would most likely to lead to problems and failures in those initiatives. Such cynicism, especially towards management, is a function of the past performances of managers. When their decisions are proved to be poor in time, employees tend to have a belief that their managers' next decisions will also be poor. Furthermore, breaking

of the social and psychological contract between the employees and their organizations also contributes to the emergence of cynical attitudes and behaviors within the organization.

As mentioned above, we believe that the cultural values of the organization have significant effect on the emergence of cynicism. Thus, we tested how different cultural profiles affect employee cynicism toward management. Furthermore, we also believe that positive relations between supervisors and subordinates tend to be useful in overcoming cynicism especially when the cynical behaviors are directed towards the organization.

Employee Cynicism

Recent dramatic changes in the business environment and how organizations respond to these changes reveal important questions, especially in regard to the employee attitudes and behaviors. Roberts and Zigarmi (2014) suggest that, in the last decade, research on employee work engagement and work passion has emerged. As mentioned in the introduction, we claim that the main reason for such an emergence is that managers today are convinced that their strategies, actions, and decisions lead to necessary impact only insofar they are effectively and efficiently executed at employee level. Such an effective and efficient implementation of managerial decisions calls for an effective leadership and, furthermore, healthy relations between the employees and their organization. In a narrower sense, what employees think about managerial practices is of paramount value when it comes to the effective implementation of managerial decisions.

Although there are many factors affecting how employees feel about managerial practices, especially in the last several years, body of research on cynicism has been emerging in management studies. Although research on cynicism is relatively new in the field of management, as a concept, cynicism dates back to Cynic School in the 4th century BC. Cynics seem to have survived into the 3rd century CE. As a “school” of thought, Cynicism ended in the 6th century CE, but its legacy continues in both philosophy, literature, and other fields including management (Piering, 2017). There are many different definitions of cynicism. For example, Greenglass et al. (2001) defines cynicism as distancing oneself from work itself and, to the development of negative attitudes toward work in general. For Llorens et al. (2006), cynicism refers to an indifferent or detached attitude toward one’s work, losing interest in one’s work, and feeling that one’s work has lost its meaning. Hakanen et al. (2006) defines cynicism as an indifferent or a distant attitude towards work in general and the people with whom one works, losing one’s interest in work and feeling for work has lost its meaning. Similarly, Safdar et al. (2006) note that cynicism also refers to prejudices against people and distrust in social structures. According to their perspective, cynicism represents a view that suggests human nature can easily be corrupted by the possession of power. Finally, in their research, Stanley et al. (2005) claimed that there is a consensus in regard to the definition of cynicism and according to that definition, cynicism refers to a negative attitude that can be both broad and specific in focus, and has cognitive, affective and behavioral components. According to Qian and Davis (2008), cognitive component refers to a disbelief of management’s stated or implied motives for the change while affective component refers to a feeling of pessimism and frustration about the

change. Finally, behavioral component refers to the outcomes of cognitive and affective components as cynical behaviors. In other words, cognitive dimension is about what employees think about the organization and managers, affective dimension is about how they feel about them, and finally behavioral dimension refers to what employees do or how they behave in response to organizational initiatives and managerial actions/decisions. Selander and Henfridsson (2012) define cognitive distance as conscious distancing from management that in return creates resistance spaces in which one might form, and preserve, a sense of self and autonomy – distanced from managerial claims. Negative affect incorporates a wide range of negative affect including defeatism, betrayal and disillusionment, typically instantiated as irony, sarcasm and mockery and finally in espoused claims, cynicism manifests itself as a resistance in the form transgressive behavior. For Bouckennooghe (2010), affective dimension is about a set of feelings while cognitive dimension refers to the opinions and thoughts of employees in regard to certain issues like organizational change. Behavioral dimension refers to the actions already taken or which will be taken. More specifically, cognitive, affective, and behavioral components are the three primary components of organizational cynicism: a belief that the organization lacks integrity (cognitive); a negative affect toward the organization (affective); and a tendency to disparage and criticize the organization (behavioral) (Kim et al., 2009). However, it is important to note that these cognitive, affective, and behavioral dimensions involve both positive and negative views. On the other hand, since this study focuses on management cynicism in general, all these three dimensions are considered from a negative standpoint due to the negative nature of the concept of cynicism.

It is possible to write many further definitions of cynicism. At this point it is important to differentiate between cynicism and other similar concepts such as job satisfaction and trust. According to Griffin and Bateman (1986) job satisfaction is an attitude in regard to the degree to which one's work is capable of satisfying – or in the case of dissatisfaction frustrating. On the other hand, cynicism is both a generalized and specific attitude involving negative emotions toward a person, group, organization, or an object. Thus, it could be argued that cynicism has a broader scope involving not only frustration but also hopelessness, contempt, and distrust. Wanous et al. (1994) claims that while job satisfaction is intrinsic and retrospective, cynicism has an external focus and anticipatory.

Another concept which is commonly mistaken with cynicism is trust – or distrust. Andersson (1996) defines trust as a belief held by an individual that the word, promise, or oral or written statement of another individual or group can be relied on. As seen in the definition, while trust is a belief, cynicism is an attitude consisting of an affective component as well as belief. Thus, we can argue that, as in the case of job satisfaction, cynicism is a broader concept compared to trust.

Dean, Brandes and Dharwadkar (1998) refer to five major conceptualizations of cynicism. Although these major conceptualizations are independent from each other, they share some similarities. They suggest that (1) personality approaches, (2) societal/institutional focus, (3) occupational cynicism focus, (4) employee cynicism focus and finally (5) organizational change

focus are the major conceptualizations of cynicism. Personality approaches are generally adopted for discussing the concept of cynicism as an overall outlook on human nature. Societal/institutional focus, according to Kanter and Mirvis (1989), is an outcome of fluctuating fortunes in the American social and political scenes in the twentieth century. Also the exploitation of the workers in the early industrialization process has contributed the emergence of societal and institutional focus since its promise of a better work life has not lived up to its promises. Occupational cynicism stems from the interaction of role ambiguities and conflicting pressures regarding professionalization of the relevant work. According to employee cynicism focus, employee cynics show negative feelings, such as contempt, frustration, and hopelessness toward their targets. Finally, organizational change focus suggests that all types of organizational change efforts are possible targets for cynical attitudes.

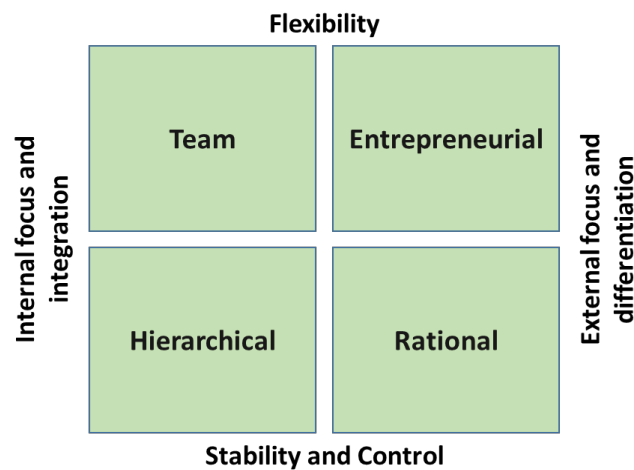
Among these five dimensions, employee cynicism focus is relatively more important as this study mainly concerned with employee cynicism toward management. Because, as described by Andersson and Bateman (1997), employee cynicism can be about three factors. These factors are: (1) Organization itself in general, (2) Managers, and (3) Other factors related with the organization. Violation of psychological contracts by the managers or the organization can easily cause employees to develop cynicism about any of these aspects. From this standpoint, employee cynicism is directly associated with the experiences of the employees with the organization and/or the managers. Similarly, Dean et al. (1998) defines organizational cynicism as “a negative attitude toward one's employing organization, comprising three dimensions: (1) a belief that the organization lacks integrity; (2) negative affect toward the organization; and (3) tendencies to disparaging and critical behavior toward the organization that are consistent with these beliefs and affect”.

As mentioned in all dimensions of cynicism, it is again characterized by frustration, hopelessness, and disillusionment, as well as contempt toward the organization itself and it reflects a belief that the decisions made within the organization lack sincerity. Neves (2012) suggests that organizational cynicism, as a broader concept compared to trust and job satisfaction, can be conceptualized as a global attitude toward the organization. As mentioned before, it generally is an output of violation of employees' expectations of social exchange and it can generalize from one object to another. For example, in their research, Pugh et al. (2003) found that after a layoff, the work experience with the previous employer can influence employees' cynicism about the new employer.

Management cynicism, which is the main focus of this study refers to the disbelief in managerial actions due to several possible reasons. For example, if employees have experienced that the decisions made by the managers in the past were poor, then they would most likely to believe that the future decisions will be as poor as the previous decisions that in return would build a distrust to management. According to Barnes (2010) management cynicism refers to a disbelief in management's stated or implied motives for decisions or actions in general.

All three dimensions – cognitive, affective, and behavioral – of cynicism is an integral factor that explain how employees think, feel, and behave within the organization. It is also important to point that all these dimensions are believed to be in close relationship with organizational culture. Such a belief is the main motivation behind this study since we have aimed to shed light on how different types of organizational cultural profiles affect employee cynicism toward management. In this study, four different type of archetypal organizational cultural profiles including entrepreneurial, hierarchical, team and rational are investigated in regard to their relations with management cynicism. This classification is based on the competing values framework originally developed by Quinn and Rohrbaugh (1981). Competing values framework depicts the main differences between organizational cultures in two dimensions – namely as structure and focus. Structure dimension ranges from flexibility to control. On the other hand, focus dimension ranges from internal organizational factors to factors external to the organization. Structure dimension shows the main differences between organizations based on their approach to flexibility and control. While some organizations have a tendency to have more consistent behavioral patterns, others tend to empower their people to participate in decision-making processes. As a sub-dimension of the focus dimension, internal organizational factors focus on issues such as employee satisfaction. On the other hand, factors external to organization focus mainly on organization’s capacity to adapt itself to the changing environment (Gregory et al., 2009). Figure 1 shows the dimensions and the sub-dimensions or quadrants of competing values framework for various organizational cultures. Each quadrant competes with or contradicts to the quadrant on the diagonal (Cameron & Queen, 2005).

Source: Adapted from Cameron and Freeman (1991)

Figure 1. Competing Values Framework Model

As seen in the figure, upper left quadrant identifies values that emphasize flexibility and internal focus, whereas upper right quadrant emphasizes flexibility and external focus, and differentiation. On the other hand, lower left quadrant identifies internal and stability, and control values, whereas lower right quadrant emphasizes an external, control focus (Cameron & Queen, 2005).

Team Culture

Team culture emphasizes flexibility and internal focus and integration. In general, team culture refers to a cooperative organizational climate characterized by some qualities such as openness, patience, enjoyment, and the ability of members to learn from each other (Sucher and Cheung, 2015). Organizations with team cultural values encourage extensive participation by employees, emphasize teamwork and empowerment, and consider human resources as a top priority for the organization (Helfrich et al., 2007). According to Denison and Spreitzer (1991), leaders of the organization play an important role in the team culture since they tend to be supportive and participative. As mentioned above, such an organizational culture claims leaders to support employee empowerment and coordination and interaction through effective teams. They are also expected to take employee inputs into consideration when making decisions. Finally, effectiveness criteria include the development of human potential and member commitment.

Entrepreneurial Culture

The second dimension in the Competing Values Framework is the entrepreneurial culture. Positioned in the upper right quadrant of the model, entrepreneurial culture emphasizes flexibility and external focus. Entrepreneurial culture is mainly about risk taking, innovation, change, and willingness to learn. Thus, such values and initiatives are strongly encouraged within the organization. An entrepreneurial culture that encourages and rewards experimentation, learning, and risk taking will motivate employees and managers since such a management approach tackles organizational inertia and promotes gaining competitive advantage through offering unique products and services. Organizations with entrepreneurial culture profile promotes open communication, encourage shop-floor employees to try out new ideas while recognizing and rewarding innovative efforts. Entrepreneurial culture holds a toleration for making mistakes since it emphasizes learning from experiences. In other words, organizations with entrepreneurial culture learn from their mistakes rather than punishing its people for them. Furthermore, entrepreneurial culture supports organization's ability to adapt itself to the changing environmental conditions. Forkuoh et al. (2012) points that the entrepreneurial culture refers to the sum total of dynamic, creative, and innovative ways in which an organization responds to the changes in the environment. Values associated with entrepreneurial culture include openness, trust, authenticity, creativity, innovation, experimentation, and confrontation.

Hierarchical Culture

Third dimension in the Competing Values Framework is the hierarchical culture. Positioned in the lower left quadrant of the model, hierarchical culture emphasizes internal focus, stability, and control. Cameron and Freeman (1991) suggest that order, rules, regulations, uniformity, and efficiency are among the main characteristics of an organization with a hierarchical culture. They also suggest that the primary focus of such organizations is stability and predictability. It should also be noted that formalization and centralization are among the primary factors associated with hierarchical culture. The degree of hierarchy is a common measure of centralization and centralization is more likely to be seen in organizations where highly formalized practices exist (Demirci, 2013). An important issue with hierarchical culture is that

organizations with hierarchical values tend to neglect the effects of the environment on the organization. Ruppel and Harrington (2001) claims that organizations with hierarchical culture do not consider environment as a significant factor. Management of such organizations rather focus on measurement, documentation, and information management. Since this culture emphasizes internal focus and control, it seeks ways to bring order to the internal organization. High level of specialization, centralized decision making, strict rules, inflexible policies, and intensive control structures are the main characteristics of the organizations with hierarchical culture.

Rational Culture

Final dimension of the model is the rational culture. Positioned in the lower right quadrant of the model, rational culture emphasizes external focus, stability, and control. It is also sometimes referred as market culture. Rational culture refers to the rational goal perspective of an organization and is characterized by a preoccupation with stability and having a strong external focus (Wiewiora et al., 2012). According to Cameron and Quinn (2005) organizations with rational culture value competitiveness, productivity, goal clarity, efficiency, and accomplishment. As seen in the adopted values, market culture refers to a results-oriented organization and for such organizations main focus is getting the job done (Riratanaphong & van der Voordt, 2011). Prompt and efficient outcomes are of great importance and such organizations mainly operate through market mechanisms i.e. the major focus of markets is to conduct transactions (exchanges, sales, contracts) with other constituents in order to create competitive advantage. The core values that dominate are competitiveness and productivity (Ameti, 2015). Finally, according to San Park and Hyun Kim (2009), the leaders are hard drivers, producers, and competitors who are tough and demanding of their staff. The organization is held together by an emphasis on winning and increasing market share and penetration.

Research Design and Methodology

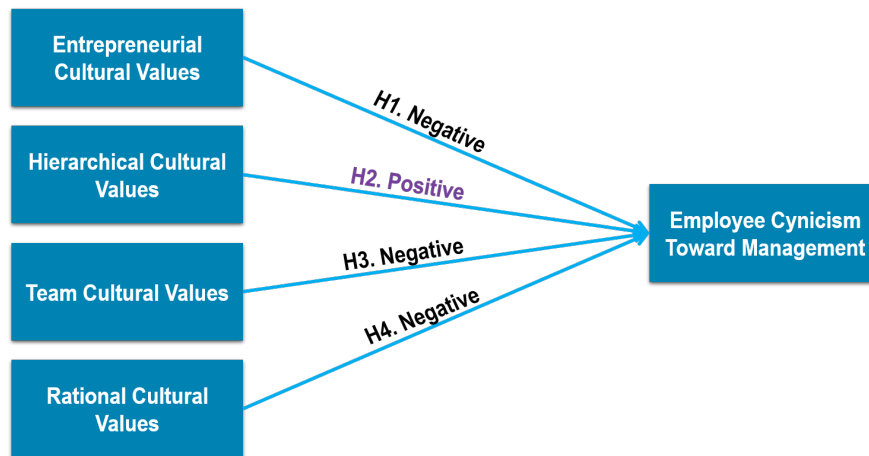
Research Hypotheses

This paper examines the relations between different organizational culture profiles and management cynicism. Our study will be focusing on four different profiles of organizational culture including entrepreneurial, team, hierarchical and rational and we will try to explore how these four different cultural profiles affect employees' cynical views on management.

For the initial hypothesis, we have analyzed the relationship between four cultures and employee cynicism toward management. However, depending on the outcomes of the research, we have reserved an additional hypothesis considering the supervisor-subordinate relations since we believe that the structure of the relationship between supervisors and employees is a major determinant for management cynicism along with the cultural factors.

Figure 2 shows the initial research hypothesis that do not consider supervisor-subordinate relationships. Hypotheses given in Figure 2 were tested in order to determine whether any of

four organizational cultures are associated with employee cynicism toward management and, if there is a relation, how they affect management cynicism.

Figure 2. Initial Research Hypothesis

H1. Entrepreneurial cultural values negatively affect employee cynicism toward management.

H2. Hierarchical cultural values positively affect employee cynicism toward management.

H3. Team cultural values negatively affect employee cynicism toward management.

H4. Rational cultural values negatively affect employee cynicism toward management.

Research Sample

In order to support our arguments, we have surveyed the shop-floor employees of four leading vendor companies for big-sized domestic appliance manufacturers in Eskisehir. All four companies are involved with supplying high quality materials to domestic appliances industry. Considering the fact that majority of the relevant studies cover practices in western cultures, this study is expected to contribute to the corporate entrepreneurship literature due to the fact it reflects a perspective from eastern business practices.

In the end of the data collection process, we ended up with 370 surveys 333 of which are usable for statistical analysis. Our research findings have revealed that there is a strong correlation and varying nature of relationship between different organizational cultural profiles and management cynicism. Homogeneity was also maintained through choosing respondents from identical departments in four organizations.

Finally, four companies were chosen for the research as these companies are identical in terms of the number of employees, sales and specific field of operations. Although there are many other smaller companies operating in the domestic appliance manufacturers industry, they were not considered for this research due to compatibility issues.

Research Instrument

Organizational culture was measured with an instrument developed by Cameron and Freeman (1985) based on Quinn and Rohrbaugh's (1981) competing values framework. The scale

measures the relative impact of different organizational culture types – team, entrepreneurial, hierarchical and rational – that composes an organization's culture.

Management cynicism was measured with the scale developed by Stanley, Meyer and Topolnytsky (2005). For the additional supporting hypotheses supervisor-subordinate exchange quality was measured with the scale consisting three items developed by Amabile et al. (1996), two items developed by Zhou (2003) and one item developed by Tang and Ibrahim (1998).

Organizational culture scale was also adopted by other scholars (Deshpande, Farley & Webster, 1993; Leisen, Lilly & Winsor, 2002; Lund, 2003; Berrio, 2003; Demirci; 2013) and their studies have revealed that the instrument is valid, reliable and internally consistent. Similarly, cynicism scale was also tested in further studies by many other scholars (Stanley, Meyer & Topolnytsky, 2005; Qian & Daniels, 2008; Rubin et al., 2009).

Supervisor-subordinate exchange quality was measured with the scale consisting three items developed by Amabile et al. (1996), two items developed by Zhou (2003) and one item developed by Tang (1998).

We also found that the scale was reliable, valid and internally consistent. Our observed alpha coefficient is .74. Nunnaly (1978) suggests that a Cronbach Alpha value of .70 and above are suffice and acceptable. Since the value of Cronbach's Alpha was above .70, our scale was deemed reliable. Scale was originally designed in English. As the study aims to measure the perceptions of Turkish employees, translated version of the survey was distributed to the research subjects. In order to increase the reliability of the translation, a translator native in English and fluent in Turkish has back-translated the scale into English to confirm the reliability of the initial translation. A colleague experienced in the field reviewed the back-translation with the researcher.

Research Findings and Discussion

Descriptive statistics and correlations among the variables used in the study are presented in Table 1. The table shows that variables used for this study are consistent. The table shows that variables used for this study are internally consistent and there are statistically significant relations between the variables. As shown in the table, we can suggest that the research subjects have made over-average statements – *except in the rational culture* – regarding the relations between management cynicism and different organizational cultures.

Table 1. Correlations Among The Research Variables

Variables*	Mean	ENT	HIER	TEAM	RATL	MCYN
ENTREPRENEURIAL	2.6034	1	.494**	.723**	.645**	-.420**
HIERARCHICAL	2.6332		1	.475**	.578**	-.155**
TEAM	2.5585			1	.607**	-.407**
RATIONAL	2.3978				1	-.341**
MAN.CYNICISM	3.1324					1

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

ENT: Entrepreneurial HIER: Hierarchical RATL: Rational MCYN: Management Cynicism

Table 2 shows the results of the multiple linear regression results for organizational cultures and management cynicism.

Table 2. Perceived Effects of Different Organizational Cultures on Cynicism Toward Management

Indp. Variables*	Std. Beta	t	Sig.
Entrepreneurial	-.216	-3.292	.001
Hierarchical	.040	2.432	.016
Team	-.157	-2.923	.004
Rational	-.100	-1.788	.060
$R^2 = ,206$	$P = .0000$		

As seen in Table 2, about 20 percent of the cynical attitudes and behaviors toward management within the considered organizations can be explained through independent variables. Other 80 percent can be explained through other internal and external variables that affect management cynicism. Overall, it can be seen that there is a strong positive correlation between three organizational cultures and management cynicism. However, according to our study, employees do not perceive any solid relationship between rational organizational culture and management cynicism. According to the results given above, among the initial hypothesis, Hypothesis 1, 2, and 3 are accepted, while Hypotheses 4 is rejected.

Table 3. Hypothesis Test Results

Hypotheses	Status
H1. Entrepreneurial cultural values negatively affect employee cynicism toward management.	<i>Accepted</i>
H2. Hierarchical cultural values positively affect employee cynicism toward management.	<i>Accepted</i>
H3. Team cultural values negatively affect employee cynicism toward management.	<i>Accepted</i>
H4. Rational cultural values negatively affect employee cynicism toward management.	<i>Rejected</i>

Since the *Hypotheses 4* was rejected, we sought for a possible mediator that might change the status of the fourth hypotheses. Since we strongly believe that supervisor-subordinate relations are critical to the emergence of cynical attitudes and behaviors within the organization, we wrote an additional hypotheses regarding the possible mediating effects of supervisor-subordinate relations on the relationship between rational culture and management cynicism.

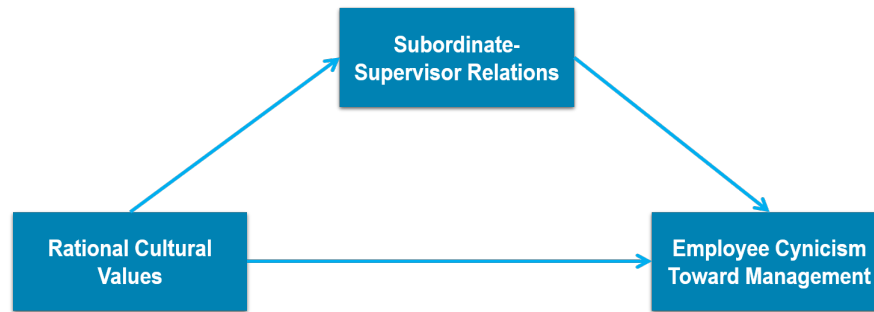

Figure 3. Additional Research Hypotheses

H4.1. Rational organizational culture negatively affects employee cynicism toward management when there are positive relationships between supervisors and subordinates.

Table 4. Correlations Among Research Variables

Variables*	Mean	RATIONAL	M.CYNICISM	SUP.-SUB. RELATIONS
RATIONAL	2.3978	1	-.341**	-.676**
M. CYNICISM	3.1324		1	.410**
SUP.-SUB. RELATIONS	3.5560			1

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Table 5. Supervisor-Subordinate Relations As A Mediating Variable

Constant	Std. Beta	t	Sig.	LLCI	ULCI
Sup.-Sub. Relations	.0525	4.8930	.0000	.1535	.3600
Rational	.0506	-1.7339	.0839	-.1872	.0118
$R^2 = ,457$	$P = .0000$				

Table 6. Direct and Indirect Effect of Rational Cultural Values on Employee Cynicism Toward Management

DIRECT				
	Effect	Boot SE	BootLLCI	BootULCI
	-0.0877	.0506	-.1872	.0118
INDIRECT				
	Effect	Boot SE	BootLLCI	BootULCI
Sup.-Sub. Relations	-.1674	.0433	-.2626	-.0886

Table 7. Hypothesis Test Results After Additional Hypotheses

Hypotheses	Status
H4. Rational cultural values negatively affect employee cynicism toward management.	<i>Rejected</i>
H4.1. Rational organizational culture negatively affects employee cynicism toward management when there are positive relationships between supervisors and subordinates.	<i>Accepted</i>

The findings show that Cameron and Freeman's organizational culture framework and core values associated with three of the four quadrants have statistically significant impacts on management cynicism. Study has also revealed that rational culture's impact on management cynicism is mediated through positive relations between shop floor employees and their managers.

Initial insignificance might be considered as a reluctance among respondents regarding the nature of relationship between rational values and cynicism. National culture has also a crucial role in this belief. But, having positive relations with supervisor clearly removes the reluctance and enables organization to operate with rational values without causing cynical attitudes and behaviors among its members

References

- Amabile, T.M., Conti, R., Coon, H., Lazenby, J., & Herron, M. (1996). Assessing the work environment for creativity, *Academy of Management Journal*, 39(5), 1154-1184.
- Ameti, A. (2015). Research and development of organizational culture, *Vizione*, 24, 81-90.
- Andersson, L.M. (1996). Employee cynicism: An examination using a contract violation framework, *Human Relations*, 49(11), 1395-1418.

- Andersson, L.M., & Bateman, T.S. (1997). Cynicism in the workplace: Some causes and effects. *Journal of Organizational Behavior*, 18(5), 449-469.
- Barnes, L. L. (2010). *The effects of organizational cynicism on community colleges: Exploring concepts from positive psychology*. Chicago: The Claremont Graduate University
- Berrio, A.A. (2003). An Organizational Culture Assessment Using the Competing Values Framework: A Profile of Ohio State University Extension. *Age*, 2(699), 1-052.
- Bouckennooghe, D. (2010). Positioning Change Recipients' Attitudes Toward Change in The Organizational Change Literature. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 46(4), 500-531.
- Cameron, K.S., & Quinn, R.E. (2005). *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*. John Wiley & Sons.
- Cameron, K.S., & Freeman, S.J. (1991). Cultural Congruence, Strength, and Type: Relationships to Effectiveness, *Research in Organizational Change and Development*, 5(1), 23-58
- Dastmalchian, A., Lee, S., & Ng, I. (2000). The interplay between organizational and national cultures: a comparison of organizational practices in Canada and South Korea using the Competing Values Framework, *International Journal of Human Resource Management*, 11(2), 388-412
- Dean, J.W., Brandes, P., & Dharwadkar, R. (1998). Organizational cynicism, *Academy of Management Review*, 23(2), 341-352.
- Demirci, A.E. (2013). Strategic Representation of an Abstract Reality: Spiraling Relations Between Organizational Culture and Innovativeness, *Journal of Management and Strategy*, 4(3), 39-55
- Demirci, A.E. (2013). In Pursuit of Corporate Entrepreneurship: How Employees Perceive The Role of Formalization and Centralization, *Journal of Management Research*, 5(3), 115.
- Denison, D.R., & Spreitzer, G.M. (1991). Organizational Culture and Organizational Development: A Competing Values Approach, *Research in Organizational Change and Development*, 5(1), 1-21.
- Deshpande, R., Farley, J.U., & Webster Jr, F.E. (1993). Corporate Culture, Customer Orientation, and Innovativeness in Japanese Firms: A Quadrad Analysis, *The Journal of Marketing*, 57(1), 23-37.
- Forkuoh, S. K., Appienti, W. A., & Osei, A. (2012). The Effects of Cultural Values and Practices on the Development of Small and Medium Scale Enterprises in the Ashanti Region of Ghana, *International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences*, 1(4), 1-19.
- Greenglass, E.R., Burke, R.J., & Fiksenbaum, L. (2001). Workload and Burnout in Nurses. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 11(3), 211-215.

- Gregory, B. T., Harris, S. G., Armenakis, A. A., & Shook, C. L. (2009). Organizational Culture and Effectiveness: A Study of Values, Attitudes, and Organizational Outcomes, *Journal of Business Research*, 62(7), 673-679.
- Griffin, R.W. & Bateman, T.S. (1986). Job Satisfaction and Organizational Commitment. In *International Review of Industrial and Organizational Psychology* (Edited by Cooper, C.L. & Robertson, I.), John Wiley and Sons, 157-188
- Hakanen, J.J., Bakker, A.B., & Schaufeli, W.B. (2006). Burnout And Work Engagement Among Teachers. *Journal of School Psychology*, 43(6), 495-513.
- Helfrich, C.D., Li, Y.F., Mohr, D.C., Meterko, M., & Sales, A.E. (2007). Assessing an Organizational Culture Instrument Based on the Competing Values Framework: Exploratory and Confirmatory Factor Analyses. *Implementation Science*, 2(1), 13.
- Kanter, D.L., & Mirvis, P.H. (1989). *The Cynical Americans*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Kim, T.Y., Bateman, T.S., Gilbreath, B., & Andersson, L.M. (2009). Top management credibility and employee cynicism: A comprehensive model. *Human Relations*, 62(10), 1435-1458.
- Llorens, S., Bakker, A.B., Schaufeli, W., & Salanova, M. (2006). Testing the robustness of the job demands-resources model. *International Journal of Stress Management*, 13(3), 378.
- Lund, D.B. (2003). Organizational Culture and Job Satisfaction. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 18(3), 219-236
- Neves, P. (2012). Organizational Cynicism: Spillover Effects on Supervisor-Subordinate Relationships and Performance. *The Leadership Quarterly*, 23, 965-976
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory* (2nd ed.). New York, NY: McGraw-Hill.
- Piering, J. (2017). Cynics. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. <http://www.iep.utm.edu/cynics/#H2>, Accessed on: November 9, 2017
- Pugh, S.D., Skarlicki, D.P., & Passell, B.S. (2003). After the Fall: Layoff Victims' Trust and Cynicism in Re-Employment, *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 76, 201-212.
- Qian, Y. & Daniels, T.D. (2008). A Communication Model of Employee Cynicism Toward Organizational Change, *Corporate Communications: An International Journal*, 13(3), 319-332
- Quinn, R.E., & Rohrbaugh, J. (1981). A Competing Values Approach to Organizational Effectiveness, *Public Productivity Review*, 5(2), 122-140.
- Riratanaphong, C., & Van der Voordt, D.J.M. (2011). Impact of workplace change on satisfaction and productivity: A comparative analysis of case studies in Thailand and the Netherlands. In *EFMC2011: Proceedings of the 10th EuroFM research symposium: Cracking the productivity nut*, Vienna, Austria, 24-25 May, 2011. EuroFM.
- Roberts, T. P., & Zigarmi, D. (2014). The Impact Of Dispositional Cynicism on Job-Specific Affect and Work Intentions, *International Journal of Psychology*, 49(5), 381-389.

- Rubin, R.S., Dierdorff, E.C., Bommer, W.H., and Baldwin, T.T. (2009). Do Leaders Reap What They Sow? Leader and Employee Outcomes of Leader Organizational Cynicism About Change. *The Leadership Quarterly*, 20(5), 680-688
- Ruppel, C. P., & Harrington, S. J. (2001). Sharing Knowledge Through Intranets: A Study of Organizational Culture and Intranet Implementation. *IEEE Transactions on Professional Communication*, 44(1), 37-52.
- Safdar, S., Lewis, J.R., & Daneshpour, M. (2006). Social Axioms in Iran and Canada: Intercultural Contact, Coping and Adjustment, *Asian Journal of Social Psychology*, 9(2), 123-131.
- San Park, J., & Hyun Kim, T. (2009). Do Types of Organizational Culture Matter in Nurse Job Satisfaction and Turnover Intention?., *Leadership in Health Services*, 22(1), 20-38.
- Selander, L., & Henfridsson, O. (2012). Cynicism as User Resistance in IT Implementation. *Information Systems Journal*, 22(4), 289-312.
- Stanley, D.J., Meyer, J.P., & Topolnytsky, L. (2005). Employee Cynicism and Resistance to Organizational Change. *Journal of Business and Psychology*, 19(4), 429-459.
- Sucher, W., & Cheung, C. (2015). The Relationship Between Hotel Employees' Cross-Cultural Competency and Team Performance in Multi-National Hotel Companies. *International Journal of Hospitality Management*, 49, 93-104.
- Tang, T.L.P., & Ibrahim, A.H.S. (1998). Antecedents of Organizational Citizenship Behavior Revisited: Public Personnel in The United States and in the Middle East, *Public Personnel Management*, 27(4), 529-550.
- Wanous, J.P., Reichers, A.E., & Austin, J.T. (1994). Organizational Cynicism: An Initial Study, *Academy of Management Proceedings*, 1994(1), 269-273
- Wiewiora, A., Trigunaryyah, B., Murphy, G., & Coffey, V. (2013). Organizational Culture and Willingness to Share Knowledge: A Competing Values Perspective in Australian Context. *International Journal of Project Management*, 31(8), 1163-1174.
- Zhou, J. (2003). When the Presence of Creative Coworkers Is Related to Creativity: Role of Supervisor Close Monitoring, Developmental Feedback, and Creative Personality, *Journal of Applied Psychology*, 88(3), 413.

Kamu Çalışanlarında Örgütsel Adalet Algısı ve Örgütsel Bağlılık Düzeyi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma: Bursa ve Afyonkarahisar İli Örneği

An Investigation on The Relationship between The Perception of Organizational Justice and The Level of Organizational Commitment in Public Employees: The Case of Bursa and Afyonkarahisar

Dr. Mutlu TOKMAK¹

Başvuru Tarihi: 22.06.2019

Kabul Tarihi: 26.09.2019

Öz

Kurumların çalışanlarına yönelik adil olması ve uyguladığı politikalarda personeline eşit davranması örgütsel adalet olarak ifade edilmektedir. Çalışanların örgüt amaç ve hedeflerini benimsemeleri ve bu hedeflere ulaşma konusunda var güçleri ile çaba göstermeleri ise örgütsel bağlılık olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, kurum çalışanlarının örgütsel adalet algıları ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmaktadır. Ayrıca, çalışanların kurumlarının buldukları ile göre örgütsel adalet algıları ve örgütsel bağlılık düzeylerindeki farklılıklarda araştırılmaktadır. Bu amaçla alan araştırması gerçekleştirilmiş, Afyonkarahisar ve Bursa illerinde faaliyet gösteren kamu kurum çalışanlarına anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Araştırma ile elde edilen veriler korelasyon analizi ve Mann Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Araştırma neticesinde, örgütsel adalet algısı ile örgütsel bağlılık düzeyi arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bursa ilindeki kamu kurumlarında çalışan personelin örgütsel adalet algıları ve örgütsel bağlılık düzeylerinin Afyonkarahisar ilinde çalışanlara göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Adalet Algısı, Örgütsel Bağlılık Düzeyi, Kamu Çalışanları

Abstract

Organizational justice is defined as the fairness of the employers towards the employees and the equal treatment of the personnel in the policies implemented. Employees' adoption of organizational goals and objectives and their efforts to achieve these goals are considered as organizational commitment. In this study, the relationship between organizational justice perceptions of organizational employees and their organizational commitment levels are tried to be revealed. In addition, differences in organizational justice perceptions and organizational

¹ Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Sosyal Bilimler Bölümü, mutlu-tokmak@hotmail.com, ORCID: 0000 0002 7428 1322

commitment levels are investigated. For this purpose, field research was conducted and a questionnaire was applied to the employees of public institutions operating in Afyonkarahisar and Bursa. The data obtained from the research were analyzed by correlation analysis and Mann Whitney U test. As a result of the study, it was found that there is a positive and significant relationship between the perception of organizational justice and organizational commitment level. It was concluded that the organizational justice perceptions and organizational commitment levels of the personnel working in public institutions in Bursa were lower than those working in Afyonkarahisar.

Keywords: *Perception of Organizational Justice, Organizational Commitment Level, Public Employees*

Giriş

Örgüt yöneticileri tarafından çalışanlara yönelik uygulamalarda eşit ve hakkaniyetli bir şekilde davranılması, çalışanların örgüte yönelik adalet algıları için önem arz etmektedir. Kurum içerisinde yer alan personel arasında ayrımcılığa gitmeden, ödül ve ceza uygulamalarında performans kriterlerinin ön planda olması, çalışanların işletmeye karşı olan duygularını da olumlu yönde etkileyecektir.

Günümüzde artan rekabet ortamında kurumların en değerli varlıkları beşeri sermayeleri olan işgörenlerdir. Bir kurumun başarısını etkileyen en önemli faktör çalışanlarının performanslarıdır. Kendilerini içerisinde bulunduğu örgüte adayın, çalıştığı kurumun başarısı için elinden gelenin en iyisini göstermeye çalışan personelin olduğu kurumlarda başarı da kendiliğinden gelmektedir. Personelin kendisini kuruma ait olarak hissetmesi onun kuruma olan bağlılığı ile yakından ilişkilidir. Çalışanların kurumlarına karşı bağlılıklarının artırılmasında kurum yöneticilerine önemli görevler düşmektedir. Çalışanların işyerinde motivasyonlarının yüksek tutulması, ödül ve ceza uygulamalarında hakkaniyetli davranılması, kurum başarısında çalışanların büyük katkısının olduğu bilincinin personele hissettirilmesi gibi konular işgörenlerin örgüte karşı olan tutumlarını pozitif yönde etkileyecektir.

Çalışanların örgüte yönelik bağlılıklarında etkili olabilecek diğer bir önemli husus ise örgütsel adalet algısıdır. Kurum içerisinde çalışanlar arasında adil ve hakkaniyetli bir şekilde davranılmadığı takdirde, örgütsel bağlılığı artırmaya yönelik diğer uygulamaların etkisi azalacaktır.

Bu çalışmanın ana motivasyonu, örgütsel bağlılık ile örgütsel adalet arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu amaçla alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Alan araştırması sonucu elde edilen bulgular istatistik paket programlarından yararlanarak analiz edilmiş. Analiz sonuçları ile literatürde yer alan diğer araştırma sonuçları karşılaştırılarak hem bilim camiasına hem de iş dünyasına katkı sunmak amaçlanmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Örgütsel Adalet Kavramı

Örgütsel adalet ile ilgili literatür incelendiğinde, çalışanların iş ortamlarında moralleri yüksek ve motivasyonları güçlü olarak çalışmaları, kuruma aidiyetlerinin güçlenmesi, kurum ve yöneticilerine yönelik güven duyguları, adaletli bir şekilde takdir edilmeleri ilgili olduğu belirtilmektedir (Eren, 2010, s. 551). Örgütsel adalet, gruplar ya da bireyler arasında tarafsız şekilde ilişkilerin oluşturulması, işgörenlerin şahsiyetlerine ve kültürel değerlerine saygılı davranmayı vurgulamaktadır (De Cremer, 2005, s. 4). İnce ve Gül (2005, s. 76)'e göre örgütsel adalet, yöneticilerin görev dağılımı, ücret düzeyi, yetki verilmesi ve yetkinin devri, ödüllerin adil şekilde dağıtımını gibi faktörlere yönelik yönetsel kararları inceleme sürecidir. Dağlı (2016, s. 86) örgütsel adaleti, kurumlarda uygulanan ödül ve cezaların nasıl yönetileceği, işgörenler arasında dağıtımın nasıl yapılacağına dair esaslar ve kurallar bütünü şeklinde değerlendirmektedir. Örgütsel adaletin olmadığı kurumlarda, çalışanın adalet olgusundan uzak davranışlar sergilendiğine ilişkin inancını artmaktadır. Örgütlerde adaletsizlik varsa etkinlik ve verimliliği arttırmak mümkün değildir.

İlgili literatür incelendiğinde örgütsel adaletin dört ana boyuttan oluştuğu görülmektedir. Bu boyutları kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür (Beugre 2002, s. 1094; Colquitt vd. 2005, s. 32):

Dağıtım Adaleti: Ödüllerin ve kaynakların yönetimi en küçük graplardan en geniş sosyal sitemlere kadar her seviyedeki sosyal sistemlerde gerçekleşen bir olgudur, Çalışanlar, işverenleri tarafından verilen ödüllerin, uygulanan kuralların, kurum sistemi çerçevesinde oluşan girdilerin ve çıktılarının dağıtımında adaletli olunmasını beklemektedirler (Zapata vd., 2013, s. 2). Kurumun amaçlarına ulaşabilmesi için, elde edilen kaynakların ve kazanımların belirli adalet kurallarına bağlı kalarak eşitlikçi, hakkaniyetli ve ihtiyaçlar dikkate alınarak paylaşılması dağıtımsal adalet olarak değerlendirilmektedir (Colquitt vd., 2013, s.201).

Prosedürel Adalet: Kurum içerisinde kararlar verilirken faydalanılan işlemlerin adil olması gerektiğini ifade eden süreçler bütünüdür. Bir kazanım elde edilirken bu kazanıma adaletle ulaşılmış olsa da, ulaşmak için yapılan işlemlerde de adalet göz ardı edilmemelidir. Bazı durumlarda kazanımları elde ederken yararlanan işlemlerin, kazançlardan daha önemli olabileceği düşüncesi prosedürel adalet boyutunu ortaya çıkarmıştır (Cüce vd., 2013, s. 5). Nabatchi vd., (2007, s.150) prosedürel adaleti, belli bir süreci işleten kural ve yöntemlerin adaletli olması ile ilgili konulara dikkat çeken bir kavram olarak değerlendirmektedir.

Etkileşimsel Adalet: Kurum yöneticileri tarafından alınan kararlara ilişkin süreçlerin, çalışanları saygılı ve dürüstçe izah edilmesini ifade etmektedir. İşverenlerin ve yöneticilerin yapılan işlemler ve kazanımların dağıtımını konusunda çalışanlarını bilgilendirmesi ve açıklama yapması etkileşimsel adaletin gereklerindedir (Günsal, 2010, s. 31). Etkileşimsel adalet, örgütsel adaletin sosyal yönü ile ilgilidir. Bu boyut ile kurum içerisindeki iletişim, etkileşim ve sağlıklı ilişkilere verilen önem belirtilmektedir (Çetinkaya ve Çimenci, 2014, s. 244).

Bilgiye Dayalı Adalet: Bu boyut çerçevesinde çalışanlara işlemlerin yapılışı ve kazançların dağıtılması ile ilgili bilgiler verilerek, açıklamalar yapılmaktadır. Çalışanlara sunulan negatif yansımalar ile ilgili doğru ve tatminkâr gerekçeler sunulabilmektir (Karaman, 2009, s. 29). Bilgiye dayalı adalet algısının seviyesi, yaşanacak olan sürece yönelik oluşabilecek olan tepkileri etkilemektedir. Ulaşılan sonuçlar kadar takip edilen yollar ile ilgili bilgi sunulmasının, çalışanların alınan kararlara ve kuruma karşı gelişen davranışları üzerinde kuvvetli etkisi olmaktadır. Çalışanlar ile paylaşılan bilginin ve yapılan açıklamaların tatmin edici seviyede, makul ve samimi yapılmış olması adalet algısının güçlenmesine etki etmektedir (Greenberg, 1990, s. 412).

Örgütsel Bağlılık Kavramı

Örgütsel bağlılık, örgütsel değişim için önemli bir faktör olarak görülmekte ve örgütün başarısı için etkili bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Jandaghi vd. 2010, s. 1163; Brewer, 1996, s. 32; Burgess ve Turner, 2000, s. 225; Dick ve Metcalfe, 2001, s. 112; Grusky, 1996, s. 489; Gül, 2003, s. 73; Arslan, 2017, s.47). Literatürde yapılan çalışmalar örgütsel bağlılığın; örgütsel etkinlik, verimlilik, performans ve bireylerarası güven ile pozitif yönlü ilişkisini ortaya koyarken, devamsızlık ve personel devir hızı ile konularla ters yönlü ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır (Tekingündüz, 2012, s. 4; Ferris ve Aranya, 1983, s. 87; Marchiori ve Henkin, 2004, s. 353).

Örgütsel davranış açısından değerlendirildiğinde örgütsel bağlılık; işgörenlerin kendilerini kurumun amaç ve değerleriyle bütünleştirdikleri, çalıştıkları kurumda devam etme eğiliminde oldukları bir süreç olarak, sosyal psikoloji açısından değerlendirildiğinde ise; işgörenlerin geçmişteki davranışları sonucunda kendilerini örgüte bağlı hissetme süreci olarak tanımlanmaktadır (Çırpan, 1999, s. 56).

Mowday vd., (1979, s. 231) tarafından örgütsel bağlılık, kişi ile kurum amaçlarının uyum içerisinde olması ve bir bütünlük arz etmesi şeklinde tanımlanmıştır. Örgütsel bağlılık, O'Reilly ve Chatman (1986, s.493) tarafından, çalışanların içinde buldukları kuruma karşı kendilerini psikolojik olarak bağlı hissetmeleri şeklinde tanımlanmıştır.

Allen ve Meyer (1990, s.1) tarafından ortaya konulan örgütsel bağlılık modelini kısaca şu şekilde açıklamak mümkündür:

Duygusal Bağlılık: Çalışanların kurum hedeflerine ve değerlerine olan güçlü inancını ve kurum ile arasında güçlü duygusal bir bağ hissetmesi durumunu ifade etmektedir. Çalışanların kurumlarına karşı duygusal açıdan bağlı olmaları, gönüllü olarak kurum ile özdeşleşmeleri, kuruma katılımı ve kurum içerisinde çalışmaya devam etme isteği olarak tanımlanmaktadır. (Meyer ve Allen, 1991, s. 64).

Devam Bağlılığı: Çalışanların kurumdan ayrıldıklarında bir takım olumsuz durumla karşılaşacaklarını bildiklerinden dolayı, kurum içerisinde çalışmaya devam etme isteğidir. Başka bir anlatımla, çalışanın mevcut kurumundaki maaş, emeklilik hakları, prim ve sigorta vb.

gibi imkanlardan vazgeçmesinin kendisini negatif yönde etkileyeceği veya şu anda çalıştığı kuruma alternatif olarak yeni bir iş olanağının kısıtlı olması sonucunda kurumda çalışmaya devam etme isteği olarak değerlendirilmektedir (Gautam vd., 2001, s. 240). Çalışanların devam bağlılığının güçlü olmasında, yeni iş olanaklarının kısıtlı olmasının yanı sıra yeni bir işin ailevi olarak bir takım değişikliklere de neden olacağı düşüncesi etkili olmaktadır (Allen ve Meyer, 1990, s. 3).

Normatif Bağlılık: Bu bağlılık boyutuna ilişkin duyguları güçlü olan çalışanlar, sorumluluk ve ahlaki kaygılarla mevcut kurumlarında kalma eğilimindedirler. Normatif bağlılığa sahip çalışanlar, kurumuna karşı sadık olma duygusu içerisinde oldukları için uygun davranışlar göstermekte ve kurumları için uygun olan ne ise o şekilde hareket etme motivasyonu ile faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu tür bağlılığa sahip olan işgörenler örgütte kalmayı kendisinde zorunluluk hisseder. Bununla birlikte, bu zorunluluk devam bağlılığında olduğu gibi çıkar ilişkisine dayalı değildir (Allen ve Meyer, 1990, s. 4).

Yazın Taraması ve Araştırmanın Hipotezleri

Çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerinde örgütsel adalet algısının etkisini araştıran Bağcı (2013), örgütsel adaletin alt boyutlarının tamamının örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Sağlık sektöründe yapılan benzer bir araştırmada da, örgütsel adalet algısının örgütsel bağlılık boyutlarından duygusal ve normatif bağlılığı pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir (Işık vd., 2012). Bazı araştırmalarda ise, dağıtım adaletinin normatif bağlılık üzerinde pozitif yönlü etkili olduğu tespit edilmiştir (Ramamoorthy ve Flood, 2004; Atalay, 2007; Wang vd., 2010).

Wasti (2001), kamu ve özel sektör çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği araştırmasında, örgütsel adaletin çalışanların duygusal ve normatif bağlılıklarını pozitif yönde etkilediği, devam bağlılıkları üzerinde ise herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Colquitt vd, (2001) tarafından yapılan araştırmada dağıtım adaleti boyutu ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir. Nasurdin (2005) tarafından yapılan bir araştırmada, etkileşimsel adaletin örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilediği ve kurum yetkilileri tarafından çalışanlara karşı saygılı, kibar ve kendilerini değerli hissedecek şekildeki davranışların, kuruma olan bağlılığı arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Pillai vd. (1999) yapmış oldukları araştırmalarında, çalışanların dağıtım ve prosedürel adalet algılarının örgütsel bağlılık düzeylerinde pozitif yönlü etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Kıray (2011) tarafından akademik personele yönelik yapılan bir araştırmada, dağıtımsal, prosedürel ve etkileşimsel adalet algısı boyutlarıyla ile duygusal ve normatif bağlılık arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Aslantürk ve Şahan (2012) ve Ulukapı ve Bedük (2013) tarafından yapılan araştırmalarda, örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu tespit etmişlerdir. Bal (2014) tarafından yapılan araştırmada, örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık alt boyutlarından duygusal ve normatif bağlılık arasında pozitif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Literatürde yer alan çalışmaların değerlendirilmesi sonucunda araştırmanın amacına yönelik aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

- Hipotez 1: Çalışanların örgütsel adalet algıları ve alt boyutları ile örgütsel bağlılık ve alt boyutları ilişkilidir.*
- Hipotez 2: Çalışanların örgütsel adalet algıları, çalıştıkları ile göre (Afyonkarahisar-Bursa) farklılık göstermektedir.*
- Hipotez3: Çalışanların örgütsel bağlılık düzeyleri, çalıştıkları ile göre (Afyonkarahisar-Bursa) farklılık göstermektedir.*

Metodoloji

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Araştırmanın amacı, kamu çalışanlarının örgütsel adalet algıları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Ayrıca örgütsel adalet algıları ve örgütsel bağlılık düzeylerinin çalışan ile göre farklılık gösterip göstermediği de araştırma ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın amaçlarını gerçekleştirmek için Afyonkarahisar ve Bursa ilinde çalışan kamu personeline yönelik alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği uygulanmıştır. Çalışanların örgütsel adalet algılarını ölçmek amacıyla Colquitt vd., (2001) tarafından geliştirilen soru formundan yararlanılmıştır. Çalışanların örgütsel bağlılık düzeylerini belirlemek amacıyla Allen ve Meyer (1990) tarafından geliştirilen ölçekten yararlanılmıştır. Araştırmada belirlenen hipotezlerin test edilmesi için korelasyon analizi ve Mann Whitney U testinden yararlanılmıştır. Ayrıca katılımcıların görüşlerini belirlemek amacıyla betimsel istatistik verilerine yer verilmiştir.

Araştırmanın Örnekleme, Sınırlılıkları ve Veri Toplama Aracı

Araştırma, Afyonkarahisar İli ve Bursa ilinde faaliyet gösteren kamu çalışanlarına uygulanmıştır. Araştırmaya Afyonkarahisar ilinden 150, Bursa ilinden 198 katılımcı dâhil olmuştur. Sonuç olarak toplam 348 çalışan anket uygulamasına katılmıştır.

Araştırmanın sınırlılıkları incelendiğinde, Afyonkarahisar ve Bursa ilinde çalışan kamu çalışanlarını kapsadığı için tüm kamu çalışanlarının görüşlerini kapsamamaktadır. Elde edilen veriler araştırmaya katılan çalışanların görüşlerini yansıtmaktadır. Araştırmada zaman ve maddi nedenlerden dolayı tüm kamu çalışanlarına ulaşılamamış ve araştırmaya tamamı dahil edilememiştir.

Örgütsel Adalet Ölçeği: Araştırmada örgütsel adalet ile ilgili kullanılan ölçek, Colquitt (2001) tarafından hazırlanan “Örgütsel Adalet Ölçeği” dir. Bu ölçek dağıtımsal, prosedürel, etkileşimsel ve bilgiye dayalı adalet olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Toplam 20 ifadeden oluşan örgütsel adalet ölçeğinde; dağıtımsal adalet 5 ifadeden, prosedürel adalet 6 ifadeden, etkileşimsel adalet 5 ifadeden ve bilgiye dayalı adalet algısı ise 4 ifadeden oluşmaktadır. Araştırmanın uygulama kısmında orijinal ölçekte yer alan boyutlar kullanılarak hipotezler analiz edilmiştir. Ölçekte yer alan ifadeler için 5’li likert ölçeği kullanılmış olup 1-Kesinlikle Katılmıyorum, 5-Kesinlikle Katılıyorum’ u ifade eden skaladan meydana gelmektedir.

Örgütsel Bağlılık Ölçeği: Bu araştırmada, katılımcıların örgütsel bağlılıklarını ölçmek amacıyla Allen ve Meyer (1990) tarafından geliştirilen “Örgütsel Bağlılık Ölçeği” kullanılmıştır. Örgütsel

bağlılık ölçeği toplam yirmi iki soru ve üç boyuttan oluşmaktadır. Duygusal bağlılık boyutu 8 ifadeden, devam bağlılığı boyutu 7 ifadeden ve normatif bağlılık boyutu ise 7 ifadede oluşmaktadır. Cevaplar 5'li likert ölçeği kullanılarak hazırlanmıştır. Araştırmada örgütsel bağlılığa yönelik hipotezlerin analizinde orijinal ölçekteki boyutlardan yararlanılmıştır.

Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde IBM SPSS 22.0 istatistik paket programından yararlanılmıştır. Hipotezler %95 güven aralığında test edilmiştir. Elde edilen verilerin normal dağılıp dağılmadığını test etmek amacıyla Kolmogorov-Smirnov analizi gerçekleştirilmiş ve elde edilen sonuçlar doğrultusunda uygun testler kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya kamu katılan personelinin iline göre örgütsel adalet algısı ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki farklılıkları tespit etmek amacıyla Mann Whitney U testi kullanılmıştır.

Demografik Veriler

Araştırmaya katılanların demografik özellikleri incelendiğinde Afyonkarahisar ilinden 150, Bursa ilinden ise 198 katılımcı olmak üzere toplam 348 kamu çalışanı araştırmaya katılmıştır. Katılımcıların 238 (%68,4)' i erkeklerden, 110 (%31,6)'u kadınlardan oluşmaktadır. Medeni durumları incelendiğinde 114 (%32.7) katılımcının bekâr, 234 (%67.2) katılımcının evli olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların eğitim düzeyleri incelendiğinde; 26 (%7.5)'si ilköğretim, 42 (%12.1)' si ortaokul, 92 (%26.4)'ü lise, 143 (%41,1)' ü önlisans, 40 (%11,5)' i lisans ve 5 (%1,4) i lisansüstü eğitim mezunu olduğu tespit edilmiştir.

Güvenilirlik Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikler

Örgütsel adalet ölçeğinde yer alan ifadelerin güvenilirlik analizi değeri (Cronbach's Alpha) 0.963 düzeyindedir. Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının örgütsel bağlılık düzeylerini belirlemek amacıyla kullanılan ölçeğin güvenilirliği ise (Cronbach's Alpha) 0.950 düzeyindedir. Güvenilirlik düzeyi $0.80 \leq \alpha \leq 1.00$ aralığında ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir (Kalaycı, 2008, s. 405). Her iki ölçeğin güvenilirlik düzeyi oldukça yüksektir.

Araştırmaya katılan kamu personelinin örgütsel adalet algılarına yönelik betimleyici istatistik verileri Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Örgütsel Adalet Ölçeği Betimsel İstatistiği

Örgütsel Adalet	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
Dağıtimsal Adalet	348	1.00	5.00	3.84	0.94
Prosedürel Adalet	348	1.00	5.00	3.91	0.82
Etkileşimsel Adalet	348	1.00	5.00	3.97	0.91
Bilgiye Dayalı Adalet	348	1.00	5.00	3.90	0.98
Örgütsel Adalet (Genel)	348	1.00	5.00	3.90	0.83

Tablo 1'de yer alan betimleyici istatistikî bilgilere göre, örgütsel adalet genel olarak değerlendirildiğinde ortalama değer 3.90 çıkmıştır. 5'li likert ölçeğinde ortalama değer 3 olduğu düşünüldüğünde, araştırmaya katılanların örgütsel adalet algılarının ortanın biraz üzerinde olduğu görülmektedir. Örgütsel adalet alt boyutlarından dağıtimsal adalet boyutu

3.84; prosedürel adalet boyutu 3.91; etkileşimsel adalet boyutu 3.97; bilgiye dayalı adalet boyutu ise 3,90 ortalama değere sahiptir. Örgütsel adalet alt boyutlarının ortalama değerlerinin, orta değer olan 3'ün biraz üzerinde yer aldığı görülmektedir. Örgütsel adalet ölçeği betimsel istatistik verileri genel olarak değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan kamu kurumu çalışanlarının adalet algılarının orta değer üzerinde olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan kamu personelinin örgütsel bağlılık düzeylerine yönelik betimleyici istatistik verileri Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Örgütsel Bağlılık Ölçeği Betimsel İstatistiği

Örgütsel Bağlılık	N	Min.	Max.	Ort.	S.S.
Duygusal Bağlılık	348	1.00	5.00	3.77	1.09
Devam Bağlılığı	348	1.00	5.00	3.35	1.13
Normatif Bağlılık	348	1.00	5.00	3.52	1.14
Örgütsel Bağlılık (Genel)	348	1.00	5.00	3.56	1.04

Tablo 2'de yer alan örgütsel bağlılık ölçeği betimleyici istatistikî verilerine göre, örgütsel bağlılık genel olarak değerlendirildiğinde ortalama değer 3.56 çıkmıştır. 5'li likert ölçeğinde ortalama değer 3 olduğu düşünüldüğünde, araştırmaya katılanların örgütsel bağlılık düzeylerinin ortanın biraz üzerinde olduğu görülmektedir. Örgütsel bağlılık alt boyutlarından duygusal bağlılık boyutu 3.77; devam bağlılığı boyutu 3.35 ve normatif bağlılık boyutu ise 3.52 ortalama değere sahiptir. Örgütsel bağlılık alt boyutlarının ortalama değerlerinin, orta değer olan 3'ün biraz üzerinde yer aldığı görülmektedir. Örgütsel bağlılık ölçeği betimsel istatistik verileri genel olarak değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan kamu kurumu çalışanlarının örgütsel bağlılık düzeylerinin orta değer üzerinde olduğu görülmektedir.

Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırma hipotezlerinin test edilebilmesi için korelasyon analizi ve Mann Whitney U testinden yararlanılmıştır. Hipotez sonuçları ve analizlere ilişkin yorumlar aşağıda yer almaktadır.

Hipotez 1: Çalışanların örgütsel adalet algıları ve alt boyutları ile örgütsel bağlılık ve alt boyutları ilişkilidir.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının örgütsel adalet algıları ve alt boyutları ile örgütsel bağlılık düzeyleri ve alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Korelasyon analizi sonuçları Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Hipotez 1'e Yönelik Korelasyon Analizi Tablosu

Korelasyon Analizi	Örgütsel Bağlılık	Duygusal Bağlılık	Devam Bağlılığı	Normatif Bağlılık
Örgütsel Adalet	.582**	.597**	.462**	.534**
Dağıtımsal Adalet	.574**	.586**	.455**	.532**
Prosedürel Adalet	.499**	.499**	.411**	.458**
Etkileşimsel Adalet	.512**	.536**	.397**	.459**
Bilgiye Dayalı Adalet	.568**	.588**	.441**	.524**

*Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır. **Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

Araştırmaya katılan kamu çalışanlarının örgütsel adalet algıları ile örgütsel bağlılık düzeylerine yönelik yapılan korelasyon analizi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Örgütsel adalet ile örgütsel bağlılık arasında pozitif yönlü ve anlamlı %58.2 düzeyinde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel adalet algısı alt boyutları ile örgütsel bağlılık alt boyutlarının tamamı ile anlamlı ve pozitif derecede ilişki olduğu belirlenmiştir. Korelasyon analizi sonuçlarına göre Hipotez 1 **KABUL** edilmiştir.

Hipotez 2: Çalışanların örgütsel adalet algıları, çalıştıkları ile göre (Afyonkarahisar-Bursa) farklılık göstermektedir.

Araştırmaya katılan kamu personelinin çalıştıkları ile göre örgütsel adalet algılarında anlamlı düzeyde farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Araştırmada verilerinin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov analizi gerçekleştirilmiştir. Veriler normal dağılmadığı için Bağımsız t testinin nonparametrik eşleniği olan Mann Whitney U testi kullanılmıştır.

Tablo 4. Hipotez 2'ye Yönelik Mann Whitney U Testi Tablosu

Mann Whitney U Testi		Kişi	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Mann Whitney U	(P)
Örgütsel Adalet Algısı	Afyonkarahisar	150	194.06	29109	11916	.002**
	Bursa	198	159.68	31617		
	Toplam	348				

* $p < 0.01$; ** $p < 0.05$

Araştırmaya katılan kamu personelinin çalıştıkları ile göre örgütsel adalet algılarındaki farklılıkları belirlemek amacıyla yapılan Mann Whitney U testinde, istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılık olduğu tespit edilmiştir. Sıra ortalamaları incelendiğinde Afyonkarahisar ilinde çalışan kamu personelinin Bursa ilinde çalışan kamu personeline göre örgütsel adalet algıları daha yüksektir. Mann Whitney U testi sonucunda Hipotez 2 **KABUL** edilmiştir.

Hipotez 3: Çalışanların örgütsel bağlılık düzeyleri, çalıştıkları ile göre (Afyonkarahisar-Bursa) farklılık göstermektedir.

Katılımcıların çalıştıkları ile göre, örgütsel bağlılık düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olup olmadığını belirlemek için Mann Whitney U testi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına Tablo 5'te yer verilmektedir.

Tablo 5. Hipotez 3'ye Yönelik Mann Whitney U Testi Tablosu

Mann Whitney U Testi		Kişi	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Mann Whitney U	(P)
Örgütsel Bağlılık Düzeyi	Afyonkarahisar	150	209.50	31.425	8700	.000**
	Bursa	198	141.81	27228		
	Toplam	348				

* $p < 0.01$; ** $p < 0.05$

Araştırmaya katılan kamu personelinin çalıştıkları ile göre örgütsel bağlılık düzeylerindeki farklılıkları tespit etmek için gerçekleştirilen Mann Whitney U testi sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık olduğu belirlenmiştir. Sıra ortalaması değerleri incelendiğinde en yüksek örgütsel bağlılık düzeyinin Afyonkarahisar ilinde çalışan kamu personelinde olduğu görülmektedir. Mann Whitney U testi sonucunda göre Hipotez 3 **KABUL** edilmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

Örgütleri rekabet ortamında ayakta tutabilecek en önemli kaynaklardan bir tanesi de çalışanlarından oluşan beşeri sermayesidir. Örgütsel amaçlara ulaşma, yönetsel karar mekanizmalarında etkili olma ve faaliyet gösterilen örgütsel süreçlerde çalışanların payı yadsınamayacak kadar büyüktür. Örgüt içerisinde yer alan işgörenlerin örgütün amaç ve hedeflerine doğru yönlendirmeleri, niteliklerinden, yeteneklerinden ve tecrübelerinden en etkin şekilde faydalanılması önem arz etmektedir.

Bu çalışmada kamu kurumunda faaliyet gösteren personelin örgütsel adalet algıları ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki incelenmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan çalışanların kurumlarının bulunduğu ile göre örgütsel adalet algılarında ve örgütsel bağlılık düzeylerindeki farklılıklarda araştırılmıştır. Araştırma sonucunda istatistiksel olarak anlamlı düzeyde sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırmaya katılan kamu personelinin örgütsel adalet algılarına yönelik betimsel istatistik verileri incelendiğinde, orta değer üzerinde bir örgütsel adalet algısı olduğu görülmektedir. Örgütsel bağlılık düzeylerine yönelik betimsel istatistik sonuçları da orta değer üzerindedir. Buradan hareketle, kamu kurum çalışanlarının örgütsel adaletin ön planda tutulduğu ve örgütsel bağlılık düzeylerinin de yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Örgütsel adalet algıları ile örgütsel bağlılık düzeyi arasındaki ilişkinin test edildiği korelasyon analizi sonucunda, pozitif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu görülmektedir. İşgörenlerin adaletli bir

kurumda faaliyet göstermeleri, onların kurumlarına olan bağlılık düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir. Bu konuda yapılan çeşitli araştırmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiş ve örgütsel adalet algısının örgütsel bağlılık düzeyi ile pozitif yönlü ve anlamlı düzeyde ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Pillai vd. 1999; Nasurdin, 2005; Wasti, 2001; Aslantürk ve Şahan, 2012; Bal, 2014; Kıray, 2011). Örgütsel adalet alt boyutları olan *dağıtımsal, prosedürel, etkileşimsel ve bilgiye dayalı adalet algısı* ile örgütsel bağlılık alt boyutları olan *duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık* arasında da pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan kamu personelinin çalıştıkları ile göre örgütsel adalet algısındaki farklılık araştırılmış ve anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Afyonkarahisar ilinde çalışan kamu görevlilerinin Bursa ilinde çalışanlara göre örgütsel adalet alguları daha yüksektir.

Örgütsel bağlılık düzeylerinin kamu personelinin çalıştıkları ile göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik yapılan analizler sonucunda da anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre Afyonkarahisar ilinde çalışan kamu görevlilerinin Bursa ilinde çalışanlara göre örgütsel bağlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Sonuç olarak, kurum yöneticilerinin çalışanlarına karşı adaletli davranmaları ve kurum politikalarının çalışanlar arasında adaleti gözetmesi, çalışanların faaliyet gösterdikleri kuruma olan bağlılıklarını olumlu yönde etkilemektedir. Amaç ve hedeflerine ulaşmak isteyen örgütlerin, çalışanların örgüte olan bağlılıklarını yüksek düzeyde tutacak çaba içerisinde bulunmaları gerekmektedir. Örgütsel bağlılıkları yüksek olan çalışanların yer aldığı kurumların başarılı olmaları diğer kurumlar nazaran daha yüksek olmaktadır. Araştırma neticesinde akademisyenler için sonraki araştırmalara tavsiye olarak, örgütsel bağlılık ile ilişkili olabilecek diğer unsurlar konusunda daha kapsamlı bir çalışma yapılması önerilmektedir. Ayrıca yapılacak araştırmalarda kamu ve özel sektör karşılaştırmalarının akademik literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Allen, N. J., Meyer, J. P. (1990). The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to The Organization. *Journal of Occupational Psychology*, 63(1), 1-18.
- Arslan, E. (2017). *Otel İşletmelerinde Çalışanların Kişilik Özelliklerinin Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Üzerine Etkisi* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aslantürk G., Şahan S. (2012), Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Manisa İl Emniyet Müdürlüğü Örneğinde İncelenmesi. *Polis Bilimleri Dergisi*, 14(1),135-159.
- Atalay, D. D. (2007). *Denklik Duyarlılığı Açısından Algılanan Örgütsel Adalet - Örgütsel Bağlanma İlişkisi* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Bağcı, Z. (2013). Çalışanların Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Bağlılıkları Üzerindeki Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(19), 163-184.
- Bal, V. (2014). Örgütsel Adalet ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Manisa'daki Eğitim Kurumlarında bir Araştırma. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 1-9.
- Beugre, C. D. (2002). Understanding Organizational Justice and Its Impact on Managing Employees: An African Perspective. *International Journal of Human Resource Management*, 13(7), 1091-1104.
- Brewer, A. M. (1996). Developing Commitment between Managers and Employees. *Journal Of Managerial Psychology*, 11(4), 24-34.
- Burgess, R., Turner, S. (2000). Seven Key Features for Creating and Sustaining Commitment. *International Journal of Project Management*, 18(4), 225-233.
- Çetinkaya, M., Çimenci, S. (2014). Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi ve Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü: Yapısal Eşitlik Modeli Çalışması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12(23), 237- 278.
- Çırpan, H. (1999). Örgütsel Öğrenme İklimi ve Örgüte Bağlılık İlişkisi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Colquitt, J. A., Conlon, D. E., Wesson, M. J., Porter, C. O. ve Ng, K. Y. (2001). Justice at The Millennium: A Meta-Analytic Review of 25 Years of Organizational Justice Research. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 425-445.
- Colquitt, J. A., Greenberg J. ve Zapata-Phelan C. P. (2005). *What is Organizational Justice? A Historical Overview* in (Ed. Greenberg, G. ve J. A Colquitt), *Handbook of Organizational Justice*, USA: Lawrence Erlbaum Associates.
- Colquitt, J. A., Scott, B. A., Rodell, J. B., Long, D. M., Zapata, C. P., Conlon, D. E. ve Wesson, M. J. (2013). Justice at The Millennium, A Decade Later: A Meta-Analytic Test of Social Exchange and Affect-Based Perspectives. *Journal of Applied Psychology*, 98(2), 199-236.
- Cüce, H., Güney, S. ve Tayfur, Ö. (2013). Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 1-30.
- Dağlı, M. (2016). *Psikolojik Sözleşme İhlalleri, Örgütsel Vatandaşlık ve Örgütsel Adalet Algısı İlişkisine Yönelik Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- De Cremer, D. (2005). Procedural and Distributive Justice Effects Moderated By Organizational Identification. *Journal of Managerial Psychology*, 20(1), 4-13.
- Dick, G. ve Metcalfe, B. (2001). Managerial Factors and Organisational Commitment-A Comparative Study of Police Officers and Civilian Staff. *International Journal of Public Sector Management*, 14(2), 111-128.

- Eren, E. (2010). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*.(12. Baskı), İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Ferris, K. R., Aranya, N. (1983). A Comparison of Two Organizational Commitment Scales 1. *Personnel Psychology*, 36(1), 87-98.
- Gautam, T., Van Dick, R. ve Wagner, U. (2001). Organizational Commitment in Nepalese Settings. *Asian Journal of Social Psychology*, 4(3), 239-248.
- Greenberg, J. (1990). Organizational Justice: Yesterday, Today, and Tomorrow. *Journal of Management*, 16(2), 399-432.
- Grusky, O. (1966). Career Mobility and Organizational Commitment. *Administrative Science Quarterly*, 10(4), 488-503.
- Gül, H. (2003). Davranışsal Bağlılık Yaklaşımı ve Değerlendirmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 10(1), 73-83.
- Günsal, E. (2010). *Algılanan Örgütsel Adalet İle Örgütsel Yabancılaşma Arasındaki İlişki ve Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnce, M., ve Gül, H. (2005). *Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Işık O., Uğurluoğlu Ö., ve Akbolat M. (2012). Sağlık Kuruluşlarında Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Bağlılığa Etkisi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13, 254-265
- Jandaghi, G., Borghei, R., Matin, H. Z. ve Dastani, N. (2010). An Examination of The Relationship between Empowerment and Organizational Commitment. *Journal of Human Sciences*, 7(2), 1155-1172.
- Kalaycı, Ş., (2008). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. (3.Baskı), Ankara: Asil.
- Karaman, P. (2009). *Örgütsel Adalet Algısı ile Tükenmişlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Öğretmenler Üzerinde Bir Uygulama* (Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kıray A. (2011). *Örgütsel Adalet ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma* (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Marchiori, D. M., Henkin, A. B. (2004). Organizational Commitment of A Health Profession Faculty: Dimensions, Correlates and Conditions. *Medical Teacher*, 26(4), 353-358.
- Meyer, J. P., Allen, N. J. (1991). A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89.
- Mowday, R. T., Steers, R. M. ve Porter, L. W. (1979). The Measurement of Organizational Commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 14(2), 224-247.
- Nabatchi, T., Blomgren Bingham, L. ve Good, D. H. (2007). Organizational Justice and Workplace Mediation: A Six-Factor Model. *International Journal of Conflict Management*, 18(2), 148-174.

- Nasurdin, A. M. (2005). The Role of Noninstrumental Justice and Again Predicting Organizational Commitment Evidence from Malaysia. *Gadjah Mada International Journal of Business*, 7(1), 1-14
- O'Reilly, C. A. ve Chatman, J. (1986). Organizational Commitment and Psychological Attachment: The Effects of Compliance, Identification, and Internalization on Prosocial Behavior. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 492.
- Pillai, R., Schriesheim, C. A. ve Williams, E. S. (1999). Fairness Perceptions and Trust as Mediators for Transformational and Transactional Leadership: A Two-Sample Study. *Journal of Management*, 25(6), 897-933.
- Ramamoorthy, N. ve Flood, P. C. (2004). Gender and Employee Attitudes: The Role of Organizational Justice Perceptions. *British Journal of Management*, 15(3), 247-258.
- Tekingündüz, S. (2012). Örgütsel Bağlılık Üzerinde Örgütsel Güven ve İş Tatmininin Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Wang, X., Liao, J., Xia, D. ve Chang, T. (2010). The Impact of Organizational Justice on Work Performance: Mediating Effects of Organizational Commitment and Leader-Member Exchange. *International Journal of Manpower*, 31(6), 660-677.
- Wasti, S. A. (2001). Örgütsel Adalet Kavramı ve Tercüme Bir Ölçeğin Türkçede Güvenirlilik ve Geçerlik Analizi, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1, 33-50.
- Zapata, C. P., Olsen, J. E. ve Martins, L. L. (2013). Social Exchange from The Supervisor's Perspective: Employee Trustworthiness as A Predictor of Interpersonal and Informational Justice. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 121(1), 1-12.

Kuşaklar Bağlamında Tüketici Sağlığı Bilişimine Yönelik Bir Araştırma¹

A Research on Consumer Health Informatics in the Context of Generations

Hilal Demirhan² - Dr. Öğr. Üyesi Erdal Eke³

Başvuru Tarihi: 16.08.2019

Kabul Tarihi: 25.09.2019

Öz

Bu araştırmanın amacı, kuşakların sağlık hizmetlerinde tüketici sağlığı bilişimi teknolojilerine yönelik kullanım düzeylerini tespit etmektir. Bu kapsamda Isparta'da yaşayan 431 bireyden toplanan veriler değerlendirilmiştir. Yapılan analizler; tüketici sağlığı bilişimi kullanımının kuşaklar arası değişkenlik gösterdiğini ve kullanım düzeylerinin Y>X>Z şeklinde sıralandığı sonucunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Hizmetleri, Sağlık Teknolojisi, Kuşak, Tüketici Sağlığı Bilişimi, Sağlık Yönetimi

Abstract

The aim of this study is to determine the usage levels of generations for consumer health informatics technologies in health services. In this context, data collected from 431 individuals living in Isparta were evaluated. Analyzes; It shows that consumer health informatics use varies between generations and the usage levels are listed as Y > X > Z.

Keywords: Health Services, Health Technology, Generation, Consumer Health Informatics, Healthcare Management

¹ Bu çalışma "X, Y ve Z Kuşakları Açısından Tüketici Sağlığı Bilişimine Yönelik Bir Alan Çalışması" başlıklı yüksek lisans tezinden uyarlanmıştır.

² Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, hilalhan@e-mail.com.tr, ORCID: 0000-0001-5602-5029

³ Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, erdaleke03@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5602-5029

Giriş

Sağlık teknolojisi, teknoloji ile bütünleşik ilerleyen, bireyin sağlık sorunlarına çözüm bulmada ve yaşam standartlarını arttırmada çeşitli cihaz, ilaç prosedür ve sistemlerin geliştirilmesi şeklinde ifade edilmektedir (World Health Organization, 2019). Teknolojideki hızlı değişim aynı zamanda sağlık teknolojilerindeki hizmet şeklinin de değişmesine neden olmakta bu durum sürekli bir döngü halinde devam etmektedir.

Sağlık teknolojisine yönelik sağlık hizmetleri, bilinç düzeyinin artması, istek ve önerilerdeki değişimler, bu alanda gelişmiş ülkelerin etkisi ve hizmetin etkin, güvenilir, kaliteli ve ülke bütçesine katkı sağlaması gibi etmenler sağlık teknolojisine yönelik hizmetleri çeşitlendirmiştir. Literatüre bakıldığında sağlık teknolojisi hizmetlerinin dağınık bir şekilde incelendiği gözlemlenmiştir. Buradan hareketle sağlık teknolojileri kapsamında verilen hizmetlerin sınıflandırma gereği duyulmuştur. Bu nedenle çalışmada sağlık teknolojileri hastanede bir sağlık çalışanı tarafından verilen “*Hastane Bazlı Sağlık Teknolojileri*” ve bireyin hizmet almada kendisinin rol oynadığı “*Tüketici Sağlığı Bilişimi*” olmak üzere iki başlıkta incelenmiştir. Çalışmada ağırlıklı olarak tüketici sağlığı bilişimi kapsamında verilen sağlık hizmetlerinden bahsedilmiştir.

Sağlık teknolojisine yönelik hizmetler başlarda hastane odaklı yani daha çok sağlık kuruluşlarında bir sağlık çalışanı yardımı ile verilen hizmetler olarak nitelendirilmektedir. Bu teknolojilerden bazıları; bilgisayarlı tomografi, manyetik rezonans gibi tıbbi cihazların tamamı, tansiyon aleti, enjektör gibi tıbbi malzemelerin tamamı ve diğer teknoloji odaklı hizmetler şeklindedir (Türk Tabipleri Birliği, 1999, s. 11). Diğer yandan tıpta yaşanan gelişmeler öncelikle hekimler ve diğer sağlık çalışanları için geliştirilen bu teknolojik sistemler son birkaç on yılda bilgisayar ve telekomünikasyon sistemleri ile tüketicilere ve hastalara kaymıştır. “*Tüketici Sağlığı Bilişimi*” olarak adlandırılan bu alanda tüketicilerin bilgiye ulaşmasını sağlamak için yöntemler araştırılır ve uygulanır. Aynı zamanda tüketicinin isteğine göre bilgi sistemleri modellenir ve entegre edilir (Eysenbach, 2000, s. 1713).

İnsanların bilgi edinme isteği, artan farkındalık düzeyi ve özellikle kendisi söz konusu olduğunda hassas yaklaşımları tüketici sağlığı bilişimi gelişmelerini hızlandırmıştır. Bu noktada hastaların internet üzerinden tıbbi kayıtlarına erişmesi, sağlık çalışanlarının da tıbbi verilere ulaşması ile hekimle iletişim kurulması ek olarak herhangi bir sınırlandırma olmadan hasta-hekim ilişkisinin hastane dışına taşınması ve böylelikle uluslararası alanda bile hizmet alımının kolaylaşması (Cheong vd. 2009: s. 267) tüketici sağlığı bilişimini katkılarına örnek gösterilmektedir. Tüketici sağlığı bilişiminin amaçları değerlendirildiğinde alanın verdiği hizmetin internet ve bilişim teknolojilerin tabanında sağlık hizmetlerinin verilmesini kolaylaştıran bir elektronik sağlık platformu olan e-Sağlık teknolojileri ile gerçekleştirildiği görülmektedir.

Çalışmada, tüketici sağlığı bilişimi, güncel sağlık teknolojileri ve bu teknolojilerin tabanında yer alan yapay zeka, yapay zekanın sağlık hizmetlerindeki gelişmeleri ve kuşak sınıflandırmalarından bahsedilmiştir. Son olarak Isparta il merkezinde yaşayan 18-54 yaş arası

bireylerin demografik ve birtakım değişkenler çerçevesinde tüketici sağlığı bilişimi kullanımlarını değerlendirmek üzere “Tüketici Sağlığı Bilişimi Teknolojilerinin Değerlendirilmesi Anketi” uygulanmıştır. Ayrıca araştırmanın amaç, yöntem, kısıtlılıkları ile analiz tabloları ve boyut karşılaştırmalarına yer verilmiştir. Analizler SPSS 22.0 paket programında yapılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Tüketici sağlığı bilişimi ismi ilk olarak 1993 yılında Tom Ferguson ve meslektaşları tarafından ABD’de düzenlenen, “*Tüketici Sağlığı Bilişimi: Hastayı Loop’a Getirmek*” başlıklı bir konferansta geçmiştir. Aynı yılın ilerleyen zamanlarında Warner Slack ve Tom Ferguson, Washington DC’deki Amerikan Tıp Bilişim Derneği Yıllık Toplantısında aynı başlıkta yarım günlük bir eğitim vermiştir. Hem Wisconsin konferansı hem de eğitim için kullanılan Amerikan Tıp Bilişim Derneği Dergisi (Journal of the American Medical Informatics Association-AMIA) el kitabı yeni bir öngörü içermektedir. “*Yeni nesil tıbbi bilgi işlem sistemi, sadece hekime değil, hastaya da hizmet verecek*” bu yeni sistem, sağlık hizmetini yeniden icat etme, hastaları sağlayıcılara dönüştürme ve bir düğmeye dokunarak özelleştirilmiş sağlık hizmetleri verme amaçlarını gütmektedir (Ferguson, 1993).

Bir tanım olarak tüketici sağlığı bilişimi, sağlık hizmetleri uzmanı olmadan tüketiciye kişiselleştirilmiş yardım sağlayan, tüketicilerle doğrudan etkileşimde bulunmak için tasarlanan teknoloji, elektronik cihaz veya elektronik uygulamalardır. Bu teknoloji ile tüketicilerin kendi sağlık hizmetlerinde daha aktif rol almalarını ve karar vermelerini sağlamak amaçlanmıştır (Jimison ve Sher, 1995, s. 783; Gibbons vd. 2011, s. 73). Bireylerin sağlık bilgilerine erişmesinin yanında bu bilgileri kullanmalarını sağlayan, elektronik araçlar ve uygulamalar rahatsızlıkları boyunca sürece katılmalarını teşvik etmektedir. Sonuçta tüketici sağlığı bilişimi ile bireylerin kendi sağlıkları için sağlık profesyonelleri ile etkileşimleri sağlanmış günümüzde hasta katılımı ve hastanın güçlenmesi önemli hale gelmiştir (Anderson vd. 2012, s. 2).

Sağlık hizmetlerinde teknoloji ve bilişimin bütünleşmesi sağlık hizmetlerinin elektronik ortamlarla verilmesi, tüm verilerin saklanması ve teşhis, tedavi ve sonuçların değerlendirilmesinde web tabanlı sistemlerin kullanılması, sağlığın teknoloji çağındaki ismi e-Sağlık ile adlandırılmaktadır (Toygar, 2018, s. 101). e-Sağlık, günlük koşullara uygulanan hizmetleri ile (hasta bakımı, koruyucu hekimlik, sağlık teşviki, toplum düzeyinde sağlık iletişim kampanyaları ve sağlık profesyonellerine yardımcı olmak) tüketici sağlığı bilişimi kapsamında değerlendirmektir. Temel beceriler göz önünde bulundurularak e-Sağlık sistemi tüketici sağlığı bilişimi kapsamında değerlendirmek kaçınılmazdır (Norman ve Skinner, 2006, s. 8).

DSÖ’ye göre e-Sağlık, 2000 yılında ortaya çıkan gelişmeleri destekleme, uzak bölgelerde yaşayan kesime hizmet verme, sağlık işgücünün ve eğitiminin öğrenimi, doğru zamanda doğru tanı ve tedavi ile hastayı iyileştirme amaçlarında bilişim teknolojilerinin sistemli kullanılması şeklinde tanımlanmaktadır (World Health Organization, 2016a, s. 8; Pagliari vd. 2005, s. 3). e-Sağlık sadece kendi başına bir sistem olmaktan öte pek çok alt bileşeni de içinde barındırmaktadır. Bunlar;

- **Mobil Sağlık (m-Sağlık):** Akıllı telefonlar ve diğer teknolojik cihazlar ile sağlık hizmetlerinin ve sağlık bilgilerinin verilmesine yardımcı olan bir sağlık teknolojisidir (World Health Organization, 2009, s. 8; World Health Organization, 2011, s. 6). MHRS (Merkezi Hekim Randevu Sistemi), e-Nabız, İlaç Takip Sistemi, 112 acil yardım butonu, Dış Fırçalama uygulaması ve ESİM (Engelsiz Sağlık İletişim Merkezi) Sağlık Bakanlığı tarafından geliştirilen mobil sağlık uygulamalarıdır (Sağlık Bakanlığı, 2016).
- **TeleTıp:** Uzak mesafeler arasında sağlık bakımını ifade eden bir terimdir. Genel anlamda TeleTıp tıbbi bilgi ve teknolojik hizmetleri sağlayan telekomünikasyon kullanımı olarak da tanımlanmaktadır. TeleTıp'ın ana noktası bilgileri bir yerden diğerine elektronik sensörlerle aktarmasıdır (Zach, 1996, s. 409).
- **Elektronik Sağlık Kayıt Sistemi:** Kişinin doğumundan ölümüne kadar geçen süre boyunca ruhsal ve fiziksel sağlığı ile ilgili bilgileri toplayan, ileten en önemlisi de saklayan bir sağlık hizmetidir (Sağlık Bakanlığı, 2014a).
- **İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı:** İnsanların bilgi ve birikimlerini, istek ve önerilerini hızlı ve kolay bir şekilde paylaşabileceği aynı zamanda sağlık hizmetlerine erişim için kullanabileceği internet ortamlarıdır.
- **Giyilebilir Teknolojiler:** Vücuda yapışan ya da giyilebilen teknolojik cihazlardır.

Tüketici sağlığı bilişimindeki gelişmeler insanlardaki bilinç düzeyini arttırmakta ve onları geleceğe yönelik daha fazla beklenti içerisine sokmaktadır. Tam da bu aşamada sağlık teknolojileri yeniliğin ve teknolojinin bir diğer adı olan yapay zekâ alanına yönelmiştir. e-Sağlıkla şekil bulan tüketici sağlığı bilişimi yapay zeka ile kendini tamamlamak üzere çalışmaları sürdürmektedir.

Diğer bilimlerden farklı olarak insan davranışlarını temel alan yapay zekâ, insanın duygu ve düşünce yapısını bilgisayar sistemlerine aktarma çalışmaları yapan bilim dalı olarak tanımlanmaktadır. Basit bir anlatımla yapay zekâ bilgisayar tabanlı sistemlere bilgi edinme, görme, düşünme ve hüküm verme yetilerini kazandırmak diğer yandan insanın düşünce yapısından yola çıkarak insan özelliklerinin bir emsalini bilgisayar sistemlerine uygulayan bir bilimdir (Keleş, 2007, s. 32-33; Yazıcıoğlu, 2010, s. 15). Yapay zekâ, e-Sağlık için merkez teknoloji konumuna yerleşmiştir. Basit örneklerle mesaj hatırlatıcılar, uyku, egzersiz ve kan şekeri monitörleri ve sağlık koçu niteliğinde çalışan avatar gibi karmaşık algoritmalar tüketici sağlığı bilişimi teknolojileri içerisindedir. Yapay zekâ bir devrim yaratarak e-sağlık platformunda yer almış, insanların sağlığını anlamak ve yönetmek için kişiselleştirilmiş araçlara erişimlerini sağlamıştır (Kreps ve Neuhauser, 2010, s. 334).

Çalışma boyunca geçmiş, bugün ve geleceğe dair tüm teknolojik gelişmeler değerlendirildiğinde bireylerin tüketici sağlığı bilişimine yönelik kullanım ve fayda düzeyleri kuşaklarla ele alınmıştır. Kuşaklar belirlenirken farklı yıl, sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel özelliklere sahip gruplar farklı şekilde adlandırılmaktadır. Literatür kapsamında Sessiz Kuşak (1900-1945), Bebek Patlaması Kuşağı (1946-1964), X Kuşağı (1965-1980), Y Kuşağı (1980-1999) ve Z Kuşağı

(2000 ve sonrası) şeklinde beş kuşak incelenmiş ancak günümüzde yaygın yaş sınıflandırmasından dolayı X, Y ve Z kuşakları çalışmaya dâhil edilmiştir.

Teknolojik sürecin başladığı 1965'li yıllar bu dönemde yaşayan X kuşağı, kişisel teknolojik ürünlerin ortaya çıkması ile gelişmelere ayak uydurmaya çalışmış ve günlük hayatında iletişim kurmak için bu ürünleri (telefon, bilgisayar, kişisel e-posta vb.) kullanmıştır. X kuşağının diğer kuşaklara nazaran teknolojiye katkısı fazla olmasına rağmen kullanımı azdır (Büyüksulu, 2017, s. 10). Diğer nesil 1981-1995 yıllarında doğan Y kuşağıdır. Bu kuşak teknoloji ve internetin en yoğun kullanıldığı zamanda doğmuştur. Teknolojiyi hayatlarının her alanında kullandıklarından dolayı istedikleri her bilgiye rahatlıkla ulaşabilen ve her şeyi başarabileceğini düşünen özgür kişilerdir (Büyüksulu, 2017, s. 10-11). Y kuşağının büyük bir kısmı tüketici sağlığı bilişimi kapsamında sağlık portallarına katılma, giyilebilir cihazlarla sağlık durumlarını izleme ve çevrimiçi topluluklara katılma gibi faaliyetlerde bulunmaktadır. Kuşağın belli bir kısmı internet ortamında yapılan sağlık araştırmaları ile kendi kendini tedavi etmiş veya sağlığı için online olarak yardım istemiştir (Lerman, 2014, s. 5-8-36). Z kuşağı 2000 ve sonraki yılları kapsayan teknolojinin çok kullanıldığı dönemde doğmuştur. Günlük yaşamda teknoloji kullanılan her alanda internet ve sosyal medya gibi dijital teknolojilerin ve bilgisayar, cep telefonu gibi elektronik cihazların gelişmesine tanık olmaları bu alanda çokça bilgi sahibi olduklarının göstergesidir (Büyükkeçeci, 2017, s. 10-26; Biztatar, 2017, s. 61). Sağlık hizmetlerinde tüketici sağlığı bilişimi teknolojileri her ne kadar hayatı kolaylaştırırsa da kullanım oranı beklenen seviyelere ulaşmamıştır. Kullanım düzeyi özellikle kuşaklar arasında incelendiğinde fark net bir şekilde görünmektedir.

Metodoloji

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın ana amacı, bireyleri ait oldukları kuşaklara göre inceleyip tüketici sağlığı bilişimi kullanım düzeylerini ölçmektir. Yapılan incelemeler sonucunda kuşaklar arasında tüketici sağlığı bilişimi kullanımına yönelik farklılık olup olmadığı ortaya konulacaktır. Bu bilgiler doğrultusunda alt amaçlar ise bireylerin tüketici sağlığı bilişimi bilgi ve fayda düzeyleri göz önünde bulundurularak gelecek beklentilerini değerlendirmek ve gelişmiş hizmetlerin sunulması hususunda çalışmaların önünü açmaktır. Çalışma, Türkiye'de sağlık teknolojileri alanında yapılan çalışmaların kısıtlı olması ve sağlık hizmetleri alanında bu konuyla ilgili yeterli çalışmanın mevcut olmaması nedeniyle öncül bir nitelik taşımaktadır. Diğer taraftan çalışmanın tüketici sağlığı bilişimi kullanımının kuşaklar açısından incelenmesi alanda daha ayrıntılı bir bilgiye ulaşılmasına yardımcı olacaktır.

Araştırmanın Kısıtları

Araştırma, Isparta il merkezinde yaşayan 18-54 yaş aralığındaki yetişkin bireyleri kapsamaktadır. Araştırmanın verileri 2019 yılı Mayıs ayında toplanmış olup sonuçlar evrenin bu zamandaki özelliklerini yansıttığı için genellenememektedir. Araştırmanın, Isparta dışındaki diğer iller veya ülke bazında genellenebilmesi için daha geniş çaplı bir örneklem üzerinde çalışılması gerekmektedir.

Evren ve Örneklem

Bireylerin tüketici sağlığı bilişimi kullanımları değerlendirildiğinde bu çalışmanın evrenini, Isparta il merkezinde yaşayan 18-54 yaş aralığındaki tüm bireyler oluşturmaktadır. Türkiye toplam nüfusu Isparta nüfusuna (258.375) indirgenerek bir hesaplama yapılmıştır. TÜİK verilerine göre 2018 yılı Türkiye nüfusu 81.867.223 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada Türkiye genelinde X kuşağı bireylerinin toplam sayısı (15.832.599) göz önünde bulundurularak 90 kişiye, Y kuşağında bireylerinin toplam sayısı (25.662.902) göz önünde bulundurularak 168 kişiye ve Z kuşağında bireylerinin toplam sayısı (25.606.597) göz önünde bulundurularak 173 kişiye ulaşılmıştır.

Bir araştırmada örneklemin ne kadar olması konusunda kesin bir sayı vermenin mümkün olmadığı bilinmektedir. Fakat evrenin belli olduğu durumlarda %95 güven aralığı %5 hata payı olarak alındığında mevcut evrende ulaşılması gereken örneklem sayısı 384 olarak hesaplanmaktadır (Dişçi, 2008, s. 94). Araştırmada kotalı örnekleme yoluyla 431 anket değerlendirilmeye alınmıştır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılan anket formu araştırmacı tarafından geliştirilmiştir. Anketin hazırlanması aşamasında öncelikle ulusal ve uluslararası düzeyde literatür taraması ile anket sorularını hazırlamak için Işıkdemir Uluç (2016), Bal ve diğerleri (2012), TÜİK (2017), Göktaş vd. (2017), WHO (2015), Mendi (2012)'nin çalışmalarından yararlanılmıştır. Anket sorularının geliştirilmesi aşamasında Sağlık Yönetimi Bölümü akademisyeni 1 Profesör, 1 Doktora Öğretim Üyesi ve 2 Araştırma Görevlisinden uzman görüşü alınmıştır. Hazırlanan anket sorularının anlaşılabilirliğini denetlemek amacıyla, kotalı örnekleme yöntemiyle 50 kişilik grup üzerinde pilot çalışma yapılmıştır. Anlaşılmayan ve tekrar eden sorular yeniden düzenlenmiş ve katılımcılara yöneltilen anket meydana getirilmiştir. Veri toplama aracı olarak kullanılan anket üç bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm, tüketici sağlığı bilişimine yönelik 47 ifade için 5'li Likert tipi ölçek kullanılmış olup "1: Hiç Katılmıyorum", "2: Katılıyorum", "3: Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum", "4: Katılıyorum", "5: Tamamen Katılıyorum" şeklinde derecelendirilmiştir. Anketin ikinci bölümünde güncel sağlık teknolojilerindeki sorunlar ile ilgili açık uçlu soru yer almaktadır. Son bölümünde yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi gibi demografik değişkenler bulunmaktadır.

Analiz ve Yöntem

Anket formları aracılığıyla elde edilen veriler Statistical Package for the Social Sciences (SPSS 22.0) programı kullanılarak analiz edilmiş öncelikle açıklayıcı faktör analizine tabii tutulmuştur. Güvenilirliği düşüren, teorik çerçeveye uymayan ve bir boyutta iki ifadenin kaldığı durumlarda bazı ifadeler faktör analizi aşamasında analizden çıkartılmıştır. Faktör analizi yapılırken varimax döndürme işlemi yapılmıştır. Analiz sonucunda soruların 7 boyutta toplandığı tespit edilmiştir. Anketten elde edilen veriler aritmetik ortalama, standart sapma, frekans ve yüzde hesaplamaları ile analiz edilmiş ve istatistiksel değerlendirmeler bu puan ortalamaları üzerinden yapılmıştır. Daha sonra veriler normallik testine tabii tutulmuştur. Verilerin normal dağılıma

uygun olup olmadığını tespit etmek için her bir boyutun çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir (Tablo 3). Bütün boyutlarda verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edildikten sonra parametrik testler yapılmıştır. Parametrik testlerden ikili grupların karşılaştırılmasında “t-testi”; üç ve üzeri grupların karşılaştırılmasında “ANOVA (varyans analizi) testi” kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda gruplar arasında fark bulunduğu, farkın kaynağı “Tukey’s-b testi” ile tespit edilmiştir.

Bulgular

Demografik Bulgular

Çalışmanın sosyo-demografik özelliklerinde kuşakların tarih ayrımı yapılırken literatürde ortak bir kullanıma rastlanmamıştır. Bu nedenle Lancaster ve Stillman’ın (2002) X kuşağı için 1965-1980 (54-39), Y kuşağı için 1981-1999 (38-20) ve Z kuşağı için 2000 ve sonrası yıllar sınıflandırması dikkate alınarak kuşakların tarih aralıkları belirlenmiştir. Çalışmaya katılan bireylerin demografik değişkenlere göre dağılımı Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Değerlere Göre Dağılımı

Değişkenler	Frekans	Yüzde
Kuşak		
X	90	20.9
Y	168	39.0
Z	173	40.1
Cinsiyet		
Kadın	243	55.2
Erkek	197	44.8
Medeni Durumu		
Evli	126	28.6
Evli Değil	315	71.4
Eğitim Durumu		
Temel Eğitim	90	20.5
Ön Lisans	71	16.2
Lisans	235	53.5
Lisansüstü	43	9.8
Aylık Gelir (TL)		
-999	101	28.5
1000-1999	71	20.1
2000-2999	46	13.0
3000-3999	38	10.7
4000+	98	27.7
Çalışma Durumu		
Kamu Sektörü	108	24.5
Özel Sektör	70	15.9
Öğrenci	262	59.5

Tablo1’de görüldüğü üzere, katılımcıların %55.2’si kadınlardan, %44.8’i ise erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların %20.9’u X kuşağı, %39.0’ı Y kuşağı ve %40.1’i ise Z kuşağıdır. Medeni durumlarına göre bakıldığında katılımcıların yarısından fazlasının (71.4) evli olmadığı görülmektedir. Katılımcıların eğitim düzeyleri incelendiğinde %20.5’inin temel eğitime (ilköğretim, ortaöğretim, lise) tabi olduğu, %16.2’sinin ön lisans, %53.5’inin lisans ve %9.8’inin lisansüstü eğitim düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin gelir durumu incelendiğinde %28.5’inin 0-999 TL arasında, %20.1’inin 1000-1999 TL arasında, %13’ünün 2000-2999 TL arasında, %10.7’sinin 3000-3999 TL arasında ve %27.7’sinin 4000 ve üzerinde olduğu görülmektedir. Son olarak katılımcıların görev dağılımına bakıldığında ise %24.5’inin kamu sektöründe, %15.9’unun özel sektörde çalışmakta olduğu ve %59.5’inin ise öğrenci olduğu ortaya çıkmıştır.

Tüketici Sağlığı Bilişimi Faktör Analizi

Çalışma anketi araştırmacı tarafından oluşturulduğu için veriler faktör analizine tabi tutulmuştur. Analizde Varimax döndürme yöntemi kullanılmış, faktör yükü 0.30’dan düşük ifadeler, 0.10’dan daha az farkla birden fazla faktöre dâhil olan binişik ifadeler, teoriye uymayan ifadeler ve bir boyutta iki ifade kaldığı için bu ifadeler boyutlardan çıkarılmıştır. Faktör analizine dair sonuçlar Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Sağlık Hizmetlerinde Sağlık Teknolojilerinin Değerlendirilmesine İlişkin Faktör Analizi

1.Faktör: Fayda Algısı			
30	Giyilebilir teknolojileri faydalı buluyorum.	0.813	14.536
27	Teletıbbi faydalı buluyorum.	0.794	
31	Robotik teknolojileri faydalı buluyorum.	0.776	
29	İlaç takip sistemini faydalı buluyorum.	0.747	
26	e-Nabızı faydalı buluyorum.	0.736	
33	Sağlık problemlerimde yapay zekâ teknolojilerini faydalı buluyorum.	0.728	
25	Mobil sağlık teknolojilerini faydalı buluyorum.	0.727	
24	Sağlık teknolojilerini faydalı buluyorum.	0.664	
2. Faktör: Sağlıkta İleri Teknoloji Kullanımı Beklentisi			
44	Gelecekte hastayı yönlendirici ilaç yönetim ve ilk yardım çağrısı için konuşabilen cihazların kullanılacağını düşünüyorum.	0.828	13.736
45	Gelecekte akıllı hapların vücuttaki sorunun yerini ve boyutunu tespit etmede daha sık kullanılacağını düşünüyorum.	0.754	
47	Gelecekte cerrahi işlemlerde Robo-doktorların daha sık kullanılacağını düşünüyorum.	0.730	
42	Gelecekte sağlığı yönlendirici sanal doktorların kullanılacağını düşünüyorum.	0.717	
46	Gelecekte kişinin ciddi hastalıklarının yıllar öncesinden tespit edilebileceğini düşünüyorum.	0.712	
41	Gelecekte tahlil, tetkik, MR, EKG, vb. işlemlerin taşınabilir cihazlarla yapılabileceğini düşünüyorum.	0.697	

40	Gelecekte uzaktan izleme yönteminin yaygın olarak kullanılacağını düşünüyorum.	0.686	
43	Gelecekte, giyilebilir teknolojilerin daha sık kullanılacağını düşünüyorum.	0.666	
3. Faktör: Sağlık Teknolojileri Okuryazarlığı			
20	Sağlığım ile ilgili konularda sosyal medya kullanıyorum.	0.802	10.085
9	Sağlığım ile ilgili konularda sosyal medya araçlarını biliyorum.	0.746	
22	Sağlık teknolojilerini akıllı telefon üzerinden kullanıyorum.	0.733	
21	Sağlık teknolojilerini web üzerinden kullanıyorum.	0.701	
10	Sağlığımı iyileştirmede sağlık teknolojilerini kullanmayı biliyorum.	0.596	
1	Sağlığımı iyileştirmede sağlık teknolojilerinden faydalaniyorum.	0.534	
4. Faktör: Sağlıkta İleri Teknoloji Bilgisi			
8	Robotik teknolojileri biliyorum.	0.791	7.853
7	Giyilebilir teknolojileri biliyorum.	0.771	
12	Sağlık hizmetleri için geliştirilen yapay zekâ uygulamaları (Sanal robot, hasta veri analizi, erken teşhis, otomatik teşhis ve reçete, kişiselleştirilmiş ilaç ve tedavi, tıbbi görüntüleme ile çözüm, gen analizi, vb.) hakkında bilgi sahibiyim.	0.601	
11	Yapay zekâ (akıllı makineler üretme bilimi ve mühendisliği, akıllı bilgisayar programları) hakkında bilgi sahibiyim.	0.591	
5. Faktör: MHRS Bilgisi ve Kullanımı			
16	MHRS'yi (Alo 182) kullanıyorum.	0.860	6.742
5	Sağlık Bakanlığının MHRS (Alo 182) uygulamasını biliyorum.	0.847	
28	MHRS'yi (Alo 182) faydalı buluyorum.	0.727	
6. Faktör: e-Nabız ve Mobil Sağlık Uygulaması Bilgisi			
3	Sağlık Bakanlığının e-Nabız uygulamasını biliyorum.	0.810	6.483
15	e-Nabız kullanıyorum.	0.790	
2	e-Sağlık kapsamında Mobil Sağlık uygulamalarını biliyorum.	0.637	
7. Faktör: Hastaneye Duyulan İhtiyacın Azalması			
38	Gelecekte hekimlere daha az ihtiyaç duyulacağını düşünüyorum.	0.827	6.027
39	Yapay zekâ uygulamaları ile sağlık sorunlarımı kendim tanı koyabileceğimi düşünüyorum.	0.772	
37	Gelecekte hastanelere daha az gidileceğini düşünüyorum.	0.716	

Tablo 2’de tüketici sağlığı bilişimi teknolojilerinin değerlendirilmesi anketinde 7 boyutun faktör yükleri verilmiştir. Örneklem büyüklüğü yeterliliği, verilen faktör analizine uygunluğu ve değişkenler arasındaki korelasyonun anlamlılığı için KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değeri 0.883 olarak bulunmuş ve Bartlett testi yapılmıştır. Bartlett testi sonucunda değişkenler arası korelasyonun $p < 0.00$ düzeyinde anlamlı olduğu anlaşılmıştır.

Boyutların Psikometrik Özellikleri

Araştırmada bireylerin tüketici sağlığı bilişimi teknolojilerinin değerlendirilmesi anketi sonucunda her bir boyutun aldığı değerler Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Boyutların Psikometrik Özellikleri

Boyutlar	İfade Sayısı	Max-Min	Cronbach Alfa	$\bar{X}$	SS	Normallik Testi	
						Kurtosis (Basıklık)	Skewness (Çarpıklık)
Fayda Algısı Boyutu	8	1-5	0.910	3.698	1.005	-0.626	-0.422
Sağlıkta İleri Teknoloji Kullanımı Beklentisi Boyutu	8	1-5	0.896	3.569	0.963	-0.369	-0.462
Sağlık Teknolojileri Okuryazarlığı Boyutu	6	1-5	0.839	3.145	1.002	-0.710	-0.021
Sağlıkta İleri Teknoloji Bilgisi Boyutu	4	1-5	0.802	2.668	1.086	-0.585	0.368
MHRS Bilgisi ve Kullanımı Boyutu	3	1-5	0.822	2.868	1.225	-0.958	0.241
e-Nabız ve Mobil Sağlık Uygulaması Bilgisi Boyutu	3	1-5	0.768	3.978	1.217	-0.382	-0.944
Hastaneye Duyulan İhtiyacın Azalması Boyutu	3	1-5	0.765	2.722	1.171	-0.965	0.173

Tablo 3'te verilen her bir boyuta ait bilgiler şöyledir:

Fayda Algısı Boyutu: Boyut, 8 ifadeden oluşmaktadır. Bu boyutta katılımcıların tüketici sağlığı bilişimi teknolojilerini faydalı bulup bulmadıkları değerlendirilmiştir. Fayda algısı boyutunun aritmetik ortalaması 3.698 ve standart sapması 1.005 olarak bulunmuştur. Boyutun güvenilirlik derecesi (Cronbach Alfa) ise 0.910 olarak görülmektedir. Bu boyut yüksek derecede güvenilir bulunmuştur.

Sağlıkta İleri Teknoloji Kullanımı Beklentisi Boyutu: Bu boyut 8 ifadeden oluşmaktadır. Bu boyutta katılımcıların gelecekte tüketici sağlığı bilişimi teknolojilerinden beklentileri değerlendirilmiştir. Sağlıkta ileri teknoloji kullanımı boyutunun aritmetik ortalaması 3.569 ve standart sapması 0.963 olarak bulunmuştur. Boyutun güvenilirlik derecesi ise 0.896 olarak görülmektedir. Bu boyut yüksek derecede güvenilir bulunmuştur.

Sağlık Teknolojileri Okuryazarlığı Boyutu: Bu boyut 6 ifadeden oluşmaktadır. Bu boyutta katılımcıların tüketici sağlığı bilişimi teknolojileri hakkında bilgi edinmek için hangi yollara başvurdukları değerlendirilmiştir. Sağlık teknolojileri okuryazarlığı boyutunun aritmetik ortalaması 3.145 ve standart sapması 1.002 olarak bulunmuştur. Boyutun güvenilirlik derecesi ise 0.839 olarak görülmektedir. Bu boyut yüksek derecede güvenilir bulunmuştur.

Sağlıkta İleri Teknoloji Bilgisi Boyutu: Bu boyut 4 ifadeden oluşmaktadır. Bu boyutta katılımcıların tüketici sağlığı bilişimindeki ileri düzey teknolojiler hakkında bilgilerinin olup olmadığı değerlendirilmiştir. Sağlıkta ileri teknoloji bilgisi boyutunun aritmetik ortalaması 2.668 ve standart sapması 1.086 olarak bulunmuştur. Boyutun güvenilirlik derecesi ise 0.802 olarak görülmektedir. Bu boyut yüksek derecede güvenilir bulunmuştur.

MHRS Bilgisi ve Kullanımı Boyutu: Boyut, 3 ifadeden oluşmaktadır. Bu boyutta katılımcıların MHRS uygulamasına dair bilgi ve kullanım düzeyleri değerlendirilmiştir. MHRS bilgisi ve kullanımı boyutunun aritmetik ortalaması 2.868 ve standart sapması 1.225 olarak bulunmuştur. Boyutun güvenilirlik derecesi ise 0.822 olarak görülmektedir. Bu boyut yüksek derecede güvenilir bulunmuştur.

e-Nabız ve Mobil Sağlık Uygulaması Bilgisi Boyutu: Bu boyut 3 ifadeden oluşmaktadır. Bu boyuttaki ifadeler ile katılımcıların bir tüketici sağlığı bilişimi teknolojisi olan e-Nabız ve mobil sağlık uygulamaları dair bilgi sahibi olup olmadıkları değerlendirilmiştir. e-Nabız ve mobil sağlık uygulaması bilgisi boyutunun aritmetik ortalaması 3.978 ve standart sapması 1.217 olarak bulunmuştur. Boyutun güvenilirlik derecesi 0.822 olarak görülmektedir. Bu boyut yüksek derecede güvenilir bulunmuştur.

Hastaneye Duyulan İhtiyacın Azalması Boyutu: Bu boyut 3 ifadeden oluşmaktadır. Bu boyuttaki ifadeler ile katılımcıların sağlık hizmetlerinde hastaneye duyulan ihtiyacın azalması yönünde değerlendirmeleri incelenmiştir. Hastaneye duyulan ihtiyacın azalması boyutunun aritmetik ortalaması 2.722 ve standart sapması 1.171 olarak bulunmuştur. Boyutun güvenilirlik derecesi (Cronbach Alpha) ise 0.765 olarak güvenilir bulunmuştur.

Araştırmalar sonucu elde edilen veri setinin normal dağılım sergileyip sergilemediğini yorumlayabilmek için basıklık ve çarpıklık katsayılarının -1 ile +1 arasında bir değer alması gerekmektedir (Morgan vd. 2011: s. 51). Tablo 3'e bakıldığında bu çalışmanın basıklık ve çarpıklık katsayılarının -1 ile +1 arasında değerler aldığı görülmektedir. Bu sebeple veri setinin normal dağılıma uygun olduğu görülmüş ve verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır.

Boyutların Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Fayda Algısı Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Fayda algısı boyutunun aldığı puanların demografik değişkenlere göre dağılımı Tablo 4'te verilmiştir.

Fayda algısı boyutunun puanları kuşaklarına göre karşılaştırıldığında, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($F= 4.097, p= 0.017$).

Tablo 4. Fayda Algısı Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Test Değerleri
Kuşak				
X	90	3.545	0.119	F= 4.097 p= 0.017
Y	168	3.864	0.071	
Z	170	3.610	0.745	
Cinsiyet				
Kadın	243	3.617	1.019	t= -1.967 p= 0.150
Erkek	197	3.805	0.975	
Medeni Durum				
Evli	126	3.737	1.068	t= 0.518 p= 0.605
Evli Değil	315	3.682	0.980	
Eğitim Durumu				
Temel Eğitim	90	3.542	1.071	F= 1.423 p= 0.235
Ön Lisans	71	3.685	0.987	
Lisans	235	3.725	0.978	
Lisansüstü	43	3.909	1.017	
Aylık Gelir (TL)				
-999	101	3.671	0.977	F= 2.588 P=0.037
1000-1999	71	3.758	0.883	
2000-2999	46	3.512	1.067	
3000-3999	38	3.370	1.057	
4000+	98	3.911	1.064	
Çalışma Durumu				
Kamu Sektörü	108	3.739	1.089	F= 0.122 p= 0.885
Özel Sektör	70	3.706	1.089	
Öğrenci	262	3.683	0.946	

Tukey's-b testi sonucunda farkın X kuşağının fayda algısından aldığı puanın, Y kuşağının fayda algısından aldığı puandan düşük olmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Y kuşağının X ve Z kuşağına göre sağlık hizmetlerinde tüketici sağlığı bilişimi kullanımındaki fayda düzeylerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra fayda algısı boyutu katılımcıların aylık gelir durumuna göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur (F= 2.588, P=0.037). Yapılan ileri analizde bunun nedeninin 3000-3999 arası gelir alanlar ile 4000 ve üstü gelir alanlar arasında olduğu görülmüştür. 4000 ve üzeri gelire sahip olan katılımcıların 3999 ve altı gelire sahip katılımcılara göre tüketici sağlığı bilişimini daha faydalı bulduğu söylenebilir.

Sağlıkta İleri Teknoloji Kullanımı Beklentisi Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Sağlıkta ileri teknoloji kullanımı beklentisi boyutunun demografik değişkenlere göre dağılımı Tablo 5'te verilmiştir.

Sağlıkta ileri teknoloji kullanımı beklentisi boyutunun puanları katılımcıların cinsiyetine göre karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık olduğu ortaya çıkmıştır (t= -3.588, p= 0.000).

Tablo 5. Sağlıkta İleri Teknoloji Kullanımı Beklentisi Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Test Değerleri
Kuşak				
X	90	3.391	1.133	F= 2.793 p= 0.062
Y	168	3.683	0.911	
Z	173	3.562	0.874	
Cinsiyet				
Kadın	243	3.428	0.941	t= -3.588 p= 0.000
Erkek	197	3.754	0.952	
Medeni Durum				
Evli	126	3.433	1.108	t= -1.711 p= 0.089
Evli Değil	315	3.623	0.895	
Eğitim Durumu				
Temel Eğitim	90	3.457	0.919	F= 2.290 p= 0.078
Ön Lisans	71	3.657	0.911	
Lisans	235	3.528	0.975	
Lisansüstü	43	3.882	0.998	
Aylık Gelir (TL)				
-999	101	3.607	0.904	F= 2.411 P= 0.046
1000-1999	71	3.628	0.927	
2000-2999	46	3.294	1.052	
3000-3999	38	3.273	0.981	
4000+	98	3.726	1.094	
Çalışma Durumu				
Kamu Sektörü	108	3.571	1.083	F= 0.402 p= 0.669
Özel Sektör	70	3.483	1.035	
Öğrenci	262	3.599	0.882	

Buradan hareketle erkeklerin ileri teknolojileri gelecekte kullanmak istedikleri söylenebilir. Bunun yanı sıra boyutunun katılımcıların aylık gelir durumuna göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu görülmüştür (F= 2.411, P= 0.046). Tukey's-b testi sonucunda farkın 2000-2999 arası gelire sahip olanlarla 3000-3999 arası gelire sahip olanlar ve 4000 ve üzeri gelire sahip olanlar arasında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelecekte geliri 4000 ve üzerinde yüksek olan bireylerin sağlıkta ileri teknolojileri daha çok kullanacağı söylenebilir.

Sağlık Teknolojileri Okuryazarlığı Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Sağlık teknolojileri okuryazarlığı boyutunun demografi değişkenlere göre dağılımı Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6'da görüldüğü üzere sağlık teknolojisi okuryazarlığı boyutunun katılımcıların cinsiyet (t= 0.294, p= 0.769), yaş (F= 2.097, p= 0.124), medeni durum (t= -1.269, p= 0.206), eğitim durumu (F= 0.360, p= 0.782), aylık gelir (F= 1.288, P= 0.274) ve çalışma durumuna (F= 0.830, p= 0.162) göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 6. Sağlık Teknolojileri Okuryazarlığı Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Test Değerleri
Kuşak				
X	90	2.991	1.052	F= 2.097 p= 0.124
Y	168	3.254	0.967	
Z	173	3.154	0.962	
Cinsiyet				
Kadın	243	3.161	1.006	t= 0.294
Erkek	197	3.133	0.994	p= 0.769
Medeni Durum				
Evli	126	3.043	1.100	t= -1.269
Evli Değil	315	3.185	0.959	p= 0.206
Eğitim Durumu				
Temel Eğitim	90	3.097	1.049	F= 0.360 p= 0.782
Ön Lisans	71	3.248	0.995	
Lisans	235	3.126	0.961	
Lisansüstü	43	3.178	1.132	
Aylık Gelir (TL)				
-999	101	3.047	0.945	F= 1.288 P= 0.274
1000-1999	71	3.346	0.903	
2000-2999	46	3.142	0.954	
3000-3999	38	3.051	1.045	
4000+	98	3.023	1.156	
Çalışma Durumu				
Kamu Sektörü	108	2.990	1.129	F= 0.830 p= 0.162
Özel Sektör	70	3.163	1.048	
Öğrenci	262	3.208	0.929	

Sağlıkta İleri Teknoloji Bilgisi Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Sağlıkta ileri teknoloji bilgisi boyutunun demografi değişkenlere göre dağılımı Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Sağlıkta İleri Teknoloji Bilgisi Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Test Değerleri
Kuşak				
X	90	2.575	1.187	F= 4.717 p= 0.009
Y	168	2.867	1.073	
Z	173	2.670	0.990	
Cinsiyet				
Kadın	243	2.445	0.997	t= -4.915 p= 0.000
Erkek	197	2.949	1.126	
Medeni Durum				
Evli	126	2.570	1.181	t= -1.129 p= 0.260
Evli Değil	315	2.706	1.045	
Eğitim Durumu				
Temel Eğitim	90	2.444	1.047	F= 5.094 p= 0.002
Ön Lisans	71	2.644	1.157	
Lisans	235	2.661	1.029	
Lisansüstü	43	3.219	1.211	
Aylık Gelir (TL)				
-999	101	2.587	0.993	F= 1.901 P= 0.101
1000-1999	71	2.915	0.992	
2000-2999	46	2.516	1.008	
3000-3999	38	2.572	1.070	
4000+	98	2.858	1.294	
Çalışma Durumu				
Kamu Sektörü	108	2.723	1.239	F= 0.215 p= 0.807
Özel Sektör	70	2.683	1.145	
Öğrenci	262	2.643	1.004	

Sağlık ileri teknoloji bilgisi boyutunun puanları katılımcıların cinsiyetine göre karşılaştırıldığında anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur ($t = -4.915, p = 0.000$). Bu nedenle erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre sağlıktaki ileri düzey teknolojilerden daha fazla doyum sağladığı söylenebilir.

Bunun yanı sıra sağlıktaki ileri teknoloji bilgisi boyutunun puanları katılımcıların kuşaklarına göre karşılaştırıldığında kuşaklar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur ($F = 4.717, p = 0.009$). Tukey's-b testi sonucunda farkın Y kuşağı bireylerinin X ve Z kuşağı bireylerine göre yüksek puan almasından kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Bu noktada Y kuşağı bireylerinin sağlıktaki ileri teknoloji bilgisinin X ve Z kuşaklarına göre daha fazla olduğu söylenebilir. Sağlık ileri teknoloji bilgisi boyutunun puanları katılımcıların eğitim durumuna göre karşılaştırıldığında eğitim durumu arttıkça ileri teknoloji bilgisinden aldıkları puanlar da artış eğilimi göstermiş ve gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($F = 5.094, p = 0.002$).

İleri analizler sonucunda farkın lisansüstü eğitime sahip bireylerin en yüksek değeri almasından kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Bu noktada eğitim seviyesi yüksek olan kişilerin sağlıktaki ileri teknoloji bilgisinin yüksek olduğu söylenebilir.

MHRS Bilgisi ve Kullanımı Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

MHRS bilgisi ve kullanılması boyutunun demografi değişkenlere göre dağılımı Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. MHRS Bilgisi ve Kullanımı Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Test Değerleri
Kuşak				
X	90	4.172	1.026	F= 5.620 p= 0.004
Y	168	4.115	1.099	
Z	173	3.740	1.373	
Cinsiyet				
Kadın	243	4.118	1.190	t= 2.606 p= 0.010
Erkek	197	3.815	1.226	
Medeni Durum				
Evli	126	4.141	1.086	t= 1.906 p= 0.058
Evli Değil	315	3.912	1.261	
Eğitim Durumu				
Temel Eğitim	90	3.585	1.452	F= 4.784 p= 0.003
Ön Lisans	71	4.159	1.123	
Lisans	235	4.103	1.120	
Lisansüstü	43	3.837	1.193	
Aylık Gelir (TL)				
-999	101	4.062	1.127	F= 0.558 P= 0.693
1000-1999	71	4.150	1.120	
2000-2999	46	3.996	1.251	
3000-3999	38	4.236	1.084	
4000+	98	3.959	1.165	
Çalışma Durumu				
Kamu Sektörü	108	4.071	1.081	F= 2.439 p= 0.088
Özel Sektör	70	4.202	1.140	
Öğrenci	262	3.876	1.281	

MHRS bilgisi ve kullanılması boyutunun puanları katılımcıların cinsiyetine göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($t= 2.606$, $p= 0.010$). Erkeklerin kadınlara göre puanlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu nedenle erkeklerin kadınlara göre MHRS bilgisi ve kullanımının daha fazla olduğu sonucu çıkmaktadır. MHRS bilgisi ve kullanılması boyutunun puanları katılımcıların ait olduğu kuşağa göre karşılaştırıldığında kuşaklar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur ($F= 5.620$, $p= 0.004$). Yapılan Tukey's-b testi sonucunda farklılığın X kuşağının diğer kuşaklara göre en yüksek değeri almasından kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle X kuşağının MHRS konusunda bilgi ve kullanım düzeylerinin yüksek söylenebilir. Bunun yanı sıra MHRS bilgisi ve kullanılması boyutunun puanları katılımcıların eğitim durumuna göre karşılaştırıldığında kuşaklar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur ($F= 4.784$, $p= 0.003$). İleri analizlerde Tukey's-b testi sonucunda farklılığın ön lisans grubunun temel eğitim, lisans ve lisansüstü grubundan daha yüksek bir değer almasından kaynaklandığı ortaya çıkmıştır.

e-Nabız ve Mobil Sağlık Uygulaması Bilgisi Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Tablo 9. e-Nabız ve Mobil Sağlık Uygulaması Bilgisi Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Test Değerleri
Kuşak				
X	90	3.103	1.247	F= 16.485 p= 0.000
Y	168	3.153	1.217	
Z	173	2.475	1.088	
Cinsiyet				
Kadın	243	2.798	1.191	t= -1.333 p= 0.183
Erkek	197	2.956	1.266	
Medeni Durum				
Evli	126	3.169	1.288	t= 3.179 p= 0.002
Evli Değil	315	2.747	1.180	
Eğitim Durumu				
Temel Eğitim	90	2.459	1.206	F= 5.350 p= 0.001
Ön Lisans	71	2.840	1.177	
Lisans	235	2.949	1.204	
Lisansüstü	43	3.263	1.265	
Aylık Gelir (TL)				
-999	101	2.670	1.118	F= 2.931 P= 0.021
1000-1999	71	3.152	1.241	
2000-2999	46	2.876	1.146	
3000-3999	38	2.986	1.343	
4000+	98	3.212	1.305	
Çalışma Durumu				
Kamu Sektörü	108	3.094	1.283	F= 6.543 p= 0.002
Özel Sektör	70	3.169	1.276	
Öğrenci	262	2.701	1.157	

e-Nabız ve mobil sağlık uygulamaları bilgisi boyutu katılımcıların ait olduğu kuşağa göre karşılaştırıldığında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir (F= 16.485, p= 0.000). Y kuşağının en yüksek değere sahip olduğu yapılan ileri analizlerde ortaya çıkmıştır. Bu durumda Y kuşağının mobil sağlık uygulamaları hakkındaki bilgisinin diğer kuşaklara göre yüksek olduğu söylenebilmektedir. e-Nabız ve mobil sağlık uygulaması bilgisi boyutu medeni duruma göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F= 16.485, p= 0.000). Bu sonuç ile evli bireylerin e-Nabız ve mobil sağlık uygulamalarından elde ettikleri doyum düzeyinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

e-Nabız ve mobil sağlık uygulamaları boyutu katılımcıların eğitim durumu ile karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F= 5.350, p= 0.001). Tukey's-b testi ile farkın temel eğitim düzeyinin, lisans ve lisansüstü düzeyden anlamlı bir şekilde ayrılmasından kaynaklandığı ortaya çıkmıştır. Buradan hareketle bireylerin eğitim düzeyi arttıkça mobil sağlık uygulamalarından elde ettikleri doyumun da artacağı söylenebilir. Diğer taraftan e-Nabız ve mobil sağlık uygulamaları boyutu katılımcıların aylık geliri ile karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F= 2.931, P= 0.021).

Yapılan Tukey's-b testi ile farkın 0-999 gelire sahip olanların düşük, 4000 ve üzeri gelire sahip olanların yüksek değer almasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu nedenle gelir düzeyi yüksek olan kişilerin e-Nabız ve mobil sağlık uygulamaları hakkında bilgisinin yüksek olduğu söylenebilir. Son olarak e-Nabız ve mobil sağlık uygulamaları bilgisi boyutundan katılımcıların çalışma durumu karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F= 6.543, p= 0.002). Tukey's-b testi ile farkın özel sektörde çalışan bireylerin yüksek, öğrencilerin düşük değer almasından kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu durumda e-Nabız ve mobil sağlık uygulamaları hakkında özel sektör çalışanlarının daha fazla bilgi sahibi olduğu söylenebilir.

Hastaneye Duyulan İhtiyacın Azalması Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Hastaneye duyulan ihtiyacın azalması bilgisi boyutunun demografi değişkenlere göre dağılımı Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Hastaneye Duyulan İhtiyacın Azalması Boyutunun Demografik Değişkenlere Göre Karşılaştırılması

Değişkenler	N	$\bar{X}$	SS	Test Değerleri
Kuşak				
X	90	2.422	1.033	F= 3.960 p= 0.020
Y	168	2.744	1.247	
Z	173	2.843	1.137	
Cinsiyet				
Kadın	243	2.631	0.073	t= -1.893 p= 0.059
Erkek	197	2.843	0.084	
Medeni Durum				
Evli	126	2.518	1.120	t= -2.375 p= 0.018
Evli Değil	315	2.803	1.183	
Eğitim Durumu				
Temel Eğitim	90	2.720	1.216	F= 0.671 p= 0.570
Ön Lisans	71	2.882	1.182	
Lisans	235	2.702	1.172	
Lisansüstü	43	2.581	1.074	
Aylık Gelir (TL)				
-999	101	2.694	1.160	F= 1.039 P= 0.387
1000-1999	71	2.873	1.148	
2000-2999	46	2.663	1.199	
3000-3999	38	2.447	1.118	
4000+	98	2.590	1.132	
Çalışma Durumu				
Kamu Sektörü	108	2.560	1.148	F= 2.842 p= 0.059
Özel Sektör	70	2.573	1.107	
Öğrenci	262	2.835	1.86	

Hastaneye duyulan ihtiyacın azalması boyutu kuşaklara göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (F= 3.960, p= 0.020). Tukey's-b testi ile yaş arttıkça hastaneye duyulan ihtiyaçta azalma olduğu ortaya çıkmıştır. X kuşağı en düşük değer alırken Z kuşağı en yüksek değeri almıştır. Bu nedenle Z kuşağı gelecekte hastanelere daha az ihtiyaç duyacak şekilde yorum yapılabilir. Hastaneye duyulan ihtiyacın azalması boyutu medeni duruma göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (t=-2.375, p=

0.018). Tukey's-b testi ile evli olmayan bireylerin daha yüksek değer alarak evli bireylerden ayrıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle evli olmayan bireylerin hastaneye daha az ihtiyaç duyduğu sonucu çıkarılabilir.

Tartışma ve Sonuç

Sağlık ve teknolojinin iş birliğiyle sunulan sağlık hizmetleri tarihi eski yıllara dayanmaktadır. Dünyada hemen hemen her ülke sağlık kuruluşlarında bu teknolojileri aktif bir şekilde kullanmaktadır. Ancak sağlık teknolojileri bireysel olarak ele alınırsa tüketici sağlığı bilişiminin tarihi çok eski değildir. Özellikle son birkaç on yılda yaygınlaşmaya başlayan tüketici sağlığı bilişiminde bireylerin sağlıklarını kendilerinin yönetmesi hedeflenmektedir. Literatür incelendiğinde Türkiye'de bireyin kullanabildiği sağlık teknolojileri mevcutken kavrama yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan araştırmanın sonuçlarının değerli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada bireylerin sağlık hizmetlerinde tüketici sağlığı bilişimi kullanımlarına yönelik değerlendirme yapmaları istenmiştir. Çalışma kapsamında Isparta il merkezinde ikamet eden toplam 431 kişiye ulaşılmıştır. Araştırmacı tarafından oluşturulan anketin ifadeleri faktör analizi sonucunda 7 boyutta toplanmıştır.

Fayda algısı boyutu bakımından çalışmada katılımcıların tüketici sağlığı bilişimine yönelik fayda algıları "... *sağlık teknolojisini faydalı buluyorum.*" ifadeleri ile ölçülmüş ve bu teknolojileri faydalı buldukları (Tablo 4) ortaya çıkmıştır. Benzer bir sonuca Wilson ve Lankton'un (2004) yararlılık algısı boyutu ismiyle ve "*e-Sağlık sağlık hizmetlerindeki sağlık bakımı yönetmedeki etkinliği arttıracak.*", "*e-Sağlık kullanmak sağlık hizmetlerinin kritik yönlerini destekleyecek.*" ve "*e-Sağlık genel olarak sağlık hizmeti vermede yararlı olacak.*" ifadeleriyle ölçtüğü çalışmada da rastlanmıştır.

Çalışmada katılımcıların sağlıkta ileri teknoloji kullanımı beklentisi ölçülürken "*Gelecekte... olacağımı düşünüyorum.*" ifadeleri kullanılmış ve sağlıkta ileri teknoloji kullanımı beklentisi boyutu olarak adlandırılmıştır. Çalışma sonucunda bireylerin sağlık teknolojilerinden beklentilerinin çok yüksek olduğu ortaya çıkmıştır (Tablo 5). Venkatesh ve arkadaşlarının (2003) çalışmasında benzer ifadeler "*Gelecekte... kullanacağımı tahmin ediyorum.*", "*Gelecekte... kullanmayı planlıyorum.*" şeklinde olup kullanma niyeti boyutu olarak adlandırılmış ve beklenti düzeyinin benzer bir şekilde çok yüksek (4.97) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde Polonya'da yapılan bir çalışmada beklenti düzeyinin düşük olduğu sağlık hizmetlerinde yer alan yapay zekâ teknolojilerinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerektiği sonucu ulaşılmıştır (Ziuzianski vd. 2014).

Katılımcıların sağlıkta ileri teknoloji kullanımı beklentisi boyutunda "*Gelecekte giyilebilir teknolojilerin daha sık kullanılacağını düşünüyorum.*" ifadesinde (3.24) çıkan sonuca benzer olarak Bower ve Sturman'ın (2015) çalışmasında da rastlanmıştır. Ek olarak çalışmada katılımcılar sağlıkta ileri teknoloji kullanımı beklentisi boyutu eğitim durumuna göre değerlendirildiğinde eğitim düzeyi yüksek olan kişilerin bilgi düzeylerinin yüksek (3.219)

olduğu görülmüştür. Sunder ve Marathe'nin çalışmasında sağlıkta ileri teknolojik beklentilere sahip kişilerin eğitim düzeyi yüksek, vizyon sahibi uzman kişiler olduğuna yönelik benzer bir sonuca ulaşılmıştır (Sundar ve Marathe, 2010). Sağlıkta ileri teknoloji kullanımı beklentisi boyutu cinsiyete göre ele alındığında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmış, erkeklerin (2.949) kadınlardan (2.445) daha fazla bilgi sahibi olduğu sonucu çıkarılmıştır. Çalışmadan farklı olarak Jackson ve arkadaşları (2008) ileri teknoloji beklentisini cinsiyet göre karşılaştırdığında kadınların (5.17 - 4.07) erkeklerden (4.69 - 2.52) daha bilgili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Sağlıkta teknoloji okuryazarlığı boyutu kuşaklara göre karşılaştırıldığında, X kuşağı bireylerinin okuryazarlık oranının en düşük, Y kuşağının ise en yüksek değere sahip olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde Chou ve arkadaşlarının (2009) yaptığı bir çalışmada Y kuşağına dâhil olan orta yaş grubunun bilgi öğrenimi için sosyal medya araçlarını daha sık kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada MHRS bilgisi ve kullanımı boyutundaki ifadelerin yüksek değerler alması katılımcıların MHRS'yi yaygın olarak kullandıklarını ifade etmektedir (Tablo 8). Benzer olarak Andreassen ve arkadaşlarının (2007) yaptığı çalışmada sağlık teknolojilerinde randevu uygulaması hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğu ve daha sık kullanıldığı (internet kullanıcılarının %71'i) sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada katılımcıların e-Nabız ve mobil sağlık uygulaması bilgisi boyutu kuşaklara göre karşılaştırıldığında ise X ve Y kuşaklarının hemen hemen aynı düzeyde (3.103-3.153), Z kuşağının ise bilgisinin diğer kuşaklara göre düşük (2.475) olduğu tespit edilmiştir. Benzer bir sonuca Hesse ve arkadaşlarının (2005) çalışmasında da rastlanmıştır. Çalışmada 18-34 ya da 35-64 yaş aralığında olan bireylerin sağlık hizmetlerinde sağlık teknolojilerine yönelme oranları neredeyse birbirine eşit (%38.9 - %46.6) olurken 65 yaş üstü bireylerin ise oranı oldukça düşük ancak sağlık hizmeti sağlayıcılarına gitme oranı oldukça fazladır (%75,6). Diğer taraftan farklı bir sonuca Andreassen ve arkadaşları (2007) e-Sağlıkla ilgili çalışmasında ulaşılmıştır. Çalışmada yaş arttıkça kullanım düzeyince azalma olduğu tespit edilmiştir.

Hastaneye duyulan ihtiyacın azalması boyutu katılımcıların yaşına göre değerlendirildiğinde yaş arttıkça gelecekte sağlık teknolojilerinden beklenti düzeyinin düştüğü ortaya çıkmıştır. Hesse ve arkadaşlarının (2005) çalışmasında benzer bir sonuca göre X kuşağının genellikle sağlık hizmeti alırken bir sağlık kuruluşuna başvurma oranı oldukça yüksektir (%75.6). Genellikle bir sağlık kuruluşundan hizmet alan X kuşağı için bu durum onu teknolojiden daha da uzaklaştırmaktadır. Haliyle gelecekte de sağlık teknolojilerinden beklentisi düşük olmaktadır. Ancak teknoloji ile büyüyen Y kuşağı ve teknoloji çocukları olan Z kuşağının geleceğe yönelik beklentileri oldukça fazladır.

Çalışmaya katılan bireylerin yaş değişkenlerine göre karşılaştırılması yapıldığında fayda algısı, sağlıkta ileri teknoloji bilgisi, MHRS bilgisi ve kullanımı, e-Nabız ve mobil sağlık uygulaması bilgisi ve hastaneye duyulan ihtiyacın azalması boyutlarında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Y kuşağı (38-20) bireylerin yani orta yaş kapsayan bireylerin sağlık teknolojileri konusunda fayda algısı ve bilgi düzeylerinin daha fazla olduğu saptanmıştır. Diğer taraftan

geleceğe yönelik çalışmalar açısından Z kuşağı (19-18) genç bireylerin beklenti düzeyinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu durumda;

- X kuşağı bireylerinin hastaneye daha çok ihtiyaç duydukları ancak tüketici sağlığı bilişimi teknolojileri hakkında bilgilerinin az olduğu,
- Y kuşağı bireylerinin teknoloji ile büyüdüğü ve sağlık hizmetlerine ihtiyaç duydukları ancak hangi tüketici sağlığı bilişimi teknolojisine başvurması gerektiğinin bilincinde olduğu,
- Z kuşağının ise hayatlarının her anının teknoloji ile geçtiği ancak yaşları gereği sağlık hizmetlerine ihtiyaç duymamalarından dolayı bu teknolojiler hakkında bilgi ve kullanım düzeylerinin az olduğu değerlendirilmiştir.

Demografik değişkenlerden kuşak grubuna bakıldığında, kuşakların boyutlara göre kullanım düzeylerinin değişkenlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Fayda algısı boyutunda en çok Y kuşağı bireylerinin sağlık teknolojilerin faydalı bulduğu, sağlıkta ileri teknoloji bilgisi boyutunda en çok Y kuşağının bilgili olduğu ve e-Nabız ve mobil sağlık uygulamaları bilgisi boyutunda en çok Y kuşağının bilgili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan MHRS bilgisi ve kullanımı boyutunda en çok X kuşağının bilgi ve kullanımının yüksek olduğu ve hastaneye duyulan ihtiyacın azalması boyutunda gelecekte hastane ihtiyacının azalması düşüncesine en çok Z kuşağının katıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Buradan yola çıkarak X kuşağı bireylerinin birden çok boyutta geri planda yer almasının nedeni kuşağın teknolojik gelişmelere uzak olmasıdır. Ancak her ne kadar X kuşağı kullanım düzeyi diğer kuşakların gerisinde olsa da beklenenin üstünde bir sonuç vermiştir. Bunun nedeni ise yaşlı bir kesime sahip ve sürekli olarak sağlık hizmetlerine gereksinim duymasından dolayı teknolojik hizmetlere ayak uydurmak zorunda olmasıdır. Y kuşağında ise orta yaşa sahip bireyler sağlık hizmetlerine ihtiyaç duydukları ancak tüketici sağlığı bilişimlerine rahatlıkla başvurmaktadır. Bunun nedeni olarak bireylerin teknoloji ile beraber doğmaları ve bütün gelişmeleri yakından takip etmeleridir. Son olarak Z kuşağının tüketici sağlığı bilişimine uzak olduğu sonucuna varılmıştır. Her ne kadar teknolojiye hükmetmek Z kuşağı için basit olsa da genç bir nesil olan bu kuşağın henüz sağlık hizmetlerine ihtiyaç duymaması neden olarak gösterilmektedir.

Kaynakça

- Anderson, K.M., Marsh, C.A., Flemming, A.C., Isenstein, H. ve Reynolds, J. (2012). Quality Measurement Enabled by Health IT: Overview, Possibilities, and Challenges, United States, Agency for Health Research and Quality Advancing Excellence in Health Care Publication No. 12-0061-EF.
- Andreassen, H.K., Bujnowska-Fedak, M.M., Chronaki, C.E., Dumitru, R.C., Pudule, I., Santana, S., Voss, H. ve Wynn, R. (2007). European Citizens Use of E-health Services: A Study of Seven Countries, *BMC Public Health*, 7(53);1-7.
- Biztatar, H. (2017). *Olumsuz Elektronik Ağızdan Ağıza Pazarlama İletişimine Etki Eden Faktörler: Z Kuşağı Tüketicilerinin Görüşlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Bower, M., Sturman, D. (2015). What are the Educational Affordances of Wearable Technologies?, *Computer and Education*, 88, 343-353.
- Büyükkeçeci, E. (2017). *Generation Z in Beginning Design Studio: A Case Study in Art and Design Studio at Izmir University of Economics*. (Yüksek Lisans Tezi), İzmir Ekonomi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Büyüksulu, F. (2017). *Z Kuşağının İş Yaşamından Beklentileri Konusunda Bir Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cheong, H.J., Shin, N.Y. ve Joeng, Y.B. (2009). Improving Korean Service Delivery System in Health Care: Focusing on National E-health System, *International Conference on eHealth, Telemedicine, and Social Medicine*.
- Chou, W.Y.S., Hunt, Y.M., Beckjord, E.B., Moser, R.P. ve Hesse, B.W. (2009). Social Media Use in the United States: Implications for Health Communication, *Journal of Medical Internet Research*, 11(4), 1-12.
- Dişçi, R. (2008). *Temel ve Klinik Biyoistatistik* (1. Baskı). İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevi.
- Eysenbach, G. (2000). Recent Advances Consumer Health Informatics. *British Medical Journal*, 320(7251), 1713-1716.
- Ferguson, T. (1993). Doctom's FAQ: What is Consumer Health Informatics?. Erişim Tarihi 11 Nisan 2019, <https://www.fergusonreport.com/articles/tfr07-03.htm>
- Gibbons, M.C., Wilson, R.F., Samal, L., Lehmann, C.U., Dickersin, K., Lehmann, H.P., Aboumatar, H., Finkelstein, J., Shelton, E., Sharma, R. ve Bass, E.B. (2011). Consumer Health Informatics: Results of a Systematic Evidence Review and Evidence Based Recommendations. *Translation Behavioral Medicine*, 1(1), 72-82.
- Hesse, B.W., Nelson, D.E. ve Kreps, G.L. (2005). Rust and Sources of Health Information the Impact of the Internet and Its Implications for Health Care Providers: Findings From the First Health Information National Trends Survey, *Jama Internal Medicine*, 165(22), 2618-2624.

- Jimison, H.B., Sher, P.P. (1995). Consumer Health Informatics: Health Information Technology for Consumers, *Journal of the American Society for Information Science*, 46(10), 783-790.
- Keleş, A. (2007). Öğrenme- Öğretme Sürecinde Yapay Zekâ ve Web Tabanlı Zeki Öğretim Sistemi Tasarımı ve “Matematik Öğretiminde Bir Uygulama (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Kreps, G.L. ve Neuhauser, L. (2010). New Directions in Ehealth Communication: Opportunities and Challenges, *Patient Education and Counseling*, 78, 329-336.
- Lerman, K. (2014). *Healthcare Without Borders: How Millennials are Reshaping Health and Wellness*. Boston.
- Morgan, G.A., Leech, N.L., Gloeckner, G.W. ve Barrett, K.C. (2011). *IBM SPSS for Introductory Statistics Use and Interpretation* (40. Edition) New York: Taylor and Francis Group LLC.
- Norman, C.D. ve Skinner, H.A. (2006) e-Health Literacy: Essential Skills for Consumer Health in a Networked World, *Journal of Medical Internet Research*, 8(2), 1-9.
- Pagliari, C., Sloan, D. ve MacGillivray, S. (2005). What is e-health (4): A Scaping Exercise to Map the Field, *Journal of Medical Internet Research*, 7(1), e9.
- Sağlık Bakanlığı (2014a). EHR (Electronic Health Record) - ESK (Elektronik Sağlık Kaydı). Erişim Tarihi 05 Ocak 2019, <https://dijitalhastane.saglik.gov.tr/TR,4874/ehr-electronic-health-record---esk-elektronik-saglik-kaydi.html>
- Sağlık Bakanlığı (2016). Merkezi Hekim Randevu Sistemi. Erişim Tarihi 10 Ocak 2019, <https://www.mhrs.gov.tr/Vatandas/hakkimizda.xhtml>
- Sundar, S.S. ve Marathe, S.S. (2010). Personalization versus Customization: The Importance of Agency, Privacy, and Power Usage, *Human Communication Research*, 36(3), 298-322.
- Toygar, Ş.A. (2018). e-Sağlık Uygulamaları. *Yasama Dergisi*, 37, 101-123.
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G.B. and Davis, F.D., (2003). User Acceptance of Information Technology: Toward a Unified View, *MIS Quarterly*, 27(3), 425-478.
- Wilson, E.V., Lankton, N.K. (2004). Modeling Patients Acceptance of Provider Delivered E-Health, *Jamia a Scholarly Journal of Informatics in Health and Biomedicine*, 11(4), 241-248.
- World Health Organization (2009). Report of Information and Communication Technologies for Women’s and Children’s Health: a Planning Workbook, Geneva/Switzerland: World Health Organization.
- World Health Organization (2011). Mhealth New Horizons for Health Through Mobile Technologies Global Observatory For Ehealth Series - Volume 3, Geneva/Switzerland, World Health Organization Global Observatory for eHealth.
- World Health Organization (2016a). Global Diffusion of Ehealth: Making Universal Health Coverage Achievable Report of the Third Global Survey on Ehealth, Geneva/Switzerland: World Health Organization.

- World Health Organization (2019). What is a Health Technology?. Erişim Tarihi 11 Haziran 2019, <https://www.who.int/health-technology-assessment/about/healthtechnology/en/>
- Yazıcıoğlu, N. (2010). *Yapay Zekâ ile Talep Tahmini*. (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Zach, S. (1996). Telemedicine Overview and Summary, *Nineteenth Convention of the Institute of Electrical and Electronics Engineers (IEEE)*, Jerusalem, Israel, 409-412.
- Ziuzianski, P., Furmankiewicz, M. and Soltysik-Piorunkiewicz, A. (2014). E-Health Artificial Intelligence System Implementation: Case Study of Knowledge Management Dashboard of Epidemiological Data in Poland, *International Journal of Biology and Biomedical Engineering*, 8, 164-171.

Bir Yönetişim Reformu Olarak Devletin Gülen Yüzü: “Açık Kapı” Uygulaması

As A Governance Reform the Smiling Face of the State:
“Açık Kapı” (Open Door) Application

Tahsin Güler¹ - Abdullah Yılmaz²

Başvuru Tarihi: 27.06.2019

Kabul Tarihi: 26.09.2019

Öz

Türkiye’de, 2000’li yıllardan itibaren kamu yönetimi ve kamu hizmetlerinin değişim ve dönüşümünde bilgi iletişim teknolojilerinin önemli payı bulunmaktadır. Kamu yönetimlerinin, piyasa ve birey odaklı bir yapıya evrildiği bu süreçte bir fenomen haline gelmiş olan yönetim temelli anlayışın altyapısını oluşturdukları için birey ve sivil toplumun güçlendirilmesine öncelik verilmiştir. Bu bağlamda bir yandan kamu hizmetlerinin çeşitliliği, ulaşılabilirliği ve etkinliği artırılırken diğer yandan bireylerin yönetime talep, istek, öneri ve şikayetlerini iletme ihtiyacını karşılayacak iletişim/hak arama mekanizmalarının oluşturulmasına önem verilmiştir. Bu alandaki uygulamalardan en yaygın ve bilinen halkla ilişkiler uygulamaları olarak BİMER ve CİMER dikkat çekerken, zincirin son halkasını İçişleri Bakanlığı’nın yürütmekte olduğu “Açık Kapı” uygulaması oluşturmuştur.

Valilik ve kaymakamlıklara yapılan başvurulara ilişkin iş ve işlemlerin hızlı ve etkin bir şekilde sonuçlandırılmasını temin ederek sunulan hizmetlerde vatandaş memnuniyetini arttırmak amacıyla güden “Açık Kapı” uygulaması, teknoloji temelli olmakla birlikte yüz yüze/interaktif görüşme ve danışma imkanı sağlaması bakımından dikkat çekici bir uygulamadır. Çalışmada, yeni bir uygulama olan “Açık Kapı”nın ortaya çıkmasında önemli etkisi bulunan bilgi teknolojileri temelli yönetim reformlarına değinilerek, “Açık Kapı” uygulamasının işleyişi, BİMER ve CİMER uygulamalarından farkı, pilot illerden olan Balıkesir ilinde uygulamanın değerlendirmesi ile güçlü ve geliştirilmesi gereken yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yönetişim, Kamu Yönetimi Reformları, Açık Kapı Uygulaması, Bilgi Teknolojileri

¹ Balıkesir Üniversitesi, İİBF, gulert1043@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7729-5172

² Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Fakültesi, abdullah_y@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3711-6915

Abstract

In Turkey, information and communication technologies have had a considerable part in the alteration and transformation of the public administration and public services since the 2000s. As they form the basis for the governance-based cognizance becoming popular in this process during which public administration has evolved into a market and individual-focused structure, the strengthening of the individual and civil society has been attached priority. In this regard, while variety, activity and attainability of social services have been increased on the one hand, on the other hand, importance has been attached to the constitution of communication and right-claiming mechanisms that will meet the need for individuals conveying demands, wishes, recommendations and complaints to governance. Whereas BIMER and CIMER draw attention as a widely-known and most widespread application of all applications known in this field, The project “Açık Kapı (Open Door)” application, which the ministry of interior is executing, has generated the last link of the chain.

“Açık Kapı” application, in addition to being based on technology, is a remarkable project with respect to the way it provides face to face/interactive consultation and interview possibility, pursuing the goal of increasing the satisfaction of citizens in services offered to them by ensuring the tasks and transactions’ regarding the applications made to governorates and district governorates to be concluded rapidly and efficaciously. This article focuses on the functioning of the project “Açık Kapı”, its differences from BIMER and CIMER, evaluation of the application in Balıkesir, one of the sample provinces, and project’s strengths and its parts needing improvements by touching upon information technology-based governance reforms which have great effects on the emergence of the new project “Açık Kapı”.

Keywords: *Governance, Public Administration Reforms, Open Door (Açık Kapı) Application, Information Technologies*

Giriş

Siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik değişimlerin baş döndürücü bir hızla yaşandığı günümüz dünyasında, kamu yönetimlerinin bu değişimden etkilenmesi kaçınılmazdır. Nitekim kamu yönetimlerinin yükselişine ve kamu hizmetlerinin yayılımına tanık olunan 20. yüzyıl sonlanırken piyasa ekonomisi ve sivil toplumun/bireylerin 21. yüzyıla damgasını vuracak yeni fenomenler olarak sahneye çıktığı görülmektedir. Bu sahne alışın arkasında gerek dünya gerekse Türkiye özelinde çok çeşitli dinamikler rol oynamaktadır. Bu süreçte küreselleşme ve yeni kamu yönetimi anlayışı uluslararası etkiler yaratırken, bunlara ilaveten 2000’li yılların hemen başında Avrupa Birliği’ne üyelik süreci ve demokratikleşme reformları Türk kamu yönetiminde değişim ve dönüşümü hızlandırıcı etkiler yaratmıştır. Sözü edilen ulusal ve uluslararası etkileşimin bu denli hızlı ve etkili şekilde yayılmasında bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin önemli bir payı olmuştur. Özellikle 1990’lardan itibaren “dijital çağ” olarak adlandırılan dönemde kamu yönetimlerinin değişime ayak uydurması adeta bir zorunluluk haline gelmiştir.

Birey ve sivil toplumun yükselişe geçmesi kamu hizmetlerinin sunumunda ve devlet-vatandaş ilişkilerinde geçmişin tek yönlü işleyen ilişki tarzını değiştirmiş, ilişkiler, vatandaşların talep ve isteklerinin de rol oynadığı çift yönlü bir etkileşim temelinde ele alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda yönetim olarak adlandırılan; kamu- özel sektör ve sivil toplumun birlikte karar aldığı, birbirleriyle etkileşim içinde ve paydaş olduğu bir yönetim iklimi oluşturulmaya çalışılmıştır. Birlikte yönetim modeline ulaşmada son derece demokratik, katılımcı olması bakımından kulağa hoş gelen bu kavramın içinin doldurulabilmesi her şeyden önce bunu vaat eden yönetimlerin sorumluluğunda olmuştur. Bu amaçla, öncelikle bilgi edinme ve hak arama özgürlüğü üzerinden bireyin ve sivil toplumun bilinçlendirilmesi ve güçlendirilmesi gerekmiş, bunun için de sürecin yasal altyapısı hazırlanarak devamında iyi yönetimi (*good governance*) sağlayıcı reformlara yer verilmiştir.

Çalışmanın temelinde, bu reform zincirinin en son ve en yeni halkası olan İçişleri Bakanlığının uygulamaya koyduğu “Açık Kapı” uygulaması yer almaktadır. Ancak uygulamanın bir dizi reformla ilişkili olmasından hareketle yönetim reformlarından ve özellikle bu sürecin önemli aşamalarından olan “Bilgi Edinme Hakkına” ve “E-devlet Platformu”na ayrıca değinilmektedir. Çalışmada “Açık Kapı” uygulamasının önemi ve işleyişi açıklanmakta, uygulamanın güçlü ve zayıf yönleri; Başbakanlık İletişim Merkezi (BİMER)³ ve devredildiği Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER) (çalışmada bundan sonra yalnızca CİMER kullanılacak olup yapılan atıflar aynı zamanda BİMER’e de yapılmış sayılacaktır) uygulamaları ile karşılaştırılarak tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Çalışmanın; 2000’li yıllarda başlayan bireyin ve sivil toplumun güçlendirilmesini, kamu yönetiminin daha işler hale getirilmesini hedefleyen yönetim reformlarının son halkasını oluşturan “Açık Kapı” uygulamasının yönetim mecralarında daha görünür kılınmasına katkı yapması, pilot il uygulamaları şeklinde ve yakın zamanda başlayan, henüz hakkında herhangi bir akademik çalışmanın gün yüzüne çıkmadığı uygulamayı tanıtarak farkındalık yaratması ve bundan sonra yapılacak akademik çalışmalara öncülük etmesi beklenmektedir.

Bilgi Toplumu Sürecinde Yönetişim Reformları

Türkiye, 2000’li yıllarla birlikte iç ve dış dinamiklerin etkisiyle siyasal, sosyal, ekonomik ve yönetsel alanlarda yoğun bir değişim sürecine girmiştir. Türk demokrasisini evrensel ölçütler temelinde kurumsallaştırmak ve pekiştirmek temelinde başlatılan bir dizi anayasal ve yapısal değişiklikler (Dursun, 2007, s.57) kısa sürede tüm alanları etkileme potansiyeli olan kamu yönetiminin değişim ve dönüşümü üzerinden sürdürülmüştür. Söz konusu değişim ve dönüşümün temelinde geniş bir kamusal sorumluluk iddiasına sahip olan ancak bütün bu görevleri tek başına üstlenmeyip sorunları kendi kendine çözebilme yetisine sahip bir topluma yükleyerek, onu, kamu görevlileriyle birlikte hareket etmeye yönelten “aktif devlet” anlayışı yatmaktadır (Özel, 2008, s.151). Bu anlayışın aynı zamanda “aktif vatandaş”ı gerektirdiği iddiasından hareketle; çok aktörlü bir yönetimi öngören yönetim yaklaşımı öne çıkarılmış, bu

³ Vatandaşların kendileri ve kamuyla ilgili, talep, şikayet, ihbar, görüş ve önerileri ile bilgi edinme haklarına ilişkin idari makamlara yapacakları müracaatlara hızlı ve etkin bir şekilde cevap verilmesi, iş ve işlemlerin merkezden kamu nezdinde takip ve denetimini hedefleyen BİMER, 2006 yılında kurulmuş olup yönetim sistemindeki değişikliklerle birlikte CİMER’e devredilmiştir.

bağlamda vatandaşların kamusal karar alma ve hizmet sunma süreçlerine dahil edilebilmesi için bilinçlendirilmeleri ve katılım kapasitelerinin (talep etme, hak arama, şikayet etme, istek ve öneri sunma vb.) artırılmasına yönelik politikalar geliştirilmiştir. Bu çabalar aynı zamanda demokratikleşmenin bir tezahürü olarak bireylerin özgürlük alanının genişletilmesinde kullanılan siyasal mekanizmalar ve yönetim teknolojilerinin de demokratik olup olmadıkları tartışmasında demokrasiden yana bir çıkarım yapılmasına imkan sağlamaktadır (Keyman, 2002, s.205).

Dışarıdan bir baskı olmadan her birinin birbirini etkilediği aktörlerin yarattığı bir yapıyı ya da düzeni belirten “Yönetişim” kavramı (Ergun, 274, s.2008) toplumsal yaşamda; kamu yönetimi, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve bireyler olmak üzere dört boyutta gerçekleşmektedir. Devlet organlarının ve kamu hizmeti veren kuruluşların katılımı özendirilmesi ve buna yönelik araçları oluşturmasıyla başlayan süreç; temel aktör olarak vatandaşların; yurttaş olarak devletten, müşteri olarak şirketlerden ve birey olarak da sivil toplum kuruluşlarından iyi yönetişimi talep etmesi ve bu ilkelerle yaşayarak gelişimin sürdürmesiyle devam etmektedir (Argüden ve Toksöz, 2008, s.8-9).

Kamu yönetimlerinin, yeni kamu yönetimi anlayışının etkisiyle piyasa ve birey odaklı bir dönüşüm sürecine girdiği bu dönemde yönetim temelli bir anlayışın var olabilmesi için gerekli altyapıyı oluşturması bakımından toplumun yönetime katılma ve yönetim faaliyetlerinden haberdar olma ihtiyacı yönetimlerin açıklık, şeffaflık (saydamlık) ve hesap verebilirlik kapasitelerinin artırılmasını gerektirmiştir. Yönetimde açıklık ve şeffaflık kavramları aynı zamanda yönetim sistemlerinin değişimini ifade eden anahtar terimlerden birisi olup (Eken, 2005, s.23) yönetimler ve vatandaşlar arasındaki kamusal problemlere daha yararlı ve uygulanabilir çözümler getirecek bir anlayışın oluşmasını sağlamaktadır (Lee ve Johnston, 2016, s.167). Bu aynı zamanda açıklığın ve hesap verme sorumluluğunun yönetimlerin kendi içlerinde yeniden üretilmesini sağlamakta, vatandaşların katılımını teşvik ederek demokrasinin gelişimine de hizmet etmektedir (Gilman ve Whitton, 2016, s.162-163).

2000’li yıllardan itibaren giderek hızlanan değişim ve dönüşüm sürecinin odak noktasında yer alan yönetim temelli anlayış ile birlikte özellikle kamu hizmetlerinin çeşitliliği, ulaşılabilirliği, etkinliği ve halkın bu hizmetlerden memnuniyet düzeyi kamu yönetiminin başarısını ölçen temel kriterler olarak öne çıkmıştır. Geçmişin halktan kopuk, buyurgan devlet anlayışının yerini hizmetkâr devlet anlayışına bırakması sürecinde halkın sesine kulak verecek, halka kendisini değerli hissettirecek hak arama ve şikayet mekanizmalarının altyapısını teşkil edecek yasal ve yapısal düzenlemeler olarak Bilgi Edinme Hakkı, CİMER ve Kamu Denetçiliği Kurumu’nun kurulması dikkat çeken somut gelişmelerdir. Belirtilen bu uygulamalar ile etkileşim içerisinde olan ve kamu hizmetlerine elektronik ortamda hızlı ve güvenilir bir biçimde ulaşılmasını sağlayan e-devlet platformu da talep ve takip eden bireyler/toplumun oluşmasında etkili olmuştur. Bu aşamada, e- devlet platformuna uzanan süreçte kronolojik olarak kendisinden sonra gelen iletişim, hak arama ve şikâyet mekanizmalarının öznesi olan vatandaş taleplerinin yasal alt yapısını oluşturması bakımından Bilgi Edinme Hakkı ve bu hakkın kullanımına ilişkin esasları düzenleyen Bilgi Edinme Kanunu önemli bir aşama olmuştur.

Bilgi Edinme Hakkı

Bilgi edinme hakkı ve bilgiye erişim özgürlüğünün yasal olarak ilk kez 1766'da İsveç Parlamentosu tarafından tanınmasının üzerinden iki yüz elli yıl geçmesine rağmen bu hakkın kamu yönetimlerinin dikkatini çekmesi/yayılmaması ve yasal düzenlemelerle güvence altına alınması son 40-50 yılın konusu olmuştur (Bjorkstrand ve Mustonen, 2006, s.4). Bu durum demokrasinin bu dönemde yükselişe geçmesiyle açıklanabilir. Nitekim bilgiye erişimi kolaylaştıran şeffaflık, demokrasinin en temel konularından birisidir ve demokratik bir toplumda şeffaflık kural, gizlilik ise bir istisnadır. Öte yandan vatandaşlara bilgiye ulaşmaları için yetki verilmesi devlet-vatandaş arasındaki mesafenin en aza indirilmesini sağlamada bir ilke ve ön koşuldur (Luhtanen, 2006, s.56-57).

Şeffaf ve hesap verebilir yönetimlerin oluşmasında kamuoyunun alınan/alınacak kararlar ve uygulamalar hakkında bilgi sahibi olabilmesi önemlidir. Bunun için kamuoyuna açık/net ve sağlıklı bilgi akışının sağlanmasına yönelik yasal alt yapı ve mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda tasarısı Adalet Bakanlığınca hazırlanan ve 2004 yılında yasalaşan "4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu" önemli bir aşama olup, kanunun uygulama yönetmeliğinin de aynı yıl yayınlanması konuya verilen önemi göstermiştir. Kanunun tasarı aşamasında kamuoyunda çok fazla tartışılmamasında toplumsal aktörlerin tasarı üzerinde hem fikir olması gösterilirken, böyle bir düzenlemenin toplumun açık talebi olmadan Avrupa Birliği üyelik süreciyle ilgili olarak gündeme gelmiş olmasının işlerliğinde ve uygulanmasında bir dezavantaj teşkil edebileceği vurgulanmıştır. Bununla birlikte kanunun kapsamı ve hakkın kullanımına ilişkin düzenlemeler oldukça tatmin edici boyuttadır (Eken, 2005, s.101-102).

Kanunda, herkesin bilgi edinme hakkına sahip olduğu vurgulanarak, Kanunun amacının; demokratik ve şeffaf yönetimin gereği olan eşitlik, tarafsızlık ve açıklık ilkelerine uygun olarak kişilerin bilgi edinme hakkını kullanmalarına ilişkin usul ve esasların belirlenmesi olduğu ifade edilmektedir. Kanunun amacı olarak belirtilen ilkelere uygun olarak gizlilik yerine açıklığın benimsenmesi ve vatandaşlara bilgi edinme hakkı tanınması, iyi çalışan medya araçları ve iyi örgütlenmiş baskı grupları ile birleşince, Türk kamu yönetimi üzerindeki denetim artmış ve çeşitlenmiş, kamu faaliyetlerinin artan görünürlüğü yanlışlıkların örtülmesini güçleştirmiştir (Al, 2005, s.244).

Vatandaşların, Bilgi Edinme Kanununa ilişkin olarak kamu kurum ve kuruluşlarına yaptıkları bilgi edinme başvurularının ilgili idare tarafından karşılanmaması durumunda başvurabilecekleri mercii olarak "Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu" kurulmuştur. Başbakanlığa bağlı olarak faaliyet yürüten Kurulun sekretarya hizmetleri, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle birlikte Başbakanlığın kaldırılmasıyla 09.07.2018 tarih ve 703 sayılı KHK ile Adalet Bakanlığı'na verilmiştir. Dolayısıyla kamu kurum ve kuruluşlarına yapılmış bilgi edinme hakkının kullanımına ilişkin başvurularda yaşanan aksaklıklar konusundaki talepler Adalet Bakanlığı'na yapılabilmektedir.

E- Devlet Platformu

Ülkelerin kamu yönetimlerinin hızla değişen koşullara ayak uydurabilmeleri ve artan toplumsal talepleri/beklentileri karşılayabilmeleri için yeniden gözden geçirilmeleri ve yapılandırılmaları gerekmektedir (Parlak ve Sobacı, 2008, s.349). Türkiye’de özellikle 2000’li yıllardan sonra kamu yönetiminin değişim ve dönüşümüne yönelik gerçekleştirilen reformların teknoloji alanındaki en önemli ayağını e-devlet platformu oluşturmaktadır. Nitekim son otuz yılda bilgi teknolojilerindeki olağanüstü gelişmeler onlarca yıldır arzu edilen kamu yönetiminin ve kamu hizmetlerinin daha etkin, verimli, ulaşılabilir ve sorgulanabilir olmasının sağlanmasında yönetimleri bir yandan sorumluluklarını yerine getirmeye zorlarken diğer yandan bu dönüşümü başarmada onları desteklemiş, ellerini güçlendirmiştir. Bu durum yeni kamu yönetimi anlayışının bir yansıması olarak; bürokrasinin sadece siyasetçiye değil halka karşı da sorumlu olmasını, halkın kamu hizmetlerini ve bürokrasiyi denetlemede etkili bir aktör olarak ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda e- devlet platformu bir yandan kamu hizmetlerinin vatandaşlara elektronik ortamda daha hızlı bir şekilde sunulmasını sağlarken diğer yandan vatandaşları elektronik uygulamaların kullanımına teşvik ederek devlet-vatandaş ilişkisinin/iletişiminin artmasına önemli bir katkı yapmaktadır.

E-devlet Platformunun kamu yönetimleri ve vatandaşlar açısından genel olarak sağladığı faydalar aşağıdaki şekilde sıralanabilir (Ülker, 2002, s.970):

- ✓ Kamusal hizmetlerin yaygın ve erişilebilir hale getirilmesi,
- ✓ Yönetim ve hizmet süreçlerinde vatandaşların taleplerini değerlendirerek katılımcı yurttaşlığın önünün açılması,
- ✓ Kamu kuruluşlarının çalışmalarında ve hizmet sunumunda rasyonelliğin ve verimliliğin sağlanması,
- ✓ Kamu kurumları ve kullanıcıları arasında iletişim ve koordinasyonun sağlanması,
- ✓ Kamu hizmetlerinin sunumunda maliyet, zaman ve işgücü alanlarında tasarruf sağlanması,
- ✓ Şeffaflık ve güven ortamının sağlanarak devletin vatandaş nezdindeki meşruluğunun pekiştirilmesi,
- ✓ Zaman ve mekân kısıtlamalarının ortadan kaldırılarak devletin 7/24 ulaşılabilir olmasının sağlanması

E-devlet uygulamaları vatandaşlar ve iş dünyasına elektronik bilgi ve hizmet sunmak amacıyla 1990’lı yıllarda gündeme gelirken (Yılmaz ve Bozkurt, 2014, s.295), 1998’de E-devlete geçiş vizyonu oluşturulması amacıyla kurulan “KamuNet Teknik Kurulu⁴”nun çalışmalarından sonra 2003’de “e-dönüşüm Türkiye Projesi”nin başlatılmasıyla daha görünür hale gelmeye başlamıştır. Bilgi teknolojileri temelli E-devlet uygulamaları, vatandaşlar başta olmak üzere kamu kurumları ve iş dünyasını içeren yönetim temelli işbirliklerinin oluşması ve çeşitli kesimlere sunulan kamu hizmetlerinin verimliliğini artırma imkânı sağlamaktadır (Carter ve Belanger, 2005, s.5).

⁴ 1998 yılında Başbakanlık genelgesiyle oluşturulan KamuNet Teknik Kurulu, gerek e-Avrupa+ gerekse e-Türkiye çalışmaları doğrultusunda e-Devlete geçiş vizyonunu oluşturarak; bilgi toplumuna geçiş sürecinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin getirdiği olanaklardan yararlanarak, devletin etkin, şeffaf, güvenli, hızlı ve kesintisiz hizmet sunacak; e-Kurumların oluşturulmasını sağlamak, devlet ve vatandaş arasındaki ilişkileri elektronik ortama taşımak için Devlet e-Kapısını (portalını) oluşturmak amacıyla kurulmuştur (DPT, 2002).

18 Aralık 2008 tarihinden bu yana hizmet vermekte olan E-devlet platformunda 01.06.2019 tarihi itibarıyla 597 kuruma ait 4778 hizmete online olarak erişim sağlanmaktadır. Bu hizmetlerin 2218'ine aynı zamanda mobil uygulama olarak ulaşılabilmektedir. Platform, 42.609.000'e ulaşan kayıtlı kullanıcı sayısı ile uygulamayı kullanabilecek yaştaki Türkiye nüfusunun 2/3'ünü kapsamına almıştır (TÜİK, 2018).⁵

Açık Kapı Uygulaması

2000'li yıllardan itibaren kamu yönetimi ve kamu hizmetlerinin değişim, dönüşüm ve gelişiminde görülen ilerlemelerde bilgi iletişim teknolojilerinin önemli payı bulunmaktadır. Bu süreçte bireylerin yönetime talep, istek, öneri ve şikayetlerini iletmede çok önemli işlevleri yerine getiren CİMER gibi halkla ilişkiler uygulamalarının son halkasını İçişleri Bakanlığı'nın yürüttüğü "Açık Kapı" uygulaması oluşturmaktadır.

Açık Kapı uygulaması, İçişleri Bakanlığının; valilik ve kaymakamlıklara yapılan başvurulara ilişkin iş ve işlemlerin hızlı ve etkin bir şekilde sonuçlandırılmasını temin etmek, sunulan hizmetlerde vatandaş memnuniyetini arttırmak, talep ve beklentilerin analiz ve raporlamalarının yapılarak, oluşturulacak yeni yönetim politikalarına ve hizmet sunum tekniklerine esas olmak üzere anlamlı veriler haline getirilmesini sağlamak amacıyla oluşturulan bir halkla ilişkiler uygulamasıdır (Açık Kapı Yönergesi, 2017). Uygulamanın merkezi düzeyde planlanması ve koordinasyonu, en üst düzeyde İçişleri Bakanlığı Stratejik Yönetim Koordinasyon Dairesi Başkanlığı tarafından gerçekleştirilmektedir.

Açık Kapı uygulamasının başvuru kanalları ve web sayfası görünümü bakımından CİMER'den farkı, Açık Kapı uygulamasının bir bakanlık uygulaması (İçişleri Bakanlığı) olmasıdır. CİMER uygulaması yerelden merkezi yönetime uzanan çok daha kapsayıcı bir proje olarak işlev görürken Açık Kapı uygulamasının, en yetkili kullanıcısı mülki idare amiri olan, il ölçeğinde planlanan bir proje olduğu görülmektedir.

Açık Kapı uygulamasının il ölçeğinde planlanan ve yürütülen bir proje olması ilk bakışta uygulamaya lokal bir proje görüntüsü vererek önemi azaltan bir görüntü vermesinin aksine; sorunların, kaynağına en yakın yerde çözümünü sağlaması bakımından daha hızlı ve etkin olunmasına olanak sağlamaktadır. Uygulama bu niteliğiyle *subsidiarite* ilkesinin merkezi yönetimin taşra teşkilatındaki bir uygulama örneği olarak nitelendirilebilir.

Açık Kapı Uygulamasının İşleyişi

Aralık 2017'de 15 pilot ilde başlatılan Uygulama, Şubat 2018'de 47 ile yayılmış, günümüzde ise 81 ili ve Ankara, İstanbul ve İzmir'in merkezinde yer alan 48 ilçeyi kapsar hale gelmiştir.

Açık Kapı Projesi içerisinde; "Vatandaş, Açık Kapı Sorumlusu (AKS), Yetkili ve Mülki İdare Amiri (MİA)" olmak üzere dört farklı kullanıcı tipi bulunmaktadır. Vatandaş,

⁵ TÜİK'in 2018 yılı adrese dayalı nüfus kayıt istatistiklerine göre Türkiye'nin 18 yaşın üzerindeki nüfusu yaklaşık 61 milyondur. 18 ve üzeri yaş, E-devlet Platformunun içerdiği hizmetlerin özellikleri ve resmi nitelikleri bakımından yazarlar tarafından Platformu kullanabileceklerin yaş eşliği olarak düşünülmüştür.

acikkapi.gov.tr adresinden başvuru ve başvuru takip işlemlerini gerçekleştirebildiği gibi başvurularını uygulamanın bizzat valiliklerde oluşturulan bürolarına da yapabilmektedir.

Valiliklerde Açık Kapı uygulaması için oluşturulan bürolarda görevlendirilen personel Açık Kapı Sorumlusu olarak nitelendirilmektedir. Açık Kapı Sorumluları kendi kullanıcı girişleri ile vatandaş adına oluşturacakları başvuruların kayıt işlemlerini, taleplerin ilgili birimlere yönlendirilmesi işlemlerini ve başvuru takip sürecini kontrol edebilmektedir. İlgili birimlerden gelen cevaplar doğrultusunda sonucu değerlendirerek vatandaşların taleplerini cevaplandırmaktadır. Açık Kapı Sorumluları tarafından ilgili Devlet Teşkilatı Merkezi Kayıt Sistemi (DETSİS) birimlerine yönlendirilen başvurular, ilgili birimlerde Açık Kapı uygulaması için görevlendirilen yetkili kullanıcı tarafından cevaplanarak başvurunun geldiği birime yönlendirilir. Mülki İdare Amirleri, illerde bulunan en yetkili kullanıcılarıdır. Mülki İdari Amirleri kendi illerine yapılan başvuruların takibini yapabilmektedir. Açık Kapı Sorumluları tarafından kendilerine yönlendirilen başvuru üzerinde işlem yapabilmekte ve rapor alabilmektedir.

2017 Aralık ayında hazırlanan Açık Kapı Kuruluş, Çalışma Usul ve Esasları Yönergesinde büroların görevleri (Açık Kapı Yönergesi, 2017);

- ✓ Valilik/kaymakamlıklara bizzat başvuran vatandaşların güven verici, güler yüzlü ve ihtiyaçlara odaklanan bir şekilde karşılanması,
- ✓ Proje kapsamında vatandaşlar tarafından valiliklere bizzat, web sitesi ya da mobil uygulama, KIOSK'lar (ilerleyen dönemde), Açık Kapı Çağrı Merkezi (ilerleyen dönemde) üzerinden yapılacak başvuruları elektronik sisteme kaydederek, ilgili birimlere yönlendirmek,
- ✓ Her aşamada başvuru sahiplerinin bilgilendirilmesini sağlamak,
- ✓ Veri tabanında biriken başvuruları iş zekası uygulamaları kullanarak analiz etmek,
- ✓ İlin yoğunluklu başvuru türlerini, sorun alanlarını, aksayan yönleri, iyi uygulamaları, coğrafi, demografik ve sosyoekonomik açılardan tespit etmek,
- ✓ Valiliğe/kaymakamlığa bizzat gelen yaşlılar, engelliler, hastalar ve düşük gelirli, şehit yakınları ve gazilere valilik/kaymakamlık içinde ve dışında danışma ve mihmandarlık hizmeti vermek,
- ✓ Vali/kaymakam tarafından verilen diğer görevleri yapmak şeklinde belirtilmiştir.

Açık Kapı Uygulama Yönergesi değerlendirildiğinde uygulamanın CİMER uygulamasından farklılığını ortaya koyan bazı hususlar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- ✓ Açık Kapı uygulamasında valilik/kaymakamlıklarda oluşturulan bürolarda görevli personelin yalnızca başvuru kaydı almasıyla yetinilmemiş, vatandaşların başvuruda bulunmaksızın valilik/kaymakamlık bünyesindeki tüm birimlere yönelik işlemlerinde danışmanlık ve yönlendirme ihtiyaçlarının karşılanması öngörülmüştür. Kurumun kapısından adımını atan her vatandaşla yüz yüze ilgilenilecek olması Açık Kapı Uygulamasını, CİMER uygulamasından farklı kılan bir husustur.

- ✓ CİMER uygulaması ulusal ölçekte işlerken, Açık Kapı uygulamasının il ölçeğinde işlemesi bir diğer farklı yönü oluşturmaktadır. Bu bağlamda Açık Kapı uygulaması yerelde, il/ilçe ölçeğinde daha dinamik bir kamu hizmeti anlayışını tesis etmeye yönelik olarak planlanmıştır.
- ✓ Uygulamayla; ilin yoğunluklu başvuru türlerinin, sorun alanlarının, hizmetin aksayan yönlerinin, iyi uygulamaların, coğrafi, demografik ve sosyo-ekonomik açılardan tespit edilmesi; “idari merkezîyetçiliğin” hakim olduğu kamu yönetimi örgütlenmesinin vatandaşa en yakın olduğu yerelde/il ölçeğindeki performansını değerlendirebilmek açısından önemli veriler sağlamaktadır.

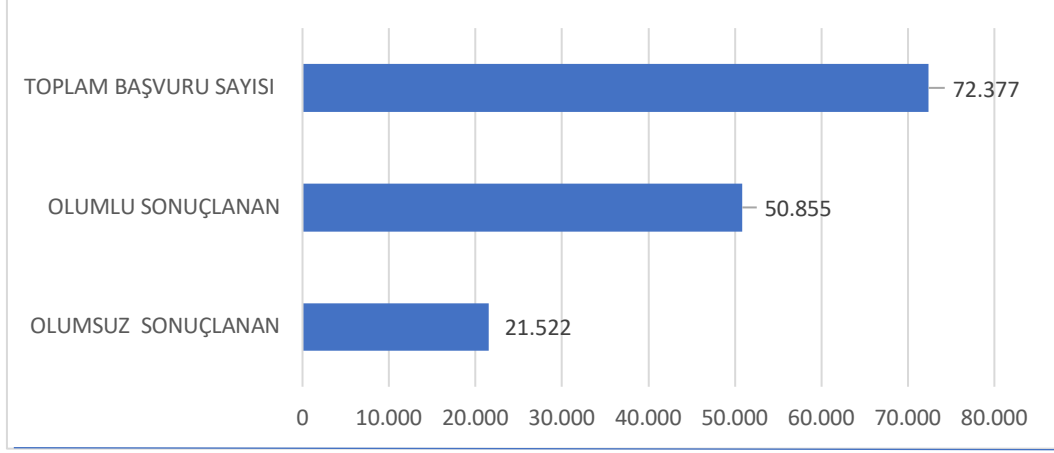
Açık Kapı uygulaması aşağıda (Şekil 1) de yer alan organizasyon şemasında görüleceği üzere valilikler ve kaymakamlık düzeyinde işlemektedir. Uygulama sürecinde il ve ilçe bazında örgütlenen kamu kurum ve kuruluşlarının iletişim ve irtibatının sağlanması amacıyla söz konusu kurumlarda irtibat görevlileri belirlenmektedir. Bu bakımdan il içerisinde tüm kamu kurum ve kuruluşlarının Açık Kapı uygulaması üzerinden bir ağ şeklinde iletişimi sağlanmaktadır. Uygulamanın en yetkili kullanıcıları mülki idare amirleri yani illerde valiler, ilçelerde kaymakamlardır.

Kaynak: Açık Kapı Yönergesi, 2017

Şekil 1. Açık Kapı Uygulaması Organizasyon Şeması

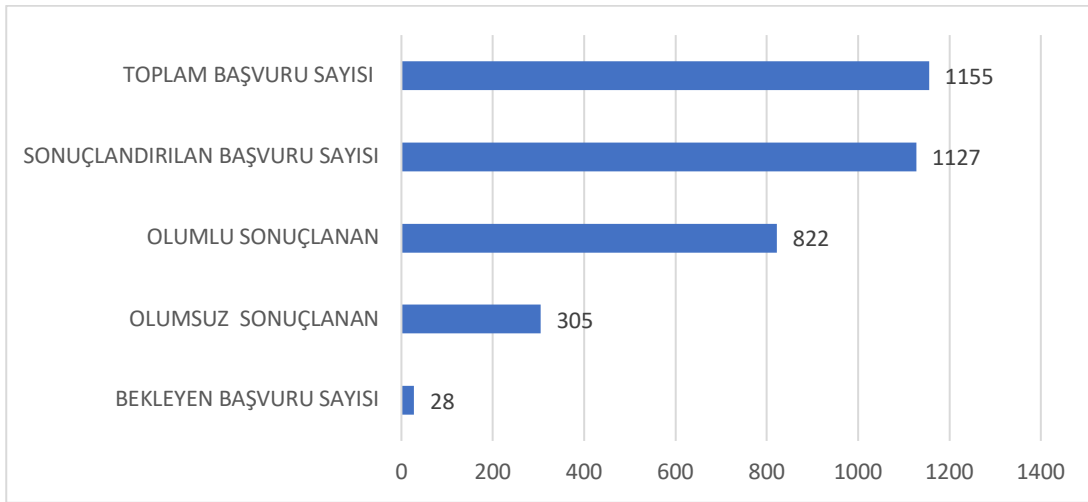
Açık Kapı uygulamasının işleyişi, başvuruların sayısı ve sonuçları ile ilgili olarak; uygulamaya dair istatistiksel bilgilerin paylaşıldığı bir platformun olmaması nedeniyle yazarlar tarafından 11.01.2019 tarihinde CİMER kanalıyla İçişleri Bakanlığına Bilgi Edinme Başvurusu yapılmış, uygulamaya ilişkin veriler bakanlık cevabında yer alan bilgiler ışığında aşağıdaki şekilde (Şekil 2) açıklanmıştır.

Şekil 2. (15.12.2017- 21.01.2019) Tarihleri Arasında Türkiye Geneline Açık Kapı Bürolarına Yapılan Başvuru Sayısı

11.01.2019 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na yapılan "Bilgi Edinme Başvuru"suna Bakanlık Strateji Geliştirme Başkanlığınca verilen yanıtta; Açık Kapı Bürolarının 81 il valiliğinde ve Ankara, İstanbul ve İzmir il merkezlerinde bulunan 48 ilçede kurularak faaliyete başladığı belirtilmiştir. Açık Kapı Uygulamasının başlangıcından 21.01.2019 tarihine kadar geçen sürede Türkiye genelinde ilgili bürolara 72.377 başvuru yapılmış, bu başvuruların 50.855'i (% 70,3) "olumlu" olarak cevaplandırılmıştır. Bilgi Edinme talebine verilen cevapta sayı ve yüzdeler belirtilmemekle birlikte belirlenen 17 hizmet kategorisinde başvuru yoğunluğuna göre en yoğun başvuruların sırasıyla; Sosyal Hizmetler, Çalışma ve Sosyal Güvenlik, Yerel Yönetimler, Eğitim, Valilik Hizmetleri kategorilerinde gerçekleştirildiği belirtilmiştir

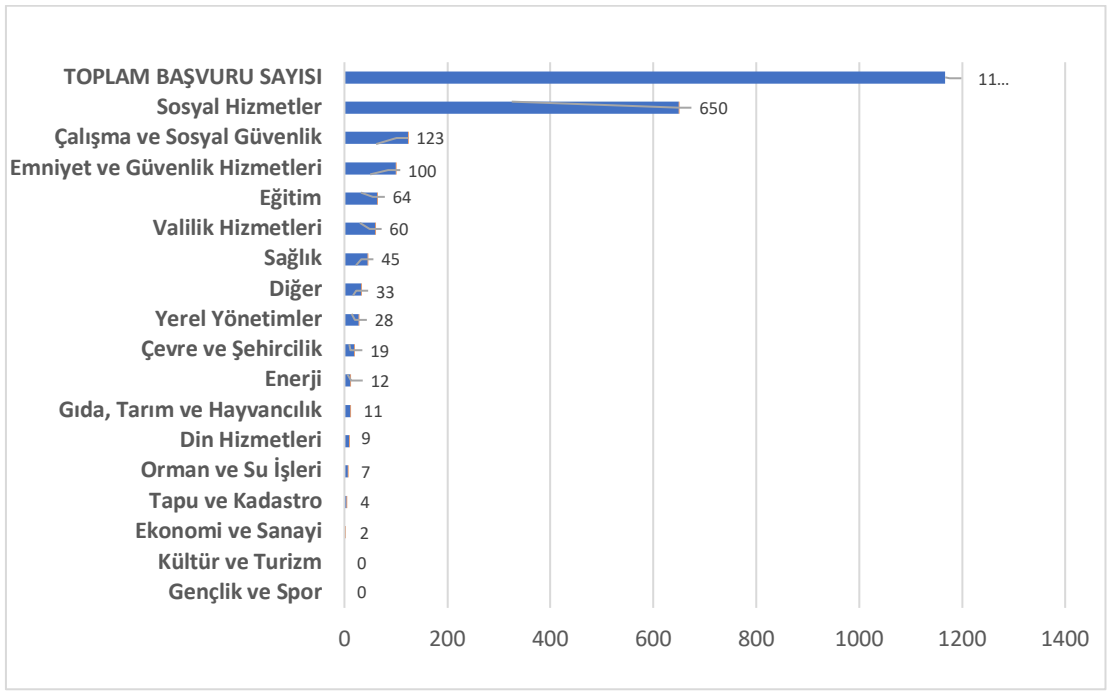
Açık Kapı uygulamasının ulusal ölçekteki genel değerlendirmesinin yanında yereldeki görünümüne örnek teşkil etmesi bakımından projenin başladığı Aralık 2017 tarihinde belirlenen 15 pilot ilden birisi olan Balıkesir ilindeki sayısal verilere aşağıda yer alan iki şekilde (Şekil 3 ve Şekil 4) değinilmiştir. Şekil 3 ve Şekil 4, Balıkesir Valiliği Açık Kapı bürosundan elde edilen verilere dayanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3. (22.12.2017- 10.01.2019) Tarihleri Arasında Balıkesir Valiliği Açık Kapı Bürosuna Yapılan Başvuru Sayısı

22.12.2017- 10.01.2019 tarihlerini kapsayan yaklaşık bir yıllık periyotta Balıkesir Valiliği Açık Kapı bürosuna 1155 başvuru yapılmış, sonuçlandırılan 1127 başvurunun 822'si (% 72,9) olumlu, 305'i (% 27,1) olumsuz sonuçlanmıştır. Sistemde henüz cevaplandırılmamış 28 başvuru bulunmakta olup, söz konusu başvurular için 7 günlük cevaplandırma süresi bulunmaktadır. Balıkesir Valiliği Açık Kapı bürosuna yapılan ziyarette elde edilen yukarıdaki verilerin yanı sıra tespit edilen diğer bir husus ise; büronun gerçekleştirdiği danışma ve yönlendirme faaliyetlerinin, büroya yapılan ve yukarıda belirtilen başvuru sayılarından çok daha fazla olmasıdır. Nitekim 2018 Aralık ayında Açık Kapı uygulaması kapsamında toplam 86 başvuru yapılırken, büroda kayıt altında alınmış toplam yönlendirmenin 1040, toplam danışma sayısının 1036 olduğu tespit edilmiştir. Bu durum Açık Kapı bürolarının görev tanımları arasında yer alan, “valilik/kaymakamlıklara gelen tüm vatandaşların her türlü bilgi ve yardım talepleriyle” ilgilenildiğini ve **arka planda, istatistiklere yansımayan çok daha büyük bir halkla ilişkiler faaliyetinin yürütülmekte olduğunu** göstermektedir.

Şekil 4. (22.12.2017- 10.01.2019) Tarihleri Arasında Balıkesir Valiliği Açık Kapı Bürosuna Yapılan Başvuruların Konularına Göre Dağılımı

22.12.2017- 10.01.2019 tarihlerini kapsayan dönemde yapılan başvuruların konularına göre dağılımı Şekil 4'te yer almaktadır. Buna göre başvuru yoğunluğunda ilk beş sırada sırasıyla; Sosyal Hizmetler 650 başvuru (% 56,3), Çalışma ve Sosyal Güvenlik 123 başvuru (% 10,6), Emniyet ve Güvenlik Hizmetleri 100 başvuru (% 8,7), Eğitim 64 başvuru (% 5,5) ve 60 başvuruyla (% 5,2) Valilik Hizmetleri'nin yer aldığı görülmektedir. 17 farklı konunun yer aldığı şekilde sözü edilen ilk beş konu tüm başvuruların % 86,3'ünü teşkil etmektedir.

Balıkesir ili açısından dikkat çeken bir husus; başvuru yoğunluğuna göre yapılan ilk beş hizmet kategorisi sıralamasında, Balıkesir ili ve Türkiye genelindeki sıralamanın 4 hizmet kategorisinde (1. Sosyal Hizmetler, 2. Çalışma ve Sosyal Güvenlik, 4. Eğitim ve 5. Valilik Hizmetleri) aynı olmasıdır, Diğer yandan sıralamada Türkiye genelinde 3. sırada yer alan Yerel Yönetimler kategorisinin Balıkesir'de 8. sıraya gerilediği ve Balıkesir'de 3. sıraya Emniyet ve Güvenlik Hizmetlerinin yerleştiği görülmektedir. Bu durum Balıkesir'de söz konusu dönemde Türkiye sıralamasıyla karşılaştırıldığında Yerel Yönetim Hizmetlerinde görece sıkıntı olmadığı, Emniyet ve Güvenlik Hizmetlerinin ise vatandaşlar tarafından daha problemlili ve/veya öncelikli görüldüğü şeklinde yorumlanabilir.

Açık Kapı Uygulamasının Güçlü ve Zayıf Yönleri

Açık Kapı uygulaması bilgi teknolojileri ve yüz yüze iletişimin birlikte kullanıldığı bir halkla ilişkiler uygulamasıdır. Valilik ve kaymakamlıkların girişinde oluşturulan büro ve danışma bankolarıyla vatandaşın kuruma ilk girişinde dikkatinin çekilmesine çalışılan uygulamanın; henüz bir yılı doldurmuş yeni bir uygulama olmasına rağmen, bilgi edinme ve kamu hizmetlerine ilişkin talep, istek, şikayet ve öneri sunan diğer bir uygulama olan CİMER ile karşılaştırıldığında bir takım güçlü ve/veya geliştirilmesi gereken yönlerinin bulunduğu görülmektedir.

Güçlü Yönler;

- ✓ **Uygulamaya Olan İhtiyaç:** Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçildiği 2018’den önce BİMER ve CİMER olarak iki kanaldan alınan vatandaş talep istek, öneri, şikayet vb. başvurularının bu tarihten sonra BİMER’in CİMER’e devredilmesiyle tek kanala düşmesi CİMER sisteminde büyük bir yoğunluğun oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu büyük iş yükünün azaltılmasına olan ihtiyaç, sorunların merkeze/bakanlıklara taşınmasını önleyecek yerel bir mekanizma olarak Açık Kapı uygulamasının önemini arttırmaktadır.
- ✓ **Kamu Yönetiminin Daha İyi İşlemesine Yapacağı Katkı:** Türkiye’de merkezi idarenin taşra teşkilatı il sistemine göre örgütlenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle merkezi yönetimde yapılan değişikliklerle kamu yönetimin daha hızlı karar alan dinamik bir yapıya kavuşturulması amaçlanırken, Açık Kapı uygulamasıyla bu yapının devamı ve vatandaşlara en yakın birimler olan taşra örgütünün merkezdeki değişime paralel olarak vatandaşla iç içe, daha dinamik, sorunların merkeze aktarılmadan il ölçeğinde çözüldüğü, vatandaş denetiminin sağlandığı iyi işleyen bir kamu yönetiminin oluşturulmasına katkı yapacaktır.
- ✓ **Vatandaşlarla Yüz Yüze İletişim İmkani:** İletişimde birden fazla duyu organının birlikte kullanılması en etkili yöntem olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan Açık Kapı uygulamasının en önemli avantajı vatandaşların güler yüzle karşılandığı, onlarla ilgilenecek insanların görevlendirildiği, yüz yüze iletişimi esas alan yapısıdır. Nitekim kamu yönetiminin vatandaşa olan bakışında 2000’li yıllarda önemli değişimler gerçekleşse de kamu kurum ve kuruluşlarına işi düştüğünde tedirgin olan vatandaş sayısı halen azımsanmayacak kadar çoktur. Bu bakımdan Uygulama vatandaş nezdinde “devletin/kamu yönetiminin gülen yüzü” olmaya adaydır.
- ✓ **İl Ölçeğinde Kamu Hizmetlerine İlişkin Durum Tespiti Yapma:** İlin yoğunluklu başvuru türlerinin, sorunların, aksayan yönlerin, iyi uygulamaların coğrafi, demografik ve sosyoekonomik açılardan tespit edilmesi ve analizi bu hizmetlere ilişkin kamu politikalarının illerin ihtiyacına göre daha iyi planlanmasında önemli olacaktır. Nitekim her ilde kamu hizmetlerine olan talepler birbirinden farklı olabilmektedir.

Zayıf Yönler;

- ✓ **Uygulamanın Düşük Yaygınlaşma Hızı:** İçişleri Bakanının ifadesiyle; Açık Kapı uygulaması, başta Hazine ve Maliye Bakanlığı olmak üzere başka hiçbir bakanlığa ek bir maliyet yüklemeyen tamamen İçişleri Bakanlığının kendi kaynaklarını kullanarak oluşturduğu bir uygulamadır. Uygulamada görev alan personel, kullanılan araç-gereç, yazılım, sistemin geliştirilmesi vb. tüm ihtiyaçların yalnızca Bakanlığın kendi kaynaklarından karşılanması uygulamaya, Bakanlık özelinde yavaş yavaş gelişen lokal bir proje görüntüsü vermektedir.
- ✓ **CİMER Uygulamasına Göre Düşük Görünürlük/Bilinirlik:** Açık Kapı uygulaması benzer kategoride değerlendirilebilecek CİMER uygulamasına göre daha “düşük görünürlüğe” ve “daha az bilinirliğe” sahiptir. Bu durumun iki temel nedeni; bütçe ve kullanılan kaynaklar anlamında Açık Kapı uygulamasının, CİMER uygulamasına

göre kaynak kullanımının daha düşük boyutlu oluşu ve ulusal çapta uygulanan CİMER uygulamasının aksine Açık Kapı uygulamasının il ölçeğinde/yerelde uygulanmasıdır. Bilboardlarda ve valiliklerin internet sayfalarında yapılan görsel duyurular ile vatandaşların uygulamadan haberdar olması sağlanmaya çalışılmaktadır. Daha sonraki dönemlerde uygulamanın kiosklar ve oluşturulacak “Açık Kapı Çağrı Merkezleri” ile yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Görünürlüğü azaltan diğer bir husus ise Açık Kapı uygulamasına ait kurumsal internet sayfasının bulunmamasıdır. **Uygulama süreci hakkında genel bilgi ve istatistiksel bilgilerin kamuoyunun ve araştırmacıların bilgisine sunulacağı kurumsal bir web sayfasının olmayışı konuya ilişkin kamuoyundan gelecek bilgi ve belge taleplerinin ancak CİMER yoluyla karşılanabilmesine neden olmaktadır.**

Sonuç ve Değerlendirme

Dünya 20. yüzyılda kamu yönetimlerinin yükselişine tanık olurken yüzyılın sonlarında geleneksel kamu yönetiminin değişim sürecine girdiği, bununla birlikte sahneye birey ve sivil toplumun çıktığı yeni bir dönem yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemin genel karakteristiği neo-liberal geleneğin vatandaş/birey hakları üzerinden yönetimleri şekillendirmesi olmuştur. Küreselleşme olgusunun da desteğiyle kamu yönetimleri, geçmişin korumacı, gizlilik ve kapalılık esaslı, vatandaşından kopuk yönetim anlayışını terk etme baskısıyla karşılaşmıştır. Bilgi iletişim teknolojilerindeki muazzam gelişmelerin de destek verdiği bu süreçte devlet ile birey arasındaki iletişimde yeni alanlar yaratılarak önemli ilerlemeler sağlanmıştır.

Küresel çapta yaşanan bu gelişmelerden Türkiye de etkilenmiş, bu etkileşim 2000’li yıllardan sonra kamu yönetiminde değişim ve dönüşümü amaçlayan hükümetlerin işbaşına gelmesiyle ivme kazanmıştır. Bireyin ve sivil toplumun haklar bağlamında geliştirilmesi demokratikleşme sürecinin en önemli bileşenlerinden birisi olarak düşünülmüştür. Bu amaçla öncelikle bireylerin bilgi edinme haklarının tanınması ve etkin kullanımını sağlayacak yasal altyapının oluşturulması sağlanmış, hayata geçirilen halkla ilişkiler mekanizmalarıyla devlet-birey arasındaki mesafenin azaltılmasına çalışılmıştır.

2006 yılında BİMER adıyla oluşturulan ve 2018’de CİMER olarak devam eden “şikayet, istek ve öneri mekanizması” vatandaşlardan yoğun ilgi görmüştür/görmektedir. Diğer taraftan E-devlet portalı üzerinden sayıları binlerle (01.06.2019 tarihi itibarıyla 597 kuruma ait 4778 hizmet) ifade edilebilecek kamu hizmetinin vatandaşların kullanımına sunulması kamu yönetimindeki değişimi hızlandırmıştır. 2017 yılı sonlarında, Türkiye’de yönetim sistemindeki değişikliğe paralel olarak kamu kurum ve kuruluşlarından hizmet alan vatandaşların, hizmetlere ilişkin sorunlarının merkezi yönetime aktarılmadan kaynağında/yerelde çözülmesine yönelik bir uygulama olarak İçişleri Bakanlığı tarafından yürütülen “Açık Kapı” uygulaması başlatılmıştır. Geline süreçte “Açık Kapı” uygulamasının bir takım güçlü ve zayıf yönlerinin bulunduğu değerlendirilmiştir.

Uygulamanın güçlü yönleri aşağıdaki gibi belirtilebilir:

- ✓ Vatandaş ile bire bir ve yüz yüze iletişimi önceleyen bir formatta planlanan, etkili bir halkla ilişkiler politikası olması,
- ✓ İl ve ilçe boyutunda kamu hizmetlerinden memnuniyetsizliklerin gerek CİMER gerekse diğer kanallar (idare mahkemesine, kamu denetçiliğine başvuru vb.) üzerinden merkeze taşınmasıyla oluşacak iş yükünü minimuma indirecek bir yapıda olması,
- ✓ Kamu yönetiminin taşra teşkilatının yerel dinamiklerin etkisiyle daha etkin ve verimli şekilde çalışmasına, sorunların doğduğu yerde çözülmesine katkı yapacak ve vatandaşların öneri, istek, talep, şikayet ve bilgi alma haklarını kullanarak yönetime katılım imkanlarını arttıracak bir içeriğe sahip olması

Uygulamanın zayıf/geliştirilmesi gereken yönleri ise,

- ✓ Uygulamanın kamuoyundaki görünürlüğü/bilinirliğinin düşük olması.
- ✓ Uygulamaya ait genel bilgilerin, başvurulara ait istatistiksel verilerin ve uygulamanın geleceğine/sürdürülebilirliğine ilişkin politikaların duyurulacağı, araştırmacıların ve kamuoyunun bilgisine sunulacağı mecraların (internet sitesi, basın bilgilendirmesi, medyada yayınlanacak kamu spotu vb.) oluşturulmamış olması

olarak belirtilebilir. 17 pilot il ile başlayarak zamanla yaygınlaştırılan ve yaygınlaştırma süreci ulusal çapta duyurulara başvurulmadan sessiz sedasız gerçekleştirilen uygulamanın önümüzdeki süreçte daha görünür kılınması amacıyla daha etkili bir duyurum ve tanıtım politikasıyla desteklenmesi gerekmektedir.

Betimleyici (*descriptive*) ve açıklayıcı (*explanatory*) bir yöntemle gerçekleştirilmesi ilk bakışta çalışmanın zayıf yönü olarak değerlendirilebilir de, gerçekte “Açık Kapı” uygulamasının henüz yeni, ampirik (görgül) bir araştırmayı olanaklı kılacak olgunluğa ulaşmamış olması ve bu tür bir araştırmayı destekleyecek yeterli verinin henüz oluşmamasının araştırma yönteminde bir kısıt olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak çalışma, “Açık Kapı” uygulamasını konu alan/değerlendiren ilk bilimsel araştırmalardan olma iddiasıyla önem kazanmaktadır. Öte yandan “Açık Kapı” uygulamasının yukarıda bahsedilen eksikliklerinin (internet sitesi, istatistiksel veri ve bilgi paylaşımı sorunu) giderilmesi halinde araştırmacıların daha fazla ilgisini çekeceği ve yeni/farklı çalışmalara kaynaklık edeceği muhakkaktır.

Kaynakça

- Açık Kapı Yönergesi (2017). Açık Kapı Kuruluş, Çalışma Usul ve Esasları Yönergesi. <http://www.eskisehir.gov.tr/kurumlar/eskisehir.gov.tr/ilan/yonerge.pdf>
- Al, H. (2005). *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzlukla Mücadele: Geleneksel Bürokratik Yapı ve Yeni Etik Değerler*, <http://www.etiksempozyumu.sakarya.edu.tr/etik/3.1/2Hamza%20AL.pdf> (02 Mart 2019).
- Argüden, Y., Toksöz, F. (2008). *İyi Yönetişim El Kitabı*, İstanbul: TESEV.

- Björkstrand, G., Mustonen, J. (2006). Introduction: Anders Chydenius' Legacy Today, *The World's First Freedom of Information Act* (içinde), Juha Mustonen (Ed.), (s.4-6), İsveç: Anders Chydenius Foundation.
- Carter, L., Belanger, F. (2005). The Utilization of E-government Services: Citizen Trust, Innovation and Acceptance Factors, *Info System Journal*, 15(1), 5-25.
- DPT (2002). e-Devlet'e Geçiş Sürecinde KamuNet Çalışmaları. <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp-content/uploads/2014/04/e->
- Dursun, D. (2007). Türkiye'nin Dönüşüm Süreci, Dinamikleri ve Genel Özellikleri, D. Dursun, B. Duran ve H. Al (Ed.), *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye* içinde, (s. 17- 64), İstanbul: Alfa.
- Eken, M. (2005). *Yönetimde Şeffaflık*, Adapazarı: Sakarya.
- Ergun, Turgay (2008). Yönetişim, *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Ömer Bozkurt, Turgay Ergun ve Serije Sezen (Eds.), Ankara: TODAİE Yayın No: 342.
- Gilman, S.C., Whitton, H. (2016). When Transparency Becomes the Enemy of Accountability, *Corruption and American Cities Essays and Case Studies in Ethical Accountability* (içinde), Joaquin Jay Gonzalez III ve Roger L. Kemp (Eds.), (s. 165-167), North Carolina: McFarland.
- Keyman, E. F. (2002). Globalleşme Söylemleri, Özgürlük Sorunsalı ve Türkiye, *Liberalizm, Devlet, Hegemonya* içinde, E.Fuat Keyman (der.), (s. 199-213), İstanbul: Everest.
- Lee, J., Johnston, E.W. (2016). How to Embed Transparency into Collaborative Governance, *Corruption and American Cities Essays and Case Studies in Ethical Accountability* (içinde), Joaquin Jay Gonzalez III ve Roger L. Kemp (Eds.), (s. 165-167), North Carolina: McFarland.
- Luhtanen, L. (2006). Transparency at the Core of Democracy, *The World's First Freedom of Information Act* (içinde), Juha Mustonen (Ed.), (ss.56-58), İsveç: Anders Chydenius Foundation.
- Parlak, B., Sobacı, Z. (2008). *Kuram ve Uygulamada Kamu Yönetimi Ulusal ve Global Perspektifler*, Bursa: Alfa Aktüel
- Özel, Mehmet (2008). Devletin İşlevsel Dönüşümü ve Genel Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri, *Devletin Dönüşümü ve Yeni Dönem Kamu Yönetimi* içinde, (s. 129-181), Mehmet Özel& Veysel Eren (Eds.), Konya: Çizgi.
- TÜİK (2018). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri 2018 Yılı Türkiye 18 Yaş Üstü Nüfus Raporu, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>
- Ülker, H. (2002). "Bilgi Toplumu ve Devlet", I. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, İzmit.
- Yılmaz, A., Bozkurt, Y. (2014). Türkiye'de E-Devlet Pratiğinin Atipik Bir Örneği: Tek Adımda Hizmet Birimleri, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 293-311.

İlköğretim, Kamu Eğitim Harcaması ve Ekonomik Büyüme¹

Primary Education, Public Education Expenditure and Economic Growth

Dr. Rza Mammadov² - Prof. Dr. Erdal Gümüş³

Başvuru Tarihi: 11.03.2019

Kabul Tarihi: 26.09.2019

Öz

Bu araştırmanın amacı ilköğretim eğitimi, finansmanı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmada kişi başına düşen reel GSYİH, ilköğretim kademesine kayıtlı öğrenci sayıları ve öğrenci başına reel kamu eğitim harcaması kullanılmıştır. Araştırmada PISA kapsamında 30 ülkenin 1998-2015 verileri kullanılmıştır. Yöntem olarak panel ekonometrisi kapsamında eşbütünleşme, uzun dönem ilişki tahmincileri için DOLS ve FMOLS testlerine yer verilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, ilköğretim eğitimi, finansmanı ve ekonomik büyümenin birlikte hareketliliği söz konusudur. Bu hareketlilik uzun dönemde beşeri sermayenin yayılımına katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlköğretim, Ekonomik Büyüme, Kamu Eğitim Harcaması, Panel Ekonometri, PISA

Abstract

The purpose of this study is to examine the relationship between the variables of primary education, finance and economic growth. The real GDP per capita, the number of students enrolled in the primary education level and the public education expenditure per student variables were used. In this research data of 30 PISA participating countries from 1998-2015 were used. Panel econometric methods of cointegration test, long term relationship estimators of DOLS and FMOLS were used in the study. The study concludes that there is a co-mobility of primary education, financing of primary education and economic growth. This co-mobility can contribute to the expansion of human capital in the long run.

Keywords: Primary Education, Economic Growth, Public Education Expenditure, Panel Econometrics, PISA

¹ Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığında birinci yazarın doktora tezinden türetilmiştir.

² Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Doktora Mezunu, rza_mammadov@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9992-3320

³ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, egumus@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8593-9265

Giriş

Eğitim ile ekonomi arasındaki yakın ilişki beşeri sermaye teorisinin gelişimi ile yeni bir boyut kazanmış ve eğitim ekonomisi disiplinin oluşumuna yol açmıştır. Eğitim ekonomisi ile eğitimin çeşitli yönleri ekonomik analiz yöntemleriyle incelenmektedir.

Beşerî sermayenin oluşumunda eğitimin özel ve ayrıcalıklı bir yeri vardır. Klasik büyüme teorilerinde eğitimin etkileri dışsal faktör olarak değerlendirilirken 1950'lerden itibaren modern içsel büyüme teorilerinin gelişimi ile eğitim beşerî sermaye kavramıyla sembolleşerek emek faktöründen ayrı yeni bir üretim faktörü olarak üretim fonksiyonunda yerini almıştır. Bu gelişim sürecinde beşerî sermaye odaklı çalışmaların sayısında ve niteliğinde önemli gelişmeler gözlenmektedir. Bireyin hünerleri toplamı olarak tanımlanan beşerî sermayenin en önemli belirleyicisi eğitimidir (Gümüş ve Şişman, 2012, s.42). Dolayısıyla, beşerî sermaye kapsamında ilköğretim eğitiminin amacının bireylerin genel kültür, sosyal bilgiler, matematik gibi temel becerileri öğrenme ve tarih, doğa bilimleri, sanat, akıl yürütme, zihinsel gücün kullanımı gibi bazı konularda temel anlayış geliştirme ve kendini anlama, toplumsal yaşamın ferdi olduğunu kavrama şeklinde belirtilebilir (Hanif ve Arshed, 2016, s.295).

Eğitim ile ekonomi ilişkisi çalışmalarında her iki değişkenin birbirlerini hem dolaylı hem de dolaysız etkiledikleri görülmektedir. İlköğretim eğitiminin ekonomiye dolaylı etkileri olduğu söylenebilir. Bu etkiler arasında nüfus artışının düzenlemesine katkı, toplum sağlığının iyileşmesi, güven ortamının artması gösterilebilir. Psacharopoulos ve Woodhall'a (1985, s.295) göre, ekonominin ihtiyaç duyduğu insan gücünden fazla nüfus artışı olması halinde çalışabilir nüfusun değil tüketici nüfusun artmasına yol açar. Bu durum kişi başına düşen milli geliri azaltarak sosyal refah düzeyini düşürür. İlköğretim eğitimi yoluyla dolaylı nüfus planlaması yapılabilir ve böylece toplumun sosyal refahı yükseltilebilir. Örneğin 1960'lı yıllarda Güney Kore ve Japonya'da ilköğretimde yüksek kayıt oranının ekonomik büyümeye katkısının %1,4 olduğu ileri sürülmektedir (Birdsall, 1993, s.15). İlköğretim eğitimi özellikle anne adayları olan kız çocuklarının bilişsel gelişimini destekleyerek genç yaşta evlilik oranının düşürülmesine ve erken bebek ölümlerinin azalmasına katkı sağlamaktadır. Bu katkı, tüketici nüfus olarak bilinen 15 yaş altı bireylerin nüfus artışını kontrol altında tutmakta ve ekonomik büyümede artış oluşturmaktadır. Bu etki Botswana, Gana ve Zimbabve'de görülmüştür. (Ainsworth, Beegle ve Nyamet, 1996, s.95). Bu durum ilköğretimi zorunlu eğitim kapsamına alma sebeplerinden biri olarak görülmektedir (Schultz, 1991; Akt. Sab ve Smith, 2001, s.7). Bir ülkedeki herkesin yetişmesi, bilgi ve becerilerini geliştirmesi için hayati öneme sahip olan eğitim kurumları öğrencilere millilik, değerlere saygı, toplumsal ilişkide güven öğrettiği gibi onlarda vatan sevgisi ve millet olma bilincinin de gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Fidan ve Erden, 1996, s.76). Bu da toplumda güven duygusunun gelişmesine etki etmektedir.

Ekonomik büyümenin ilköğretim eğitimi üzerinde daha çok dolaylı etkileri vardır. Çalışabilir nüfusun artması ekonomik büyüme sürecinde istikrarı sağlamakta, ekonomik büyümedeki istikrar ise kamu gelirlerini olumlu etkilemektedir. Artan kamu gelirleri eğitim harcamalarının artmasına imkân tanımaktadır (Badibanga, 2010, s.8). İlköğretim eğitiminin kamusal kaynaklar ile finanse edilmesi gerekir. Çünkü ilköğretim eğitiminin sosyal getirileri uzun dönemde daha yüksektir. Dolayısıyla çoğu ülkeler kamu eğitim harcamaları içerisinde ilköğretim eğitimine

önemli pay ayırmaktadırlar. Aynı zamanda, yoksul ailelerin çocukları açısından fırsat eşitliğinin sağlanması için kamu sektörü tarafından finanse edilmesi hedeflenir. Kamu eğitim harcamalarının büyük bir kısmını ilköğretim kademesine ayıran ülkelere örnek olarak Güney Kore, Hindistan, Gana ve Latin Amerika ülkeleri sayılabilir. Sosyal getirinin yanı sıra ilköğretim kademesinde eğitim harcamalarının kamu tarafından daha çok yapılmasının bir diğer nedeni de maliyetlerin ilköğretim kademesinde diğer kademelere göre göreceli olarak daha düşük olmasıdır (Birdsall, 1993, s.15). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde diğer eğitim kademeleri de dikkate alındığında ilköğretime ayrılan kamusal kaynakların payının daha yüksek olduğu görülmektedir. Nitekim Psacharopoulos ve Patrinos (2018, s.14), evrensel eğitim ve öğretim ilkesine ulaşamamış ülkelerde okul kademelerine göre bütçe tahsisi yapılırken, daha düşük eğitim kademelerine öncelik verilmesini önermektedirler. Çünkü genel müfredatı zayıf, kadınların eğitim düzeyi düşük ve kişi başına geliri düşük olan ülkelerde ilköğretim eğitiminin getirisinin daha yüksek olduğu görülmektedir (Psacharopoulos, 1985, s.583). Dolayısıyla, ekonominin ihtiyaç duyduğu insan gücünün yetiştirilmesi, toplumsal güven oluşması, sosyal refahın artması için kamu sektörü tarafından ilköğretim kademesine ayrılan kaynakların diğer eğitim kademelerine ayrılan kaynaklara göre daha öncelikli olması önem arz etmektedir.

Bu araştırmada kişi başına düşen reel GSYİH, ilköğretime kayıtlı öğrenci sayıları ve öğrenci başına düşen reel kamu eğitim harcaması değişkenleriyle ekonometrik analiz yapılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde literatür, üçüncü bölümünde yöntem ve kullanılan veri setlerine ait bilgilere yer verilmiştir. Dördüncü bölümde bulgular değerlendirilmiş ve son bölümde sonuçlar ile çalışma tamamlanmıştır.

Literatür

Eğitim ile ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen birçok çalışma vardır. Bu çalışmalarda eğitim ile ekonomik büyüme arasında çoğunlukla pozitif ilişki bulunmuştur. Araştırmada eğitim ve büyüme ilişkisi literatürü ilköğretim eğitimi kapsamındaki çalışmalarla sınırlandırılmıştır.

Hindistan üzerine yaptıkları çalışmada Kotaskova vd. (2018), ilköğretim eğitimi ile ekonomik büyüme arasında dolaylı bir ilişkinin varlığını ileri sürmektedirler. İleri sürülen ilişki, kız öğrencilerin ilköğretim eğitimine kayıt oranıyla ifade edilmektedir. Kız öğrencilerin kayıt oranlarındaki artış doğurganlığı azaltarak nüfus artışını yavaşlatmaktadır. Aynı zamanda beşeri sermaye stokunu artırmaktadır. Bu durum ekonomik büyümeye pozitif yansımaktadır. Hanif ve Arshed (2016) tarafından Afganistan, Bangladeş, Bhutan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan ve Sri Lanka ülkelerinin 1960-2013 yılları reel GSYİH ile ilköğretim kademesine kayıt oranı arasındaki ilişki dinamik panel veri modeliyle analiz etmişlerdir. Analiz sonucu göre ilköğretim kademesi kayıt oranındaki %1'lik artış, reel GSYİH'yı %1,29 oranında azaltmaktadır. Ancak yazarlar, bir üst eğitim kademesine geçiş ve sosyal getirisinden dolayı uzun dönemde bu etkiyi pozitif olarak değerlendirmektedirler. Özsoy (2010) Türkiye'nin 1923-2005 verileriyle VAR model çerçevesinde eğitim ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz ederek, ilköğretim kademesinde eğitim ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucunu elde etmiştir. Keller (2006) tarafından 107 ülke kapsamında öğrenci başına kamu eğitim harcaması, kişi başına GSYİH ve ilköğretim kademesi kayıt oranı değişkenleri ile yaptığı çalışmaya göre eğitim finansmanı ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini ileri sürmektedir.

Gymiah Paddison ve Mitiku'nun (2006), Afrika ülkeleri üzerine yaptıkları çalışmaya göre, ilköğretim eğitim kademesi ekonomik büyümeye pozitif etki etmektedir. Petrakis ve Stamatakis (2002) çalışmalarına göre, ilköğretim eğitimi OECD ülkelerine nazaran az gelişmiş ülkelerde ekonomik büyüme üzerinde dolaylı olarak pozitif ve önemli bir etkiye sahiptir. Webber'in 2002 yılında 46 ülke kapsamında yaptığı çalışmaya göre de ilköğretim kademesinin diğer eğitim kademelerine göre ekonomik büyüme üzerinden pozitif ve daha yüksek etkiye sahiptir.

Yukarıda yer alan çalışmalar dikkate alındığında ilköğretim eğitimi ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişkinin olduğu görülmektedir.

Yöntem

Çalışmada, Ekonomi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) tarafından uygulanan Uluslararası Öğrenci Başarısı Ölçüm Programı (PISA) kapsamında 30 ülkenin⁴ ekonomik büyüme, eğitim standardı ve finansmanı 1998-2015 verileri kullanılmıştır. PISA, 15 yaş bireylerin temel eğitimden (matematik, fen ve okuma) elde edilen bilgilerle gerçek hayatta karşılaşabilecekleri durumları çözüme kavuşturma yeteneklerini ölçmektedir (Aypay, 2015, s. 232). Uluslararası literatürde eğitim niteliği göstergesi olarak kabul edilen PISA'ya katılan ülkeler bu araştırmaya örneklem grubu olarak dahil edilmiştir. Örneklem grubu tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Örneklem Grubu

Sıra	Ülke	Sıra	Ülke	Sıra	Ülke
1	ABD*	11	Güney Kore	21	Macaristan*
2	Avusturalya*	12	İngiltere*	22	Meksika
3	Avusturya*	13	İrlanda	23	Moldova
4	Belçika*	14	İspanya*	24	Norveç*
5	Brezilya	15	İsveç*	25	Peru
6	Bulgaristan*	16	İsviçre*	26	Polonya*
7	Danimarka*	17	İtalya*	27	Portekiz*
8	Estonya*	18	İzlanda*	28	Şili
9	Finlandiya*	19	Japonya*	29	Türkiye
10	Fransa*	20	Kolombiya	30	Yeni Zelanda*

Not: *bu ülkeler yaşlı nüfusa sahiptir.⁵

Araştırma değişkenleri ekonomik büyüme, eğitim standardı ve eğitim finansmanıdır. Ekonomik büyüme göstergesi olarak kişi başına reel ABD doları cinsinden GSYİH (GDP) tercih edilmiştir. Çünkü bu gösterge baz yılı temelli, enflasyondan arındırılmış ülkelerin gerçek büyüme durumunu yansıtmaktadır. Eğitim standardı göstergesi olarak ilköğretim kademesine kayıtlı öğrenci sayıları (PEDU) seçilmiştir. Seçilen gösterge ülkelerin hedeflediği eğitim standardının nicelik göstergelerinden biridir. Yıllara göre kayıtlı öğrenci sayıları aynı zamanda nüfus gelişimini de ifade edebilmektedir. Bu açıdan tercih edilmiştir. Eğitim finansman göstergesi olarak da öğrenci başına net ABD doları cinsinden kamu harcamaları (PFIN) seçilmiştir. Bir başka ifadeyle kamu sektörü tarafından yıllık olarak öğrenci başına yapılan

⁴ 2015 yılı PISA katılımcı ülkeler arasından bu 30 ülke örneklem olarak seçilmiştir.

⁵ Uluslararası Çalışma Teşkilatı (International Labour Organization) kriteri dikkate alınmıştır.

harcamadır. Bu harcama kamu harcamaları içerisinde eğitim harcaması olarak önemli bir paya sahiptir. Seçilen değişkenlere ait veriler Dünya Bankası⁶ ve UNESCO⁷’dan elde edilmiştir⁸. Seçili değişkenlerin birbirleri üzerine etkileri bu çalışmanın ana inceleme konusudur. Böylece ekonomik büyümenin kamu eğitim harcaması ve eğitim standardından, kamu eğitim harcamasının eğitim standardı ve ekonomik büyümeden, eğitim standardının ekonomik büyüme ve kamu eğitim harcamasından ne yönde ve ne kadar etkilendiği belirlenmeye çalışılmıştır⁹. Bu nedenle araştırmada panel ekonometrisi yöntemleri kullanılmıştır. Modelin matematiksel açılımı aşağıdaki gibidir:

$$y_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 x1_{it} + \beta_2 x2_{it} + \varepsilon_{it}$$

Denklemden y bağımlı değişken, α sabit terim, $x1$ ve $x2$ bağımsız değişkeni ifade ederken, ε hata terimidir. Bu denklemden yola çıkarak kurulan panel model denklemi aşağıdaki gibi olur:

$$\Delta \ln PGDP_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \Delta \ln PEDU_{it} + \beta_2 \Delta \ln PFIN_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1. \text{ model})$$

$$\Delta \ln PEDU_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \Delta \ln PFIN_{it} + \beta_2 \Delta \ln PEDU_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2. \text{ model})$$

$$\Delta \ln PFIN_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \Delta \ln PEDU_{it} + \beta_2 \Delta \ln PGDP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3. \text{ model})$$

Denklemlerdeki Δ birinci dereceden fark, $\ln$ doğal logaritma’dır. PGDP ekonomik büyüme değişkenidir. PEDU eğitim standardı değişkenidir. PFIN ise eğitim finansmanı değişkenidir. Panel verileri zaman serisi içermektedir. Zaman serilerinin varlığı kurulan ekonometrik modellerde sahte regresyona yol açabilir. Bu nedenle verilerin durağan hale getirilmesi için Maddala ve Wu (1999), Choi (2001), Levin, Li ve Chu (2002) ve Im Pesaran ve Shin (2003) birim kök testleri kullanılmıştır. Levin Li ve Chu grup odaklı, diğerleri birim odaklı olduğu için tamamı tercih edilmiştir (Campbell ve Perron, 1991, s.143). Birim kök testleri bulguları tablo 2’de yer almaktadır.

Durağanlık sağlandıktan sonra değişkenler arasında var olan ilişki de ortadan kalkmaktadır. Bu nedenle modele eşbütünleşme testi uygulanmaktadır. Bu testin amacı, değişkenlerin durağan olduğu durumda da değişkenler arasındaki birlikte hareketliliğin olup olmadığını belirlemektir (Tarı, 2006, s.405). Araştırmada Johansen Fisher (1988), Kao (1999) ve Pedroni (2004) eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Johansen Fisher testinde birden fazla eşbütünleşme göstergesi test edilebilmektedir. Kao testi artık tabanlı hata terimi üzerinden test yapmaktadır. Pedroni testi ise heterojenliğe izin vermektedir. Bu nedenle her üçü araştırmada kullanılmıştır. Eşbütünleşme testleri bulguları tablo 3’de yer almaktadır.

Eşbütünleşme testinin ardından ilişkinin uzun dönemli değerini hesaplamak için Pedroni tarafından geliştirilen DOLS (2001) ve FMOLS (2000) yöntemleri kullanılmıştır. DOLS testinde dinamik etkiler analize dahil edilmektedir. FMOLS testinde ise modifiye edilmiş yöntem

⁶ World Bank. (2018). *World development indicators*.

⁷ <http://data.uis.unesco.org/>

⁸ İkincil veri kaynakları ise ülkelerin Eğitim Bakanlıklarıdır.

⁹ Standart regresyon modellerinden farklı olarak sadece tek bağımlı değişkene bağlı kalmadan her bir değişkenin diğer değişken üzerindeki etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Örneğin, ekonomik büyümeden eğitime doğru ilişkinin yanı sıra eğitimden ekonomik büyümeye doğru olan ilişki incelenmektedir.

kullanılmaktadır. Elde edilen sonuçlar farklılık gösterebileceğinden her iki yöntem tercih edilmiştir. DOLS ve FMOLS testleri tablo 4’de yer almaktadır.

Ayrıca ilköğretim kademesi bir toplumda ekonomik faaliyette bulunan nüfus değil tüketim nüfusunu temsil etmektedir. Bu nedenle analizde Uluslararası Çalışma Teşkilatı (ILO) tarafından belirlenen genç ve yaşlı nüfus ayrımı yapılarak durumun ortaya konulması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra 2008 Küresel Kriz¹⁰ etkisinin görülmesi amacıyla veriler 1998-2007 ve 2010-2015 dönemlerine ayrılarak analiz yapılmıştır.

Bulgular

Dinamik panel veri modelinde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin tamamı birinci dereceden durağan olmalıdır. Eğer bağımlı ve bağımsız değişkenler birinci dereceden durağan değilse diğer ekonometrik modeller tercih edilmelidir (Pesaran, Shin ve Smith, 2001). Durağanlık testi bulguları tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Birim Kök Testleri Sonucu

Değişken	Durum	Testler			
		PP	ADF	LLC	IPS
<i>Düzye Değerleri I(0)</i>					
lnPGDP	Sabitli	138,254***	87,422**	-6,409***	-1,132
	Sabitli ve trendli	74,403*	50,276	-3,386***	0,725
lnPEDU	Sabitli	41,438	53,033	-3,058***	3,072
	Sabitli ve trendli	48,153	31,368	3,499	6,545
lnPFIN	Sabitli	88,989***	71,160	-5,062***	0,024
	Sabitli ve trendli	74,271	52,516	-1,060	2,250
<i>Birinci Dereceden Fark Değerleri I(1)</i>					
Δ lnPGDP	Sabitli	200,243***	173,215***	-11,478***	-7,921***
	Sabitli ve trendli	183,442***	130,646***	-11,433***	-4,799***
Δ lnPEDU	Sabitli	123,882***	86,827**	-2,162**	-2,320**
	Sabitli ve trendli	100,996***	75,320*	-3,911***	-0,136
Δ lnPFIN	Sabitli	323,270***	165,554***	-8,534***	-6,653***
	Sabitli ve trendli	272,282***	188,770***	-12,724***	-8,792***

* %10, **%5, ***%1 düzeyinde anlamlıdır. Gecikme uzunluğu Modifiye edilmiş Schwarz Bilgi kriteriyle belirlenmiştir. LLC ve PP testlerinde Barlett Kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir. Fisher testleri

Tablo 2’de yer alan bulgulara göre, ekonomik büyüme değişkeni trendin olmadığı durumda düzey değerinde üç teste göre de durağandır. Ancak ekonomik büyümenin bir trend içerisinde olduğu varsayımında ise durağan olmadığı görülmektedir. Bu nedenle birinci dereceden farkı alınarak birim kök testleri uygulanarak durağanlığı sağlanmıştır. Diğer değişkenler ise düzey değerlerinde değil birinci dereceden farkları alındığında durağandırlar.

Durağanlığı sağlanan değişkenlerin birinci dereceden farkı alınarak elde edilen değerleri ile eşbütünleşme testi yapılmıştır. Bu test ile değişkenlerin birlikte hareket edip etmediği analiz edilmiştir. Değişkenlere ilişkin olarak Johansen Fisher, Kao ve Pedroni eşbütünleşme testleri uygulanarak bulgular tablo 3’de verilmiştir.

¹⁰ Her bir ferдин beslenme ve barınma temel ihtiyacıdır. 2008 ABD merkezli Mortgage krizinin barınma temelli bir kriz olduğu bilinmektedir. Bu kriz ile bireylerin temel ihtiyaç sorunu yaşamaları eğitim konusunu ikincil bir plana itmiştir. Bu nedenle ülke gruplarına göre elde edilen bazı sonuçlarda beklenenin aksi durum görülmektedir. Bunun nedeni analize tabi tutulan gruplarda (panel geneli, genç ve yaşlı nüfus, kriz öncesi ve sonrası) ülkelerin bütçe olanağı, doğum oranı, eğitim piyasasındaki kamu ağırlığı, krizden etkilenme düzeyleri farklılaşmaktadır.

Tablo 3. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Model	$\Delta \ln PEDU_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \Delta \ln PFIN_{it} + \beta_2 \Delta \ln PGDP_{it} + \varepsilon_{it}$		$\Delta \ln PFIN_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \Delta \ln PEDU_{it} + \beta_2 \Delta \ln PGDP_{it} + \varepsilon_{it}$		$\Delta \ln PGDP_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \Delta \ln PEDU_{it} + \beta_2 \Delta \ln PFIN_{it} + \varepsilon_{it}$	
<i>Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi</i>						
	Sabitli	Sabitli ve trendli	Sabitli	Sabitli ve trendli	Sabitli	Sabitli ve trendli
Panel v ist.	-1,428	-3,956	0,719	-2,986	-1,531	-4,869
Panel rho ist.	-0,972	1,173	-6,105***	-3,201***	-2,333***	0,318
Panel PP ist.	-3,457***	-4,474***	-18,922***	-21,601***	-7,678***	-8,041***
Panel ADF ist.	-1,437*	-3,126***	-17,218***	-19,401***	-8,851***	-9,942***
Grup rho ist.	1,849	3,395	-3,241***	-0,247	0,022	2,560
Grup PP ist.	-2,366***	-3,536***	-19,509***	-22,827***	-9,340***	-10,414***
Grup ADF ist.	-1,596*	-2,918***	-14,417***	-15,337***	-10,166***	-10,050***
<i>Kao Panel Eşbütünleşme Testi</i>						
ADF		Sabitli -0,913		Sabitli -7,606***		Sabitli -3,986***
Artık varyansı	0,000		0,013		0,001	
HAC varyansı	0,000		0,002		0,000	
<i>Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme Testi</i>						
	Sabitli ve trendli		Sabitli ve trendli		Sabitli ve trendli	
H_0 : Eşbütünleşme...	İz testi	Mak. Olabilirlik testi	İz testi	Mak. Olabilirlik testi	İz testi	Mak. Olabilirlik testi
Hiç yok	498,1***	418,1***	498,1***	418,1***	498,1***	418,1***
En az birinde yok	179,2***	140,9***	179,2***	140,9***	179,2***	140,9***
En az ikisinde yok	140,1***	140,1***	140,1***	140,1***	140,1***	140,1***

* %10, ** %5, ***%1 düzeyde anlamlıdır. Barlett Kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir. Johansen Fisher panel eşbütünleşme testinde olasılıklar asimptotik ki-kare dağılımı kullanılarak hesaplanır.

Eşbütünleşme testi bulguları dikkate alındığında birinci modelde Pedroni eşbütünleşme testlerinin sekizinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığı kabul edilmiştir. Kao eşbütünleşme testinde H_0 hipotezi reddedilememiştir. Johansen Fisher testlerinden hem iz hem de maksimum olabilirlik testinde H_1 hipotezi kabul edilmiştir. İkinci ve üçüncü modellerde tüm testlerin sonucu değişkenlerin birlikte hareketliliğinin olduğu görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde her üç modelde de H_0 hipotezi reddedilerek, alternatif hipotez olan H_1 hipotezi kabul edilerek değişkenlerin eşbütünleşik olduğu görülmektedir.

Her üç modelde de eşbütünleşik ilişki bulunduğundan bu modellerde yer alan değişkenlerin uzun dönem ilişkisinin katsayısı belirlenebilir. Bunun için Pedroni tarafından geliştirilen DOLS ve FMOLS yöntemleri kullanılmıştır. Buna bağlı olarak elde edilen bulgular tablo 4’de yer almaktadır.

Panel DOLS ve FMOLS uzun dönem katsayı bulgularına göre sırasıyla, panel genelinde (30 ülke 1998-2015 yılları verileri) %1 anlam düzeyinde eğitim finansmanındaki %1’lik artışa karşın eğitim standardında %0,11 ve %0,13 düzeyinde azalma olmaktadır. Tam tersi olarak ise, %1 anlam düzeyinde eğitim standardında %1’lik artış olduğunda eğitim finansmanında %0,72 ve %0,73 düzeyinde azalma gerçekleşmektedir. FMOLS yöntemine göre, ekonomik büyümedeki %1’lik artış %1 anlam düzeyinde eğitim finansmanında %0,31 düzeyinde artış gerçekleştirmektedir. Üçüncü modelin uzun dönem katsayı bulgularına göre ise, eğitim standardındaki %1’lik artış DOLS yönteminde %10, FMOLS yönteminde %5 anlam düzeyinde ekonomik büyümede %0,18 oranında azalışa neden olmaktadır. Eğitim finansmanındaki artış ise her iki yöntemde de ekonomik büyümede %0,12 düzeyinde artış gerçekleştirmektedir.

Örneklem grubu genç ve yaşlı nüfus şeklinde ayrılarak uzun dönem katsayı analizi yapılmıştır. Yaşlı nüfus ülke gruplarında eğitim finansmanı ile eğitim standardı birbirlerini negatif etkilerken (PEDU %1’lik artış PFIN’de ortalama %1, PFIN %1’lik artış, PEDU’da ortalama %0,12) genç nüfus ülke gruplarında birindeki artış diğerinde değişim meydana getirmemektedir. Eğitim standardındaki %1’lik artış yaşlı nüfus ülke gruplarında ekonomik büyümede değişime neden olmazken genç nüfus ülke grubunda negatif (%5 anlam düzeyinde ortalama %0,44) etkilemektedir. Ekonomik büyümedeki %1’lik artış ise tam tersi olarak yaşlı nüfus ülke grubunda eğitim standardını negatif (%10 anlam düzeyinde %0,09) etkilerken, genç nüfus ülke grubunda etki etmemektedir. Her iki ülke grubunda eğitim finansmanındaki %1’lik artış ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Yaşlı nüfus ülke grubunda bu etki %1 anlam düzeyinde %0,12, genç nüfus ülke grubunda %5 anlam düzeyinde 0,09 olarak hesaplanmıştır. Ekonomik büyümedeki artış ise yaşlı ülke grubunda eğitim finansmanını artırırken (%0,37), genç nüfus ülke grubunda etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Tablo 4. Uzun Dönem İlişki Katsayı Sonuçları

Model	$\ln PEDU_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PFIN_{it} + \beta_2 \ln PGDP_{it} + e_{it}$				$\ln PFIN_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PEDU_{it} + \beta_2 \ln PGDP_{it} + e_{it}$				$\ln PGDP_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PEDU_{it} + \beta_2 \ln PFIN_{it} + e_{it}$			
	Örneklem Grubu	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı	test ist.	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı	test ist.	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı
Panel	PFIN	DOLS	-0,11	-5,028***	PEDU	DOLS	-0,72	-3,313***	PEDU	DOLS	-0,18	-1,954*
		FMOLS	-0,13	-6,864***		FMOLS	-0,73	-4,212***		FMOLS	-0,18	-2,324**
	PGDP	DOLS	-0,03	-0,746	PGDP	DOLS	0,18	1,435	PFIN	DOLS	0,12	4,491***
		FMOLS	-0,05	-1,281		FMOLS	0,31	2,674***		FMOLS	0,12	5,867***
Yaşlı nüfus	PFIN	DOLS	-0,14	-5,233***	PEDU	DOLS	-1,05	-4,695***	PEDU	DOLS	-0,06	-0,585
		FMOLS	-0,18	-7,383***		FMOLS	-0,97	-5,472***		FMOLS	-0,07	-0,850
	PGDP	DOLS	-0,04	-0,747	PGDP	DOLS	0,21	1,466	PFIN	DOLS	0,12	3,738***
		FMOLS	-0,09	-1,789*		FMOLS	0,37	2,977***		FMOLS	0,13	5,018***
Genç nüfus	PFIN	DOLS	-0,02	-0,748	PEDU	DOLS	0,02	0,038	PEDU	DOLS	-0,46	-2,405**
		FMOLS	-0,02	-0,637		FMOLS	-0,18	-0,450		FMOLS	-0,43	-2,730***
	PGDP	DOLS	-0,01	-0,194	PGDP	DOLS	0,13	0,470	PFIN	DOLS	0,10	2,557**
		FMOLS	0,02	0,274		FMOLS	0,18	0,693		FMOLS	0,09	3,094***
1998-2007	PFIN	DOLS	-0,12	-2,127**	PEDU	DOLS	-0,29	-0,852	PEDU	DOLS	-0,30	-2,296**
		FMOLS	-0,19	-3,889***		FMOLS	-0,35	-1,315		FMOLS	-0,28	-3,125***
	PGDP	DOLS	-0,02	-0,187	PGDP	DOLS	0,27	1,425	PFIN	DOLS	0,05	1,701*
		FMOLS	0,08	0,868		FMOLS	0,22	0,896		FMOLS	0,04	1,535
2010-2015	PFIN	DOLS	-0,09	-4,059***	PEDU	DOLS	-1,69	-2,587**	PEDU	DOLS	0,15	0,872
		FMOLS	-0,11	-3,385***		FMOLS	-1,68	-2,049**		FMOLS	0,06	0,415
	PGDP	DOLS	-0,13	-0,864	PGDP	DOLS	-0,22	-0,478	PFIN	DOLS	0,13	4,556***
		FMOLS	-0,22	-1,408		FMOLS	-0,42	-0,619		FMOLS	0,18	4,457***
ABD	PFIN	DOLS	0,04	0,687	PEDU	DOLS	0,88	0,589	PEDU	DOLS	-0,21	-0,358
		FMOLS	0,01	0,119		FMOLS	1,44	1,390		FMOLS	-0,44	-0,820
	PGDP	DOLS	-0,06	-0,413	PGDP	DOLS	1,13	1,558	PFIN	DOLS	0,17	1,573
		FMOLS	-0,07	-0,538		FMOLS	1,43	2,811**		FMOLS	0,18	1,869*

Tablo 4. Uzun Dönem İlişki Katsayı Sonuçları (Devamı)

Model	$\ln PEDU_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PFIN_{it} + \beta_2 \ln PGDP_{it} + e_{it}$				$\ln PFIN_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PEDU_{it} + \beta_2 \ln PGDP_{it} + e_{it}$				$\ln PGDP_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PEDU_{it} + \beta_2 \ln PFIN_{it} + e_{it}$			
	Örneklem Grubu	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı	test ist.	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı	test ist.	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı
Avusturalya	PFIN	DOLS	-0,06	-1,448	PEDU	DOLS	-2,22	-1,642	PEDU	DOLS	-0,04	-0,111
		FMOLS	-0,08	-1,907*		FMOLS	-2,39	-2,047*		FMOLS	-0,23	-0,702
	PGDP	DOLS	-0,03	-0,129	PGDP	DOLS	-0,92	-0,809	PFIN	DOLS	-0,04	-0,615
FMOLS		-0,24	-0,912	FMOLS		-0,82	-0,718	FMOLS		-0,03	-0,623	
Avusturya	PFIN	DOLS	-0,13	-1,242	PEDU	DOLS	-1,42	-2,665**	PEDU	DOLS	-0,02	-0,055
		FMOLS	-0,18	-1,889*		FMOLS	-1,54	-2,786**		FMOLS	-0,37	-0,884
	PGDP	DOLS	-0,01	-0,039	PGDP	DOLS	-0,25	-0,680	PFIN	DOLS	-0,06	-0,452
FMOLS		-0,10	-0,423	FMOLS		-0,20	-0,553	FMOLS		-0,08	-0,733	
Belçika	PFIN	DOLS	-0,07	-0,555	PEDU	DOLS	-0,56	-1,238	PEDU	DOLS	-0,08	-0,217
		FMOLS	-0,14	-1,108		FMOLS	-0,85	-1,904*		FMOLS	-0,16	-0,514
	PGDP	DOLS	-0,05	-0,165	PGDP	DOLS	0,62	1,828*	PFIN	DOLS	0,14	1,078
FMOLS		-0,13	-0,422	FMOLS		0,67	1,933*	FMOLS		0,13	1,299	
Brezilya	PFIN	DOLS	-0,07	-0,981	PEDU	DOLS	-1,07	-0,907	PEDU	DOLS	-0,32	-1,173
		FMOLS	-0,05	-0,830		FMOLS	-1,07	-0,874		FMOLS	-0,47	-1,940*
	PGDP	DOLS	-0,17	-0,848	PGDP	DOLS	0,95	1,124	PFIN	DOLS	0,11	1,683
FMOLS		-0,16	-0,811	FMOLS		1,37	1,527	FMOLS		0,16	2,654**	
Bulgaristan	PFIN	DOLS	-0,02	-0,579	PEDU	DOLS	-1,88	-1,369	PEDU	DOLS	-0,69	-2,350**
		FMOLS	-0,02	-0,663		FMOLS	-0,74	-0,484		FMOLS	-0,80	-3,871***
	PGDP	DOLS	-0,39	-1,692	PGDP	DOLS	0,84	0,795	PFIN	DOLS	0,02	0,468
FMOLS		-0,67	-2,477**	FMOLS		1,75	1,199	FMOLS		0,02	0,718	
Danimarka	PFIN	DOLS	-0,38	-4,003***	PEDU	DOLS	-1,55	-5,011***	PEDU	DOLS	-0,07	-0,295
		FMOLS	-0,40	-4,245***		FMOLS	-1,35	-4,170***		FMOLS	-0,06	-0,251
	PGDP	DOLS	-0,12	-0,305	PGDP	DOLS	-0,62	-1,030	PFIN	DOLS	-0,09	-0,794
FMOLS		-0,15	-0,393	FMOLS		-0,54	-0,833	FMOLS		-0,09	-0,758	

Tablo 4. Uzun Dönem İlişki Katsayı Sonuçları (Devamı)

Model	$\ln PEDU_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PFIN_{it} + \beta_2 \ln PGDP_{it} + e_{it}$				$\ln PFIN_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PEDU_{it} + \beta_2 \ln PGDP_{it} + e_{it}$				$\ln PGDP_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PEDU_{it} + \beta_2 \ln PFIN_{it} + e_{it}$			
	Örneklem Grubu	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı	test ist.	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı	test ist.	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı
Estonya	PFIN	DOLS	-0,12	-0,858	PEDU	DOLS	-0,85	-1,868*	PEDU	DOLS	-0,67	-1,436
		FMOLS	-0,21	-1,386		FMOLS	-0,98	-2,680**		FMOLS	-0,39	-0,901
	PGDP	DOLS	-0,22	-1,083	PGDP	DOLS	0,07	0,261	PFIN	DOLS	0,03	0,159
		FMOLS	-0,32	-1,469		FMOLS	0,08	0,367		FMOLS	0,10	0,546
Finlandiya	PFIN	DOLS	-0,12	-0,470	PEDU	DOLS	-0,30	-0,673	PEDU	DOLS	0,29	0,415
		FMOLS	-0,16	-0,608		FMOLS	-0,26	-0,579		FMOLS	0,37	0,602
	PGDP	DOLS	0,05	0,289	PGDP	DOLS	0,27	1,648	PFIN	DOLS	0,69	1,650
		FMOLS	0,05	0,282		FMOLS	0,31	1,787*		FMOLS	0,65	1,776*
Fransa	PFIN	DOLS	-0,35	-1,361	PEDU	DOLS	-0,43	-3,280***	PEDU	DOLS	0,09	0,442
		FMOLS	-0,38	-1,523		FMOLS	-0,39	-2,822**		FMOLS	0,06	0,339
	PGDP	DOLS	0,13	0,358	PGDP	DOLS	0,75	5,237***	PFIN	DOLS	0,41	2,680**
		FMOLS	0,10	0,280		FMOLS	0,65	4,099***		FMOLS	0,44	3,028***
Güney Kore	PFIN	DOLS	0,08	0,607	PEDU	DOLS	0,60	0,900	PEDU	DOLS	0,50	3,719***
		FMOLS	0,17	1,108		FMOLS	0,43	0,635		FMOLS	0,33	2,863**
	PGDP	DOLS	0,83	2,310**	PGDP	DOLS	-1,42	-1,759	PFIN	DOLS	-0,10	-1,910*
		FMOLS	1,40	2,609**		FMOLS	-2,00	-2,058*		FMOLS	-0,12	-2,543**
İngiltere	PFIN	DOLS	-0,25	-4,615***	PEDU	DOLS	-2,46	-4,611***	PEDU	DOLS	0,53	1,123
		FMOLS	-0,24	-5,237***		FMOLS	-2,67	-5,568***		FMOLS	0,69	1,630
	PGDP	DOLS	0,24	1,340	PGDP	DOLS	0,92	1,751	PFIN	DOLS	0,21	1,469
		FMOLS	0,28	1,868*		FMOLS	1,11	2,287**		FMOLS	0,23	1,735
İrlanda	PFIN	DOLS	0,02	0,295	PEDU	DOLS	0,52	0,363	PEDU	DOLS	-1,33	-1,124
		FMOLS	0,04	0,569		FMOLS	0,46	0,311		FMOLS	-1,03	-1,016
	PGDP	DOLS	-0,09	-0,945	PGDP	DOLS	0,63	1,982*	PFIN	DOLS	0,45	1,917
		FMOLS	-0,14	-1,798*		FMOLS	0,77	2,655**		FMOLS	0,42	2,457**

Tablo 4. Uzun Dönem İlişki Katsayı Sonuçları (Devamı)

Model	$\ln PEDU_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PFIN_{it} + \beta_2 \ln PGDP_{it} + e_{it}$				$\ln PFIN_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PEDU_{it} + \beta_2 \ln PGDP_{it} + e_{it}$				$\ln PGDP_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PEDU_{it} + \beta_2 \ln PFIN_{it} + e_{it}$			
	Örneklem Grubu	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı	test ist.	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı	test ist.	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı
İspanya	PFIN	DOLS	-0,07	-0,708	PEDU	DOLS	-0,70	-0,676	PEDU	DOLS	-0,73	-2,042*
		FMOLS	-0,07	-0,906		FMOLS	-0,16	-0,177		FMOLS	-0,89	-3,000**
	PGDP	DOLS	-0,37	-1,908*	PGDP	DOLS	0,97	1,404	PFIN	DOLS	0,18	1,575
		FMOLS	-0,47	-3,064***		FMOLS	1,34	2,294**		FMOLS	0,16	1,642
İsveç	PFIN	DOLS	-0,91	-4,363***	PEDU	DOLS	-0,72	-7,092***	PEDU	DOLS	0,06	0,316
		FMOLS	-1,06	-4,980***		FMOLS	-0,63	-6,156***		FMOLS	0,11	-0,697
	PGDP	DOLS	0,11	0,254	PGDP	DOLS	0,24	1,027	PFIN	DOLS	0,16	0,786
		FMOLS	0,18	0,384		FMOLS	0,37	1,084		FMOLS	0,22	1,234
İsviçre	PFIN	DOLS	-0,06	-0,572	PEDU	DOLS	-0,74	-0,978	PEDU	DOLS	-0,17	-0,551
		FMOLS	-0,07	-0,701		FMOLS	-0,06	-0,068		FMOLS	-0,02	-0,046
	PGDP	DOLS	-0,09	-0,338	PGDP	DOLS	-1,60	-3,612***	PFIN	DOLS	-0,25	-3,450***
		FMOLS	-0,16	-0,616		FMOLS	-1,79	-4,000***		FMOLS	-0,26	-3,544***
İtalya	PFIN	DOLS	0,02	0,382	PEDU	DOLS	0,59	0,461	PEDU	DOLS	-0,30	-0,432
		FMOLS	-0,02	-0,334		FMOLS	0,09	0,056		FMOLS	-0,42	-0,501
	PGDP	DOLS	-0,04	-0,444	PGDP	DOLS	0,48	1,007	PFIN	DOLS	0,09	0,812
		FMOLS	-0,11	-1,089		FMOLS	0,82	1,740		FMOLS	0,15	1,279
İzlanda	PFIN	DOLS	-0,07	-0,745	PEDU	DOLS	-1,01	-1,411	PEDU	DOLS	0,47	0,849
		FMOLS	-0,07	-0,941		FMOLS	-0,70	-1,379		FMOLS	0,42	0,689
	PGDP	DOLS	0,09	0,550	PGDP	DOLS	0,96	3,745***	PFIN	DOLS	0,37	3,057***
		FMOLS	0,09	0,693		FMOLS	1,06	6,469***		FMOLS	0,44	3,671***
Japonya	PFIN	DOLS	-0,11	-0,914	PEDU	DOLS	-0,99	-1,249	PEDU	DOLS	0,24	0,346
		FMOLS	-0,16	-1,449		FMOLS	-0,79	-0,885		FMOLS	0,10	0,146
	PGDP	DOLS	0,05	0,281	PGDP	DOLS	0,86	3,033***	PFIN	DOLS	0,48	2,730**
		FMOLS	0,08	0,550		FMOLS	0,78	2,766**		FMOLS	0,45	2,864**

Tablo 4. Uzun Dönem İlişki Katsayı Sonuçları (Devamı)

Model	$\ln PEDU_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PFIN_{it} + \beta_2 \ln PGDP_{it} + e_{it}$				$\ln PFIN_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PEDU_{it} + \beta_2 \ln PGDP_{it} + e_{it}$				$\ln PGDP_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PEDU_{it} + \beta_2 \ln PFIN_{it} + e_{it}$			
	Örneklem Grubu	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı	test ist.	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı	test ist.	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı
Kolombiya	PFIN	DOLS	-0,02	-0,381	PEDU	DOLS	-0,75	-0,541	PEDU	DOLS	-0,34	-0,794
		FMOLS	-0,04	-0,661		FMOLS	-1,05	-0,930		FMOLS	-0,28	-0,959
	PGDP	DOLS	-0,18	-0,721	PGDP	DOLS	-1,21	-1,249	PFIN	DOLS	-0,07	-0,970
		FMOLS	-0,12	-0,285		FMOLS	-0,17	-0,128		FMOLS	-0,06	-1,261
Macaristan	PFIN	DOLS	-0,05	-1,060	PEDU	DOLS	-2,94	-2,473**	PEDU	DOLS	-0,05	-0,091
		FMOLS	-0,06	-1,839*		FMOLS	-2,36	-2,978**		FMOLS	0,18	0,456
	PGDP	DOLS	-0,02	-0,073	PGDP	DOLS	1,00	1,392	PFIN	DOLS	0,05	0,746
		FMOLS	-0,09	-0,518		FMOLS	1,07	2,270**		FMOLS	0,08	1,671
Meksika	PFIN	DOLS	0,04	1,139	PEDU	DOLS	3,78	1,242	PEDU	DOLS	-1,76	-2,074*
		FMOLS	0,05	0,990		FMOLS	3,45	1,457		FMOLS	-1,24	-1,405
	PGDP	DOLS	-0,12	-1,391	PGDP	DOLS	0,85	1,066	PFIN	DOLS	0,13	1,457
		FMOLS	-0,15	-1,720		FMOLS	0,87	1,425		FMOLS	0,09	0,718
Moldova	PFIN	DOLS	-0,10	-0,554	PEDU	DOLS	-0,48	-0,953	PEDU	DOLS	-0,24	-0,686
		FMOLS	-0,18	-0,929		FMOLS	-0,62	-1,455		FMOLS	-0,16	-0,522
	PGDP	DOLS	-0,11	-0,390	PGDP	DOLS	0,49	1,531	PFIN	DOLS	0,24	1,565
		FMOLS	-0,16	-0,559		FMOLS	0,50	1,670		FMOLS	0,24	1,560
Norveç	PFIN	DOLS	-0,00	-0,049	PEDU	DOLS	-0,11	-0,076	PEDU	DOLS	0,51	1,159
		FMOLS	-0,02	-0,404		FMOLS	-0,57	-0,532		FMOLS	0,62	1,208
	PGDP	DOLS	0,24	1,019	PGDP	DOLS	-1,83	-1,957*	PFIN	DOLS	-0,10	-1,443
		FMOLS	0,26	1,307		FMOLS	-1,68	-3,073***		FMOLS	-0,10	-1,514
Peru	PFIN	DOLS	-0,01	-0,280	PEDU	DOLS	-0,30	-0,177	PEDU	DOLS	-0,45	-1,256
		FMOLS	-0,01	-0,244		FMOLS	-0,70	-0,516		FMOLS	-0,67	-2,018*
	PGDP	DOLS	-0,20	-1,700	PGDP	DOLS	1,02	0,922	PFIN	DOLS	0,07	1,075
		FMOLS	-0,21	-1,784*		FMOLS	1,39	1,585		FMOLS	0,09	1,667

Tablo 4. Uzun Dönem İlişki Katsayı Sonuçları (Devamı)

Model	$\ln PEDU_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PFIN_{it} + \beta_2 \ln PGDP_{it} + e_{it}$				$\ln PFIN_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PEDU_{it} + \beta_2 \ln PGDP_{it} + e_{it}$				$\ln PGDP_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 \ln PEDU_{it} + \beta_2 \ln PFIN_{it} + e_{it}$			
	Örneklem Grubu	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı	test ist.	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı	test ist.	Değişken	Tahmin yöntemi	Katsayı
Polonya	PFIN	DOLS	-0,17	-1,075	PEDU	DOLS	-0,83	-2,029*	PEDU	DOLS	-0,46	-2,017*
		FMOLS	-0,26	-1,599		FMOLS	-0,67	-1,623		FMOLS	-0,41	-1,729
	PGDP	DOLS	-0,36	-1,180	PGDP	DOLS	0,36	0,949	PFIN	DOLS	0,10	0,860
		FMOLS	-0,41	-1,335		FMOLS	0,64	1,683		FMOLS	0,12	1,067
Portekiz	PFIN	DOLS	-0,07	-1,165	PEDU	DOLS	-1,25	-1,285	PEDU	DOLS	0,24	0,454
		FMOLS	-0,11	-1,878*		FMOLS	-2,08	-2,110*		FMOLS	0,08	0,178
	PGDP	DOLS	0,07	0,486	PGDP	DOLS	0,09	0,164	PFIN	DOLS	0,02	0,139
		FMOLS	0,12	0,800		FMOLS	0,72	1,211		FMOLS	0,01	0,119
Şili	PFIN	DOLS	-0,02	-0,383	PEDU	DOLS	-0,61	-0,413	PEDU	DOLS	-0,14	-0,371
		FMOLS	-0,04	-1,053		FMOLS	-0,88	-0,545		FMOLS	-0,17	-0,451
	PGDP	DOLS	-0,07	-0,366	PGDP	DOLS	-0,77	-0,763	PFIN	DOLS	-0,04	-0,718
		FMOLS	-0,10	-0,515		FMOLS	-1,60	-1,373		FMOLS	-0,06	-1,038
Türkiye	PFIN	DOLS	-0,13	-1,718	PEDU	DOLS	-1,51	-1,544	PEDU	DOLS	-0,06	-0,141
		FMOLS	-0,10	-1,391		FMOLS	-1,68	-1,771*		FMOLS	-0,16	-0,431
	PGDP	DOLS	-0,03	-0,136	PGDP	DOLS	0,60	0,845	PFIN	DOLS	0,12	0,973
		FMOLS	-0,15	-0,759		FMOLS	0,49	0,652		FMOLS	0,10	0,880
Yeni Zelanda	PFIN	DOLS	-0,02	-0,693	PEDU	DOLS	-2,43	-1,050	PEDU	DOLS	-0,19	-0,311
		FMOLS	-0,03	-0,794		FMOLS	-2,66	-1,514		FMOLS	-0,06	-0,113
	PGDP	DOLS	-0,07	-0,314	PGDP	DOLS	0,05	0,036	PFIN	DOLS	0,00	0,237
		FMOLS	-0,06	-0,255		FMOLS	0,06	1,030		FMOLS	-0,00	-0,062

* %10, ** %5, ***%1 düzeyde anlamlıdır. Barlett Kernel metodu kullanılmış ve Bandwidth genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.

2008 yılında ABD merkezli Mortgage krizi olarak bilinen küresel kriz yaşandı. Bu kriz birçok ekonomiyi negatif etkiledi. Bu etkiyi görmek ve seçilen değişkenlerin dönemler açısından farklılığın olup olmasını görmek için 1998-2007 ve 2010-2015 yılı ayrımı yapılarak sonuçlar elde edildi. Her iki dönemde de ekonomik büyümedeki artış eğitim standardında ve eğitim finansmanında değişim meydana getirmemektedir. Her iki dönemde de eğitim finansmanındaki %1'lik artış eğitim standardında (kriz öncesi ortalama %0,15, kriz sonrası ortalama %0,10) azalışa neden olmaktadır. Kriz öncesi ve sonrası dönemlerde eğitim finansmanındaki artış ekonomik büyümeyi pozitif (1998-2007 aralığında %10 anlam düzeyinde %0,05, 2010-2015 aralığında ortalama %0,15) etkilemektedir. Kriz öncesi eğitim standardındaki artış eğitim finansmanında istatistiksel olarak anlamlı bir değişim oluşturmazken, kriz sonrası %5 anlam düzeyinde eğitim standardındaki %1'lik artış eğitim finansmanında ortalama olarak %1,68 oranında azalışa neden olmaktadır. 1998-2007 döneminde eğitim standardındaki artış ekonomik büyümede ortalama olarak %0,29 düzeyinde negatif etkilemektedir. Ancak 2010-2015 döneminde bu etki pozitif görülürken istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Örneklemin tamamı, genç ve yaşlı nüfus, kriz öncesi ve sonrası panel bulgularının yanı sıra örneklem grubunda yer alan ülkelerin her biri için analiz yapılmıştır. Danimarka, İngiltere ve İsveç'te hem DOLS hem de FMOSL bulgularına göre eğitim finansmanı eğitim standardını negatif etkilemektedir. %1 anlam düzeyinde Danimarka'da eğitim finansmanındaki %1'lik artış ortalama olarak eğitim standardını %0,39, İngiltere'de %0,24 ve İsveç'te %1 negatif etkilemektedir. Bu etki %10 anlam düzeyinde Avusturalya'da %0,08, Avusturya'da %0,18, Macaristan'da %0,06 ve Portekiz'de %0,11 olarak görülmüştür. Ekonomik büyümedeki %1'lik artış eğitim standardında Bulgaristan'da %0,67, İrlanda'da %0,14, İspanya'da %0,42, Peru'da %0,21 azalışa neden olurken Güney Kore'de ortalama olarak %1,12 ve İngiltere'de %0,28 düzeyinde pozitif değişim meydana getirmektedir.

Model iki olarak eğitim finansmanı bağımlı değişken olarak kabul edilmiştir. Bu durumda, eğitim standardındaki %1'lik artış Avusturalya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Estonya, Fransa, İngiltere, İsveç, Macaristan, Polonya, Portekiz ve Türkiye'de eğitim finansmanını negatif etkilemektedir. Ekonomik büyüme değişkenindeki %1'lik artış ABD, Belçika, Finlandiya, Fransa, İngiltere, İrlanda, İspanya, İzlanda, Japonya, Macaristan'da eğitim finansmanında artış meydana getirirken, Güney Kore, İsviçre ve Norveç'te negatif değişime neden olmaktadır.

Ekonomik büyümenin bağımlı değişken olarak kabul edildiği üçüncü modelin bulgularına göre, Brezilya, Bulgaristan, İspanya, Meksika, Peru, Polonya'da eğitim standardındaki %1'lik pozitif değişim ekonomik büyümede negatif değişime neden olmaktadır. Buna karşın, Güney Kore'de pozitif etki etmektedir. Eğitim finansmanındaki %1'lik artış ise ABD, Brezilya, Finlandiya, Fransa, İrlanda, İzlanda ve Japonya'da ekonomik büyümede de artış oluşturmaktadır. Güney Kore ve İsviçre'de ise eğitim finansmanındaki artış ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir.

Sonuç

Eğitim ve ekonomi ilişkisi karşılıklı bir ilişkidir. Eğitim göstergelerindeki değişim ekonomi göstergelerini etkilediği gibi ekonomik göstergelerdeki değişim de eğitim üzerinde etkili olmaktadır. Bu çalışmada da bu etkileşimin karşılıklı durumu ilköğretim eğitim kapsamında araştırılmıştır.

Araştırmada kişi başına reel GSYİH, ilköğretim kademesine kayıtlı öğrenci sayıları ve öğrenci başına kamu eğitim harcaması verileri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, bu üç değişkenin uzun dönemde birlikte hareketliliği, başka bir değişle eş bütünleşik olduğu görülmektedir. Eş bütünleşik olan değişkenlerin panel DOLS ve FMOLS yöntemleri ile katsayıları tahmin edilmiştir. Panel genelinde eğitim finansmanı ile eğitim standardı birbirlerini negatif etkilerken eğitim finansmanı ile ekonomik büyüme birbirlerini pozitif etkilemektedir. Ekonomik büyümenin eğitim standardına etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunamazken, eğitim standardındaki artış ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Nüfus yapısı, kriz dönemi ve ülkeler bazında ele alındığında ise önemli sonuçlar elde edilmiştir. Yaşlı nüfusa sahip ülkelerde ve kriz sonrasında eğitim standardındaki artış eğitim finansmanında azalışa neden olmuştur. Özellikle bu durum Avusturya, Danimarka, Estonya, Fransa, İngiltere, İsveç ve Macaristan'da istatistiksel olarak %1, Avusturalya, Belçika, Polonya ve Türkiye'de ise %10 anlamlılık düzeyinde görülmektedir. İsimleri sıralanan ilk beş ülke hem yaşlı nüfusa sahip hem de 2008 krizinden etkilenen ülkelerdir. Özellikle Estonya ve Macaristan en çok olumsuz etkilenen ülkelerdendir. Hem kamu bütçesinde daralma hem de yaşlı nüfusa sahip olma özelliği bu durumu açıklamaktadır.

Panel genelinde, kriz öncesi ve sonrasında, tüm nüfus yapılarında eğitim finansmanı ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Bu etkileşim %1 anlamlılık düzeyinde Brezilya, İrlanda, İzlanda ve Japonya'da, %10 anlamlılık düzeyinde ise ABD ve Finlandiya'da görülmektedir. Bu ülkelerin verilerinin analizinde pozitif ve anlamlı sonuç elde edilmiştir ve literatür ile örtüşmektedir. Ancak Güney Kore ve İsviçre'de eğitim finansmanındaki artış ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. %1 anlamlılık düzeyinde ABD, İngiltere, İspanya, Fransa, İrlanda, İzlanda, Japonya ve Macaristan, %10 anlamlılık düzeyinde ise Belçika ve Finlandiya için yapılan analizi sonucunda ekonomik büyümedeki artış eğitim finansmanını da artırmaktadır. Bu etki yaşlı nüfusa sahip olan ülke grubunda da görülmektedir. Nitekim kamu gelirleri artan ülkelerin tüketim bütçesini ya da harcamalarını artırması beklenen bir durumdur. Buna karşın, %1 anlamlılık düzeyinde İsviçre ve Norveç'te, %10 anlamlılık düzeyinde ise Güney Kore'de elde edilen sonuçlar aksi yöndedir. Kişi başına düşen milli gelir arttıkça ilköğretim kademesi kamu eğitim harcamaları giderek azalmaktadır. Bu ülkeler açısından ele alındığında nüfus yapısı ve diğer faktörler etkili olduğu söylenebilir.

Genç nüfusa sahip olan ülke gruplarında ve kriz öncesi durumda eğitime katılımdaki artış, ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir. Benzer durum %1 anlamlılık düzeyinde Bulgaristan, İspanya için geçerlidir. %10 anlamlılık düzeyinde ise Brezilya, Meksika, Peru ve Polonya için aynı durum söz konusudur. Aynı zamanda yaşlı nüfuslu ülke grubu, %1 anlamlılık düzeyinde Bulgaristan ve İspanya, %10 anlamlılık düzeyinde ise İrlanda ve Peru için ekonomik

büyümedeki artış, eğitim standardını da negatif etkilemektedir. 15 yaş altı olarak bilinen ilköğretim kademesindeki nüfus, tüketim nüfusu olarak kabul edildiği için, özellikle genç nüfusa sahip olan ve kriz öncesi durumda ekonomik büyümeye negatif etki etmektedir. Ancak İngiltere’de %10 anlamlılık düzeyinde ekonomik büyüme eğitim standardını, Güney Kore’de hem ekonomik büyüme eğitim standardını hem de eğitim standardı ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, nüfus artış hızının düşük olduğu ülkelerde kamu ilköğretim eğitim harcamaları ile ilköğretim düzeyinde eğitim talebi miktarının doğru orantılı olmaması, eğitim finansmanı ve standardı arasındaki negatif ilişkiyi ifade etmektedir. Bu ülkelerde eğitim talebinin, başka bir ifadeyle, ilköğretim öğrenci sayılarının yüksek düzeyde olması eğitim standardının eğitim finansmanını negatif etkilemesi olarak ifade edilebilir. Bu etki, kamusal eğitim politikalarının nüfus yapısına hızla cevap verememesi olarak açıklanabilir. Genç nüfusa sahip olan ülkelerde ilköğretim kademesi eğitim talebinin ekonomik büyümeye negatif etkisi, ülkedeki nüfusun büyük bir kısmının tüketici konumda olması ile açıklanabilir. Kamu eğitim harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi ise özellikle kriz sonrasında durgun ekonomiden büyüme ekonomisine geçiş için kamu harcamalarının rolünün önemli olduğunu göstermektedir. Gelişmiş ve yaşlı nüfusa sahip PISA kapsamındaki ekonomilerin tasarruf oranlarının genç nüfusa sahip gelişmekte olan PISA kapsamındaki ülkelere bakışla daha yüksek olmalarından dolayı eğitime daha fazla kaynak tahsisi yapabildikleri ve dolayısıyla ekonomik büyümenin eğitim harcamalarına pozitif etki sağladığı görülmektedir.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlara dayalı olarak ilköğretim kademesinin özellikle genç nüfusa sahip olan ülkeler için getirisinin yüksek olduğu ifade edilebilir. Bu getiri kısa dönemde salt ekonomik getiri olarak değerlendirilmemeli, uzun dönem dikkate alınarak sosyal getiri olarak görülmelidir. İlköğretim kademesi uzun dönemde üst eğitim kademesine geçiş sağlayarak ülkede nitelikli beşerî sermayeye sahip olunmasını etkiler ve uzun dönemde ekonomik büyümede artış meydana getirebilir. Aynı zamanda doğum oranını etkileyerek kısa dönemde çalışabilir nüfusun yükünü de azaltabilir. Bunun yanı sıra, bilinçli tüketim, eleştirel yaklaşım kazandırarak sosyal gelişimi de pozitif etkileyebilir. Bu nedenle politika yapımcılarının ilköğretim kademesine daha büyük bütçeler tahsis ederek eğitimin bu kademesini daha güçlü desteklemeleri önerilmektedir.

Kaynakça

- Ainsworth, A., Beegle, K., & Nyamete, A. (1996). The Impact of Women's Schooling on Fertility and Contraceptive Use: A Study of Fourteen Sub-Saharan African Countries. *The World Bank Economic Review*, 10(1), 85-122. doi: 10.1093/wber/10.1.85.
- Aypay, A. (2015). *Eğitim Politikası*. Ankara: Pegem Akademi.
- Badibanga, T. M. (2010). *Essays on Economic Growth, Education, and the Distribution of Income: A Structural Analysis for the Case of South Africa* (Unpublished Doctoral Dissertation). The University of Minnesota, Minnesota.
- Bridsall, N. (1993). *Social Development is Economic Development*. World Bank Policy Research Working Papers, WPS 1123, Washington.
- Campbell, J. Y., & Perron, P. (1991). Pitfalls and Opportunities: What Macroeconomists Should Know About Unit Roots? O. J. Blanchard, & S. Fischer (Ed.), *NBER Macroeconomics* içinde (s. 141-220). Cambridge: MIT.
- Choi, I. (2001). Unit Root Tests for Panel Data. *Journal of International Money and Finance*, 20(2), 249-272. doi:10.1016/S0261-5606(00)00048-6.
- Fidan, N. ve Erden, M. (1996). *Eğitime Giriş*. Ankara: Alkım.
- Gümüş, E. ve Şişman, M. (2012). *Eğitim Ekonomisi ve Planlaması*. Ankara: Pegem Akademi.
- Gyimah-Brempong, K., Paddison, O., & Mitiku, V. (2006). Higher Education and Economic Development in Africa. *Journal of Development Studies*, 42(3), 509- 529. doi: 10.1080/00220380600576490.
- Hanif, N., & Arshed, N. (2016). Relationship between School Education and Economic Growth: SAARC Countries. *International Journal of Economics and Financial ISSUES*, 6(1), 294-300. <http://www.econjournals.com/index.php/ijefi/article/view/1605>.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74. doi:10.1016/S0304-4076(03)00092-7.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254. doi:10.1016/0165-1889(88)90041-3.
- Kao, C. (1999). Spurious Regression and Residual-based Tests for Cointegration in Panel Data when the Cross-section and Time Series Dimensions are Comparable. *Journal of Econometrics*, 90(Special Issue), 1-44.

- Keller, R. I. (2006). Investment in Primary, Secondary, and Higher Education and the Effects on Economic Growth. *Contemporary Economic Policy*, 24(1), 18-34. doi: 10.1093/cep/byj012.
- Kotaskova, S. K., Prochazka, P., Smutka, L., Maitah, M., Kuzmenko, E., Kopecka, M., & Hönl, V. (2018). The Impact of Education on Economic Growth: The Case of India. *Acta Universitatis Agriculturae Et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 66(1), 0253-0262. doi: 10.11118/actaun201866010253.
- Levin, A., Lin, C., & Chu, C. J. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24. doi:10.1016/S0304-4076(01)00098-7.
- Maddala, G. S., & Wu, S. (1999). A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and a New Simple Test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61(1), 631-652.
- Özsoy, C. (2010). Türkiye'de Eğitim ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin VAR Modeli ile Analizi. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 5(1), 60-74. <http://dergipark.gov.tr/beyder/issue/3478/47321>.
- Pedroni, P. (2004). Panel Cointegration: Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with an Application to the PPP Hypothesis. *Econometric Theory*, 20(3), 597-625. doi:10+10170S0266466604203073.
- Pesaran M. H., Shin Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. doi: 10.1002/jae.616.
- Petrakis, P., & Stamatakis, D. (2002). Growth and Educational Levels: A Comparative Analysis. *Economics of Education Review*, 21(5), 513-521. doi: [10.1016/S0272-7757\(01\)00050-4](https://doi.org/10.1016/S0272-7757(01)00050-4).
- Psacharopoulos, G. (1985). Returns to Education: A Further International Update and Implications. *Journal of Human Resources*, 20(4), 583-604. doi: 10.2307/145686.
- Psacharopoulos, G., & Patrinos, H. A. (2018). Returns to Investment in Education: A Decennial Review of the Global Literature. *Education Economics*, 26(5), 445-458. doi: 10.1080/09645292.2018.1484426.
- Psacharopoulos, G., & Woodhall, M. (1985). *Education for Development: An Analysis of Investment Choices* (World Bank Publication, Report No. 9954). New York: Oxford University. <http://documents.worldbank.org/curated/en/477701468137718173/pdf/multi-page.pdf>.

Sab, R., & Smith, S. C. (2001). *Human Capital Convergence: International Evidence* (IMF Working Paper, No.01/32). International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/Human-Capital-Convergence-International-Evidence-4017>.

Tarı, R. (2006). *Ekonometri*. İstanbul: Avcı.

Webber, D. (2002). Policies to Stimulate Growth: Should We Invest in Health or Education? *Applied Economics*, 34(13), 1633-1643. doi: 10.1080/00036840110115109.

Mahalli İdarelerce Yürütülen Hizmetlere İlişkin Şikâyetlerin İncelenmesi ve Yerel Yönetimler Kamu Denetçisinin Gerekliliği

Examination of Complaints Regarding Services Provided by Local Administrations and Necessity of Local Government Ombudsman

Dr. Öğr. Üyesi Kürşad Emrah Yıldırım¹

Başvuru Tarihi: 16.09.2019

Kabul Tarihi: 30.09.2019

Öz

Kamu denetçiliği, kurumsal olarak ilk kez İsveç'te uygulanmaya başlanmıştır. Kamusal nitelikteki hizmetlerin sunumu sırasında bir takım bürokratik eylemlerin bulunması, onların denetlenmesini ve bu denetimi yerine getirecek kamu denetçiliği kurumu gibi bir yapıyı gerekli kıldığı düşünülmektedir. Bağımsız olma ve tarafsızlık ilkeleri doğrultusunda vatandaşları idarenin keyfi uygulamalarına karşı güvende hissetmelerine yönelik hareket edebilmeleri için zamanla birçok ülkede varlık göstermeye başlamıştır. Kamu denetçiliği kurumu, zamanla birçok ülkeye yayılmıştır. Türkiye'de de 2012 yılı 6328 sayılı "Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu" ile Kamu Denetçiliği Kurumu kurulmuş ve 1982 Anayasası'nın 74. maddesiyle anayasal bir kurum haline getirilmiştir. Kamu Denetçiliği Kurumu, idarenin işleyişi ve her türlü eylem, işlem, tutum ve davranışını gelen şikâyetler üzerine incelemekle görevli olan ve bu incelemeler sonucunda idareye öneriler sunan bir kurumdur. Kamu Denetçiliği Kurumu'nun yıllık faaliyet raporları incelendiğinde mahalli idareler ile ilgili şikâyetlerin diğer şikâyetlerden ayrı olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Bununla birlikte bu kuruma gelen ve incelemeye konu olan şikâyetlerin önemli bir kısmını mahalli idareler oluşturmaktadır. Çalışmada söz konusu raporlarda yer alan ve "Mahalli İdarelerce Yürütülen Hizmetlere İlişkin Şikâyetler" tablolaştırılarak incelenmiş ve yapılan incelemeden elde edilen sonuçlar üzerinden yerel kamu denetçisinin gerekliği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mahalli İdareler, Kamu Denetçiliği Kurumu, Ombudsman, Yerel Kamu Denetçisi

¹ Anadolu Üniversitesi, İİBF, keyildirim@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7824-4916

Abstract

Ombudsman, expressed as Public supervisorship, in the first time it has been implemented in Sweden. It is believed that during the presentation of public services, some bureaucratic actions, they are supervised and they require a structure such as ombudsman institution which will carry out this inspection. The Ombudsman Institution has begun to appear in many countries over time in order to enable its citizens to feel safe against the arbitrary practices of the administration in line with the principles of independence and impartiality. In the Turkey with number of 6328 "Ombudsman Act" the Ombudsman was established years of 2012 and has been turned into a constitutional institution with Article 74 of the 1982 Constitution. The Ombudsman's Institution is an institution that is responsible for examining the operation of the administration and all its actions, actions, attitudes and behaviors on complaints and offers recommendations to the administration as a result of these investigations. When the activity reports of the Ombudsman's Institution are examined, it is seen that the complaints about the local administrations are classified separately from other complaints. Therewithal, local administrations constitute a significant part of the complaints received from this institution. In this study, the complaints, which are included in the said reports and concluded with respect to Local Administrations, were tabulated and the necessity of local ombudsman was discussed through the results obtained from the examination.

Keywords: *Local Administrations, Ombudsman Institution, Ombudsman, Local Ombudsman*

Giriş

Çeşitli şikâyet ve isteklerden hareket ile şikâyetlere sebep olan olayın tarafları arasında arabuluculuk yapan, çözüm önerileri sunan ve dilimizde kamu denetçiliği olarak karşılık bulan kavramın tarihsel gelişimi incelendiğinde, temellerinin Osmanlı Devleti'nde mevcut bazı yapılarda yer aldığı görülmektedir. Kökenleri tarihimize dayanan kamu denetçiliğinin ülkemizde uygulanmaya 2012 yılında yürürlüğe giren 6328 nolu kanun ile başladığı bilinmektedir.

İdarenin çeşitli eylem ve işlemlerinden dolayı vatandaşların bazen haksız uygulamalar ile karşı karşıya kaldığı bir gerçektir. Haksız uygulamalar karşısında vatandaşların taleplerini inceleyen ve çözüm önerileri getiren kamu denetçiliği kurumu, bu uygulamaların önlenmesinde kolay ulaşılabilir ve bürokratik zaman kaybının az olduğu önemli bir denetim mekanizmasıdır.

Özellikle Avrupa ülkelerinde çok çeşitli uygulamaları olan kamu denetçiliğinin ülkemizde çeşitlilik açısından daha kısır bir görüntü sergilediğini söylemek mümkündür. Örneğin diğer ülke uygulamalarına bakıldığında kamu denetçiliğinin; vergi, sağlık, tüketici, askeri, yerel yönetim, banka kamu denetçiliği gibi sınıflandırıldığı ve daha alt uzmanlık alanlarına ayrıldığı görülmektedir. Ülkemizdeki uygulamada ise idare ile ilgili tüm konular ile ilgilenen tek bir yapının var olduğu ve değerlendirmelerin konu tasnifi yapılarak her tasnif için ayrı denetçilerin belirlenmesi usulü ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Kamu denetçiliği kurumunun gerçekleştirdiği faaliyetleri gösteren raporlar incelendiğinde bu konular içerisinde önemli

sayılabilecek bir çoğunluğun yerel yönetimler ile ilgili kararlara ait olduğu gözlemlenmektedir. Çalışmada bu raporlardaki yerel yönetim kararları incelenerek yerel yönetim kamu denetçiliğinin ülkemizdeki gerekliliğı üzerine bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Kamu Denetçiliğı

Kamu denetçiliğı ile ilgili kaynaklar incelendiğinde kavramın İsveç kökenli olduğu görülmektedir. Daha detaylı bir inceleme ile kavramın ilk uygulamasının Osmanlı Devleti'nde olduğu ve İsveç Kralı Şarl'ın 18.yy'da Osmanlıya konuk olduğu dönemlerde görüp ülkesinde uyguladığı ortaya çıkmaktadır (Uler, 2012, s. 500). Eski Türk-İslam devletlerinde Divan-ı Mezalim, Osmanlı Devleti döneminde ise Divan-ı Hümayun olarak karşımıza çıkan meclislerin görevleri arasında vatandaşın şikâyetlerinin dinlenmesi ve bunların padişahlık makamı adına çözüme kavuşturulması yer almaktaydı (Avşar, 2012, s. 31). Bu durum o dönemlerde vatandaş ile yönetim arasındaki yakın ilişkiyi de ortaya koymaktadır. Hatta şikâyetlerin dinlenmesi ve çözüme kavuşturulması için gerekli çabanın gösterilmesi denetim mekanizmasının işlerliğini de göstermektedir.

Kamu yönetiminde denetim mekanizması, kamu yöneticilerinin görevlerini icra ederken sahip oldukları yetkileri kötüye kullanmalarının önüne geçmek için gereklidir. Bir diğere neden olarak kanunlarının bu yöneticilere yapmak üzere verdiği görevlerin amaçlara uygun olarak yerine getirilip getirilmediğinin tespit edilebilmesidir (Tortop vd., 1993, s. 157). Kamu yönetiminde denetim siyasal, yönetsel, yargısal denetimin yanı sıra baskı grupları ve kamuoyu denetimi, etik denetimi ve kamu denetçiliğı aracılığı ile yapılmaktadır (Özer ve Önen, 2012, s. 251-253). Kamu yönetimi tarafından icra edilen faaliyetler ile ilgili şikâyetleri çözmek ve aşırılıkları gidermek ile sorumlu olan kamu denetçiliğı, yargı organlarının denetim yaparken göz ardı ettiğı yerindelik denetimini gerçekleştirmektedir (Şengül, 2013, s. 86). Yerindelik denetimi, kamu örgütlerine sorunları çözmek için daha hızlı bir geri dönüş sağlamaktadır.

Vatandaşın kamu yönetimi ile ilgili şikâyetlerini belirleyerek aksayan ve kusurlu durumları düzeltmek amacı ile ulaştığı sonuçları kamuoyuna ve meclise sunan (Eryılmaz, 2011, s. 343) kamu denetçiliğı kurumunun aldığı kararların bir bağlayıcılığı olmayıp (Nohutçu, 2007, s. 300) bu kararlar tavsiye niteliğindedir.

Kamu denetçiliğı gibi hassas bir kurumun aldığı kararların, fayda sağlayan bir değer taşıyabilmesi için bu kurumun yürütmeden bağımsız olması gerekmektedir. Nitekim kamu denetçisi, yönetimi denetleme aşamasında yönetime yabancı değildir ancak yönetime bağılı da hareket etmemektedir (Uler, 2012, s. 503). Diğere bir ifadeyle vatandaşların kamu kurum ve kuruluşları ile olan münasebeti dolayısıyla yaşadıkları sorunlar ile dile getirmek istedikleri şikâyetlerine gerektiğı gibi önem vererek çözüm bulmak ve gerektiğinde arabulucuk yapmak gibi amaçları taşıyan kamu denetçiliğı kurumu, bağımsız olma ve tarafsızlık ilkeleri doğrultusunda hareket etmesi gerekmektedir (Gökçe, 2013, s. 4). Bununla birlikte vatandaşlar tarafından gelen şikâyetleri değerlendirmesi, değerlendirme yapılırken kötü işleyiş ve haksızlık içeren konuların önüne geçilmesi veya ortaya çıkmış olan sonuçlara önlem niteliğinde öneriler sunması (Tortop, 1998, s. 4), kamu denetçisinin yapması gereken görevler arasında sayılmaktadır.

Kamu denetçiliği uygulamaları incelendiğinde bu denetim mekanizmasının üçlü bir sınıflandırmaya tabi olduğu görülmektedir. Bu sınıflandırmalar içerisinde farklı türler yer almaktadır. Kamu denetçiliği uygulamalarından ilki “klasik kamu denetçiliği” olarak isimlendirilen ve en yaygın kullanılan denetçiliktir. Klasik kamu denetçiliği kamu kurumları ile vatandaşlar arasındaki kusurların giderilmesi ile ilgilenmektedir. Bir diğer kamu denetçiliği “avukat kamu denetçiliği” dir. Bu denetçilik türünde taraflar içerisinde kamu kurumlarının olma zorunluluğu yoktur. Her iki tarafın vatandaş olması ve aralarından bir uyuşmazlığın olması durumunda faaliyet göstermektedir. Üçüncü denetçilik çeşidi olan “kurumsal kamu denetçiliği” ise özel kurumlar ile vatandaşlar arasındaki veya özel kurumun kendi içindeki uyuşmazlıkların çözümü ile ilgilenmektedir (Özden, 2010, s. 50-52). Bu sınıflandırma içerisinde yer alan bazı denetçilik türlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Parlamento Kamu Denetçiliği
- İnsan Hakları Kamu Denetçiliği
- Çocuk Hakları Kamu Denetçiliği
- Askeri Kamu Denetçiliği
- Banka Kamu Denetçiliği
- Tüketici Kamu Denetçiliği
- Basın Kamu Denetçiliği
- Vergi Kamu Denetçiliği
- Sağlık Kamu Denetçiliği
- Fırsat Eşitliği Kamu Denetçiliği
- Özel Sektör Kamu Denetçiliği
- Öğrenci ve Eğitim Kamu Denetçiliği
- Uluslararası ve Uluslar üstü Kamu Denetçiliği
- Yerel Yönetimler Kamu Denetçiliği

Türkiye’de 1970’li yıllardan başlayarak tartışma konusu olan ve 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile kuruluşu kesinleşen, (Odyakmaz, 2011, s. 106) kamu denetçiliği, 2012 yılında 6328 sayılı “Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu” ile faaliyetlerine başlamıştır. İlgili kanunun 1. maddesinde kurumun; *“kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturmak suretiyle, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak”* üzere kurulduğu görülmektedir. Yine aynı kanunun 5. maddesinde kurumun görevi; *“idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmak”* şeklinde tanımlanmıştır. Diğer ülke örneklerinde görülen çeşitliliğin aksine Türkiye’de herhangi bir çeşitlendirme yapılmadan tüm başvurular tek bir kamu denetçiliği mercisinde toplanmakta ve değerlendirilmektedir.

Farklı ülkelerde göreve gelme usulleri ve yetki alanları farklılık göstermesine rağmen temel amacı kamu idaresi karşısında vatandaşlara ait hakların korunması ve kamusal sorunların çözümünün hızlandırılması olan kamu denetçileri özellikle yargının yükünün azaltılmasında önemli bir role sahiptir. Amerika, Kanada, Almanya, İsveç, Macaristan gibi birçok ülkede farklı

alanlara ayrılmış olan kamu denetçiliği, Türkiye, Fransa, Danimarka, Polonya gibi ülkelerde çeşitlilik göstermeden tek bir alanda uygulanmaktadır (Özden, 2010, s. 70-71). Kamu denetçiliğinin temel görevi adalet, hakkaniyet ve hukuk çerçevesinde idare adına gelen şikayetler üzerine incelemeler yapmak ve şikayetlerin giderilmesi için çözümler sunmaktır (Parlak ve Doğan, 2015, s. 757-758).

Yerel Yönetimler Kamu Denetçiliği

Klasik kamu denetçiliği sınıflandırması içerisinde yer alan ve kamu denetçiliği ile ilgili ülke örnekleri incelendiğinde en yaygın kullanıma sahip olan yerel yönetimler kamu denetçiliğinin ilk uygulaması 1974 yılında İngiltere’de başlatılmıştır. Zamanla yerel yönetimlerin yerine getirmeleri gereken görevlerin değişikliğe uğraması ve giderek artması gibi nedenlerle merkezi yönetim organları için kurulan kamu denetçilerinin yanında yerel yönetim kamu denetçilerinin oluşturulması da yaygınlaşmıştır (Sanal, 2002, s. 62). Yerel yönetimlerin gerektiği gibi yönetilmemesi ve faaliyetler sonucu sorunların ortaya çıkması ve bu sorunların çözülüp yerel yönetimlerin gerektiği gibi yönetilmesi amacıyla görev yapmaya başlamıştır (Küçüközyiğit, 2006, s. 95). Çeşitli ülkelerde daha etkin ve verimli bir yerel yönetim sisteminin sağlanması ve yaşanan aksaklıkların tespit edilerek giderilmesi için yerel denetim mekanizmasının oluşturulması gerekli görülmüştür.

Yerel yönetimler kamu denetçiliği, belirli bir bölgede veya şehirde faaliyet gösteren yerel yönetim birimlerinin işleyişi sonucu ortaya çıkan sorunların çözüme kavuşturulabilmesi, yerel halkın haklarının yerel yönetimlere karşı korunabilmesi ve yerel yönetimlerin yönetsel anlamda daha sağlıklı hale gelmesi amacıyla öneriler sunmak üzere kurulmuş kamu denetçiliğidir (Ataman, 1997, s. 783). Bu denetçilik türü müdahale alanı ölçüsünde etki ve otoritesi sınırlandırılmış olan ve merkezi yönetimin bütün özelliklerini taşıyan kamu denetçiliğidir (Temizel, 1997, s. 65). Hizmette yerellik, yerel özerklik, katılım, küreselleşme gibi kavramlarda yaşanan gelişmeler ile birlikte dünya genelinde yerel yönetimlere daha fazla sorumluluk ve yetki vermeye başlanmıştır (Özden, 2004, s. 564). Yerel yönetimlerin artan önemi ile birlikte yerel yönetim kamu denetçiliği de buna paralel olarak uygulandığı ülke sayısı bakımından artış göstermektedir.

Bir kamu deneticisinin uluslararası tanımı karşılayabilmesi ve kabul görebilmesi için denetçilik görevini kendisine veren makam veya şahısları da kapsayacak şekilde tüm makam ve şahıslar karşısında bağımsız ve tarafsız olması gerekmektedir (Gregory, 1995, s. 12). Dolayısıyla yerel yönetimler kamu denetçisinin de bu ölçütü sağlaması önemli bir zorunluluktur.

Küresel uygulamaları incelendiğinde, yerel yönetimler kamu denetçisi, parlamento kamu denetçisi gibi parlamento tarafından belirlenmekte ve görevlendirilmektedir. Bazı ülkeler ise yerel yönetimler kamu denetçisi belirlemede yerel meclislerin de katılımı ile gerçekleştirdikleri oylama yöntemini kullanmaktadırlar (Ünal, 2008, s. 133). Diğer kamu denetçileri gibi geniş yetkileri olan ve yargı kuruluşlarında var olan yetkilere benzer yetkileri elinde bulunduran (Akıncı, 1999, s. 344) yerel yönetimler kamu denetçileri, yaptıkları denetimler sonucunda disiplin soruşturmasına veya yargıya başvurma, anayasaya aykırılık bildirimini yapma, kanun veya düzenlemeler ile ilgili reform tekliflerinde bulunma gibi haklara da sahiptirler (Köksal, 2007, s. 51). Yerel yönetimler kamu denetçilerine, denetçinin yetki alanı içerisinde yer alan

kurum ve kuruluşların faaliyetlerinden zarar görmüş olan tüm vatandaşlar, tüzel kişiler ve ülkede yaşayan yabancılar şikâyet başvurusu yapabilmektedir (Seneviratne, 1994, s. 102). Yapılan başvurular değerlendirilirken, yerel meclisler tarafından alınan kararlara ait uygulamaların gerektiği gibi yapılıp yapılmadığından çok bu uygulamalara kalite kazandırılabilir olup olmadığı ve hukuk ilkelerine uygun olarak yapılıp yapılmadığı dikkate alınmaktadır (Temizel, 1997s. 66). Bir başvurunun değerlendirmeye alınabilmesi için başvuruda bulunacak kişinin adli ve idari denetim araçlarının hepsine başvurmuş ve bunları tüketmiş olması gerekir. Aksinin tespiti durumunda yerel yönetimler kamu denetçisi başvuru yapacak kişinin şikâyetini kabul etmeyecektir (Özden, 2010, s. 69).

Ülke örnekleri incelendiğinde kamu denetçilerinin göreve getirilmelerinde farklı yöntemlerin olduğu görülmektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde yerel düzeyde ve farklı faaliyet alanları ile ilgili çeşitli kamu denetçilerinin var olduğu ve yerel düzeyine göre o bölgedeki yerel yöneticiler tarafından atandığı görülmektedir. Benzer şekilde Kanada'da yerel meclisin teklifi ile yerel yöneticiler tarafından atama yapıldığı görülmektedir. Hollanda gibi bazı ülkelerde yerel kamu denetçileri yerel meclislerce seçilmektedir. İspanya'da yerel kamu denetçilerinin yanı sıra bölgesel düzeyde kamu denetçileri mevcuttur. Bu denetçilerin tamamı ulusal kamu denetçisi gibi parlamento tarafından seçilmektedir (Şencan, 2011, s. 9-39). Kamu denetçiliğinde önemli olan her ülkenin kendisine ait sosyal, politik, hukuksal, kültürel ve nüfus özelliklerine göre bir kurumsal yapının oluşmasıdır. Dolayısıyla kamu denetçiliğinde ülkeye sağlıklı işleyen bir sistem kurulmak isteniyorsa başka ülkelerden kopya etmekten ziyade o ülkenin koşullarına göre tasarlanan bir kurum oluşturulmalıdır (Fendoğlu, 2010, s. 19). Ülkelerin temel dinamiklerinin, yerel yönetimler yapısının ve merkezi ve yerel yönetimler arası ilişkilerin yerel kamu denetçiliği kurumunun oluşturulmasına olanak tanınması gerekmektedir.

Kamu Denetçiliği Raporlarında Mahalli İdarelerce Yürütülen Hizmetlere İlişkin Şikayetler

Kamu denetçiliği mahalli idareler ile ilgili faaliyetlerine, 6328 sayılı kanunun öngörüsü üzerine 29/03/2013 tarihinde başlamıştır. Kamu Denetçiliği Kurumu'nun internet sayfasından alınan faaliyet raporları incelendiğinde 2013 yılından itibaren raporların hazırlandığı ve en son 2018 yılı raporunun sistemde var olduğu görülmektedir. Söz konusu raporlar incelendiğinde Kamu Denetçiliği Kurumu'na mahalli idareler ile ilgili yapılan başvuruların sayısı ve toplam başvuru içinde mahalli idareler ile ilgili yapılan başvuruların oranları hakkında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- 2013 yılında mahalli idareleri konu alan 455 başvurunun var olduğu görülmektedir. Bu başvurular toplam başvuruların %6'sını oluşturmaktadır.
- 2014 yılında raporlar detaylandırılmıştır ve mahalli idareler ile birlikte idare bazında istatistiklere de yer vermeye başlanmıştır. 2014 yılında mahalli idareleri konu alan başvuru sayısı bir önceki yıla göre azalmış ve 343 başvuru alınmıştır. Başvuru sayısı azalmış olmasına rağmen mahalli idareleri konu alan başvuruların toplam başvuru içerisindeki oranı artmıştır. Bu başvurular toplam başvuruların %6,1'ini oluşturmaktadır. Raporda, başvuruların idare temelinde istatistiklerine de yer verilmiştir. Bu istatistikler incelendiğinde, mahalli idareler ile ilgili 511 başvurunun var olduğu ve bu başvuruların toplam başvuru sayısının %9,6'sını oluşturduğu

görülmektedir. Bu oran ile mahalli idareler toplam başvuruların idarelere göre dağılımında ilk sırayı almıştır.

- 2015 yılında ise mahalli idarelerce yürütülen hizmetler ile ilgili toplam 329 başvuru alınmıştır. Bu sayı toplam başvuruların %5,43'ünü oluşturmaktadır. Şikâyet edilen idareler bazında dağılım incelendiğinde mahalli idareler ile ilgili olarak 506 başvurunun var olduğu ve bu sayının toplam başvuruların %8,36'sını oluşturduğu görülmektedir.

2016 yılından itibaren ise yıllık raporlar içerisinde şikâyetlerin alt başlıkları verilmeye başlanmıştır. Mahalli idareler ile ilgili Kamu Denetçiliği Kurumu'na 2016-2018 yılları arasında başvurusu yapılan şikâyetlerin alt başlıkları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Kamu Denetçiliği Raporlarında Belirtilen Mahalli İdareler ile İlgili Şikâyetler

Hizmetler	2016	2017	2018
Alt yapı hizmetleri	23	173	120
Cenaze ve defin hizmetleri	1	5	1
Çevre düzenleme	8	11	42
Doğalgaz	2	1	2
İmar ve bayındırlık işlem ve uygulamaları	91	150	119
Kentsel dönüşüm ve konut üretimi ve satış	4	19	19
Diğer konular	98	164	213
Mali hizmetler	5	57	59
Otopark Hizmetleri	5	12	15
Ruhsat iş ve işlemleri	40	109	143
Su	25	82	233
Toplu taşıma hizmetleri	50	91	107
Zabıta hizmetleri	16	35	37
Katı atık yönetimi	0	16	9
Evlendirme	0	2	1
İtfaiye hizmetleri	0	0	2
Toplam	368	927	1122

Tablo 1'de yer alan Kamu Denetçiliği Kurumu'na 2016-2018 yılları arasında başvurusu yapılan Mahalli idareler ile ilgili şikâyetlerin alt başlıkları incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- 2016 yılında mahalli idareler istatistiğinde başvuru sayısı 368 olarak gerçekleşmiştir. Bu sayı toplam başvuruların %6,7'sini oluşturmaktadır. Şikâyet edilen idareler bazında dağılım incelendiğinde mahalli idareler ile ilgili olarak 558 başvurunun alındığı ve bu başvuruların sayısının toplam başvuru sayısı içerisinde %10,11'lik kısmı oluşturduğu görülmektedir. En fazla şikâyet edilen idareler sıralamasında 2016 yılında ilk sırayı mahalli idareler almıştır.
- 2017 yılında mahalli idareler ile ilgili 927 başvuru alınmıştır. Bu rakam toplam başvuruların %5,41'ini oluşturmaktadır. İdare temelinde değerlendirildiğinde toplam başvuruların %8,31'i mahalli idareler ile ilgilidir. Bu oranın karşılığı 1424 başvurudur. Mahalli idarelere ait başvurular toplam başvurular içerisinde 3. sıradadır.

- 2018 yılında mahalli idareler ile ilgili başvurular artış göstermiş ve 1122 başvuru alınmıştır. Bu başvurular toplam başvuru sayısının %6,38'ini karşılamaktadır. İdareler temelinde verilen istatistikler incelendiğinde bu rakamın 1851'e ulaştığı ve toplam başvuru sayısının %10'una denk geldiği görülmektedir. İdare temelli sıralamada mahalli idareler ile ilgili başvurular ilk sırada yer almıştır.
- Genel olarak daha fazla şikâyete konu olan hizmetlerin su, ruhsat iş ve işlemleri, altyapı hizmetleri, imar ve bayındırlık işlem ve uygulamaları, toplu taşıma hizmetleri gibi alanlar olduğu görülmektedir.
- Genel olarak daha az şikâyete konu olan hizmetlerin ise itfaiye hizmetleri, evlendirme, cenaze ve defin hizmetleri ile doğalgaz hizmetleri gibi alanlar olduğu görülmektedir.

Kamu denetçiliğinin yıllık raporlarında yer alan bu rakamlar değerlendirildiğinde mahalli idarelerin yürüttüğü hizmetlere ilişkin alınan şikâyetlerin yıllık olarak artış gösterdiği görülmektedir. Şikâyet edilen idareler temelinde yapılan değerlendirmelerde ise mahalli idarelerin toplam şikâyetlerin yaklaşık %8 ile %10'unu oluşturduğu ve şikâyet sıralamasında bazı yıllarda ilk sırayı aldığı ve genel olarak ilk üç idare içerisinde yer aldığı söylenebilir. Bu değerlendirmeler mahalli idarelerin kamu denetçiliği için önemli bir meşguliyet alanı olduğunun göstergesidir.

Sonuç ve Öneriler

İdarenin keyfi eylemlerine karşı vatandaşların korunması, idarenin devamlılığının sağlanması, meydana gelebilecek olumsuzlukların daha önceden tespit edilerek önlenmesi ya da olumsuzlukların giderilmesi gibi amaçlarla yönetimlerin denetlenmesi gerekmektedir. Bu gereksinimden hareketle farklı ülkelerde yönetimlerce çeşitli denetim mekanizmaları ve türleri geliştirilmiştir. Söz konusu denetim türlerinden biri de kamu denetçiliği olarak bilinen ombudsmanlık denetimidir.

Osmanlı Dönemi yönetim sisteminde varlığı bilinen ancak ombudsmanlık adıyla ilk kez İsveç'te uygulanmaya başlayan kamu denetçiliği sistemi, Türkiye'de bu sistem çerçevesinde 2012 yılında 6328 sayılı "*Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu*" ile kurulmuş ve 1982 Anayasası'nın 74. maddesiyle anayasal bir kurum haline getirilmiştir. Kamu Denetçiliği Kurumu, idarenin işleyişi ve her türlü eylem, işlem, tutum ve davranışını gelen şikâyetler üzerine incelemekle görevli olan ve bu incelemeler sonucunda idareye öneriler sunan bir kurumdur.

Yerel yönetimler, kamu yönetimi teşkilatı içerisinde vatandaşların mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kurulan yapılardır. Yerindelik ilkesi doğrultusunda hizmet sunumunu gerçekleştirmeleri, yerel yönetimlere vatandaşa en yakın idari birimler olma özelliği kazandırmaktadır. Bununla birlikte yerel yönetimlerin birer demokrasi okulu olarak görülmesi, onlara demokrasinin güçlü kılınması ve yerleşmesi için çeşitli roller verilmesini de beraberinde getirmektedir. Bu özellik ve verilen roller yerel yönetimlerin vatandaş ile olan ilişkisini önemli kılmaktadır. Çünkü yerel yönetimlerde demokrasinin istenilen düzeyde yerleşmesi ve güçlü kılınması için vatandaşın yönetime katılması ve yönetimin etkin bir denetim mekanizmasıyla denetlenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla güçlü bir demokratik yapının varlığı için yerel yönetimlerle ilgili dile getirilen şikâyetlerin dikkate alınması ve gerekli incelemelerin yapılarak doğru sonuçlara ulaşılması gerekmektedir.

Kamu Denetçiliği Kurumu'nu alan ayrımı yapmaksızın tüm başvuruları almakta ve değerlendirme yapmaktadır. Alan ayrımı yapılmaması, kuruma yapılan yerel yönetimlerle ilgili başvurulara gerekli önemi göstermekte zorluk yaşayabileceğini düşündürmektedir. 2018 yılında 21.647 başvuru alınmış ve bunların 17.615 tanesi sonuçlandırılabilmiştir. Alınan başvurular içerisinde her yıl için ortalama %8 ile %10 arasında başvuruyu oluşturan yerel yönetimler ile ilgili şikâyetlerin yerel kamu denetçiliği kurumunun oluşturulup faaliyete geçirilmesi ile bu kuruma aktarılması, kamu denetçiliğinin yükünü hafifletebilecek ve kurum içinde daha sağlıklı işleyen bir mekanizmanın oluşmasına olanak sağlayabilecektir. Bunun yanı sıra yerel yönetimler ile ilgili şikâyetlerin daha detaylı incelenmesi ve daha sağlıklı sonuçların üretilmesi sağlanabilecektir.

Hak arama kültürünün kazandırılmasını amaçlayan kamu denetçiliği kurumuna vatandaşların daha kolay ulaşmasının sağlanması konusunda yine yerel kamu denetçiliğinin olumlu etkilerinin olacağı düşünülmektedir. Kamu denetçiliği kurumuna yapılan başvurularda genellikle e-devlet üzerinden başvuru alınmaktadır. Ülkemizde e-devlet kullanan kişi sayısının 19 milyon olduğu düşünüldüğünde, e-devlet başvurularının çok fazla tercih edilmediği söylenebilir. Kamu denetçiliği kurumunun aldığı başvurularda elden dilekçe, faks, posta ve e-posta gibi başvuru şekillerinin olduğu görülmektedir. Bu nedenlerle yerel kamu denetçilerinin varlığı yerel anlamda vatandaşların kendisine daha yakın olan bir denetçi kuruluşa başvurmasını daha mümkün ve kolay kılacaktır.

Vatandaşın mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını gidermeye çalışan yerel yönetimler vatandaşlara en yakın birimler olarak görülmektedir. Oluşturulacak yerel yönetimler kamu denetçiliği ile vatandaşa en yakın birimler olan yerel yönetimler hakkında dile getirilen şikâyetlerin, yine vatandaşa en yakın bir denetim mekanizması ile çözülmesine olanak sağlanacaktır. Diğer taraftan vatandaşların gereksiz bürokratik yoğunluğu yaşamamış olmaları ve sorunlarının kısa zamanda çözülmüş olabilmesi, onların yönetime katılımlarının sağlanması açısından da önem arz etmektedir. Bununla birlikte yerel yönetimler, yapılan şikâyetler üzerine sorunların yerinde tespit edilip çözülmesiyle daha etkin ve verimli bir hizmet sunumu arayışı içinde olabilecektir.

Kaynakça

- Akıncı, M. (1999). Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman, İstanbul: Beta Yayınevi.
- Ataman, T. (1997). Ombudsman ve Temiz Toplum. *Yeni Türkiye Dergisi*, 14(1), 783- 802.
- Avşar, Z. (2012). *Ombudsman İyi Yönetilen Türkiye İçin Kamu Hakemi*. İstanbul: Hayat.
- Eryılmaz, B. (2011). *Kamu Yönetimi/Düşünceler/Yapılar/Foksiyonlar/Politikalar* (4.baskı). Ankara: Okutman.
- Fendoğlu, H.T. (2010). Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık), http://hasantahsinfendoglu.com/dokumanlar/insan_haklari/KAMU_DENETCILIGI_O_MBDUSMANLIK_.pdf, Erişim Tarihi: 20.04.2019.

- Gökçe, A.F. (2013). Kamu Denetçiliği Sistemi Kapsamında Mahalli İdarelerde Ombudsman Denetimi, KAYSEM-8 Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar Bildiri Kitabı, 11-12 Mayıs 2013, Hatay.
- Gregory, R. (1995). The Ombudsman in Perspective, (Ed.) Roy Gregory - Philip Giddings - Victor Moore - Jane Pearson, Practice and Prospects of the Ombudsmen in the United Kingdom, Lampeter, The Edwin Mellen Press, 1-42.
- Köksal, M. (2007), Ombudsman (Kamu Hakemi), Ankara: Işık Eğitim Kültür Hizmetleri.
- Küçüközyiğit, H. G. (2006), Ombudsmanlık Kurumu-Hukuksal ve Siyasal Bir İnceleme, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 2(5), 90-111.
- Nohutçu, A. (2007). *Kamu Yönetimi*, Ankara: Savaş.
- Özden, K. (2004). Yerel Yönetimler Ombudsmanı, Yerel Yönetimler Kongresi, 3-4 Aralık 2004, Biga/Çanakkale.
- Özden, K. (2010). *Ombudsman ve Türkiye'deki Tartışmalar*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özer, M.A. ve Önen S.M. (2016). *200 Soruda Yönetim Kamu Yönetimi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Parlak, B. ve Doğan K.C. (2015). Türkiye'de Ombudsmanın Uygulanabilirlik Analizi: Ampirik Bir Çalışma, *Turkish Studies*, 10(10), 749-770.
- Sanal, R. (2002). Türkiye'de Yönetimsel Denetim ve Devlet Denetleme Kurumu, Ankara: TODAİE.
- Seneviratne, M. (1994). *Ombudsmen in the Public Sector, Law and Political Change*. UK: Open University Press.
- Şencan, H. (2011). Bazı Ülkelerde Ombudsmanlık Kurumu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi, Ocak, 8-40.
- Şengül, R. (2013). Kamu Yönetimi ile Birey İlişkilerinin Dönüşümüne Ombudsman Kurumunun Etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 71-88.
- Temizel, Z. (1997). *Yurttaşın Yönetime Karşı Korunmasında Bağımsız Bir Denetim Organı Ombudsman*. İstanbul: IULA-EMME.
- Tortop, N. (1998). Ombudsman Sistemi ve Çeşitli Ülkelerde Uygulanması, *Amme İdaresi Dergisi*, 31(1), 3-11.
- Tortop, N. İsbir, E.G. Aykaç, B. (1993). *Yönetim Bilimi* Ankara: Yargı.
- Uler, Y. (2012). Ombudsman (Kamu Denetçisi), (Editörler), Burhan Aykaç, Şenl Durgun ve Hüseyin Yayman, *Türkiye'de Kamu Yönetimi*, Ankara: Nobel Akademik.
- Ünal, F. (2008). *Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Denetimi ve Yerel Yönetim Ombudsmanı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Soma Maden Kazasından Sağ Kurtulan İşçilerin Travma Sonrası Stres Problemlerinin ve Psikolojik Süreçlerinin Değerlendirilmesine Yönelik Nitel Bir Araştırma

A Qualitative Research on the Evaluation of Posttraumatic Stress Problems and Psychological Processes of Workers Survived from Soma Mine Accident

Dr. Öğr. Üyesi Mehmed Zahid Çögenli¹

Başvuru Tarihi: 29.07.2019

Kabul Tarihi: 30.09.2019

Öz

İnsanlar hayatlarının bazı dönemlerinde karşılaştıkları kötü olaylar karşısında travma geçirebilir ve bunun bir sonucu olarak stres yaşayabilirler. Yaşanan bu stres bireyin sosyal hayatında ve iş görme becerisinde olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Yapılan çalışmada Soma Maden Faciasından sağ kurtarılan işçilerin yaşadıkları travma sonrasında gerek özel gerekse iş yaşamlarında karşılaştıkları zorlukları belirlemek amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemi olarak planlanan çalışmada yarı yapılandırılmış sorular hazırlanarak mülakat uygulanmıştır. 13 Mayıs 2014'te Manisa'nın Soma ilçesinde meydana gelen maden kazasından kurtulan işçiler tespit edilerek görüşme için 10 adet soru hazırlanmış ve 8 kazazedeye görüşülmüştür. Yapılan görüşme kayıtlarının incelenmesi sonucunda 8 görüşmeciden 7 tanesinde alan yazında yer yerilen travma sonrası stres bozukluğu belirtilerinin biri veya birkaçının varlığı tespit edilmiştir. Bu belirtiler uyku problemleri, aşırı uyarılmışlık hali, korku endişe kaygı durumu, travmayı hatırlatan rüyalar ve uyaranlardan kaçınma olarak belirlenmiştir. Görüşmecilerin yaşadıkları travma sonrasında aile içi problem yaşadıkları, sosyal hayatlarında adaptasyon sorunlarının baş göstermesi, tekrar iş bulmada zorlandıkları ve bunun sonucunda da ekonomik olarak zor dönemlerden geçtikleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çalışma Psikolojisi, Travma Sonrası Stres Bozukluğu, İş Sağlığı

Abstract

People may experience trauma in some periods of their lives and experience stress as a result. This stress can have negative consequences in the social life and work ability of the individual. In this study, it is aimed to determine the difficulties faced by the workers who survived the Soma Mine Disaster after the trauma they experienced in their private and work lives. In the study, which was planned as a qualitative research method, semi-structured questions were prepared and

¹ Uşak Üniversitesi, Sağlık Yüksekokulu, mzahid.cogenli@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3018-4157

interviews were applied. On May 13, 2014, workers who survived the mine accident in Soma district of Manisa were identified and 10 questions were prepared for the interview and 8 survivors were interviewed. As a result of the interview records, 7 out of 8 interviewees were found to have one or more post traumatic stress disorder symptoms in the literature. These symptoms were determined as sleep problems, excessive arousal state, fear and anxiety state, dreams reminiscent of trauma and avoidance of stimulants. periods were determined.

Keywords: *Industrial Psychology, Posttraumatic Stress Disorder, Occupational Health*

Giriş

Çalışma hayatının getirdiği en temel sonuçlardan bir tanesi sosyal varlıklar olan insanların bir arada çalışmak ve üretmek zorunda kalmasıdır. Böylelikle belirli bir hedefi gerçekleştirmek için ve diğer insanların ihtiyaçlarını karşılamak adına çeşitli organizasyonlar oluşturularak bu hedeflere ulaşılmaya çalışılmıştır. Yıldırım (2019, s. 578) insanların ihtiyaçlarını karşılamak için bir arada olmak zorunluluğundan bahsederek, günümüz çalışma hayatının zorluklarının üstesinden ancak bu şekilde ve profesyonel bir yönetim anlayışla gelinebileceğini belirtmiştir. Bu yüzden çalışma hayatını birçok sektörle ele aldığımızda, insanın var olduğu her yerde ve bütün üretim süreçlerinde zorluklardan ve problemlerden söz etmek mümkündür. Bu sektörlerin bazılarında, fiziksel koşulların ve çalışma şartlarının diğerlerine göre çok daha fazla rahatsız edici, insan sağlığını tehlikeye atan ve çevresel koşullara bağlı problemlerin daha etkili olduğu bilinmektedir. Madencilik sektörü tehlikeli ve zorlayıcı iş şartlarının en üst seviyede olduğu sektörlerin başında gelmektedir.

Dünya’da ve ülkemizde madencilik sektöründe yaşanan özellikle yeraltı maden sektöründe meydana gelen iş kazaları birçok insanın ölümüne sebebiyet vermiş veya iş göremez duruma getirmiştir. Bunlarla birlikte ciddi ekonomik, fizyolojik ve psikolojik sorunlara da yol açmıştır. İnsan eliyle meydana gelen ve travmaya sebebiyet verebilen bu iş kazaları çalışma hayatında önemi artarak devam eden sorunlar arasında yer almaktadır.

Travmatik olaylar tahmin edilenin aksine toplumun büyük bir kısmını etkilemektedirler. Bu olaylar insan eliyle kasten yapılan, insan eliyle kazayla meydana gelen ve insandan bağımsız kendiliğinden oluşan doğal afetler şeklinde karşımıza çıkabilmektedir. Yaşanan travmanın fiziksel sonuçları olduğu gibi psikolojik ve psikososyal sonuçları da olabilmektedir. Kimileri bu süreci kendi başlarına atlatabildikleri gibi kimileri de yardım alma ihtiyacı hissedebilmektedirler. Bu süreç kişilerin sosyal ve mesleki işlevselliğinde bozulmalara sebebiyet verebilmektedir.

Araştırmanın konusu olan olay 13 Mayıs 2014 günü saat 15:10 sıralarında Soma Eynes/Karanlıkdere Kömür Ocağında meydana gelmiştir. Faciada 301 kişi hayatını kaybetmiş ve 90 kadar kişi sağ kurtulabilmiştir. Kazanın sonucunda 255 eş dul, 432 çocuk yetim kalmıştır. Bu araştırmada Soma maden kazasından sağ kurtulan işçilerle yüz yüze görüşülüp yaşadıkları yıkıcı travmanın sonrasında yaşamlarında ne tür sıkıntıların meydana geldiği tespit edilmeye

çalışılmıştır. Sayısal verilerden de anlaşılacağı gibi kaza sadece maden işçilerini değil onların ailelerini, çevrelerindeki insanları, iş ve sosyal hayatlarını da etkilemiştir. Meydana gelen yıkıcı travmanın etkilerini hafifletmeyi amaçlayan Afetlerde Psikososyal Hizmetler Birliği (APHB) farklı il ve ilçelerde psikososyal destek merkezleri oluşturarak travmadan etkilenenlere yardımcı olmaya çalışmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi esas alınmıştır. Görüşmeler sırasında serbestlik ve esneklik sağladığı için yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır.

Travma Sonrası Stres Bozukluğu

Travma Sonrası Stres Bozukluğu DSM-IV' de (APA, 1994, s. 393-394) (Ruhsal bozuklukların tanısal ve sayımsal el kitabı) “Travmatik olayın arkasından bir aydan uzun süren yeniden yaşantılama, kaçınma, yabancılaşma ve aşırı uyarılmışlık gibi özgül belirtilerin ortaya çıkması ve kişinin sosyal ve mesleki işlevselliğinde bozulmaya yol açması” olarak tanımlanmaktadır. WHO (1993, s. 120), akut stres bozukluğunu ve uyum bozukluğunu şu şekilde ayırmıştır: “Travmatik olaylara karşı gösterilen bir aydan az süren tepkiler akut stres bozukluğu, bu tepkiler daha hafif olduğunda ise uyum bozukluğu olarak sınıflandırılır.”

Karşılaşılan travmatik olayın doğası, şiddeti ve yaşanma biçiminin travma sonrasistres bozukluğunun gelişiminde önemli birer role sahip olduğu ayırıcak kişinin daha önceden varolan bir takım yatkınlıkları ile birlikte travmatik olay yaşandıktan sonra etkisinin daha da arttığı yapılan çalışmalarla gözlemlenmiştir (Classen, Koopman ve Hales, 1998, s. 621).

Travmatik olayların ruh sağlığına etkileri eski çağlardan beri bilinmektedir. 19. yy'da şiddetli biçimde yaşanan travmaların psikolojik ve psikofizyolojik etkileri çok dikkat çekmeye başlamış ve askerlerde görülen bu etkilerin savaşa bağlı olabileceği düşünülmüştür. Jacob DaCosta (1871) “İrritabl Kalp Üzerine” adlı çalışmasında; Amerikan iç savaşında savaşmış askerlerde çarpıntı ve göğüs ağrısı şikayetleriyle “Savaş Stres Reaksiyonu’nu” tanımlamıştır. Daha sonra bu tanıma “Asker Kalbi” ve ya “DaCosta” sendromu denmiştir. Travmaya bağlı tepkiler ilk kez 2. Dünya savaşı dönemi sonunda sınıflandırılmıştır (Hacıoğlu, Gönüllü ve Kamberya, 2002, s. 110-112). Bütün bu araştırmaların ve tanımlamaların bir ürünü olarak, travma sonrasında yaşanan belirtiler DSM-I’de (APA, 1952, s. 48-49) “Dayanılmaz Stres Reaksiyonları” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamada sivil ve askeri alt tiplerinden bahsedilmiş ve hiçbir kronik forma yer verilmemiştir. DSM-II’de (APA, 1968, s. 40) ise travmaya bağlı oluşan tepkiler erişkin yaşamda uyum bozukluğu olarak tanımlanarak “Geçici Ruhsal Bozukluk” olarak adlandırılmıştır. Yapılan ilk tanımlamaların sonrasında Vietnam savaşı ve sivil afetler sonrası çalışmaların sonucu olarak DSM-III (APA, 1980, s. 236-239)’de Travma Sonrası Stres Bozukluğu, ilk kez anksiyete bozukluğu içinde yer alarak 4 kriterde tanımlanmıştır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- Travmatik olay hemen hemen herkes için ciddi sıkıntı semptomları uyandıracak şiddette olmalıdır.
- Travmanın aşağıdakilerden en az biri tarafından kanıtlandığı şekilde yeniden değerlendirilmesi:
  - Olayın ve mücadelelerin tekrarlayan hatırlamalarının olması,
  - Olay hakkında tekrarlayan rüyalarının görülmesi,

- Mağdurun çevresel ya da düşünceye dayalı bir uyararla ilişkili travmatik olay tekrar ediyormuş gibi ani davranması veya hissetmesi.
- Aşağıdakilerden en az birinin görülebileceği gibi, travmadan bir süre sonra başlayarak dış dünyaya karşı duyarlılığın azalması veya dış dünyaya katılımın azalması:
  - Bir veya daha fazla önemli faaliyete ilginin belirgin şekilde azalması,
  - Başkalarından kopma veya yabancılaşma hissi,
  - Kısıtlı etki.
- Travmadan önce bulunmayan aşağıdaki belirtilerden en az ikisinin görülmeye başlanması:
  - Aşırı duyarlılık veya abartılı irkilme tepkisi,
  - Uyku bozukluğu,
  - Başkaları olmadığında hayatta kalma veya hayatta kalma için gereken davranış hakkında suçluluk,
  - Hafıza kaybı veya konsantre olma sorunu,
  - Travmatik olayın hatırlanmasına neden olan faaliyetlerden kaçınma,
- Travmatik olayı sembolize eden veya ona benzeyen olaylara maruz kalınması durumunda semptomların yoğunlaştırılması.

Bu kriterler teşhis konulmasında kullanılmak için geliştirilmiştir. Bu kriterlere ek olarak 1987'de DSM-III R ile birlikte altıncı bir belirti eklenmiştir. Bu belirtiler; psikojenik amnezi, travma ile ilgili düşüncelerden kaçınma, geleceğin yok olduğu duygusu, irritabilite ve öfkedir. Ayrıca travmatik olayın insanın yaşadığı sıradan olaylardan farklı şiddette olması gerektiği ve kaçınma belirtilerinin varlığı vurgulanmaktadır (Gersons ve Carlier, 1992, s. 744). Zamanla kitlesel savaşların sona ermesi ve yapılan araştırmalar sonucunda DSM-IV (APA, 1994, s. 393)'te farklı tipteki travmatik olayların üzerinde durulmuştur. Bunlar ölümle sonuçlanabilen ağır hastalıklar, fiziksel olmayan saldırılar, olumsuz cinsel deneyimler, çocuklarda olumsuz sonuç doğurabilen ebeveynlerin ölümü gibi stresörlerdir. DSM-V (APA, 2013, s. 265)'de Travma sonrası Stres Bozukluğunu altkümeden çıkarılmış ve ayrı bir grup olarak ele alınmıştır. Travmaya direkt maruziyet olmasa bile travmanın duyulması yoluyla da TSSB gelişebileceği vurgulanmıştır.

Travmaya Bağlı Oluşan Ruhsal Bozukluklar

Travmaya maruz kalmanın sonucunda bireyler tarafından birçok farklı tepki ortaya çıkabilmektedir. Bu farklı tepkilerin ortaya çıkmasına bireysel, toplumsal veya biyolojik faktörler, travmanın tipi, şiddeti, meydana geliş şekli etkili olabilmektedir. Bunun sonucunda da doğrudan travmayla ilişkilendirilen ve pek çok ruhsal bozukluk gelişebilmektedir. Bunlar (Akçay, 2011, s. 6-7):

1. Doğrudan travma ile ilişkilendirilen ruhsal bozukluklar:
  - Akut Stres Reaksiyonu (ICD-10),
  - Akut Stres bozukluğu,
  - Travma Sonrası Stres Bozukluğu,
  - Uyum Bozuklukları.

2. Dolaylı olarak travma ile ilişkilendirilen ruhsal bozukluklar:

- Dissosiyatif Bozukluklar,
- Borderline Kişilik Bozuklukları,
- Konversiyon Bozuklukları,
- Somatizasyon Bozukluğu,
- Yeme Bozuklukları,
- Depresyon,
- Diğer Anksiyete Bozuklukları (yaygın anksiyete bozukluğu, panik bozukluğu, vb.),
- Psikotik Bozukluklarolarak sınıflanmaktadır.

Travmaya Yol Açan Olaylar

Travmatik olaylar 3 ana başlık altında toparlanabilir(DSM V, 2013):

- a) İnsanlar tarafından bilerek ve kasten sebep olunan travmalar (tecavüz, işkence, savaş, cezaevi ve gözaltı işlemleri, terör eylemleri),
- b) İnsanların istemeden sebep olduğu kaza ile sonuçlanantravmalar (uçak kazaları, trafik kazaları, gemi kazaları, iş kazaları, yangınlar),
- c) Doğal afetler (sel, çığ, deprem, orman yangınları vb.).

Travma sonrası stres bozukluğunun belirtilerini travmanın türü, şiddeti, sıklığı, olayın meydana geliş şekli, bireyin yaşadığı şehrin, sosyokültürel, ekonomik, ve coğrafik özellikleri etkileyebildiği gibi kişinin cinsiyeti, varsa önceki yaşadığı travmalar, psikiyatrik öykü ve kişiye ait başa çıkma düzenekleri de etkileyebilmektedir. Travma mağdurunun travmanın öncesinde ve sonrasında yaşadığı süreç TSSB'nin klinik tablosunu şekillendirir. Bu süreç genelde beş aşamadan meydana gelir (Baysak, 2010, s. 22-23):

1. Karmaşa aşaması: Şok aşaması olarak ta isimlendirilen bu dönemde, kontrolünü kaybeden mağdur, yaşadığı travmatik olay üzerinde kontrol sağlamak için bilinçli bir çaba gösteremez. Bu süreç mağdurun travmatik olayla ilgili öznel algısıyla da ilişkili olarak güvende olduğunu hissedinceye veya travmatik olayın ilk "vuruş etkisi" geçene kadar sürmektedir.
2. Rahatlama ve şaşkınlık aşaması: Bir önceki aşamada bahsedilen "vuruş etkisi" ortadan kalktıktan sonra kişide rahatlama meydana gelir ve ardından mağdur şaşkınlık döneminde ne olduğu, neden olduğu ve olayın sonuçlarıyla ilgili yargılama süreci içerisine girer.
3. Kaçınma aşaması: Travma mağduru olayı çağrıştıran her türlü uyarandan kaçmaya çalışır ve bu yüzden sosyal ortamlardan kendini soyutlayarak iyice içine kapanır. Bu kaçış yoluyla kişi korku, endişe, huzursuzluk ve anksiyetesini azaltmaya çalışmaktadır.
4. Yeniden değerlendirme aşaması: Bu aşama mağdurun olayla yeniden yüzleştiği aşamadır. Mağdur olayın sürecini zihninde tekrar gözden geçirerek, değerlendirir ve yorumlar. Değerlendirme sonucunda olayı kendisiyle alakalı yerleşik inançlara uydurmaya çalışır. Kişinin olayı istemsizce hatırlaması ve rüyalarında görmesi aslında olayı kontrol altına almaya çalıştığının bir göstergesidir.

5. Uyum aşaması: Mağdurun bu son aşamaya gelebilmesi için olayı, olay sırasındaki davranışlarını ve devamında yaşadığı süreci benimsemesi gerekmektedir.

Travma Sonrası Stres Tepkileri

Yaşanan travma sonrası, kişiler bu olaylara farklı tepkiler verebilmektedir. Travma sonrası verilen tepkilerde bazı değişkenler etkilidir. Bunlar; bireysel, toplumsal ve biyolojik etkenler travmanın tipi, şiddeti, meydana geliş biçimi gibi sıralanabilir. Strese yol açan olaylara verilen tepkileri 4 başlıkta toplayabiliriz. Bunlar; fiziksel, duygusal, bilişsel ve kişilerarası tepkilerdir.

Vücudumuzda ki sempatik sinir sistemi tehlike algılandığı zaman devreye girerek kişinin tehlikeli durumdan kaçmasını veya tehlikeyle savaşması için gerekli değişikliklerin oluşmasını sağlar. Bu değişiklikler kalp atışlarında ve nefeste hızlanma, terleme kaslarda gerginlik, sindirim sisteminde hareketlilik, yorgunluk, uykuya dalmada zorluk, vücudun değişik bölgelerinde ağrı ve acı, iştahta değişiklik, mide bulantısı olarak kendisini gösterir. Bu tepkiler travmaya verilen fiziksel tepkilerdir (Baltaş ve Baltaş, 1988, s. 23-25). Travmaya verilen duygusal tepkiler ilk iki hafta sürüyorsa normal karşılanır. Şok, korku, yas, öfke, suçluluk, utanç, çaresizlik, ümitsizlik, duygusal uyumsuzluk gibi yoğun duygular şekilde kendilerini gösterirler. Bir diğer tepki çeşidi olan bilişsel tepkiler duygusal tepkilerle de ilişkilidir. Gösterilen bilişsel tepkiler hem yaşanan olayın kendisi hem de gösterilen fiziksel ve duygusal tepkiler nedeniyle ortaya çıkabilirler. Söz edilen bilişsel tepkilere şaşkınlık, dalgınlık, mekân veya zamana oryantasyonunda zorlanma, hafıza problemleri ve kafa karışıklığı örnek verilebilir. Son olarak kişilerarası tepkiler yaşanan aşırı stres durumlarında evde, okulda veya işteki arkadaşlıkta, evlilik ve ebeveynlik ilişkilerinde bir takım değişiklikler ortaya çıkarabilir. İlişkilerde yaşanan bu değişiklikler tedirginlik, güvensizlik, artan çatışma eğilimi, içe kapanma, yalnız kalma, kendini reddedilmiş ya da terk edilmiş hissetme, uzaklaşma, önyargılı olma eğiliminde ve kontrol etme ihtiyacında artış olarak kendini gösterebilir (DBE, Erişim: 21.01.2019).

Tedavi

Travma sonrası stres bozukluğunun tedavisi iki türlü gerçekleştirilebilmektedir. Bunlar psikososyal tedaviler ve farmakolojik tedavilerdir. Travmanın şiddeti veya hastanın kişisel etkenlerine göre tedaviler den birisi veya ikisi beraber yürütülebilmektedir.

Travma sonrası stres bozukluğu hastalarına uygulanan Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) normal stres yanıtı hakkında eğitim, yanlış inanışları değerlendiren bilişsel terapi, gevşeme ve anksiyete kontrol teknikleri, travmayla alakalı uyaranlara yüzleşme ve nüks önleme tekniklerinden oluşmaktadır. Kaygı Yönetimi anksiyeteye bağlı kişinin günlük işlevleri bozulduğunda, gevşeme, rahatlama, bilişsel yeniden yapılandırma, olumlu telkin, düşünme durdurma tekniklerden oluşur. Sanal gerçekliğe maruz bırakmada ise kişilere görsel ve işitsel olarak uyaranlar gönderilerek travma durumuna benzer bir durumla yüzleştirilir (Gabbard, 2007, s. 27). Daha önce yapılan çalışmalarda ilaç tedavisinin TSSB'de ilk seçenek olmadığı, psikoterapilerle bütünleştirilmesi gerektiği ve terapilere ek olarak verilmesiyle ilgili genel bir kanı vardır (Shalev, Bonne ve Eth, 1996, s. 177).

Kişinin tedavisinde ilaç kullanılması kararı verildikten sonra bu konu hastayla konuşulmalı ve ilaç tedavisinin gerekliliği hastaya anlatılarak işbirliği sağlanmalıdır. Travmaya uğramış kişi zaten kendisi ve çevresi üzerinde kontrolünü kaybettiğinden dolayı iyileşmesinin kendisi dışındaki yabancı bir etkene bağlı olması düşüncesi kişide bazı kaygılara sebebiyet verebilir. İlacın son çare olarak görülmesi düşüncesi kişide umutsuzluğu arttırabilir. Kişiyeye ilaç tedavisinin diğer tedavileri yanında bir basamak olarak düşünüldüğü anlatılmalıdır (Akçay, 2011, s. 26).

Travma sonrası stres bozukluğunda ilaç kullanmanın hedefleri şu şekilde sıralanabilir (Davidson, 1997, s. 30):

- Ortaya çıkan belirtilerin şiddetinin ve sıklığının azaltılması,
- Kişiyi rahatsız eden uyaranların travmanın tekrarlanma olarak yorumlanma eğiliminin azaltılması,
- Travmayı anımsatan uyaranlara aşırı uyarılmış yanıtının verilmesinin azaltılması,
- Kaçınmanın azaltılması,
- Depresif duygu-durum ve küntleşmenin düzeltilmesi,
- Psikotik ve disosiyatif belirtilerin azaltılması,
- Kendine ve başkalarına karşı dürtüsel saldırganlığın azaltılması.

Bunların yanı sıra sosyal desteğin sosyal ve fiziksel ve ruhsal sağlığın korunmasında önemli bir faktör olduğu ve stresli olaylarla başa çıkmada kişileri bu kaygının yıkıcı etkilerinden koruduğu belirtilmektedir (Dunn, Burbine, Bowers ve Tantleff-Dunn, 2001, s. 41). Kişilerin arkadaşlarından ve ailelerinden aldıkları sosyal destekle yalnızlık ve depresif hisleriyle daha iyi başa çıktıkları görülmektedir. Travmatik olaylar sonrasında verilen tepkiler incelendiğinde bekar, dul veya yalnız bireylerin sosyal desteğin yetersizliği nedeniyle stres tepkilerinin daha fazla olduğu gözlemlenmektedir. Sosyal desteği fazla olan kişilerin stresli durumlara daha çabuk uyum sağladığı ve hastalıkların iyileşmesinde olumlu etkisi olduğu belirtilmektedir (Sayıl, Berksun, Palabıyıkoglu, Özgüven, Soykan ve Haran, 2000, s. 56; Arslantaş, Ergin, 2011, s. 138).

Yöntem

Bu araştırma nitel bir araştırma olup yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırmalar çıktılardan ve ya sonuçlardan daha çok süreç ile alakalıdır. Bu nedenden dolayı içerik önem taşımaktadır (Yılmaz ve Altinkurt 2011: 638). Yarı yapılandırılmış görüşmeler sağladıkları esneklik nedeniyle testler ve anketlerdeki sınırlılığı ortadan kaldırır ve belirli bir konuda derinlemesine bilgi edinmeye yardımcı olmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Yarı yapılandırılmış görüşmeler ne tam yapılandırılmış görüşmeler kadar katı ne de yapılandırılmamış görüşmeler kadar esnek, ikisi arasındadır. Bu esneklikten dolayı yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

Görüşme yapılacak kişilerin kaza sırasında madende bulunmuş olmaları ve araştırma için gönüllü olmaları şartları göz önünde bulundurularak seçilmesine özen gösterilmiştir. Araştırma grubunu toplamda 8 maden işçisi oluşturmaktadır.

Araştırmaya ilişkin veriler, kazadan sağ kurtulmuş maden işçileriyle yüz yüze yapılan görüşmelerle toplanmıştır. Görüşmeler katılımcıların izni alınarak ve bu araştırmanın sadece bilimsel amaçlar için kullanılacağı ve katılımcıların kimliklerinin gizleneceğini söylenerek ses kaydına alınmıştır. Görüşmecilere kazadan sonra yaşadıkları süreci anlayabilmek için toplamda 10 soru yöneltilmiştir.

Mülakat tekniği kullanılarak veri toplanmaya çalışılan bu araştırmada verilerin analizinde içerik analizi tekniği kullanılmış ve elde edilen veriler gerekli görüldüğü noktalarda sayısal veriler haline dönüştürülmüştür. Görüşmelerde elde edilen katılımcıların ifadeleri doğrudan alıntı olarak kullanılmıştır.

Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmeler gizlilik esasına dayanarak, isimlere yer vermeden kodlanarak önce ses kayıtlarından bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Sağ kurtulan işçileri ifade etmek için “G” ifadesi kullanılmış ve her ifadenin yanına “G1, G2, G3, ...” şeklinde numaralar verilmiştir.

Bütün görüşme kayıtları üç ana tema altında incelenmiştir. Bunlar Travma sonucu oluşan problemler, kaza sürecinde yaşananlar ve İş Sağlığı ve Güvenliği eksiklikleridir. Travma sonucu oluşan problemler temasının altında da fiziksel problemler, psikolojik (ruhsal) problemler, psikososyal problemler olmak üzere üç tane alt kategori vardır. Aynı şekilde Kaza sürecinde yaşananlar temasının altında da ölümü kabullenme, hayatta kalma mücadelesi, arkadaşların kaybı ve ana yola ulaşma çabaları olarak dört alt kategori mevcuttur.

Bulgular ve Yorum

Travma Sonucu Oluşan Problemler

Yaşanan bir travmanın psikolojik sonuçları olabileceği gibi fiziksel ve psikososyal sonuçları da olabilmektedir. Görüşmecilerin yaşadıkları travmadan ne gibi hasarlar aldıkları bu üç kategori altında ayrı ayrı incelenmiştir.

1. Fiziksel Problemler

Bu alt kategorinin içerisinde görüşmecilere kaza sırasında fiziksel yara alıp almadıklarını sorduğumuz da aldığımız cevaplar yer almaktadır. Görüşmecilerin bu kategoride yer alan bazı referans ifadeleri;

“Hastanede yoğun bakımda 1 hafta kadar yattım. Kazadan öncede kulaklarda sorun vardı ama travmadan sonra kulaklarım %60 duymuyor.” G1

“Hastaneye gitmedik ama dumanın etkisi vardı.” G3

“Kazadan yara almadım. Zaten kazada yara alan diye bir şey yok ya orda ölen var ya da kurtarılanlar var.” G4

“Fiziksel olarak yaralanma yoktu hastanede saat 11 çıktıysam 5-6 saat durdum. Oksijen falan verildi. Başka yapılan bir şey olmadı.” G5

Görüşmeci 1 hariç diğer görüşmecilerde dumandan etkilenme dışında kalıcı bir fiziksel yaralanma meydana gelmemiştir.

2. Psikolojik (Ruhsal) Problemler

Yaşanan travmanın psikolojik sonuçları görüşmecilerde kendisini psikolojik destek görme ihtiyacı, alkol kullanımı, kötü rüyalar, uyku problemi vb. şekillerde göstermiştir. Görüşmecilerin bu kategoriye uyan referans ifadeleri şu şekildedir;

“Destek almak için psikoloğa gittim ilaç kullandım. Ama ilaçlarda insanı ruh gibi yapıyor daha sonra ilacı da bıraktım.” G1

“Psikolojik olarak hep böyle iyi miydim bilmiyorum eşim daha iyi bilir. Alkol alırdım normalde de ama o zamanlar içip mezarlığa giderdim. Mutlaka her gün içsem her gün giderdim hiçbir şey düşünemiyorsun zaten...” G2

“Uykuyla hiç barışık değildim. Uyumayı çok istiyorsun bazen ama uyuyamıyorsun. Sebebini bilmiyorsun galiba kazadan sonra arttı. İzmir’e gittim uyku apnesi dedi doktor. Benim kendimde en büyük hatam bence psikolojik destek almamak oldu. Benim görüşmem gerekiyormuş diye daha sonra çıktı etkisi. Oğlum oldu 2 yaşında o ortada gezerken aklıma geliyor onların babaları artık yok ben orda kopuyorum işte.” G2

“İşyerine bu olaylar olduktan sonra gitmedim psikolojik olarak etkilenmeyeyim diye ama yine de insan etkileniyor psikolojik etkileri var.” G3

“Yıldönümlerinde kabristana gitmemeye uğraşıyorum gittiğim zaman orda ben çok arkadaşımı kaybettim 10 senelik arkadaşlarımı kaybettim vefat edenler içinde çok etkileniyoruz yani.” G3

“Normal hayatta ben bir tane ölü görünce korkan insanım ama orda 240 tane cenazeyi çıkardım neler gördüm ama hiç etkilenmedim. Çünkü bir mücadele için girdik oraya arkadaşlarımızı çıkaralım diye kurtaralım diye. Kişisel etkilenmem değil ama burada toplumca etkilendik bence. İnsanların yoğun bir ilgisi oldu medyanın milletvekillerinin, dünyanın bir ilgisi oldu. İnsanlar hep arkalarında duracaklar sandılar, güvendiler sonra herkes çekilince kenara herkes bir boşlukta hissetti kendini.” G4

“Psikolojik destek almadım. Yardım almadım bana ulaşılmaya çalışıldı isterseniz psikolojik destek verelim diye aradılar yardımlar için arandı ama ben almak istemedim. Ama psikolojimizi zor düzelttik kolay değildi. Geceleri kazayı hatırlatan rüyalar gördüğüm oldu. Sabaha karşı rüyalarından uyandığım oldu. Yedi seneden beri birlikte çalıştığım arkadaşlarımızı gördüğüm oldu rüyalarda. Dediğim gibi psikolojik destek almadım ama kendi kendime bir şeyleri düzeltmeye çalıştım. Çocuğumuzla ailemizle beraber düzelttik.” G5

“Rüyada görmedim uyku problemi de yaşamadım. Psikolojik destekte almadım. Kimileri daha ağır geçirdi ama ben öyle bir sorun yaşamadım.” G6

“Psikolojik olarak hala kötüyüm antidepresan kullanıyorum.” G7

“Ben fazla bir şey yaşamadım ama psikolojik destek aldım tabi ki. 11 senelik arkadaşlarım öldü benim devamlı yan yana birlikte olduğumuz arkadaşlarım öldü. Hala daha inanamıyorum öldüklerine bizim ekipten bir kişi öldü en sağlam dediğimiz arkadaşımız öldü. Onu unutamıyoruz tabi ki. Bunu yıllar geçse de unutamayacağız. Somada destek aldım gezmeyle tozmayla bir şekil de atlattık. Uyku problemi de yaşadık ama hayat devam ediyor.” G8

3. Psikososyal Problemler

Bu kategoride ise görüşmecilerin kazadan sonra sosyal olarak yaşadıkları sıkıntılar yer almaktadır. İşsiz kaldıkları dönemlerde yaşadıkları maddi sıkıntılar ve tekrar iş bulmada yaşadıkları sıkıntılar vb. Görüşmecilerin bu kategoriye ait referans cümleleri;

“Psikolojik destek görenler işe alınmayacak diye söylenti duyunca bizde ilaçları elden almaya başladık eve gelen sağlık görevlileri de kesinlikle evde yalnız bırakmayın dediler. Tekrar madene girmek istedim ama kulaklarımdan dolayı almadılar. Çok zor iş buldum.” G1

“Evet, çalışıyorum ama maden sektörü değil normal şirketlerde günlük işçi olarak çalışıyoruz. Kazadan sonra 2 sene çalışmayacaktım ama baktım hayat şartları elvermeyince de mecbur kaldım.” G3

“Olaydan iki sene sonra tekrar madene girdim. O süre zarfında kadarda 1 süre çalışmadım. Sonra bir sene çalıştım. Yani bir sene işsiz durdum. Bir yere girip çalışmam yoktu. 6, 7 ay kendimi zor düzelttim zaten. Hiçbir yerde çalışmayı düşünmedim.” G5

“Şuan işsizim iş bulamıyorum. Çalışmak istiyorum ama iş yok.” G7

-Tekrar madene giren görüşmecilerin ifadeleri;

“Zorluk şöyle aklına geliyor arkadaşların ama sonra toparlıyorsun kendini kendi kendine yenmeye çalışıyorsun onlar yoklar artık gibisin den.” G2

“Şimdi maden de çalışıyorum yine o olayı hatırlatan şey yapan yerleri var bu madende de. Bir şey olacak mı yine olacak mı diye korku var. İlk madene girmek istediğimde 6 ay önce ilk başta giremedim madene. İş almaya gittim madene gel başla dediler ama o zaman gözüm kesmedi. Girmeyeceğim dedim yapamayacağım dedim gitmedim madene. Daha sonradan hayat şartları zor mecbur kaldık. Sonradan tekrar yapacak bir şey yok tekrar iş başvurusu yaptık girdik yeraltına. Yeraltında olayı çağrıştıran ne bileyim hatırlatan şeyler oluyor o olay aklımıza geliyor ürperiyoruz ama tabi mecbur çalışıyoruz. Yeraltı ortamı yine aynı tabi insana hatırlatıyor. Maden madene benziyor. Bir tek arkadaşlarım değişik birazda yaptığım iş değişik.” G5

“Mecbur geçinmek için girdik ama burada ki disiplin on numara. Tekrar madene girmekte de çok zorlanmadım 3 tane çocuk var borcum var mecbur girdik.” G8

Kaza Süreci (Travma)

Bu tema altında işçilerin madende kaza meydana geldikten sonra madenden çıkana kadar yaşadıkları olaylara yer verilmiştir. Bunlarda arkadaşların kaybı, hayatta kalma mücadelesi ve maden havasının yönünün değiştirilmesi alt kategorilerinde ayrı ayrı incelenmiştir.

-Arkadaşların Kaybı

“Duman etkisiyle kimileri kendini kaybetmeye başladılar. Biz o bayılanları ayağa doğru çekmeye başladık. Saat ilerledikçe bayılanların sayısı artmaya başladı. Herkes kendi başının çaresine bakmaya başladı. Bende yere düşünce baktım ki uyku basar gibi oldu ama içimden bir ses hareket etmelisin dedi. Ama belden aşağısı tutmamaya başladı ama durduğum yerden çıktım. Gaz maskesini taktım ama zaten ben onu ilk patlamada açmıştım o yüzden bir etkisi yoktu ama yine de taktım ilerlemeye başladım. Yolda giderken can çekişen arkadaşlarımı gördüm. Kurbanı kesersin hayvan tepinmeye başlar ya aynı şekilde çırpınan insanlar vardı.” G1

“Benim aklımda çocukluk arkadaşım var herkesi düşünüyorsun ama herkesin aklında tek isim olur orda bandın altından geçtim S panosu 3, 5 saniye ya sonra orda birisine onu sordum. Sonra oradan 3, 4 kişinin kolunda çocukluk arkadaşım arka taraf tepeleme insan yığını ondan sonra ben onu aldım. Başka bir arkadaşımın birlikte götürdük ambulansa kadar hatta parmağında yüzüğü vardı sağlıkçı alacaktı bırak kalsın dedim ambulansa bindirdim. Başka bir arkadaşım oradaydı. O gitti dedim anlamadı durdu ne diyorsun dedi sarstı beni.” G2

“Benim olduğum yerde telefon vardı amirlerimle telefonlaşıyorduk. Yaşayıp yaşamadığımızı sorumlu amirlerimize saat başlarında arayıp bildiriyorduk. 6 saat falan içerde kaldım işte bir sığınma bölgesinde hava olduğu için yaşadık. Diğer aşağıda çalışma bölgesindeki arkadaşlarımız kısa zaman içerisinde vefat ettiklerini taki ilk yardım ekibi geldikten sonra öğrendik.” G3

“İlk inenlerdenim zaten aşağıya içerde büyük bir katliam vardı. Cenazelerin üstüne basarak aşağılara indik insanları kurtarmaya.... Ben o gün tam 187 tane cenaze çıkardım.” G4

“Çıkarken hep arkadaşlarımın cesetleri üzerinde geçtim.” G7

“11 senelik arkadaşlarım öldü benim devamlı yan yana birlikte olduğumuz arkadaşlarım öldü. Hala daha inanamıyorum öldüklerine bizim ekipten bir kişi öldü en sağlam dediğimiz arkadaşımız öldü. Onu unutamıyoruz tabi ki. Bunu yıllar geçse de unutamayacağız.” G8

Madencilerin yeraltında beraber çalıştıkları arkadaşlarının can çekişmelerini ve ölümlerini görmüş olmaları, travmadan bu derece etkilenmelerine neden olan faktörlerden en önemlisi olarak gösterilebilir.

-Hayatta Kalma Mücadelesi

“Ben o ara yerde komşumu gördüm gaz maskesini yeni açtım takmaya çalışıyor ama takamıyor ben kendi maskemi çıkardım onun la konuşmak için o sırada duman daha da etkiledi beni kendimi kaybettim. Oradan geçen şefimizi gördüm yardım etti onunla omuz omuza çıkışa doğru gittik. Yürüyecek dermanım kalmayınca şefe işaretlerde daha fazla ilerleyemeyeceğimi söyledim hakkını helal et dedim sonra o ilerledi ben bir iki adım attım yere düştüm yerde emeklemeye başladım. Ana yolda durmaya çalıştım ölürsem de beni bulabilsinler diye. Sonra karşılaştığımız beş altı arkadaşla istim tıplarını çıkardık oradan sırayla temiz hava aldık. Daha sonra biz orda ekipler gelene kadar orada kaldık. Sonra ekipler yardımıyla dışarıya çıktık. Ama biz işin ciddiyetini geçtiğimiz yollardaki ölümlerden anladık.” G1

“duman bizim oraya da gelmeye başladı. Tabi duman yukarlarda biz aşağıda durduk biraz istim boruları var içinde hava var. Duman bizi etkilemeye başlayınca testeresi olan arkadaşlardan testereleri alıp istim borularını kestik. Bu boruların içinde de yeryüzünden basılan havalar var basınçla çalışan aletler için. Bir müddet te bu borulardaki havalarla yaşamaya çalıştık üç kişi bir havanın başına geçti üç kişi diğerinin tabi o da elektrikler kesilince onlarda kesildi. Aşağıda bir baca daha varmış emniyetçiler baraj yapmışlar. Baraj dediğim de havanın yönünü kesmişler havayı diğer tarafa aktarmışlar belirli bir alan kalmış. Oradan sesler geldi buraya gelin diye bu sefer oraya indik oradaki havayla 142 kişi kadar orada durduk saat sekiz buçuk dokuza kadar. Orada ki havayla yaşadık. Belirli bir müddet yaşadık ama daha sonra havanın yönünü değiştirdiler. Onda sonra oradaki oksijende bitmeye başladı. Hava yönü değişince duman bize doğru gelmeye başladı. Millet kaçışmaya başladı ama zaten dermanımız fazla kalmamıştı. Gidebildiğimiz yere kadar gittik ondan sonra düştük zaten sonrasını da çok fazla hatırlamıyorum. Sonra kurtarma ekibi geldi herhâlde biraz kendime geldim ayran su falan içtim.” G5

Görüşmecilerden bazıları dumandan etkilendikleri için istim borularını keserek kendilerine az da olsa oksijen sağladıklarını ve böyle hayatta kaldıklarını ifade etmişlerdir.

-Maden Havasının Yönünün Değiştirilmesi

“Tabi biz kendi çabalarımızla gelmedik hava yönünü değiştirdiler kurtarma ekibi içeri girdi. Bize dışarı çıkabilirsiniz dediler öyle çıktım ben. Bizim bulunduğumuz yer tabi ki çıkışa daha yakındı vefat eden arkadaşlar daha derindeydi, çalışma noktasında üretim bölgesindeydi ben nakliye yolunda olduğum için bantlarla kömür geldiği için nakliye bandının 2. Bandının motor başındaydım. Ana yolun avantajını kullanarak yardımla dışarı çıktık.” G3

“Bir yönden iyi etkiledi bir yönden kötü. İyi etkiledi çünkü bizi kurtarmaya gelebildiler havanın yönünü değiştirmeseler bizi kurtarmaya da gelemeyeceklerdi. Kurtarma ekibi içeri giremezdi çünkü olay ana yolda oldu duman bütün ocağı dolaşiyor yukarı çıkıyor. Havanın yönünü değiştirdiler. Ocağın havasını temizlemiş oldular. Ama işte yön değişince bizim bulunduğumuz yerlere de duman doldu. Ama hızlı hareket edip bizi kurtarmaya geldikleri için 142 kişiden neredeyse hepsi kurtarıldı. Tabi ölenlerde oldu içerisinden.” G5

“Yedi gibi mekanize ayak dediğimiz yerden arkadaşlar çıktı bizi çağırdılar oraya gittik. Orda kalabalıkmış saydılar 140 kişi çıktık. Oralarda dolaşırken iki üç arkadaş düştü. Biz bu sefer biraz daha mekanizenin içine girdik. Orda oturduk düşmüşüm ben zaten bayılmışım daha sonra havayı tersine çevirmişler. Havayı tersine çevirince biz biraz ayılmaya başladık. Daha sonra çıkışa doğru arkadaşlarla birbirimize yardım ederek çıkışa doğru gittik.” G8

Maden havasının yönünün değiştirilmesini olay sırasında maden içerisinde bulunanlardan bazıları için faydalı olsa da kimilerini de olumsuz etkilemiştir. Görüşmecilere göre havanın yönünün değiştirilmesi kurtarma ekiplerinin onlara ulaşması için gerekli olmuş olsa da dumana karşı bariyer kurup bekleyen işçileri de bir o kadar kötü etkilemiştir. Maskeleri çok önceden açmış işçileri duman içerisinde bırakarak onlara zor anlar yaşamalarına sebebiyet vermiştir.

-Madendeki İSG Eksiklikleri

Görüşmecilerle gerçekleştirilen konuşmalar sırasında madendeki İSG eksiklikleriyle ilgili ipuçları elde edilmiştir. Bunlar gaz maskelerinin yetersizliği veya bozuk çıkması, kişisel koruyucu donanımların yenilenmesinde sıkıntı yaşanması, İSG eğitimleri ve maden denetlemesi vb. konularıdır. Bu konularla ilgili görüşmecilerin referans cümleleri şu şekildedir;

“Ben o ara yerde komşumu gördüm gaz maskesini yeni açtım takmaya çalışıyor ama takamıyor ben kendi maskemi çıkardım onun la konuşmak için o sırada duman daha da etkiledi beni kendimi kaybettim.” G1

Bu cümlede bahsedilen “*takmaya çalışıyor ama takamıyor*” kısmıyla maden işçileri arasında üzerlerine zimmetlenen maskeleri kullanmayı bilmeyenlerin olduğu kanısına varılabilir.

“Elbisemizi çizmemizi her şeyimizi de veriyorlardı. Eldiven çizme çabuk eskiyordu onları tekrar alırken sorun yaşıyorduk. Giden arkadaşların eşyalarıyla falan değiştiriyorduk.” G1

“Şirketin, devletin kuralları dışında yaptığı bir şey yok kanun neyse onu yapıyorsun, gaz maskesi diyor alıp veriyorsun. Maskeyi alıp teraziye koyuyorsun 10.22 diyor mesela ona çok iyi diyorsun. Ağırlığı tam çıkarsa adama verip kullandırıyor sun içini açıp bakma imkânı yok açtığın an bitiyor. Devlet bunu koymuş vatandaşa bunu kullanıyor, patron bunu kullanıyor devlet ne kural koyarsa patron onu yapıyor.” G2

“Bize maske veriyorlardı ama bunları kontrol ederken de içini açıp bakma durumu olmadığından sağına soluna bakıp bize veriyorlardı bizde sağlam diye yanımızda taşıyorduk. Benim kullanmaya fırsatım olmadı ama daha aşağıdaki arkadaşlarım kullanmışlar.” G3

“Maske olayı önceden sadece bir toz maskesi gibi dışarıdan gelen tozu engelleyen başka özelliği olmayan maskeler vardı. Ki zaten benim kazadaki maskemde küflü çıkmıştı kullanamamıştım. Onu açmıştım olay günü bir ümit ama kullanamamıştım. O maskelerde zaten dışardaki oksijeni dumandan tozdan süzüp sana hava sağlıyor. Dışardan alıyorsun yine havayı bizim olay olduğunda dışarda oksijen olduğunu sanmıyorum.” G5

“Kişisel koruyucu donanım veriyorlardı üzerimize zimmetliyorlardı. Benimkiler sorunlu çıkmadı ama maskesi bozuk çıkan arkadaşlarım hep o yüzden öldü.” G7

“Şuan ki elimizde ki gibi maskeler yoktu mesela. Eğitimimizi aldık ama dumanın içindesin istediğin kadar eğitim al ne olacak eline bir şey vermedikten sonra. O kazada şimdiki gibi maskeler olsaydı o kadar insan ölmezdi. Ama kaza sırasında elimizdeki maskelerde yarı yolda kalacağımızı bildiğimiz için gidemedik.” G8

Görüşmeci2 ve Görüşmeci3’ün bahsettiği o dönemde verilen ve kullanılan gaz maskelerinin kontrollerinin hiçte sağlıklı olmadığı sonucuna varılabilir. Çünkü Görüşmeci5’in maskesinin küflü çıkması çok nadir gerçekleşmiş bir olayda olsa maskelerin sağlamlık kontrolünün güvenilirliğine şüphe düşürebilecek nitelikte bir olaydır. Eskiyen kişisel koruyucu donanımların

değişimleri sırasında sorun yaşadıklarını ve hatta işten ayrılan arkadaşlarıyla eşyalarını değiştirdiklerini söylemişlerdir.

“Zaten madeni denetleyen kişi devletin gönderdiği kişiler maaşı şirketten alıyor. Şirketten maaş alan insan şirketi ne derece etkileyebilir. Bize yazı geliyordu mesela emniyetçilere bir hafta sonra şu gün şu saatte şurada ocak denetlenecek deniliyordu. Bizde bize verilen emirlere uyarak emniyetsiz çalışılan yerleri kapatıyorduk. Denetlenecek yerler temizleniyordu talaşlar falan atılıyordu, çamurlar temizleniyordu her şey dört dörtlük oluyordu. Sadece anayolu denetliyordu. Asıl kömürün çıktığı asıl tehlikenin olduğu yerlere bakmıyordu bile yani göstermelik geliyordu maaşı da şirketten aldığı için aksi bir şey yazma gibi şansı yoktu.” G4

“Ölçümler falan göz ardı ediliyordu devamlı emniyetçi dolaşmıyordu. Devamlı ölçüm yapan aletler çalışıyor muydu çalışmıyor muydu bilmiyoruz. Şimdiki direk yerüstüne bağlı herhangi bir şey olduğunda direk yerüstünden görülüyor. Herhangi bir oksijen azalması veya karbon monoksit çoğalmasında yerüstünde nerde sorun olduğunu hemen görüyorlar. Eskiden bunlar yoktu herhalde.” G5

Madende yapılan ölçümlerin ve denetlemelerin yetersiz olduğu yapılan denetlemelerde de önceden haber alındığı ve denetlenecek alanların kurallara uygun hale getirildiği söylenmiştir.

-Eğitimler

“Kaza olan madene girerken 2008 in ilk ayında eğitim almadım. Orda öyle bir eğitim almadım. İşe giriş eğitimi dediklerinde sana dışarda ağır taşıyorlardı işi yapabiliyor musun diye. Eğitim aldım diye imza atıyordun.” G5

“Aldık eğitimler ama yetersizdi.” G7

“Eğitim şudur mesela kadın mahkemeye gelmiş benim kocamın okuması yazma yoktu nasıl geçti sınavı diyor. Evet, doğru ama geçmediği zaman kapı aşındırılıyorsunuz iş verin diye. Eğitim adam geliyor tahtada anlatıyor yeni gelen kimse anlatılmıyor değil anlatılıyor ama ne bekliyorsun ki üniversite mezunu değil ki nasıl anlasın şuan İSG sınavı yapılırsa işçiyi bırak emniyetçilerin bile %50si geçemez. Eve şimdi bir tık ileri geçti ama yeterli değil bence maden de çalışacak adamın en az lise mezunu olması lazım, en az o adamın okuma yazması olması lazım, anlaması lazım. Bence madenin hiçbir zaman tam anlamıyla her şeyinin bilmesi imkansız.” G2

İşçilerle yapılan görüşmelerde eğitim konularında bazı işçilerin eğitim almadıklarını ifade etmişlerdir. Madende çalışan işçilerin eğitim düzeyinin düşük olmasından dolayı verilen eğitimlerin yetersiz olduğu ve hatta okuma yazma bilmeyen işçilere eğitim verildiğine dair imza alındığı görüşmeler sırasında dile getirilmiştir.

-Madende meydana gelen yangınların sıklığı

“Biz ek yapılan kablolar patladı diye tahmin ettik. Biz arkadaşlarla birlikte mekanizemin kaçamağına gittik. Ama biz yine ufak bir sorun gibi tahmin ediyoruz önce mavi beyaz gibi bir duman geldi sonra duman koyulaşmaya başladı.” G1

Görüşmeci1'in ifadesinden yola çıkarak madende kullanılan elektrik kablolarına ek yapıldığı ve daha önce bu kısımlardan yangın meydana geldiği sonucuna varabiliriz. Böyle bir olay daha önce yaşanmamış olsaydı işçiler böyle bir tahminde bulunamazlardı.

“Normal bir günde çalışırken, normal vardiyadayız, her şey normal 14.45 te uzak bir noktada trafo patladı diye bize söylendi. Trafo olayının pek uzun sürmediğini bildiğimiz için sonradan geri bir daha telefonlaşamadık amirlerimizle. Bize normal bekleme süresi verildi.” G3

“O madende emniyetçi olarak çalışıyordum. Her gün yangın çıkıyordu. Ocağın her yanı yanıyordu. Benim işimde emniyetçi olduğu için yangınları söndürmekti görevim. Cihazlar ötüyordu işte gaz ölçüm cihazları yani burada çalışılmaz diye uyarıyordu insanları bizde bunu görüyorduk amirimize söylüyorduk şef burası ötüyor burada nasıl çalışsın insanlar diye bir şey olmaz çalışın diyordu.” G4

Görüşmeci3 ve görüşmeci4'ün ifadelerinden yola çıkarak madende çıkan ufak çaplı yangınlara alışık oldukları bunun gibi olayların sık sık olduğunu ve hatta bu gibi durumlar için işçilere bekleme sürelerinin verildiği ifadelerini kullanmışlardır.

“Kazanın olacağını biliyordum hissediyordum. Daha fazla kömür çıkarmak hırsıyla insanlara sürekli hadi dersen böyle olur.” G8

“Sürekli yangınlar söndürüyorduk bir şeylerin olacağı belliydi kar hırsı para hırsı bir ayda bitecek yeri başımızdaki mühendise on bin lira verip 15 günde bitirmesini istiyorlardı. Tabi bu kadar kısa sürede bitirmeye çalışırsan işçilerde emniyetsiz çalışıyorlardı. Bu şekilde bir çalışma vardı yani yılda bir milyon ton kömür çıkaracaksan iki buçuk milyon ton çıkarılıyordu.” G4

Bu iki görüşmeci görüşmeler sırasında fazla kömür çıkarmak amacıyla hızlı ve güvensiz ortamlarda çalıştırıldıklarını, madende kısa zamanda normalde çıkarılması gerekenden daha fazla kömür çıkarıldığını dile getirmişlerdir.

Sonuç

Soma maden kazasından sağ kurtulan işçilerin yaşadıkları sorunların belirlenmesi için yapılan araştırmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Kazadan sağ kurtulanların sağlık sorunlarıyla ilgili sonuçlar

Kazanın Fiziksel Sonuçları

Görüşmecilerle yapılan konuşmalarda sadece Görüşmeci1 de kalıcı bir fiziksel hasar olduğu görülmektedir. Kazadan öncede var olan işitme problemi kazadan sonra daha da artarak yaşamını olumsuz etkilediği öğrenilmiştir. Bütün görüşmeciler kaza sırasında dumandan ciddi şekilde olumsuz etkilendiklerini ve madenden çıkarıldıktan sonra bir süre hastanede kontrol altında tutulduklarını söylemişlerdir.

Kazanın Psikolojik Sonuçları

Görüşmeciler arasından bu durumu hafif atlatanlar olduğu gibi bu süreci ağır geçirenlerde olmuştur bu durum kişiden kişiye çeşitlilik göstermiştir. Bu süreçte psikolojik desteğe ihtiyaç

duyup antidepresan kullanan görüşmecilerin yanı sıra bu durumu kendisi ve ailesiyle atlatmaya çalışan görüşmecilerde olmuştur. Yaşanan olayın ortak olduğu göz önünde bulundurulursa bu sürecin kişilerde farklı şekillerde seyretmesi kişisel sebeplere bağlanabilir. Bunlarda psikolojik öykü, daha önceki travmalar ve kişinin stresle başa çıkma yollarının farklılıklarıdır. Travma sonrasında görüşmeciler uyku problemi yaşadıklarını ve bu durumları zor atlattıklarını söylemişlerdir. TSSB' nin klinik tablosunda yer alan yeniden değerlendirme aşamasında mağdurlar olayı zihinlerinde yeniden gözden geçirerek travmayla yüzleştikleri aşamadır. Olayı istemsizce hatırlamaları veya rüyalarında görmeleri olayı kendi kendilerine kontrolleri altına almaya çalışmalarının bir göstergesidir. Kazadan sonra uyku problemi ve kâbuslar yaşadınız mı sorusuna 8 görüşmeciden 4 tanesi bu durumları yaşadıklarını söylemişlerdir. Görüşmeci2 alkol aldığı zamanlar sık sık mezarlığa gidip ölen arkadaşlarını ziyaret ettiğini, Görüşmeci3 ise özellikle kazanın yıldönümlerinde kazayı ve ölen arkadaşlarını hatırlattığı için mezarlığa gitmekten kaçındıklarını söylemişlerdir. DSM-IIIR ile birlikte TSSB' nin tanı kriterleri arasına psikojenik amnezi, travmayla ilgili düşüncelerden kaçınma, geleceğin yok olduğu duygusu, irritabilite ve öfke eklenmiştir. Görüşmeci2' nin alkollüken, kaçındığı uyaranların ortaya çıktığı söylenebilir. DSM-III' teki belirtilerin bir sürekliliğinin olması kriterinin, Görüşmeci2' nin "zamanında psikolojik destek almayışının kendisindeki en büyük hata olduğunu ve bunun etkilerinin sonradan çıktığı" yönündeki ifadeleri ile oluştuğu ve sonucunda TSSB nin belirtilerinin görülmüş olduğu söylenebilir. Çeşitli sorunları belirli düzeylerde yaşayanların yanında Görüşmeci5 ve Görüşmeci6 gibi hiç etkilenmediğini ve bu süreci sorun yaşamadan atlattığını söyleyen görüşmecilerde olmuştur. Aynı olayı yaşamış olmalarına rağmen kazadan sonraki süreç kişiden kişiye göre farklılık göstermektedir. Toplam 8 tane görüşmeciden sadece 3 tanesi psikolojik destek aldığı diğer görüşmecilerin bu süreci kendi başlarına atlatmaya çalıştığı görülmektedir. Kazanın üzerinden dört yıl geçmesine rağmen görüşmecilerin olayın detaylarını ilk gün ki gibi hatırladıkları ve olayı unutamadıkları gözlemlenmiştir.

Kazanın Psikososyal Sonuçları

Travma Sonrası Stres Bozukluğunun klinik tablosunu şekillendiren beş aşamadan birisi olan kaçınma aşamasında; mağdurlar sosyal hayatlarında kendilerine olayı hatırlatan her türlü uyarandan kaçınıp içine kapanarak korku, endişe, huzursuzluk ve anksiyetelerini azaltmaya çalışmaktadırlar. Yapılan görüşmelerde Görüşmeci3 ve Görüşmeci5'in cevaplarından yola çıkarak bahsedilen bu belirtilerin görüldüğü dolayısıyla bu kişilerde Travma Sonrası Stres Bozukluğu belirtilerine rastlandığı söylenebilir. İşçilerin kazadan sonra özellikle işsiz kaldıkları dönemde maddi sıkıntılar yaşadıkları ve iş bulmada zorlandıkları anlaşılmaktadır. O dönemde ne kadar çalışmak istemeseler de maddi zorluklar yüzünden tekrar çalışmayı düşünmek zorunda kalmışlardır. Hatta başlarda zorluk çekseler de ölümden döndükleri maden ortamına tekrar girmeyi istemişlerdir. Tabi bu fikir değişikliğinde kazadan sonra maden çalışma koşullarının ve imkânlarının iyileştirilmesinin de büyük katkısı vardır. 8 görüşmeciden 6 tanesi tekrar madende çalışmak istediniz mi sorusuna evet olarak cevap vermiştir. Görüşmeci5 ve görüşmeci8'in ise şuanda başka bir maden firmasında çalıştıkları öğrenilmiştir. Şuanda madende çalışmakta olduğunu söyleyen görüşmeciler şimdiki firmalarında çalışma disiplinin daha iyi olduğunu ve çalışma koşullarının eskiye göre çok daha iyileştirildiğini söylemişlerdir.

Görüşmeci5 ikinci kez madene girerken çok zorlandığını, vazgeçtiğini ve daha sonradan tekrar deneyip girdiğini yer altında eski olayları ve arkadaşlarını hatırlayıp ürperdiğini ama çalışmaya mecbur olduklarını ifade etmiştir. Görüşmeci5'in bu sözleriyle kendi yöntemiyle uyarılardan kaçınmaya çalıştığı söylenebilir fakat olay esnasında yaşadığı sıkıntıları hala girdiği ortamda tekrar tekrar hatırlaması TSSB göstergelerinden bir tanesidir.

İSG Sonuçları

İşçilerin büyük çoğunluğu kaza sırasından dumandan büyük ölçüde etkilenmiştir. Kimi işçiler kirli havanın yukarıda biriktiğini bildiklerinden dolayı etkilenmeyi en aza indirmek için zemine yakın konumda beklemişler, kimisi ise bu en temel bilgiyi bilmeden bunu kaza sırasında şans eseri tecrübe ederek öğrenmiştir. Bu da işçilerde ciddi bir eğitim eksikliğinin olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde Görüşmeci1'in bahsettiği maskesini takmasını bilmeyen arkadaşına yardım etmeye çalışması konusu da işçilere yeterli bilgilerin verilmemiş olduğunu destekleyen bir diğer önemli detaydır. İşçilerin kendi başlarına çıkmaya cesaret edemeyişlerinin bir nedeni de maskelerin ömrünün kısa oluşu yani maskelerin yetersizliğidir. Gaz maskelerinin tek sorunu sadece sürelerinin kısa olması değil aynı zamanda bu malzemelerin sağlık kontrolünün güvenilirliğinin yeterli olmamasıdır. Kaza esnasında tek bir maskenin bile küflü çıkışı bu güvenilirliği sarsmaya yetecek niteliktedir çünkü o ölümle mücadele sırasında her bir gaz maskesi bir insan için nefes anlamına gelmektedir. Görüşmeci4'ün madende gerçekleşen denetlemelerin önceden haber veriliyor olunması ve maden içerisinde de sadece denetlenecek alanların kurallara uygun hale getiriliyor ifadeleri madende eksiklerin saklandığını ve maden firmasının yönetiminde sorunlar olduğu ihtimallerini destekliyor. Görüşmeler sırasında yöneltilen eğitim aldınız mı sorusuna 8 görüşmeciden 6 tanesi evet olarak cevaplamışlardır. Kişisel koruyucu donanımınız yeterli miydi sorusuna da 8 görüşmeciden 4 tanesi evet olarak cevaplandırmışlardır. Görüşmecilerin ifadelerinden madende sık sık yangınların meydana geldiği ve işçilerin bu durumları artık olağan bir durummuş gibi karşıladıkları anlaşılmaktadır. Görüşmeci8 ve görüşmeci4 madende daha fazla kömür çıkarmak amacıyla güvensiz ortamlarda işçi çalıştırıldığını ifade etmişlerdir.

Kaynakça

- Akçay B. D. (2011). *Travma Sonrası Stres Bozukluğu Tanısı Alan Hastaların Uyku Yapısındaki Değişiklikler*. Genelkurmay Başkanlığı Gülhane Askeri Tıp Akademisi Askeri Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Başkanlığı, Tıpta Uzmanlık Tezi. Ankara, 6-7.
- American Psychiatric Association. (1952). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (1st ed.) (DSM I). Washington, DC: Author, 48-49.
- American Psychiatric Association. (1968). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (2nd ed.) (DSM II). Washington, DC: Author, 40.
- American Psychiatric Association. (1980). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (3rd ed.) (DSM III). Washington, DC: Author, 236-239.
- American Psychiatric Association. (1987). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (3rd ed., rev.) (DSM III-R). Washington, DC: Author, 12-13.

- American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed.) (DSM IV). Washington, DC: Author, 393-394.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed) (DSM V). Washington, DC: Author, 265.
- Arslantaş, H. & Ergin, F. (2011) 50–65 Yaş Arasındaki Bireylerde Yalnızlık, Depresyon, Sosyal Destek ve Etki Eden Faktörler. *Türk Geriatri Dergisi*, 14(2), 135-144.
- Baltaş, A. & Baltaş, Z. (1988). *Stres ve Başa Çıkma Yolları* (6. Basım), İstanbul: Remzi
- Baysak E. (2010). *Acil ve Yoğun Bakım Çalışanlarında Travma Sonrası Stres Bozukluğu, Stresle Başa Çıkma Tarzları, Tükenmişlik ve İlişkili Etkenler*. Uzmanlık Tezi. Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Ankara, 22-23
- Classen C.,Koopman C. & Hales R. (1998). Acute Stres Disorder As A Predictor of Posttraumatic Stress Symptoms. *Am J Psychiatry*, 155, 620-624.
- Davidson, J. R. (1997). Biological therapies for post traumatic stress disorder: an overview. *The Journal Of Clinical Psychiatry*, 29-32
- DBE. *Travma Sonrası Stres Bozukluğu nedir?* 21.01.2019 tarihinde DBE davranış bilimleri enstitüsü: <http://www.dbe.com.tr/Yetiskinveaile/tr/psikolojik-travma-ve-emdr/travma-sonrasi-stres-bozuklugu-tssb-nedir/> adresinden alındı
- Dunn, M. E.,Burbine, T., Bowers, C. A., & Tantleff-Dunn, S. (2001). Moderators of stress in parents of childrenwithautism. *Communitymentalhealthjournal*, 37(1), 39-52.
- Gabbard G.O. (2007). *Gabbard's treatments of psychiatric disorders*. (4th ed.) Washington, DC ; London: AmericanPsychiatricPub., 27
- Gersons, B. P. & Carlier, I. V. (1992). Post-traumaticstressdisorder: Thehistory of a recentconcept. *The British Journal of Psychiatry*, 161(6), 742-748
- Hacıoğlu, M., Gönüllü, O., & Kambberyan, K. (2002). Travma Sonrası Stres Bozukluğu Tanısının Gelişimi Üzerine Bir Gözden Geçirme. *Düşünen Adam*, 15(4), 210-214.
- Sayıl, I., Berksun, O. E., Palabıyıkoglu, R., Devrimci-Özgüven, H., Soykan, Ç., & Haran, S. (2000). *Kriz ve Krize Müdahale*. Ankara: Ankara Üniversitesi Psikiyatrik Kriz Uygulama ve Araştırma Merkezi, No.8, 56
- Shalev, A. Y., Bonne, O., & Eth, S. (1996). Treatment of Posttraumaticstressdisorder: A review. *Psychosomaticmedicine*, 58(2), 165-182.
- World Health Organization. (WHO) (1993). The ICD-10 Classification of Mental and Behavioural Disorders: Diagnostic Criteria For Research. *World Health Organization*, 2, 119-121.
- Yıldırım, K. E. (2019). Profesyonel Yöneticiliğin Kamu Yönetiminde Uygulanabilirliği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(19), 576-589.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin
- Yılmaz, K.,&Altinkurt, Y. (2011). Göreve Yeni Başlayan Özel Dershane Öğretmenlerinin Kurumlarındaki Çalışma Koşullarına İlişkin Görüşleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(2), 638.

Karl Popper'in Platon Eleştirisinin Epistemolojik ve Politik Kökenleri¹

The Epistemological and the Political Roots of Karl Popper's Criticism of Plato

Dr. Öğr. Üyesi Ekin Erdem²

Başvuru Tarihi: 03.07.2019

Kabul Tarihi: 08.10.2019

Öz

Karl Raimund Popper (1902–1994), bilim felsefesine kazandırdığı yanlışlanabilirlik ilkesi ve siyaset felsefesinde geliştirdiği açık toplum kavramıyla 20. Yüzyıl'ın en etkili düşünürleri arasında yer almaktadır. Popper'in epistemoloji alanında Hegel'in diyalektik idealizmine, siyaset felsefesinde ise sosyalizme ve kolektivizme yaptığı eleştiriler, kendisinin ilk alanda neo-pozitivizmin, ikinci alanda ise neo-liberalizmin önemli bir temsilcisi olarak algılanmasına neden olmuştur. Ne var ki Popper'in idealizme yönelttiği eleştirilerin temeli La Mettrie tarzı bir materyalizme, David Hume tipi bir ampirisizme ya da Comte-Durkheim ekolünden bir pozitivizme dayanmadığı gibi, sosyalizm ve kolektivizme yönelttiği eleştiriler de kaynağını John Locke, Adam Smith ya da Friedrich von Hayek gibi klasik liberal teorisyenlerden almamaktadır. Popper'in her iki alandaki eleştirilerinin hedefinde bulunan düşünür, ilk büyük sistematik filozof olan Platon'dur (M.Ö.427–347). Popper, idealizme ve sosyalizme kökten cephe almaktan çok, Platon'un sisteminden kaynaklandığını düşündüğü objektif idealizme ve topyekûn toplum mühendisliğine karşı çıkmıştır. Buna karşılık düşünürün temel görüşlerinin, Platon'un da içinden çıkmış olduğu Sokratik geleneğin eleştirel ve bireyci bir yorumuna dayandığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Karl Popper, Platon, Epistemoloji, Siyaset Felsefesi

Abstract

Karl Raimund Popper (1902-1994), took part among the most effective intellectuals of the 20th Century, by developing the principle of falsification in the philosophy of science and developing the concept of open society in political philosophy. Popper's epistemological criticism of Hegel's dialectical idealism and the political criticism of socialism and collectivism made him recognized as one of the most significant representatives of neo-positivism and neo-liberalism in both fields. However Popper's criticism on idealism does not base upon a La Mettrie-type materialism, a

¹ Bu çalışma, 4-6 Nisan 2019'da İzmir - Çeşme'de düzenlenen III. International Applied Social Sciences Congress (C-Iasos)'da sunulan "Karl Popper'in Platon Eleştirisinin Epistemolojik ve Politik Kökenleri" adlı bildiriden üretilmiştir.

² İzmir Demokrasi Üniversitesi İİBF, ekin.erdem@idu.edu.tr, ORCID: 0000 0002 6108 9606

Hume-ish empiricism, neither follows the Comte-Durkheim ecole of positivim. Likewise his criticism on socialism does not find its basics in the classical liberal theoreticians like John Locke, Adam Smith or Friedrich von Hayek. The main thinker that falls into the focus of Popper's criticism is Plato (427-347 BC), the first grand systematic philosopher. Instead of rejecting idealism and socialism directly, Popper had more likely opposed the objective idealism and holistic interventionism of Plato. On the other hand, it is seen that Popper's main thought is based upon a critical and individualistic interpretation of the same Socratic school, from which the philosophy of Plato also brought forth.

Keywords: Karl Popper, Plato, Epistemology, Political Philosophy

Giriş

20. Yüzyıl'ın önde gelen bilim felsefecileri ve siyaset kuramcıları arasında yer alan Karl Popper, 28 Temmuz 1902'de, sonradan Hıristiyanlığı benimsemiş Musevi kökenli bir ailenin çocuğu olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun başkenti Viyana'da doğmuştur.

Popper'in dünyaya geldiği dönemde Avrupa, Üçlü İttifak ya da Merkezi Devletler olarak anılan Alman-Avusturya Macaristan-İtalyan Paktı ile kısa süre sonra Büyük Britanya'nın da dâhil olacağı Fransız-Rus Antantı arasında iki bloğa bölünmüş durumdadır.

20. Yüzyıl'ın başlarında Avrupa ülkelerinin iç siyasetlerini belirleyen bir diğer bölünme ise aydınlar ve büyüyen işçi sınıfı arasında hızla yayılmakta olan Marksizm ile -özellikle Fransa'daki Dreyfus Davası'nın etkisiyle orta sınıflar arasında güç kazanmakta olan- milliyetçilik arasındadır (Hacohen, 1998, s. 714-715).

İnsanlık tarihinin ilk topyekûn (total) savaşı olarak anılan I. Dünya Savaşı böyle bir konjonktür altında başlamış ve 1917'de Rusya'da Bolşevikler, 1922'de ise İtalya'da Faşistler tarafından kurulan ilk totaliter rejimlerin ortaya çıkışının zeminini hazırlamıştır.

1933'te Almanya'da iktidara gelen ve 1938'den itibaren Avusturya'yı da etkisi altına alan Nazizm ise totaliter yönetim anlayışını ırkçı bir ideoloji ile pekiştirerek, izleyen birkaç yıl içinde tarihte tanık olunmuş en kanlı işgal ve katliam uygulamasını sahneye koyacaktır.

1937'de Büyük Britanya yönetimindeki Yeni Zelanda'ya iltica eden ve burada geçirdiği yıllarda modern siyasal düşünenin çığır açıcı eserleri arasında yer alan "Açık Toplum ve Düşmanları"nı kaleme alan Karl Popper'in en önemli katkılarından biri, siyasal alanda ortaya çıkan totalitarizm ve ırkçılığı, epistemolojik alandaki holizm ve özcülük akımlarıyla ilişkilendirmesi ve bu geleneklerini kökenlerini, klasik felsefenin en büyük temsilcileri arasında yer alan Platon'a kadar dayandırmasıdır (Popper, 2013, s. 49-53).

Ne var ki Platon'un epistemolojik ve politik mirasının en şiddetli eleştirmeni olarak tanınan Popper'ın, bu eleştirilerinde dayandığı kaynaklar ve kişiler dikkatli olarak incelendiğinde, aslında eleştirilerinin konumlandığı çizginin sanıldığı kadar "dışarıda" olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlantıyı ortaya koyabilmek için, bu çalışmada öncelikle bilgi kuramı (epistemoloji) ve siyaset felsefesi alanındaki belli başlı ekollerin çıkış noktaları ve konumları incelenecek, ardından Popper'ın Platon eleştirisi kaynaklarıyla birlikte değerlendirilecektir.

Bilgi Kuramı ve Siyaset Felsefesinde Temel Ekoller

Antik Dünyada Bilgi Kuramı ve Siyasal Düşünce

İnsanoğlunun içinde yaşadığı evreni ve kendini açıklama ve anlama çabası mitler aracılığıyla başlamış, M.Ö. VIII. Yüzyıl'dan itibaren Yunan uygarlığı da Homeros ve Hesiodos'un eserleri ile birlikte kendi özgün mitolojisini biçimlendirmiştir (Campbell, 2003, s. 166-167).

Ancak Yunan uygarlığının ayırıcı yanı, bu adımdan yaklaşık olarak iki yüz yıl sonra, mitlerin duyu ve inanç düzeyinde aradığı gerçekliği kavram düzeyinde arama çabasına girişmesi ve bu yolla -ileride Aristoteles'in proto philosophia (ilk felsefe)- olarak isimlendireceği- metafiziği ortaya çıkarmasıdır (Arslan, 2017, s. 99).

Thales, Anaksimandros, Anaksimenes ve Empedokles gibi ilk metafizikçiler, bütün varlıkların özü olan ilk varlığın (töz'ün) su, apeiron, hava ya da dört unsur olduğunu ileri sürmüşlerdir. İlk bakışta kuşkusuz bu tür görüş ve açıklamalara daha önceki uygarlıkların mitlerinde de rastlanabileceği söylenebilir. Ancak metafiziği içinden çıktığı mitolojiden ayıran unsur, ileri sürdüğü tezlerden çok, bu tezleri temellendirirken başvurduğu yöntemdir. Metafizikçiler, ne kadar akıldışı görünürse görünsün, savlarını inanç, gelenek ya da retorik yerine, ussal argümanlarla temellendirmeye çalışmışlardır.

M.Ö. V. Yüzyıl'a gelindiğinde ise Yunan dünyasında ticaretin en geliştiği kent-devleti olan Atina'da, tüccar çocuklarına para karşılığında eğitim veren bir aydın grubunun ortaya çıktığı görülmektedir. Yunanca'da "bilgi satanlar" anlamına gelen "Sofistler" adıyla anılan bu grup, metafizikçileri uzun zamandan beri meşgul eden varlık sorununu bir yana bırakarak, insanların mevcut hayatlarını nasıl yaşayabilecekleri sorununa eğilmiş, bu doğrultuda özel alanda bireysel özgürlüğü, kamusal alanda ise göreliliği esas alan bir etik ve politik felsefenin temellerini atmışlardır (Ağaoğuları, 2009, s. 77-83).

Atina Demokrasisi'nin Perikles'in ölümünü izleyen gerileme döneminde ortaya çıkan en etkili düşünürlerden biri de Sokrates'tir (M.Ö. 470-399). Varlık sorununu ele alan metafizik ve değer sorununu ele alan etiğin doğuşundan sonra bilgi sorununu ele alan klasik epistemolojinin ilk gerçek kurucusu sayılan Sokrates, felsefe tarihinde birkaç farklı bakımdan ele alınmıştır.

Öncelikle Sofistlerin aksine bilginin öznel değil nesnel olduğunu ileri sürmesi nedeniyle Sokrates, meşruiyet zeminini yurttaşların farklı ve öznel görüşlerinin varlığından alan demokrasi rejiminin bir muhalifi olarak görülmektedir (Cevizci, 2012, s. 73-75).

İkinci olarak ise kendisiyle hemen hemen aynı zaman diliminde yaşayan Demokritos'un savunduğu, varlıkların özünü daha küçük parçalara bölünmeleri mümkün olmayan en küçük cisimlere indirgeyen atomcu ve mekanist yaklaşımının aksine, bir bilgi edinme fakültesi olarak gördüğü ruha ve ruhun ölümsüzlüğüne inanmasıyla, Sokrates'in materyalizme karşı idealist geleneğin bir öncüsü olarak konumlandırıldığı bilinmektedir (Cevizci, 2012, s. 76-79).

Ancak bu tür bir sınıflandırmada gözden kaçırılabilir bir nokta, Sokrates'in kişisel olarak demokrasi hakkında söyledikleri ne olursa olsun, geliştirmiş olduğu yöntemle bu rejimin düşünsel temellerine yaptığı katkıdır.

Zira Sokrates gerçeğin nesnel olduğuna düşünmekle beraber, hiçbir kişi ya da grubun böyle bir gerçeği tekelinde bulundurduğuna ya da bulundurabileceğine inanmamıştır. Tam aksine, sorgulamanın bırakılması durumunda hayatın yaşanmaya bile değmeyeceğini ileri süren düşünür, geliştirmiş olduğu "maiotik" (düşünsel ebelik) yöntemiyle de herhangi bir hazır bilgiyi karşısındakine kabul ettirmeyi değil, nesnel gerçeğin, ancak birden fazla kişinin eleştirel tartışmaları aracılığıyla ortaya çıkarılabileceğini göstermeyi amaçlamış görünmektedir (Popper, 2016, s. 191).

Ne var ki özellikle Ortaçağ'dan itibaren Sokrates'in mirası Megaralılar, Kireneliler ya da Kinikler gibi küçük Sokratesçi okullar üzerinden değil, dini öğretilere göre yorumlanmış bir Platonculuk ve Aristotelesçilik üzerinden ele alınacaktır.

Bu tür bir konumlandırmanın sonucu, özel anlamda Sokrates'çiliğin ve genel anlamda akılcılığın, modern çağın şafağında Descartes'a ve Kartezyenlere kadar etki edebilmesi, ancak 18. Yüzyıl'da doğacak Aydınlanma felsefesinin temellerini daha çok Sofistlerin ya da atomcuların mirasına dayandırmasıdır (Ağaoğulları, 2005, s. 275-278).

Modern Dönemde Epistemoloji ve İdeoloji

Isaac Newton'ın "Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri" adlı yapıtını yayımladığı 1687 yılı, Aydınlanma felsefesinin başlangıcını ifade eden önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir (Casini, 1988, s. 35-37).

Özel yaşamında dindar ve mistik bir karakter olarak tanınmasına karşın, Britanyalı fizikçinin bu yapıtında, yeryüzü ile –o zamana dek kutsallığın kaynağı olarak kabul edilen- gökyüzünün aynı mekanik çekim yasalarına tabi olduğunu matematiksel temelleriyle göstermesi, Avrupa düşüncesinde çok önemli dönüşümlere neden olmuştur.

Bu dönüşümlerden biri, her yer ve durumda müdahaleye hazır bir Tanrı inancının yerini, evreni tıpkı bir saat yapıcısı gibi mekanik yasalara göre bir kere kurduktan sonra kendi hâline bırakan deistik bir Tanrı düşüncesine bırakmaya başlamasıdır (Ağaoğulları, 2005, s. 296-300).

Böyle bir yaklaşımın siyasal ve ekonomik alandaki karşılığı ise bir kere kurulduktan sonra gerek bireyleri, gerekse de piyasaları kendi "doğal" işleyişine bırakan liberal siyaset kuramı olacaktır.

Gerçekten gerek İngiliz Aydınlanması'nın öncüsü John Locke'un birbirine çarpmadan devinen, kuvvetler ayrılığına dayalı mekanik devlet anlayışında, gerekse İskoç Aydınlanması'nın önde gelen temsilcilerinden Adam Smith'in, dışarıdan müdahaleye uğramadıkça kendi kendini düzenleyen arz-talep kanununa dayalı "doğal iktisat" yaklaşımında bu Newton'cu etkiyi görmek olanaklıdır (Casini, 1988).

Bu yaklaşım 18. Yüzyıl'ın ikinci çeyreğinden itibaren Voltaire'in "İngiltere Mektupları" ve Montesquieu'nun "Kanunların Ruhü" adlı yapıtı gibi çalışmalarla Fransa'ya aktarılacak, yüzyılın sonunda ise Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776) ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (1789) ile siyasal yansımalarını bulacaktır (Ağaoğulları, 2005).

Ancak 18. Yüzyıl sonlarında Aydınlanma felsefesi de bir dönüm noktasına gelmiştir. Bu dönemde bir yandan Rousseau'nun mülkiyet öncesi topluma yönelik "doğal eşitlik" varsayımı ve "soyly vahşi" kavramsallaştırması üzerinden yaptığı burjuva uygarlığı eleştirisi, klasik Aydınlanma düşüncesinin ilerlemeci paradigmasını sarsarken, diğer yandan Herder'in ulusal kültürlerin özgünlüğüne yönelik romantik vurgusu dönemin evrenselci perspektifini tartışmaya açmıştır (Callinicos, 2011, s. 56-59).

İşte böyle bir konjonktürde, Antik Atina'da Sofistler'in ardından gelen Sokrates'in epistemoloji ve etik alanda yaptığı devrime benzer bir dönüşümü gerçekleştiren düşünür, Alman Aydınlanması'nın en büyük temsilcisi olarak tanınan Immanuel Kant'tır.

Kendi felsefi sistemini "Transandantal İdealizm" olarak isimlendiren Kant, bir yandan epistemoloji alanında geliştirdiği ünlü "numen-fenomen" ayrımıyla, bilginin konusunu "kendinde şeyler" (ya da nesnel hakikatler) yerine "görünüşler dünyası" ile sınırlandırırken, diğer yandan etik alanda geliştirdiği "otonom (özerk) irade" kavramıyla, kimsenin tekelinde olmayan transandantal gerçek karşısında bireysel tercih ve inançlara korunaklı bir alan açmıştır (Popper, 2005, s. 142-145).

Ne var ki Kant'ın bu öznel ve sınırlı idealizmi, 19. Yüzyıl'ın ilk çeyreğinden itibaren yerini önce Fichte ve Schelling'in Platonizm'i andıran nesnel idealizmlerine, ardından Hegel'in -us'un bir moment olarak maddi dünyayı da kapsaması nedeniyle Aristoteles'ten de esinlenmiş görünen-mutlak idealizmine bırakacaktır.

Ancak Hegel'in sisteminin düşünce tarihinin izleyen dönemlerini belirleyecek büyük önemi, belki devasa kapsamdaki sisteminden de çok, Herakleitos'tan alınmış diyalektiğinden ve - Popper'ın tarihsicilik (historicism) olarak adlandıracağı- tarihselciliğinden kaynaklanmaktadır (Callinicos, 2011, s. 86).

18. Yüzyıl'da Aydınlanma düşünürlerinin, insan eseri olan kültüre ve onun ürünlerine karşı adeta bir Tanrısal gerçeklik kaynağı olarak -doğal hak ve doğal ücret gibi kavramsallaştırmalarla- doğa'ya yönelmelerine karşıt olarak Hegel, sisteminde doğa ve maddeyi us karşısında bir çarpıklık alanı olarak konumlandırmış, ancak bu çarpıklık alanına karşı "geist" (tin) olarak adlandırdığı insani etkinlikleri, doğada kendini yitiren us'un kendi kendine dönüş alanı olarak yüceltmıştır (Sabine, 2013, s. 13-19).

Bununla beraber Hegel'in "tin"i, Sokrates ya da Kant gibi bireyle sınırlandırmayıp, Platon'u andırır biçimde toplumda (volksgeist) ve çağın olgularında (zeitgeist) araması, ironik biçimde, tam karşısında durduğu pozitivistimin, olan ile olması gereken arasındaki ayrımı ortadan kaldıran konumunu –gerçek olan ussal, ussal olan gerçektir söylemiyle- bir anlamda meşrulaştırmasına neden olmuştur (Popper, 2013, s. 234-235).

Hegeli düşünce ve genel olarak Alman idealizmi, 19. Yüzyıl'ın sonlarına dek bireyci geleneğe dayanan İngiliz felsefesinde Thomas Hill Green, F.H. Bradley ve Bernard Bosanquet gibi temsilcileri bulunan bir sosyal liberalizmin esin kaynağını oluşturmuş olsa da aynı geleneğin Kıta Avrupası'ndaki etkisi, solda Karl Marx'ın diyalektik materyalizme dayanan bilimsel sosyalizmi, sağda ise Giovanni Gentile'in faşizmi hazırlayan aktüel idealizmi şeklinde ortaya çıkmıştır (Sabine, 2013, s. 370-376).

Buna karşılık 20. Yüzyıl'ın başlarından itibaren Britanya ve Avusturya gibi daha kozmopolit ülkelerde, tümel'i esas alan idealist akımlara karşı mantıksal atomculuk ve mantıksal pozitivistim gibi Demokritos-Lucretius-Hume çizgisine sürdüren görüşler güç kazanacaktır.

1920'lerde Viyana Çevresi içinde kendisine takılan isim "resmi muhalif" olan Karl Popper'in, bilgi felsefesi alanında pozitivistimin doğrulamacı yöntemine karşı çıkan ilk büyük eseri 1934'te yayımlanmış olan "Logik der Forschung" (Bilimsel Araştırma'nın Mantığı)'dır.

Ancak düşünüre dünya çapında ün kazandıracak olan "Açık Toplum ve Düşmanları" adlı eseri, totalitarizmin en korkunç sonuçlarının gözlemlendiği II. Dünya Savaşı yıllarında yazılacaktır.

Bu yapının demokrat düşünürler tarafından kaleme alınan benzerlerinden ayrılan en çarpıcı yönlerinden biri ise çoğu zaman modern bir fenomen olarak tanınan totalitarizmin kaynaklarını Antik Çağ'a, üstelik bu çağın en büyük iki düşünüründen biri olarak kabul edilen Platon'a dayandırmasıdır.

Popper'in Platon Eleştirisi

Tarihsicilik ve Özcülük

18. Yüzyıl Aydınlanma geleneğine karşıt olarak 19. Yüzyıl'dan itibaren güç kazanan çatışmacı ideolojilerinin ortak özelliklerinden biri, bir meşruiyet aracı olarak tarihe ve tarihsel misyon düşüncesine dayanmalarıdır. Örneğin emperyalizminin meşruiyet kaynaklarından biri Aryan ırkın uygarlaştırıcı misyonu iken, Marksist teoride de uluslararası sosyalist devrimin zorunluluğu, proletarya sınıfının tarihsel misyonu olarak tanımlanmaktadır.

Bu görüşleri Herder ve Hegel'in eserlerine uzanan Alman tarihselciliğiyle çeşitli biçimlerde bağlantılandırmak mümkündür. Ancak Karl Popper, bu yaklaşımın çok daha uzak bir geçmişe dayanan köklerini inceleyerek, "tarihsicilik" olarak isimlendirdiği tarihsel misyon düşüncesinin İbrani ve Yunan mitolojisi aracılığıyla Herakleitos diyalektiğine, aynı hat üzerinden ise sistematik felsefenin ilk temsilcisi olan Platon'a geçtiğini ileri sürmüştür.

Popper'a göre klasik Yunan mitolojisinin temelini oluşturan Homeros'un eserlerinde tarihsiciliğe yönelik açık bir işaret görünmese de bu mitolojinin en büyük ikinci temsilcisi olan Hesiodos'ta yer alan "Altın Çağ'ın kaybı" ve varlıkların tanrılardan kahramanlara ve kahramanlardan sıradan insanlara doğru sürekli olarak gerilemekte olduğu mitos'u tarihsiciliğin tipik bir örneğini sunmaktadır.

Musevi kökenli bir aileden gelmekle birlikte Popper, son derece çarpık ve tehlikeli bulduğu bu düşüncenin köklerini İbrani halkının Eski Ahit'te yer alan "seçilmiş kavim" inancında görmüştür (Popper, 2013, s. 38).

Bu yorum üzerinden Popper'in, 18. Yüzyıl'dan itibaren pek çok kez yapıldığı gibi Yunan politeizminde demokratik çoğulculuğun, İbrani ve Ortadoğu monoteizminde ise despotizmin kökenlerini aramaya soyunacağı akla gelebilir. Oysa Popper, Sokrates'in öğrencilerinden Antisthenes'in monoteizmi üzerinden yaptığı çözümlemede, çoktanrıcılıkta yerelcilik ve kabileciliğin, tektanrıcılıkta ise evrensellik ve insanların birliği düşüncesinin kökenlerini bulmaktadır. Düşünürü göre tarihsiciliğin maddi temelini oluşturan "seçilmiş halk" inancı aslında birleştirici tektanrıcılığın bir mantıksal uzantısı değil, karşıtıdır (Popper, 2013, s. 263).

Popper'un geliştirdiği kurama göre, Hesiodos'un insanlık tarihini altın, gümüş, tunç ve demir gibi sürekli değersizleşen ya da soysuzlaşan çağlara göre sınıflandırmasıyla, Herakleitos'un varlığın özünü "değişim" olarak kodlayan diyalektik sistemi arasında önemli bir bağlantı vardır.

Efes'in soylu ailelerinden birinden gelen Herakleitos, Yunan dünyasında demokrasiye doğru giden süreç içerisinde değişimi bir esas ve temel olarak kabul etmekle birlikte, bu olguyu yakıp tüketen ateşle ve "her şeyin babası" olarak isimlendirdiği savaşla ilişkilendirmiştir. Popper, halk kitlelerini "hayvanlar gibi karnını doyuran bir sürü" olarak tanımlayan antik düşünürün bu görüşlerini, mevcut demokratikleşme sürecinin kaçınılmazlığı karşısında "bugünlerin de geçeceği" yönünde bir çeşit teselli arayışı olarak yorumlamaktadır (Popper, 2013, s. 45-47).

Peki Platon'un gerçekliği deneyimle değil ancak akılla kavranacak bir "idealler âlemi"nde arayan idealist felsefi ile tamamen bu dünyaya ilişkin görünen tarihsicilik arasında nasıl bir bağlantı kurulabilir?

Popper'in bu soruya verdiği yanıt, Platon'a yönelik çözümlerinin en etkileyici noktası olarak görülebilir. Zira Popper'a göre, Platon'un her dilde farklı olan isim ve kelimelerin ardında yatan saf kavramlara ve en saf kavramlar olan idealara yönelik tezleri, Hesiodos'un Altın Çağ mitos'undan kaynaklanan tarihsiciliğin ve özcülüğün felsefi ifadesinden başka bir şey değildir (Popper, 2013, s. 57-60).

Popper, Sokrates'in Platon tarafından kaleme alınmış diyaloglarına yansıyan "kavramsal netlik" arayışı ile Platon'un bozulmuş adların ataları olan "kavramsal öz" arayışını birbirine tamamen karşıt iki eğilim olarak görmektedir.

Düşünürü göre Sokrates'in birbirini izleyen sorularındaki amaç, eleştirel aklın sınamalarına dayanamayan yanlış inançları ve dogmaları saptayıp eleyerek her seferinde bir öncekinden daha az hata içeren alçakgönüllü kuramlar ortaya çıkarmaktır. Oysa Platon'un Sokrates'ten çok

Hesiodos, Pisagor ve Parmenides gibi öncüllerden beslenmiş görünen kavramsal özcülük düşüncesi, hataları elemek gibi ölçülü ve mütevazı bir bakış açısını değil, aksine varlıkların bozulmamış/mutlak doğasını ortaya koymak gibi son derece pervasız bir girişimi göstermektedir (Popper, 2013, s. 53–60).

Bu noktadan hareketle Popper, biyolojik özcülük anlamına gelen ırkçılıkla kavramsal özcülük arasındaki ilişkiyi soruşturmuş ve Platon'un bu alana çekilebilecek kimi görüşlerini ünlü Timaios diyalogunda bulmuştur.

Platon bu diyalogunda, Eski Ahit'te Tanrı'nın Âdem'i kendi suretinden, Havva'yı ise Âdem'in kaburga kemiğinden yaratması kıssasını andırır biçimde, Tanrı'nın başlangıçta erkek-insan'ı yarattığını, diğer türlerin bu ilksel ve kusursuz türün bozulmuş formları olarak ortaya çıktığını anlatmaktadır (Popper, 2013, s. 65).

19. Yüzyıl'ın basit ve ilkelden karmaşık ve gelişkin olana doğru ilerleyen Spencer'cı evrim kuramı yerine, gelişkin (hatta mükemmel) olandan basit ve aşağı olana doğru çözülme anlamına gelen bu antik mitos'a göre, ilksel erkeklerin korkak olanları kadınlara, cahil olanları ise kara hayvanlarından kuşlara ve balıklara kadar uzanan çeşitli canlılara dönüşmüş, dünyadaki çeşitlilik bu yolla meydana gelmiştir (Popper, 2013, s. 65).

Bu anlatının idealizmle olan ilişkisi ise çoğu kez zamandan ve mekândan yalıtılmış olarak düşünülen “idealar âlemi” düşüncesini zamansallaştırması ya da tarihselleştirmesidir.

Popper, Platon'un tarihsiciliğinin gerilemeci ve kötümser karakteriyle Hegel ve Marx'ın ilerlemeci ve iyimser tarihsicilikleri arasındaki farkı ise pek fazla dikkate almamaktadır.

Düşünüre göre, Platon'un bir çeşit yaşlanma ya da hastalanma süreci olarak gördüğü değişimi durdurma yönündeki çabaları muhafazakâr, Marx'ın ise eşitliğe doğru giden akışı hızlandırma yönündeki çabaları devrimci olarak adlandırılabilirse de her iki bakış açısı da tarihin bir bütün hâlindeki anlamını bulmuş olma gibi bir cüretkârlığa dayandıkları için, bu büyük sürecin küçük ayrıntıları olarak gördükleri bireyleri amaç değil araç olarak konumlandıran ideolojiler ortaya çıkarmışlardır.

Popper, 20. Yüzyıl'dan itibaren “totalitarizm” olarak adlandırılmış olan bu yaklaşımı, “kolektivizm” ve “holizm” kavramları çerçevesinde ele alacaktır.

Kolektivizm ve Holizm

Popper'a göre Platon'un felsefi yaklaşımı Sokrates'inkinden yalnız yöntem düzeyinde değil, aynı zamanda özne düzeyinde de farklılaşmaktadır.

Her ne kadar Sokrates'i, insanı her şeyin ölçüsü olarak gören Protagoras gibi Sofistlerden ayıran unsur, Platon tarafından da paylaşılan nesnel akla duyduğu güven ise de Sokrates'in bu aklın (ya da kendi ifadesiyle “ruh”un) taşıyıcısı olarak gördüğü özne tekil bireyler olmuştur.

Bir diğer ifadeyle epistemolojik düzeyde rasyonalist olan Sokrates'in etik düzeyde bireyci olmadığını kanıtlayabilecek herhangi bir argüman bulunmamaktadır. Aksine Platon'cu

olmayan Sokratik okulların Kiniklerden Stoacılara uzanan birçok temsilcisinin ahlâki bireyciliğin öncüleri olduğu görülmektedir.

Yaşamını bir düşünce ve ideal uğruna feda eden Sokrates'i bir ahlâki bireyci olarak tanımlamak ilk bakışta yadırgatıcı görülebilir. Ancak Popper'a göre bizi bu konuda kafa karışıklığına götüren, kolektivist bir düşünür olan Platon'un kavramlar üzerinde yaptığı bir oyunla bireycilik ve bencilliği özdeş göstermesi olmuştur (Popper, 2013, s. 118).

Popper'ın yaptığı sınıflandırmaya göre, kişinin kendinden başkasını düşünmemesi anlamına gelen bencillik (egoizm)'in karşıtı olan kavram, başka insanları da düşünmek ve önemsemek anlamına gelen diğerkâmlık (altrüizm)'dir.

Oysa kişinin kendi kararlarını kendi iradesiyle alması ve başkalarının tahakkümü altında yaşamaması anlamına gelen bireycilik (individualism)'in karşıtı, ahlâki eylemlerde bireyin kendisini değil, bireyin ait olduğu topluluğu esas alan toplulukçuluk (kolektivizm)'dir (Popper, 2013, s. 119-120).

Popper'a göre çağdaş dünyada iki temel kolektivist ideoloji olan faşizm ve komünizm tarafından liberalizme yöneltilen başlıca eleştirinin bencillik olması da bu Platon'cu arka plana dayanmaktadır.

Üstelik Popper, bu çarpıtmada, bir kavram oyunundan daha fazlasını da görmektedir. Zira bir ulusun ya da sosyal sınıfın nihai zaferi uğrunda bireyleri araç hâlinde seferber etmek isteyen milliyetçi ya da sosyalist ideolojiler, bireysel düzeyde altruizm çağrısında bulunurken, diğer ulus ve sınıflara karşı tutumlarında en sert bencilliğin argümanlarına başvurabilmektedirler.

Dolayısıyla Popper'ın bu tasnifi uyarınca, kendi inandığı bir ideal uğruna kendini feda eden Sokrates'in tutumu bireyci bir altrüizmi ifade ederken, kendi inandığı kolektivist bir ideal uğruna başkalarının feda edilmesini öngören Platon'un tutumu kolektivist bir bencillığe işaret etmektedir.

Peki, Platon'un etik ve politik düzeydeki kolektivist egoizminin epistemolojik dayanakları bulunabilir mi? Popper'ın bu soruya verdiği olumlu yanıtı doğrulayan kavram, felsefi özcülüğün –zorunlu olmamakla birlikte- çoğu kez tamamlayıcı olan holizmdir.

İngilizce'de bütün anlamına gelen “whole” kelimesinden türemiş bir kavram olan bütüncülük, en geniş tanımıyla, toplumsal olguları bireysel tercih ve davranışların maksat-dışı sonuçları olarak okuyan metodolojik bireyciliğin karşıtı olarak konumlandırılabilir (Fay, 2012, s. 73-78).

Sözgelimi 19. Yüzyıl'ın sonunda geliştirdiği sosyolojik modelde intihar ve suç gibi olguları kişisel eylemler yerine toplumsal yapının sonuçları olarak ele alan Emile Durkheim bu modelin ilk akademik örneklerinden birini sunmuştur (Fay, 2012, s. 74).

Bununla beraber Popper'a göre holist epistemolojinin Platon'a uzanan kökenlerinin, “bütüncülük” anlamına gelen bir diğer kavram olan totalitarizmle birleşen karanlık bir kaynağı vardır.

Örneğin özcü epistemolojisi gereği kelimeleri bozulmuş kavramlar ve insanları soysuzlaşmış tanrılar olarak gören Platon, bu yaklaşımını holizmle birleştirerek siyasal düzleme taşıdığında, demokrasiyi bozulmuş bir “politeia” (anayasal yönetim), demokrasiyle yönetilmekte olan Atina kent-devletini ise ilksel/atasal Helen Krallığı'nın -tarihsici gerileme inancı gereği- bozulmuş ve çürümüş bir görünümü olarak değerlendirecektir (Popper, 2013, s. 67-70).

Bu sınıflandırma, Popper'in Platon okumasındaki en devrimsel yorumlardan biri olarak görülebilir. Zira Platon'un Atina örneği üzerinden demokrasi rejimine ciddi eleştiriler getirdiği, hatta Sparta'nın eşitlikçi militarizmini Atina modeline tercih ettiği bilinmekle beraber, hemen her zaman Platon'un tasarladığı devletin bu dünyayla ilgisi olmayan bir “semavi” (ya da ideal) yönetim olduğu düşünülmüştür (Plato, 1968, s. 273-274).

Oysa Popper'in tezine göre Platon'un tiranlığı demokrasinin, oligarşiyi timokrasinin, timokrasiyi ise “yetkin devlet”in bozulmuş şekli olarak sınıflandıran rejimler hiyerarşisi, aslında -tarihsel olarak daha geç kurulmuş olan- Atina'yı Sparta'nın, Sparta'yı ise “en saf Yunan değerleriyle kurulmuş”, dolayısıyla “özünü kaybetmemiş” ilk Helen Krallığı'nın bozulmuş şekilleri olarak görmesinden kaynaklanmaktadır (Popper, 2013, s. 63-73).

Böyle bir tasnifte ise tıpkı kavramlar ve insanlarda olduğu gibi devletlerin “idealliği” de eskilikleriyle ve “öze bağlılık”larıyla değerlendirilmektedir.

Dolayısıyla Atina'nın ve insanlığın içinde bulunduğu değişim sürecini, ölüme doğru giden bir hastalanma süreci olarak değerlendiren Platon, idealindeki “filozof-kral”ı, elinden gelen bütün olanaklarla bu süreci durdurmaya ve tersine çevirmeye çalışan bir hekim olarak tasarlayacak, benimsediği holist yöntem ise organizmayı kurtarmaya yönelik bu tedavi sürecinde birer hücreden ibaret gördüğü bireylerin kaderine karşı kayıtsız kalmasına yol açacaktır.

Popper'in Epistemolojik ve Politik Kaynakları

Sokratik ve Kantçı Rasyonalizm

Platon'a karşı düşünce tarihinde görülmüş en keskin ve kapsamlı eleştirilerden birini yöneltmiş olması nedeniyle Karl Popper, kimi zaman Platon'un kendi çağındaki en büyük hasımları olan Sofistlerin ya da modern dünyada rasyonalist ya da idealist geleneği izleyen filozofların en başat karşıtları olan neo-pozitivist filozofların bir temsilcisi olarak görülmüştür (Sunar, 1986, s. 105-118).

Oysa bir düşünüre olabilecek en sert eleştirileri yöneltmek, o düşünürün de içinde bulunduğu bütün geleneği mutlak anlamda reddetmeyi gerektirmemektedir. Nitekim Karl Popper'in Platon'a -ve onun modern çağdaki benzeri olarak gördüğü Hegel'e- yönelttiği eleştirilerinde dayandığı temel kaynaklar Sofistler, Septikler ya da pozitivistler değil, Sokrates ve Kant, temel aldığı düşünsel çizgi ise ampirisizm değil rasyonalizmdir.

Popper'in kaynaklarından Sokrates ve Kant'ın, M.Ö. V. Yüzyıl Atina ve 19. Yüzyıl Avrupa düşüncesinde tuttukları yerin birbirini bir hayli andırdığı söylenebilir.

Öncelikle Sokrates, kendisinden önce gelen Sofistlerden farklı olarak, epistemoloji ve etik alanlarındaki bilgimizin sadece öznel duyulardan ibaret olmadığını, her iki alanda da –kimi zaman ruh olarak da adlandırdığı- us’un belirleyici bir yer tuttuğunu düşünmüştür.

Ne var ki Popper’a göre felsefi tutumunu, bildiği tek şeyin hiçbir şey olmaması olarak özetleyen Sokrates’in, rasyonaliteye duyduğu güvene karşın, bu kavramı tekeline almak ya da herhangi bir grubun tekeline alabileceğine inanmak gibi bir eğilimi bulunmamaktadır.

Buna karşılık Platon, kendi çağının en geniş felsefi sistemini kurmuş olmakla beraber, Sokrates’in alçakgönüllü, bireyci ve eleştirel rasyonalizmini holist, kolektivist ve hatta dogmatik bir şekilde büründürmüştür.

Popper’a göre modern çağda Platon’un Sokratesçi gelenek üzerinde oynadığı olumsuz rolü Kant’ın felsefi mirası üzerinde tekrarlayan düşünür ise Hegel’dir. Avusturyalı düşünürü göre, Kant’ın felsefesine idealist sıfatını kazandıran, insan aklının sınırlılığı nedeniyle transandantal (aşkın) olan nesnel gerçeğe öznel inanç düzeyinde bir yer açmakla sınırlıyken, Hegel’in diyalektik idealizmi, var olan ile bilinebilecek arasında tam bir özdeşlik kurmak gibi –yine son derece cüretkâr- bir sistem kurma girişimini ifade etmektedir (Popper, 2013, s. 352-355).

Dolayısıyla Popper’ın oluşturduğu şablonda Sokrates’in, Sofistler’in radikal öznelciliği ile Platon’un radikal nesnelciliği arasındaki makul alanı temsil etmesine benzer şekilde, Kant da kendinden önceki Aydınlanma düşünürlerinin –özellikle Hume’un- katı deneyciliği ile Hegel’in mutlak idealizmi arasındaki makul alanda yer almaktadır.

Bu konum, Popper’ın 20. Yüzyıl düşüncesinde, mantıksal pozitivistlerle idealist geleneği sürdüren Kıta Avrupası filozofları arasında geliştirdiği “eleştirel akılcı” yaklaşımın Antik ve Modern çağdaki zemini olarak değerlendirilebilir.

Bölük Pörçük Toplum Mühendisliği (ya da Korumacı Devlet)

Popper’ın Platon’un epistemolojisine yönelik eleştirisi akılcılığın tam karşıt çizgisinde konumlanmadığı gibi, Platon’un siyasal çizgisine yönelik eleştirisi de bu filozofla özdeşleşmiş olan “toplum mühendisliği” kavramının birebir karşısında yer almamaktadır.

Bilgi felsefesi alanında temel kamplaşmanın rasyonalist-idealiste okul ile ampirisist-pozitivist gelenek arasına olmasına benzer şekilde, siyaset felsefesi alanında da temel karşıtlık, çoğu zaman toplumcu-devletçi yaklaşımlarla bireyci-liberal yaklaşım arasında olmuştur.

Geliştirdiği “açık toplum” kavramı üzerinden kimi zaman ikinci grubun laissez-faire’ci açık pazar ekonomisinin siyasal boyutunu hazırlayan bir düşünür olarak değerlendirilen Popper’ın, bu konuda kaleme aldıkları yakından incelendiğinde, aslında tıpkı rasyonalizmin bir türüyle uyum içinde olmasına benzer şekilde, toplum mühendisliği ve korumacı devlet anlayışının bir türünü de desteklemekte olduğu gözlemlenmektedir.

Popper, “Açık Toplum ve Düşmanları”nın, Platon’un siyasal programının eleştirisine ayırdığı üçüncü bölümünde, son tahlilde devlet müdahalesi anlamına gelen toplum mühendisliğinin, “ütopyacı” ve “bölük pörçük” (piecemeal) olmak üzere iki farklı modeli bulunduğunu belirtmekte ve ikinci modeli açık biçimde desteklemektedir (Popper, 2013, s. 168–170).

Bu sınıflandırmaya göre, ütopyacı toplum mühendisliği, bütün ayrıntıları önceden belirlenmiş bir kuramsal model doğrultusunda toplumu adeta sıfırdan inşa etmek anlamına geldiği için, siyasal önderin niyeti bu olsun ya da olmasın, eninde sonunda serbest tartışma ortamını ve eleştiriyi yasaklayan bir diktatörlüğe yol açmaktadır.

Oysa ilk bakışta bir eksiklik ve yetersizlik çağrışımı yapan “bölük pörçük toplum mühendisliği”, Popper’a göre, tam da bu eksikliği ve yetersizliği nedeniyle en doğru politik tercih olabilir.

Popper’a göre politik alandaki bu yetersizliğin yararı, her alandaki ihtiyaçları en küçük ayrıntısına kadar bilme ve çözüme iddiasında bulunan ütopyacı toplum mühendislerinin aksine, bölük pörçük toplum mühendislerinin, sadece önlerinde bulunan ve en azından toplumun çoğunluğu tarafından onaylanan sorunları saptamaya ve çözmeye çalışmalarıdır.

Bu görüş, ilk bakışta Popper’ın Jeremy Bentham ve John Stuart Mill gibi faydacı (utilitarian) liberallerin takipçisi olduğu izlenimini uyandırabilir.

Ancak bilgi felsefesinde doğrulama yerine yanlışlama yöntemini geliştirmiş olmasına koşut olarak, Popper bu alanda da faydacıların “mümkün olan en fazla mutluluk” ilkesi yerine “mümkün olan en az sefalet” ve “mümkün olan en az zorunluluk” gibi bir negatif ilkeyi koymuştur (Magee, 1982, s. 147).

Düşünürü göre birbirinden farklı beklentilere sahip olan bireyleri ortak bir mutluluk modeli üzerinde uzlaştırmak mümkün olmamakla beraber, ortak acıların neler olduğu üzerinde uzlaştırmak ve bu acılardan korumak mümkün, üstelik gereklidir (Popper, 2013, s. 168).

Ancak Popper’ın “acıyı en aza indirmek” şeklinde negatif özgürlüğü esas alan modeli, devletin güzel sanatları desteklemesi ya da belediyelerin yoksullar için spor alanları ve yüzme havuzları inşa etmesi gibi pozitif özgürlükleri de dışarıda bırakmış değildir.

Düşünür, metodolojik olarak ilk ilkeye öncelik vermekle birlikte, bu ilkenin gerçekleşmesi hâlinde “bireylerin diledikleri gibi yaşama özgürlüğünü en çoğa çıkarmayı” bir ikinci kural olarak siyaset felsefesine eklemiştir (Magee, 1982, s. 76-77).

Bu veriler ışığında Popper’ın siyasal kuramının, tıpkı devlet planlamasına duyulan inanç karşısında olduğu gibi, piyasanın ne olursa olsun kendi kendisini düzenleyeceği yolundaki klasik liberal inanca da dogmatik şekilde bağlanmayan bir tür “eleştirel liberalizm” ya da –yine Kant’tan etkilenmiş olan- Eduard Bernstein’in çizgisine yakın bir çeşit sosyal demokrasi niteliği taşıdığı söylenebilir (Eidlin, 2017).

Sonuç

Karl Popper’ın Platon eleştirisi, epistemolojik alandaki tarihsicilik, özcülük ve holizm gibi kavramlarla siyasal alandaki topyekûn toplum mühendisliği, ırkçılık ve totalitarizm gibi akımları ilişkilendirme girişimi açısından 20. Yüzyıl’ın en özgün düşünsel metinlerinden birini oluşturmaktadır.

Kuşkusuz, Popper’ın da teslim ettiği üzere, bütün zamanların en büyük filozoflarından biri olan Platon’un büyük bir derinlik taşıyan yapıtları, bu eleştiride dikkate alınmamış bambaşka boyutları üzerinden de değerlendirilebilir.

Benzer şekilde, Popper'ın nesnel idealizm ve totalitarizm arasındaki bağları gösterme çabası sırasında zorunlu olarak görmezden geldiği bazı noktalar, sözgelimi 19. Yüzyıl'dan itibaren Nazizm'e giden taşları döşeyen ırkçı düşünürlerin genelde Platon ve Hegel gibi idealistlerden çok materyalizmin tavizsiz bir yorumunu izleyen Sosyal Darwinistler'den oluşması, "Açık Toplum ve Düşmanları"nın gedikleri arasında sayılabilir.

Ancak bütün bu eleştirilerde yapılabilecek en açık hata, Platon'un geliştirdiği rasyonalizme ve toplum mühendisliğine karşı çıkan Popper'ı, bu iki akımın cepheden ve doğrudan bir karşıtı olarak değerlendirmektir. Zira Popper, Platon ve takipçileri olarak gördüğü düşünürlere olan eleştirilerinde sistematik biçimde Sokrates-Kant çizgisine dayandığını belirtmiş ve izleyen bütün yapıtlarında bu çizgiyi sürdürmüştür.

Bu doğrultuda Popper'ın epistemolojik ve politik çizgisini en iyi yansıtan eser isminin de "Açık Toplum ve Düşmanları"ndan çok "Tahminler ve Çürütmeler" (Conjectures and Refutations) olduğu söylenebilir.

Tıpkı izleyicisi olduğu Sokrates ve Kant gibi görüşlerini, nesnel ya da mutlak gerçeği yansıtan yasalar değil, olabilecek asgari yanlışı içeren tahminler şeklinde ortaya koyan Popper, çok önemsedığı eleştirel yaklaşımın gereği olarak, bu mütevazı ancak ufuk açıcı tahminlerini de her zaman çürütme girişimlerine açık tutmaktadır.

Bu çalışmada temel olarak Popper'ın Platon eleştirisinin Sokratik zemini gösterilmeye çalışılmıştır. Düşünürün Hegel'e ve Marx'a yönelttiği eleştirilerin kaynakları üzerinde yapılabilecek benzer incelemelerin de yöntem araştırmaları ve siyasal düşünceler tarihi alanındaki karşıtlık ve devamlılık ilişkilerini aydınlatmada yararlı olacağı söylenebilir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (2005). *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A. (2009). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Arslan, A. (2017). *Felsefeye Giriş*. Ankara: BB101.
- Callinicos, A. (2011). *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*, İstanbul: İletişim.
- Campbell, J. (2003). *Batı Mitolojisi* (Çev: Kudret Emiroğlu). Ankara: İmge Kitabevi.
- Casini, P. (1988). Newton's Principia and the Philosophers of Enlightenment. *Notes and Records of the Royal Society of London*, 42(1), (Jan. 1988), 35-52.
- Cevizci, A. (2012). *Felsefe Tarihi, Thales'ten Baudrillard'a*. İstanbul: Say.
- Cevizci, A. (2017). *Aydınlanma Felsefesi*. İstanbul: Say.
- Eidlin, F. (2011). Popper's Social Democrat Politics and Free-Market Liberalism. *Critical Review* 17(1), August 2011, 25-48.
- Fay, B. (2012). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefesi*. İstanbul: Ayrıntı.
- Hacohen, M. H. (1998). Karl Popper, the Vienna Circle and the Red Vienna. *Journal of the History of Ideas*, 59(4), (Oct. 1998), 771-734.

- Magee, B. (1982). *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Plato (1968). *The Republic of Plato*, Translated by Allan Bloom, Basic Books, USA:
http://www.inp.uw.edu.pl/mdsie/Political_Thought/Plato-Republic.pdf (24.04.2019)
- Popper, K. (2005). *Daha İyi Bir Dünya Arayışı* (Çev: İlknur Aka). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Popper, K. (2013). *Açık Toplum ve Düşmanları*. (Çev: Mete Tunçay, Harun Rızatepe), İstanbul: Liberte.
- Popper, K. (2016). *Hayat Problem Çözmektir, Bilgi*, (Çev: Ali Nalbant), İstanbul: YKY.
- Sabine, G. (2013). *Yakınçağ Siyasal Düşünceler Tarihi*, İstanbul: Cem.
- Sunar, İ. (1986). *Düşün ve Toplum*. İstanbul: Birey ve Toplum.

Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığının Belirleyicileri: Dönemler Arası Yaklaşım*

Determinants of Current Account Deficit in Turkish Economy: An Intertemporal Approach

Arş. Gör. Ali Benli¹ - Prof. Dr. Özgür Tonus²

Başvuru Tarihi: 23.08.2019

Kabul Tarihi: 18.09.2019

Öz

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığına neden olan temel makroekonomik, finansal ve yapısal faktörleri betimsel istatistikler ve ampirik analiz yardımıyla araştırmaktır. Türkiye’de özellikle 2001 krizi sonrasında genişleyen ve kalıcı hale gelen cari işlemler açığı konusundaki endişeler artmıştır. Çalışmada kullanılan ampirik model “dönemler arası” ve “esneklikler” yaklaşımlarının bir sentezi niteliğindedir. Cari işlemler dengesini ulusal gelir, bütçe dengesi, döviz kuru ve faiz oranlarının bir fonksiyonu olarak ele almaktadır. Model kısa ve uzun dönemlik analizlere olanak tanıyan ARDL yaklaşımı ile üç aylık frekanstaki veriler kullanılarak tahmin edilmiştir. Bulgulara göre bütçe dengesi, döviz kuru ve faiz oranı cari işlemler dengesi üzerinde uzun dönemde etkiliyken, kısa dönemde sadece GSYH ve bütçe dengesi etkilidir. Bütçe dengesi ile ilgili bulgular Ricardocu Denklik Hipotezinin Türkiye ekonomisinde geçerli olmadığını, İkiz Açık Hipotezinin ise geçerliliğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Cari Açık, Tasarruf Açığı, Dönemler Arası Yaklaşım, İkiz Açık Hipotezi, ARDL

Abstract

The aim of this paper is to research the fundamental factors which affected Turkey’s current account deficit and discuss the external balance via descriptive statistics and an empirical analysis. Concerns over Turkey’s current account deficit raised before 2001 crises since the deficit has become large and persistent. The empirical model used in this study is a synthesis of “intertemporal” and “elasticities” approaches to current account balance. The model treats current account as the result of national income, budget balance, exchange rate and interest rate. Empirical model is estimated with quarterly data by using apply ARDL technique which enables short and long run analysis. Findings suggest that budget balance, exchange rate and interest rate are effective in the long run, whereas only national income and budget balance are effective in the

* Bu çalışma Prof. Dr. Özgür TONUS’un danışmanlığında yürütülen ve 2018 yılında Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde sunulan Ali BENLİ’nin “Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Açığının Temel Belirleyicileri: 2001 Krizi Sonrası Dönemin Analizi” başlıklı tezinden türetilmiştir.

¹ Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F., alibenli@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3507-079X

² Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F., otonus@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0950-3328

short run on current account balance. According to evidence related with budget balance shows that Ricardian Equivalence Hypothesis is not valid but Twin Deficit Theory in Turkish economy over the period.

Keywords: *Current Account Deficit, Savings Gap, Intertemporal Approach, Twin Deficit Theory, ARDL*

Giriş

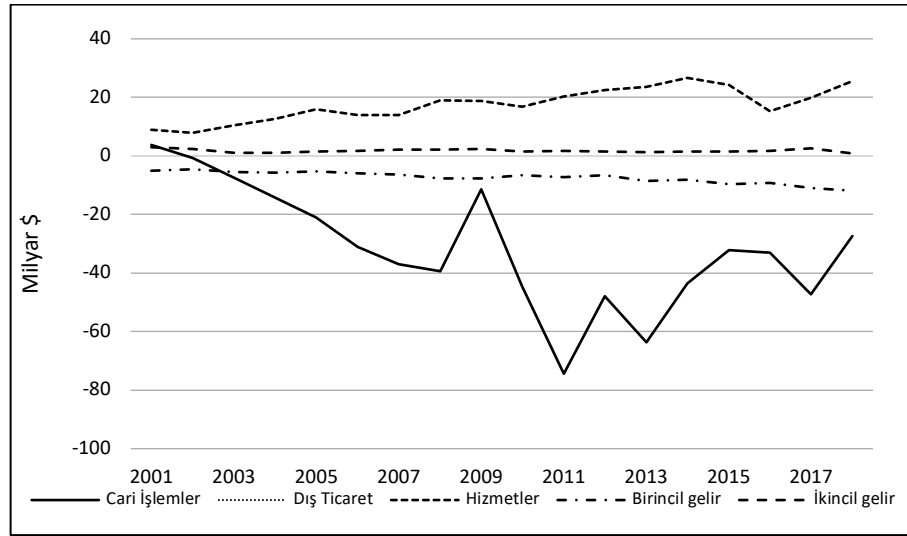
Gelişmekte olan ülkelerin büyük ve kalıcı cari açık yapıları bu ekonomiler için makroekonomik kırılganlıkların temel nedenlerinden biridir ve ekonomik büyüme önünde bir kısıt teşkil etmektedir (Blanchard ve Milesi-Ferretti, 2012). Eğer cari açık sürdürülebilir bir yapıda değilse bu ekonomilerde finansal istikrarsızlıklara, dış ödeme güçlüklerine ve nihai olarak finansal krizlere yol açabilir. Yatırımcıların algılarında olumsuz yönde değişimler yaşanması yabancı finansmana bağımlılığı yüksek olan ekonomilerde hızlı ve keskin bir biçimde dış dengesizlik sürecini tetikleyerek bu ekonomiler için ciddi sonuçlara neden olabilir (Brissimis vd., 2012). 2008 yılındaki küresel finansal krizde cari açık problemi olan bazı önemli ekonomilerin yaşadıkları finansman sorunları bu riskleri ortaya koymuştur (Catão ve Milesi-Ferretti, 2014). Bu bakış açısından cari işlemler dengesinin belirleyicilerinin ortaya konması önemli bir konu haline gelmiştir. Milenyum sonrasında cari işlemler dengesini açıklamaya yönelik birçok teorik dönemler arası (intertemporal) model geliştirilmiştir. Dönemler arası yaklaşımın ampirik uygulamaları genellikle temel ulusal gelir denkleğine dayalı modellemelerden oluşmaktadır. Bu modeller ekonomilerin cari işlemler pozisyonunu ulusal tasarruflar ile yatırımların farkının ve belirli makroekonomik olguların sonucu olarak ele almaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye ekonomisinde cari işlemler dengesindeki gelişmeleri açıklayacak uygun bir ampirik bir model oluşturmak ve cari işlemler dengesini etkileyen temel makroekonomik ve finansal faktörleri ortaya koymaktır. Tanımlanan ampirik model “dönemler arası” ve “esneklikler” yaklaşımının bir sentezi niteliğindedir. Ampirik analizin kapsamı 2006-2019 döneminden oluşmaktadır. Dönem başının 2006 olarak belirlenmesinin sebebi 2001 krizinin saptırıcı etkilerinin model dışında bırakılmak istenmesi ve bütçe dengesi verilerinin yeni tanımıyla bu tarihte yayınlanmaya başlamasıdır.

Çalışmanın düzeni şu şekildedir: ilk planda Türkiye’de 2000 yılı sonrası dönemde cari açığın gelişimi, yapısı ve temel makroekonomik göstergelerle ilişkisi ele alınacaktır. Sonraki bölümde temel ulusal gelir denkleğinden yola çıkılarak cari işlemler dengesinin belirleyicilerini analiz etmek üzere ampirik bir model tasarlanacaktır. Ardından teorik ve ampirik literatür tartışılacak ve uygun ekonometrik yöntem seçilerek tahmin edilen modele ilişkin ampirik bulgular aktarılacaktır. Sonuç bölümünde ise nihai olarak çalışmanın temel bulguları ve politika önerileri sunulacaktır.

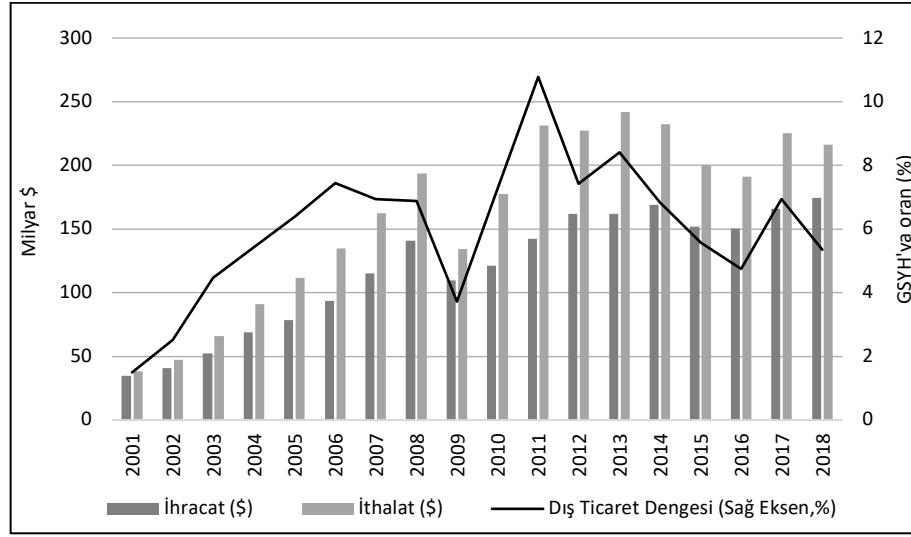
Türkiye Ekonomisinde Cari İşlemler Dengesinin Dinamikleri

Bu bölümde 2001 sonrasında Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığının yapısı, dinamikleri ve diğer ekonomik göstergelerle ilişkisi aktarılacaktır. Cari işlemler dengesi dış ticaret dengesi, hizmetler dengesi, birincil ve ikincil gelir dengesinin toplamından oluşmaktadır. Dış ticaret dengesi toplam mal ihracatı ile mal ithalatı arasındaki farkı, hizmetler dengesi ekonominin hizmet gelirleri ile giderleri arasındaki farkı ifade etmektedir. Birincil gelir dengesi üretim faktörlerinin yabancılara tahsis edilmesinden doğan gelir ve gider farkından oluşur ve temelde ücret, faiz ve kâr payı ödemelerini kapsar. İkincil gelir dengesi ise karşılıksız gelir transferlerinden oluşan gelir ve gider farkıdır. Şekil 1’de Türkiye’de 2001-2018 dönemi için cari işlemler hesabını oluşturan kalemler gösterilmiştir.

Şekil 1. Cari İşlemler Dengesinin Bileşenleri (Kaynak: TCMB)

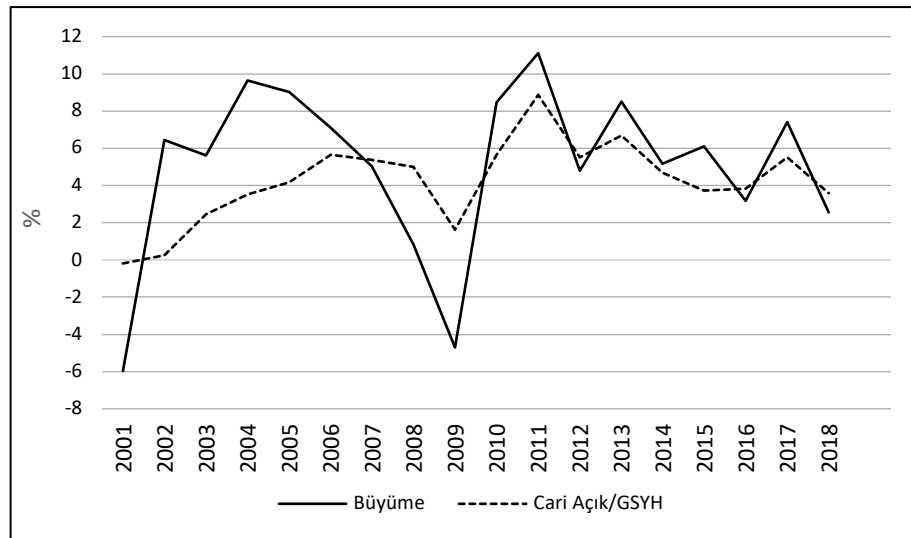
Şekilde cari işlemler dengesi ile dış ticaret dengesinin paralel biçimde hareket ettiği net bir şekilde görülmektedir. Buna göre Türkiye’de cari açığı temelde dış ticaret açığı yönlendirmektedir. Diğer kalemler dönem içerisinde oldukça istikrarlı bir seyir izlemektedir. Hizmetler dengesi dönem boyunca pozitif gerçekleşerek dış ticaret açığının yarattığı olumsuzluğun bir kısmını gidermektedir. Ayrıca hizmetler dengesi dönem boyunca artış eğilimindedir ve 2018 yılında 25.6 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Birincil gelir dengesi ise dönem boyunca negatif gerçekleşerek cari açığa genişlemeye neden olmaktadır. Birincil gelir dengesi temelde Türkiye’ye yönelik yabancı yatırımların gelirlerinden oluşmaktadır. Birincil gelir dengesindeki açık giderek büyümektedir. 2000 yılında 4 milyar \$ gerçekleşen açık, sürekli artarak 2018 yılında yaklaşık 12 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılında cari açığın yaklaşık %43.5’i birincil gelir dengesi açığından oluşmaktadır. Bu durum Türkiye’ye yabancı sermayeyi getirmenin maliyetinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. İkincil gelir dengesinin ise dış denge içerisindeki payı oldukça küçüktür. Yine de dönem boyunca pozitif gerçekleşerek cari dengeyi olumlu yönde etkilemiştir.

Şekil 2. İhracat, İthalat ve Dış Ticaret Dengesi (Kaynak: TCMB)

Şekil 2'de Türkiye'nin 2001-2018 dönemine ait ihracat, ithalat ve dış ticaret dengesi sunulmuştur. Dönem boyunca ithalat ihracatın üzerinde gerçekleşerek dış ticaret açığı oluşmuştur. Özellikle 2009 krizi sonrasında ithalat hızla artarken ihracatın artış hızı daha düşük kalmış ve dış ticaret açığı giderek artmıştır. Kriz dönemlerinde hem ithalat hem de ihracat önemli miktarda azalmıştır. Türkiye'nin ithalat kalemleri içerisinde enerji çok önemli bir pay tutmaktadır. Toplam ithalat içerisinde dönem ortalaması olarak enerjinin payı yaklaşık olarak %20'dir. Bu nedenle enerji fiyatlarındaki değişimler Türkiye'de ithalat ve dolayısıyla cari işlemler dengesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

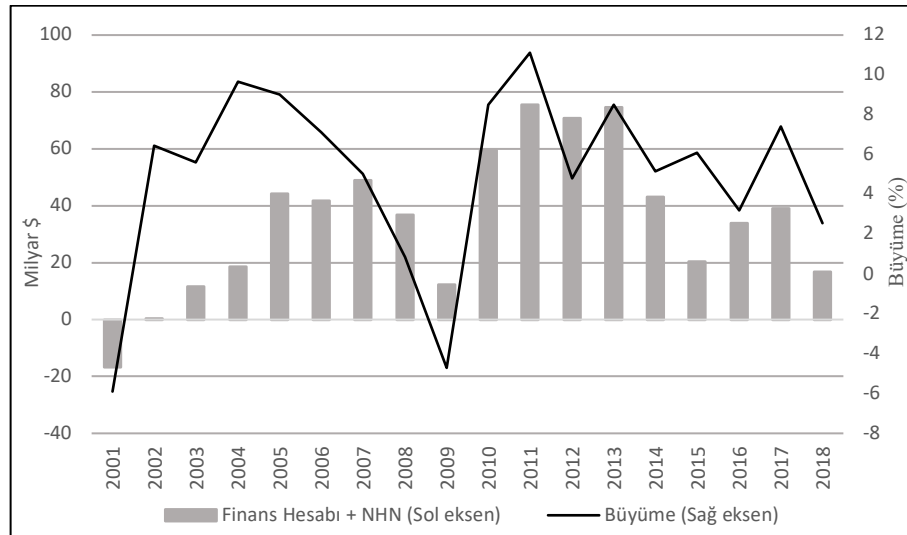
Tüm gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de yatırımların finansmanında dış kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum ekonomik büyüme ile cari açık arasında aynı yönlü bir ilişkiye neden olmaktadır. Şekil 3'te 2001-2018 döneminde büyüme oranı ile cari açık ilişkisi yer almaktadır.

Şekil 3. Büyüme ve Cari Açık İlişkisi (Kaynak: TCMB, TÜİK)

Şekile göre büyüme ile cari açık birlikte hareket etmektedir. Nedenselliğin cari açıktan ekonomik büyümeye mi yoksa ekonomik büyümeden cari açığa mı doğru olduğunu söylemek güçtür. Genel olarak çift yönlü bir nedensellikten söz edilebilir. Cari açığın arttığı dönemlerde ekonomik büyüme hızı da artmakta, cari açığın azaldığı dönemlerde ise ekonomik büyüme yavaşlamaktadır.

Büyüme cari açık ilişkisinin nedeni temelde Türkiye ekonomisinde yurt içi tasarrufların ekonomik büyümeyi finanse edecek seviyede olmaması nedeniyle ekonomik büyümenin dış kaynaklar yoluyla finanse edilmesidir. Bu nedenle Türkiye’de ekonomik büyüme sermaye hareketlerine bağımlı bir haldedir (Boratav, 2015, s. 214). Ekonomik büyüme ile cari açık arasındaki güçlü ilişki nedeniyle, Türkiye’de dış kaynak hareketlerinin neden olabileceği ani duruş veya sermaye çıkışları ekonomiyi kırılgan hale getirmektedir (Özmen, 2004). Çünkü sermaye çıkışları beklentilerin bozulmasına neden olarak iç talepte daralmaya neden olabilir. Türkiye ekonomisinde sürdürülebilir bir büyüme için dış kaynaklara bağımlılığın azaltılarak, büyümenin yurt içi tasarruflardaki artış yoluyla finanse edilmesi gerekmektedir (YASED, 2011, s. 5).

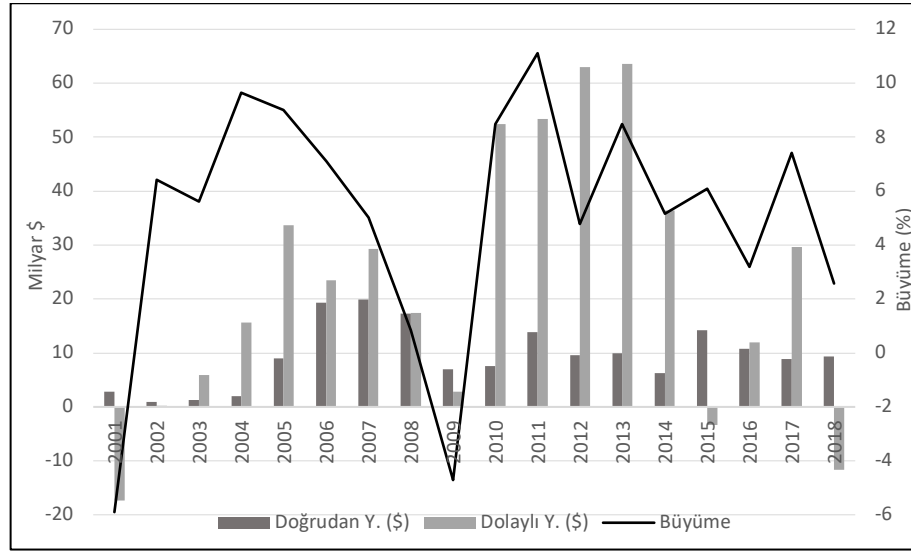

Şekil 4. Yabancı Kaynak Girişi ve Büyüme İlişkisi (Kaynak: TCMB, TÜİK)

Şekil 4'te Türkiye'nin 2001-2018 döneminde finans hesabı ve NHN toplamı ve büyüme oranı gösterilmiştir. NHN, finans hesabına yansımayan sermaye hareketlerini temsil ettiği için, toplam sermaye giriş veya çıkışlarını göstermek üzere finans hesabına eklenmiştir. Şekil 4'e göre ekonomiye dış kaynak girişlerinin arttığı dönemlerde büyüme hızı da artmakta, sermaye çıkışları veya sermaye girişlerinde azalmanın olduğu dönemlerde ise büyüme oranı yavaşlamaktadır. Özellikle 2001 ve 2009 krizlerinde meydana gelen sermaye çıkışlarının büyüme hızını negatife dönüştürdüğü gözlenmektedir. 2018'de sermaye girişi önemli miktarda azalmış bununla birlikte ekonomik büyüme de %2.5 düzeyine düşmüştür. Büyüme oranının dönemdeki en yüksek düzeyine ulaştığı 2011 yılında ise neredeyse 75 milyar dolar sermaye girişi gerçekleşmiştir. Bu ilişki ekonominin dış kaynak girişlerine hassasiyetini göstermektedir.

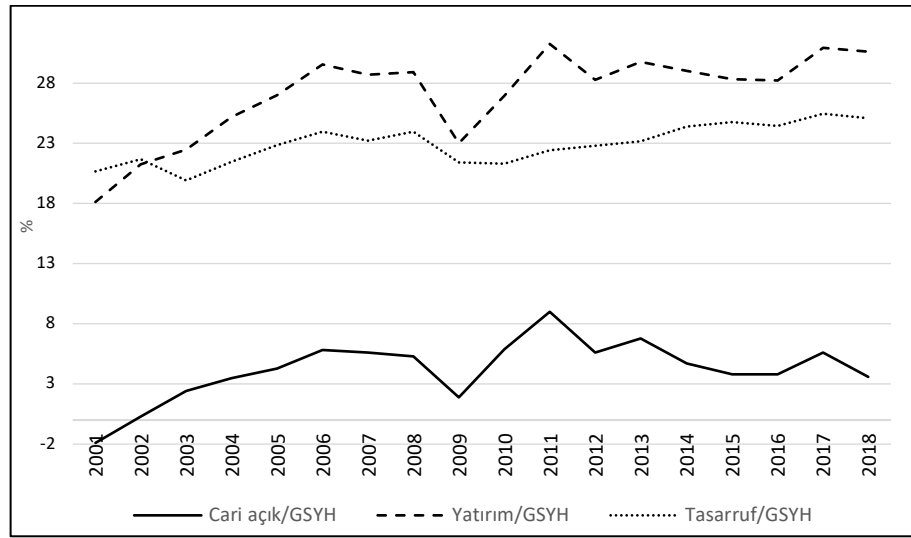
Böylesi bir yapı da ekonominin kırılmalık düzeyini artırmakta ve olası ani duruşlar ya da sermaye çıkışları durumunda ekonomiyi krizlere karşı savunmasız hale getirmektedir.

Şekil 5. Doğrudan ve Dolaylı Yatırımların Büyüme ile İlişkisi (Kaynak: TCMB, TÜİK)

Şekil 5'te dış finansmanın türü ile büyüme oranı ilişkilendirilmiştir. Pozitif sütunlar net sermaye girişlerini ve negatif sütunlar net sermaye çıkışlarını göstermektedir. Doğrudan yatırımlar uzun vadeli sermaye hareketlerini ifade ederken, dolaylı yatırımlar ise portföy yatırımları ve diğer yatırımların toplamından oluşan kısa vadeli sermaye hareketlerini temsil etmektedir. 2005-2009 döneminde doğrudan yatırım girişleri ile dolaylı yatırım girişleri birbirine yakınken, küresel kriz sonrası dönemde dolaylı yatırımlar doğrudan yatırımların yaklaşık dört katı üzerinde gerçekleşmiştir. Bu bilgiye göre Türkiye ekonomisi için kısa vadeli yatırımların ağırlığı giderek artmıştır, özellikle küresel krizden sonra büyüme ile kısa vadeli yatırımlar arasındaki ilişki daha belirgin hale gelmiştir. Nitekim 2018 yılında kısa vadeli yatırımlarda meydana gelen ciddi çıkış büyüme oranının %2.5 düzeyine gerilemesine neden olmuştur. Şekile göre dönem içerisinde doğrudan yatırımlar dolaylı yatırımlara göre daha fazla dalgalanma göstermektedir. Kısa vadeli sermayenin dış finansmandaki payının yüksek olması cari açığın neden olduğu kırılmalığın artmasına neden olmaktadır.

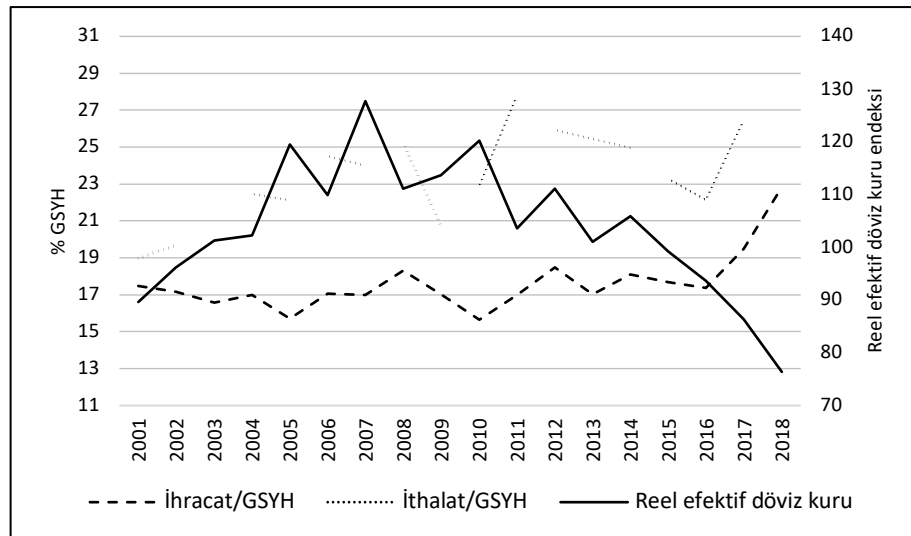
Şekil 6'da Türkiye ekonomisinde 2001-2018 döneminde cari açık, tasarruf ve yatırımların GSYH'ya oranları gösterilmiştir. Dönem içerisinde tasarruf oranlarının istikrarlı bir seyir izlediği ve eğimin artan olduğu görülmektedir. Küresel kriz öncesi ortalama tasarruf oranı %22.1 iken, kriz sonrası bu oran ortalama olarak %23.8'e yükselmiştir. 2018 yılında gerçekleşen tasarruf oranı %25.1'dir. Giderek artan tasarruf oranları Türkiye için olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Yatırım oranları ise dönem boyunca oldukça yüksek dalgalanmalar göstermektedir. Buna rağmen dönem içerisinde artan trende sahip olduğu görülmektedir. Küresel kriz öncesi ortalama yatırım oranı %25 iken, kriz sonrası bu oran ortalama olarak %29.3'e yükselmiştir. 2018 yılında gerçekleşen yatırım oranı %30.7'dir.

Şekil 6. Türkiye Ekonomisinde Yatırım, Tasarruf ve Cari Açık (Kaynak: Dünya Bankası)

Cari açık ise dönem boyunca %4 etrafında istikrarlı bir seyir izlemektedir. İki önemli kriz döneminde ciddi oranda azalma kaydetmiştir. 2001 krizinde dönemin tek cari fazla durumu (%1.9) gerçekleşmiştir. 2009 krizinde ise yaklaşık %2'ye kadar düşmüştür. Şekilde cari açık ile yatırım oranlarının birlikte hareket ettiği gözlenmektedir. Buna göre cari açığı temelde yatırımlar yönlendirmektedir. Yatırımlardaki artış dönemlerinde cari açık da yükselme kaydetmektedir. Bu durum Türkiye'deki cari açık-büyüme ilişkisini yatırımlar açısından ortaya koymaktadır.

Şekil 7, Türkiye ekonomisinde reel döviz kuru ile ihracat ve ithalatın ilişkisini göstermektedir. Dönem boyunca 2018'deki sapma hariç ihracatın GSYH'ya oranı ortalama olarak %17'dir ve bu ortalamanın etrafında seyretmektedir. İthalat ise artan fakat istikrarsız bir yapı izlemektedir. Reel efektif döviz kuru endeksine göre Türk lirası, 2001-2007 döneminde hızla değer kazanırken 2007 yılından sonra hızla değerini kaybetmiştir.

Şekil 7. Reel Efektif Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi (Kaynak: TCMB)

İhracat döviz kurundaki değişimlerden oldukça az etkilenirken, ithalat döviz kurundaki değişimlere daha fazla tepki vermektedir. Türk lirasının değer kazandığı dönemlerde ithalattaki artış ihracattaki azalışlardan görece olarak fazla olmuştur. Bu durum Türkiye'nin dış ticaret yapısından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin toplam ithalatı içerisinde ara mallarının payı dönem ortalaması olarak yaklaşık %72 ve tüketim mallarının payı %12'dir. Toplam ihracat içerisinde ara malı ihracatının payı %46 iken, tüketim mallarının payı %43'tür. Buna göre Türkiye dış dünyadan yoğun bir şekilde ara malı ithal ederken bunun karşılığında daha az ara malı ihracatı ve daha fazla tüketim malı ihracatı gerçekleştirmektedir. Türk lirasının değer kazandığı dönemlerde sanayi üretimini artırabilmek için ara malı ithalatı dolayısıyla toplam ithalat artmaktadır fakat tüketim malı ihracatı aynı hızla azalmamaktadır.

Türkiye'de Cari İşlemler Dengesinin Belirleyicilerinin Modellenmesi

Cari işlemler hesabı bir ekonominin dış dünya ile gerçekleştirdiği mal ticaretine ilişkin ithalat ve ihracatını, hizmet gelir ve giderlerini, karşılıklı faktör geliri ödemelerini ve niteliği sermaye transferi olmayan karşılıksız transfer ödemelerini kapsar. Cari işlemler hesabının bileşimi ve bakiyesi büyüme, enflasyon ve işsizlik gibi makroekonomik olgular üzerinde etkili olduğu oldukça önemlidir (Pugel, 2016, 370). Bir ekonominin cari işlemler açığı vermesi bu ekonominin gelirinden daha fazla harcama yapması anlamına gelir. Başka bir ifadeyle bu ekonomide gerçekleştirilen yatırımlar iç tasarruflardan fazladır (Appleyard, 2015, 471). Bunu temel ulusal gelir denkliği yardımıyla şu şekilde açıklayabiliriz.

$$GDP = C + I + G + X - M \quad (1)$$

Eşitlik 1'e göre gayri safi yurt içi hasıla (GDP), yurt içi hanehalkı mal ve hizmet tüketimi (C), yurt içi yatırımlar (I), kamu harcamaları (G) ve mal ve hizmet ihracatının (X) toplamından mal ve hizmet ithalatının (M) çıkarılmasıyla elde edilmektedir. Gayri safi milli hasıla (GNP) ise GDP'ye net dış alem faktör gelirlerinin, başka bir ifadeyle birincil gelir dengesinin (BPI) eklenmesiyle elde edilir. Net dış alem faktör gelirleri, üretim faktörlerinin başka yabancı yerleşiklere kullanılmamasından sağlanan gelirleri ifade etmektedir. Bunlar işçi gelirleri ve yatırım gelirleri şeklinde olabilir.

$$GNP = C + I + G + X - M + BPI \quad (2)$$

Milli harcanabilir gelir (GNDY) ise gayri safi milli hasılaya (GNP) net karşılıksız transferlerin, başka bir ifadeyle ikincil gelir dengesinin (BSI) eklenmesiyle elde edilir. Buna göre harcanabilir milli geliri (GNDY) elde etmek üzere 2 numaralı eşitliğin her iki tarafına ikincil gelir dengesini (BSI) ekleyelim.

$$GNDY = C + I + G + X - M + BPI + BSI \quad (3)$$

Eşitliğin sağ tarafındaki terimler ($X - M + BPI + BSI$) sırasıyla mal ve hizmet ihracatı, (eksi) mal ve hizmet ithalatı, birincil gelir dengesi ve ikincil gelir dengesinin toplamıdır. Bu toplam cari işlemler dengesine (CAB) eşittir. Bu düzenlemeyi gerçekleştirecek 4 numaralı eşitlik elde edilir.

$$GNDY = C + I + G + CAB \quad (4)$$

Harcanabilir milli gelirden (GNDY) toplam yurtiçi harcamalar (C+G) çıkarıldığında toplam tasarruf (S) elde edilir.

$$GNDY - (C + G) = I + CAB$$

$$S = I + CAB \quad (5)$$

Eşitliği yatırım ve tasarruf farkını gösterecek şekilde düzenleyerek yeniden ifade edelim.

$$CAB = S - I \quad (6)$$

Eşitlik 6'ya göre cari işlemler dengesi (CAB), ulusal tasarruflar (S) ile ulusal yatırımların (I) farkına eşittir. Buna göre bir ekonomide eğer ulusal tasarruflar yatırımlardan büyük ise cari işlemler hesabı pozitif olur ve cari fazla gerçekleşir, aksine yatırımlar tasarruflardan büyük ise cari işlemler hesabı negatif olur ve cari açık gerçekleşir. Bir ekonomide yurt içi tasarruflar, yurt içi yatırımları finanse etmekte yetersiz kalıyorsa söz konusu tasarruf açığı ekonomiye dış kaynak girişleri ile karşılanıyor demektir. Bu durumda finans hesabı bakiyesi pozitif olacağından cari işlemler dengesi de negatif olur. Aksine ekonomide yurt içi tasarruflar yatırımlardan büyük ise, söz konusu tasarruf fazlası ile yabancıların yatırımları finanse ediliyor anlamına gelir. Bu durumda finans hesabı bakiyesi negatif olacağından cari işlemler dengesi de pozitif olur.

Ekonomideki toplam tasarruflar, kamu ve özel kesim tasarruflarının toplamından ($S = S^G + S^P$) ve toplam yatırımlar, kamu ve özel kesim yatırımlarının toplamından ($I = I^G + I^P$) oluşur. Eşitlik 6 bu bilgiye göre ifade edildiğinde;

$$CAB = (S^G + S^P) - (I^G + I^P)$$

$$CAB = (S^P - I^P) + (S^G - I^G) \quad (7)$$

Cari işlemler hesabı özel kesim tasarruf-yatırım dengesi ile kamu tasarruf-yatırım dengesinin toplamından oluşmaktadır. Buna göre cari açık ekonomideki özel kesim tasarruf açığı ile bütçe açığının bir sonucudur.

Dönemler arası yaklaşım özel kesime ait tasarruflar ve yatırımların, geleceğe dönük dinamik kararlardan etkilendiğini öne sürerek cari işlemler dengesini açıklamaya yönelik literatüre önemli bir katkı sağlamıştır. Bu kararlar beklenen gelir artışı, faiz oranı, kamu harcamaları ve döviz kurları gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Bu değişkenler üzerine oluşan beklentiler yatırım ve tasarruf kararlarını etkilemektedir. Bu süreçte cari işlemler dengesi, söz konusu değişkenlerde meydana gelen şoklara tepki vermektedir (Obstfeld ve Rogoff, 1994, s. 2). Bu çalışmada tahmin edilecek model kurgulanırken dönemler arası yaklaşımın bu çıkarımları esas alınmıştır.

Özel kesim tasarruf açığını ulusal gelir (GDP), döviz kuru (ER) ve reel faiz oranının (RIR) bir fonksiyonu olarak yazalım.

$$(S^P - I^P) = f(GDP, ER, IR) \quad (8)$$

Kamu tasarruf dengesini de vergi gelirleri (T) ile kamu harcamalarının (G) farkı, bütçe dengesi ($T - G$) olarak ifade edebiliriz. Bunu kısaca *BUD* ile ifade edelim.

$$S^G - I^G = T - G = BUD \quad (9)$$

Dolayısıyla cari açığı şu şekilde modelleyebiliriz.

$$CAB = f(GDP, ER, IR) + BUD \quad (10)$$

Bütçe açığını da dışsal bir değişken olarak fonksiyona dahil ederek cari işlemler dengesini nihai olarak şu şekilde modelleyebiliriz.

$$CAB = F(GDP, BUD, ER, IR) \quad (11)$$

Yukarıdaki eşitliğe göre cari işlemler dengesi, ulusal gelir, bütçe dengesi, döviz kuru ve faiz oranının bir fonksiyonudur. Fonksiyonda yer alan bağımsız değişkenlerin cari işlemler dengesi üzerindeki etkilerinin nasıl olacağı teorik ve ampirik literatür çerçevesinde aktarılacaktır.

Literatür

Bu bölümde cari işlemler açığının nedenlerini açıklamaya yönelik teorik ve ampirik literatür özetlenecektir. Bir önceki bölümde belirlenen bağımsız değişkenler ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki aşağıda başlıklar halinde tartışılmıştır.

Ulusal Gelir

Ulusal gelirdeki değişimler, cari işlemler dengesini hem yatırım hem de tasarruflar kanalıyla etkileyebilir. Ulusal gelirdeki pozitif yönlü değişimler ekonomik büyüme olarak adlandırılır. Chinn ve Prasad (2003) ekonomik büyümenin harcanabilir gelirdeki değişimin bir göstergesi olarak yorumlanabileceğini, böylece hanehalkı tasarrufunu etkileyeceğini savunmaktadır. Fakat büyümenin tasarruflar üzerindeki etkisi iki yönde de olabilir. Eğer hanehalkı yüksek büyüme oranlarını sürekli gelirlerindeki bir artış olarak yorumlarsa, bu durum tüketim harcamalarının ve ithalatın artmasına neden olur. Böylece hanehalkı tasarrufları azalır. Aksine, eğer hanehalkı ekonomik büyümeyi geçici olarak yorumlarsa tasarruflarını artırır (Ciocyte ve Rojas-Romagosa, 2015).

Yatırımlar açısından bakıldığında ise yüksek büyüme oranı, verimlilik artışı ile ilişkilendirilebilir. Bu nedenle, ekonomik büyüme ile yatırımlar arasında pozitif bir ilişki beklenmektedir. Sonuç olarak, büyümenin tasarruflar ve yatırımlar üzerinde yarattığı birbirine zıt etkiler nedeniyle cari denge üzerindeki net etkisi teorik olarak belirsizdir. Fakat ampirik çalışmalar genel olarak ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasında negatif bir ilişki tespit etmektedir.

Gelir ayrıca ekonomik gelişmişlik düzeyi ile de ilişkilendirilebilir. Ekonomik kalkınmanın erken aşamalarındaki ülkeler, daha ileri aşamalarındaki ülkelere göre daha fazla yatırıma ihtiyaç duyarlar ve bu yatırımları çoğunlukla dış borçlanma ile finanse ederler (Obstfeld ve Rogoff, 2002). Erken aşamadaki ülkeler, gelişim aşamaları hipotezine göre (stage of development hypothesis) yoğun bir biçimde sermaye ithal ettikleri için cari açık verirler. Bu ülkeler gelişmiş ülkelerin gelir düzeyine yaklaştıkça cari dengelerinde iyileşme gerçekleşmesi beklenir.

Kalkınmanın ileri düzeylerine ulaştıklarında ise cari fazla verirler. Hipoteze göre söz konusu ülkenin geliri ile gelişmiş ülkelerin geliri arasındaki fark büyüdükçe, ülkenin cari açığının da büyümesi beklenir (Chinn ve Prasad, 2003). Lee vd., (2008) ise aynı gelişmişlik düzeyindeki ülkeler arasında ekonomik büyümesi daha hızlı olan ülkelerin cari işlemler açığının daha fazla olacağını savunmuşlardır.

Bütçe Dengesi

Bütçe dengesi ile cari işlemler arasındaki ilişki temelde ekonomideki hanehalklarının Ricardocu ya da Keynesci davranış biçimine sahip olmalarına bağlıdır. Keynesci model genişletici maliye politikalarının sonucunda oluşan yüksek bütçe açıklarının, harcanabilir geliri artırdığını böylece tüketimin yükselerek tasarrufların düştüğünü varsayar. Tüketimde artış ve tasarruflarda azalma yaratan bu değişim de cari işlemler dengesinde bozulma yaratır. Keynesci modelin bu görüşü “ikiz açıklar” hipotezi ile uyumludur. İkiz açıklar hipotezine göre geniş bütçe açıklarına genellikle geniş cari açık eşlik eder. İkiz açıklar kavramı ilk defa Feldstein (1985, 1987) tarafından 1980’lerdeki ABD’nin bütçe açığı ve cari açığı arasındaki bağlantıyı açıklamak üzere ortaya atılmıştır.

Salvatore (2006) maliye politikaları ile cari denge arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için ödünç verilebilir fonların arzı ve talebini kullanarak ikiz açıklar hipotezine teorik çerçeve kazandırmıştır. Salvatore’a göre bütçe açığının beklenen etkileri reel faiz oranında artış, ulusal paranın değerlenmesi ve cari dengenin bozulmasıdır. Böylece bütçe dengesi ile cari denge arasında pozitif bir ilişki beklenmektedir. Ayrıca konuyla ilgili yapılan önemli çalışmalar da söz konusu pozitif ilişkinin anlamlı olduğunu doğrulamışlardır (IMF, 2013).

Eğer tüketiciler Ricardocu davranış biçimine sahipse ikiz açık hipotezi geçerli olmayabilir. Ekonomik birimler kamunun mali durumunun sürdürülebilir olmadığını düşünürlerse, gelecekte vergilerin artacağı veya kamu harcamalarının azalacağı beklentisine girerler. Bu beklentiler, gelecekte ekonomik birimlerin harcanabilir gelirlerinin ve dolayısıyla tüketimlerinin azalacağı anlamına gelir. Fakat birimler uzun vadede tüketim düzeylerini korumak isterler. Dolayısıyla birimler bugünkü kamu harcamalarındaki artıştan kaynaklı geçici gelir artışını sürekli gelirlerinde bir artış olarak görmezler. Devletin gelecekte faiziyle birlikte vergi olarak geri alacağı düşüncesiyle bu paraları zamanı geldiğinde devlete iade etmek üzere saklarlar. Böylece tüketim değişmez ve sadece ihtiyati tasarruflar artar. Sonuç olarak artan bütçe açığı kadar tasarruflar artar ve bütçe açıkları ile cari açık arasında bir ilişki yoktur (Brissimis vd., 2012, s. 79).

Ricardocu denklik hipotezi temelli dönemler arası yaklaşım modelleri de bütçe açığının artmasının özel tasarruflarda meydana gelecek artışla dengeleneceğini ve böylece cari dengenin değişmeyeceğini savunur (Glick ve Rogoff, 1995; Obstfeld ve Rogoff, 1994).

Bazı dönemler arası yaklaşım modelleri de iki tip ekonomik birim olduğunu varsaymaktadır: Harcayan (spender) hanehalkı ve tasarruf eden (saver) hanehalkı. Bu birimlerin sürekli gelirlerine göre harcama yaptıkları ve tüketimlerini dönemler arasında ikame edebildikleri varsayılmaktadır (Bussière, Fratzscher, ve Müller, 2010). Bu bakış açısından, bütçe dengesinin

cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi negatif yönlüdür ve etkinin şiddeti ekonomideki “Ricardo hanehalkı”nın payına bağlıdır.

Öte yandan cari işlemler dengesinden bütçe açıklarına doğru da bir nedensellik söz konusu olabilir. Önceki bölümlerde gelişmekte olan ekonomilerde cari açıktaki azalmaya dış kaynak bağımlılığı nedeniyle ekonomik büyüme hızındaki yavaşlamanın eşlik ettiği açıklanmıştı. Ekonomik büyüme hızının azalması vergi gelirlerinde de azalmaya neden olarak bütçe açığının artmasına neden olabilir.

Reel Döviz Kuru

Hem teorik hem de ampirik çalışmalar Marshall-Lerner koşulunun geçerli olması varsayımı altında reel döviz kurundaki yükselişin, ihracat mallarını yabancılar açısından daha ucuz hale getireceğinden, ihracatı artıracak; aynı zamanda ithal mallarını ülke yerleşikleri açısından pahalılaştıracak; ithalatı azaltacak; böylece cari açığı giderici etki yaratacağını savunmaktadır. Kurdaki yükselmenin cari işlemler dengesi üzerinde yaratacağı etkinin derecesi ise esneklikler yaklaşımında bahsedilen ithalat ve ihracat mallarının talep esnekliklerine bağlıdır (Calderón vd., 2007; Hasanov ve Senhadji, 2008). Öte yandan, döviz kurunun düşmesi de ülkenin uluslararası rekabet gücünü olumsuz etkilediğinden hem cari dengede bozulmaya neden olmakta hem de cari açığın sürdürülebilirliğini olumsuz etkilemektedir. (Calderón vd., 1999).

Esneklikler Yaklaşımı

Esneklikler yaklaşımı uluslararası iktisat literatüründeki en eski teorilerden biridir. Sabit kur rejiminin yaygın olduğu dönemlerde cari işlemler dengesizlikleri devletlerin sabit kur rejimi uygulamalarıyla ilişkilendirilmekteydi. Sabit kur rejiminde, eğer yabancı paranın fiyatı (ER) çok düşük olarak belirlenmişse ithalat nispi olarak ucuz ve ihracat pahalı olur, böylece cari açık meydana gelir. Esneklikler yaklaşımının temel sorusu şudur: Eğer bir ülke cari açık veriyorsa hangi koşullar altında ulusal paranın devalüe edilmesi cari açığı azaltır? Daha sonrasında esnek kur rejimlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, model; devletlerin cari açığı azaltmak için izledikleri kur yükseltme politikalarının etkinliğini değerlendirmek için kullanılmıştır (Husted ve Melvin, 2013, s. 310). Devalüasyonun hangi koşullar altında cari açığı gidermede başarılı olacağı ilk olarak A. Marshall ve A. P. Lerner tarafından formüle edilmiştir.

$$e_m + e_x \geq 1 \quad (12)$$

Denklemdaki e_m ithal malına olan yurt içi talep esnekliğini, e_x ihracat malına olan yurtdışı talep esnekliğini göstermektedir. Koşula göre, talep esneklikleri toplamının birden büyük olması halinde devalüasyon dış ticaret açığını giderici etki yaparken revalüasyon ise dış ticaret fazlasını giderici etki yapmaktadır. Geniş anlamda, talep esneklikleri toplamı 1’den ne derece büyükse kurda meydana gelen değişmelerin dış dengeyi sağlayıcı etkisi o derece güçlü olur (Seyidoğlu, 2017, s. 449).

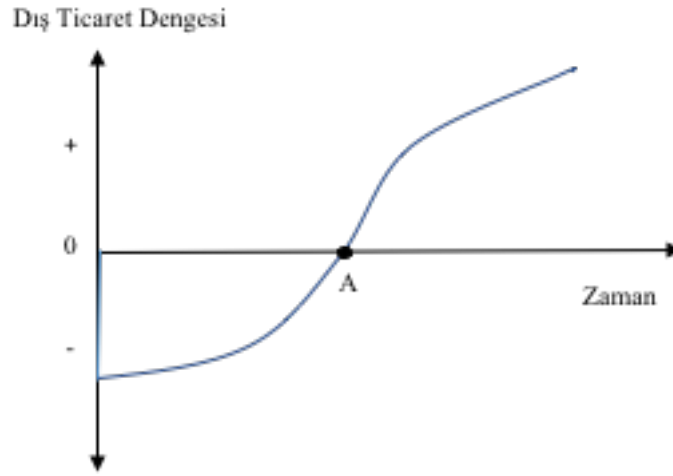
Marshall-Lerner koşulu iki varsayıma dayanmaktadır. Birinci varsayıma göre dış ticaret başlangıçta dengededir. Yani ithalat düzeyi ile ihracat düzeyi başlangıçta birbirine yakın veya

eşittir. İkinci varsayıma göre dış ticarete konu olan mallarının arz esneklikleri sonsuzdur (Karluk, 2009, s. 601).

Esneklikler yaklaşımının ardındaki temel fikir, devalüasyonun cari denge üzerinde yaratacağı etkinin ihracata ve ithalata olan talep esnekliğine bağlı olmasıdır. Devalüasyon dış ticareti fiyat ve hacim etkisi aracılığıyla etkilediğinden kısa vadede fiyat etkisinin ağır basması beklenir. Bu yüzden devalüasyonun hemen ardından cari işlemler dengesinde bir bozulma ortaya çıkabilir (Stokjov, 2016, s. 20).

J-eğrisi Etkisi

Salvatore (2013, s. 519) kısa vadede talep esnekliklerinin uzun vadeye nazaran daha küçük olacağını belirtmektedir. Ayrıca devalüasyonun hemen ardından ithal malların ulusal parasından fiyatının, ihracat malı fiyatına göre daha hızlı artma eğiliminde olduğunu öngörmektedir. Bu sebeplerden devalüasyonun hemen ardından cari dengenin kötüleşebileceğini fakat bundan bir süre sonra da iyileşmeye başlayacağını belirtmiştir. Zamanla ihracat hacmi arttıkça ve ithalat hacmi azaldıkça ve bununla birlikte ihracat malı fiyatları, ithal malı fiyatlarına yakınlaştıkça cari dengede başlangıçta meydana gelen bozulma giderilir ve cari denge iyileşmeye başlar. Cari dengede meydana gelen bu süreci J-eğrisi etkisi olarak tanımlanır.

Şekil 8. J Eğrisi Etkisi

J-eğrisi etkisi Şekil 8’de gösterilmiştir. Ekonominin dış ticaret dengesi dikey eksende zaman ise yatay eksende yer almaktadır. Dış ticaretin başlangıçta dengede olduğu varsayılmıştır. Şekile göre devalüasyon veya kurdaki yükselmeye birlikte dış ticaret dengesi başlangıçta bozulmuş, zaman geçtikçe söz konusu bozulma ortadan kalkmış ve A noktasında dış ticaret dengesi yeniden sağlanmıştır. Ardından durum tersine dönerek ekonomi nihayet dış ticaret fazlası vermeye başlamıştır.

Reel Faiz Oranı

Mundell-Fleming modeline göre reel faiz oranındaki artış, ülke içine yönelik yabancı sermaye hareketlerini teşvik ederek ulusal para biriminin değer kazanmasına neden olur ve ithalat artışı yoluyla cari açık genişler.

Dönemler arası yaklaşım da reel faiz oranındaki değişmelerin cari denge üzerindeki etkilerini incelerken tüketim üzerine odaklanmaktadır. Buna göre reel faiz oranındaki değişmeler tüketimin dönemler arasında ikame edilmesine neden olmaktadır. Faiz oranındaki artış yurtiçi kredi talebinde ve iç talepte azalmaya yol açmakta, öte yandan tüketimin ertelenmesine neden olmakta ve tasarrufu teşvik etmekte ve böylece cari işlemler dengesi de iyileşmektedir. Aksine faiz oranının düşmesi, bugünkü tüketimin artmasına ve tasarrufların azalmasına neden olmakta, böylece cari açık da genişlemektedir. Nitekim literatürdeki ampirik çalışmalarda reel faiz oranındaki değişimin cari işlemler dengesini nasıl etkilediği konusunda görüş birliği yoktur (Narayan, 2009).

Türkiye Ekonomisini Ele Alan Ampirik Çalışmalar

Türkiye ekonomisi için cari açığın belirleyicileri birçok çalışmaya konu olmuştur. Türkiye’de cari açık temelde ekonomik büyüme, bütçe açığı döviz kuru, faiz oranları, petrol fiyatları ve dış ticaret hadleri gibi çeşitli makroekonomik değişkenle ilişkilendirilmiştir. Bu değişkenlerle cari açık arasındaki nedensellik ilişkileri farklı dönemler için çeşitli yöntemlerle araştırılmıştır. Tablo 1’de Türkiye ekonomisinde cari açığın belirleyicilerine yönelik özet literatüre yer verilmiştir.

Tablo 1. Türkiye Ekonomisine Yönelik Literatür Özeti

Çalışma	Dönem	Yöntem	Cari açığın belirleyicileri
Erkılıç (2006)	1987:Q1-2005Q4	VAR	Bir dönem önceki cari açık, büyüme, reel döviz kuru
Erbaykal (2007)	1987:Q1-2006:Q3	Toda-Yomato	Büyüme, reel döviz kuru
Yılmaz ve Akıncı (2012)	1980-2010	Johansen	GSYH, faiz oranı, döviz kuru, doğrudan yatırımlar
Bayraktutan ve Demirtaş (2011)	1980-2006	Panel GLS	Büyüme oranı, yatırımlar, kamu harcamaları, dış ticaret haddi, dışa açıklık, dünya faiz oranları
Mangır (2012)	1980-2011	Johansen	Bütçe açığı
Kesikoğlu vd., (2013)	1999-2009	Panel VAR	Büyüme, faiz oranı, bütçe açığı
Göçer (2013)	1996:M1-2012:M1	VAR	Enerji ithalatı, enerji hariç dış ticaret açığı, dış borç faiz ödemeleri
Çiftçi (2014)	2001Q1-2012:Q3	VAR	Büyüme, reel döviz kuru
Bayar, Kılıç ve Arıca (2014)	2000:Q4-2013Q4	VAR	Petrol fiyatları, doğrudan sermaye yatırımları, portföy yatırımları, kamu borç stoku
Alioğulları vd., (2015)	2003:Q2-2015:Q2	GMM	Tüketici kredileri
Yüksel (2016)	1994:Q1-2014:Q4	MARS	Bir dönem önceki cari açık, büyüme, faiz oranı
Sönmezler vd. (2017)	2003:M01-2015:M10	Johansen	Reel döviz kuru
Duman (2017)	2003:Q1-2017:Q1	VAR	Ekonomik büyüme
Güneş ve Yıldırım (2017)	2005:Q4-2016:Q4	ECM	Taahhüt kredileri, kurumsal krediler

Veri Seti, Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Çalışmada cari işlemler açığının nedenlerini açıklamak üzere tahmin edilecek model teorik ve ampirik literatür çerçevesinde eşitlik 11'de şu şekilde belirlenmiştir: $CAB = F(GDP, BUD, ER, IR)$. Cari işlemler dengesini (cab) temsil etmek üzere cari işlemler dengesinin GSYH'ya oranı modelde bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Ulusal geliri temsil etmek üzere zincirlenmiş hacim endeksine göre hesaplanan GSYH'nın doğal logaritması ($lrgdp$) kullanılmıştır. Bu değişken geniş anlamda ekonominin makroekonomik performansını göstermektedir. Ayrıca konjonktürel değişimlerin modelde kontrol edilmesine olanak tanımaktadır. Bütçe açığı göstergesi olarak genel bütçe dengesinin GSYH'ye oranı (bud), döviz kuru için TÜFE bazlı hesaplanan reel efektif döviz kuru endeksinin doğal logaritması ($lreer$) kullanılmıştır. Ekonomideki reel faiz oranının (rir) hesaplanmasında, bankalarca 3 aya kadar vadeli olarak açılan mevduatlara uygulanan ağırlıklı ortalama faiz oranı ve TÜFE'deki çeyreklik değişim oranları kullanılmıştır. Tahmin edilecek model basit regresyon biçiminde eşitlik 13'te gösterilmiştir.

$$cab_t = \alpha_0 + \alpha_1 lrgdp_t + \alpha_2 bud_t + \alpha_3 reer_t + \alpha_4 rir + e_t \quad (13)$$

Model üç aylık frekanstaki veriler kullanılarak tahmin edilmiştir. Modeli tahmin etmek üzere tanımlanan değişkenlere ilişkin verilerin tamamı TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden elde edilmiştir. Çalışmada kullanılacak bütçe dengesi verilerinin yeni yönteme göre 2006 yılından itibaren yayınlanmaya başlaması nedeniyle analizin kapsamı için 2006:Q1-2019:Q1 dönemi seçilmiştir.

Birim Kök Testleri

Türkiye ekonomisinde cari açık ile seçilen diğer değişkenler arasındaki dinamikleri incelemek amacıyla kullanılacak yöntemin belirlenebilmesi için öncelikle birim kök testleri gerçekleştirilmiştir. Değişkenlerin birim kök özelliklerini araştırmak üzere geleneksel ADF ve PP testleri kullanılmıştır.

Tablo 2. Augmented-Dickey-Fuller Birim Kök Testi Sonuçları

	Düzy		Birinci farklar	
	Sabit	Sabit ve trend	Sabit	Sabit ve trend
Cari denge (cab)	-3.805 (0)***	-3.900 (1)**		
GSYH ($lrgdp$)	-2.218 (0)	-5.650 (0)***		
Bütçe dengesi (bud)	-6.154 (1)***	-7.079 (0)***		
Reel döviz kuru ($lreer$)	-1.149 (0)	-2.905 (1)	-8.903 (0)***	-9.135 (0)***
Reel faiz oranı (rir)	-1.957 (3)	-2.082 (0)	-7.616 (0)***	-7.540 (0)***

*** %1, ** %5 ve *** %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 3. Phillips-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

	Düzye		Birinci farklar	
	Sabit	Sabit ve trend	Sabit	Sabit ve trend
Cari denge (cab)	-3.864***	-3.779**		
GSYH (lrgdp)	-1.891	-5.457***		
Bütçe dengesi (bud)	-6.982***	-7.130***		
Reel döviz kuru (lreer)	-0.993	-2.720	-8.974***	-9.511***
Reel faiz oranı (rir)	-1.717	-2.107	-7.632***	-7.556***

*** %1, ** %5 ve * %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Serileri uygulanan ADF ve PP birim kökleri testleri neticesinde cari denge (cab), reel GSYH (lrgdp) ve bütçe dengesini (bd) ifade eden serilerin düzeylerinde durağan oldukları, reel döviz kuru (lreer) ve reel faiz oranını (rir) ifade eden serilerin ise birinci farklarında durağan oldukları tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle cari denge, GSYH ve bütçe dengesi serileri düzeylerinde durağan, I(0), reel döviz kuru ve reel faiz oranı serileri ise birinci dereceden bütünleşik, I(1)'dir. ADF ve PP birim kökleri testlerinin sonuçları birbirlerini desteklemektedir. Serilerin bazılarının düzeyinde durağan olmaması nedeniyle eşitlik 13'teki model En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılarak tahmin edilemez. Çünkü EKK tüm serilerin düzeyinde durağan olmasını gerektirir. Bu sonuçlar doğrultusunda farklı dereceden bütünleşik seriler arasında analiz yapmaya olanak tanıyan Autoregressive Distributed Lag Model (ARDL) yönteminin kullanılmasının uygun olduğuna karar verilmiştir. ARDL yönteminin başka bir avantajı da küçük örneklerde dahi tahmin performansının yüksek olmasıdır.

ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkileri incelenirken yaygın olarak Johansen eşbütünleşme testi uygulanır. Fakat Johansen yöntemi serilerin aynı dereceden durağan olmasını gerektirmektedir. Farklı dereceden durağan seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkileri araştırılırken ARDL Sınır Testi yaklaşımı uygulanabilir. Eğer Sınır Testi sonucunda değişkenlerin eşbütünleşik olduğu tespit edilirse hem kısa dönem dinamiklerini gösteren ARDL modeli hem de uzun dönem dinamiklerini gösteren bir Hata Düzeltme (ECM) modeli tahmin edilebilir. Sınır Testi'ni gerçekleştirebilmek üzere belirlenen ARDL modeli aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} \Delta cab = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} \Delta cab_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{2i} \Delta lrgdp_{t-i} & \quad (14) \\ + \sum_{i=0}^r \alpha_{3i} \Delta bud_{t-i} + \sum_{i=0}^s \alpha_{4i} \Delta lreer_{t-i} & \\ + \sum_{i=0}^t \alpha_{5i} \Delta rir_{t-i} + \theta_1 cab_{t-1} + \theta_2 lrgdp_{t-1} & \\ + \theta_3 bud_{t-1} + \theta_4 lreer_{t-1} + \theta_5 rir_{t-1} + u_t & \end{aligned}$$

Denklemden Δ ile birinci fark işlemcisi; θ ile uzun dönem katsayıları; u_t ile hata terimi temsil edilmektedir. Modelde yer alan p, q, r, s ve t ele alınan değişkenlerin gecikme uzunluklarını göstermektedir. Değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi olup olmadığının belirlenebilmesi için yukarıdaki model OLS ile tahmin edilir. Optimum gecikme uzunluğunun belirlenmesinde

AIC, HQ ve SB gibi bilgi kriterlerinden yararlanılır. Tahmin edilen modelde gecikmeli değişkenlerin birlikte anlamlı olup olmadığı F testi ile sınırlar ile karşılaştırılır. F testi için oluşturulan sıfır hipotezi (H_0) ve alternatif hipotez (H_1) aşağıda sunulmuştur. Sıfır hipotezi, değişkenler arasında eşbütünleşmenin bir başka ifadeyle uzun dönemli ilişkinin bulunmadığını, alternatif hipotez ise değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin veya eşbütünleşmenin bulunduğunu ifade etmektedir.

$$H_0: \theta_1 = \theta_2 = \theta_3 = \theta_4 = \theta_5$$

$$H_1: \theta_1 \neq \theta_2 \neq \theta_3 \neq \theta_4 \neq \theta_5$$

Modelin hesaplanmış olan F istatistik değeri Pesaran vd. (2001) tarafından belirtilen alt ve üst sınırlar ile karşılaştırılır. F istatistik değeri tabloda belirtilen alt sınırdan küçükse eşbütünleşmenin olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmez, aksine F istatistik değeri üst sınırdan büyükse H_0 reddedilir ve modelde ele alınan değişkenlerin arasında uzun dönemli ilişkinin var olduğu sonucuna varılır. Hesaplanmış F istatistiği belirtilen alt ve üst sınırlar arasında kalıyorsa karar verilemez, eşbütünleşme başka teknikler kullanılarak araştırılır. Eşbütünleşme belirlendikten sonraki aşamada, ele alınan değişkenlerle bir hata düzeltme modeli belirlenir ve tahmin edilir. Bu çalışmada tahmin edilecek hata düzeltme modeli aşağıdaki eşitlikte sunulmuştur.

$$\Delta cab = \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_{1i} \Delta cab_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{2i} \Delta lrgdp_{t-i} \quad (15)$$

$$+ \sum_{i=0}^r \beta_{3i} \Delta bud_{t-i} + \sum_{i=0}^s \beta_{4i} \Delta lreer_{t-i}$$

$$+ \sum_{i=0}^t \beta_{5i} \Delta rir_{t-i} + \psi ecm_{t-1} + v_i$$

Eşitlikte yer alan β katsayıları kısa dönem dinamik katsayılarıdır. Hata düzeltme teriminin katsayısı, ψ , ekonomide kısa dönemde meydana gelebilecek bir şok karşısında modelin uzun dönem dengesine yeniden dönme hızını göstermektedir. Söz konusu katsayının istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olması gerekmektedir. Uzun dönemli nedenselliğin mevcut olup olmadığı gecikmeli hata düzeltme teriminin katsayısının anlamlılığı ile tespit edilebilir. Katsayı t-testi ile sınırlar ile karşılaştırılır. Bu katsayı anlamlı ise uzun dönemli nedenselliğin mevcut olduğu sonucuna varılır.

Model tahmin edildikten sonra modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığını, model belirleme hatası yapılmadığını ve hata terimlerinin normal dağıldığını çeşitli tanımsal testlerle ispatlanması gerekir. Ayrıca modelin istikrarlı olup olmadığını Brown vd. (1975)'nin geliştirdiği Birikimli Toplam (CUSUM) ve Birikimli Kareler Toplamı (CUSUMSQ) testleri ile sınırlar ile karşılaştırılması önerilmektedir. Hesaplanmış olan CUSUM ve CUSUMSQ istatistiklerinin grafikleri %5 anlamlılık düzeyini gösteren kritik sınırlar içerisinde kalıyorsa modelin istikrarlı olduğu sonucuna varılır.

Ampirik Sonuçlar

Gerçekleştirilen birim kök testleri neticesinde değişkenlerin I(0) ve I(1) özelliği taşıdıkları, hiç birinin I(2) özelliği taşımadığı tespit edilmiş ve bu nedenle uzun dönem cari açık dinamiklerini incelemek üzere ARDL sınır testi yönteminin uygun olduğuna karar verilmiştir.

Optimum gecikme uzunluğunun belirlenmesinde Akaike bilgi kriterinden (AIC) yararlanılmıştır. Kısıtlı gözlem sayısı (53) nedeniyle maksimum gecikme uzunluğu olarak 5 gecikme seçilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisini araştırmak üzere gerçekleştirilen ARDL Sınır Testi sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Model: $cab = f(lrgdp, bud, lreer, rir)$	Kritik Değerler	
F İstatistiği: 10.001	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
%1 anlam düzeyi	3.74	5.76
%5 anlam düzeyi	2.86	4.01
%10 anlam düzeyi	2.45	3.52

Tabloda yer alan F testi sonuçlarına göre hesaplanan F istatistiği (10.001) %1 anlamlılık düzeyini belirten kritik değerin üst sınır değeri olan 5.76'dan büyüktür. Bu sonuca göre değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu ve aralarında uzun dönemli ilişkinin mevcut olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre, kısa dönemde değişkenlerde şoklar meydana gelebilir ancak model zaman içerisinde uzun dönem dengesine yakınsamaktadır. Eşbütünleşme tespit edildiği için hem uzun dönem hem de kısa dönem modeli tahmin edilebilir. Tahmin edilen ARDL modeline ait kısa dönem dinamik parametreleri, uzun dönem tahmin sonuçları ve tanısıl test istatistikleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 5. Uzun ve Kısa Dönem Tahmin Sonuçları (Bağımlı Değişken: cab)

	Katsayı	t İstatistiği	Olasılık
Hata Düzeltme Katsayısı			
e _c m(-1)	-0.323***	-2.85	0.008
Uzun Dönem Sonuçları			
lrgdp	-0.153	-1.62	0.114
bud	4.532*	1.93	0.063
lreer	-0.346**	-2.06	0.047
rir	-0.006*	-1.71	0.098
Kısa Dönem Sonuçları			
d(cab(-1))	-0.380**	-2.46	0.020
d(cab(-2))	-0.151	-1.19	0.242
d(cab(-3))	-0.220	-1.64	0.112
d(lrgdp)	-0.161***	-2.85	0.008
d(lrgdp(-1))	-0.149**	-2.74	0.010
d(lrgdp(-2))	-0.312***	-7.16	0.000
d(lrgdp(-3))	-0.277***	-4.49	0.000
d(bud)	-1.389***	-3.93	0.000
d(bud(-1))	-1.145***	-3.56	0.001
d(bud(-2))	-0.917***	-3.73	0.001
d(bud(-3))	-0.560***	-3.57	0.001
d(lreer)	0.057	1.60	0.120
sabit	1.510***	2.90	0.007

*** %1, ** %5 ve * %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Gecikmeli hata düzeltme katsayısı ($ecm(-1)$) negatif ve anlamlıdır. Elde edilen bu katsayı (-0.323) modelde ele alınan değişkenler arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu konusunda bilgi sağlamaktadır. Bu katsayı mutlak anlamda büyüdükçe daha hızlı bir düzeltme süreci gerçekleşir. Katsayı bir önceki dönemde gerçekleşen şokun yaklaşık olarak %32'sinin cari ayda giderilerek modelin uzun dönemlik dengesine doğru hareket ettiğini göstermektedir. Buna göre modeldeki şokların etkileri bir yıldan kısa sürede giderilmektedir. Uzun dönem katsayılarına göre cari işlemler dengesinin temel belirleyicileri bütçe dengesi (bud), reel döviz kuru (lreer) ve reel faiz oranıdır (rir). Uzun dönemde cari açık ile reel GSYH arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Bütçe açığının uzun dönemlik etkisi beklendiği gibi pozitifdir. Pozitif katsayı bütçe açığı azaldıkça cari açığın da azaldığını göstermektedir. Bu bulgu cari açığın bütçe açıklarından kaynaklandığını ifade eden ikiz açıklar hipotezini desteklemektedir. İki denge unsuru arasında bir ilişki olmadığını ifade eden Ricardocu denklik hipotezinin ise Türkiye ekonomisi için geçerli olmadığını göstermektedir.

Reel döviz kuru ile cari işlemler dengesisi ilişkisi uzun dönemde negatif ve anlamlı olarak tespit edilmiştir. Buna göre Türk lirasının değer kazanması cari işlemler dengesini olumsuz yönde etkilemektedir. TL'deki değer artışları, ithal mallarının TL cinsinden ucuzlamasına ve toplam ithalatın artmasına neden olur. Değer artışları aynı anda Türkiye'nin ihraç mallarının yabancıların nezdinde pahalı hale gelmesine ve ihracatın azalmasına neden olmaktadır.

Reel faiz oranı ile cari işlemler dengesisi arasındaki uzun dönem ilişkisi negatif ve anlamlıdır. Reel faiz oranındaki artışlar cari işlemler dengesini olumsuz etkilemektedir. Bu durum teorik beklenti ile uyumludur. Reel faiz oranlarının artması Türkiye'ye yönelik yabancı sermaye akımlarını artırmakta bu da ekonomide döviz bolluğuna neden olmaktadır. Artan döviz arzı TL'nin yabancı paralar karşısında değer kazanmasına neden olarak ithalatı artırmakta ihracatı azalmaktadır, böylece dış ticaret dengesi olumsuz etkilenmekte ve cari açık derinleşmektedir. Kısa dönem katsayıları modelin uzun dönem dengesine yakınsama dinamiklerini göstermektedir. ARDL modelindeki kısa dönem katsayılar tıpkı EKK yöntemindeki gibi "ceteris paribus" etkileri gösterir.

Uzun dönemde etkisiz olan GSYH, kısa dönemde cari işlemler dengesisi üzerinde etkilidir. Elde edilen katsayılara göre kısa dönemde büyüme ile cari işlemler dengesisi arasında negatif bir ilişki mevcuttur. Bu durum kısa vadeli sermaye girişleri ile büyüme dinamikleri arasında önemli bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

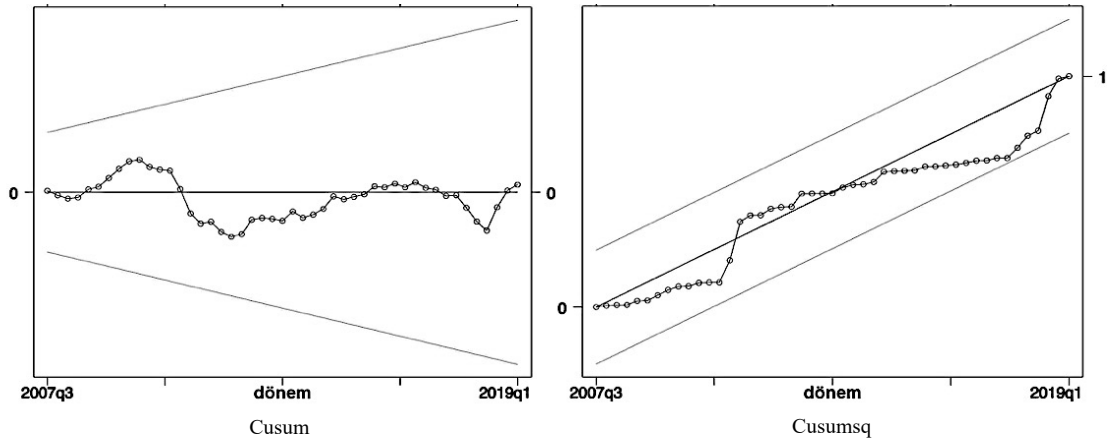
Reel döviz kurunun cari işlemler dengesisi üzerindeki etkisinin uzun dönemde pozitif iken kısa dönemde negatif olması J eğrisi etkisinin Türkiye'de geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. J eğrisi etkisine göre devalüasyon veya ulusal paradaki değer kayıplarının hemen ardından cari işlemler dengesinde kısa süreli bir bozulma gerçekleşir. Fakat zaman içerisinde bu bozulma giderilerek cari işlemler açığı hızla azalır. Hata düzeltme modeli ayrıca reel faiz oranlarının kısa dönemde cari işlemler dengesisi üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir.

Son olarak tahmin edilen ARDL modeline ilişkin çeşitli tanısal ve istikrar testler Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Tanısal Testler

Test	Test istatistiği	Olasılık
Normallik (JB)	0.884	0.642
Ramsey RESET	1.240	0.313
Değişen varyans (White testi)	49.00	0.432
Otokorelasyon (LM testi)	0.062	0.803
CUSUM	İstikrarlı	
CUSUMsq	İstikrarlı	

Uygulanan testlere göre modelde ekonometrik bir sorun mevcut değildir. Yürütülen testlerin sıfır hipotezleri sırasıyla, Jarque-Bera testinde hata terimlerinin normal dağıldığını, Ramsey RESET testinde modelin fonksiyonel biçiminin doğru belirlendiğini, LM testinde modelde otokorelasyon olmadığını ve White testinde hata terimlerinin varyanslarının değişmediğini ifade etmektedir. Sayılan bu testlerin hiçbirinde sıfır hipotezi reddedilememiştir. Gerçekleştirilen testlere göre, modelde hata terimleri normal dağılıma sahip, model fonksiyonel olarak doğru bir biçimde belirlenmiş ve modelde otokorelasyon ve değişen varyans mevcut değildir.

Şekil 9. Cusum ve Cusumsq İstikrar Testleri

Yapısal istikrarı test edebilmek için modele CUSUM ve CUSUMSQ istikrar testleri uygulanmıştır. Şekil 9'da yer alan CUSUM ve CUSUMSQ istatistikleri kritik değerlerin arasında kalmaktadır. Bu durum Hata Düzeltme Modelinde elde edilen katsayıların istikrarlı olduğunu, tahmin edilen dönem içerisinde sabit bir düzen içerisinde olduğunu ve beklenmeyen etkilerin ortaya çıkmadığını göstermektedir. Buna göre, model politika tasarımlarında kullanmaya uygundur.

Sonuç

Türkiye ekonomisinde özellikle 2001 krizi sonrası dönemde cari açık giderek derinleşmiş ve kalıcı hale gelmiştir. Ekonomide neden olduğu kırılğanlıklar ve nedeniyle cari açık hem sıkça takip edilen bir gösterge hem de önemli bir endişe kaynağı haline gelmiştir. Bu bakımdan Türkiye ekonomisinde cari açığın yapısının, dinamiklerinin ve nedenlerinin araştırılması önemlidir. Çalışmada Türkiye ekonomisinde cari işlemler açığına neden olan temel faktörler hem betimsel istatistiklerle hem de ekonometrik yöntemlerle araştırılmıştır.

Türkiye ekonomisinde cari açık temelde dış ticaret açığından kaynaklanmakta, cari açıktaki dalgalanmalara dış ticaret açığındaki değişimler neden olmaktadır. İthalat çalışmada ele alınan dönem boyunca ihracatın üzerinde gerçekleşmiştir. Sanayi üretiminde ara malı ithalatına yoğun bir bağımlılığı olan Türkiye’de ithalatın çok önemli bir kısmını ara malları teşkil etmektedir. Buna karşın ihracat yapısı içerisinde ara mallarının payı daha küçük ve tüketim mallarının payı yüksektir. Öte yandan hizmetler ve ikincil gelir dengesi dış denge üzerinde olumlu etkiler yaratmakta dış ticaret açığının cari işlemler dengesi üzerinde yarattığı olumsuz etkinin bir kısmını gidermektedirler. Birincil gelir dengesi ise cari açığı derinleştirmektedir. Özellikle yabancı yatırımlara ödenen kâr payı ve faiz ödemelerinden oluşan birincil gelir dengesinin büyüklüğü cari açığın finansman maliyetinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.

Büyüme ile cari açık Türkiye’de aynı yönlü hareket etmektedir ve bu durum Türkiye’de büyüme dinamikleri ve dış finansman girişleri arasında önemli bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Dış finansman girişleri Türkiye’de ekonomik büyümeyi teşvik etmekte fakat finansman girişlerinde yavaşlama olduğunda büyüme hızı yavaşlamaktadır. Bu durum ekonomiyi kırılğan hale getirmektedir. Tasarruf, yatırım ve cari denge ilişkisi incelendiğinde ise cari açığın yatırımlarla birlikte hareket ettiği, tasarrufların ise dönem boyunca istikrarlı olduğu tespit edilmiştir. Yatırımlar ile cari açık arasındaki bu ilişki ekonomik büyümenin dış finansmana bağımlılığı konusunda ayrı bir bulgudur.

Ampirik analizde dönemler arası yaklaşım ve esneklikler yaklaşımı çerçevesinde belirlenen sentez bir ekonometrik model tahmin edilerek, çeşitli makroekonomik değişkenler ile cari açık arasındaki kısa ve uzun dönemlik ilişkiler araştırılmıştır. Çalışma kapsamında tahmin edilen modelin güvenilirliği ve politika tasarımlarında kullanıma uygunluğu çeşitli testlerle sınanmış ve uygun olduğuna karar verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre uzun dönemde bütçe açığı, döviz kuru ve faiz oranları cari işlemler dengesi üzerinde etkiliyken kısa dönemde ulusal gelir ve bütçe açığı etkili olmaktadır.

Kısa dönemde ulusal gelir ile cari işlemler dengesi arasında tespit edilen ters yönlü ilişki, kısa dönem büyüme dinamiklerinin dış finansmana bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bütçe açığı ile cari denge arasında hem kısa hem de uzun dönemde tespit edilen negatif yönlü ilişki ise Türkiye’de ele alınan dönem için Ricardocu Denklik Hipotezi karşısında İkiz Açık Hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Uzun dönemde reel efektif döviz kuru ile cari denge arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu durum TL’nin değer kazandığı dönemlerde cari açığın arttığını, ulusal paradaki değer kayıplarının ise cari açığı giderdiğini göstermektedir. Bu süreç

daha çok ithalat üzerinden gerçekleşmektedir. Öte yandan bu ilişkinin kısa dönemde pozitif yönlü olması ise J-eğrisi etkisinin Türkiye ekonomisinde geçerliliği hakkında bilgi sağlamaktadır. Faiz oranı ile cari denge arasında ise uzun dönemde negatif bir ilişki tespit edilmiştir, bu bulgu sermaye girişlerinin faiz oranlarındaki değişimlere tepki verdiğini, sermayeye daha yüksek getiri vad edildiğinde cari açık pahasına ekonomiyeye finansman girişlerinin arttığını göstermektedir.

Sonuç olarak, dış ticaret yapısı içerisinde ara malı ithalatının payını azaltacak tarım ve sanayi politikalarının izlenmesi ve mümkün olan girdilerin yurt içinde üretilmesinin teşvik edilmesi, toplam ithalatı azaltarak cari açığın azalmasına yardımcı olabilir. Ayrıca enerjide dışa bağımlılığı azaltmak üzere alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarına önem verilmesi dış ticaret açığının azalmasını sağlayacak ve enerji fiyatlarının cari denge üzerindeki etkisini zayıflatacaktır. Çalışmada tespit edilen bütçe dengesinin cari denge üzerindeki aynı yönlü etkisi nedeniyle kamuda mali disiplini artıracak politikaların izlenmesi ve vergi kayıplarının en aza indirilmesi cari açığın azaltılması konusunda önemlidir. Ayrıca dış finansmana olan bağımlılığı azaltmak üzere tasarruf özendirici politikaların izlenmesi, büyüme ile sermaye girişleri arasındaki bağlantıyı zayıflatarak hem büyümeyi daha istikrarlı hale getirebilir hem de dış finansmanın maliyetini azaltarak birincil gelir dengesinin cari denge üzerindeki olumsuz etkisini nispeten giderebilir. Türkiye'ye yönelik sermaye hareketlerinde kısa vadeli yatırımların yüksek payı, cari açığın neden olduğu kırılganlığın düzeyini artırmaktadır. Dış kaynak girişlerinde doğrudan yatırımların ağırlığını artıracak politikaların izlenmesi hızlı sermaye çıkışlarının neden olabileceği olumsuzlukları azaltacaktır. Sermaye girişlerinde kısa vadeli yatırımların payının azalmasının cari açığın neden olduğu kırılganlıkları ne derece gidereceği başka bir çalışmanın konusu olabilir.

Kaynakça

- Alioğulları, Z. H., Başkaya, Y. S., Bulut, Y. E., ve Kılınç, M. (2015). Türkiye'de Tüketici Ve Ticari Kredilerin Cari Açıkla İlişkisi. *TCMB Ekonomi Notları*, 19, 1-13.
- Appleyard, D. R., ve Field, A. J. (2015). *International Economics* (18th ed.). New York: McGraw-Hill/Irwin.
- Bayar, Y., Kılıç, C., ve Arıca, F. (2014). Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri. *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 451-472.
- Bayraktutan, Y., ve Demirtaş, I. (2011). Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Belirleyicileri: Panel Veri Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(22), 1-28.
- Blanchard, O., & Milesi-Ferretti, G. M. (2012). (Why) should current account balances be reduced?. *IMF Economic Review*, 60(1), 139-150.
- Boratav, K. (2015). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007* (12th ed.). Ankara: Imge Kitabevi.
- Brissimis, S. N., Hondroyiannis, G., Papazoglou, C., Tsaveas, N. T., & Vasardani, M. A. (2012). Current Account Determinants and External Sustainability in Periods of Structural Change. *Economic Change an Restructuring*, 45(1), 71-95.

- Brown, R. L., Durbin, J., ve Evans, J. M. (1975). Techniques for Testing the Constancy of Regression Relations Over Time. *Journal of the Royal Statistical Society*, 37, 149–163.
- Bussière, M., Fratzscher, M., ve Müller, G. J. (2010). Productivity shocks, budget deficits and the current account. *Journal of International Money and Finance*, 29(8), 1562–1579.
- Calderón, C., Chong, A., ve Loayza, N. (1999). Determinants of Current Account Deficits in Developing Countries. *Working Papers Central Bank of Chile*, 51.
- Calderón, C., Chong, A., ve Zanforlin, L. (2007). Current Account Deficits in Africa: Stylized Facts and Basic Determinants. *Economic Development and Cultural Change*, 56(1), 191–221.
- Catão, L. A., & Milesi-Ferretti, G. M. (2014). External Liabilities and Crises. *Journal of International Economics*, 94(1), 18–32.
- Chinn, M., ve Prasad, E. (2003). Medium-term Determinants of Current Accounts in Industrial and Developing Countries: An Empirical Exploration. *Journal of International Economics*, 59(1), 47–76.
- Ciocyte, O., ve Rojas-Romagosa, H. (2015). Literature Survey on the Theoretical Explanations and Empirical Determinants of Current Account Balances. *CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, Background Document, April*.
- Çiftçi, N. (2014). Türkiye’de Cari Açık, Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler: Eş Bütünleşme Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 129–142.
- Duman, Y. K. (2017). Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Sakarya İktisat Dergisi*, 6(4), 12-28.
- Erbaykal, E. (2007). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Döviz Kuru Cari Açık Üzerinde Etkili Midir? Bir Nedensellik Analizi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 81–88.
- Erkılıç, S. (2006). Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri. *TCMB Uzman Yeterlilik Tezi*.
- Feldstein, M. (1985). American Economic Policy and the World Economy. *Foreign Affairs*, 63(5), 995–1008.
- Feldstein, M. (1987). Correcting the Trade Deficit. *Foreign Affairs*, 65(4), 795–806.
- Glick, R., ve Rogoff, K. (1995). Global Versus Country-Specific Productivity Shocks and the Current Account. *Journal of Monetary Economics*, 35(1), 159–192.
- Göçer, İ. (2013). Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 213–242.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods, *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Güneş, S., & Yıldırım, C. (2017). Kredi Genişlemesi ile Cari Açık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 43-60.
- Hasanov, F., ve Senhadji, A. (2008). Macroeconomic Balance Approach and Assessment of Exchange Rate Misalignments. In “Assessment of Exchange Rates” Report, East and Central Asia Department, IMF.
- Husted, S., ve Melvin, M. (2013). *International Economics* (9th ed.). New Jersey: Pearson Education Inc.

- International Monetary Fund. (2013). External Balance Assessment (EBA) Methodology: Technical Background. *Research Department, IMF*. Washington.
- Karluk, S. R. (2009). *Uluslararası Ekonomi* (9th ed.). İstanbul: Beta.
- Kesikoğlu, F., Yıldırım, E., ve Çeştepe, H. (2013). Cari Açığın Belirleyicileri: 28 OECD Ülkesi için Panel Var Analizi. *AİBÜ - İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 15–34.
- Lee, J., Milesi-ferretti, G. M., Ostry, J., Prati, A., ve Ricci, L. A. (2008). Exchange Rate Assessments: CGER methodologies. *Occasional Papers, IMF*, 261.
- Mangır, F. (2012). Türkiye için İkiz Açıklar Hipotezi Testi (1980-2011). *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 136–149.
- Narayan, S. (2009). A survey on Dynamics of Current Account Imbalances. *The Indian Economic Journal*, 57(3), 3–26.
- Obstfeld, M., ve Rogoff, K. (1994). The intertemporal approach to the current account. *National Bureau of Economic Research Working Paper*, 4893.
- Obstfeld, M., ve Rogoff, K. S. (2002). *Foundations of International Macroeconomics*. Massachusetts: MIT Press.
- Özmen, E. (2014). Reel Döviz Kuru ve Türkiye Dış Ticaret Dinamikleri. *Ekonomik Araştırma Forumu*, WP/14/12.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., ve Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.
- Pugel, T. A. (2016). *International Economics* (16th ed.). New York: Mc Graw Hill Education.
- Salvatore, D. (2006). Twin Deficits in the G-7 Countries and Global Structural Imbalances. *Journal of Policy Modeling*, 28(6), 701–712.
- Salvatore, D. (2013). *International Economics* (11th ed.). New Jersey: John Wiley ve Sons, Inc.
- Seyidoğlu, H. (2017). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama* (21st ed.). İstanbul: Güzem Can, No:32.
- Sönmezler, G., Akduğan, U., ve Gündüz, İ. O. (2017). Türkiye’de Cari Açık Sorununun Reel Döviz Kuru ve İhracatın İthalata Bağımlılığı Açısından Değerlendirilmesi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 108, 106-120.
- Stokjov, A. (2016). A Survey of Competing Theoretical Approaches to Current Account Determination. *CEA Journal of Economics*, 1(1), 19–33.
- YASED. (2011). Türkiye’nin Cari Açığı: Makro ve Mikro Açından Nedenleri ve Çözüm Önerileri. (Erişim Tarihi: 25.01.2018). http://www.yased.org.tr/webportal/English/insight_yased/Documents/YASED_Cari_Acik_Raporu_2012.pdf
- Yılmaz, Ö., Akıncı, M. (2012). Türkiye’de Cari Açıkların Belirleyicileri: Bir Zaman Serisi Analizi. *TISK Academy/TISK Akademi*, 7(14).
- Yüksel, S. (2016). Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Belirleyicileri: Mars Yöntemi ile Bir İnceleme. *Bankacılar Dergisi*, 96, 102–121.